

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

SJUNDE DELEN.

DROTTNING KRISTINAS FÖRMYNDARE.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

ANDRA UPPLAGAN.

STOCKHOLM,

HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1850.

INNEHÅLL.

FÖRETAL.

Bland alla tidskiften uti fäderneslandets historia är drottning Kristinas förmyndareregering ett bland de rikhaltigaste både på stora karakterer, lysande fälttåg, betydliga förbättringar i inre förvaltningen och djupt ingripande yttre statsförbindelser. De trenne sista åren af trettioåra kriget samt Westfaliska freden leddes, åtminstone i början, hufvudsakligen af samma personer och hänga i alla fall så nära tillsammans med de föregående fälttågen, att författaren ansett sammanhanget fordra att afhandla dem tillsammans med riksförmyndarnes regering. Genom dessa förenade omständigheter har arbetet växt till betydlig vidd. Det utgifves derföre i tvänne afdelningar. Den sednare, innefattande slutet af trettioåra kriget samt riksförmyndarnes karakteristik och inre förvaltning, skall inom några veckor lemna pressen. Stockholm. Okt. 1838.

FÖRSTA BERÄTTELSEN.

OM DROTTNING KRISTINAS FÖRMYNDARE.

FÖRSTA KAPITLET.

TILLSTÅNDET I SVERGE EFTER GUSTAF II ADOLFS DÖD.

Under November månad 1632 hade uti Stockholm varit församladt ett utskott af de tre högre stånden, hvilket enligt konungens förslag beslutade dels att fortfarande utgifva, dels att öka de af samma stånd förut beviljade skatter. Der beslöts äfven att till Tyskland affärda ombud för att lyckönska konungen till hans segrar, men derjemnte också för att anhålla, det han måtte komma tillbaka till fäderneslandet. Gabriel Gustafsson Oxenstjerna var redan till nämnde beskickning utsedd, och mötet nyligen afslutadt, då man d. 29 Nov. hörde af ryktet omtalas en stor seger, som konungen skulle hafva vunnit. Man sväfvade länge i ovisshet härom, tills slutligen, men först d. 8 Dec. man erhöll sann och fullständig berättelse om slaget vid Lützen och om konungens död. Rådet var den gången församladt uti pfaltsgrefven Johan Kasimirs rum, och dagens protokoll utgöres af de orden: »Senaten tillbragte hela »dagen i gråt och klagan,» dock med det tillägg, »att in»nan rådsherrarna om aftonen skildes åt, beslöto de gemen»samt, att med hvarandra lefva och dö för fosterlandet, »och att med inbördes enighet och allo magt hemma i ri-

»ket upprätthålla ordningen, och att mot fienderna full-»följa kriget, tills man kunde vinna en säker fred» 1).

Sverge var i en ganska vådlig ställning. Till tronföljare var redan förut hyllad Kristina, derigenom och såsom den älskade konungens dotter visserligen en föreningspunkt och ett namn att hålla sig till, men också föga mer; sjelf ett fem års barn, modern snarare till hinder än hjelp, och hvarken inom eller utom riket några mägtiga förbindelser, som kunde göra hennes rättigheter gällande. Landets innevånare af alla klasser voro ovanligt hårdt betungade med en mängd dels nya, dels ökade skatter, hittills beviljade och burna af kärlek eller af undseende för den store konungen. Man fruktade, att folket numera icke kunde bevekas till samma uppoffringar, och i allmänhet, att det icke skulle kunna till enighet, lydnad och ordning sammanhållas af riksförmyndare, hvilka förut varit och om någon tid åter skulle blifva folkets likar och medundersåtare. Och likväl behöfdes nu, mer än förr, endrägt och uppoffringar. Polska hofvet började hvarjehanda stämplingar för att störa rikets inre lugn och bereda Uladislaus vägen till svenska tronen. Hos Oxenstierna, Sten Bielke och Herm. Wrangel hade Uladislaus i sådan afsigt hört sig före, men blifvit afvisad. Med mera lycka lät han bland allmogen utsprida, det en af Sigismunds söner vore färdig antaga lutherska läran och derigenom närmast berättigad till svenska kronan. Uti Finnland, Sigismundianernas fordna tillhåll, och uti Småland, omfattade man begärligt detta rykte; och allmogen i sistnämnde landsort hade till och med låtit inbilla sig, att Gustaf Adolf sjelf utvalt en af polska prinsarne till efterträdare 2). Det väntades derföre och förehades äfven mångahanda hemliga stämplingar att stifta oro bland ständerna; och flere mordbrandsförsök uti Stockholm tillskrefvos ej blott vanliga missdådare, utan äfven

1) Riksark. Rådsprot. d. 17, 20, 22, 29 Nov. och 8 Dec. 1632.
2) Riksark. Rådsprot. d. 9 Jan. 1633.

sådana som ville åstadkomma missnöje och villervalla 1).
Utomlands var riket inveckladt uti ett krig, större och svårare än Sverge förut någonsin fört. Det var otvifvelaktigt, att konungens död skulle nedslå bundsförvandternas, men öka fiendernas mod; och att de sednare skulle med lifvadt hopp anstränga sina krafter för att jaga svenskarne ut, lika tomhändta, som de kommit. Tyska protestantiska furstarna, som endast med ovilja ödmjukat sig till lydnad under den store Gustaf Adolf, skulle än mindre hörsamma en förmyndare-regering, sammansatt af endast svenska adelsmän; och sjelfva de härar, som borde skaffa denna regering lydnad, bestodo och anfördes till större delen af tyskar, naturligtvis mer tillgifna sitt än ett främmande land. De närmsta grannarna, Danmark såg gerna Sverges anseende sjunka, och Polen kastade begärliga blickar på preussiska stranden och på Liffland. Det enda stöd, Sverge hade, var å ena sidan Ryssland, som angrep och derigenom sysselsatte Polen; och å den andra Frankrike, som för att motarbeta kejsaren lemnade Sverge betydliga underhållspenningar.

I denna svåra tidpunkt visade det sig, huru stor Gustaf Adolf varit, äfven i val af vänner. Sverge ansågs fallet; men just då steg det som högst både i inre välmåga, yttre anseende och krigisk ära. Det har derför att tacka först och främst den store Axel Oxenstierna, och jemnte honom Jakob de la Gardie, Gabriel Gustafsson Oxenstierna, Klas Fleming, Per Brahe, Per och Axel Banér, Sten Bielke och Adler Salvius uti rådkammaren; samt Gustaf Horn, Johan Banér, Leonhard Torstenson och Karl Gustaf Wrangel i fältet; alla af Gustaf Adolf framdragna; alla utmärkta för snille, duglighet och arbetsdrift; nästan alla för kunskaper, sedlighet och oegennytta. Dessa voro de män, som räddade Sverge ur den öfverhängande faran.

Tidigt om morgonen efter det sorgliga budskapet församlade sig rådet ånyo, och efter några timmars hemlig

---

1) S. st. d. 5 Jan. 1633.

öfverläggning utfärdades genom ilbud till landshöfdingar och biskopar befallning att förmana folket till enighet, till tålamod, samt till trohet mot den unga drottningen. Alla höfdingar vid gränsorna tillsades att sorgfälligt undvika hvarje oenighet med grannrikena; men till yttermera säkerhet qvarhöllos i landet åtskilliga till Tyskland ämnade troppar; gränsfästningarna blefvo i tysthet omsedde och för att vinna landets bevågenhet soldat-utskrifningen ännu till en tid uppskjuten 1). Slutligen utlystes äfven riksdag till den 6 Febr. 1633.

Med detta riksmöte åsyftades förnämligast trenne ting, nemligen *först* att få den unga drottningens rätt till kronan erkänd, och att derigenom förekomma alla stämplingar, som kunde föranledas af en osäker tronföljd; *för det andra*, att få bestämdt, huru under drottningens omyndiga år regeringen skulle förvaltas, hvarförutan riket skulle råka i villervalla; och *för det tredje*, att af ständerna erhålla bifall till de förra skatternas fortfarande. Det första och andra hoppades man utan serdeles svårighet drifva igenom; det tredje icke så; ty man fruktade, att hvart och ett af stånden skulle passa på tillfället och af den nya, ännu icke sadelfasta regeringen tvinga sig till befrielse från några af de förut beviljade skatterna. Det farligaste var, att inom sjelfva rådet sutto åtskilliga herrar, som mindre sågo på rikets behof än på egna utgifter, och derföre yrkade nedsättning på skatterna i allmänhet, men i synnerhet på adelns, för att dervid också sjelfva njuta någon lättnad. Axel Oxenstierna rådde ifrigt, »att motarbeta hvarje »sådant försök, ty riket var nu mer än någonsin i behof, »och allt skulle falla öfverända, derest det lemnades utan »understöd. Detta», skrifver han sedermera, »detta med»gifva visserligen alla, så länge man blott talar om saken »i allmänhet, men när det gäller uppoffring af egen för»del och af egna privilegier, då ändras tungomålet. Värst »när, att de, som pruta och träta emot, och vid alla goda

1) S. st. d. 10 Dec. 1632.

»förslag hafva svårigheter att invända, att just de blifva »ansedda som de klokaste och bästa; ehuru, då man be»der dem på annat sätt hjelpa saken, så förstå de det »mindre än andra» 1). Serskildt yttrade han sitt missnöje deröfver, att flera bland adeln och bland sjelfva rådet ville undandraga sig qvarn- och lilla tullen, och att de betraktade »sin skatteskyldighet som ett träldomsok och deremot »under namn af frihet sökte sjelfsvåld, så att de skulle »slutligen störta fäderneslandet i förderf» 2). Inom regeringen taltes härom fram och åter. Jakob de la Gardie ansåg i början vådligt att med anspråk på alla skatternas fortfarande stöta ständerna för hufvudet; men Klas Fleming och med honom flertalet och slutligen äfven De la Gardie, beslöto följa rikskanslerens mening, eller att åtminstone göra ett försök dermed; »ty nedsattes utlagorna nu, så »vore svårt, kanske ogörligt, att vid möjligtvis växande be»hof få dem åter beviljade; och om emot förmodan något »öfverskott skulle uppkomma, kunde det till framtida trång»mål sparas» 3).

Efter dessa förberedelser öppnades riksdagen i början af Febr. På regeringens vägnar talade vid första sammanträdet Gabriel Gustafsson Oxenstierna. Då han började med dessa ord: *Konungen är död!* utbrast hela församlingen i så högljudda snyftningar, att de flere gånger afbröto talaren. Men när han framställde förslaget att erkänna Kristina för Sverges drottning, hördes ett knotande sorl bland allmogen; ty många hade låtit bedraga sig af ryktena från Polen. En bland bönderna, vid namn Lars Larsson, afbröt Oxenstierna och sade: »Hvem är denna »konung Gustafs dotter? Vi känna henne icke, och hafva »henne aldrig sett.» — »I skolen få se henne, om i vil-

1) Falk. Ax. Oxenstiernas bref. Memorial för rådet, d. 8 Okt. 1633.
2) Riksark. Bref från Ax. Oxenstierna 1633. Jemnf. Falk. Ax. Oxenstiernas memorial d. 8 Okt. 1633, samt bref till Gabr. G:son Oxenstierna d. 27 Sept. 1635.
3) Riksark. Rådsprot. d. 3 Jan. 1633.

»jen,» svarade Oxenstierna och hämtade strax den unga furstinnan in i rikssalen och visade henne för allmogen. Lars Larsson steg fram, betraktade noga hennes anletsdrag och utbrast slutligen: »Ja! det är hon sjelf. Se! det är »salig konungens näsa, ögon och panna! Henne vilja vi »hafva till vår drottning!» Härpå leddes Kristina straxt upp till tronen och blef af samteliga ständerna som drottning erkänd.

Det finnes visserligen spår, att svenska adelns republikanska afsigter vid detta tillfälle åter varit å bana; samt att några velat iakttaga den gynnande tidpunkten, att inskränka arfsrätten och kanske konungamagten, och rådet undvek verkligen och med flit att uttala den allmänna grundsatsen, att Sverge var arfrike. Men å andra sidan finner man hos alla anseddare personer en liflig glädje att uti Kristinas person och arfsrätt hafva en fast punkt att sluta sig till under striden mot de skilda partier, som otvifvelaktigt skulle uppkomma. Kristina, hennes arfs- och kungliga rättigheter blefvo just den stödjepunkt, hvarpå den nya regeringen grundade sin byggnad.

Det första och vigtigaste ärendet var således lyckligen afgjordt; men det återstod att bestämma, huru under drottningens minderårighet regeringen skulle förvaltas. Bönderna yrkade, det landet borde såsom fordom styras af en ensam riksföreståndare 1); men häremot talade för närvarande flere skäl, hvilka af Oxenstierna uti ett vidlyftigt bref till rådet på följande sätt utvecklades 2): »Regeringens »förvaltande af många personer förhindrar alltid ärendernas gång och kan, såsom man af flere exempel erfarit, »lätt störta ett rike i förderf, serdeles då det är vant att »af en regeras. Sålunda måste antingen en eller några »få dertill förordnas. Skäl för och mot båda delarna finnas uti våra statsläror nog. Jag måste för min del be-

1) S. st. d. 6 Febr. 1633.
2) Engestr. Christina. 4:o N:o 4. Ax. Oxenstierna till rådet. Hall d. 12 Febr. 1633.

»känna, att jag anser en riksföreståndare vara mest öf»verensstämmande med förra tiders vana, och i stor nöd »den bästa tillflykten. Men så mycket jag vet, hade salig »konungen aldrig håg till detta medel, utan såsom rådet »kunnigt är, ämnade han i sådant fall anförtro regeringen »åt de fem höga riksämbetsmännen. Denna femmanna»styrelse, med rikets råd och kollegier bredvid, är också »säkrare mot ens eller annans uppväxande äregirighet; och »om någon af dessa ämbetsmän dör, så blir dock regerin»gen beståndande och ärenderna uti sin jemna gång; då »deremot en ny riksföreståndare ofta slår omkull, hvad den »förre byggt.» Dessa Oxenstiernas tänkesätt blefvo först af rådet, och sedan af ständerna gillade. Det beslutades derföre att, tills man vid nästa riksdag finge närmare öfverlägga om detta ämne och om rikets styrelseform i allmänhet, skulle regeringen af besagde fem riksämbetsmän förvaltas.

Nu återstod det tredje och svåraste, neml. att skaffa medel åt denna regering. Rådet föreslog de förra skatternas fortfarande. Det mötte motstånd öfver allt. Bönderna framlemnade angående qvarn- och lilla tullen en skarp och, som rådet tyckte, opassande skrifvelse, hvilken en missnöjd prestman hade åt allmogen uppsatt. Men det lyckades, och utan serdeles svårighet, att upplysa dem om förhållandet; de fogade sig, och hotade till och med att, om de finge fatt på presten, som förledt dem, skulle de kasta ut honom genom fönstret 1). I hufvudsaken voro borgrarna ändå beredvilligare; men deremot envisades de med ett annat påstående, neml. att alla uti Sverge varande kalvinister borde tvingas att bevista lutherska gudstjensten. Anledningen till denna hos borgerskapet ovanliga nitälskan befanns vara, att några köpmän, afundsjuka och kanske till en del lidande genom Ludvig De Géers stora rörelse, ämnade på detta sätt drifva bort hans ut-

1) Riksark. Rådsprot. d. 20 Febr. 1633.

ländska arbetare och kanske slutligen honom sjelf 1). Deras begäran blef afslagen. Adeln var svårare. Den fordrade, att få sina privilegier försäkrade, sin tullfrihet tillbaka o. s. v. Gabriel Gustafsson Oxenstierna och Klas Fleming nödgades slutligen gå ned på riddarhuset, då efter en lång ordvexling adeln ändtligen gaf med sig, dock ogerna och med knot 2). Presterna voro svårast. Den högt ansedda Westeråsbiskopen, Johannes Rudbeck, stod här i spetsen för motståndet, samt fordrade afskaffandet af qvarn- och lilla tullen, samt af boskapsskatten. Gabriel Gustafsson Oxenstierna och Karl Gyllenhielm gingo ned till presternas samlingsrum, och utverkade slutligen löfte om bättre svar. Men då efter några dagar svaret kom, var det föga bättre än förut och »hotade regeringen »med Guds vrede och hämnd, derest icke presteståndet »blefve från nämnde skattebördor befriadt.» Då uppkallades en del af presterna uti rådet, der Jakob De la Gardie och Per Banér förehöllo dem: »att derest Guds straff komme »för nämnde pålagors skull, borde det äfven komma öfver »presterskapet, hvilket, likasom de andra stånden, bifallit »och underskrifvit beslutet om dessa pålagor. Eljest hör »man också bonden mången gång på samma sätt bannas »och hota, då presterna af honom utkräfva deras tionde. »Rådet hade hoppats, att presterna icke skulle komma med »dylikt tal.» Presterna invände, att de talat om »det miss»bruk, som med nämnde uppbörder bedrefs.» — Per Banér svarade: »I viljen uttryckligen afskaffa icke blott miss»bruket, utan ock bruket; ty de fel, som begås, kunna »rättas, så snart de blifva öfverklagade. Veten i eljest »några andra medel till rikets uppehållande, så skola vi »gerna dessa nu öfverklagade afskaffa.» Presterna föreslogo: »att då nämnde tullar föranledde allehanda försnill»ning, kunde man i deras ställe lägga en bestämd man»talsafgift på hvar person.» Rådet visade: »huru en så-

1) S. st. d. 21 Febr. 1633.
2) S. st. d. 19, 20 Febr., 5 Mars 1633.

»den beskattning vore obillig, ty då finge en bonde eller »en fattig prest betala lika mycket som den rikaste herre. »Nu deremot måste den, som är rik, och har stort hus »och stor, förtäring, i förhållande derefter skatta i både »qvarn- och lilla tullen.» Presterna begärde »att efter »nödtorften få hafva drängar fria från utskrifning.» Jakob De la Gardie svarade: »att derom var redan förordnadt; »men», tillade han, »i sjelfve låten ofta vid utskrifningen »taga från enkan hennes enda dräng, men den förmögne »bonden låten i behålla både fyra och fem karlar. Allt »det i nu begären, länder dessutom till salig konungens »förakt, och likasom riket icke kunde bära de skatter, han »pålaggt, icke en gång tills han hunnit i jorden. Men »velen i icke lätta under armarna, så måste allt falla, och »då Gud nåde oss alla, och eder med. Edert stånd borde »icke blåsa under elden, utan i dess ställe tyda allt till »det bästa. Minnens i, huru salig konungen uti sitt af»skedstal bad eder förmana allmogen till trohet och villig»het? Gören i det icke, så vilja vi inför Gud vara ur»skuldade för alla de olyckor, som deraf kunna träffa vårt »fädernesland.» — Presterna aflägsnade sig men beviljade ingenting. Några dagar derefter samtalades åter härom med biskop Rudbeck, men lika fåfängt. Regeringen vågade ej längre brottas med presterna, emedan desse i landsorterna hade ett öfvervägande inflytande på allmogen. Mest af denna orsak, och äfven för att visa beredvillighet mot samteliga ständerna, afstod regeringen från den förhöjning uti qvarn- och lilla tullen, som år 1630 blifvit beviljad 1). Sedan uppsattes riksdagsbeslutet, hvari Kristina erkändes för drottning; de fem höga riksämbetsmännen för hennes förmyndare; de förra skatterna med nämnde undantag beviljades, och höga straff utsattes för den, som med Wasaätten uti Polen plägade några underhandlingar. I medlet af Mars skildes ständerna åt.

1) S. st. d. 25 Febr., 1, 4 Mars 1633.

De, som vid konungens död och sedermera ända till Axel Oxenstiernas hemkomst, mottogo och bibehöllo hufvudledningen af alla ärender, voro Jakob De la Gardie, Gabriel Gustafsson Oxenstierna, Klas Fleming och Per Banér. Dessa fyra herrar, alla hvar för sig högt aktade, i hufvudsaken alltid eniga med hvarandra och med Axel Oxenstierna, fingo just härigenom tillräcklig kraft att nästan alltid kunna drifva igenom, hvad de ansågo vara fäderneslandet nyttigt och således gifva enhet åt ärendernas gång 1). I synnerhet hade de mycket stöd af Axel Oxenstierna Såsom gunstling hos förra konungen hade han ägt tillfälle göra sina stora egenskaper allmänt kända, och tillika hade alla äfven de högre ämbetsmännen blifvit vande vid vördnad för den mägtige mannen. Härtill kom också, att han, som konungens närmaste förtrogne, ansågs hafva mesta kännedomen om dess planer, tillämnade medel och om hela styrelseverket i allmänhet. Detta anseende kom nu både riket och Oxenstierna väl till pass, och han sjelf visste begagna det fördelaktiga i sin belägenhet. Till flere ämbetsverk och under riksdagarna till stånden skickade han bref uppfyllda med förmaningar till samdrägt, till tålamod, till hörsamhet, skrifna med en förvånande kännedom om alla förhållanden, och med en broderlig uppriktighet och kärlek, som ej kunde förfela sin verkan. I samma anda skref han till rådet sjelft, inom hvars talrika krets, trätlystnad och egennytta, mången gång ville gifva sig luft; men hvilka lidelser af Axel Oxenstierna och hans vänner till fäderneslandets lycka qväfdes.

---

1) S. st. Se rådsprot. för dessa år.

ANDRA KAPITLET.

REGERINGSFORMENS ANTAGANDE.

Genom ofvannämnde riksdag hade man visserligen undangjort det första och oumbärligaste för ordningens bibehållande; men ännu återstod dervid ganska mycket att göra. Riket saknade nemligen en regeringsform. Uti konungabalken funnos väl i detta hänseende några allmänna föreskrifter, dock otillräckliga; ty mycket lemnades der åt personligt godtfinnande. Denna brist hade hittills varit mindre känbar, ty lefnadssätt och statsförhållanden voro i sig sjelfva så enkla, att utförligare stadgar icke af behofvet påkallades. Också hade Sverge alltsedan Sturarna haft både till år och för det mesta till krafter fullmyndiga konungar, hvilka ersatt bristerna i författningen. Nu åter väntades en lång förmyndaretid med regeringen sammansatt och ärenderna mer och mer ökade, och invecklade, så inom som utom landet. Det behöfdes en lag, en bestämd föreskrift att förekomma oordningar inom styrelsen och ohörsamhet bland folket.

Att Sverge räddades från denna hotande fara, också derföre har det att tacka Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna. Under preussiska krigen och sedermera allt framgent tyckes konungen hafva anat sin snart förestående död. För att så mycket som möjligt förebygga alla af en sådan händelse uppkommande oredor, beslöt han låta författa en regeringsform i allmänhet, och serdeles för inträffande förmyndarestyrelser; och det var åt Axel Oxenstierna, som han lemnade detta vigtiga förtroende. »Jag drog i betänkande,» säger Oxenstierna, »att gripa saken an, ty det var ett hett jern att röra vid» 1). Han efterkom likväl ko-

1) Riksark. Rikskanslerns ankomne bref 1633. — Ett memorial för Grubbe vid dess hemresa d. 5. Dec. 1632.

nungens befallning och uppsatte redan uti Preussen första utkastet. I Tyskland visade han det för Gustaf Adolf, hvilken gillade och ämnade bekräfta hufvudinnehållet; men de under dåvarande krig för hvarje dag tvingande göromålen hade hindrat honom att vid förordningen lägga sista handen, och sedan densamma underskrifva och utfärda. Emedlertid var det af några kändt, att en sådan skrift blifvit uppsatt, och svenska regeringen uti sin genom konungens död iråkade svåra belägenhet insåg tydligt, huru mycket stöd riket deraf skulle hafva; ty man kunde förmoda, att en regeringsform, utarbetad af Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna, skulle vara i sig sjelf nyttig och god, och äfven hos ständerna lättare att genomdrifva, än hvilken annan som hälst. Redan några dagar efter underrättelsen om konungens död beslöt derföre rådet att hos Oxenstierna efterfråga nämnde regeringsform 1). Men denne hade sjelf fallit på samma tanke, och redan innan svenska rådet hunnit få veta konungens död, hemskickade han för nämnde ändamål regeringsformen, med Lars Grubbe, en allmänt aktad man, hvilken intygade, att konungen densamma öfversett och gillat. Sjelf rådde Oxenstierna ifrigt, »att, om också en eller annan artikel deri skulle finnas »betänkelig, man likväl nu straxt måtte antaga det hela, »och derpå grunda regeringen; ty någon ordning är dock »bättre än ingen. Om detta försummas och regeringens »anseende får falla, då skall snart oenighet uppstå, och »saken sedermera icke utan farliga medel, kanhända icke »utan åderlåtning kunna botas» 2). I början af Januari 1633 kom regeringsformen till Sverge. Rådet beslöt göra allt möjligt för dess införande; men det blef dervid mycken fråga om, huruvida den borde föreläggas ständerna eller ej. Man fruktade neml. »att om den utan föregående »riksdags-öfverläggning blefve endast af regeringen påbuden,

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 13 Dec. 1632.
2) Eng. Christina 4:o N:o 1 Ax. Oxenstierna till svenska rådet. Hall. d. 12 Febr. 1633.

»skulle rikets innevånare icke vilja ställa sig densamma till efterlefnad;» om man åter droge saken till riksdag, »att »ständerna skulle så gräla och mästra med förslaget, att »det hela blefve antingen förderfvadt eller alldeles öfver»ändakastadt 1). — Det vore vådligt,» mente Gabriel Gustafsson Oxenstierna, »att låta bönderna dömma om en så»dan sak, som en regeringsform» 2); och Jakob De la Gardie yttrade detsamma om riddarhuset, »hvarest det sutte »åtskilliga unga och oerfarna karlar. Om man låter dessa »mästra och skrufva på saken, skall man få höra mer ga»lenskap än förstånd» 3). I allmänhet befarade man, att de missnöjde i landet och inom hofvet, likaså att främmande utliggare skulle bearbeta saken som ett medel att reta sinnena och väcka oro. Vid den förut omtalade riksdagen 1633 blef dock regeringsformen uppläst för ett utskott af adeln, biskoparna och borgmästrarna 4), hvilka sjelfva gillade, och på hvilkas ord också samtelige ständerna till efterlefnad densamma antogo; likväl blott, tills den hunnit vid nästa riksdag nogare skärskådas.

Det synes, som rikskanslern hade just inom adeln väntat svåraste hindret mot den nya regeringsformen, serdeles i afseende på åtskilliga ståndets företrädesrättigheter, hvilka deri närmare bestämdes och följakteligen inskränktes. Genom bref till rådet erinrade han derföre: »huru »framfarna konungar ofta gjort intrång i adelns privilegier, »ja, ofta helt och hållet tillvällat sig dess gods; men att »sådant icke skett af något öfverhetens begär att förtrycka, »utan emedan armod och nöd dertill tvungit, då inga an»dra utvägar till rikets upprätthållande förefunnits. Här»vid borde dock adeln å andra sidan betänka, att fram»farna konungar begåfvat den sjelfva och deras förfäder »med många län och gods, och det icke blott i de eröf-

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 Jan. 1633.
2) S. st. d. 18 Febr. 1633.
3) S. st. d. 11 Mars 1633.
4) S. st. d. 18 Febr. 1633.

»rade landskapen, utan ock i sjelfva kronan och riket; »hvilka gods sedan blifvit ärfda, bortbytta eller försålda, »så att de numera icke utan stor förvirring kunna till »kronan återkallas. Härigenom hafva dock rikets årliga in»komster blifvit förminskade, hvilken brist måste fyllas till »kronans och fäderneslandets upprätthållande; och bör så»ledes adeln, för det goda, som den af kronan åtnjuter, »också medelst afstående af några bland sina rättigheter »kronan tillbaka understödja» 1). — I denna anda skref och varnade rikskanslern ofta; och rådet följde vanligen hans ledning. Stundom framstack likväl kärleken till privilegierna. Då enligt öfverenskommelse regeringsformen jemnte rådets anmärkningar åter utskickades att af rikskanslern för sista gången öfverses, blef tillika, på rådets vägnar, till Oxenstierna afsänd en skrifvelse af följande innehåll: »Vi hafva förnummit vår broders yttrande om »orsaken, hvarföre fordna konungar ofta ingripit i så väl »adelns som andre stånds rättigheter, neml. dels rikets nöd, »dels, att konungens och folkets rättigheter icke varit noga »utstakade. Vi önskade derföre gerna, att vår broder, som »är af Gud med mycken förfarenhet i dessa ärender begåf»vad, måtte sammansätta ett adelsprivilegium, sådant som »vore konungen drägeligt och adeln nyttigt; desslikes hvilka »rättigheter åt de andra stånden kunna föreslås, hvarige»nom mellan öfverhet, undersåtare och medstånder god »enighet kunde bibehållas. Vi tvifla icke, att om vår bro»der tager sig denna möda uppå, skall han bland många »andra sina förtjenster också efterlemna detta, framtiden »och det adeliga ståndet till en odödelig minnesvård» 2). Det finnes icke upptecknadt, om rikskanslern i anledning häraf företagit någon åtgerd; men straxt derefter kom regeringsformen tillbaka från Tyskland, blef ännu en gång

1) Falk. A. Oxenstiernas memorial. Frankfurt am Main d. 8 Okt. 1633.

2) Eng. Christina 4:o 4. Rådet till Ax. Oxenstierna. Stockholm d. 17 Febr. 1634.

af rådet granskad, för att sedan för de sammankallade ständerna till slutligt antagande föreläggas.

Vid midsommarstiden 1634 sammanträdde riksdagen i Stockholm. Den var af ovanligt stor vigt. Der skulle nemligen en ny regeringsform antagas, den nya förmyndarestyrelsen en gång för alla blifva bekräftad, och i allmänhet den anda och gång bestämmas, som samma regering sedermera allt framgent borde följa. Detta regeringsformens antagande var det mål, styrelsen sökte, men hvilket också de olika partierna inom landet motarbetade. Härtill begagnades vanliga medlen, neml. afundsjukan mellan olika samhällsklasser, och benägenheten att nedsätta skatterna. De, som i synnerhet, men under hand upprörde tvisten, voro dels hofvet, nemligen enkedrottning Maria Eleonora och pfaltsgrefven Johan Kasimir, hvilka önskade draga förmyndareregeringen hvar till sig; dels också polska partiet för att genom oro och villervalla bereda Uladislaus väg till svenska tronen. Genom dessa omständigheter blef 1634 års riksdag så orolig, att man icke på länge hvarken förut eller sedermera haft dess like 1).

Kinkigaste punkten var som vanligt skatterna. Regeringen fordrade de förras bibehållande, dock med det tillägg att äfven adelns bönder skulle betala boskapsskatt och undergå utskrifning 2). Det tyckes som prest- och borgareständen varit tämligen villiga; men icke så de andra. Svenska härarnas hittills äfven efter konungens död hafda framgång gjorde i allmänhet ständerna öfvermodiga, så att de tyckte riket icke vara i fara eller i behof af så stora uppoffringar 3). Adeln vägrade i början flera gånger, och alldeles att åtaga sig boskapsskatt och utskrifning inom frihetsmilen; men då Gabriel Bengtsson Oxenstierna och Klas Fleming kommit ned på riddarhuset och framställt

1) Brah. P. Brahes brefväxling. T. 13. — Per Banér till P. Brahe. Sthm d. 7 Aug. 1634.
2) Riksark. Rådsprot. d. 8 Juli 1634.
3) Brah. s. st.

saken, biföll ändteligen ståndet till en del af dessa fordringar 1). Bönderna voro serdeles svåra och omöjliga. De hade till rådet inlemnat en lista på sina missnöjen, hvilka icke blott angingo den tunga beskattning, öfver hvilken de med skäl kunde klaga, utan äfven några nya förordningar angående kornhus och skjutsfärd, hvilka likväl just till böndernas lättnad blifvit utgifna. Skriften var dessutom författad med bitterhet, och troligen, icke af bondehand. Dock äfven sjelfva bönderna voro högst oroliga och hotade att resa hem från riksdagen, om ej dessa deras besvär afhjelptes. Regeringen uppkallade i rådet ett utskott af allmogen, då Per Banér gaf dem allvarsamma föreställningar; men det hjelpte ej. De båda folkkäraste bland rådsherrarna, Gabriel Gustafsson Oxenstierna och Klas Fleming, gingo ned till allmogen på gillesstufvan, men kunde föga uträtta. En finsk bonde gaf väl lofvande svar, men blef derföre straxt angripen af en Uppländing, hvilken kallade honom *Herrehyllare*, och vid fortsatt ordvexling slutligen lät Finnen smaka knytnäfvarna. Sådan var sinnesstämningen, att styrelsen ej vågade straffa våldsverkaren. Ett namnlöst smädebref fanns en dag inkastadt uti räkenkammaren; en annan gång låg utanför rådsdörren böndernas klagoskrift med en stor sten inuti. Dessa uppträden födde allmän oro och fruktan. Man misstänkte, att danska och polska utliggare hemligen underblåste elden. Per Banér ville inkalla ett regemente knektar, men rådet ogillade hans förslag. Slutligen lyckades det med biträde af de andra stånden att lugna bönderna och utverka deras bifall till de förra skatternas fortfarande 2).

Sedan detta lyckligen var genomdrifvet, gick det temligen lätt att få regeringsformen antagen. Den upplästes för ett utskott af prester, borgare och bönder samt för hela adelsståndet enligt dess uttryckliga, envisa begäran och tvärtemot Per Banérs råd. Adel, borgare och bönder

1) Riksark. Rådsprot. d. 14 Juli 1634.
2) Riksark. Rådsprot. d. 7, 9, 15, 22 Juli, 4 Aug. 1634.

gjorde *blott* ett par obetydliga anmärkningar. Presterna framdrogo de flesta och vigtigaste anmärkningarna. Af några deribland sågs, att ståndet fruktade adelns stigande välde; af andra åter, att ståndet var angeläget om sin egen magt. Men i sammanhang med frågan om regeringsformen och innan den afgjordes, bragte presterskapet en annan sak å bana. Uti de privilegier, som Gustaf II Adolf år 1617 åt adeln utfärdade, förekommo de orden: »att till »rikets högre sysslor skulle ingen vanbördig framdragas, »adeln öfver hufvudet.» Med ordet »vanbördig» menades då egentligen »ofrälse.» Detta förordnande hade väckt ovilja, icke så mycket för saken skull, ty man var vid detta adelns företräde sedan långliga tider van; utan mera för ordet, hvilket tycktes medföra något vanhedrande. Redan förra riksdagen hade ofrälsestånden deröfver klagat; nu skedde det formligen af preståndet och genom biskop Rudbeck, hvilken besvärade sig »öfver de många skottkolf»var, till hvilka detta ord gifver anledning.» Rådet ville behålla det qvar, »emedan det var underskrifvet af salig »konungens hand; och påstod, att med *vanbördig* menades »ej *ofrälse*, utan *odugsen*, eller den, som af hederliga för»äldrar född, från dem vanslägtats; ständerna kunde sjelfva »se, att dugliga ofrälsemän voro flerestädes framdragna högt »öfver många af adeln» 1). Med denna förklaring gåfvo sig presterna tillfreds; och regeringsformen blef d. 29 Juli 1634 af alla ständerna enhälligt antagen. Kort derefter blefvo, enligt densamma, ämbetsverken ordnade och sysslorna besatta.

Hufvudinnehållet af denna regeringsform var följande: 1:o Så konung som undersåtare skola endrägtigt förblifva vid den rena lutherska trosläran, i öfverensstämmelse med allmänna Symbola, Luthers katekes, Augsburgiska bekännelsen och Uppsala mötes beslut. 2:o Arfsrätten till riket förblifver, som stadgadt är åren 1544, 1604 och 1627. 3:o Konungen äger styra och råda för borg, land,

---

1) S. st. d. 24. Juli 1634.

och all sin och kronans rätt, som lag säger. 4:o Till bistånd häri väljer konungen efter lag och tycke sitt bland infödde riddare och svenner riksens råd till ett antal af minst 25, deri inberäknade rikets fem höga ämbeten, drots, marsk, amiral, kansler och skattmästare. Rådet åligger, att efter bästa förstånd påminna konungen om riksens rätt och bästa, samt tillika hålla ständer och allmoge till trohet och villighet. 5:o Till ärendernas ordentliga behandlande, dock konungens rätt och höghet oförkränkt, tillsättas fem kollegier, nemligen: a) För rättegångssaker *Hofrätten i Stockholm*, med riksdrotset till ordförande; samt dessutom Hofrätterna i Jönköping, Åbo och Dorpt. Vigtiga högmål skola dömas af en riksrätt. b) För krigsärenderna till lands *Krigskollegium*, under riksmarsken. c) För krigsärenderna till sjöss *Amiralitetskollegium*, under riksamiralen. d) För underhandlingar med främmande, och för rikets inre styrelse *Kanslikollegium*, under rikskansleren. e) För inkräfvandet och förvaltandet af rikets inkomster *Räknekammaren*, under riksskattmästaren. Uti hvart och ett af dessa kollegier sitta, utom ordföranden, 2 eller 4 af rikets råd, 2 eller 4 bisittare af adel, och 2 eller 4 ofrälse inom verket förtjente män. 6:o Hofvet, artilleriet, kronans stall och stuterier samt dess skogar och jagt skola stå under följande fyra ämbetsmän: riksmarskalk, rikstygmästare, riksstallmästare och riksjägmästare. 7:o Länsregeringen anförtros åt tjugutre landshöfdingar, med öfverståthållaren i Stockholm främst. 8:o Rättvisan på landet skipas under hofrätterna af sjutton lagmansrätter, med underlydande häradshöfdingar. 9:o Regementerna blifva åtta till häst och tjugu till fot. 10:o Alla ämbetsmän uti den högre förvaltningen skola ovillkorligen, och derest de ej å sotesäng ligga, hvarje år på viss tid aflägga räkenskap inför de fem höga rikskollegierna, och dessa åter inför konungen sjelf. 11:o Till allmänna riksdagar kallas adel, prester, krigsbefäl, borgare och bönder; men derest för påkommande hastighet eller andra skäl riksdag icke tryggeligen kan hållas, äger regeringen tillkalla de fem höga

riksämbetsmännen, två bisittare ur hvart kollegium, 2 af adel från hvar lagsaga, alla biskoparna, samt fullmägtige från de sex största städerna. Detta utskott äger att afgifva betänkande om allmänna ärender. Men riksdagarnas beslut skola efterkommas af enhvar, som åt konungen och riket lydnad skyldig är. 12:o Ingen får utan rättmätig orsak undandraga sig konungens och rikets tjenst. 13:o Då konung sjuk, frånvarande eller omyndig är, föres regeringen af de fem höga riksämbetsmännen; dock äga dessa förmyndare icke göra någon lag mot arfföreningen eller till den konungsliga höghetens förfång, ej heller meddela privilegier till konungens olägenhet eller dess inkomsters stadiga förminskning; ej heller sälja, bortbyta, bortgifva eller på något sätt föryttra krono- eller skattegods eller andra kronans rättigheter. Om likväl sådant sker, äger konungen magt, då han till hälsa, riket eller myndiga år kommer, att allt sådant återkalla och igentaga. Likaledes äger till myndiga år kommen konung rätt att öfverväga och antingen gilla eller upphäfva de stadgar, förordningar och ämbetsutnämningar, som förmyndare vidtagit. 14:o Dör konung utan laglig arfvinge, skall regeringen förestås af de fem höga riksämbetena, tills ständerna hinna sammankallas och konung utvälja.

Denna regeringsform har i sednare tider blifvit tadlad derföre, att råds- och några andra högre ämbeten uteslutande förbehöllos åt adeln. Men ett sådant stadgande öfverensstämde helt och hållet med hvad, då för tiden var och i många århundraden varit i bruk; hvarföre man icke finner, att detsamma väckte minsta motstånd, icke ens någon uppmärksamhet. Det missnöje, som förspordes, var tvärtom just från adelns sida, för hvilket stånds fri- och rättigheter många ansågo den nya regeringsformen vara mindre gynnande. Andra mente, att konungamagten blifvit genom densamma allt för mycket inskränkt, så att staten mer liknade en republik, än ett konungadöme. Också innehåller 45 § det märkeliga stadgande: *att mot Ständernas Beslut på allmän riksdag hafver ingen något att*

säga. Stället är, oss veterligen, det första formliga stadgande af Riksens Ständers beslutande rätt. För öfrigt var denna regeringsform icke egentligen en *statsförfattning*, som närmare bestämde förhållandet mellan öfverhet och undersåtare, och deras inbördes rättigheter och skyldigheter; ty i allt sådant hänvisades till gamla konungabalken. Det var tvärtom i ordets inskränktare bemärkelse en *Regeringsform*, ett utförligare reglemente för ämbetsverkens ordnande och för sjelfva förvaltningen. — I och för sig sjelf har emedlertid denna författning blifvit af de flesta kännare högeligen berömd, serdeles för de tiderna. Märkas bör också, att den var en af de första utförliga regeringsformer, som i Europa förefunnits, och således ett nytt vittne om den höga ståndpunkt, som Sverge bland de odlade folken då för tiden innehade.

Rikskanslerns ovänner då och sedermera hafva utspridt, det Gustaf Adolf aldrig befallt denna regeringsforms uppsättande, och aldrig densamma öfversett; utan att allt detta blifvit falskeligen föregifvet för att öfvertala ständerna till dess antagande. Denna sägen har sedermera hos många till och med häfdatecknare vunnit trovärdighet; men är dock alldeles ogrundad. Redan några dagar efter underrättelsen om Gustaf Adolfs död, och innan ännu något bref derom kunnat hinna till Sverge från den i medlersta Tyskland då varande Oxenstierna, väcktes uti rådet tal om denna konungens och rikskanslerens regeringsform, hvars tillvaro således redan då var i Stockholm känd 1). Den 11 Nov. fick rikskansleren underrättelse om konungens död; redan d. 5 Dec. afskickade han till Sverge regeringsformen; och under mellantiden var han nästan beständigt på resor, hvilka, jemnte de nu öfver honom ensam hopade tyska ärenderna gjorde det nästan till en omöjlighet, att på den korta tiden hafva kunnat sammansätta ett sådant arbete 2). Slutligen åberopar han sjelf flere vitt-

1) Riksark. Rådsprot. d. 13 Dec. 1632.
2) Riksark. Rikskanslerens ankomna bref 1633. Memorial för Grubbe. Erfurt d. 5 Dec. 1632.

nen, att konungen uppgifvit grunddragen till regeringsformen och gillat utförandet; och det finnes ej spår, att någon då för tiden tviflat på sanningen häraf.

Sedan den stormiga riksdagen 1634 var lyckligt öfverstånden, följde, i afseende på inre angelägenheter en lugnare tid. Regeringens anseende var befästadt och befästades dagligen allt mer genom det bruk, den gjorde af sin magt. Den uppträdde med drift och omsorg i de inre angelägenheterna, med beslutsamhet och kraftiga rustningar i de yttre; och lyckades på detta sätt att både hos vänner och fiender bibehålla det anseende, som Sverge under den utmärkte konungen förvärfvat.

TREDJE KAPITLET.

AXEL OXENSTIERNA I TYSKLAND.

Då Axel Oxenstierna uti Arnstadt skildes från Gustaf Adolf, tog han öfver Schweinfurt och Würtzburg återvägen till Frankfurt am Main, för att derifrån enligt konungens befallning foga anstalt om mötet i Ulm. Just då han på denna resa anlände till Hanau, mötte underrättelsen om konungens död. Det var då, som Oxenstierna hade den första sömnlösa natt i sin lifstid.

Framför alla andra hade också han stora anledningar till bekymmer. Han var konungens erkända vän och förtrogne rådgifvare, samt Sverges derute varande förnämsta ämbetsman. Till honom vände sig derföre alla, både främmande sändebud, tyska furstar, stater och riksstäder, underhandlare, generaler, soldater, derjemnte täta budskickningar från hemmet; alla begärande af honom råd, hjelp, understöd, försvar. Och han, som skulle öfvertaga allt detta, var i sig sjelf endast en svensk ämbets- och adelsman, utan någon laglig öfvermagt inom Sverge, än mindre inom Tyskland. Det syntes blifva honom en omöjlighet

att göra sig åtlydd af de furstar och fältherrar, som förut knappt velat lyda konungen sjelf. Vid första underrättelsen om dennes död, förklarade också, den ena efter den andra, Kur-Sachsen, Brandenburg, Lüneburg, Pommern m. fl., att de nu mera kunde sjelfva försvara sig; de ville ej längre stå under Sverges ledning. Många, ja de flesta, trodde, att det var förbi med Sverges magt uti Tyskland.

Oxenstierna sjelf tviflade. I bref till brodern Gabriel skref han på efterföljande sätt: »Uti hvad förvirring jag »med våra saker härute råkat genom salig konungens död, »och hvilka hvälfningar den skall förorsaka icke allenast »der hemma, utan ock här; på detta allt tänker jag ofta, »och tviflar ej, att du och flera mine medbröder göra så »med. Hvad skall jag skrifva? Det är ett stort Guds »straff, att sal. konungen blifvit sålunda ifrån oss tagen. »Men», tillägger han: »Det är ett oundvikligt ondt, hvil»ket vi kunna begråta och beklaga, men icke förändra; »endast bedja Gud om nåd att fatta manliga beslut till »fäderneslandets välfärd och bibehållande. — Jag kan nu »föga skrifva, är af göromål öfverfallen och förtyngd, med »föga hjelp under mig, och hvad värst är, ingen myndig»het öfver mig, att deremot hafva ryggvärn. Bördan är »odräglig, och hade jag fuller orsak att löpa derifrån, derest »ej ära och samvete hölle mig tillbaka. Men mitt fäder»nesland bekymrar mig mer än någonting annat i verl»den. Gud gifve, jag alltid finge goda tidningar från eder, »att i visligen, men modigt och med enighet tagen sa»kerna före. Jag beder, att i läggen all afund åsido, och »med samfällda råd hållen fäderneslandet i ro 1). Jag be»der också för Guds skull och för eder egen: låter icke »uppehålla eder af småsaker och enskilda afseenden; för»nöter ej heller tiden uti rådet med fåfänga samtal, såsom »stundom plägat ske; utan besinner, att andra tider fordra »andra seder. Varen ej heller klenmodige och obeslut-

1) Falk. Ax. Oxenstierna till Gabr. Gustafs. Oxenstierna. Jauer d. 6 Dec. 1632, och utan skrifort d. 24 Febr. 1633.

»samme i regementet; och lider intet fickfeck, ej heller »någon, som icke gör ett med eder! Den, som icke för- »står saken, han tige stilla och lemne det åt en annan; »men hålle likväl med! Akter eder för trätor; viker hvar »den andre, och förer regeringen med det anseende, som »sig uppå vett, förstånd och försigtighet grundar.»

Med dessa grundsatser för sig och för andra grep Oxenstierna det vigtiga verket an. Från Hanau skyndade han genast till Frankfurt am Main, der sändebud från flere protestantiska stater voro församlade. Dessa kallade han tillhopa, lugnade, tröstade, uppmuntrade till mod och enighet; tillika skref han till Sverge, om hvad der var att göra. Utan att genom tvekan och obeslutsamhet förlora en enda dag, bemägtigade han sig alla ärenderna, hvarigenom han räddade dessa från en eljest oundviklig förvirring, och tillika hindrade hvarje annan magt att vid detta kinkiga tillfälle tränga Sverge från ledningen af de Tyska angelägenheterna.

Huru emedlertid dessa sednare skulle ledas, blef föremål för vigtiga öfverläggningar. Först nemligen om man skulle söka fred med kejsaren. Detta visade sig genast omöjligt. Katolikerna trodde, att så hastigt som Gustaf Adolfs uppträdande räddat protestanterna, lika hastigt skulle nu hans död åter störta deras magt. Wallenstein rådde väl till fred. Men hos kejsar Ferdinand återvaknade de gamla förslagen att göra sig enväldig öfver Tyskland och att der utrota protestantiska lärorna. Uti Österrikiska arfländerna anställdes för detta sednare ändamål de grymmaste förföljelser; så att flera hopar af protestanter rymde derifrån. Tillika gjorde kejsaren kraftiga rustningar. Spanska konungen lofvade att sända hjelptroppar från Italien; påfven, att för året lemna all sin tionde uti spanska riket. Öfver hela Österrike påböds en ny krigsgerd; penningeägare skulle gifva 2 procent af sin hufvudstol, köpmän 5, ämbetsmän 10 procent af sina inkomster, och Wallenstein anställde oerhörda pressningar. Mot Sverge återtog Österrike samma stötande högdragenhet, som före slaget vid

Breitenfeld, och till den fredsunderhandling, som för syns skull anställdes, vårdade man sig icke ens att serskildt inbjuda detta rike. Det sågs på allting, att kejserliga partiet ämnade i dubbelt mått taga den lidna skadan igen. Att Tyskland derigenom skulle ännu i många år blottställas för krigets eländen, derom bekymrade man sig föga. Som lösen för det kejserliga partiets tänkesätt hörde man ofta framställas följande verser:

Will's Reich nicht unser erblich seyn,
So wollen' wir's ehe gar werfen ein.
Was haben wir auch das Reich zu schützen,
Davon wir haben keinen Nutzen 1)?

Protestanterna kunde således ej vänta någon fred, om icke både ofördelaktig och skymflig; och om en sådan ville de icke höra talas; aldraminst Sverge. England, Holland, flere Tyska stater, och i synnerhet Frankrike, förut afundsjuka öfver Gustaf Adolfs brådväxande magt, började nu åter frukta för Österrike, och sände derföre genast till Oxenstierna uppmaningar att icke gifva hoppet förloradt, och löften om rika penningeunderstöd. Äfven några tyska generaler och furstar skyndade att erkänna Sverges förmanskap; ty de hoppades att under en främmande, aflägsen förmyndare-regering få friare händer att under allmänna villervallan bevaka sitt eget bästa. Dessa alla fördelar undföllo icke Oxenstiernas blick, och de, jemnte Österrikes oförsonlighet, bestämde honom för krigets kraftfulla fortsättande. Dertill också stoltheten som svensk. Hans landsmän innehade nu nära halfva Tyskland; det vore för dem en outplånlig nesa, att utan ens något försök till motvärn låta skrämma sig från så stora fördelar. Hela verlden skulle då säga, att den förra framgången berott på Gustaf Adolfs person ensam, och att Sverge och

1) Vill Tyskland ej som arfrike tillhöra oss, Så skola vi öfverändakasta det. Och hvarföre skulle vi skydda det land, Af hvilket vi icke hafva någon nytta?

svenskarne honom förutan vore af ingen betydenhet. Att genom eftergifvenhet vinna bättre fredsvillkor af kejsaren, vore också ett fåfängt hopp: »ty», skrifver Oxenstierna, »den hund, som morrar och visar tänderna, får alltid mer, »än den, som sticker svansen mellan benen och springer »sin väg» 1). Han rådde derföre »att modigt fortsätta kri»get, till dess Sverge erhölle fullkomlig skadeersättning; »men att man tillika skulle laga så, att kriget fördes un»der Sverges namn och ledning, men med Tysklands blod »och mynt. Sverge bör endast försäkra sig om Östersjö»kusten, och för öfrigt spara sina krafter till angelägnare »tillfällen; det får af Tyskland ändå aldrig annat än otack »till lön» 2). Detta råd följdes till punkt och pricka af svenska regeringen. Det öfverensstämde till en del med tyska folkets egna tänkesätt, ty genom långa tvister och presternas uppretande predikningar voro katoliker och protestanter å ömse sidor bragta uti sådan gäsning, att oaktadt tolf års krig, ingendera var ännu uppriktigt böjd för försoning. Att Tyskland på detta sätt åter för många år blottställdes för krigets eländen, derom bekymrade sig de uppbragta tyskarna föga, svenskarna allsintet. Tvärtom, Oxenstierna tillstyrkte, »att om tyskarne icke ville lemna »Sverge full ersättning, skulle man dit inkalla fransmän, »holländare och engelsmän, och med dem dela Tyskland, »hvarvid Sverge borde bemägtiga sig länderna kring Elbe »och Oder» 3). »Så», sade en samtida författare, »blef Tyskland det schackbräde, hvarpå Österrike, Sverge och Frankrike spelade, och det med tyskarne sjelfve till figurer.»

Oxenstiernas första omsorg blef att åter till förbund sammanknyta och till gemensamt försvar ordna de genom Gustaf Adolfs död splittrade protestantiska staterna. Härtill begagnade han sitt af konungen erhållna uppdrag, att

1) Engestr. Acta om dr. Kristina, 4:o 1. A. Oxenstierna till Sv. rådet. Frankfurt am Main d. 13 Maj 1633.
2) Riksark. Rikskansl. A. Oxenstiernas ankomna bref till rådet d. 3 och 4 Febr. 1633.
3) Riksark. Rådsprot. d. 9 Jan. 1633.

till Ulm sammankalla de sydvestra kretsarne, och han utfärdade genast brefven derom. I detta företag understöddes han af Frankrike, Brandenburg, Würtemberg, men motarbetades från andra håll både ifrigt och ihärdigt, serdeles från Kur- och Neder-Sachsen. För att besegra nämnde hinder begaf sig Oxenstierna ofördröjligen till Dresden. Kurfursten mottog honom med yttersta höflighet, och talade mycket om sin förbindelse till Sverge och dess aflidne konung, och om sitt beslut att icke öfvergifva protestantiska saken; men då Oxenstierna yrkade närmare förklaring och mer bestämda åtgerder, svarade kurfursten blott med allmänna ordalag. Oxenstierna gick honom då närmare på lifvet och föreslog, att antingen 1:o skulle det protestantiska Tyskland nu, som under Gustaf Adolfs lifstid, ställa sig under Sverges ledning; eller 2:o dela sig i två serskilda härar, hvaraf Sverge och Kur-Sachsen kunde anföra hvar sin; eller 3:o om tyskarne ensamma mägtade försvara sig, att de då borde gifva svenskarna full skadeersättning. Men äfven på dessa förslag kunde intet svar erhållas. Kurfursten var för högmodig att enligt det första ställa sig under Sverges ledning; och han visste ej, hvar han skulle anvisa skadeersättningen enligt det tredje. Den andra utvägen syntes drägligast, men kurfurstens egenkärlek fordrade, att han, som den förnämsta protestantiska landsherren, också borde ensam stå i spetsen för protestantiska partiet, och såsom sådan kände han äfven lifligare det förnedrande för tyska staterna, att stå under ett främmande rikes ledning. Men med allt detta var han för svag och obeslutsam för att fatta, än mer för att uttala något afgörande beslut. Oxenstierna måste lemna Dresden utan att hafva utpressat något sådant. Också Frankrike och Brandenburg bemödade sig att närmare förena kurfursten med Sverge, men fåfängt. Tvärtom märkte man hos honom en tydlig obenägenhet för detta land, och i sina bref till de andra tyska protestanterna varnade han dem ofta från att öfverlemna sig åt främlingar och derigenom nedsätta Tysklands frihet och ära.

Från Dresden begaf sig Oxenstierna till Berlin, der han fann kurfursten ganska gynnsamt sinnad mot Sverge. Orsaken var å ena sidan det redan af Gustaf Adolf å bana bragta giftermålet mellan kurprinsen och drottning Kristina, samt å andra sidan afund och missnöje med det förmanskap, som Kur-Sachsen tillvällade sig. Båda dessa förhållanden visste Oxenstierna begagna. Kurfursten lofvade närmare förbinda sig med Sverge, hvartill han äfven uppmanade de till Ulm sammankallade ständerna.

Sedan begaf sig Oxenstierna till Neder-Sachsen. Här hade hertig Georg utlyst en kretsdag; man gissade på hemlig tillstyrkan af Danmark och Kur-Sachsen, samt i afsigt att upprätta en af Sverge oberoende styrka. Detta misshagade Oxenstierna på det högsta. Såsom innehafvare af Magdeburg, var Sverge den stat, hvilken enligt tyska rikets grundlag var berättigad att utlysa Neder-Sachsiska kretsdagar, och Oxenstierna underlät icke att begagna denna fördel. Han bannade de lüneburgska sändebuden för deras herres djerfhet. »Här», sade han och slog sig för bröstet, »här står den, som ensam har rätt, att sam»mankalla Neder-Sachsiska kretsen.» Han skickade till Neder-Sachsen svenska generalerna Kniphausen och Steinberg med troppar och hotelser, båda så kraftiga, att hertig Georg skrämdes och aflyste sin kretsdag. Derpå fick Salvius, som då var Sverges sändebud i Hamburg, sig uppdraget att vaka öfver tillståndet i Neder-Sachsen. Denne afslöt med kretsen en öfverenskommelse om dess bidrag i manskap och penningar. Med flit undvek Sverge att ingå någon närmare förbindelse, för att ej nödgas utlåta sig om fordringarna på skadestånd utaf meklenburgska eller pommerska landet.

Redan uti Februari 1633 hade Oxenstierna slutat denna vigtiga resa och anlände åter öfver Erfurt och Würtzburg till Schwaben.

FJERDE KAPITLET.

OM EVANGELISKA FÖRBUNDET.

Under denna tid hade krigshärarna närmat sig trakten af Ulm, så att denna stad blef en mindre både angenäm och säker vistelseort. Oxenstierna sammankallade derföre det utlysta mötet till Heilbronn, och skyndade med detsamma, på det icke Kur-Sachsen skulle få tid att besinna sig och sjelf utsätta något dylikt sammanträde, och derigenom möjligtvis locka från Sverge en del af de protestantiska ständerna. Ett sådant förslag var nemligen å bana, uppgjordt af Rusdorf, minister hos pfaltsiska kurfurstehuset, och förut soldtagare hos Gustaf Adolf. Denne man föreställde sig, att Sverge nu mera skulle objelpligen falla från sin vunna höjd, och han bemödade sig derföre ifrigt att under Englands förmanskap stifta ett förbund mellan Sachsen, Brandenburg och Pfalts, hvilket förbund skulle öfvertaga krigets ledning. Alla dessa bemödanden blefvo dock tillintetgjorda genom Brandenburgs afund mot Sachsen, Sachsens ovilja mot Pfalts, och slutligen genom den kraft och beslutsamhet, som felades hos Kur-Sachsen och England, men hvilken Axel Oxenstierna ägde i så rikt mått.

I början af Mars anlände derföre till Heilbronn sändebuden från de inkallade fyra kretsarna, nemligen schwabiska, frankiska, öfver- och neder-rhenska, utgörande vid pass sextio serskilda stater; de förnämsta deribland hertigen af Würtenberg och markgrefven af Baden. Den 8 Mars öppnades sammankomsten med gudstjenst, hvarefter alla de församlade begåfvo sig till Oxenstiernas boning uti tyska ordenskapitlets hus. Rikskansleren förutsåg inbördes afund och högsätestvister. Han hade derföre med flit låtit ur salen borttaga alla stolar, hvarigenom församlingen blef stående rundt omkring utan någon viss ordning; och derföre utan all anledning till täflan. Sjelf på samma sätt

stående, framställde han svenska kronans förslag. Förnämligast innehöll det: 1:o Att mellan de fyra kretsarna och Sverge skulle ett evangeliskt förbund ingås till ömsesidigt försvar. 2:o Att tyska, eller som det då kallades, romerska riket, skulle återställas uti alla sina fri- och rättigheter. 3:o Att Sverge skulle bekomma skadeersättning för sina uti Tyskland gjorda omkostnader.

När underhandlingarna härom började, uppstod naturligtvis mycken villervalla genom de serskilda staternas ombud, af hvilka hvart och ett talade för sig, men få för det allmänna; och det tycktes nära omöjligt att förena dem till gemensamt beslut. Att förbund skulle ingås och rikets fribet upprätthållas, derom voro alla ense; men om medel och sätt uppstodo långa och svåra tvister. Först och främst hvem, som skulle blifva ledare af kriget. Tysklands stolthet ville ogerna underkasta sig främmande förmanskap, utan häldre till anförare välja en infödd herre. Härtill kunde ingen annan komma i fråga, än Johan Georg af Sachsen, hvilken också tydligen eftersträfvade denna utmärkelse, och det icke utan medhåll. Men, allt sedan han för att vinna Lausitz förrådde kurfursten af Pfaltz, hade han ådragit sig det protestantiska Tysklands misstroende och hat, liksom hans egen person ådragit sig allas förakt. Dessutom tycktes det orimligt att taga Kur-Sachsen till öfverhufvud, hvarigenom dess fältherrar Arnheim och hertig Frans Albert af Lauenburg, beggedera med tvetydigt rykte, skulle föra befälet öfver sådana män, som de svenska höfdingarna Gustaf Horn, Johan Banér, hertigarna Bernhard af Weimar och Georg af Lüneburg m. fl. För Sverge talade äfven mycket annat: den tacksamhet, det räddade Tyskland var detsamma skyldigt: den omständigheten, att både Sachsen och hela det protestantiska Tyskland redan en gång ställt sig under Sverges ledning: slutligen, att Sverge hade de bästa härar och härförare, samt nycklarna till Tysklands starkaste fästningar. »Det syn»tes hårdt, att ställa sig under förmanskap af Oxenstierna, »en främmande ämbetsman; men i statens nöd togo rom-

»rarna Cincinnatus från plogen och gåfvo honom Dictators »magt och myndighet.» Detta allt stämde många sinnen till Sverges fördel; dock motarbetades det från andra håll ifrigt; i första rummet af Österrike. Denna magt sökte att gifva Sverge dödshugget genom att undanrycka detsamma Oxenstiernas hjelp. Den gjorde genom Arnheim ett försök att med löften om stora fördelar draga rikskansleren från Sverges till Österrikes tjenst; men detta försök kom ej längre än till första början. På samma sätt, men ändå enträgnare, närmade sig Frankrike. Dess plan var att på Tysklands bekostnad utsträcka sina gränsor ända till venstra Rhenstranden. Härtill skulle Oxenstierna vinnas. Ludvig den trettonde tillskref honom smickrande bref, hvari han beständigt kallade honom »Min kusin 1); och genom sändebudet Feuquieres lät Richelieu försäkra honom om franska regeringens utmärkta aktning och välvilja, samt äfven erbjuda dess hjelp att ställa till giftermål mellan drottning Kristina och Oxenstiernas yngsta son Erik; till och med att genom penningar och folk understödja rikskansleren, om denna giftermålshandel skulle i Sverge föranleda några oroligheter. Men Oxenstierna kunde ej lockas att för egna fördelar öfvergifva fäderneslandets. Då gjorde Frankrike ett annat försök. Det begärde att ingå som deltagare uti evangeliska förbundet. Afsigten var att derigenom få insteg i Tyskland, rycka till sig en eller annan provins och dela, försvaga eller kanske tillintetgöra Sverges inflytande. För att vinna detta ändamål, sparade Richelieu intet medel, och många bland ombuden uti Heilbronn erhöllo fransyska gåfvor och årspenningar. Men Oxenstierna visste att med klokhet och ståndaktighet afböja äfven detta förslag. Franska sändebuden blefvo uppbragta, och klagade hos Richelieu öfver Oxenstiernas *envishet och högmod.* De sökte i hemlighet förminska Sverges inflytande öfver tyska angelägenheterna;

1) Riksark. Rikskanslerens ankomna bref 1633. Ludvig XIII, kontrasigneradt Bouthillier till Ax. Oxenstierna. S:t Germain en Laye, d. 1 Febr. 1633, m. fl. uti Ridderst.

men af fruktan för det ändå mägtigare Österrike vågade de icke öppet bryta hvarken med Sverge eller med rikskansleren; tvärtom förnyade de slutligen under yttre höflighetsbetygelser det redan i Gustaf Adolfs tid afslutade förbundet mellan Sverge och Frankrike.

Äfven England uppträdde som Sverges medtäflare. Såsom slägtinge till det af kejsaren afsatta kurfurstliga pfaltsiska huset, tog sig engelska konungen anledning att erbjuda en krigshär till besättande af pfaltsiska länderna; hvarmed han åsyftade att småningom, enligt Rusdorfs plan, tillvälla sig förmanskapet öfver det evangeliska förbundet. Men dels oenigheterna inom England, dels overksamheten hos dess konung gjorde det för Oxenstierna lätt att afböja detta försök.

Ett annat dylikt skedde från Holland. Det erbjöd sig att lemna Sverge både troppar och penningar, samt att understödja dess anspråk på hela södra Östersjökusten, om Sverge deremot ville lemna Bremen åt Holland. Men Oxenstierna nekade att ingå på detta förslag.

Så bestormades han af de främmade magternas sändebud, och icke mindre af tyskarna sjelfva. Det är omöjligt att här uppräkna de många tvister, som dagligen och stundligen föreföllo; den småaktighet, hvarmed man vanligtvis gick till väga; den afund, som beständigt visade sig inbördes och mot Sverge. Ständerne kommo väl tämligen snart öfverens om att åt Sverge uppdraga ledningen af kriget, och de erbödo således Oxenstierna att blifva evangeliska förbundets Director. Men till inskränkande af hans magt föreslogo de en under-director för hvarje krets. Oxenstierna tackade för tillbudet, men svarade öppet, »att »han med en sådan författning och inskränkning icke vore »nöjd. Fienden stode dem med svärdet öfver hufvudet; »det vore derföre icke tid att väga alla ord och former; »ej heller att hafva underdirectorer med magt att mästra »allt, hvad som skedde; ty i nöden måste man göra myc- »ket, som eljest icke tål att nagelfaras.» Ständerna voro dock envisa med sitt förslag, dertill i hemlighet af Frank-

rike uppmuntrade. Också en annan fråga väckte långa tvister. Oxenstierna hade fordrat, att hela förbundet skulle öppet förklara kejsaren krig. Men en lemning af dels vördnad för det kejserliga majestätet, dels fruktan för Wallensteins svärd gjorde, att de fyra kretsarna skyggde tillbaka för ett så öppet steg. De kunde dertill icke bevekas; ehuru Oxenstierna föreställde, att, »då de nu i »verkligheten stridt och ämnade sig att strida mot kejsa»ren, borde de förklara honom för sin rättmätiga fiende; »eljest kunde de sjelfva med all rätt förklaras för upp»rorsmakare.»

Under dessa och många dylika tvister förgick den ena dagen efter den andra. Oxenstierna var flere gånger nästan uppgifven. »Jag är», skref han 1), »så ledsen vid »detta verk, att jag skulle det genast öfvergifva, om ej »fäderneslandet annat fordrade. Jag vet stundom ej, hvad »rättast är att göra, och stridiga tankar stångas med hvar»andra i mitt hufvud. Det är ofta svårt att drifva igenom »en sak hos dem, öfver hvilka man har laglig magt och »myndighet; huru mycket mer hos dessa, som alla äro »mägtiga och hafva i hufvudet anor och inbillningar, flera »hundra år gamla. Slutligen Tysklands afund mot Sverge, »hvilken redan mången gång gjorde salig konungen för»tviflad. Mot mig, en blott främmande adelsman, äro de »än dristigare. Men när jag betraktar fäderneslandets »och vår unga frökens väl, samt vårt folks ära, då synes »mig bättre göra, hvad jag kan, stundom med, stundom »utan hopp, dock alltid min pligt. Också bättre, att med »våld och efter ärligt försvar blifva undanträngd, än af »klenmodighet förlöpa saken. Jag beder blott, att i brö»der, såsom mine och fäderneslandets vänner, viljen hålla »mig hufvudet uppe, samt då några fel begås, dem ur»säkta, och likväl mig understödja. Dock skall jag icke

1) Riksark. Rikskanslerens ankomna bref 1633 till rådet. Heilbronn d. 12 Mars 1633.

»lätteligen bringas till sådana rådslag, som mitt fädernes-»land i någon måtto besvära kunna.»

Då mötet började draga allt för mycket på längden, fruktade Frankrike, att det måhända skulle till vinst för Österrike upplösas med oförrättade ärender. Feuquieres begynte derföre ifrigare påskynda ständerna och med mer allvar understödja Oxenstierna. Sålunda blef saken ändtligen afgjord, och d. 13 April fattades sjelfva beslutet, af innehåll: 1:o att mellan Sverge och de fyra kretsarna blef ingånget ett fast förbund till upprätthållande af Tysklands fria författning och af protestanternas rättigheter; detta förbund kallades det *Evangeliska.* 2:o. Högsta ledningen af samma förbund lemnades åt Sverge, hvars fullmyndige legat, rikskansleren Axel Oxenstierna, valdes till förbundets director. 3:o. Till hans biträde utnämndes ett *concilium formatum*, bestående af ombud från de serskilda staterna. 4:o Alla tillsammans förbundo sig att underhålla en krigshär af 60,000 man, samt att understödja Sverge, tills det genom en hederlig fred fått passande skadestånd; samt 5:o, att ingen stat ensam, utan alla på en gång, skulle sluta fred med fienden.

Dessa stadganden blefvo ytterligare bekräftade uti Frankfurt samma år; hvarförutan också neder-sachsiska kretsen sedermera beslöt desamma antaga, samt för sig uppsätta 21,000 man. Schlesien begärde också blifva intaget i förbundet. För att ordna allt detta och förena hela det protestantiska Tyskland uti ett enda stort förbund, utlyste Oxenstierna ett nytt allmänt möte uti Frankfurt am Main till Mars månad 1634. Men oaktadt ombuden voro derstädes flera månader tillsammans, kunde dock ingenting afgöras. Den oförmodade framgång, som protestanterna också efter Gustaf Adolfs död haft, gjorde dem öfvermodiga, oeniga, oböjliga. Frankrike förorsakade också mycken oenighet och tidsutdrägt genom sina anspråk på Filipsburg; och en mängd småtvister mellan ständerna sjelfva drogo ut frampå sommaren och hindrade alla viktiga ärender. Hufvudsvårigheten var dock frågan om Sverges

skadestånd. Oxenstierna, för att ej reta någon viss fiende, ville, att dess närmare bestämmande skulle fördröjas till fredens afslutande, då man visste, hvad man med skäl kunde fordra. Man anade dock allmänt, att Sverge ämnade taga Pommern, på hvilket land åter Brandenburg hade gamla och lagliga arfsanspråk. Kurfursten af Sachsen yrkade nu, att Sverge skulle bestämdt förklara, hvad det fordrade i skadestånd; öfvertygad, att så snart det nämnde Pommern eller Ost-Preussen, skulle Brandenburgs dittills varande vänskap förvandlas i hat. Oxenstierna såg snaran, och sökte i flera månader undvika den. Men Kur-Sachsen, som föresatt sig att tillintetgöra Sverges inflytande, var ytterligt envist, och förstod att vinna de andra staterna för sin åsigt. Efter mångfaldiga undflykter blef ändtligen Oxenstierna tvungen till tydligare utlåtande, så att det var klart, att han syftade på *Pommern*. Nu kom elden lös uti församlingen. Brandenburg ropade högt emot, och understöddes dervid af de flesta norra staterna, hvilka fruktade Sverges sålunda blifvande grannskap. De åberopade Gustaf Adolfs ofta upprepade yttrande: »att han »kommit till Tyskland, icke för att göra eröfringar af land, »utan för att skydda landet.» De södra staterna deremot gillade förslaget, ty det gällde icke dem, och så uppstod jemnte de andra tvisterna, en häftig ovilja mellan Norra och Södra Tyskland. Förslag till förlikningar uteblefvo icke. Somliga ville åt Sverge afträda de katolska stiften i Franken och Neder-Rhen; men Oxenstierna vägrade, emedan dessa genom sin aflägsenhet blifvit Sverge till föga nytta, och dessutom svåra att bibehålla. Andra, och deribland också svenska riksdagen 1634, föreslogo, att Pommern, jemnte några biskopsstift, borde lemnas åt Brandenburg, hvilket deremot skulle åt Sverge afstå hela Ost-Preussen. Detta förslag var, som man tror, det, hvilket Gustaf Adolf vid första öfverfarten till Tyskland hemligen hade i sigte; fastän sedermera hans oväntade framgång och hertig Bernhards råd ingåfvo än vidsträcktare planer. Men äfven derom kunde man icke komma öfverens, och likasom Kur-

Sachsen började också numera Brandenburg att uppreta till oenighet. Oxenstierna, harmsen och utledsen, reste flera gånger från den trätande församlingen, men måste för sitt fäderneslands bästa snart åter tillbaka. Så förgick hela sommaren 1634, tills slaget vid Nördlingen inträffade.

Emedlertid hade Sverges ära och anseende stigit till en märkvärdig höjd. Man hade väntat, att detta aflägsna rike skulle vid Gustaf Adolfs död falla ned till sin förra obetydlighet; så mycket mer förvånades man att se detsamma, om icke stiga, dock orubbadt bibehålla sitt vunna inflytande. Om riksdagsträtorna i Stockholm visste man genom brist på tidningar föga; men om de kraftfulla riksdagsbesluten blefvo tyskarna påminta genom de välrustade troppar, som derifrån anlände, och genom den beundransvärda enighet, som visade sig uti alla regeringens företag. Samma enighet rådde också mellan svenskarna uti Tyskland, dels genom deras egen klokhet, dels genom det slägt- och vänskapsband, som förenade svenska legaten Axel Oxenstierna och hans måg, svenska öfverfältherren Gustaf Horn. Med undantag af hertig Bernhard, och honom hade svenskarna vunnit på sin sida, fanns också bland protestanterna ingen tysk, som kunde jemnföra sig med sådana männer, som Gustaf Horn, Johan Banér och Leonhard Torstenson. Detta i fältet. Hemma i rådkammaren suto Jakob De la Gardie, Klas Fleming, Per och Axel Banér, Karl Gyllenhielm, Johan Skytte, m. fl.; och på mötet uti Frankfurt föreställdes Sverge af Axel Oxenstierna och Per Brahe, båda kunniga, kloka, ansenliga män, derstädes också eniga, och genom allt detta högt öfver många af de tyska herrarna, hvilka der lefde i sus och dus, i inbördes trätor och egennytta, och slutligen så råa, att under sammankomsten deras sekreterare måste stå bakom stolarna och hviska hvar och en i örat, hvad han skulle svara. Dessa svenskarnas företräden sträckte sig icke blott till de högre stånden. Sjelfva den svenska soldaten var framför de andra känd och högaktad för lydnad, ordning, mensklighet, och tillika för mod och duglighet. Gustaf Adolfs anda

lefde qvar bland hans landsmän. De började äfven så högre som lägre snart inse sitt värde; hvaraf uppkom öfvermod hos dem sjelfva och afund hos andra. De äro »*Nordens Castilianare*» sade man, »*och anse sig vara af bättre slag, än alla andra folk.*»

I följe af detta stora anseende, visste också svenskarna att göra sig öfverallt gällande, såväl i afseende på yttre prakt, som verklig myndighet. Båda delarna visade sig tydligast hos deras hufvudman Axel Oxenstierna. Han, i sitt hvardagslag tarflig, aktade nu nödigt att också genom yttre ståt inverka på tyskarna. Man såg honom på sina resor vanligtvis med sex hästar för åkdonet, tyska furstliga personer gingo i städerna som småsvenner före och vid sidorna af vagnen, och framburo med blottadt hufvud tvättfat, handduk och mat. Till hans ära slogos efter mötet i Heilbronn tvänne skådepenningar, på hvilka han föreställdes, som tyska frihetens beskyddare. Tyska furstarna smickrade honom, och såsom företrädande drottning Kristina bar han hessiska kurprinsen till dopet. Sjelfva de uti Heilbronn församlade ständerna erbödo honom att blifva protestantisk kurfurste uti Mainz. Oxenstierna lät genom sin broder derom inhämta svenska rådets tanka, dock med ett slags tillkännagifvande, att han ej ämnade mottaga anbudet, utan endast ville nämna det, dels emedan det blifvit offentligen föreslaget, dels såsom en för honom hedrande händelse. Rådet biföll, men med villkor, att han skulle fortfara i Sverges tjenst och tillika söka åt andra svenskar skaffa *smärre andeliga lägenheter.*

Uti de tyska ärenderna handlade han med oväntad myndighet och framgång. Dagen efter, sedan han blifvit utnämnd till evangeliska förbundets director, återställde han i alla dess rättigheter såsom kurfurste af Pfalts sonen till den olycklige konungen af Böhmen. Likaledes lemnade han åt Bernhard af Weimar hertigdömet Franken; flere smärre förläningar att förtiga. När vid något dylikt tillfälle en af tyska furstarna (troligen hertig Bernhard) hade sålunda af Oxenstierna begärt och erhållit en förlä-

ning, vände sig rikskansleren till sina svenskar och sade: »Det bör till evärdeligt minne i våra häfder upptecknas, »att en tysk furste har af en svensk adelsman begärt »detta, och att den svenske adelsmannen har midt uti »Tyskland åt den tyska fursten beviljat en sådan förläning.»

Vi hafva förut omtalat, huru Oxenstierna på mötet i Heilbronn försvarade Tyskland mot alla försök till ingrepp både af Frankrike och Holland. Detta var dock icke händelsen, om han kunde förvärfva något åt svenskarna och Sverge. Så var han sjelf nära att vinna hela kurfurstendömet Mainz. Åt Gustaf Horn lemnade han Mergentheim jemnte tyska ordens stormästerskap. Johan Banér hade fått det stora godset Egeln uti magdeburgska landet. Åt Torstensson ämnades Burgau uti Schwaben; åt Wasaborg Osnabrück, och hertig Bernhard måste mottaga Franken såsom län af svenska kronan. När man besinnar detta, och tillika, huru tyskar uppmuntrades att nedsätta sig uti Sverge, att deltaga uti svenska handelskompanierna, så synes det icke otroligt, att Gustaf Adolfs sednaste stora planer åter till någon del börjat vakna hos svenskarna, tills slaget vid Nördlingen på en gång tillintetgjorde alla dessa förslager.

FEMTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1632, EFTER GUSTAF ADOLFS DÖD.

På slagfältet vid Lützen var det hertig Bernhard af Weimar, som vid konungens dödsfall egenmägtigt men med framgång öfvertog högsta befälet öfver svenska hären; och han bibehöll det genom sin furstliga börd, sin ovanliga duglighet och kraft, samt soldaternas kärlek. Dagen efter konungens fall lät han inför hären framsätta liket, höll dervid ett lågande tal, uppmanade soldaterna »att hämnas

»den store konungen, så att denne också efter döden skulle »blifva sina fienders skräck, och soldaterna sjelfva visa, att »äfven de vore oöfvervinnerliga.» Hela hären ropade högljudt sitt bifall och lofvade att följa hertigen till verldens ända. Så lyckades det för Bernhard af Weimar att i verkligheten skaffa sig högsta befälet; laglig rätt dertill hade han icke. Men ett sken deraf visste han dock att förskaffa sig på följande sätt.

Uti lägret vid Nürnberg hade hertig Bernhard blifvit utnämnd att näst under konungen föra befälet öfver allt rytteriet; men vid samma tillfälle blef också hans äldre broder, hertig Wilhelm af Weimar, utnämnd till konungens generallöjtnant, d. v. s. den, som näst Gustaf Adolf skulle befalla öfver hela hären. Hertig Wilhelm var således utan motsägelse närmast berättigad till öfverbefälet; men för närvarande låg han sjuk uti Erfurt. Dagen efter konungens död skref hertig Bernhard honom till, föreställde, »huru vigtigt det vore, att icke låta härens led»ning gå sig, bröderna, ur händer, och begärde derföre »hertig Wilhelms fullmagt, att föra befälet, tills denne »återvunnit hälsan.» Hertig Wilhelm sände genast den begärda skrifvelsen, och försedd med denna den enda lagliga fullmagt, som då var möjlig, befästade sig hertig Bernhard utan motsägelse uti öfverbefälet.

Om några veckor tillfrisknade äldre brodern och ville återtaga sin befattning; men nu vägrade Bernhard att densamma frånträda, och både soldater och befäl understödde hans anspråk. Wilhelm ropade högt om bedrägeri och öfvervåld; men Bernhard lät det icke bekomma sig. Wilhelm klagade hos Oxenstierna; denne vågade icke stöta sig med Bernhard, utan lofvade förskaffa hertig Wilhelm ett annat och eget öfverbefäl. Detta drog emellertid på tiden. Hertigen tröttnade och vände sig snart uteslutande till styrelsen af weimarska landet, samt öfvergaf den krigiska banan. Denne hertig Wilhelm anses vara författare till N:o 330 i vår nya psalmbok.

Det öfverbefäl, som hertig Bernhard hade på sådant sätt ernått, förde han med klokhet och kraft. Straxt efter konungens död drog han till sig Kur-Sachsens och hertig Georgs af Lüneburg troppar, och innan årets slut hade han jagat alla de kejserliga ur Sachsen.

Uti *Bäjern* förde pfaltsgrefven af Birkenfeld befälet, emedan Johan Banér ej ännu tillfrisknat efter såret vid Nürnberg [1]); men pfaltsgrefven hade svårt att försvara sig mot den öfverlägsna fienden.

Uti *Elsas* spelade Gustaf Horn mästare efter den af honom vunna betydliga segern vid Wiseloch. Han skickades derföre i slutet af året öfver Schwaben till Bäjern, för att der upprätthålla svenska vapnen. Efter honom skulle rhengrefven Otto Ludvig föra befälet i Elsas.

Franken skyddades af öfverste Hastfer, som med sina westgötar och några andra regementer låg uti Würtzburg. Uti *Westfalen* förde Baudis och i *Schlesien* Thurn, Duvall och Arnheim befälet. På ingendera stället blef något hufvudsakligt uträttadt, hvarken af ena eller andra partiet.

SJETTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1633.

Sedan Axel Oxenstierna fått oinskränkt fullmagt att efter sitt godtfinnande leda ärenderna i Tyskland, bestämde han fördelningen af svenska härarna för året 1633 på följande sätt. Schlesien skulle försvaras genom en förenad här af svenskar under Thurn och Duvall, af sachsare under Arnheim och af brandenburgare under Burgdorf; Kur-Sachsen af sig sjelft och af Wilhelm af Weimar; Neder-Sachsen och Westfalen af Georg af Lüneburg samt Knip-

1) Se VI delen, p. 443.

hausen; Hessen af landtgrefven sjelf; Norra Rhen af Baudis; Franken af hertig Bernhard och Schwaben af Gustaf Horn med hufvudhären. En reserv-här under Johan Banér skulle samlas i Thüringen. Vi vilja i korthet berätta de förnämsta krigsrörelserna på alla dessa ställen; men dervid spara Schlesien till ett serskildt kapitel.

Kur-Sachsen fick i början af året njuta lugn; ty Wallenstein hvilade uti Böhmen. Kring medlet af April inskickade han några ströftroppar, hvilka dock genast blefvo af hertig Wilhelm förjagade. I Maj gjorde Holks kroater ånyo ett försök, men råkade ut för Taupadels dragoner, hvilka jagade dem hals öfver hufvud ut igen. I Augusti blef det allvarsammare. Holk sjelf, åtföljd af ett betydligt antal troppar, föll från Böhmen in uti södra delen af Kur-Sachsen, framträngde ända till Leipzig och anställde derunder härjningar, de rysligaste, som trettioåra kriget omtalar, så att nästan hvarje stad, hvarje by blef ett Magdeburg, ett Pasewalk. Kurfursten, hvars troppar för tillfället voro i Schlesien, inneslöt sig i Dresden, och anropade Banér, Brandenburg och hertig Wilhelm om hjelp. Dessa nalkades, men genast drog sig Holk under fortsatta härjningar tillbaka åt Böhmen, likväl icke utan att lida någon förlust af den förföljande Taupadel. Det var under detta återtåg, som Holk, på sätt, som vi förut omtalat, afled 1). Vid denna tiden ingick Wallenstein ett stillestånd med kurfursten, hvilken lemnades den öfriga delen af året i ro. Kanhända ville man derigenom locka honom från svenskarna.

Uti *Westfalen* inföllo på en gång Kniphausen och hertig Georg af Lüneburg från norra, och landtgrefven Wilhelm af Hessen från södra sidan, samt eröfrade den ena staden efter den andra. Kejserliga generalen Gronsfeld blef förjagad, hvarefter hertigen och Kniphausen började belägra Hameln. Denna stad blef dock af besättningen både tappert och länge försvarad, så att Gronsfeld erhöll tid att

1) Se VI delen, pag. 215.

samla tillhopa nära 14,000 man, med hvilka han och Merode skyndade till undsättning. Hertig Georg hade blott 9,000, men beslöt att icke vika. Det kom till en häftig och afgörande drabbning vid Oldendorp, nära Hameln. Gronsfeld och Merode tvistade om öfverbefälet, och den sednare angrep tvärtemot den förres vilja, hvaraf uppstod oreda bland de kejserliga. Segern afgjordes genom hessiska generalen Melanders försigtighetsmått, samt af svenska rytteriet under Lars Kagg. Det sednare innehade sina vanliga platser på högra flygeln, Stålhandske och Wittenberg med finnarna, Soop med westgötarna, Sack med södermanlänningarna; smålänningarna voro ock med, men denna gången utan den vid Lützen svårt sårade, sedan hemförlofvade Fredrik Stenbock. Fienden förlorade 16 kanoner, 74 fanor, 3,000 fångar, 6,000 döda, deribland general Merode sjelf; svenskarna deremot blott 300 man, utom de sårade, bland hvilka märkas Soop och Stålhandske. Efter denna vigtiga seger, hade svenskarna ända till årets slut en bestämd öfvervigt i nord-vestra Tyskland. Deras bundsförvandter hessarna hade tagit Paderborn; de sjelfva togo Hameln och Osnabrück; och blefvo slutligen så säkra på sin sak, att de sände Stålhandske med flere regementer rytteri inåt Belgien för att mot spaniorerna understödja Holland.

Vid *Norra Rhen* förde Baudis befälet, icke utan framgång; men då hans omätliga girighet icke af svenska regeringen kunde tillfredsställas, begärde han afsked och hotade med hämnd. Rådet gaf honom passande svar och utnämnde i stället pfaltsgrefven Kristian af Birkenfeld, under hvars befäl svenskarna också på denna sidan bibehöllo öfvervigten. Baudis gick sedan i Kur-Sachsens tjenst och blef en af Sverges bittraste fiender.

Uti *Norra Elsas* hade samme Birkenfeld förut haft befälet, då svenska fotfolket under Rantzau och Witzthum uti striden vid Pfaffenhofen d. 1 Aug. tillkämpade sig en betydlig seger, fastän Birkenfeld med rytteriet förut blifvit drifven på flykten.

Södra Elsas försvarades af rhengrefven Otto Ludvig, dels mot oroliga bönder, dels mot kejserliga besättningen i Breisach.

Franken var egentligen anförtrodt åt hertig Bernhard af Weimar. Men som denne för det mesta var sysselsatt uti södra kretsarna, förordnade han i sitt ställe Taupadel, hvilken sålunda ställd i midten af Tyskland, fick tillfälle att efter sitt lynne deltaga i krigsrörelserna på alla sidor, hvar hälst sådana inträffade.

Då Gustaf Adolf sista gången tågade uppåt Sachsen, lemnade han uti *Bäjern* och *Schwaben* en styrka, tillräcklig blott för de vigtigaste fästningarnas försvar. Den stod egentligen under Johan Banér; men som denne led ganska mycket af sitt vid Nürnberg erhållna sår, fördes befälet af prins Kristian af Birkenfeld. Då underrättelsen om konungens död anlände, fattade kurfursten af Bäjern mod och samlade under Altringers befäl troppar, hvilka snart jagade de underlägsna svenskarna öfver Lech inåt Schwaben, der Altringer började intaga den ena staden efter den andra. Men på Oxenstiernas befallning hastade, som förut är sagdt, den segrande Gustaf Horn med största delen af sina troppar från Elsas och förenade sig med Banér och Würtembergiskt folk, då Altringer åter måste vika tillbaka. Men sedan också han fått förstärkning, gingo Bäjrarna ånyo fram för att angripa Würtemberg, hvarifrån de dock hindrades af Horn, då båda härarna blefvo någon tid liggande midt emot hvarandra. — Emedlertid hade Oxenstierna befallt hertig Bernhard skynda till Horns förstärkning. Hertigen gjorde så, och efter ett segrande tåg genom Franken, der Taupadel lemnades, förenade han sig i medlet af Mars med Horn vid Augsburg. Nu måste Altringer skyndsamt vika tillbaka till München; efter honom framträngde Horn, hertigen och dertill den ur fångenskapen utlöste Torstensson. De intogo Landsberg och Neuburg, och Bäjern var på vägen att åter blifva af fiender öfversvämmadt, då det räddades genom soldatupproret i svenska hären.

Alltsedan konungens död hade det gått allt mer och mer oordentligt till med utdelningen af sold och lifsförnödenheter, likaså med krigstukten. Soldaten, utan sitt ordentliga underhåll, grep till plundring och förvildades; och de bättre harmades öfver att se sig nästan tvungna till ett stråtröfvarelif. På mötet i Heilbronn klagades mycket och bittert öfver roflystnaden och vildheten hos just de protestantiska tropparna. Detta kom snart till härens kunskap och gjorde ond blod. Man klagade å denna sidan, »att herrarna med pennan visste åt sig undansnilla »all solden, och unnade ändå icke ens födan åt dem, som »fäktade med svärdet, och under köld och hunger hvarje »dag blottställde sina lif.» Detta var tonen icke endast hos soldaterna utan ock bland officerarne, af hvilka många voro, enligt Oxenstiernas ord, endast *lyckoriddare.* I spetsen för rörelsen stod öfverste Joachim Mitzlaff. Sjelf hade denne i Danmark blifvit förklarad ärelös och bortjagad; sedan upptogs han i svensk tjenst. Han var en orolig och elak man, dock ganska slug och vältalig, och hade helt och hållet vunnit soldaternas öra. Längre fram öfvergick han till kejsaren, blef fången, förd till Sverge och satt i fängsligt förvar på Nyslott, hvarifrån han dock sedermera rymde. Den andre anföraren var öfverste Konrad Bertram Pfuel, eljest kallad lille Pfuel, med nästan alldeles lika sinnelag och öden, som den förre. Dessa två männer upphäfde sig till försvarare för det allmänna bästa. De tadlade Oxenstierna, äfven Horn, mot hvilken sednare de utspridde nidskrifter, hvilka af mången gerna lästes, ty i sjelfva soldathopen var Horn ej älskad, emedan han med sina menskliga tänkesätt ville sätta gräns för plundringar och tygellöshet. Mitzlaff och Pfuel vunno förtroendet; Horn misstroddes. Skottarna ville dock aldrig deltaga i upproret, och gamle Ruthwen yttrade högljudt sin afsky, då man sökte leda honom dertill. Men bland tyskarna grep orolighetsandan omkring sig. Man anade också mäktigare fast osynliga ledare. Kurfursten af Sachsen, på hvilken protestanterna gerna ville skylla allt ondt, sades hafva mu-

tat Mitzlaff. Andra påstodo, och troligen med mera skäl, att hertig Bernhard hemligen haft sin hand med i spelet, för att vid detta tillfälle drifva igenom sina enskilda afsigter. Allt nog. Den 20 April undertecknade större delen af befälet en skrifvelse, hvari förklarades, »att de ville veta, »hvem de tjena, hvem de betalas af; de vilja ej lefva som »röfvare, utan fordra ordentligt uppehälle, och föreslå, att »hvart regemente skulle få en viss nejd att lefva af. Förr »än detta skedt, ville de icke taga ett enda steg mot fien- »den» o. s. v. Horn som redan förut varit hos Oxenstierna och underrättat denne om sammanhanget, tog saken allvarsamt, och förklarade den som ett uppror, ett förräderi. Också hertig Bernhard tadlade befälets företag; men blott såsom mindre passande och för närgånget. I detsamma reste han till Oxenstierna i Heilbronn och framställde sina anspråk. De voro 1:o att få hertigdömet Franken, hvilket Gustaf Adolf redan skulle hafva lofvat honom. 2:o att blifva generalissimus öfver hären. 3:o att få öfverstyrelsen öfver kriget. 4:o att få utdela alla belöningar o. s. v. Dessa efter Wallensteins exempel bildade fordringar blefvo af Oxenstierna afslagna. Hertigen hotade då att lemna svenska tjensten; men Oxenstierna lät icke skrämma sig, utan gaf honom på stället det begärda afskedet och förklarade, att brodern, hertig Wilhelm af Weimar, som nu länge varit frisk, skulle få emottaga det befäl, hvartill han enligt konungens fullmakt ägde närmaste rättigheten. Nu blef Bernhard orolig, och började gifva med sig. Äfven Oxenstierna ville ej låta saken komma till det yttersta; ty hertigen var i sig sjelf en ovanligt kraftfull och duglig man, älskad och nästan allsmäktig hos soldaterna, och dessutom halft ämnad till gemål åt pfaltsgrefven Johan Kasimirs äldsta dotter i Sverge. Förlikning ingicks. Under svensk höghet och med undantag af Würtzburg och Königshofen erhöll hertig Bernhard hela Franken; men sina öfriga anspråk måste han låta falla; och med detta besked återvände han till hären, der nära 5 millioner riksdaler

dels i penningar, dels i gods utdelades, hvarefter upproret afstannade 1). Det hade varat tvänne hela månader.

Under denna tid sökte kurfursten af Bäjern på alla sidor efter hjelp. Han bad Wallenstein flera gånger derom, men förgäfves. Då erhöll kejsaren löfte, att spanska ståthållaren uti Mailand, hertigen af Feria, skulle med en här af spaniorer och italienare tåga genom Schweitz och komma de kejserliga till understöd. För att hindra dennes inträde i Tyskland, begaf sig Horn nedåt schweitziska gränsen och belägrade Constanz både länge och ihärdigt; men staden försvarades lika kraftfullt, och då Horn icke kunde hindra beständig tillförsel från sjösidan, nödgades han upphäfva belägringen efter betydlig förlust af både tid och folk.

Emellertid hade Feria på annan väg kommit in uti Bäjern, förstärkt sig med Altringer, och ryckte nu in i Schwaben, hvarest också Horn och hertig Bernhard förenade sig för att göra motstånd. De ville skydda bundsförvandten Würtemberg och drogo sig derföre dit åt; men Feria narrade och skyndade förbi dem åt Elsas, der han undsatte Breisach, hvilket svenskarna voro nära att eröfra. Nu skildes hertigen och Horn. Den förre gick till Öfver-Pfalts; den sednare skyndade ensam efter Feria och Altringer, och visste derunder leda sina rörelser så väl, att han tvingade fienden till återtåg genom hela Schwaben. Detta återtåg blef för Feria ganska förstörande; ty italienare och spaniorer, ovana vid kylan på Schwartzwald och die Rauhe Alp, häldst uti November månad, kunde ej göra motstånd, ej uthärda mödorna, utan föllo hoptals för sjukdomar eller svärd. Trettiotusen man hade Feria, då han började återtåget från Elsas; deraf återstodo blott tolftusen, då han vid jultiden återkom till Bäjern. Sjukdom och sorg lade också honom sjelf i grafven. Han klagade, att Altringer genom ogenhet och trassel med flit föranledt olyckorna. Många trodde också förhållandet vara sådant. Wallenstein såg nemligen högst ogerna Ferias uppträdande

1) Riksark. Rådsprotokoll. d. 29 Nov. 1633.

i Tyskland; emedan kejsaren sålunda skulle kunna erhålla en egen af Wallenstein oberoende här; derföre skulle Wallenstein hafva åt sin förtrogne Altringer uppdragit, att omintetgöra Ferias hela företag, hvilket Altringer också säges hafva efterkommit.

Bäjern. Då hertig Bernhard uti Oktober skildes från Horn, begaf han sig till öfra Pfalts, hvarest han fick en förstärkning af 5000 svenskar under Lars Kagg, hvilka efter segern vid Oldendorf ej mer behöfdes uti Westfalen. Nu kastade sig hertigen öfver Regensburg, hvars belägring han började, och med tillhjelp af Kagg och Taupadel inom fjorton dagar med framgång slutade. Bäjern kunde ej undsätta staden, ty alla dess troppar voro i Schwaben under Feria; ej heller kejsaren, ty hans härar stodo under Wallensteins envälde; och denne, ehuru af både kejsaren och kurfursten ombedd och uppmanad, ville på länge ej röra en enda soldat till Bäjerns räddning. Sedan hertig Bernhard förordnat Lars Kagg till befälhafvare i Regensburg, trängde han sjelf framåt, gick lyckligt öfver den af Johan de Werth försvarade Iserfloden; sedan till Inn, den han också ämnade öfverstiga, för att infalla i Österrike ofvan Ens och kalla till resning dervarande protestantiska bönder. Men dels den inbrytande vintern, dels en nalkande rörelse af Wallenstein, kallade hertigen tillbaka till Regensburg, och dermed slutade årets fälttåg. Nästan öfver hela Tyskland hade svenskarna haft en afgjord öfvervigt. En bland de förnämsta orsakerna dertill var, att Wallenstein, deras på engång skickligaste och mägtigaste motståndare, tillbringat nästan hela året uti en besynnerlig overksamhet. Vi skola i nästa kapitel lemna härom en utförligare underrättelse.

SJUNDE KAPITLET.

OM WALLENSTEIN OCH FÄLTTÅGET I SCHLESIEN 1633.

Att Wallenstein alltsedan sin afsättning 1630 hatade Bäjern och var missnöjd med kejsaren, detta var i Tyskland allmänt kändt, och derföre utspriddes redan före Gustaf Adolfs död rykten om hemliga underhandlingar, som Wallenstein skulle hafva fört, i afsigt att störta det kejserliga partiet. Det är också säkert, att han under denna tiden förehade än med Sverge, än med Kur-Sachsen misstänkta öfverläggningar, ehuru man icke lyckats upptäcka deras egentliga innehåll. Vigten af dessa misstankar ökades sedermera genom Wallensteins uppförande under fälttåget år 1633.

Sedan Gustaf Adolf, protestanternas förnämsta härförare, fallit, väntade kejsaren och hela Europa, att Wallenstein skulle vinna en bestämd öfverlägsenhet; eller att han åtminstone skulle tillkämpa sig vinterqvarter uti något fiendtligt land. Men man bedrog sig. Wallenstein gjorde icke något allvarligt försök att bibehålla sin ställning inom Kur-Sachsen, utan gick tillbaka till Böhmen och tog med hela hären vinterqvarter uti detta kejserliga land. Der sysselsatte han sig först med att strängeligen bestraffa de regementer, som uti slaget vid Lützen uppfört sig illa; sedan användes vintern och början af våren under krigsrustningar, men krigisk overksamhet; ehuru på samma tid flere af de andra härarna voro i full rörelse, och ehuru oenighet mellan svenska och sachsiska generalerna i Schlesien lofvade Wallenstein en lätt seger. Men efter Gustaf Adolfs död tyckes han fattad af en besynnerlig villrådighet. Den visade sig genast under vintermånaderne 1633. Än styrkte han kejsaren till snar och fullkomlig fred; än förklarade han, att svenskarna icke borde få någon fred. Härjemnte visade sig spår af förrä-

deri eller åtminstone trots och ovilja mot kejsaren. Wallenstein upptog och begagnade som förtrogna underhandlare flere personer, som voro i fiendtligt förhållande till kejsaren, t. ex. Raschin, en öfverste i svensk tjenst, samt Bubna och Kinsky, tvänne af kejsaren landsförvista böhmiska adelsmän. De två förstnämnda skickade han som hemliga underhandlare till Oxenstierna och tillkännagaf, det han önskade göra sig till konung uti Böhmen och begärde dertill Sverges biträde; hvilket också Oxenstierna lofvade. Men innan detta svar hann återkomma, öppnade Wallenstein fälttåget.

Redan i Mars hade han skickat Gallas med 18,000 man före sig inåt Schlesien. Ett annat läger bildades vid Pilsen under Holk, och det var derifrån, som de förut omtalade infallen uti Kursachsen företogos. Sjelf dröjde Wallenstein ännu någon tid på sitt slott Gitschin. Ändtligen d. 5 Maj bröt han upp derifrån med mer än konungslig prakt. Hans enskilda hof bestod af 40 förnäma herrar till uppvaktning, 14 sexspända praktvagnar, 120 betjenter, alla nyklädda uti blått och rödt, och bland annat tio trumpetare med förgyllda silfvertrumpeter, sådana som endast funnos i kejsarens hof. Så ankom han till Prag, hvarifrån han uppbröt med en serdeles väl utrustad här af 25,000 man. Öfver Königinngrätz tågade han in uti Schlesien och förenade sig med Gallas, äfven med Altringer, som kom med förstärkning från Bäjern, så att Wallenstein nu hade 40,000 eller kanske 45,000 man under sitt befäl. Protestantiska hären utgjorde 24,000 man och anfördes af de sins emellan oeniga höfdingarna, Thurn, Arnheim och Burgdorf.

Vid Munsterberg möttes båda härarna, och stodo i åtta dagar midt framför hvarandra under blott smärre skärmytslingar. Natten till d. 19 Maj bröt Wallenstein upp, tågade till Nimmtsch, som hade en besättning af 400 man sachsare och svenskar. Den uppfordrades, men försvarade sig. Efter en kort, men häftig storm blef fästet taget, då Wallenstein lät nedskjuta den sachsiska kapte-

nen och svenska löjtnanten derföre, att de vågat göra motstånd. Protestantiska tropparna hade emellertid följt efter, hvarpå båda härarna uti nio dagar återigen stodo inom skotthåll midt emot hvarandra utan att något hufvudsakligt företaga.

Den 28 Maj, just under denna tid, kom helt oförmodadt Wallensteins svåger, grefve Terzka till Arnheim och inbjöd denne till öfverläggning om stillestånd. Arnheim kom, och tog med sig sex svenska, sachsiska och brandenburgska öfverstar, neml. två af hvardera folket. För dessa började Wallenstein beskrifva »huru han önskade, »det kejsaren måtte sluta fred med Sverge och med tyska »protestanterna, samt betala krigsomkostnaderna, och till»fredsställa en hvar. Detta allt berodde nu förnämligast »på Wallenstein. Ville kejsaren icke antaga fred på nämnde »villkor, skulle Wallenstein sätta sig i spetsen för alla »protestantiska härarna, tåga till Wien och jaga kejsaren »för f-n i våld.» Dessa sista orden hviskade han i örat på svenska öfversten Fels. Vidare tyckte han: »att alla »landsförvista borde benådas, alla jesuiter som fredsförstö»rare fördrifvas ur Tyskland; och slutligen alla härarna »föras mot turken.» Arnheim och öfverstarna vågade ej på eget beråd yttra sig angående dessa vidtutseende förslag, hvarföre ingenting annat kunde uträttas än, att stillestånd afslutades för fjorton dagar, under hvilken tid enhvar från sitt hof skulle inhämta förhållningsbref. Emellertid lefde båda härarnas generaler på den ömsesidigt vänskapligaste fot och gjorde åt hvarandra gästabud på gästabud. Serdeles visade sig Wallenstein glad och gästfri; och man såg honom ofta och vänskapligt umgås med de af kejsaren landsförviste böhmrarna Bubna och gamla Thurn, trettioårakrigets första antändare. För denne sistnämnde talade han »om de olyckliga böhmiska landsförvista; om »svårigheten att förmå kejsaren till deras benådning; om »de andra furstarnas obenägenhet mot dem» o. s. v. Af dylika yttranden blef gamla Thurn hänförd, och trodde

sig genom Wallenstein kunna befordra både Böhmens och Sverges fördel. Det berättas, att Wallenstein under dessa samtal begärt, att om något skulle företagas, blifva i förväg försäkrad om följande sina egna fordringar, neml.: »1:o »konungariket Böhmen; 2:o hela hertigdömet Mähren i »stället för Meklenburg, Sagan och innestående sold; 3:o »Österrike ofvan Ens, hvilket nu var förpantadt åt Bäjern; »4:o att alla hårarna ställas under Wallenstein, hvilken »skulle med dem gå till Wien och tvinga kejsaren att an»taga freden.» Dessa Wallensteins anbud skulle framställas för Oxenstierna och för hofven i Dresden och Berlin.

Redan i samma månad hade för Wallensteins räkning underhandlingar af ungefär samma innehåll blifvit öppnade med Frankrike. Till Feuquieres, franska sändebudet i Dresden, kom, likasom af sig sjelf, gref Kinsky, en slägtinge till Wallenstein, men af kejsaren vid de sista böhmiska oroligheterna landsförvist. Denne begynte omtala: »huru otacksamt Österrike uppförde sig mot Wal»lenstein; huru föga godt denne af samma hof kunde »vänta; samt huru Wallenstein vore färdig förena sig med »kejsarens fiender, om dessa ville försäkra honom om Böh»mens krona; men att han önskade förbinda sig endast »med Sverge och Frankrike.»

Dessa förslag blefvo på olika sätt upptagna. Richelieu omfattade saken med ifver, dels för att försvaga kejsaren, dels för att i Tyskland kring Wallenstein bilda ett parti, som kunde motväga svenskarnas. Redan Feuquieres hade gifvit Kinsky förhoppning om godt svar, och ett sådant inträffade äfven; ty Ludvig den trettonde lofvade uttryckligen att med allt sitt anseende och sina och sina vänners vapen arbeta på att göra Wallenstein till konung i Böhmen. — På detta löfte följde dock från Wallenstein intet svar; men Kinsky frågade åter liksom af sig sjelf, »hvad »säkerhet Wallenstein skulle få? På hvad sätt Wallenstein »skulle förklara sig mot kejsaren? Huru Bäjern skulle be»handlas? Hvart hårarna skulle tåga? Om Wallenstein »skulle föra befälet öfver dem alla?» o. s. v. På dessa

frågor lemnade Feuquieres ett gynnande utlåtande. Men också denna gången erhölls intet svar från Wallenstein sjelf, utan Kinsky kom tillbaka och »försäkrade sig vara »viss derom, att Wallenstein skulle framdeles bryta med »kejsaren, men ännu vore ej allt tillräckligen förberedt» o. s. v. Nu lät Richelieu genom Feuquieres och Kinsky formligen göra Wallenstein följande förslag: »1:o Frankrike »ansåge nyttigt, och ville gerna bidraga dertill, att Wal»lenstein blefve konung i Böhmen, emedan detta land blif»vit olagligen af Österrike underkufvadt; 2:o om Wallen»stein behöfde penningar, skulle Feuquieres gifva honom »100,000 riksdaler, eller om så behöfdes, ända till 500,000 »livres; 3:o om Wallenstein gjorde uppror mot Österrike »och ville mot detsamma underhålla en här af 35,000 »man, skulle Frankrike betala 1,000,000 livres årligen.» — Detta Richelieus förslag blef länge obesvaradt, och då Wallenstein under tiden uppsade stilleståndet och angrep protestanterna, så började Feuquieres att betvifla, om med nämnde underhandlingar varit något allvar. Uti Augusti kom dock Kinsky åter, och sade sig hafva i uppdrag af Wallenstein att fråga, om Frankrike ännu hyste samma tänkesätt, som då sista förslaget gjordes, hvartill Feuquieres jakade, men tillika yttrade sina tvifvelsmål om Wallensteins uppriktighet; och härmed slutades för en längre tid denna underhandling.

Hos Oxenstierna gick det mycket fortare. På den framställning, som Thurn å Wallensteins vägnar gjorde, svarade rikskanslern, »att hela förslaget vore en orimlig»het; antingen ville Wallenstein dermed narra sina mot»ståndare, eller vore han narrad sjelf, om han trodde sig »kunna verkställa något sådant. Dessutom, den, som för»råder sitt eget land, förråder ock andra.» Oxenstierna ville derföre icke på allvar inlåta sig i denna underhandling; men han låtsade deltaga deri, för att om möjligt locka Wallenstein till ytterligheter, och derigenom stifta oreda inom österrikiska partiet.

Brandenburg och Kur-Sachsen synas deremot hafva tagit saken allvarsamt. Här hade Wallenstein föreslagit, »att kejsaren skulle afskeda sina troppar; afstå från alla »anspråk på Magdeburg och Halberstadt; lemna Schlesien »till delnings mellan Kur-Sachsen och Brandenburg; för»drifva jesuiterna, samt jemnte katolska ligan betala Sver»ges krigsomkostnader,» o. s. v. — Arnheim kom med båda kurfurstarnas gynnande svar tillbaka till Wallenstein; men nu fordrade denne oförmodadt, att hela norra Schlesien skulle åt hans troppar inrymmas, innan underhandlingarna kunde fortsättas. Då Arnheim och de andra höfdingarna vägrade, kom det till bittra ord, och öfverläggningen afbröts. Emedan vapenhvilan samma dag var tilländalupen, sände Wallenstein några kompagnier ryttare att försöka öfverraska de fiendtliga höfdingarna, som voro församlade i Strehlen, och han skulle hafva lyckats, om ej händelsevis klockaren varit i kyrktornet sysselsatt med duffångst, och derunder märkt den anryckande fienden, och varnat. Sålunda hade alla dessa underhandlingarna varit alldeles gagnlösa, och kriget utbröt ånyo; det skedde d. 12 Juni

Men utom Holks första förut omtalade infall uti Kur-Sachsen, tilldrogo sig inga betydliga krigshändelser, ehuru båda härarna också denna gången snart lågo inom skotthåll midt emot hvarandra. Så förflöto återigen några veckor, under ett för båda partierna förstörande svältkrig, och liksom sist under öfverläggningar och samtal; ty redan d. 16 Juni, d. v. s. fyra dagar efter förra vapenhvilans slut, började Wallenstein begära nya sammanträden med Arnheim, och d. 2 Aug. afslöts åter ett stillestånd på fyra veckor.

Dessa många och besynnerliga underhandlingar hade icke kunnat hållas hemliga. En del deraf hade blifvit bekant både i Wien och i det öfriga Tyskland. Härigenom föranleddes också ganska olika omdömen; vid det kejserliga hofvet isynnerhet. Ferdinand och Wallenstein stodo till hvarandra uti det mest spända förhållande af fruktan

och hat; och detta var allmänt kändt, äfven ömsesidigt. Wallensteins uppförande väckte derföre både hos hof och folk en liflig oro. Man fruktade, att han skulle göra allvar af sina underhandlingar och med hela hären gå öfver till fienden; och allmänt både i Wien, i Tyskland och till och med i kejserliga hären omtalade man, huru Wallenstein ämnade göra sig till konung öfver Böhmen. Deremot blef han ännu hos kejsaren försvarad af några sina vänner, hvilka föregåfvo, att han med nämnde underhandlingar endast sökte stifta misstroende inom motpartiet, och dymedelst arbeta för kejsarens bästa. Dels blef detta skäl godkändt, dels och kanske förnämligast vågade man icke anklaga den mägtiga mannen; hvarföre kejsaren ännu ingenting företog. Äfven protestantiska partiet visste ej, huru de skulle förklara Wallensteins uppförande. Stundom trodde de, att han ville förråda kejsaren; stundom åter, att han ville genom låtsadt förräderi bedraga dem sjelfva.

Under allt detta förde Wallenstein ett hof, som var mera lysande än kejsarens, och som gjorde ett skärande afbrott mot det elände, som kriget utbredt på alla sidor. Hans hofstat utgjordes af 899 personer, 1072 hästar, silfret 32,000 lod; allt detta blott fältstaten, utan att räkna, hvad han hade hemma på sina slott, och serskildt vid hertiginnans hof. Denna sednare säges han aldrig hafva sett på de sista två åren; och öfverhufvud märker man hos honom ett tilltagande ondt lynne, dels efter nederlaget vid Lützen, dels i följe af tilltagande sjuklighet, i synnerhet fotgikt, hvilken stundom så ansatte honom, att köttstycken måste skäras ur benen. Då han befallte något, hade han förut vanligen tillaggt, »att det skulle ske med Furia;» nu hette det, »att befallningen skulle vid lifsstraff verkställas.» Förut hade han plundrat främmande; nu började han belägga icke blott de kejserliga, utan också egna underhafvande med odrägliga bördor. Kammarråderna uti hans hertigdöme frågade, »hvarifrån undersåtarne skulle »taga penningar för att betala så dryga skatter.» Wallenstein svarade, »att den frågan skulle nästa gång kosta

»rådernas hufvud.» Äfven i lägret begynte hans tilltagande onda lynne mer och mer låta känna sig, och så väl af soldaterna som af folket började han allmänt utmärkas med binamnet *tyrannen*.

I början af Augusti kom Arnheim till Oxenstierna och berättade om de sistnämnda underhandlingarna följande: »Så snart stillestånd var afslutadt, hade Wallen»stein genom trägna beskickningar öfvertalat Arnheim till »ett personligt samtal. Wallenstein hade då yttrat miss»nöje med de fredsunderhandlingar, som kejsaren vid denna »tid låtit under dansk bemedling öppna. Som orsak till »sitt ogillande hade Wallenstein uppgifvit, att kejsaren ville »behålla jesuiterna qvar i Tyskland; att kejsaren ville sluta »fred med de flesta tyska furstarna, men icke med Sverge »och Frankrike m. m.» Slutligen berättade Arnheim, att Wallenstein gifvit tillkänna, »det han ännu icke glömt den »skymf, han lidit genom förra afsättningen, och att han »nu utur uppsnappade bref hade fått veta, att kejsaren »inkallat Feria till Tyskland för att kunna ånyo afskeda »Wallenstein. Derföre, om Wallenstein blott vore säker »om de evangeliskas hjelp, så ville han hämnas. På Holk, »Gallas och de fleste officerarne kunde Wallenstein med »trygghet lita; de andra voro redan eller skulle under »stilleståndet blifva bortskickade. Detta stillestånd hade »Wallenstein ingått, endast för att så mycket lättare kunna »underhandla om nämnde företag, och på det Arnheim »skulle få tid att resa till Oxenstierna med dessa under»rättelser. Nu föreslog Wallenstein, att han sjelf skulle »lemna sex sina minst pålitliga regementer åt Arnheim, »och Oxenstierna deremot några af sina bästa troppar åt »Holk; hvarefter Wallenstein borde genom Böhmen tåga »mot Wien, Holk mot Passau, hertig Bernhard mot Bäjern »och Gustaf Horn mot Feria.» — Allt detta förekom Oxenstierna ganska misstänkt, och han befarade, att man blott ville narra från Sverge dess bästa troppar. Då han frågade om Arnheims öfvertygelse, svarade denne tvekande: »han visste ej sjelf, hvad han skulle tänka om Wallen-

»stein; om förslaget vore allvar eller ej; om Wallenstein »verkligen hade så stort inflytande, att han kunde förleda »sin här till något dylikt; Arnheim hade talt med Holk »härom, men äfven denne hade gifvit tvetydiga svar.» I följe af allt detta vågade Oxenstierna icke företaga något mer, än att förstärka hertig Bernhard, så att denne, om så behöfdes skulle kunna lemna Holk ett kraftigt understöd. För öfrigt beslöto både Arnheim och Oxenstierna att så mycket som möjligt uppägga Wallenstein till fortsättande af företaget. — En annan berättelse innehåller också att böhmaren Bubna varit på Wallensteins vägnar hos Oxenstierna och återkommit derifrån med denne sednares skrifteliga löfte att understödja Wallenstein, om denne ville upphäfva sig till konung uti Böhmen.

Äfven med Kur-Sachsen och med Brandenburg förnyade Arnheim på Wallensteins vägnar underhandlingarna om samma ämnen, hvarvid Wallenstein utfäste sig att mot erhållandet af Böhmen öfvergå till de evangeliska. De båda kurfurstarna lofvade å sin sida och det skriftligt, att till återupprättande af den förra religionsfreden och rikets lugn ställa sina troppar under Wallensteins befäl.

Med dessa svar från Oxenstierna och från kurfurstarna återkom Arnheim till Wallenstein. Denne yttrade nu något missnöje med resan till Oxenstierna; men berömde för öfrigt Arnheims visade drift, och sade, att denne derigenom »gjort sig förtjent af verldens tacksamhet.» Under ömsesidiga höflighetsbetygelser skildes de åt; men som Arnheim icke öfverenskommit med Wallenstein, huru de för ofvannämnde ändamål skulle sins emellan fördela qvarteren och ordna sitt framryckande, sände han hertig Frans Albert i sådan afsigt tillbaka. Också denne blef med serdeles fryntlighet emottagen. Efter ett långt samtal, frågade ändtligen hertig Frans, »hvart man nu skulle ställa »sitt tåg?» »Rakt mot fienden»; sade Wallenstein. »Hvem »är då fienden?» frågade hertigen. »Det är», sade Wallenstein, »svenskarna; de äro våra närmsta fiender; dem »skola vi först jaga ur landet.» Hertigen trodde, »att det

»vore skämt»; men Wallenstein påstod, »att det var hans »sista och orubbliga beslut.» Hertigen invände: »att då »svenskarna varit jemnte Kur-Sachsen och Brandenburg »inneslutna uti den förda hemliga underhandlingen, så vore »det mot Gud, ära och samvete att nu på sådant sätt be»möta dem. Wallenstein måtte derföre fatta ett annat »beslut.» Men denne svarade: »Jag blifver vid, hvad jag »sagt, och tager intet annat beslut.» Då blef hertig Frans uppbragt, och sade: »I handlen icke ärligt med oss, i tro»lösa påfveträlar!» Hvarpå han svängde sig upp på hästen och red derifrån, och sålunda slutades hela denna underhandling. Wallenstein uppsade stilleståndet till den 21 September.

Den gamla fiendskapen mellan sachsiska och svenska härförarna visade sig åter, och blef denna gången ganska förderflig. Thurn och Duwall vägrade att ställa sig under Arnheims befäl, utan stannade med omkring 5,000 svenskar qvar vid Steinau, för att, som de sade, bevaka Oderströmmen. Arnheim stod närmare Breslau. Wallenstein begagnade denna oenighet. Hastigt uppbröt han från Schweidnitz, lemnade under Schafgotsch 8,000 man qvar i Schlesien, tågade med den öfriga hären åt Lausitz, och lät öfverallt utsprida, att han ämnade sig åt Kur-Sachsen, och att Piccolomini redan gått förut, för att i sådan afsigt bemägtiga sig Torgauerbryggan. Arnheim med hela sachsiska hären ilade efter för att skydda sin kurfurstes land. Wallenstein fortsatte tåget inåt bergen, men långsamt, och lät Arnheim obehindrad skynda förbi. När denne sednare redan hunnit ett par dagståg inåt Sachsen, vände Wallenstein om och skyndade genom dag och natt in åt Schlesien igen, förenade sig med Schafgotsch och kastade sig öfver svenskarna.

Dessa, förut glada öfver Wallensteins aftågande, ämnade i all maklighet sträcka sina qvarter öfver hela Schlesien, ja till och med inåt Mähren. Hastigt visade sig hela den återkommande kejserliga hären. Schafgotsch vadade öfver Oder, och innestängde svenskarna från östra, Wal-

lenstein sjelf med 70 kanoner från vestra sidan, så att efter kort men häftig strid och sedan en del af rytteriet kommit undan, de öfriga insågo omöjligheten att rädda eller försvara sig, häldst Thurn hade förlaggt svenskarna icke i någon fästning utan endast inom dåliga förskansningar på flacka fältet. Thurn nödgades dagtinga, fick blott en half timmes betänketid och måste derefter lemna sig och hela hären fången. Thurn, Duwall och befälet, till och med kaptenerna, skulle hafva rättighet att begifva sig hvart de ville; soldaterna och underbefälet, utgörande 2,500 man skulle ingå i Wallensteins tjenst. Sexton kanoner, sextio fanor och en stor mängd munförråd blefvo segrarens rof. Detta tilldrog sig omkring den 1 October.

Tvärt emot löfte lät Wallenstein qvarhålla Thurn, Duwall, Fels och flere utmärkta officerare. Han till och med satte dem i fängsligt förvar och fordrade, att de skulle befalla svenska borghöfdingarna uti de öfriga schlesiska fästningarna att uppgifva sina platser. Då de fångne vägrade, framstötte han hotelser att hugga Thurn och Duwall i stycken; så att dessa slutligen blefvo tvungna att skrifva under brefven. Sedermera och under många vänskapsbetygelser släppte han Thurn på fri fot igen. Emellertid och genom dessa medel hade Schafgotsch utan svärdslag inbekommit några mindre fästen i södra Schlesien: men svenskarna i Glogau förklarade, att de icke rättade sig efter de fångna herrarnas befallning, utan ämnade i det yttersta försvara staden. Då hotade Wallenstein att låta framför murarna hänga upp general Duwall. Svenskarna vägrade det oaktadt. Wallenstein lät då uppresa en galge midt för en af Glogauer-portarna och sedan ditleda Duwall och gifva honom nattvarden. När svenskarna sågo dessa tillredelser, dagtingade de mot villkor om fritt aftåg, hvilket löfte ej heller blef af Wallenstein hållet. Duwall deremot lyckades att befria sig, som mången trodde, icke utan Wallensteins hemliga vetskap.

Denne framträngde nu och eröfrade Frankfurt an der Oder och Landsberg, samt hotade Pommern. Bielkes rå-

dighet, gamla Alexander Lesslies mod och den förstärkning, som svenska rådet oförtöfvadt ditsändt, tryggade dock landet. Terzka svärmade inemot Berlin, men hann ej brandskatta det. Sjelf vände sig Wallenstein mot Görlitz. Besättningen gjorde tappert motstånd. Wallenstein lät storma; staden intogs, lemnades till plundring och befälhafvaren blef skjuten, derföre att han gjort motstånd. Nu gällde det Bautzen; befälhafvaren, skrämd af den förres olycka, uppgaf staden mot löfte om fritt aftåg. Det bröts genast och 400 man instuckos i Wallensteins regementen.

Detta allt inträffade vid samma tid, som å ena sidan Gustaf Horn hade förstört Ferias troppar och hotade att öfver Lech intränga uti Bäjern; och som å andra sidan hertig Bernhard höll på att angripa det nästan försvarslösa Regensburg. Redan hade flere budskickningar från kejsaren och kurfursten Maximilian anhållit om Wallensteins hjelp, men förgäfves. Ändteligen, sedan Regensburg fallit och då hertig Bernhard hotade Österrike, samlade Wallenstein sina troppar och tågade ned åt Böhmen; men stannade åter några dagar uti Pilsen. Här träffade han Trautmansdorff, en af kejsarens förnämsta rådsherrar. Inför denne utbredde han sig vidlyftigt, »huru han var missȝkänd vid hofvet; huru alla hans gerningar uttyddes till »det värsta; och huru man sökte försvaga hans anseende »inom hären. Tillika yrkade han på nödvändigheten för »kejsaren att sluta fred.» Enligt någras berättelse skall han hafva förklarat, »att han för sin del ville nöja sig »med hela Lausitz, Neumark, hertigdömena Glogau, Sagan »och Friedland, allt förenadt med Öfversachsiska kretsen, »och fullkomligen oafhängigt;» om hvilket förslag Trautmansdorff också genast lemnade kejsaren underrättelse.

Dagen efter detta samtal eller den 18 Nov. uppbröt Wallenstein från Pilsen och tågade öfver böhmiska skogen åt Öfra Pfalts, liksom för att angripa hertig Bernhard, hvilken nu som bäst huserade i Bäjern och hotade Österrike. Men då denne kom honom djerft till mötes och då derigenom Österrike blef befriadt från faran, vände Wal-

lenstein om, gick åter in i Böhmen och lät sina regementer taga vinterqvarter uti detta land och i Mähren; hvarigenom också hertig Bernhard fick ostörd ligga vintern öfver uti Bäjern och Pfalts.

ÅTTONDE KAPITLET.

WALLENSTEINS SISTA MÅNADER.

Detta Wallensteins återtåg väckte uti Wien och München liflig ovilja. Sju gånger hade Maximilian anropat Wallenstein om hjelp, men alltid förgäfves. Då kurfursten yrkade »nödvändigheten af att återtaga Regensburg», svarade Wallenstein, »att detta kunde uppskjutas till nästa »sommar. Nödvändigare vore att ej genom ett vintertåg »förstöra kejsarens krigshär.» Wallensteins underbefälhafvare, Suys, hvilken låg i Österrike ofvan Ens, fick tre serskilda gånger kejsarens befallning att öfver Inn framrycka till Bäjerns skydd; men Suys svarade hvarje gång, »det Wallenstein hade befallt honom ligga stilla», och han gjorde så. Ferdinand kunde ej längre dölja sitt missnöje så öfver detta, som öfver den oväntade inqvarteringen i arfländerna. Han klagade öfver obehaget att »hafva en »medkonung, hvilken icke lemnade kejsaren fri rätt öfver »sina egna arfländer.» Redan vid första ryktet om Wallensteins afsigt att taga vinterläge uti Böhmen, gaf Ferdinand d. 23 Nov. åt Questenberg i uppdrag, »att föreställa »Wallenstein, huru Böhmen nu två vintrar å rad varit »betungadt med underhållet af hela österrikiska hären; »huru man derföre flere gånger yrkat, det Wallenstein »borde laga så, att kejsarens egna länder blefve från denna »börda befriade. På undersåtarnes lika enträgna begäran »hade Ferdinand också gifvit dem löfte derom. Men tvärt»emot detta kejsareord ville nu Wallenstein genom ditläg-

»gande af vinterlägret störta innevånarne i yttersta elände. »Det vore ju bättre att underhålla hären på främmande »länders bekostnad, och låta sina egna hvila och hämta »krafter. — Men kunde Wallenstein icke förmås att lemna »Böhmen, så borde han åtminstone låta sina förordningar »om vinterqvarterens fördelning underställas kejsarens be»pröfvande, hvilken väl ändå borde äga rättighet att för»ordna om sitt eget land, och sina egna undersåtare. Sker »ej detta, skall kejsarens anseende så väl hos undersåtare »som främmande magter betydligen förminskas.»

När Questenberg anlände till Pilsen, hvilken stad Wallenstein för vintren utvalt till vistelseort, hade denne redan gjort fördelning af vinterqvarteren, och skrifvit till kejsaren derom, med tillägg, »att det nu mera vore omöj»ligt att dervid företaga någon ändring.» När Questenberg framförde sitt uppdrag, svarade Wallenstein, »att han »redan förut flere gånger visat kejsaren omöjligheten af ett »vintertåg; men då denna åsigt blifvit i Wien förkastad, »ville Wallenstein icke ensam taga saken på sitt ansvar, »utan önskade, att också det öfriga befälet måtte höras.» Derpå lät han till Pilsen d. 7 Dec. sammankalla sina generaler och öfverstar och för dem genom fältmarskalken Illo framställa kejsarens begäran. Desse gillade och underskrefvo ett af nämnde fältmarskalk uppsatt betänkande af innehåll: »att de förnummit det af kejsaren genom Que»stenberg gjorda förslaget; de skulle också gerna vilja be»fria arfländerna från krigsbördan, men kunde nu omöjli»gen göra det. Först för Böhmens egen skull. Ty om »man begåfve sig åt norden, skulle hertig Bernhard från »Donautrakten genast falla in uti landet; vände man sig »åt söder, så komme Arnheim ur Sachsen. Vidare skulle »ett vintertåg åt hvad sida som häldst utsätta hären icke »blott för fienden, utan för hunger, köld och eländen af »alla slag, ja för en fullkomlig förstöring. Häraf skulle »uppstå missnöje hos det högre befälet, hvilka af undersåt»lig trohet gått i stora förskott, och hvilkas förnämsta »egendom bestode i deras troppar. För underofficerare och

»soldater hade man icke ens vågat nämna förslaget af fruk»tan, att det kunde bringa dem till uppror. Slutligen »bedja alla höfdingarna underdånigast, att Wallenstein nu »som tillförene ville åtaga sig befälets och de arma solda»ternas sak, och hos kejsaren utverka, att hären icke måtte »enligt förslaget i otid och utan gagn störtas i förderf.» Detta betänkande jemnte ett bref i samma anda skickades af Wallenstein till kejsaren; och straxt derefter kommo från Böhmen klagomål, att Wallenstein gjorde inqvarteringen ändå mera tryckande, än den först var föreslagen. Äfven lät han kalla till sig flere i Mähren förlaggda regementer, förebärande, att de fordrades till Böhmens försvar. Slutligen och i samma dagar ankom Kinsky till franska sändebudet i Dresden samt tillkännagaf, »att Wal»lenstein nu vore färdig antaga Richelieus under förra som»marn gjorda förslag.»

Ferdinand underkastade sig emellertid fältherrens vilja, och återtog d. 14 Dec. sin befallning; men begärde deremot, att Wallenstein måtte »ålägga Suys att rycka in i »Bäjern, och sjelf ditsända 4,000 man.» Några gissa, att kejsaren med dessa truppafsändningar ville småningom försvaga Wallenstein. Kanske förklarades det så af denne sednare. I sjelfva verket undandrog han sig att efterkomma kejsarens önskan. Mundteligen försäkrade han Questenberg, »det han ville göra sin skyldighet, om han också »dervid skulle falla. Men den föreslagna hjelpsändningen »vore i sig sjelf otillräcklig. Dessutom kunde tropparna »under en sådan vinter på tre dagar lida mer, än på tre »år kunde återställas.» Till kejsaren skref han, »att ett »vintertåg vore omöjligt; det skulle också bringa befäl och »soldater till förtviflan, och deraf kommande olyckor. Också »behöfdes alla tropparna till Böhmens försvar. Hvad Suys »beträffar, hade Wallenstein tillkallat honom, för att sjelf »allting närmare undersöka. Hvad då befinnes nyttigast, »skall utan dröjsmål blifva verkställdt.» — Också denna gången måste kejsaren gifva efter. Den 23 Dec. förklarar han uti ett bref till Wallenstein, »att, då denne ansåg den

»föreslagna hjelpsändningen till Bäjern otillräcklig, så ville »kejsaren derifrån afstå; och i fråga om vinterqvarter låta »bero vid Wallensteins välmening, och sjelf genom förmin- »skande af sin egen hofstat låta anskaffa 100,000 gyllen »för att inköpa förråder till de uttröttade soldaternas ve- »derqvickande.»

Alla dessa omständigheter gåfvo emellertid ny fart åt misstankarna mot Wallenstein. Det berättades, att han ämnade ofördröjligen förena sig med svenska tropparna; att dagen redan var bestämd, på hvilken han skulle låta kröna sig i Prag; att han beslutat mellan sina fältöfverstar dela motståndarnes länder; Piccolomini skulle få Glatz samt Slavatas egendomar; Gallas skulle få Glogau och Sagan samt Eggenbergs herresäten; Terzka skulle få Mähren o. s. v., allt under Wallensteins konungsliga höghet. Det säges, att, då Wallenstein framställde hela detta delningsförslag för Piccolomini, har denne invändt, det utförandet vore en omöjlighet; hvartill Wallenstein svarat, att det icke blott vore möjligt, utan till och med af stjernorna föreskrifvet. Slutligen berättade man, att Wallenstein hade uti Wien hemliga utliggare för att bortsnappa eller döda kejsaren och den kejserliga familjen. Detta allt var rykten, hvilkas grund kan nu mera i allmänhet hvarken bestämdt nekas eller jakas. Men dertill kommo många verkligheter af betänklig art. I lägret spriddes neml. och underhöllos fiendtliga rykten mot kejsaren. Wallenstein började tala föraktligt om de riddareordnar, han af kejsaren mottagit, och att bortgifva de äreskänker, han fått af konungen i Spanien. Åt sin svåger Terzka, hvilken var invecklad uti de tvetydiga och hemliga underhandlingarna, anförtrodde han ej mindre än fem serskilda regementer, och de förrädiska underhandlingarna med Frankrike samt olydnaden mot kejsaren fortforo. Desse anledningar lemnades ej obegagnade. Jesuiterna, hvilkas fördrifvande Wallenstein ofta yrkat; bäjerska kurfursten, hvilken han beständigt lemnat till ett hjelplöst rof för fienden; och Spanien, mot hvilket land han också visat sig fiendtlig; alla

förenade hos Ferdinand sina föreställningar, och spanska sändebudet förklarade, det hans herre ej längre ville betala några underhållspenningar, så framt icke Wallenstein blefve skild från befälet. Nu ändtligen beslöt Ferdinand följa dessa råd; men af skonsamhet eller fruktan ville han göra det så höfligt som möjligt. Det skulle hetas vara dels för Wallensteins sjuklighets skull, dels för att få kejsarens son, konung Ferdinand af Ungern, i spetsen för hären, och att derigenom förmå ungrarna till verksammare deltagande i kriget. Till frambärare af detta kinkiga förslag valdes Wallensteins vän, Questenberg, samt Quiroga, en kapucinermunk, utmärkt för både klokhet och vältalighet.

På dessa föreställningar svarade Wallenstein: »att en »så vigtig sak fordrade betänkningstid; att hela förslaget »vore af kejsarens fiender tillställdt»; slutligen, »att han »skulle lyda, men ville först hafva sin betalning.» Tillika klagade han öfver »otacksamhet mot sig, mot hären o. s. v.» Denna underhandling väckte emedlertid uti lägret stort uppseende; ty många hade ingått i kejserliga hären, mer i förtröstan på Wallenstein, än på kejsaren; hvarföre de också mången gång kallade sig *Friedländska* och icke *kejserliga* krigare. Äfven fick Illo af Wallenstein i uppdrag att förkunna öfverstarna, »det denne i anseende till för»svagad hälsa, och af kejserliga hofvet tillfogade oförrätter »ämnade taga afsked.» Efter då fattadt beslut gick Illo, åtföljd af fyra öfverstar, till Wallenstein, och föreställde, »att det var på dennes ord, som befälhafvarne ingått i »kejsarens här; de bådo honom derföre åtminstone ännu »någon tid qvarstanna vid öfverbefälet, och utfäste sig »deremot att följa honom till sista blodsdroppan.» Wallenstein lofvade då, »att icke utan deras vett och vilja »öfvergifva hären.» Detta skedde troligen d. 1 Jan. 1634. Dagen derpå, eller d. 2 Jan., voro alla generaler och öfverstar samlade på ett stort gästabud hos Terzka. Der blef stark dryckenskap, hvarunder hördes bittra ord mot spaniorer, jesuiter och mot alla dem, som ansågos vara

Wallensteins fiender. Just när denna sinnesstämning var som lifligast, kommo Terzka och Illo med det förslag, att hela krigsbefälet borde med en af dem alla undertecknad skrift närmare förbinda sig med Wallenstein. Illo och Terzka hade i förväg uppsatt en dylik skrifvelse, hvilken nu för de samlade höfdingarna framlades. Den begynte med de orden: »Ingratis servire nefas» 1). Innehållet var: »att krigsbefälet hade förnummit, huru hertigen af Meck- »lenburg och Friedland, m. m. i anseende till många bo- »nom tillfogade obehag, skymfande oförrätter och vägradt »nödigt underhåll åt tropparna, hade fullkomligen beslutat »nedlägga befälet och draga sig från hären. Genom en »sådan afsägelse skulle kejsarens tjenst, det allmänna bä- »sta och hela krigshären lida, ja blifva alldeles förstörd; »i synnerhet det högre befälet, hvilket uteslutande på her- »tigens löften och nåd kunnat hoppas erkännande och be- »löning för den trogna tjenst, hvari de blottställt både lif »och förmögenhet. Om de nu mistade hertigen, skulle de »störtas i yttersta förderf; ty af Questenbergs medförda »kejserliga förhållningsbref hade de med högsta bestörtning »förnummit, att en sådan olycka hotade. För att nu hin- »dra härens fullkomliga undergång, hade öfverstarna redan »under fältmarskalk Illo haft sina ombud hos hertigen. »Denne hade då på deras enträgna böner lofvat åsidosätta »de af honom anförda bevekliga orsakerna till afsked och »stanna, tills de blifvit försörjda med det nödvändigaste, »och att icke utan öfverstarnas vett och vilja lemna hä- »ren. Deremot förbinda de sig härmedelst alla och en- »hvar på det kraftigaste och såsom med en kroppslig ed, »att, sålänge hertigen stannar i kejsarens tjenst, troget och »redligt hålla sig till honom, på intet vis låta sig från »honom skiljas; och i synnerhet, att ända till sista blods- »droppan befordra det, som länder till härens och herti- »gens försvar. Skulle någon häremot bryta, förpligta de »sig att sådant på hans lif och gods hämna.» Denna skrift

1) "Det är orätt att tjena de otacksamma."

blef nu samlingen föreläst. Oaktadt alla vidtagna förberedelser drogo dock flere i betänkande att densamma underskrifva. Men dessa tviflare blefvo öfverfallna med hot; serdeles af Terzka och hertig Henrik Julius af Lauenburg, hvilken sednare visade sig ganska nitisk och ropade, »att »den som icke hölle med Wallenstein, vore en skurk, som »borde strypas, kastas genom fönstret o. s. v.» Några hotade han med halfdraget svärd. Äfven Piccolomini var, eller låtsade vara rusig och utlät sig så häftigt, att en ung hertig af Toscana slutligen fann nödvändigt leda honom ur sällskapet. Emellertid beqvämade sig alla att underskrifva, hertigen af Lauenburg som riksfurste först, sedan 41 andra af högre befälet; deribland också Piccolomini, Maradas m. fl. Men underskrifterna buro spår af dryckenskap, och voro orediga, och några oläsliga. Då derföre skriften följande dagen af flere höfdingar framlemnades till Wallenstein, förklarade denne, »att han icke »ville emottaga densamma i sådant skick; också derföre, »att han hört, det flere visat motvilja för underskrifvan»det.» Höfdingarna gingo då ut i förmaket till öfverläggning, men kommo genast tillbaka, begärde och erhöllo förlåtelse, hvarefter tre rediga afskrifter togos, och som några tro, ånyo undertecknades, hvarefter ett exemplar sändes till Altringer i Bäjern, ett till Schafgotsch i Schlesien, och ett behölls qvar. Wallenstein skref till kejsaren i samma dagar, men nämnde ingenting om denna vigtiga tilldragelse. Deremot samma dag, eller enligt andra källor, 10 dagar före krigsbefälets första beskickning, skref Kinsky till franska sändebudet, »att Wallenstein nu ändt»ligen vore färdig att afsluta det förut omnämnda förbun»det med Frankrike.»

' Fyratiotvå generaler eller öfverstar hade undertecknat skriften af den 2 Jan. 1634; men alla voro dock icke Wallenstein uppriktigt tillgifna. Det var i allmänhet en stor skillnad mellan den här, som han första gången 1625, och den han andra gången eller 1632 uppsatte. Den första bestod af äfventyrare från hela Tyskland; ofta pro-

testanter, personer utan förbindelse till kejsaren. År 1632 hade medtäflaren, Gustaf Adolf, dragit till sitt läger de fleste af dessa protestantiska krigare; och Wallensteins kompanier bestodo derföre till största delen af katoliker och af infödda österrikare, hvilka från barndomen voro vana att betrakta kejsaren som deras ärfda och lagliga öfverhet och Österrike som sitt fädernesland. Redan af detta skäl var den sednare hären Wallenstein mindre uteslutande tillgifven än den förra. Dertill kom, att Wallenstein icke med några synnerliga bragder uppfriskat sitt anseende som fältherre. Vid Lützen hade han blifvit slagen af en hufvudlös här; och hela sommaren 1633 hade, oaktadt Wallensteins stora öfverlägsenhet, förflutit utan något hufvudsakligt, mer än träffningen vid Steinau, hvilken egentligen var blott en öfverraskning. Den med hans sjukdom tilltagande bitterheten började slutligen ådraga honom soldaternas icke blott fruktan, utan ock hat. Verkan af dessa ändrade förhållanden fick han snart erfara.

Redan dagen efter gästabudet begärde och erhöll Piccolomini tillstånd att resa till Prag. Från denna stad skickade han genast ett förtroligt ilbud till Wien, underrättade kejsaren om sista sammanträdet uti Pilsen och dessutom, att Wallenstein redan kallat hertig Bernhard och svenskarna till hjelp. Piccolomini rådde derföre, »att »döda skorpionen på såret.» Kejsaren vacklade; men just nu kom också Altringer sjelf till Wien med samma underrättelser och med sjelfva det till honom sända exemplaret af skriften. Alla Wallensteins motståndare började nu med högsta ifver yrka, det kejsaren borde sörja för sin och statens säkerhet. Såsom ett ombud för dem alla gick spanska sändebudet upp till Ferdinand och framställde från mörkaste sidan »Wallensteins förslag, hemliga »tillställningar och förbund. Kejsarens hitintills visade lång»modighet vore visserligen att berömma; ty man måste »ofta öfverse med stora fel hos en eljest nyttig och tro»gen tjenare. Men nu har kejsaren nog länge lidit af »Wallensteins högmod, girighet och stolthet. Kejsardömet

»vore förrådt och genom vinterqvarteren Böhmen och en »del af Österrike inkräktadt, sjelfva Wien derigenom nä»stan belägradt, och hela kejsarhuset fängsladt. Aldrig »hade en undersåte pröfvat sin öfverhets tålamod till den »grad, som Wallenstein nu gjort. Närvarande förhållan»den tvingade kejsaren att förekomma hans ytterligare för»sök. Man kunde ej genom att iakttaga en hop formali»teter dröja, tills Wallenstein inför verldens ögon utveck»lat sina upproriska planer; ty det vore för sent att före»komma dem, sedan det borgerliga kriget redan blifvit an»tändt. Denna olycka kunde hindras genom en enda »menniskas död; det behöfdes blott en kula eller ett dolk»sting, så vore knuten upplöst och både soldater och be»fäl skulle med glädje återvända till sin lagliga landsherre.» Öfverläggningarna härom blefvo nu mera icke långa. Man beslöt förklara Wallenstein för upprorsmakare och fogelfri, samt anförtro hären åt Gallas, Altringer och Piccolomini. Den 14 Januari underskref kejsaren en kungörelse, »hvar»igenom alla uti, hans här, både höga och låga, frisades »från lydnad mot Wallenstein, och befalldes att tills vi»dare anse Gallas som öfverbefälhafvare. De, som delta»git i underskrifvandet i Pilsen, erhöllo förlåtelse, utom »Terzka och Illo, hvilka tillika med Wallenstein varit de »förnämsta upprorsstiftarne. Sist kommo löften om nåd »och rikligt underhåll åt hären.» Denna kungörelse lemnades åt Gallas och tillika serskild befallning »att bemäg»tiga sig Wallenstein, Illo och Terzka, döda eller lefvande». Fruktan för Wallenstein och för hans inflytande på hären var dock ännu så stor, att dessa beslut höllos ganska hemliga, på det Gallas, Piccolomini, m. fl. skulle under tiden kunna locka hären eller de förnämsta härförarne från Wallenstein.

Tänkesätten uti kejserliga hären voro emedlertid delade. Många officerare hyste allehanda betänkligheter vid den af dem sjelfva undertecknade skriften. Uti Prag gick ett rykte, att Wallenstein ämnade den 10 Mars derstädes låta kröna sig till konung i Böhmen, hvarföre några

trogna kejserliga officerare, för att förekomma sådant, togo kronan och de öfriga regalierna och förde dem till Wien. Man berättade det för Wallenstein, hvarpå denne, enligt sägen, skall hafva svarat: »De hafva ändå måst lemna »landet qvar, och jag har till en ny krona guld och ädel- »stenar nog.» Redan förut, omkring d. 10 Jan. hade han genom hertig Frans Albert öppnat nya underhandlingar med Sachsen, också derom underrättat kejsaren; men många påstodo, att under dessa lagliga underhandlingar fördes också hemliga; att nemligen Wallenstein försäkrat, »det han nu »vore viss på sin sak, och på hären; ämnade derföre att »på eget beråd sluta fred, och om kejsaren ej vore nöjd »dermed, skulle Wallenstein jaga honom från både folk »och land.»

På vägen till Pilsen hade Gallas med Altringer och Piccolomini ett hemligt möte för att öfverlägga om sättet, huru man borde förfara mot Wallenstein. Man vågade ännu icke öppet våld. Gallas och Piccolomini begåfvo sig till lägret, icke utan fruktan, ty, om Wallenstein fått minsta aning om det hemliga uppdraget, skulle det kostat deras lif. Uti Pilsen, likasom sedermera uti Prag, visade de under tysthetslöfte det kejserliga af- och tillsättningsbrefvet för flere generaler och öfverstar, hvilka alla straxt lofvade att detsamma efterkomma. Wallenstein sjelf, okunnig härom, säges hafva gifvit Gallas de rikaste löften. Denne lät ej märka sig, utan biföll alla Wallensteins förslag; men sade sig frukta motstånd af Altringer. Då befallte Wallenstein honom resa bort för att vinna Altringer, och han lånade honom för denna resa sitt eget anspann. Gallas skyndade glad ur lägret, och begynte taga de mått och steg, han fann tjenligast. Piccolomini stannade qvar. Han var född under samma himmelstecken, som Wallenstein, hvarföre, och för Piccolominis ovanliga duglighet, Wallenstein alltid för honom hyste ett serdeles förtroende; också denna gången. Då den bortreste Gallas icke inom öfverenskommen tid återkom, afskickade Wallenstein på samma sätt och med egna hästar äfven Piccolomini, med

uppdrag att återföra Gallas. Härigenom fick också Piccolomini tillfälle att efter väl anlaggda stämplingar draga sig ur faran af en möjlig upptäckt. Ännu den 29 Januari hade Wallenstein det förtroende till Piccolomini, att han uppdrog honom att besätta Passau, dit han samma dagar inbjudit hertig Bernhard med svenska tropparna.

Uti Wien hade emedlertid oron stigit högt. En Wallensteins dervarande öfverste blef fängslad, och ryktet berättade, det denne haft i uppdrag att tända staden, samt mörda kejsarhuset; och tre på en gång infallande eldsvådor gåfvo fart åt denna sägen. Wallensteins kröning i Prag påstod man vara utsatt till d. 10 Mars; och Piccolomini skulle hafva lemnat underrättelse om ett emellan de tre fältherrarna Wallenstein, Arnheim och hertig Frans Albert ingånget hemligt förbund att hjelpa hvarandra, den första till konung i Böhmen, den andre till kurfurste i Brandenburg, den tredje i Sachsen. Dessa rykten, den hotande faran och derjemnte hoppet, att förnämsta delen af hären redan vore lockad från Wallenstein, gjorde, att kejsaren den 8 Februari utfärdade en ny kungörelse. Uti denna förde han öppet språk och förklarade Wallenstein för »en trolös edsbrytare, den der sökte störta det kejser»liga huset, och det medelst dess egna soldater och befäl»hafvare, hvilka han genom allehanda falska uttydningar »och hopspunna dikter sökt locka från deras ed och tro»het. Derföre befalldes tropparna att hädanefter lyda en»dast Gallas, Altringer, Piccolomini, Maradas och Colloredo.» Hittills hade man mot Wallenstein gått till väga med mycken förställning, och ehuru Ferdinand redan den 14 Januari hemligen afsatt och nästan som fogelfri förklarat denne härförare, fortfor han dock att tillskrifva honom artiga och förtroliga bref allt intill d. 3 Febr. Men sedan sista kungörelsen blifvit undertecknad, bortkastades all förställning och kungörelsen skickades till hvarje tropp, jemnte uppmaning att öfvergifva Wallenstein och blifva kejsaren trogen.

Dessa uppmaningar voro nästan öfverflödiga. Af förut anförda skäl hade Wallenstein till en stor del förlorat både anseende och tillgifvenhet hos soldaterna. De hemliga underrättelser, som Gallas och Piccolomini utsått, verkade mer, än man väntat. Utom i Schlesien förklarade sig alla de spridda tropparna för kejsaren; och uti sjelfva Pilsen, der man af fruktan för Wallenstein, Illo och Terzka icke vågade visa sina egentliga tänkesätt, voro flere, som i hemlighet lofvat bistå kejsaren; och så många, som kunde, skaffade sig tillfälle att under hvarjehanda förevändningar komma derifrån. Dels häraf, dels genom hemliga spejare i Wien hade Wallenstein ändtligen märkt oråd; och snart fick han veta, hvilka kejserliga bref Gallas uti Pilsen uppvisat. Han blef nu så mycket verksammare i sitt företag. Till sina i öfre Österrike varande troppar hade han efter Suys som befälhafvare skickat Ulfeld, på hvilken han trodde sig kunna lita. Nu gaf han honom anvisning att förena sig med hertig Bernhard och svenskarna. I Schlesien skulle Schafgotsch leda upproret; Wallenstein hade med honom redan förut uppgjort, huru alla angelägenheter der i landet skulle förvaltas.

Vid sjelfva hären utfärdades allvarsamma befallningar, att icke lyda någon annan än Wallenstein, Illo och Terzka, och alla de spridda tropparna kallades att d. 13 Febr. infinna sig i Prag. Som man trott, ämnade Wallenstein der låta upproret utbrista. Också af främmande magter sökte han hjelp i detta sitt företag.

Redan den 20 Dec. 1633 och genom vanliga ombudet Kinsky hade han med Frankrike öppnat nya och hemliga underhandlingar om affall från kejsaren, och yttrat brinnande begär att sålunda hämnas sina lidna oförrätter. Nu blef han än ifrigare och försäkrade, »att orsaken, hvarföre han ej förr utlåtit sig mot Frankrike, bestod deri, att han ej varit säker på öfverstarna; men nu hade de underskrifvit, nu vore han viss på sin sak, och färdig att taga Böhmen och jaga österrikiska huset till helvetet.» Men också Richelieu hade i anseende till Wal-

lensteins förut visade ombytlighet blifvit misstrogen, så att saken icke gick så fort, som Wallenstein nu mera önskade och behöfde; likväl anlände i dessa dagar en fransysk underhandlare till lägret. Öfverläggningarna med Sachsen genom hertig Frans Albert hafva vi redan nämnt. Arnheim yrkade också enträget att med Sachsiska tropparna få tåga åt Böhmen, och han hotade att taga afsked, då kurfursten af Sachsen ej genast ville dertill lemna bifall. Slutligen, när Wallenstein fick veta det hemliga uppdrag, Gallas hade haft, drefs han till det yttersta, och samma dag, som kejsaren i Wien utfärdade den andra kungörelsen, eller den 8 Februari, afsände också Wallenstein från Pilsen, märkligt nog, Arnheims ombud och Kursachsiska generalen, hertig Frans Albert, såsom sin egen underhandlare till hertig Bernhard, och erböd sig att affalla från kejsaren, samt bad hertigen besätta Passau och Eger, och komma till Pilsen för att förena sig med Wallenstein. Bernhard och Oxenstierna, af samma skäl som Richelieu, vågade icke tro Wallenstein, häldst man fick höra, att han just vid denna tiden kallat till Pilsen ett stort antal troppar och gjort sitt artilleri färdigt till uppbrott, hvilket kunde lika så snart vara i afsigt att angripa svenskarna, som att öfvergifva kejsaren. »Den, som icke tror »på Gud», sade hertigen, »på honom kan ej heller någon »menniska tro.» Men då från Terzka det ena ilbudet efter det andra anlände med allt häftigare anhållan om förening, och när för visso berättades om Wallensteins afsättning, och när hertig Frans Albert erböd Landsberg och Frankfurt an der Oder till underpant, då beslöt hertigen att, fast med mycken försigtighet, våga företaget, och han begynte att från Donau draga sina troppar upp emot böhmiska gränsen.

Under allt detta sökte dock Wallenstein genom låtsad undergifvenhet föra kejsaren bakom ljuset, och sålunda narra honom att underlåta alla kraftigare åtgerder. Till d. 10 Februari lät han i Pilsen sammankalla en hop af de högre befälhafvare, som undertecknat förbindelsen af

den 2 Januari. Vid denna nya sammankomst uppsatte befälhafvarne en skrifvelse af innehåll, »att, då de under»tecknade det förra brefvet, hade de på intet sätt haft i »sinne att stämpla mot kejsaren; men att de deremot ock»så nu förnyade sin förra förbindelse till Wallenstein, »hvilken på deras begäran och för härens bästa lofvat »ännu qvarblifva vid befälet.» Wallenstein lät i samma bref inrycka sin förklaring, »att aldrig i hans tankar kom»mit att tillåta, än mindre att sjelf utföra några anslag »mot kejsarens höghet; att han blott på härens enträgna »begäran stannat qvar vid befälet; samt att han ingått i »förra öfverenskommelsen för att såmedelst vinna skydd »mot de många stämplingar, af hvilka han förföljdes; att »han hoppades, det nämnde befälhafvare fullgjorde, hvad »de lofvat honom; att han deremot frisade dem från all »förbindelse, om de märkte, att han stämplade mot kej»saren.» Detta skedde d. 10 Februari. Samma dag skickade Wallenstein och begärde ett personligt sammanträde med Arnheim.

Följande dagen eller d. 11 Febr. afskickade Wallenstein till hofvet i Wien ett bref, hvari han försäkrade, »att han mot kejsaren hade intet ondt i sinnet; utan vore »färdig nedlägga befälet på hvad ort och tid, kejsaren ville »utsätta.» Samma dag affärdade han till markgrefven Kristian af Brandenburg, hvilken som evangelisk befälhafvare stod uti Culmbach, ett annat förtroget sändebud med följande förslag: »Wallenstein hade alltid af kärlek för ty»ska riket velat stifta en dräglig fred, men sådant hade »vid kejserliga hofvet blifvit med ogunst betraktadt, hvil»ken ogunst nu gått så långt, att Wallenstein blifvit af»satt, och att kejsaren låtit troppar samlas och med ed »förbindas att taga hufvudet af Wallenstein och skicka »det till Wien. Detta oaktadt ville Wallenstein icke öf»vergifva sina fredsstiftande förslag, utan bad markgrefven »infinna sig uti Eger; dit skulle komma, utom Wallen»stein, också Arnheim, hertig Bernhard och hertig Frans »Albert af Lauenburg; der kunde man ytterligare få sam-

»tala om förslaget, och äfven sätta sig i förbindelse med »svenska rikskansleren.» Ytterligare samma dag blef Terzka skickad åt Prag för att undersöka tillståndet, och huruvida tropparna hade enligt Wallensteins befallning hunnit derstädes samlas. På vägen fick han veta, att tropparna visserligen voro till större delen i Prag samlade, men att de under Maradas och Piccolomini öfvergått till kejsarens parti, och att allt hopp från den sidan vore förloradt. Med denna oväntade och förskräckliga tidning kom han tillbaka till Pilsen. Wallenstein fann sig fångad uti ett nät, om icke finare, dock mera sammanhängande än hans eget. Fruktad men icke älskad, blef han ock i faran öfvergifven. Under d. 10 och 11 Febr. samt natten derpå aflägsnade sig från honom den ene befälhafvaren efter den andre, hvar med sin tropp; och fåfängt blef hvarje bemödande att hålla dem tillbaka. Slutligen hade han qvar endast en ringa hop soldater, och bland öfverstarna blott några få tillgifna. Dertill var han sjelf så besvärad af gikt, att han hvarje dag nödgades sitta en timme i svettbad.

I Prag deremot var annat lif. Wallensteins fiender fröjdades högljudt och bemägtigade sig hans, Terzkas, Illos m. fl. egendomar, hvilka af kejsaren blifvit lemnade åt dem, som verksammast bidragit till Wallensteins fall. Öfverstarna, hvilka förut så högtidligen lofvat Wallenstein evärdlig trohet, ville nu icke kännas dervid. De förklarade, att de aldrig anat, det han mot Österrike förehaft några stämplingar, att de alla hyste den största afsky för hans förslag, o. s. v. En och annan, och deribland först en öfverste-löjtnant Teuffel, erbjöd sig att mörda Wallenstein. Såsom belöning för detta trohetsbevis, fick han också genast af kejsaren löfte om nästa lediga regemente.

NIONDE KAPITLET.

WALLENSTEINS DÖD.

Den 11 Februari om aftonen fanns hos Wallenstein af det högre befälet qvar endast Terzka, Illo, hertig Henrik Julius af Lauenburg, och fälttygmästaren Sparre. Tropparna utgjordes af Wallensteins lifkompagni, fem kompagnier af Terzkas kuirassierer och vid pass dubbelt så många ryttare, hörande till hertig Henrik Julius af Lauenburg. Fem kompagnier af dessa sednare hade Terzka för Wallensteins säkerhet nyligen hämtat till staden; ty man litade icke på det så kallade lifgardet. Också öfvergaf det Wallenstein denna den sista natt, som han uti Pilsen tillbragte.

När Wallenstein såg, att han med de få qvarblifna tropparna kunde mot sina fiender ingenting uträtta, beslöt han tåga till Eger, och i denna starka fästning söka och afbida förening med de evangeliska. Som han stundligen fruktade att blifva angripen, utsattes afresan från Pilsen till kl. 6 f. m. den 12 Febr. En hvar beredde sig i hast dertill. Wallenstein och grefvinnan Terzka sysselsatte sig med att uppbränna det vigtigaste af deras hemliga brefvexling, stigande, som man sade, till 600 bref. Illo affärdade ilbud att påskynda hertig Bernhards annalkande. Terzka ordnade tropparna och plundrade. Kl. 10 f. m. var man ändtligen färdig, eller rättare sagdt, man vågade ej dröja längre. Wallenstein, försvagad af gikt, sattes på en hängbår och fördes från Pilsen, beledsagad af Terzka, Kinsky, Illo, Sparre, hertig Henrik Julius af Lauenburg, och af den just då ankommande Butler. Fem kompagnier af Lauenburgs rytteri lemnades qvar för att försvara Pilsen, hvarest funnos stora förråder, hvilka Wallenstein nu icke hann bortföra. Dagen derpå blef dock staden öfverlemnad åt de kejserliga, hvilka der emottogos som efterlängtade befriare.

Den 12 Febr. hann Wallenstein till slottet Miess, hvarest han tog nattläger. Härifrån och ännu samma qväll sände Illo till Ulfeld i öfra Österrike förnyad befallning att förena sig med hertig Bernhard och framrycka mot Eger. Wallenstein sjelf deremot affärdade till kejsaren en öfverste Breuner med anbud, att om Wallenstein finge fritt draga sig till Hamburg, ville han åt kejsaren återlemna hären. Breuner medförde äfven till kejsaren, samt till Eggenberg och Trautmansdorff öppna, af Wallenstein undertecknade hvita *fullmagter* eller så kallade *cartes blanches*, på hvilka kejsaren sjelf kunde inskrifva de befallningar, som han i Wallensteins namn ville till hären utfärda. Tillika kallade Wallenstein till sig flere befälhafvare och förklarade, »att om de trodde honom ämna »företaga något emot kejsaren, hade de rättighet att straxt »aflägsna sig.» Också blef Wallenstein nu öfvergifven af hertig Henrik Julius och af hans fem kompagnier, likaså af Sparren. Dessa båda herrar skyndade till Prag, ursäktade sig och bedyrade, att de förut ej vetat ett ord om Wallensteins trolösa planer.

Bland de få, som qvarstannade, var öfverste Walter Butler. Denne, till börden Irländare, hade redan i preussiska fälttågen tjenat under Gustaf Adolf, nu deremot flere år inom österrikiska hären. Han hade i dessa dagar varit med sitt regemente förlaggd på gränsen mot öfra Pfalts, då han midt i en natt fick befallning att likasom de andra regementerna d. 13 Febr. infinna sig i Prag. Butler lydde, men anade förräderi. Vid Pilsen mötte han Wallenstein, just då denne for derifrån. Han blef då genast noga, men under sken af artighet, bevakad samt aflägsnad från sitt regemente, hvilket skickades förut på vägen åt Eger. Under resan till samma stad kallade Wallenstein honom till sin hängbår och började klaga, »att »kejsarens egennytta och trolöshet ej tillåtit belöna Butler efter förtjenst. Nu deremot ämnade Wallenstein strida på »egen hand, och tvinga kejsaren till ordhållighet. Han »gaf derföre Butler två regementer, och lofvade penningar

»att värfva mer.» Butler tackade ödmjukligen och sade, att han ville ingen häldre tjena än Wallenstein; han önskade dock först begära kejsarens urlof dertill. Men samma dag om qvällen, det var d. 12 Febr., afsände Butler sin biktfader till Gallas eller Piccolomini med bref, hvari »han lofvade förblifva kejsaren trogen. Han hade ej velat »öfvergifva sitt regemente, häldst han kanske kunde vid »detta tillfället vara ämnad till att uträtta något stort. »Han hade nemligen redan på vägen velat fängsla Wal- »lenstein, men af farhåga för Terzkas kuirassierer icke vå- »gat försöket. Nu ämnade han följa med till Eger och »der göra sitt bästa. Skulle Arnheim nalkas inom två »mil, så erböd sig Butler att tillfångataga eller döda Wal- »lenstein» 1).

I detta sällskap, samt sjuk och i hängbår, uppbröt Wallenstein d. 13 Febr. från Miess. Hvar han tillbragt nästa natt, är icke antecknadt; men d. 14 Febr. kl. 4 e. m. anlände han till Eger, ännu förd på hängbår. Besättningen i denna stad utgjordes af några bland Terzkas kompagnier, under anförande af öfverste-löjtnant Gordon. Denne, till börden skotte, hade blifvit ur obemärkt fattigdom hjelpt och framdragen af Wallenstein, hvilken nu derföre väntade tacksamhet och trohet. Straxt efter sin ankomst lät Wallenstein derföre tillkalla Butler, Gordon och Lesslie, den sednare också en skotte, som näst Gordon förde befälet i Eger. För dessa omtalade han öppet hela sin ställning, visade sig vänligare och mer språksam än vanligt, samt förklarade slutligen, »att han icke äm- »nade någon tvinga, utan att en hvar ägde frihet begifva »sig, hvart han önskade. Lesslie svarade, att, om Wal- »lenstein kunde lösa deras ed till kejsaren, vore både han »och hans landsmän färdiga att följa Wallenstein, hvilken »de hade att tacka för så många goda och lyckliga dagar.» Men redan i förväg hade hemliga bref från Gallas och

1) Universitetets biblioteks-arkiv i Wien. N:o 40,451. "Alberti "Ducis Fridlandiæ cædis — descriptio par T. P. Taafe." Denne Taafe var Butlers biktfar.

Piccolomini kommit Gordon tillhanda och gjort honom tvekande. På hemvägen om qvällen gingo derföre alla tre till Butler, eller som andra säga, till Gordon och började öfverlägga, hvad man borde företaga. Butler uppvisade nu den mot Wallenstein riktade sista kejserliga kungörelsen. Gordon ansåg det vara omöjligt att i sakernas närvarande läge någonting uträtta; han rådde derföre till flykt. Men nu anlände till staden ett ilbud, och ehuru kl. var 11 på natten, kallades dock Lesslie åter upp till Wallenstein. Der fick han veta, att ilbudet var afsändt från hertig Frans Albert, och att enligt medförda bref »svenskarna under hertig Bernhard stodo i fullt tåg mot »Eger, för att der förena sig med Wallenstein, så att »denne snart skulle blifva jemnstark mot sina menediska »fiender.» Då Lesslie med dessa underrättelser återkommit till Butler och Gordon, uppstod ny öfverläggning. Man fruktade, att, om Wallenstein finge förena sig med fienden, skulle han snart tillocka många af sina fordna anhängare, och uppväcka ett blodigt inbördes krig; det vore dessutom för hvarje kejsarens krigare en ovedersäglig pligt att försvara dess fästning Eger, hvilken Wallenstein nu ville förrädiskt öfverlemna åt svenskarna; slutligen kom också hoppet om väntad belöning. Detta allt dref dem till verksamhet. Att fängsla Wallenstein midt ibland hans vänner och anhängare syntes nära omöjligt. Lättare var att mörda både honom och hans vänner. Detta sednare beslut blef ock fattadt, och på draget svärd af dem alla tre besvuret. Utförandet skedde på efterföljande sätt.

Större delen af Terzkas rytteri förlades utom staden; af Butlers dragoner deremot 100 man straxt utanför porten och 100 inuti staden. Den 15 f. m. användes af de kejserlige sammansvurna att värfva nya anhängare för sin plan, och komma närmare öfverens om utförandet. Wallenstein och hans sammansvurna höllo också en hemlig öfverläggning, hvarvid Terzka, Illo och Kinsky svuro Wallenstein trohet, samt utfärdade till borgerskapet en hotande befallning att dagen derefter uppkomma på rådhuset.

Till middagen gaf Terzka åt hela befälet ett stort gästabud, hvilket tillfälle Gordon iakttog för att till aftonmåltid hos sig (han bodde på sjelfva kastellet) inbjuda Illo, Kinsky, Terzka och denne sednares både ledare och verktyg, en ryttmästare vid namn Neumann. Alla fyra lofvade komma.

Mot tiden, då dessa herrar väntades, lät Gordon uti ett rum bredvid gästabudssalen instänga Geraldino och sex dragoner, och i ett annat sidorum ryttmästar Deveroux med tjugufyra dragoner, allt af Butlers regemente. Man lemnade dem endast svärd och korsgevär i hand, på det inga skott måtte i förtid väcka uppmärksamhet. Också rasade samma afton en ovanligt häftig storm, hvars dån skulle borttagit allt ljud af den tillämnade striden. Wallensteins lösen för dagen var *S:t Jakob;* Gordon gaf åt de sina ordet *Österrike.*

Klockan 6 e. m. kommo de fyra wallensteinska gästerne till Gordon. Jemnte dem voro bjudne Butler och Lesslie. Man satte sig till bords, drack och var vid godt mod. Vinet lossade tungan. Det säges, att Illo med glädje berättat, »huru Wallenstein inom 3 dagar skulle befinna »sig i spetsen för en ansenlig här»; och Neumann, »huru »man då skulle tvätta händerna uti österrikiskt blod.» Medan måltiden varade, gick Lesslie ut. Under förevändning att blifva förplägade, lockades gästernas betjenter in i ett afläget rum och blefvo der inspärrade. Derpå öppnades stadsporten och de utanför varande butlerska dragonerna insläpptes, af hvilka en del användes att förstärka högvakten och den andra delen fördes till Gordon. Sedan detta var gjordt, uppdrogs vindbryggan till kastellet, och när vid pass kl. 8 sockerverket inbars i gästabudssalen, gaf Lesslie det öfverenskomna tecknet. Nu inrusade Geraldino med sina sex dragoner och ropade: *Lefve huset Österrike!* Då inträdde också från andra sidan Deveroux med sina tjugufyra man och ropade: *Hvem är god kejserlig?* Butler, Gordon och Lesslie togo då hvar sin ljusstake från bordet, lyfte den högt och ropade: *Lefve Fer-*

dinand! och drogo sig derefter till sidan, likasom för att gifva rum och ljus åt striden. Dragonerna störtade mot gästerna. Kinsky blef genast nedhuggen. Illo ville till försvar nedrycka sin värja från väggen, men blef i detsamma genomborrad. Terzka hann att med ryggen mot en mur sätta sig i försvarsstånd. Dessutom skyddad af ett tjockt elghudsskyller, nedstötte han de närmast angripande, ropade högt, »att Gordon var en feg, skändlig förrädare och utmanade honom och Lesslie till envig.» Då inga hugg skadade Terzka, men han sjelf fällt eller sårat flere af sina angripare, sprungo dragonerna honom på lifvet och nedstötte honom med sina dolkar. Neumann lyckades att, ehuru sårad, bryta sig ut och komma till nedra våningen; men också der mötte butlerska dragoner. *Hvad är lösen?* frågade de. *S:t Jakob!* svarade han; och blef derpå utan förskoning nedhuggen. En Terzkas tjenare var den enda, som undkom, fast man efter honom aflossade twänne skott. Han sprang till grefvinnan Terzka, hvilken bodde midt emot Wallenstein, och var, som det säges, äfven nu sysselsatt med att bränna hemliga bref. Hon utbröt i högljudd och förtviflad klagan; men hann icke vidtaga några mått och steg, innan händelserna vidare utvecklade sig.

Så snart mördandet var slut, lemnades Gordon att bevaka kastellet. Lesslie skyndade till högvakten, fann den i gevär i anseende till ljudet af de lossade skotten. Men det lyckades honom att lugna soldaterna och förmå dem att åter svärja kejsaren trohetsed, hvarefter han sålunda med dem höll högvakten besatt.

Butler skyndade från kastellet rakt till Wallensteins boning, lät från alla sidor omgifva densamma med soldater och skickade Deveroux med sex man upp till sängkammaren. Lifvakten, som trodde, att Deveroux kom för att gifva Wallenstein något bref, släppte dem fram.

Det säges, att Wallenstein äfven denna qväll haft hos sig stjerntydaren Seni, samt att denne hade varnat för en nära förestående fara, hvilken åter Wallenstein för-

nekat. Sedan gick och Wallenstein begaf sig till hvila. Men förmodligen oroad af bullret på gatan och af grefvinnan Terzkas klagorop i huset midt emot, steg han upp och gick till fönstret för att lyssna. Just nu kom Deveroux med kamrater. I förmaket mötte kammartjenaren, och förböd »dem göra något larm, emedan hertigen redan »gått till hvila.» — »Jo»! svarade Deveroux, »nu är det »just tid att föra larm», hvarpå han begärde nyckeln. Kammartjenarn vägrade, men blef straxt nedhuggen, hvarpå dörren sprängdes och Deveroux med kamrater störtade in. Ljusen brunno ännu och Wallenstein i nattkläder stod vid fönstret. Deveroux tilltalade honom häftigt: »Är »du den skurk, som vill rycka kronan från kejsarens hufvud och förråda hans folk åt fienden?» Wallenstein teg och öppnade armarna. Deveroux stötte honom korsgeväret genom bröstet, och utan ett ljud sjönk Wallenstein död till golfvet, hvarefter han erhöll ännu flera sår.

Liket utlemnades åt enkan, som lät bisätta det, i ett af Wallenstein stiftadt kloster i Gitschin. Etthundrade femtioett år derefter fick en af slägtingarna tillåtelse att högtidligt begrafva det i Münchengrätz. Att Johan Banér fört hufvudet och högra armen till Sverge, är en dikt.

Åt mördarna utdelades rika belöningar. Gallas fick Friedland och Piccolomini det stora godset Nachod. Butler och Lesslie blefvo grefvar, kammarherrar och fingo gods. Sjelfva mördaren Deveroux erhöll nådekedja och egodelar; hvarje deltagande dragon 500 riksdaler.

Hertig Bernhard af Weimar hade redan hunnit böhmiska gränsen och hans förtroppar ända till Eger, då han fick veta Wallensteins fall och vände tillbaka. Hertig Frans Albert, som skyndat förut, blef af butlerska dragonerna uppfångad, och förd till Wien, der han efter någon tid antog katolska läran och kejsarens tjenst. I Böhmen var ingen, som försökte göra motstånd; och några af Wallensteins anhängare blefvo i Prag utan hinder afrättade. I Schlesien deremot utbröt verkligen det tillämnade

upproret, men blef, vid ryktet om hufvudmannens död, lätt och hastigt kufvadt.

Angående Wallenstein hafva olika omdömen blifvit fällda. De flesta hafva ansett honom brottslig, några oskyldig, andra åter rubbad till sina sinnen. Orsaken till dessa olika omdömen ligger i Wallensteins eget lynne. Först i hans hemlighetsfulla väsende, som aldrig ägde en förtrogen vän, aldrig med ord, än mindre med skrift, yppade sina afsigter; och som slutligen, efter förbrännande af sina bref, sjelf jemnte handtlangare föll ofrågad, stum, medförande sin hemlighet i grafven. Ur detta mörker finnes ingen annan ledning, än den af hans handlingar. Men här visar sig den andra Wallensteins egenskap, som gör honom svårfattlig och mångtydd. Denna egenskap är hans besynnerliga ombytlighet. Stundom tycker man sig finna spår, att han velat återgifva lugn åt Tyskland, kanske ock för att derigenom skaffa sig sjelf en tryggad besittning af de redan vunna fördelarna. En annan gång, och oftast, tyckes han än af ärelystnad eftersträfva böhmiska, eller kanske sjelfva kejsarkronan; än af hämndlystnad roa sig med att nyckfullt reta Österrike och Bäjern. En annan gång, men med föga sannolikhet, tyckes han, genom låtsande af sådana tänkesätt, vilja bedraga och sedan till kejsarens fördel krossa protestanterna. Till detta hans naturliga vankelmod kom ovissheten hos en själ, som hvar natt läste en olika framtid i stjernorna, och som derefter ständigt ändrade sina beslut; och som ej heller från dessa förändringar hindrades genom någon slags känsla af ära eller ordhållighet, utan lika oförsynt bedrog vänner och fiender, och derföre blef till slut lika misstrodd af alla. Af dessa orsaker, och för flere, som det synes, alldeles ändamålslösa företag var det, som många ansett honom mindre redig till sinnes, och de hafva till stöd för denna sats anfört Gustaf Adolf, hvilken kallade Wallenstein *en galning*.

Hvad troheten mot Österrike beträffar, så har han väl fått en och annan ifrig försvarare. Det synes dock

oemotsägligt, att de olika planer, hvilka att dömma af gerningarna föresväfvade Wallenstein, voro dock alla derlika, att de stodo i strid med hans trohetsed mot kejsaren. Om man också antoge, att Wallenstein åsyftade Tysklands bästa, så skedde det på ett sätt, som var stridande mot kejsarens enskilda fördel. Hos en sjelfständig furste, hos en kejsarens fiende hade dessa planer varit berömliga. Hos en kejsarens tjenare voro de förräderi, häldst som de skulle utföras med kejsarens troppar och medel, men mot kejsarens vilja och fördel. Man har förebrått denne sednare, att han utan laga dom och ransakning lät lönnmörda Wallenstein. Det har blifvit svaradt, att fruktan för Wallensteins magt och för inbördes krig icke tillät en formlig rättegång, samt att Wallensteins gerningar och underrättelserna från Gallas och Piccolomini m. fl. icke lemnade något tvifvel om hans brottsliga afsigter: och att kejsaren dessutom icke befallt att lönnmörda, utan blott att gripa Wallenstein lefvande eller död. Butler och Gordon hafva också sjelfve erkänt, att de utförde sin bragd på eget bevåg.

Detta om Wallensteins brottslighet eller oskuld. Att bedömma, hvilken plan varit hans egentliga, eller om han ens haft någon sådan, det synes nu mera omöjligt. Den samtidige, i alla statshemligheter djupt invigde Axel Oxenstierna bekände, att Wallensteins uppförande var ett bland de ting, som han aldrig kunnat förstå 1).

TIONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1634.

Uti *Schlesien* stod vid årets början Duwall med några svenska troppar, brinnande af ifver att hämnas neder-

1) Förf. har noga granskat de skrifter, Förster utgifvit till Wallensteins försvar; men just genom dem blifvit än mera öfvertygad om Wallensteins brottslighet.

lägret vid Steinau, och icke utan hopp derom, i anseende till den vid Wallensteins död förmodade villervallan bland de kejserliga. Men Duwalls egen styrka var ringa; han blef öfvergifven af sachsarne, och lemnad utan penningunderstöd af Breslau, så att hans soldater af brist på sold började skingras. Sorgen öfver alla dessa vedervärdigheter lade Duwall först på sjuksängen, sedan i grafven. Efter hans frånfälle blef nästan hela Schlesien utrymdt af svenskarna. Arnheim, som med sachsiska hären vunnit vid Liegnitz en betydlig seger öfver de kejserliga, sökte lägga hela Schlesien under Kur-Sachsen, och att tvinga de få återstående svenska tropparna att utrymma landet eller att antaga sachsisk tjenst.

Svenskarna begagnade emedlertid det uppehåll, som wallensteinska oroligheterna förorsakade. Alexander Lesslie, den svenska generalen nemligen, icke den Lesslie, som deltog i Egermorden, sammandrog några i Pommern varande troppar och återtog Landsberg. Sedan kom Johan Banér med reservhären och återtog Frankfurt an der Oder, samt skickade straxt derpå Stålhandske att taga Glogau. Knappt hade denne kringränt och uppfordrat staden, förrän också Arnheim med sachsiska troppar kom dit, och fordrade, att belägringen skulle åt honom öfverlåtas; tillika förklarade han, att svenskarna icke kunde få några qvarter uti Schlesien, hvilket land borde besättas endast med sachsiska troppar. Banér kände mer än väl obilligheten af detta förslag, men han vågade ej stöta sig med Kur-Sachsen, häldst han visste, att de i hären varande brandenburgska tropparna hade befallning att i sådan händelse följa sachsarna. Han beslöt derföre tåla och tiga; men då det var dyrt att underhålla svenskarna i bundsförvandters land, föreslog han, att sachsare och svenskar gemensamt skulle infalla i Böhmen. Härtill nekade kurfursten; men rådde Banér, att i stället angripa Mähren; likväl skulle denne icke för sådant ändamål erhålla fritt tåg genom Schlesien. Ett så farligt försök kunde Banér icke våga, och på detta sätt gick nästan hela Juni månad onyttigt förbi. — Uti Juli

ändteligen förenade sig sachsiska hären med den svenska, inbröt i Böhmen och framträngde ända till Prag, der kurfurstens vankelmod återigen hindrade alla framsteg. Efter underrättelsen om Regensburgs eröfring af Gallas, befarade kurfursten hela kejserliga härens ankomst, och ville draga sig undan till sachsiska gränsen. Det var endast med möda, som Banér kunde förmå honom att stanna i Böhmen, för att, som han sade, *»så länge som möjligt, binda »hästen vid fiendens gärdesgård.»* Då emedlertid kejserliga hufvudhären vände sig åt Schwaben, yrkade Banér, att svenskar och sachsare borde företaga något hufvudsakligt; men åter hindrades han af kurfursten, och så förflöt hela Augusti månad i overksamhet. Derpå kom underrättelsen om nederlaget vid Nördlingen. Straxt blef Banér öfvergifven af både sachsare och brandenburgare, hvarpå han med de återstående svenska tropparna drog sig till Thüringen.

Samma öfvermod, oenighet och afund, som vi förut beskrifvit dels vid mötet i Frankfurt, dels vid hären i Schlesien, fanns i början af året 1634 bland alla protestanterna i Tyskland. De ansenligare staterna ville göra sig oafhängiga af Sverge och af hvarandra. Så kurfurstarna af Sachsen och Brandenburg; så äfven hertig Georg af Lüneburg i Neder-Sachsen, landtgrefven Wilhelm i Hessen; det återuppsatta pfaltsiska huset vid Rhen, och würtembergska hertigen i Schwaben; hvilka alla stridigheter det skulle blifva för vidlyftigt att här beskrifva: men hvilka fortforo, tills underrättelsen kom om nederlaget vid Nördlingen.

Näst detta förhållande i allmänhet låg enskilda anledningen till den för protestanterna olyckliga utgången af detta fälttåg egentligen uti oenigheten emellan Gustaf Horn och hertig Bernhard. Oxenstierna vågade icke lemna hufvudhären i händerna på denne sednare, hvilken tycktes hafva både förmåga och lust att, lik en annan Wallenstein, använda den till sitt eget, och icke till sin öfverhets bästa. Derföre anförtrodde Oxenstierna förnämsta styr-

kan åt Horn. Likväl vågade han icke ställa den stolte hertigen under Horns befäl. Sålunda blefvo båda stående bredvid hvarandra, med nästan lika magt och anseende. För att undvika sammanstötningar, gaf derföre Oxenstierna hertigen befallning, att i händelse af behof tillkalla Banér, hvilken såsom blott general kunde lättare än Horn, som var fältmarskalk, ställas under hertigens befäl, och hvars troppar ej heller voro så betydliga. Men för krånglet med Kur-Sachsen kunde Banér ej komma dit. Horn och hertig Bernhard blefvo tvungna att handla tillsammans.

Genast efter Wallensteins död blef till befälhafvare öfver alla österrikiska troppar utnämnd kejsarens äldsta son, vid namn Ferdinand; och näst under honom Gallas. Ifrån detta ögonblick kom på de kejserligas sida nytt lif och ny verksamhet uti krigsrörelserna. I Maj månad bröto tropparna från Böhmen in uti öfra Pfalts, der först Taupadel och sedan hertig Bernhard nödgades vika undan, då denne sednare kastade sig med plundringar in på Horns vinterqvarter uti Schwaben, hvarigenom deras gamla tvister förnyades. Under tiden tågade Gallas mot Regensburg och började dess belägring. Hertig Bernhard hade till befälhafvare utvalt Lars Kagg och lemnat honom flere regementer till besättning. Kagg var likväl för svag att i längden motstå den kejserliga hufvudhären. Hertigen skyndade derföre tillbaka och lyckades att under skärmytslingar ytterligare inkasta tvenne svenska regementer under Hastfer och Brink. Derpå tågade han d. 24 Maj åt Franken, och lofvade återkomma inom åtta dagar. Horn erböd sitt bistånd till Regensburgs befriande; men emedan den vid samma tid af Kur-Sachsen öfver de kejserliga vunna segern vid Liegnitz ingaf protestanterna öfvermod, visade sig hertigen likgilltig om den erbudna hjelpen, och började sjelf belägra Forchheim. Dit ankommo likväl snart utskickade från Regensburg och begärde hjelp, häldst krutet började tryta. Hertigen vågade icke ensam uppträda mot Gallas, som hade 37,000 man, utan måste nu begära understöd af Horn, hvilket ock lofvades. Men flere veckor

förgingo, innan de hunnit afgöra alla dertill erforderliga villkor. Ändteligen d. 2 Juli förenades de vid Augsburg och inryckte derpå i Bäjern. Vid Landshut mötte dem Altringer, som med flera tusen man besatt staden och den dervarande bron öfver Iserfloden. Det varade ett par dagar, innan de förmådde tränga honom undan. Dessa och andra omständigheter hade fördröjt tåget, och då svenskarna kommo Regensburg på fyra mil nära, mötte dem underrättelsen om dess öfvergång.

Lars Kagg hade försvarat sig med så mycket mod och med så utmärkt skicklighet, att han derföre allt sedermera både inom och utom fäderneslandet vann en ryktbarhet, som varade så länge han lefde, ehuru han inom kort tid och i synnerhet under denna belägring fått så svåra sår, att de sedermera hindrade honom från all verksammare krigstjenst. Han hade uti Regensburg afslagit 7 stormar, gjort 465 utfall, afskjutit 700,000 styckeskott. Sjelf hade han endast förlorat 1,000; Gallas deremot, enligt uppgift, ända till 14,000 man i döda och rymda. Ännu hade Kagg och hans besättning både mod och magt att försvara staden; men hertig Bernhard hade lemnat för litet krut qvar, och denna brist kunde ej fyllas. Då nödgades Kagg dagtinga. Med stort anseende bland både vänner och fiender lemnade han staden d. 16 Juli, och erhöll fritt aftåg för sig och hela besättningen.

Horn och hertig Bernhard hade emellertid hunnit inemot Regensburg. Deras troppar voro af det påskyndade tåget ganska utmattade. Framför sig hade de Gallas med hela dess af framgången stolta här; på sidan och i ryggen framryckte genom Tyrolen en hop andra troppar, hvilka kejsaren tillkallat ur Italien. Horn och hertigen måste derföre skyndsamt draga sig tillbaka, och blefvo i sjelfva verket med mycken förlust utjagade ur Bäjern. Vid Augsburg skildes de åt; Bernhard åt norr, Horn åt söder; emedan Gallas gjorde ett uppehåll i förföljandet, för att sända förstärkning till Prag, som vid denna tiden hotades af Arnheim och Banér. Men då genom Kur-Sachsens uppfö-

rande denna fara visade sig föga fruktansvärd, tågade Gallas åter mot Schwaben, eröfrade Donauwerth och vände sig mot Nördlingen. Horn och hertig Bernhard förenade sig åter d. 6 Aug., och gingo sedan till norra sidan om Donau för att skydda Würtemberg, Franken och först och främst Nördlingen. Deras troppar voro dock så förminskade och utmattade, att de skrefvo till Oxenstierna och ifrigt anhöllo, det han till deras hjelp ville från Nord-Tyskland nedsända en hop svenska regementer. Oxenstierna, som insåg faran och icke hann efterskicka svenskarna från Pommern, bad Hessen och hertig Georg af Lüneburg om hjelp; men förgäfves. Han gjorde dock, hvad han kunde; och rhengrefven Otto Ludvig från Elsas, Cratz från Franken och den nyss befriade Lars Kagg fingo befallning att skynda till Nördlingen.

ELFTE KAPITLET.

SLAGET VID NÖRDLINGEN 1).

Då Horn och hertig Bernhard nalkades Nördlingen, mötte dem en mängd kejserliga ströfvare. Dessa blefvo fort och lätt drifna undan, hvarpå svenskarna d. 12 Aug. slogo läger vid Bopfingen. Fråga uppstod, om man borde angripa fienden eller ej. Hertig Bernhard yrkade det förra, Horn det sednare. Dennes skäl voro, att fienden räknade 33,000 man, svenskarna ej mer än 17,000, och dessa i dåligt stånd; att svenskarna med första väntade Cratz från Forchheims belägring med 3,000, Kagg med Regensburgs besättning af 2,000 och rhengrefven Otto Ludvig med hä-

1) K. K. Staats-Reichs und Haus Archiv i Wien. Kriegs-acten. Dreysigjähr. Krieg. Fasc. 30. Kon. af Ungern berättelse om slaget vid Nördlingen.

ren i Elsas af 7,000 man; att deremot en del af spanska tropparna skulle innan kort öfverge Gallas och tåga till Holland. Horns mening antogs; man tågade mot Nördlingen; hertigen skärmytslade med fienden, medan Horn kastade någon förstärkning in i staden, och lofvade undsättning inom 6 dagar, ty så snart väntades rhengrefven. Derefter drogo sig svenskarna åter till Bopfingen.

Emellertid vände Gallas hela sin magt mot Nördlingen, så att staden efter ett par dagar begärde oförtöfvad hjelp af svenskarna. Mellan Horn och hertigen uppstod nu om dess undsättning samma tvist som förut och af samma skäl. Man fruktade, att rhengrefven skulle komma för sent, ty bortkallad från en nära fulländad belägring af Breisach, var han missnöjd, tågade långsamt och lät soldaterna uppehålla sig med plundring. Nördlingen hade redan begynt att om nätterna med eldar ur tornen gifva nödtecken. Hertigen förklarade, »att han lemnat sitt he»dersord i pant, det staden skulle räddas. Dessutom: Re»gensburg och Donauwerth hade fallit. Om nu också Nörd»lingen, den tredje riksstaden, lemnades utan hjelp, skulle »alla de fria riksstäderna, hvilka hittills varit protestan»ternas bästa stöd, förlora modet.»

Då derföre Cratz och Kagg den 25 Aug. med sina troppar ankommo, beslöt man att icke invänta rhengrefven, utan tåga till Nördlingens undsättning. Likväl skulle man enligt Horns råd icke våga öppet fältslag mot den ännu öfverlägsna fienden, utan endast bemägtiga sig Arensberg, en höjd belägen straxt vester om staden, och derifrån afskära tillförseln från de kejserliga, och tränga sig med undsättning in uti Nördlingen. Den 26 Aug. skulle beslutet verkställas. Hertig Bernhard i spetsen anlände på eftermiddagen till Arensberg och dref lyckligt undan åtskilliga dervarande kejserliga regementer. Uppmuntrad af denna framgång, sökte han mot öfverenskommelse tränga vidare, och bemägtiga sig en annan mindre skogshöjd mellan Arensberg och staden. Men här mötte han hårdare

motstånd, och blef tillbakaslagen. Aftonen började skymma, hvarföre han för den gången måste upphöra med anfallet.

Om natten blef ny öfverläggning. Hertigen, uppmuntrad af den hittills hafda framgången, yrkade strid: »lyckan visade dem vägen till seger.» Horn åter ville »stanna på Arensberg, derifrån sträcka sina förskansningar nedåt Nördlingen, då man otvifvelaktigt skulle i säkerhet kunna undsätta staden.» Hertig Bernhard yrkade åter på anfall: »svenskarna ledo brist på hästfoder; staden »kunde falla; fiendens ströftroppar hade hittills gjort så »föga motstånd, att man ej kunde vänta mycket mod hos »dess hufvudhär.» Hertigens mening gillades af flertalet; ty beständiga segrar hade gjort svenskarna öfvermodiga, och de äggades dessutom af würtembergska sändebudet, som hoppades att genom en seger skulle alla de sugande härarna aflägsnas från hans herres stater. Horn ville dock alldeles icke låta öfvertala sig. Då utbrast öfverste Hofkirchen, en gunstling hos hertig Bernhard i häftiga förebråelser: »Om konung Gustaf Adolf följt så fega råd, hade »han aldrig på två år eröfrat halfva Tyskland.» Horn svarade: »Om konung Gustaf Adolf lefde, skulle han gifva »mig det vittnesbörd, att jag icke någonsin varit feg. Men »han sjelf sökte aldrig en oviss seger, då han kunde vinna »den utan våda.» Hofkirchen svarade bittert, och tvisten hotade att öfvergå till personlig fejd, hvilket dock genom de andra afstyrdes. För att undvika en förderflig oenighet sade Horn ändtligen med försonande åtbörder: »Välan, »Hofkirchen, jag vill nedlägga min mening under eder och »flertalets. Jag vill fäkta. Men sanna mina ord, vi få »händerna fulla att göra.» Man beslöt alltså att tidigt följande dagen angripa fienden; hertigen skulle föra venstra flygeln, Horn den högra. Lösen blef protestanternas vanliga: »*Gud med oss!*»

De kejserliga å sin sida voro ej heller overksamma. Hären ställdes i så god ordning som möjligt, och på den ifrågavarande skogshöjden uppkastades trenne skansar, hvilka besattes med kanoner och folk.

Tidigt följande morgon, just som anfallet skulle begynna, föll ett så starkt regn, att det hindrade utsigten öfver nejden. Horn ville derföre dröja, men hertigen påstod, att regnvädret just borde begagnas, emedan det för fienden dolde tropparnes antågande. De begåfvo sig alltså framåt. Artilleriet hade gått förut och skadat vägarne. Derföre, och genom oordning under den ännu dunkla gryningen, blef Horns flygel något uppehållen; den hann dock i god tid fram till höjden. Rytteriet, som kom först, ställdes nere i dalen utom skotthåll, och inväntade fotfolket, som skulle börja anfallet. Under tiden red Horn sjelf upp åt höjden för att taga belägenheten i ögonsigte. Detta såg en öfverstelöjtnant Witzleben vid rytteriet, och inbillade sig, att planen vore ändrad, och att man genast borde anfalla. Han ryckte derföre med sitt regemente i sporrsträck framåt, angrep och tillbakaslog en fiendtlig tropp; men blef dervid sjelf af öfvermagten sedermera nästan omringad, så att Horn till hans hjelp nödgades framsända flere regementer, hvilka väl räddade honom, men icke utan förlust. Nu framkom fotfolket. Två brigader fingo befallning att storma berget och intaga den medlersta skansen, hvilken gjorde svenskarna största skadan. Det skedde och med framgång. Skansen intogs, två dervarande kejserliga regementer förlorade sina öfverstar och fördrefvos; men tvärtemot befallning stannade ej brigaderna qvar uti skansen utan förföljde fienden utåt bergshöjden. Svenska rytteriet hade dels för krutröken ej sett, hvad som förehades, dels dragit sig för långt tillbaka, och kunde ej hinna fram att i tid understödja. Derföre då Piccolomini med friska troppar störtade mot de tvänne svenska brigaderna, måste dessa draga sig tillbaka till skansen. Men olyckligtvis kom der eld uti kruttunnorne, och med en förskräcklig knall flögo många hundrade svenskar i luften. De öfriga flydde utför berget och under några ögonblick stod skansen tom; ty de uppskrämda soldaterna kunde ej förmås att ånyo rycka derin. Inom kort blef den likväl af Piccolomini åter besatt. Horn kallade fram två friska bri-

gader. De och andra troppar stormade femton serskilda gånger mot berget, men med orubbligt mod ledde Piccolomini försvaret; och då svenskarna slutligen från den höjd, der striden fördes, sågo förvirring bland sitt rytteri på hertigens flygel, förlorade de modet och veko tillbaka. Horn hade begärt hjelp af hertigen och denne skickade unga Thurn med dess brigad och med det ryktbara gula regementet. Men Thurn gick vilse, och i stället för den ifrågavarande skansen angrep han en annan punkt, der han mötte italienska troppar till ett öfverlägset antal. Striden blef häftig. Gula brigadens nya soldater försvarade det gamla namnets ära. De utstodo 17 anfall, och bibehöllo sin plats och derigenom också förbindelsen mellan högra och venstra flyglarna. Under dessa strider och smärre träffningar mellan rytteriet hade på högra flygeln hela förmiddagen förflutit.

På den venstra hade emedlertid hertigen, ehuru något sednare än Horn, hunnit fram emot fienden, men till kl. 8. på morgonen fördes striden endast med kanonernas eld. Sedan angrep hertigen, och då de första kejserliga tropparna lyckligen fördrefvos, upplöste sig de förföljande evangeliska rytteriregementerna för att så mycket lättare kunna jaga efter. Men snart möttes starkare fiender, hvilka det upplösta rytteriet icke mägtade motstå. Det blef tillbakakastadt, hvaraf uppstod oordning och oro. Längre ut åt venstra flygeln hade hertigen sändt annat rytteri, som skulle i Nördlingen inkasta förstärkning; men det blef af De Werth tillbakaslaget. Ändå längre bort på samma flygel hade Gallas skickat några regementer Kroater omkring, hvilka lyckades att öfverrumpla svenska trossen och jaga bort den svaga betäckningen. Det var dessa på venstra flygeln uppkomna oordningar, hvilka sågos till den högra och väckte bestörtning och nedslagenhet. Sjelfva brästet af venstra flygeln hade emedlertid under hertigen drifvit Gallas framför sig ända till midten af kejserliga hären; men der möttes större delen af österrikiska tropparna, hvilka nu i sin ordning drefvo hertigen tillbaka,

så att också denne måste begära hjelp af Horns fotfolk; ehuru sådant icke kunde lemnas. Derefter begynte hertigen och Gallas att endast på långt håll beskjuta hvarandra, och undvika allt närmare handgemäng, i afvaktan på utgången af striden mellan Horn och Piccolomini. På sådant sätt förgick förmiddagen på venstra flygeln.

Åtta timmar hade Horns flygel redan stått i elden. Den var utmattad af sår och af trötthet, samt hade en ofördelaktig ställning nere i dalen; då deremot den talrikare fienden kunde med friska troppar aflösa de uttröttade, och från höjden rikta en förderfvande eld emot dälden. Horn lät fråga hertig Bernhard, om man ej skulle draga sig tillbaka; men denne påstod, att man borde försvara sin plats till natten. Emedlertid trängde den uppmuntrade fienden allt häftigare framåt, och höll på att skilja protestanternas båda flyglar. Straxt på eftermiddagen förnyade derföre Horn sitt förslag; och nu biföll hertigen och lofvade att med sin flygel så länge uppehålla fienden, tills Horn kunnat komma i säkerhet på Arensberg. Horn började derföre genast återtåget, men lät, för att dölja detsamma, något rytteri företaga ännu ett låtsadt anfall mot fienden.

Längs dalen bakom svenska hären gick en bäck, och vid densamma, just under foten af Arensberg, låg en liten by, Hirnheim, der den enda bro fanns, som ledde öfver vattendraget. Detta pass ämnade Horn besätta och försvara. Redan hade svenska artilleriet gått derigenom uppåt berget; redan hade främsta delen af Horns flygel uppnått byn; den sednare var blott trehundrade steg derifrån, och allt tycktes vara räddadt, då en ny olycka inträffade.

Fienden hade nemligen med hela sin styrka öfverfallit den nu mera ensamma hertig Bernhard. Striden blef ytterst häftig. Tre gånger störtade den tappre Johan De Werth mot svenska rytteriet, tre gånger blef han återdrifven; men fjerde gången lyckades anfallet, och svenskarna började rubbas och vika. Hertigen sände en adjutant att med några squadroner taga De Werth i sidan,

och sjelf red han framåt, fattade den hvita guldstickade fana, som tillhörde hans lifregemente, och störtade mot fienden. Men adjutanten blef straxt tillbakadrifven och hertigen följdes blott af några få ryttare. Han kom midt i handgemänget. Hästen blef skjuten och hertigen förlorade fanan; man säger, att det var De Werth sjelf, som ryckte henne till sig. Hertigen var nära att blifva tillfångatagen; men en ryttmästare vid Taupadels regemente afstod sin häst, och det lyckades honom att dermed fastän sårad bryta sig ut ur trängseln. Då gaf han allt förloradt och tillsade rytteriet, att enhvar söka sin räddning. Folket hade redan förut vändt sig till flykt, nu ökades brådskan; och just, som Horn skulle draga sig öfver passet, kommo dessa ryttareskaror i vild oordning och störtade in bland tropparna, spridde förskräckelse och villervalla öfverallt, och med hvart ögonblick ökades de flyendes antal, tills hertigens hela flygel kastade sig in uti det trånga passet, så att bron spärrades af vagnar och sårade. I hälen efter kommo de kejserlige. Horn stod med några ännu ordnade troppar vid sidan af bron, men de förföljande fienderna störtade förbi honom efter de flyende. Några rådde Horn att sjelf genom flykten rädda sig, men det var omöjligt att öfvertala honom dertill; han ville i det längsta söka rädda den slagna hären. Med nämnde sina regementer angrep han derföre fienden för att hindra den från förföljandet. Då vände sig en af de bästa spanska brigaderna emot honom. Den blef med stor förlust tillbakaslagen. Sedan kom en tropp dragoner. Det gick dem på samma sätt. Nu blef han angripen från alla sidor. Fienden ropade flere gånger, att han borde gifva sig; men förgäfves. Han fäktade sjelf som ett lejon midt i handgemänget, likaså hans män, af hvilka ingen enda begärde frid, så länge fältmarskalken sjelf förde värjan. Snart glesnade den tappra hopen, och Horn blef öfvermannad och tagen, då slutligen de få återstående nedlade gevär.

Svenska hären i fullkomlig upplösning rusade emedlertid öfver Arensberg, deribland hertigen sjelf, som i för-

tviflan afslet sitt hår och ropade, »att Horn varit en vis, »en klok man. Jag deremot,» sade han, »jag är en narr, »en dåre, och orsaken till Horns död;» ty så trodde man i början. Nederlaget blef förfärligt. De kejserlige förlorade blott 1,200 man; svenskarna deremot 6,000 döda och 6,000 fångna, dessutom 4,000 lastade trossvagnar, 300 fanor, alla kanoner, all tross; så att till och med hertigen icke ägde i behåll mer än kläderna. Förlusten träffade isynnerhet fotfolket; den hade äfven kunnit rytteriet, om det icke 3 mil derifrån mött den nu anfågande rhengrefven, hvilken tillbakaslog de förföljande kroaterna.

Många ansedde svenska höfdingar blefvo fångna, deribland den sedermera så ryktbare Wittenberg; äfven bäjerska öfverlöparen Cratz, hvilken nu med hufvudet fick plikta för sina förräderier. Horn deremot, till och med af sina fiender högt ansedd såsom en värdig Gustaf Adolfs lärjunge både i mod och mensklighet, blef med de utmärktaste ärebetygelser emottagen, och sjelfva spanska prinsen lemnade honom högaktningsfullt ett sitt eget tält att bebo.

TOLFTE KAPITLET.

SLAGETS FÖLJDER.

Uti slaget vid Nördlingen förlorade Sverge 12,000 man; men vida vigtigare var förlusten af dess krigareära, och af det anseende, hvarmed det hittills hade åtminstone till en del lyckats hålla protestanterna tillsammans. Underrättelsen om nederlaget kom som ett åskslag öfver det ännu i Frankfurt am Main trätande evangeliska förbundet. I största hast och, såsom några berätta, på en enda natt fattades det förut så länge omtvistade beslutet. Man beviljade nu både mynt och folk, så att, om ett dylikt be-

slut förut blifvit taget, skulle olyckan vid Nördlingen svårligen kunnat inträffa. Nu var det för sent. Också stod hjelpen endast på papperet; många kunde icke, andra ville icke underskrifva. De flesta skyndade hem, enhvar att bevaka sitt eget bästa. Uti November sammankallades de åter till Worms; få kommo; inga vigtiga beslut blefvo tagna; och när fienden nalkades, skingrade sig alla ledamöterna. I början af följande året samlades de ånyo, men för sista gången. Efter några obetydliga öfverläggningar skildes de åt. En del sökte skydd hos Frankrike; de andra och flesta hos kejsaren.

Efter slaget delade sig svenska hären åt två sidor. Rhengrefven Otto Ludvig gick åt Elsas, och när österrikarne trängde efter, och han förtviflade om att kunna försvara sig, började han underhandla om förbund med Frankrike, men dog d. 6 Oktober till stor saknad för protestantiska partiet.

Hertig Bernhard blef genast efter nederlaget utdrifven ur Schwaben och gick med lemningarna af sin och Horns krigshär nedåt Mainz. Oordning och elände föregingo och följde. Sverge mägtade ej understödja honom. Frankrike, Kur-Sachsen, Lüneburg, Brandenburg och Hessen ville ej. De protestantiska städerna antingen mottogo honom ovilligt, eller stängde sina portar. Soldaterna, drifna af nöd, urartade till plundring och vildhet; och hertigen, i allmänhet öfverseende med detta fel, blef det än mera genom nödvändigheten. Så tillbragte han följande vintern i trakten kring Frankfurt. I Mars 1635 blef han utnämnd till evangeliska förbundets fältherre; men fick hvarken soldater, mynt eller förråder; hvarföre också Gallas och Piccolomini i Juni samma år lätt kastade honom tillbaka öfver Rhen. Nu sökte kejsaren vinna honom genom anbud af Franken, men hertigen vägrade. I stället hade han redan i April öppnat underhandlingar med Frankrike, samt fått löfte om Elsas. Uti Juli förenade han sina troppar med de fransyska. Ännu ville han dock icke helt och hållet skilja sig från Sverge. Men när detta land råkade

i krig med Kur-Sachsen, och med de flesta tyska protestanterna, ansåg han det alldeles förloradt, och undertecknade d. 26 Okt. förbundet med Frankrike. Han skulle med titel af landtgrefve få Elsas under fransysk höghet, samt under kriget 4,000,000, efter freden 150,000 livres årligen, hvaremot han borde hålla i fält 12,000 man till fot och 6,000 till häst. På dessa villkor öfverlemnade sig hertig Bernhard med den här, han anförde. Detta var egentligen ett förräderi; ty hären hade blifvit värfvad i Sverges namn och för Sverges räkning. Några af befälet gjorde också invändningar; men hertigen lät fängsla en af de motsägande, och sköt en pistolkula efter en annan; hvarpå motståndet upphörde. Så förlorade Sverge på en gång betydliga troppar, och många skickliga officerare, såsom hertigen sjelf, Taupadel, Erlach, och den utmärkte partigängaren Reinhold von Rosen, hvilken började fördunkla sjelfva Taupadels rykte. Detta Bernhards företag var mycket förolämpande för Sverge. Richelieu fruktade, att Oxenstierna skulle i harmen sluta enskild fred. Denne hade så gjort, om kejsaren erbjudit drägliga villkor. Nu måste Sverge, oaktadt den lidna förolämpningen, tiga, tåla och hålla sig till Frankrike.

De kejserligas framsteg efter slaget vid Nördlingen voro snabba. Redan i September var hela Schwaben öfversvämmadt; i Oktober Franken, der Würtzburg, Schweinfurt och Königshofen föllo. I November hunno de kejserliga till Rhen, slogo Hessarna och intogo Spejer i början af följande året. Efter en lång belägring och svår hungersnöd uppgafs också d. 3 Mars 1635 Augsburg, protestanternas förnämsta vapenplats uti sydliga Tyskland, och d. 17 Jan. Nürnberg, Gustaf Adolfs ögonsten.

Men mera olycksbringande än alla dessa förluster var freden i Prag. Den allmänna förvirringen efter slaget vid Nördlingen var för kurfursten af Sachsen ett godt tillfälle att ställa i verket den plan, han länge hyst, att nemligen sluta fred med kejsaren, aflägsna svenskarna, och upphöja sig till hufvudman för alla Tysklands protestanter. Stolt-

het, beqvämlighet, ärelystnad, kärlek till freden, afund mot Sverge; sådana voro de bevekelsegrunder, hvilka vid detta tillfälle ömsevis drefvo kurfursten. Redan förut voro underhandlingar emellan honom och kejsaren öppnade i Leutmeritz; efter Nördlinger-slaget flyttades de till Pirna. Kurfursten af Sachsen hade alltid lofvat Sverge att icke göra enskild fred; men nu kunde han ej motstå begäret att på engång erhålla betydlig landvinning och visa sig som enväldig sakförare för hela protestantiska partiet. Derföre, utan att rådfråga sig med Sverge eller med en enda af protestanterna, afslöt han d. 23 Nov. beredelsefreden på följande villkor: »allmän fred och försoning för alla tyska »stater och furstar, med undantag af Würtemberg och »Pfalts, och dem, som ej omfattade denna fred: alla främ»lingar skulle fördrifvas ur riket: för detta ändamål borde »upprättas en gemensam här under anförande af kejsaren »och Kur-Sachsen: ville svenskarna innan d. 25 Febr. »antaga denna fred och draga sig tillbaka, skulle de i krigs»kostnad erhålla 1 million riksdaler: hvarom icke med våld »fördrifvas: Kur-Sachsen behåller Lausitz och får dertill »Magdeburg åt sin andra kurprins: men fyra byar af om»rådet åt sjelfva Kur-Sachsen: Brandenburg får Pommern, «om det ingår i föreningen, o. s. v.» — Denna afhandling blef sedan bekräftad genom en uti Prag formeligen afslutad fred d. 20 Maj 1635. Den har blifvit mycket och bittert tadlad; förnämligast att kurfursten öfvergaf sina bundsförvandter, i synnerhet svenskarna, hvilka flere gånger äfven med största uppoffringar räddat hans eget land. Man ansåg honom ej heller af någon nöd tvungen, ty sändebud från Frankrike erbödo bistånd, och gjorde allt för att hindra den förhastade freden. Likaså tadlade man, att Kur-Sachsen egenmägtigt upphäfde sig till hela det protestantiska Tysklands målsman. Äfven väcktes deltagande för Schlesien. Detta nästan helt och hållet protestantiska land bad Kur-Sachsen, att religionsfrihet skulle åt detsamma betingas, och Arnheim använde för sådant ändamål allt

sitt inflytande hos kurfursten, hvilken äfven gaf lofvande svar. Sådant oaktadt blef Schlesien alldeles öfvergifvet och lemnadt åt kejsarens godtycke; hvaröfver Arnheim så harmades, att han genast tog afsked och förklarade öppet, att han efter en så skändlig fred ej mera ville tjena Kur-Sachsen. Uti den religionsfrihet, som kurfursten betingat för lutheranerna, hade han ej heller inbegripit de reformerta, hvilkas stora skara sålunda blef förbigången. Man trodde sig häruti igenkänna, utom kurfurstens ofördragsamhet i trosläror, äfven hans gamla ovilja mot pfaltsiska huset, och dessutom hviskades, att hans öfverhofpredikant, doktor Hohenegg, fått 10,000 riksdaler af kejsaren, för att i denna sak och i afseende på Schlesien leda kurfurstens sinne. Sist anmärktes äfven, att flere af dessa öfverklagade punkter hade af kejsaren blifvit tillaggda efter och i strid emot beredelsefreden i Pirna; men ändå af kurfursten antagna.

Oaktadt detta allmänna ogillande lät kurfursten öfver fredens afslutande sjunga: *O Gud vi lofve dig!* uti alla sina kyrkor; och långt innan årets slut var freden antagen af nästan hela Tyskland; Brandenburg och Mecklenburg de sista. Den ende, som stod qvar på Sverges sida, var landtgrefven af Hessen, ehuru också han vacklade.

TRETTONDE KAPITLET.

STILLESTÅNDET MED POLEN.

Svårigheten af Sverges belägenhet vid denna tidepunkt ökades ganska mycket derigenom, att det i Gustaf Adolfs tid afslutade stilleståndet med Polen just nu gick till ända; och man kunde med skäl förmoda, att den unge konung Uladislaus ville begagna Sverges förlägenhet, samt att kej-

saren skulle göra allt möjligt för att uppreta honom och polska ständerna till krig.

Men före slaget vid Nördlingen hade svenskarna icke synnerligen oroat sig öfver detta förhållande. I anseende till den vanliga oenigheten mellan Polens ständer och regering, ansågs detta land icke farligt; och svenska rådet först och ständerna sedermera beslöto att förnya stilleståndet endast på det villkor, att Uladislaus afsade sig tittel och anspråk på Sverge, samt formligen afträdde Liffland och dessutom uti krigsomkostnader allt, hvad svenskarna för närvarande i Preussen innehade; om detta afsloges, hotade man med infall både från Liffland och Preussen 1). Straxt efter detta beslut kom underrättelse om slaget vid Nördlingen. Fjorton dagar derefter väcktes åter fråga om Polen. Då rådde Johan Skytte att afstå besittningarne i Preussen; men Jakob De la Gardie satte sig ännu deremot, och saken uppsköts. Sedermera kommo allt svårare tidningar om de olyckliga följderna af ofvannämnde slag, hvarförutan minnet af den nyss slutade oroliga riksdagen 1634 hotade. Derjemnte hade flere års missväxt och nu nyligen ett fall i stora koppargrufvan ökat förlägenheten och undersåtarnes otålighet. Äfven kom underrättelse, att Uladislaus vunnit betydliga fördelar mot ryssen. Sverge sökte väl genom en stor beskickning uppmuntra denne sednare till längre motstånd; men fåfängt. Tsaren slöt fred, och på villkor, som voro för Polen ganska fördelaktiga. Också de handlande staterna, England och Holland, visade missnöje öfver den tull, hvarmed Sverge genom de så kallade licenterna betungade deras rörelse på Danzig, Königsberg och Memel. Af alla dessa skäl vågade svenska rådet ej spänna bågen så högt som förut. Tvärtemot rikskanslerens råd beslöt man att för vinnandet af ett långt stillestånd afstå preussiska kusten, om Uladislaus å sin sida afstode Liffland och svenska konungatitteln. Till sändebud vid underhandlingen valdes Per Brahe, Herman Wrangel,

1) Riksark. Riksprot. d. 7 och 16 Juli 1634.

Åke Natt och Dag och Johan Oxenstierna. Förhållningsbrefvet var uppsatt af Axel Oxenstierna, hvars råd ombuden också skulle inhämta och följa 1).

Polska hofvet var deremot vid ganska godt lynne. Stolt öfver den fred, som konungen afslutat med ryssen, och höll på att sluta med Sverge och Turkiet, slog man en skådepenning, som föreställde Uladislaus till häst, och framför honom tre turkiska och tre svenska män, hvilka strödde oliveqvistar på vägen. Modet och ifvern bejdades dock af polska ständerna, hvilka yttrade fredliga tänkesätt, och förklarade, »att landets tillgångar voro genom kriget »mot Ryssland så medtagna, att det ej mägtade bära nya »rustningar.» Några till och med rådde Uladislaus att bortlägga svenska konungatitteln, för att undvika hvarje anledning till ovänskap. Konungen i Danmark deremot sökte ifrigt reta polackarna och yttrade öfverljudt: »att de »voro ganska dåraktiga, om de icke iakttoge tillfället att »af svenskarna utkräfva hämnd.» Han sjelf ämnade iakttaga tillfället att äfven åt sig vinna några fördelar.

Den 14 Jan. 1635 öppnades underhandlingarna uti den lilla staden Holland ej långt från Elbingen. Svårigheter mötte redan vid granskningen af fullmagterna, i synnerhet de polska. Uladislaus hade nemligen kallat sig Sverges konung; han hade ej med ett enda ord nämnt drottning Kristina, likasom hon icke funnits till; han hade talt om de svenska sändebuden, såsom om sina undersåtare. Tvisten härom blef så mycket svårare att slita, som af medlarne endast Brandenburgs och Englands ombud voro komna, hvilka begge visade öppet väld för Polen; den förre, emedan han redan i Tyskland stod i fiendtligt förhållande till Sverge; och den sednare för ofvannämnde tulltvister samt emedan Uladislaus just då höll på att fria till en prinsessa af Pfalts, systerdotter till konungen af England.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 21 Okt., 26 Nov., 4 och 19 Dec. 1634. Falk. Ax. Oxenstierna till Gabriel Oxenstierna, Wismar d. 27 Sept. 1635.

Af dessa orsaker och för att hämta nya förhållningsbref blefvo öfverläggningarna på några veckors tid afbrutna.

Det lät under tiden illa för Sverge; från Tyskland endast motgångar; från Danmark hot, och tvetydiga rustningar; från handelsstaterna missnöje öfver svenska tullarna; ehuru Oxenstierna genom hjelpsändningen 1633 1) sökt vinna Hollands bevågenhet. Sjelfva städerna Danzig och Königsberg förklarade, att de frivilligt skulle på ett års tid nedlägga all handel, för att genom licentens förminskning eller till och med försvinnande tvinga Sverge till eftergift. Men rådet i Stockholm lät ännu icke tvinga sig. Det beslöt att under Jakob De la Gardie och Lennart Torstensson utrusta och till Preussen öfversända en här af 20,000 man; och då skattmästaren invände brist på medel, föreslog Gabriel Gustafsson Oxenstierna: »att rå»det skulle på egen räkning förskjuta pengar, för att så»medelst uppehålla verket.» Per Banér tyckte »det orätt»vist att rådet ensamt skulle draga bördan.» Oxenstierna svarade, »att han, för att freda samvetet, vore färdig lemna »bort kannan från bordet och kappan från axlarna.» Dessutom lofvade de förmögnare af adeln samt biskoparna frivilliga bidrag. Då provianten icke förslog, lät man i Ålands kronoparker skjuta 100 elgar, hvilka skickades efter åt Preussen. Medelst dessa och dylika ansträngningar samlades medel att rusta och underhålla hären, hvilken 20,000 man stark, vid midsommarstiden seglade öfver till Preussen 2).

Der hade redan i början af Maj nya underhandlingar blifvit öppnade. Nu hade utom de förra medlarne äfven franska och holländska sändebud ankommit, hvilka begge försvarade Sverges bästa. Också tycktes det i början likna sig väl, och man beslöt, att både Uladislaus och Kristina skulle, dock med ömsesidiga insagor, nyttja svenska konun-

---

1) Se pag. 43.
2) Riksark. Rådsprot. 1635 d. 18 Apr., d. 8 och 14 Juni, d. 27 och 28 Aug.

gatitteln och sålunda blef det en möjlighet att få underhandlingen i gång.

Medlarne ville nu, för att drifva saken till hastigt slut, locka ur svenska ombuden hela vidden af deras förhållningsbref. Fransmannen påstod derföre, man vet nu mera icke, om det var med sanning eller ej, att han från Stockholm erhållit full visshet derom, att sändebuden vore befullmäktigade att i yttersta nödfall lemna Preussen emot blott ett förlängdt stillestånd. Öfver detta påstående blefvo ombuden försagda. De ansågo ändamålslöst att längre neka; men hoppades tillika, att, om Sverge tillkännagåfve sitt beslut att lemna Preussen och dess tullar, skulle det å ena sidan visa sitt allvarliga begär efter fred, och å andra sidan utplåna den ovilja, som handelsstaterna hittills för preussiske tullarnas skull visat. Straxt i början af underhandlingen eller d. 20 Maj förklarade derföre svenskarna, att de vore färdiga afstå Preussen, om Uladislaus ville afstå svenska konungatitteln 1). Detta erkännande gjorde polackarne mycket öfvermodiga. De trodde svenskarna hjelplösa, skrämda och beredda till än större medgifvanden. Derefter ställde de ock sina fordringar. Uladislaus kom i början af Juni till Thorn, dit han samlat betydliga troppar. Uti Sverge lät han genom några förledda studenter utsprida öppna bref 2), hvari han talte »om sina rättmätiga »anspråk på Sverges krona; ehuru hertig Karl af Söder»manland och dess son hertig Gustaf Adolf tvungit sven»skarna till allehanda otillbörliga och våldsamma konunga»val, hvilka öfver Sverge nedkallat Guds vrede, krig, hun»ger och pest, så att mången svensk man, ja hertig Gu»staf Adolf sjelf måst tillsätta lifvet. Desslikes hade under »denna olagliga öfverhet folket blifvit förtryckt genom många »förut ohörda skattebördor, såsom qvarntullen, stora och »lilla tullen m. m., från hvilka Sverge icke kunde blifva

---

1) Falk. Ax. Oxenstierna till Gabr. G:son Oxenstierna. Wismar d. 27 Sept. 1635.

2) Riksark. Rådsprot. d. 1 Sept. 1635.

»befriadt, förrän det åter erkände sin rättmätiga konung. »Men i detta fall lofvade Uladislaus dem deras fordna rät»tigheter, samt full trosfrihet.» På svenska sändebudens redan omnämnda billiga förslag svarade polackarna: »att »Sverge borde till konung antaga Uladislaus, i hvars från»varo brodern Johan Kasimir skulle förvalta regeringen; »Uladislai bröder och systrar borde tillfredsställas med Finn»land och Ingermanland; och Kristinas utrustande med »passande hemgift öfverlemnas åt Uladislaus. Detta för »konungahuset. För polska republiken deremot fordrades »Preussen, Liffland och Estland, hvilka tillkommo icke ko»nungen utan republiken Polen, som hade nog krafter att »försvara dessa sina tillhörigheter.» Svenskarna, harmsna öfver dylika anspråk, drogo sig tillbaka till Elbingen. England hotade med krig, men de läto ej skrämma sig. Uladislaus jemnkade sina fordringar, och lofvade nedlägga anspråken på Sverge, om Sverge afträdde Liffland och Preussen; men också detta vägrades, och det såg ut, som hela fredsunderhandlingen skulle misslyckas. Men nu kom från Axel Oxenstierna till franska sändebudet skarpa förebråelser, att »denne genom utlockande och spridande af »svenskarnas hemliga förhållningsbref tillfogat dem både »skada och skymf.» Äfven hotade Oxenstierna: »att derest »ej fransmannen ifrigt bemödade sig att godtgöra detta sitt »uppförande, skulle Oxenstierna lemna allting i Tyskland »handlöst åt kejsaren, för att med odelad kraft vända sig »mot Polen, der Sverge hade mer både att vinna och för»lora» 1). Tillika anlände vid samma tid De la Gardie med sina 20,000 man.

Från detta ögonblick ändrades tonen hos polska partiet. Brandenburg, som befarade inbrott i sina ost-preussiska länder, började ifrigt råda till fred. Jakob De la Gardies namn var i Polen kändt och fruktadt sedan ryska och liffländska fälttågen, och då nu polackarna oförmodadt sågo honom i spetsen för en så betydlig här, och för sig

1) Falk. Ax. Oxenstierna till Gabr. G:son Oxenstierna.

sjelfva nödvändigheten af gerder och utskrifningar, föll genast modet och de rådde Uladislaus att nedstämma sina fordringar. Svenska regeringen hade äfven å sin sida gifvit än mera efter. Den fruktade missnöjen inom landet och kriget i Tyskland; dessutom visade sig snart pesten bland De la Gardies troppar. Tvärt emot Oxenstiernas råd, och äfven utan hans vetskap, hvilket båda delarna var ganska sällsynt, beslöt man att lemna bort Sverges preussiska besittningar och det utan någon krigsersättning och utan att Uladislaus nedlade sina anspråk, ja utan att ens erhålla någon riktig fred; utan blott mot ytterligare stillestånd, hvilket man sålunda med uppoffring af de betydliga preussiska tullarna skulle köpa 1). Efter långa upp- och nedprutningar afslutades ändtligen d. 2 Sept. ett stillestånd på 26 år. Hufvudsakliga villkoren voro: att både Kristina och Uladislaus skulle föra svenska konunga-namnet, den sednare dock utan några derpå grundade anspråk; och att Sverge skulle tills vidare behålla Est- och Liffland, men åt Polen återlemna alla besittningarna i Preussen.

Axel Oxenstiernas uppförande uti hela denna sak är märkvärdigt och visar hans lynne och ställning. Det synes, som han icke blott af fosterlandskärlek utan ock af personlig stolthet ogerna velat bortlemna besittningarna i Preussen, emedan denna eröfring var ett hedrande minne af hans konungslige väns tapperhet och af hans egen rådighet och underhandlingskonst. Det var också derföre i början hans afsigt att draga fredsunderhandlingen på tiden, tills Sverge hunnit reda sig ur tyska oväsendet, och kunde med odelad styrka vända sig mot Polen. Han påstod ifrigt, »att man på intet villkor borde lemna preussiska »hamnarna; ty om man blott hölle sig modig och rak, »skulle Polen nog låta dem fara.» Också utbredde han sig mycket om de stora inkomster, Sverge hade från dervarande tullar, och med hvilka man hittills upprätthållit

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 18 Apr. 1635.

skolor och många ämbetsverk, hvilka eljest af brist på medel skulle hafva förfallit. Några i rådet påstodo, att man ej hade serdeles stor behållning af Preussen. Andra anteckningar deremot säga, att Danzigs tull ensam år 1634 gaf 1,400,000 R:dr, och Oxenstierna påstod, »att alla »preussiska tullarna tillsammans gåfvo mer än halfva Sverge, »hvarföre man också borde försvara dem i det yttersta» 1). Likväl, då olyckorna i Tyskland hopade sig, medgaf han, att Preussen kunde afstås, men blott i nödfall och om Uladislaus deremot slutade en pålitlig fred och för sig och syskon nedlade alla anspråk på Sverges krona; dock borde man laga så, att Sverge finge behålla tullarna ännu ett år. Sonen Johan Oxenstierna påminde han allvarligen, att svenska fredsombuden skulle gå försigtigt till väga och icke låta narra sig att i förtid yppa vidden af sina förhållningsbref; och som han erkände sjelf, skref han skarpt till varning och väckelse också för de andra fredsombuden, för hvilkas ögon brefvet möjligtvis kunde komma.

I allmänhet synes, som den mellan Axel Oxenstierna och Per Brahe stundom dolda, men ständigt hysta afundsjukan inverkat också på detta ärende. Per Brahe var måhända missnöjd att hafva blifvit ställd under Oxenstiernas ledning, hvilket missnöje ökades genom denne sednares kanske något för stränga bref; hvarföre också Brahe företog sig att med Oxenstiernas förbigående, vända sig rakt till regeringen i Stockholm. Oxenstierna deremot, redan förtretad öfver svenska regeringens eftergifvenhet, blef ännu mera uppbragt, då han såg sig försummad. Så blef det å ömse sidor salt i surt öga. När Oxenstierna ändtligen fick underrättelse om svenska ombudens ofvannämnda eftergift d. 20 Maj, och om polackarnas derpå följande öfvermod, och tillika, att svenska regeringen än mera gifvit efter och beslutat med uppoffring af Preussen köpa stille-

1) Riksark. Rådsprot. d. 26 Nov. 1634. Falk. Ax. Oxenstierna till Gabriel Gustafsson Oxenstierna. Wismar d. 20 Okt., d. 30 Nov. 1635.

stånd af samma polackar, hvilka man förut så ofta besegrat, då utbrast hans missnöje utan återhåll. Ett bref af den 11 Juli till Johan Oxenstierna börjar sålunda: »Det grämer och förtretar mig högligen, att jag måst upp»lefva den dag, då mitt folk så hastigt förgätit deras stora »konungs dygd och höga mod, samt det anseende, han åt »oss i verlden förvärfvat, och för hvars bibehållande jag »alltid och serdeles efter hans död, idkeligen arbetat, och »aldrig någon möda eller fara skytt hafver. Mig gör ondt, »att våra ombud sitt värf så oförsigtigt handtera; enkan»nerligen, att du skall vara med derom och således befläcka »mitt namn, hvilket jag hittills, Gudi lof, uti både danska, »polska och andra oväsenden bibehållit; så att jag aldrig »låtit skrämma mig till något, som varit mitt fädernes»lands heder och välfärd emot. — Jag hafver ofta varnat »enskildt och bedt dig med vett och försigtighet men också »med mod handtera saken; serdeles att ej i otid komma »framsläppandes med innehållet af edra förhållningsbref. »Om någon i Sverge derom pratat ur skolan, så haden i »kunnat neka dertill, och icke låta franska sändebuden »sålunda med svek locka eder tungan ur halsen, och se»dan göra der spott och löje af. Gällde det blott edra »personer, så skulle jag ej bry mig derom; men att hela »vårt rike och folk derigenom lida förlust och förakt, det »beklagar jag af hjertat. Kan du och de andra, så söker »att bota, hvad feladt är; drager på tiden och om det be»höfves, så söker någon förevändning att kunna göra om »hela afhandlingen. Görer det dock med finhet och för»stånd och icke såsom en bonde kommer framplumpande i »ett par stöflar. Dig, min son, varnar jag slutligen, att »aldrig hädanefter uti så flepiga rådslag deltaga» 1). Tvänne dagar efteråt skref han ytterligare om samma sak: »Käre »Son! Jag skref mitt förra bref med en fars rätt till sin »son i skarpa ordalag, på det att du skulle visa det för

1) Falk. Axel Oxenstierna till Joh. Oxenstierna. Magdeburg d. 11 Juli 1635.

»dina kamrater vid fredsverket; ty jag hörjer, att fäder»neslandets bästa blifver så illa vårdadt. Laga nu, att »sådant bättras! Ursäkta, förneka, försäkra, att eder me»ning varit annorlunda; att den ej blifvit rätt förstådd; »att nya föreskrifter kommit, och dylikt! Jag anser vis»serligen icke rätt, att jag såsom far, lärer dig, min son, »sådana konstgrepp, då jag förr borde derifrån varna dig. »Jag skulle ej heller någonsin vilja, att du i ditt enskilda »lif deraf begagnade dig, hvarken mot vänner eller fien»der. Men det är bättre, att du begår ett fel, som en»skildt rörer dig, än ett, hvaraf hela fäderneslandet lider; »häldst i hafven emot eder menniskor, som nyttja samma »knep och icke på annat sätt kunna öfvervinnas.» Jemnte detta bref hade rikskansleren afsändt en för alla ombuden gemensam skrifvelse, förmodligen också i ganska allvarsamma ordalag. Det blef alltsammans illa upptaget och lemnadt utan svar. Han skref om igen och begärde underrättelser från sin son 1), men sju veckor gingo förbi, utan att han fick ett enda bref från Preussen. Slutligen mottog han från sin bror Gabriel i Stockholm en skrifvelse, hvaruti denne nämnde, »att fäderneslandets nöd gjorde »freden med Polen i det hela angenäm, fast ej alla punk»ter deri kunna vara behagliga. Tillika talade han om »rikskanslerens hårda skrifvelse till fredsombuden, och att »den blifvit illa upptagen; hvarföre Gabriel rådde honom, »att med ett bref i mildare ordalag ställa ombuden till»freds.» Rikskansleren svarade: »Att mitt bref förtrutit »en och annan bland ombuden, kan jag fuller förstå, ty »sanningen är ofta hård att höra. Men sanning har jag »skrifvit, och kan försvara hvarje ord, om de vilja anklaga »mig inför regeringen, eller inför regeringen och rådet, el»ler om icke sådant är nog, inför ständerna, samt låta »trycka sjelfva min skrifvelse. De visste, att det var jag, »som uppsatt deras förhållningsbref och sjelfva fredspunk-

1) Falk. Ax. Oxenstierna till Joh. Oxenstierna. Nienburg d. 27 Aug. 1635.

»terna, och att detta allt blifvit af eder stadfästadt. De »hade ock regeringens befallning att höra mitt råd. Också »har jag handterat dessa polske saker så länge, att jag kan »dem såsom ett Fader vår; då ingen af fredsombuden förut »derom hört ett enda ord. Jag tycker derföre, att i denna »sak hade grefve Per af mig väl kunnat hålla till godo »ett ord eller par. Herman Wrangel är och vill vara en »blott soldat och kan ej styra för en sådan underhandling. »Vår svåger Åke Axelsson har jag såsom förmyndare, ja »väl som en far vårdat; och mot min son Johan vet jag »väl, huru jag min faderliga rätt bruka skall. De hade »derföre alla fyra bort taga mina ord till efterrättelse och »icke till förargelse. Om de också laggt hat på min per»son, så hade de likväl icke derföre bort försumma fäder»neslandets tjenst. Men nu hafva de i sex veckors tid »lemnat mig utan den ringaste underrättelse. Jag vet ej, »huru det går? Om fred slutes eller ej? Om det i Preus»sen varande svenska krigsfolket kommer hit, och på hvad »väg? Om polska tropparna gå till kejsaren eller ej? Om »detta och mycket dylikt, hvilket dock för fäderneslandets »bästa är mig nödigt att veta, känner jag ej mer, än hvad »jag ryktesvis från tyska hofven och preussiska handels»bref kunnat förnimma. Är man missnöjd, må man tala »mig till, men icke så otillbörligen försumma fäderneslan»dets välfärd. — Att i mildrade ordalag ursäkta mig, som »min broder råder, dertill hafver jag inga skäl. Jag ser »nog, att enighet göres oss behof; har också och skall mig »derom städse vinlägga; men att göra svart till hvitt, det »står mig icke an. I mitt enskilda lif skall jag ingen »förtörna; men i det som länder min drottning och mitt »fädernesland till gagn eller skada, der hvarken kan eller »vill jag någonting fördölja. Att fältherren 1), min gamle »broder och vän, också blifvit missnöjd öfver mitt bref, »det undrar jag på, ty jag visste ej, att han i denna un-

1) Med denna tittel betecknades alltid rikets marsk, som nu var Jakob De la Gardie.

»derhandling deltagit, och hafver mot honom aldrig menat »ett enda ord. Men, om han varit med derom, så kan »jag det icke hjelpa; ty jag har sett på saken och icke »på personen. — Hvad slutligen sjelfva freden beträffar, »så beder jag min broder vara öfvertygad derom, att den »i och för sig sjelf icke misshagar mig, ty han är oss »både nödig och nyttig, häldst när vi sjelfva icke sakerna »med manligare beslutsamhet handtera. Men det, som grå- »mer mig, är, att vårt folk så uppenbart inför hela verl- »den visat klenmodighet och ett alltför ifrigt begär efter »fred. Jag märker, att det sätt, hvarpå salig konungen »och jag fattade våra beslut, nu mera icke följes; och ef- »ter mina råd misshaga, så skall jag dermed icke så ofta »besvära. På ämbetets vägnar kan jag dem icke alldeles »underlåta, dock skola de hädanefter icke så hoptals komma. »Gerna önskade jag dem alldeles slippa, och att i måtten »skicka hit ut andra, de der saken bättre förstå, än jag. »Derföre beder jag dig hos regeringen anmäla, det jag ön- »skar, att en annan måtte blifva hit i mitt ställe utskic- »kad, och försäkrar jag, att du dermed gör mig den största »tjenst, som en broder göra kan» 1). — Rådsherrarna tego och tålte hans brummande. Men oaktadt brodern skref och bad honom för inbördes sämjas skull dölja sitt miss- nöje öfver den preussiska freden, förekommer dock ofta både i bref och rådsprotokoller hans klagan, »att Preus- »sen och dess indrägtiga tullar voro borta, och med dem »rikets halfva magt.»

1) Falk. Ax. Oxenstierna till Gabr. G:son Oxenstierna. Wismar d. 27 Sept. 1635. Stralsund d. 21 Nov. 1635.

FJORTONDE KAPITLET.

FÖRBUNDET MED FRANKRIKE.

Frankrike styrdes ännu af kardinal Richelieu. Denne statsman och Oxenstierna hade i afseende på Tyskland tvänne gemensamma syftemål. Först att hindra kejsaren från allmänt och uteslutande herravälde öfver hela nämnde land; ty om alla dessa stater sammansmälte till en enda, skulle ingen annan uti Europa kunna göra den motstånd. För att hindra detta, bemödade sig både Sverge och Frankrike att mot kejsaren uppreta alla serskilda furstar, stater och folk. För detta ändamål använde man stundom salighetslärans namn: »tyskarna borde nemligen akta sin samvets- »frihet för katolikernas förtryck,» detta var Sverges språk. Stundom använde man den medborgerliga frihetens namn, och uppmanade ständerna »att icke låta kufva sig af kej- »saren, icke låta beröfva sig sin frihet» o. s. v., detta var både Sverges och Frankrikes språk. Tyskarne lyssnade dertill, och så lockades sachsare, hessare, würtembergare, bäjrare till oenighet sins emellan och till oenighet med kejsaren, på det hvar och en skulle, som det hette, »försvara »sin sjelfständighet.» Genom westfaliska freden stadfästades äfven de serskilda tyska ständernas nästan fullkomliga oafhängighet; hvilket just Frankrike och Sverge hemligen önskat och befordrat såsom varande Tysklands söndring och svaghet. — Det *andra* gemensamma syftemålet var att under den villervalla, som i Tyskland genom dessa hvälfningar förorsakades, rycka till sig en eller annan del af detta land såsom ersättning för alla de uppoffringar, man gjort för att, som det hette, försvara Tysklands frihet. Sverge ville hafva Pommern och kanske ännu något mer; Frankrike ville hafva Lothringen, och om möjligt hela venstra rhenstranden. I början hade Frankrike föga utsigter. ty Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna efter hvarandra

visste drifva spelet uteslutande för Sverges räkning och hindra Frankrike från allt närmare deltagande deri; och deras bemödande understöddes af svenska vapnens fortfarande lycka. Richelieu hade derföre i hemlighet sökt genom Wallenstein eller genom Danmark bilda i Tyskland ett tredje parti, för att sålunda komma i tillfälle att försvaga svenskarnas inflytande och sjelf mera omedelbart blanda sig i spelet. Men slaget vid Nördlingen ändrade på en gång förhållandet. Sverge, öfvergifvet af tyska bundsförvandterna, kunde ej längre ensamt försvara sin ställning, och Oxenstierna måste ofördröjligen inbjuda Frankrike till det deltagande i tyska kriget, hvilket han förut på allt sätt velat afböja. Straxt efter nederlaget öppnade han för fransmännen Filipsburgs fästning, samt föreslog Richelieu att åt Frankrike öfverlemna hela vestra Tyskland med dess nu af Sverge innehafda fästningar till Weser, eller ända till Elbe, om Frankrike ville lemna Sverge fria händer på östra sidan om Elbe, och dertill 1 million livres årligen. Vi hafva ej funnit antecknadt, hvad Richelieu svarade, och han behöfde knappt svara; ty redan i början af September 1634 öfverlemnade sig största delen af Elsas frivilligt i hans händer; och många af evangeliska förbundets stater slöto i Oktober samma år förbund med Frankrike i stället för med Sverge. Richelieu tyckte, att han nu mera icke var i serdeles stort behof af sistnämnde land; och när derföre Hugo Grotius i början af 1635 kom som svenskt sändebud till Paris, kunde han ingenting uträtta. Då beslöt rikskansleren att sjelf fara dit. Med ett sällskap af 200 personer anträdde han i April 1635 resan från Strassburg öfver Lothringen till Compiègne, der hofvet vistades och dit Oxenstierna anlände d. 26 April. Han hade öfverallt blifvit med utmärkta hedersbetygelser mottagen; så äfven här. Han och hans sällskap underhöllos på konungens bekostnad och uppassades af dess betjening. Sedan han besökt konungen och drottningen, begaf han sig till Richelieu. Enligt hvad man i förväg öfverenskommit, skulle kardinalen såsom värd lemna

högra handen åt Oxenstierna. Han erböd den åfven, men då Oxenstierna gjorde en åtbörd, som liknade afböjande höflighet, intog kardinalen genast högra sidan. De samtalade i tre timmar på latin, men den gången blott om likgilltiga ämnen. Dagen derpå kom Richelieu till Oxenstierna och då började och fullbordades på en gång hela underhandlingen, så att redan på tredje dagen eller den 28 April förbundet blef underskrifvet. Det innehöll hufvudsakligen: »att ingendera skulle göra fred med kejsaren »utan den andres samtycke och skadeersättning; fri reli»gionsöfning åt Tysklands katoliker; både Sverge och Frank»rike skulle mot kejsaren försvara tyska staternas oafhän»gighet; Frankrike skulle åt Sverge tillhandahålla Mainz, »Worms och några kringliggande orter samt betala under»hållspenningar till ett belopp, som framdeles borde närmare »bestämmas.» Dagen derpå tog Oxenstierna afsked af konungen och drottningen, och erhöll dervid en gulddosa med konungens porträtt och rika diamanter, samt en gulddiamantring, värderad till 10 eller 12,000 riksdaler. Richelieu ville ej underlåta att göra Oxenstierna afskedsbesök, ehuru det var motbjudande för hans stolthet. Han låtsade derföre vara stadd på en resa, och af denna orsak klädd i stöflor, hvilket den tiden ansågs vara mindre höfligt, kom han i förbifarten upp till Oxenstierna. Denne låtsade ej märka förhållandet, ej heller åtskilligt annat så vid underhandlingen, som i Richelieus uppförande för öfrigt; ty det var för Sverges anseende i Tyskland ganska vigtigt, att det hettes vara nära och godt förstånd mellan denna krona och Frankrike. Den 30 April lemnade han Compiègne och for till Hugo Grotius i Paris, der hans boning ständigt omgafs af folk, som voro nyfikna att se den store rikskansleren. Från Paris for han öfver Dieppe sjövägen till Holland, der han inför General-Staterna vidlyftigt utvecklade Sverges afsigter, »berömde holländarnes ihär»dighet mot Spanien; men bad dem också bidraga till för»svarandet af Tysklands frihet; ty om hela detta land »komme tillsammans i ett rike, skulle det för grannarna

»blifva farligt.» Holländarne, som trodde, att det var förbi med Sverges inflytande i Tyskland, undandrogo sig allt närmare deltagande, och med utmärkta hedersbevisningar men ingen vunnen fördel begaf sig Oxenstierna derifrån till Tyskland igen.

Det med Frankrike afslutade förbundet blef icke på rum och tid stadfästadt. Sverge ville så länge som möjligt hålla vägen öppen till enskild fred. Medan Sverges sak ansågs förlorad, och Sachsen och Österrike erbödo detsamma endast nesliga och nästan oantagliga villkor, visade sig också Richelieu ganska likgilltig. Men i slutet af året, sedan Banér vunnit slaget vid Dömitz och några andra fördelar, och då Sachsen erböd antagligare villkor, blef Richelieu orolig, och började ifrigt yrka på förbundets stadfästande samt lofva rundeligt biträde. Svenska regeringen genomskådade lätt afsigten att så länge som möjligt på bekostnad af svenskt blod föra kriget; men sjelf i lugn draga fördelarna deraf. »Dock hoppas jag», skref Oxenstierna, »att medan han sålunda vill fiska uti grum»ligt vatten, skall han sjelf råka deri öfver öronen; så »att han ej lätt skall återigen komma derutur» 1). Så gick det äfven. Innan kort blef Frankrike sjelft inveckladt i striden. Men det var dock först i Maj 1637 och sedan alla utsigter till fred försvunnit, som svenska regeringen stadfästade ofvannämnde förbund 2).

1) Falk. A. Oxenstierna till Gabr. G:son Oxenstierna. Wismar d. 2 April 1636.
2) Riksark. Rådsprot. den 22 Januari 1636 och d. 19 Maj 1637.

FEMTONDE KAPITLET.

FREDSUNDERHANDLINGARNA OCH OXENSTIERNAS SISTA ÅR UTI TYSKLAND.

Då Oxenstierna från Frankrike återkom till Tyskland, blef det vigtigaste föremålet för hans bemödande att reda Sverge ur det invecklade förhållande, hvari det råkat genom den förut omnämnda pragerfreden. Härvid bör Kur-Sachsens uppförande närmare betraktas. Före slaget vid Nördlingen hade Oxenstierna och evangeliska förbundet flere gånger föreställt kurfursten, att hela protestantiska partiet borde gemensamt företaga en allmän fredsunderhandling; men förgäfves. Kur-Sachsen var Sverges bundsförvandt, och af svenska vapnen inom tre år tre gånger räddadt från kejsarens härjningar. Detta oaktadt, så snart lyckan blef svenskarna vidrig, skyndade kurfursten att öfvergifva dem, och slöt fred till sin enskilda fördel och med åsidosättande af alla sina bundsförvandter, i synnerhet af Sverge. Åt detta rike betingades blott en million riksdaler i krigskostnader, och äfven detta endast i händelse svenskarna ville erkänna freden och godvilligt aftåga; i motsatt fall skulle de af kejsaren och Kur-Sachsen genast ur Tyskland fördrifvas. Detta Kur-Sachsens uppförande var för svenskarna ganska förolämpande, icke blott genom lumpenheten af det erbjudna skadeståndet, utan ock genom öfvermod; ty kurfursten hade oombedd upphäft sig till icke blott fullmyndigt ombud, utan helt och hållet till en förmyndare för Sverge, hvilket land skulle antaga och lyda hans med fienden uppgjorda villkor. Dertill kom ett lika stötande öfvermod hos kejsaren, hvilken nu mera ansåg det under sin värdighet, att sjelf underhandla med svenskarna; utan fordrade, att de skulle vända sig till kurfursten. Icke ens åt denne lemnade Ferdinand någon fullmagt, utan förbehöll sig att framde-

les stadfästa eller ej, hvad emellan Kur-Sachsen och Sverge kunde blifva öfverenskommet.

Redan uti Mars månad 1635 hade svenska rådet gifvit rikskansleren i uppdrag att sluta fred med kejsaren. Det lemnades honom dervid temligen stor frihet att göra och låta, som honom bäst syntes. Rådet yttrade blott, att han häldst borde söka ersättning uti land, eller om det ej lyckades, uti penningar. Om slutligen intet skadestånd kunde erhållas, skulle han nöja sig med en hederlig fred 1). Detta var under vintern 1635. Men sedan i Maj månad den för Sverge skymfliga pragerfreden blifvit afslutad, tycktes det som både svenska regeringen och Oxenstierna någon tid varit rådvilla, häldst stilleståndet med Polen ännu icke var förnyadt. När derföre Sachsen underrättade Oxenstierna om pragerfreden, började denne först anföra en hop klagomål öfver kurfurstens uppförande; men då härmed ingenting kunde uträttas, frågade han ändtligen (d. 31 Aug.), om kurfursten »kunde gifva nå»got förslag, huru man borde företaga saken till erhållande »af en fullkomlig fred; samt tillika, om kurfursten vore »af kejsaren befullmägtigad att underhandla med Sverge.» Härtill svarade kurfursten: »att han icke kunde inlåta sig »i svaromål på någondera frågan, förrän svenskarna utan »någon slags fiendtlighet eller plundring utrymt alla län»der omkring Elben och utfäst sig att genast lemna hela »Tyskland. Om Oxenstierna ville å Sverges vägnar lofva »och låta verkställa detta, så försäkrade kurfursten, i en»lighet med pragerfreden och ägande fullmagt, att hvarken »det romerska riket eller hans majestät kejsaren skulle på »hennes kongliga värde af Sverge eller några dess tjenare »hämnas eller straffa, hvad dem emellan sig tilldragit hade.» — Att enligt dessa villkor i förväg och blott på kurfurstens ord, samt utan att hafva åt Sverge betingat någon fördel, icke ens säkerhet om fred, öfvergifva allt, hvad svenskarna i Tyskland ännu innehade, d. v. s. större de-

1) Riksark. Rådsprot. d. 18 Mars 1635.

len af norra Tyskland med flere dess förnämsta fästningar; detta öfverensstämde ingalunda med Oxenstiernas lynne. Sjelfva ordalagen i brefvet voro stötande. Kristina kallades ej mer *Kongl. Maj:t*, utan blott *Kongl. Värde;* och likasom svenskarna varit *tyska* undersåtare, hette det, att kejsaren *lofvade icke straffa dem för deltagandet* i tyska kriget. Detta måste Oxenstierna läsa och smälta. Han qväfde emellertid harmen och skickade å sin sida ett förslag till fred. De tvistiga punkterna voro deri sålunda affattade: 1:o »alla oförrätter, skador m. m. blifva å ömse »sidor förlåtna och glömda, icke blott mellan staterna, utan »ock mellan enskilda. 2:o Sverge får penningar i krigs»omkostnad, och tills dessa betalas, några sjöstäder i pant. »3:o Härens fordringar betalas af Tyskland. 4:o Kejsaren »stadfäster freden. 5:o Sverge lemnar alla eröfrade kano»ner.» — Kurfurstens svar innehöll: »1:o att allmän för»låtelse lemnas blott med de i pragerfreden föreskrifna in»skränkningar. 2:o Ehuru kurfursten ej var förpligtad »dertill, lofvade han att efter yttersta förmåga söka öfver»tala evangeliska ständerna att inom fyra eller fem år »betala Sverge en million riksdaler. 3:o Härens fordrin»gar känner ej kurfursten, kan alltså icke yttra sig derom. »4:o Kejsarens stadfästelse innefattas redan i pragerfreden; »till öfverflöd vill kurfursten med egen hand och sigill på »kejsarens och dess bundsförvandters vägnar lofva, att i »glömska begrafva allt, hvad Sverges ministrar och härar »sedan 1630 begått.» — Således fordrade kurfursten, att Sverge skulle öfvergifva sina bundsförvandter, sin här och alla sina eröfringar; hvaremot han icke lofvade att anskaffa utan blott att *söka* anskaffa en million riksdaler; och ytterligare skulle denna fred af Sverge antagas på kurfurstens ord, utan kejsarens stadfästelse. Slutligen voro äfven nu ordalagen så ställda, som skulle Sverge genom sitt deltagande i kriget hafva begått ett brott, som behöfde genom serskildt fredsvillkor begrafvas i glömska. Oxenstierna, i hopp att på annan väg komma genare till målet, sände den 17 Sept. ett serskildt ombud till kejsaren

med fredsförslag. Kejsaren bevärdigade icke Oxenstierna med omedelbart svar; men i dess ställe framförde kurfursten från honom den hälsning, att han endast beviljade svenskarna fritt aftåg; och ingenting mer.

Under hela denna tid trängde kurfurstèn allt närmare in på svenska hären, så att denna för att undvika öppet krig måste draga sig tillbaka. På samma gång utfärdade han till alla uti svenska hären varande tyskar öppna kungörelser, hvari de uppmanades att öfvergifva främlingarna och återvända till egna furstar samt derigenom förskaffa fred åt eget fädernesland. Dessa bref blefvo ej utan verkan. Många öfvergåfvo svenskarna; andra började underhandla med Sachsen; nästan alla voro mer eller mindre missnöjda. Uti Magdeburg, der Oxenstierna vistades, uppstod ett myteri, så att han sjelf blef af sina soldater formligen tillfångatagen, fast sedermera af Banér befriad, såsom vi framdeles skola berätta. Som emellertid sachsiska hären nalkades, och kejserliga troppar hotade Pommern, begaf sig Oxenstierna i slutet af September från Magdeburg till Stettin, derunder lifligt förföljd af kejserliga generalen Marazini. Denna Oxenstiernas afresa förklarade kurfursten som afbrott i underhandlingen; ehuru rikskansleren efterlemnat ombud och dessutom underrättelse, hvart han farit; och ehuru Johan Banér ifrigt och till och med ödmjukt yrkade på fredsunderhandlingens fortsättande. Men händelsen var, att kejsaren och äfvenså konungen i Polen skickat betydliga hjelptroppar, så att kurfursten ansåg det vara ganska lätt att fördrifva svenskarna. Den 6 Nov. gaf han derföre sitt sista utlåtande. Alla de förra punkterna vidhöllos, utom att han nu lofvade två och en half million riksdaler, dock med många afdrag och föga säkerhet. Men samma dag, som han afskickade detta bref, utfärdade han också åt sin fältherre Baudis befallning att med våld drifva undan svenskarna, en befallning, som han sjelf och samtiden kallade *Blodsorderna.*

Oxenstierna, som länge förutsett denna utgång, hade befallt Banér att i sådan händelse icke längre låta drifva

sig tillbaka, utan möta våld med våld. Tillika skref han till kurfursten ett ganska allvarsamt bref, och gjorde honom ansvarig för det nya krig, och för all den blodsutgjutelse och allt det elände, som af kurfurstens visade obillighet hädanefter kunde förorsakas. Sålunda brast det förhärjande kriget åter löst.

Om dessa förhållanden skref Oxenstierna till de hemmavarande sålunda: »Kurfurstens falskhet och elakhet hin»drar Sverge från att med heder ernå den fred, som det »så väl behöfver. Han skymfar och bespottar oss, och »tvingar oss att taga till vapen, så framt vi ej såsom »föraktliga vanvettingar vilja förlöpa alltsammans och låta »hela verlden skämma ut oss, hvilket jag hoppas, ingen »ärlig svensk vill lida 1). Ty skola vi härut, så är bättre »att efter manligt försvar blifva med våld fördrifne, hvil»ket kan hända äfven de tappraste folk, än att handlöst »och fegt öfvergifva alla sina fördelar.» Men regeringen i Sverge, hvilken skulle skaffa medel till krigets underhållande, var icke så beslutsam. Salvius lät uti rådet förstå, »att Axel Oxenstierna skulle af stolthet häldre dö än ingå »en mindre hederlig, dock för riket nu nödvändig, fred.» Kurfursten af Sachsen lät också hos svenska rådet anklaga rikskansleren, såsom den der hindrade freden. Dock var största delen af rådet ännu på Oxenstiernas sida; men de fruktade riksdagen. Den blef sammankallad, och icke utan oro. Adeln med Per Brahe i spetsen vägrade att göra flera uppoffringar af sina privilegier. Bönderna, serdeles från Småland och Nerke, knorrade högt, begärde nedsättning i skatterna, hotade att eljest gå hem, och kallade dem, som understödde regeringen för *herrehyllare* o. s. v. Rådet ville, att Joh. Skytte, hvilken ansågs företrädesvis vara en folkets man, skulle gå ned till bönderna och lugna dem; men han undandrog sig. Bönderna blefvo då uppkallade i rådet och varnade. Äfven gingo Per Banér och

---

1) Falk. Axel Oxenstierna till Gabr. Gustafsson Oxenstierna. Wismar d. 20 Oktober 1635.

Klas Fleming ned till deras samlingsrum; och med biträde af dalkarlarna, hvilka understödde regeringen, lyckades det att med någon eftergift ställa allmogen tillfreds och hålla verket tillsammans 1). Riksdagsbeslutet blef, »att stän»derna ansågo både osäkert och emot Sverges höghet stri»dande att underhandla med kejsarens undersåte, kurfur»sten i stället för med kejsaren sjelf; ständerna fordrade ut»tryckligen en hederlig och säker fred. Men om fienden »fortfore med nesliga och osäkra villkor, då tillbjuda sig »ständerna att våga lif, blod och egodelar, tills Gud för»länar en fred, som Sverges höghet likmätig är. Och »slutligen, emedan en ringa tillfällighet lätt kan förändra »ett långt rådslag, derföre lemna ständerna åt regeringens »högförnuftigare omdöme att häri göra och låta, hvad ri»kets väl och omständigheterna fordra.» — Ehuru regeringen lyckats öfvertala ständerna till detta högsinnta beslut, vacklade den likväl sjelf, och befallde Oxenstierna söka fred, äfven om ingen ersättning erhölles; till och med utan kejsarens omedelbara deltagande och blott på försäkran af båda kurfurstarna af Brandenburg och Sachsen. Detta var i Axel Oxenstiernas ögon en klenmodighet, som han ej kunde fördraga. »Jag fruktar», skref han tillbaka, »att en sådan fred icke blifver långvarig, och att kriget »sedermera snart blåser öfver till Sverge. Dock skall jag »följa edra föreskrifter och famla efter freden, i ljus och i »mörker. Gud gifve lycka att få honom fatt, och seder»mera snart slut på mina dagar, sedan jag måste se, att »alla de manliga rådslag, som hittills med Sverges ära »förde blifvit, nu mera hafva tagit en ända» 2). Man hade tillika från Sverge underrättat honom om Salvii ord angående hans *stolthet* och *obenägenhet för fred*, samt om Kur-Sachsens klagomål m. m. »Min stolthet», svarar Oxenstierna, »är att sluta en hederlig fred, och att resa, men

1) Riksark. Rådsprot. från den 26 Okt. till den 11 Nov. 1635.

2) Falk. Axel Oxenstierna till Gabriel Gustafs. Oxenstierna. Stralsund d. 24 Nov. 1635.

»icke rymma från Tyskland. Jag är eljest af detta utri- »kes väsendet så mätt, att jag önskar förlossas derifrån »icke allenast med lifvet, utan ock genom döden, om det »ej på annat sätt ske kan. Allt medan jag vistats här- »ute, hafver jag varit en träl, och likväl förföljd och af- »undad af både vänner och fiender; utsatt för arbete, plå- »gor och anfall mot både ära och lif. Men allt hafver »dock varit ett intet emot den förtret, jag dessa sista ti- »derna måst utstå, sedan nöd och förakt kommit mig ända »inpå kläderna. Jag måste dock tiga och tåla, om jag ej »skall störta fäderneslandet i än större olyckor. Härtill »kommer önskan att befrias från min långa, nu tioåriga, »landsflykt, och förr än jag dör, få återse mitt fädernes- »land och hugna mig af vänner, hustru och barn. Men, »om vi icke kämpa oss till en säker och hederlig fred, så »få vi, icke blott spott och spe, utan ock kriget snart ef- »ter oss in i Sverge. — Jag hör, att danska sändebudet »i Stockholm har till Köpenhamn inberättat, huru i ären »så ledsne vid kriget, att i, på hvad villkor som häldst, »önsken komma derifrån. Jag beder dig, min bror, att så »mycket som möjligt varna från sådant fegt tal och upp- »muntra vårt folk, och i synnerhet våra medbröder uti »rådet, att häldre om vårt fädernesland alltid och allestä- »des tala högt och modigt såsom andra högsinnade folk. »Det oss felar, böra vi rätta, men dock dölja och för verl- »den visa friskt mod; deri består rikets både anseende och »välfärd. Jag litar på dig, min broder, på marsken 1) »och flera vänner, att i häruti ifrigt och samdrägtigt be- »främjen fäderneslandets bästa» 2).

Emellertid gick det ånyo påbegynta kriget helt an- norlunda, än kejsaren och kurfursten väntat. Inom tre veckor efter dess utbrott hade sachsarna lidit flera förlu- ster och deribland det icke obetydliga nederlaget vid Dö-

1) Jakob De la Gardie.
2) Falk. Axel Oxenstierna till Gabr. Gustafsson Oxenstierna. Wismar d. 31 Dec. 1635 och 29 Mars 1636.

mitz. Emedan härarna vände sig uppåt Mecklenburg, blefvo detta landets båda hertigar ganska ifriga att genom allmän fred förekomma härjandet af deras besittningar. Hertig Adolf Fredrik åtog sig derföre det svåra medlareværfvet. Fyra serskilda gånger for han under November och December månader fram och tillbaka mellan kurfursten och rikskansleren. Genom den oväntade motgången hade den förre blifvit mera eftergifvande; den ena tvistepunkten efter den andra sammanjemnkades, och slutligen återstodo för beredelsefreden oafgjorda blott frågorna om svenska hårens aftågande och om försoning för alla protestanter, hvilken sednare Oxenstierna fordrade, men Kur-Sachsen vägrade. Till den 18 Januari 1636 utsattes dock ett möte för fredens fullkomliga och allsidiga afslutande; och många hoppades en snar och lycklig utgång på det olycksbringande kriget. Men kejserliga hofvet fortfor att med stötande öfvermod icke vilja underhandla med Sverge, och då det sent omsider gaf kurfursten ordentlig fullmagt dertill, nämndes i brefvet endast Sverges krona, men ej drottning Kristina; detta påtagligen för att gifva stöd åt Uladislai anspråk på Sverge. Om det utsatta fredsmötet hördes också från Wien icke ett enda ord: man sade, att kejsaren såge det ogerna, såsom ett nytt tillfälle för protestanterna att förena sig inbördes och med främmande magter. Äfven kurfursten af Sachsen repade återigen mod och blef både förtretlig och obillig. För det utlysta mötet gjordes ingenting. Då kurfursten skref om svenskarnas deltagande i trettioåra-kriget, det deltagande, hvarigenom han sjelf blifvit räddad, skedde det under namn af *den oro, som efter 1630 i Tyskland uppstått*, likasom der förut skulle hafva varit lugn. Då Oxenstierna hade om Gustaf Adolf skrifvit *konungen i Sverge, ärorik i åminnelse*, utströk kurfursten dessa sednare ord och satte i deras ställe: *förra konungen af Sverge.* Oxenstierna måste åter för fredens skull qväfva sin harm och tiga. Men kurfursten fortfor dessutom att envist yrka, att svenskarna redan före det utsatta mötet, och endast på kurfurstens ord, utan

någon annan säkerhet, skulle frivilligt afskeda sina troppar och utrymma alla länder och fästen, som det i Tyskland innehade, undantagande några af sjöhamnarna. Detta förslag att sålunda före freden afväpna Sverge och binda dess händer afslog Oxenstierna såsom obilligt, och inför regering och folk oförsvarligt. Skriftvexlingen blef ånyo bitter. Banér hade också drifvit undan kurfurstens troppar och härjade nu rysligt uti sjelfva Sachsen, hvarigenom oviljan än mera ökades. Danmark äggade kurfursten, och Richelieu stämplade på alla sidor att hindra freden. Då nu uti Februari också Brandenburg förklarade Sverge krig, växte sachsiska kurfurstens mod och hans kungörelser mot svenskarna fylldes af skymfande bitterhet. »Till freden», skrifver Oxenstierna, »är nu mera intet hopp. Kurfursten »tager inga skäl; hans mot oss utgångna öppna bref visa »endast förbittring och illvilja. Han är förstockad, som »Farao. Jag tror säkerligen, han likaledes går sitt förderf »till mötes» 1). Sedan förmanade Oxenstierna rådet till manhaftighet. »Den, som söker fred», skref han, »måste »först och med kraft taga svärdet i handen. Hade salig »konungen det icke gjort, så hade Sverge ej stått, der det »nu står. Gören i likaledes, så behöfven i icke tvifla om »en god fred. Gören i annorlunda, så följer deraf hvad »redan följt, neml. förakt för oss, och dylika skamliga för»slag, som kurfursten af Sachsen, en sådan dryckesbult »och medelmåttig herre, understått sig att tillbjuda vårt »fädernesland» 2).

Sedan alla förhoppningar till fred voro försvunna, mottog Oxenstierna Frankrikes anbud och afslutade d. 1 April med detta rike en närmare bestämning af det förra förbundet.

---

1) Falk. Ax. Oxenstierna till Gabr. G:son Oxenstierna. Wismar den 6 Mars 1636.

2) Falk. Ax. Oxenstierna till Gabr. G:son Oxenstierna. Wismar den 20 Mars 1636.

SEXTONDE KAPITLET.

AXEL OXENSTIERNAS HEMRESA.

Regeringen i Sverge hade länge kämpat mot åtskilliga oordningar, som ville intränga sig i förvaltningen och bland folket. Den hade derföre i känsla af rikskanslerens öfverlägsna förmåga länge bedt honom återvända till fäderneslandet. Han önskade det sjelf; men dels ofvanbemälde fredsunderhandlingar, dels andra vigtiga ärender hade hittills fordrat hans närvaro i Tyskland. Också var man i stor förlägenhet om duglig efterträdare. Johan Banér önskade som generalissimus högsta ledningen af alla tyska ärenderna; men rikskansleren afrådde det; ty dels kunde ej Banérs tid räcka till att sköta allt, dels kunde han med »sitt sturska, sjelfkära och ärelystna hufvud allting »förvirra. Hans broder, Per Banér, vore den bästa, man »kunde föreslå; också derföre, att han som broder skulle »lättare än någon annan med herr Johan förlikas; men »han var dock alltför sjuklig. Drotsen, marsken, skatt»mästaren kunde ej tagas från sina kollegier. Klas Fle»ming icke från hufvudstaden och flottan. Per Brahe vore »duglig, men hans fru nu dödssjuk; svenska ståthållaren »i Pommern, Sten Bielke, för fet och orörlig, men eljest »genom förstånd, goda egenskaper och en lagom ärelyst»nad mest passande.» Men, hvem man föreslog, mötte alltid det gemensamma hindret, att man fruktade, det Johan Banér, som med ovilja underkastat sig rikskanslerens förmanskap, skulle alldeles icke bry sig om att lyda någon annan. Regeringen och Oxenstierna voro öfver denna angelägenhet uti långa och svåra bekymmer. Ändtligen skulle det heta, det rikskansleren reste hem endast på ett par månader, och att tyska ärenderna skulle till hans återkomst skötas af Sten Bielke och Salvius; på detta sätt ville man förekomma en häftig brytning med Banér. Då

emellertid denne icke enligt sin önskan fick blifva generalissimus, begärde han afsked; men efter Oxenstiernas råd svarade regeringen höfligt, tackade för hans bevista tjenster, bad honom ej öfvergifva fäderneslandet och öfvertalade honom sålunda att stanna qvar 1).

Rikskansleren hade ämnat komma hem i Maj eller början af Juni, både till sin äldsta sons bröllop och före riksdagens slut. Men angelägna underhandlingar uppehöllo honom öfver tiden. Sonens bröllop lät han såsom en blott enskild högtid i sin frånvaro fira; men bad deremot, att ständerna måtte afvakta hans hemkomst. Ändtligen den 4 Juli afseglade han från Stralsund, och landsteg den 14 samma månad vid Kalmar, sedan han uti nära tio år oupphörligt vistats utom sitt fädernesland.

Regeringen och ständerna inväntade hans ankomst till Stockholm. Då han d. 15 Juli nalkades portarna, möttes han af utskickade från ständerna samt af en stor hop åskådare och blef med bifallstecken emottagen och högtidligen införd till staden. Dagen derpå gick han upp i rådet, der han efter eget förordnande intog en stol vid nedersta ändan af bordet och aflade en vidlyftig redogörelse för sitt värf. Dagen derpå var han åter uppe i rådet, då Jakob De la Gardie förklarade regeringens och rådets bifall till ofvannämnde rikskanslerens åtgerder, och uppmanade denne att intaga sin plats. Då framträdde Axel Oxenstierna, intog rikskanslersstolen, och började i kraft af sitt ämbete leda rådets öfverläggningar. Hvad han på denna plats verkade och genomdref, skall längre fram blifva föremålet för vår berättelse. Nu måste vi för ordningens skull återvända till tyska kriget.

---

1) Falk. Axel Oxenstierna till Gabr. G:son Oxenstierna. Wismar den 29 Mars 1636. Riksark. Rådsprot. den 10 Febr., 16 April 1636.

SJUTTONDE KAPITLET.

OM JOHAN BANÉR OCH KURFURSTEN AF SACHSEN.

Ehuru ganska svag af de sår, han under slaget vid Nürnberg erhållit, hade dock Johan Banér blifvit af Gustaf Adolf förordnad att leda svenska tropparna uti Bäjern. Men underrättelsen om konungens död gjorde så djupt intryck på den alltid liflige, nu dertill af sjukdom försvagade Banér, att han begaf sig uppåt Tyskland, för att med sin välgörares lik återvända till Sverge, och för alltid öfvergifva krigarebanan. Men Oxenstierna, som under vägen träffades, såg ogerna, att en sådan man lemnade fäderneslandets tjenst. Han föreställde Banér, huru det förnämligast ålåge Gustaf Adolfs vänner att rädda Gustaf Adolfs verk och tillika det nu i nöd varande fäderneslandet. Med dessa och dylika skäl förmådde han Banér att stanna qvar och åtaga sig ett nytt befäl. Dock var Banér ännu så svag, att han icke genast kunde träda i verksamhet. Sedan han derföre fällt afskedets tårar vid konungens lik, begaf han sig med maka och barn till Egeln vid Magdeburg, för att der uti lugn återvinna hälsan.

Efter Thurns redan omtalade nederlag vid Steinau 1) kallade Oxenstierna Banér åter till verksamhet och förordnade honom till anförare för den betydliga reservhär, som Sverge uti Öfver-Sachsen uppsatte. Det var i spetsen för dessa troppar, som Banér hade det kinkiga med sachsarna gemensamma fälttåget 1634, hvilket vi redan förut berättat 2).

Då efter slaget vid Nördlingen Banér blef i Böhmen öfvergifven af både Sachsen och Brandenburg, tågade han till Thüringen. Han hade önskat vända sig åt Franken, för att derifrån understödja hertig Bernhard; men vågade

---

1) Se pag. 57. 2) Se pag. 82.

ej, ty Sachsens och Brandenburgs tvetydiga uppförande hotade att stänga svenskarna från Östersjön. Också började Brandenburg redan drifva hemliga stämplingar med pommeranerna, och var på god väg att locka dem från Sverge, då Oxenstierna och Banér ditsände tre regementen rytteri, hvilka afskrämde dem från hela företaget.

Sedan mellan kejsaren och Kur-Sachsen beredelsefreden uti Pirna blifvit afslutad, måste kurfursten draga sina troppar ur de kejserliga arfländerna. Han ville sedan icke med de samma belasta sina egna undersåtare. Uti Pirna var dessutom öfverenskommet, att kejsaren skulle åtaga sig fransmännens, men kurfursten svenskarnas fördrifvande. Mot slutet af år 1634 skref och begärde derföre den sednare, att svenskarna måtte lemna honom en del af Thüringen till vinterqvarter. Banér blef ganska brydd; om han nekade, kunde kurfursten förklara krig; om han jakade, blefve svenska härens egen ställning ganska ofördelaktig, Men kurfursten afvaktade ej något svar, utan tågade rakt på Naumburg, och begärde ett samtal med Banér. Denne, som förutsåg det kinkiga ämnet, och ville i det längsta undvika att lemna afgörande svar, sände en annan i sitt ställe. Kurfursten förklarade då, att han ville hafva en del af Thüringen till vinterqvarter, och att han sjelf måste tala med Banér, om han också nödgades sjelf uppsöka honom; tillika började sachsiska tropparna att här och der tränga de svenska ur vinterqvarteren. Banér, som ej längre kunde komma undan, mötte kurfursten uti Sandersleben d. 2 Januari 1635. Underhandlingen fördes dock i början genom Arnheim. Kurfursten begärde hela Thüringen till vinterqvarter; Banér sträfvade länge emot, måste dock i det mesta gifva efter af fruktan att eljest reta Sachsen till öppet krig. Man öfverenskom derföre, att Banér skulle behålla Erfurt och några områden uti Thüringen, samt båda biskops-stiften Magdeburg och Halberstadt. Sedan man druckit på det lyckliga afslutandet af denna underhandling, framlades de renskrifna exemplaren för att undertecknas. Då märkte Banér, att

orden voro tvärt emot öfverenskommelse så stälda, att Sverge skulle öfverlemna hela Thüringen och behålla biskopsstiften endast öfver nästa vinter; man hade förfalskat uppsatsen i hopp, att Banér efter gästabudet icke skulle märka bedrägeriet. Förtretad nekade han nu att skrifva under, och ville genast resa. Då infördes han uti inre rummet, der kurfursten sjelf jemnte furstarna af Anhalt afbidade utgången. Kurfursten utfor i bittra ord: »Banér »skulle genast skrifva under; ty kurfursten måste ändå »hafva vinterqvarteren. Ville Banér ej med godo vika ur »Thüringen, skulle kurfursten med våld drifva honom både »derifrån och från båda stiften.» Banér svarade oförskräckt: »Det blifver ej lätt att drifva mig från Erfurt och Mag-»deburg; och den, som det försöker, honom bränner jag »på fingrarna.» — »Hvad»! ropade kurfursten, »vill ni »bränna mig på fingrarna? Ni svenskar skolen endast laga »er bort ifrån Tyskland, eljest skall min fot hjelpa er på »vägen.» — »Annorlunda», svarade Banér, »föllo orden, »då vi först kommo till Tyskland. En sådan tacksägelse »och ett sådant afsked hafva ej Gustaf Adolf och sven-»skarna af Sachsen förtjenat.» Kurfursten saktade sig. Man stannade vid det mundtliga beslutet, utan att något skriftligt uppfattande deraf kom i fråga, och skildes slutligen efter utseendet såsom vänner. Banér måste utrymma största delen af Thüringen och betydligen inskränka sina vinterqvarter.

Uti April månad röjdes ett mordförsök mot Banér, hvilkens utmärkta anseende och duglighet af Sverges fiender mycket fruktades. Stallman, fordom svensk soldtagare och kansler i Magdeburg, men derifrån af Banér afsatt, och öfverste Capo från Rügen, hvilken ansåg sina tjenster icke vara nog belönade, ingingo ett förbund att döda Banér; som de sade, för att åt Tyskland förskaffa det lugn, som Banér nu mera ensam hindrade. De värfvade flere anhängare, ibland andra Capos bröder, eller som de vanligen kallades, Kapunerna. Slutligen vände de sig också till en öfverste Plato, som var personlig fiende till Banér.

Men denne afskydde och anmälde brottet. De sammansvurne flydde och dogo sedermera i elände.

Den svåra och besynnerliga ställning, hvari Sverge hade kommit till sina förra bundsförvandter, och i allmänhet till hela Tyskland, födde mycken oro bland det högre befälet i Banérs här. De egennyttigare fruktade, att Sverge skulle genom en dräglig fred draga sig ur spelet, och lemna det främmande krigsfolket obelönt, obetaldt, ett föremål för fiendernas förföljelser. Många bland de bättre sågo med ovilja det krig, som hotade utbrista mellan svenska kronan och deras egna tros- och bundsförvandter, sachsarna. Oaktadt Banér sökte förekomma de vådliga rörelser, som af dessa tänkesätt kunde förorsakas, sammanträdde dock uti Maj månad 1635 de flesta generaler och öfverstar, samt fordrade af Oxenstierna och Banér redogörelse, huru hären skulle soldas och den allmänna freden beredas. Den gången lyckades det väl att lugna och förmå dem till att afgifva ny trohetsförbindelse. Men kurfursten af Sachsen lemnade icke denna sinnesstämning obegagnad. Genom lönnbud lät han i svenska lägret, serdeles till befälet, utdela bref, hvari han försäkrade, »att det medelst freden uti Prag vore sörjdt för »svenska härens säkerhet, betalning, ja till och med belö»ning; om den endast ställde sig samma fred till efter»rättelse och lemnade Tyskland i ro.» På samma sätt lät kurfursten här och der inom svenska lägret uppslå en kejsarens kungörelse, hvarigenom denne uppmanade alla tyskar »att öfvergifva svenska fanorna; och förklarade, att »de, som vägrade efterkomma denna uppmaning, skulle »som fiender till Tysklands lugn och välfärd, blifva med »hårdt straff ansedda.» — Samma uppmaningar kommo äfven i enskild väg. Tyska befälet uti Banérs här hade nemligen uti den sachsiska många slägtingar, och sedan de gemensamma fälttågen förtrogna vänner. Dessa skrefvo till Banérs officerare bref på bref, och uppmanade dem »att ej längre understödja främlingarnas företag mot »det gemensamma fäderneslandet.» I synnerhet var den

mot svenskarna högt förbittrade, nu mera sachsiska fältherren Baudis ifrig uti dylika underhandlingar. Bland gemenskapen och det lägre befälet hade dock dessa uppmaningar ingen serdeles verkan; icke heller bland de tyskar, som voro öfverlöpare eller landsflyktiga från Böhmen, Österrike eller Bäjern. Men bland de andra tyskarna blef oron så mycket allmännare; och hvad som var betänkligast, de i sjelfva verket bästa och anseddaste bland högre befälet, generalerna Sperreuter, Lohusen, Wedel, Winckel, likaså bland öfverstarna voro de mest oroliga. Kurfursten inbillade dem, att det var Oxenstierna och Banér, som egennyttigt och illvilligt hindrade freden, tvärtemot Sverges väl och svenska regeringens önskan. Att bevisa detta sednare lät han i hemlighet uppvisa bref af just sådant innehåll, hvilka skrifvelser verkligen af Oxenstiernas fiender i Stockholm blifvit afsända. Tyska generalerna blefvo häraf än mera oroade. »De ville ej längre, till tjenst för några »främmande personers egennytta och ärelystnad, sönderslita »sitt eget fädernesland; de ville ej längre strida mot egna »landsmän, mindst mot sachsarne, som voro deras både »slägtingar och trosförvandter; häldre ville de taga afsked.» Oxenstierna och Banér kunde ej få dem ur denna öfvertygelse. Kurfursten deremot begagnade tillfället, och med sin nyss förstärkta här tågade han rakt på Hall, som svenskarna innehade, men som befälhafvaren icke vågade försvara, utan straxt öfvergaf. Derifrån trängde kurfursten de svenska inqvarteringarna ytterligare undan, och intog deras platser ända upp till Bernburg. Banér kokade af vrede, men ehuru till och med öfverlägsen, vågade han ej göra motstånd, för att ej förspilla den sista möjligheten till fred. Än mer: hans tyska generaler påstodo, att svenskarna borde »frivilligt draga sig tillbaka ända till Mag»deburg, för att förekomma den anledning till fiendtlighet, »som af det nära grannskapet med sachsiska hären kunde »uppstå.» Banér och Oxenstierna måste äfven till detta lemna sitt bifall; men knappt hade de den 4 Sept. 1635 dragit sig till Magdeburg, förrän kurfursten tågade efter

och besatte de lediga qvarteren, så att grannskapet blef lika nära som förut. Dessutom sträckte han sina troppar norr om Magdeburg ända upp mot Havelberg, likasom för att afskära svenskarna från Östersjön.

I Magdeburg började Banérs tyska befäl att offentligt och på egen hand underhandla med kurfursten. Snart var det icke mer fråga om Sverges, utan om härens tillfredsställande. Fåfängt sträfvade Oxenstierna emot. En gång, då Banér var borta, förklarade de missnöjda rikskansleren för sin fånge, tills han från Sverge anskaffade deras innestående sold. Oxenstierna, som mägtade leda riken, ständer, rådsherrar och furstar, förmådde ej tygla soldaterna. Nu hemkom Banér. Med honom samt med skottarna Lesslie och Ruthwen höll Oxenstierna en vigtig öfverläggning. Man ansåg orätt, att Oxenstierna och Banér, på hvilka Sverges öde i Tyskland helt och hållet berodde, skulle vistas tillhopa på ett så vådligt ställe; der, om de båda blefve fångna, allt vore förloradt. Äfven började de kejserliga att genom Schlesien tåga mot Pommern, der alltså någon behöfdes för att ordna försvaret. Det häraf föranledda beslutet togs och utfördes genast. Midt i natten till d. 19 Sept. förde Banér Oxenstierna utur Magdeburg, och lät några sqvadroner ledsaga honom på vägen till Pommern. Hären knotade högt öfver rikskanslerens flykt. Då sammankallade Banér först det missnöjda öfverbefälet och skrämde ihop dem, så godt han förmådde; sedan berättas det, att han uppställde hela hären och höll till densamma ett tal, hvari han lifligt framställde »nesan »af pragerfreden; det trolösa och skamliga i Kur-Sachsens »uppförande, och hoppet att snart hämnas.» Slutligen ropade han: »Den, som är hedern, Sverge och den evange»liska läran trogen, följe mig»! och hären blef honom trogen.

Det lugn, som sålunda tillvägabragtes, var dock ingalunda pålitligt. Derföre, och emedan i de trånga qvarteren alla förråder snart voro förtärda, och för att komma från det förledande grannskapet med sachsiska hären, drog

sig Banér den 22 Sept. åt vester och inqvarterade sig uti Neder-Sachsen, icke utan häftigt motprutande af dervarande furstar och myndigheter. Men äfven här fortgingo oroligheterna inom hären; dock tyckes det, som flere af generalerna menat ärligt med Sverge, och nu börjat skåda Kur-Sachsens uppförande uti dess rätta ljus. Banér sökte emedlertid förekomma fredsbrott och skref flere gånger höfligt och undfallande till kurfursten. Men denne, som trodde svenska hären nu mera nästan upplöst och sig sjelf viss om segern, beslöt att följa kejserliga sändebudets enträgna föreställningar och skrida till öppen fiendtlighet. Uti Aschersleben utfärdade han de förut omtalade *Blodsorderna*, hvarigenom det nästan afstannade kriget ånyo tändes, för att denna gången brinna uti nära tretton år.

ADERTONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1635.

Så snart kurfursten utfärdat ofvannämnde *Blodsorder*, tågade han utan någon vidare krigsförklaring mot Banér. Uti Egeln blefvo 30 svenskar redan d. 8 Okt. nedhuggna, och två sqvadroner, hvilka ej väntade någon fiendtlighet, blefvo i nejden deromkring öfverraskade och förstörda; på lika sätt eröfrades Werben. Kurfurstens ena syftemål var att afskära Banér i Braunschweig från Ruthwen i Altemark. Det misslyckades. Duwall, Slange och Ruthwen drogo sig hastigt tillhopa och förenades med Banér söder om Lauenburg. Kurfurstens andra syftemål var att afskära hela svenska hären från återgången öfver Elben; derföre hade han redan i förväg sändt sina troppar ned åt Werben; också derföre blef nu Baudis med ena delen af hären afsänd utefter norra stranden af Elben, under det

andra delen följde södra sidan och påskyndade dervid tåget så ifrigt, att på två dagar tillryggalades 14 mil. Men Banér var ännu snabbare och före dem vid Lauenburg, der en bro ledde öfver floden. Några af de förföljande sachsarna, som blefvo alltför närgångna, slog Pfuel vid Blekede tillbaka, så att de förlorade 150 man. Straxt derefter kom hela sachsiska härens förtraf. Sjutton sqvadroner deraf utskickades att undersöka Banérs ställning. Denne mötte, angrep och slog dem genast, så att de förlorade 70 fångar, 3 fanor, och deribland en af de förnämsta, hvilken Banér tog med egen hand. Den 22 Oktober drog sig svenska hären utan att oroas tillbaka öfver Elben.

Emellertid hade kurfursten skickat Baudis att intaga den lilla staden Dömitz; Banér å sin sida hade skickat Ruthwen att undsätta den. Baudis, i hopp om föga motstånd, hade ej medtagit några kanoner och dessutom bortskickat rytteriet att uppåt Mecklenburg förfölja några svenska ströftroppar. Han hade således endast fotfolk, men deraf icke mindre än 7,000 man. Med dessa låg han i förstaden utanför Dömitz och sökte storma; men svenska besättningen der innanför gjorde tappert motstånd. Då Ruthwen kom och såg förhållandet, beslöt han genast angripa. Också besättningen, som märkte Ruthwens ankomst, gjorde utfall, itände förstaden och tvingade sålunda Baudis ut på fältet. Der blef denne oförtöfvadt af Ruthwen angripen. Westgöta rytteri var i spetsen för svenskarna. Utan hästfolk och kanoner kunde sachsarna icke göra betydligt motstånd. 2,500 blefvo fångna, nästan alla de andra nedhuggna. Flere af sachsiska befälet föllo eller fångades. En af svenskarna hade fått Baudis sjelf fast uti bältet; men denne lossade spännet och lemnade både bälte och svärd. Blott hans ovanligt raska springare kunde simmande öfver floden rädda sin herre. Denna betydliga framgång, det är det så kallade *slaget vid Dömitz*, ingaf svenskarna nytt mod; och de sade, »att man tydligen kunde »se Guds straff öfver de trolösa sachsarna.»

Banér begagnade segerfarten. Vid Lentzen sökte sachsarna göra en bro, för att gå öfver Elben och angripa Banér. Denne skyndade sjelf dit, körde sachsarna tillbaka och sköt ned bron. Straxt der ofvanför vid ett vad hade kurfursten sändt några sqvadroner öfver floden och stod sjelf färdig att med en betydlig del af hären följa efter. Banér skickade Erik Slange dit: sachsiska ryttarne blefvo dels nedhuggna, dels fångna, dels jagade i strömmen, så att de drunknade. Straxt derefter kom Banér sjelf och skrämde kurfursten från alla ytterligare försök.

Allt detta hade tilldragit sig inom föga mer än två veckor efter fiendtligheternas utbrott. Banérs här var ganska ringa; ty de opålitliga regementerna hade han redan från Braunschweig skickat åt Westfalen. Efter så många strider och utomordentliga ansträngningar voro derföre de få närvarande tropparna alldeles uttröttade. Dels för att skaffa dem hvila, dels för att förena sig med de från Preussen kommande regementerna, gick derföre Banér uppåt Malchin vid gränsen af För-Pommern.

Sedan nemligen det tjugusexåriga stilleståndet med Polen blifvit afslutadt, skickades större delen af dervarande svenska krigsstyrka till Tyskland under befäl af Torstensson och Axel Lilje. Vid ankomsten till Wollin, blefvo de af kejserliga generalen Marazini angripna; men Torstensson dref anfallet kraftigt tillbaka; hvarefter tropparna, som tågat hela landvägen från Danzig, fingo någon tid hvila ut. Detta gaf anledning till missnöje bland Banérs soldater, der den förra oroligbetsandan började vakna. Man påstod, att tropparna från Preussen, hvilka voro infödda svenskar, gynnades af Oxenstierna och Banér; att de hade rika qvarter i Hinter-Pommern, medan banérska hären lemnades åt mödor, fattigdom och faror; att Oxenstierna och Banér ämnade med de infödda svenskarna rymma tillbaka öfver Östersjön, och lemna de värfvade till pris åt fienden m. m. Förgäfves sökte man öfvertyga dem om motsatsen. Det var ingen annan råd, än att till förekommande af alla misstankar oförtöfvadt kalla torstenssonska tropparna

till Mecklenburg; ehuru Marazini derigenom erhöll fritt fält uti hela Hinter-Pommern, der de missnöjda stettinarne beredde sig att genom förräderi lemna honom deras vigtiga fästning. Omkring den 25 Nov. förenade sig Banér och Torstensson vid Grubenhagen.

Harmsen öfver de oväntade motgångarna, hade kurfursten gripit sig an och fullständigat de undertaliga regementerna, samt tågade nu i medlet af November åter öfver Elbefloden rakt emot svenskarna. Han gjorde det så oförsigtigt, att Banér och Ruthwen återigen lätteligen kunnat förstöra en afskild betydlig del af hans troppar; men det var under ofvannämnde oroligheterstid, och regementerna vägrade lyda sitt befäl. Kurfursten hann rätta felet och lade sig sedan framför svenskarna uti södra Mecklenburg.

Sedan Banér och Torstensson blifvit förenade, uppstod fråga, hvad man borde företaga. Med undantag af några spridda, föga pålitliga regementer, utgjorde denna här det enda och sista stöd, som Sverge hade att i Tyskland påräkna. Det var derföre allt skäl att så litet som möjligt sätta den på spel. Men man förutsåg, att snart skulle alla tre härarna, den kejserliga, den sachsiska och den svenska, blifva sammanträngda uti Pommern, der den sistnämnde skulle antingen svälta ihjel, eller nödgas strida. Man beslöt derföre att gripa till svärdet, häldre frivilligt än tvunget.

Den 28 Nov. anföll Banér sjelf en hop fiendtligt rytteri, hvaraf många nedhöggos och trehundrade jemnte trossen blefvo tagna. Derifrån tågade han rakt till Parchim, dit kurfursten anländt för att förena sig med Marazini, hvilken gått öfver Oder. Kurfursten vågade ej invänta Banér, utan vek undan till Havelberg, men sände åtta hästregementer att verkställa föreningen med de kejserliga. Torstensson med fyra regementer rytteri hastade efter och upphann d. 7 Dec. vid Kiritz de åtta sachsiska, slog dem i grund, tog 10 fanor, nästan all trossen och tvåtusen fångar. Åt Marazini var vid Fehrbellin tillagad samma lek, men han blef varnad och drog sig tillbaka. Banér

sjelf skyndade till Havelberg, jagade kurfursten öfver floden, tog den 9 Dec. staden samt 1,200 fångar och många kanoner. Derifrån sände han King och Torstensson, hvilka den 15 Dec. skrämde befälhafvarne i Werben att uppgifva staden. I samma dagar blef Fehrbellin intaget af Axel Lilje, Butzow af Slange och Zedenich af Karl Gustaf Wrangel. Kurfursten hade emedlertid förenat sig med Marazini och de gingo sjelfva juldagen än en gång framåt och återtogo Fehrbellin. Men tredje-dagen blefvo de ånyo af Banér bortjagade. Denne hotade nu sjelfva Berlin; men sachsiska hären skyndade till dess försvar, och i denna ställning slutade året.

TROPPARNA I WESTFALEN.

Då Banér, som förbemält är 1), tågade från Magdeburg åt Braunschweig, nyttjade han den försigtigheten, att lägga de pålitliga regementerna närmast åt Sachsen till, de andra deremot längre bort åt vester för att ej utsätta dem för frestelsen. När han sedan måste skynda uppåt Elben för att icke af kurfursten blifva afskuren, hann han icke medtaga dessa sistnämnda regementerna. De fingo ej heller sedermera tillfälle att med honom förena sig, utan drefvo omkring uti Westfalen, helt och hållet lemnade åt sig sjelfva. Sperreuter, den förnämste bland dess befälhafvare, öppnade hemliga underhandlingar med fienden och lofvade öfvertala alla regementerna till kejsarens tjenst. Men det misslyckades; äfven med hans eget, der Hans Kristofer Königsmarck var öfverste-löjtnant och troget bevakade Sverges bästa. Sperreuter gick året derpå öfver till kejsaren; men blef dervid nästan ensam. Dock vacklade tropparna; ett regemente upplöste sig helt och hållet; somliga underhandlade med Kur-Sachsen; andra med hertig Georg af Lüneburg; men flere mot Sverge trogna befälhafvare, i synnerhet nämnde Königsmarck, bearbetade saken så, att de fle-

1) Pag. 135.

sta tropparna stannade under Sverges fana, äfven i denna frestande villervalla.

Den i flera berättelser omtalade general Kniphausen hade för något missförstånd lemnat svenska tjensten. Nu kom han till Oxenstierna och erböd sig att taga befälet öfver de i Westfalen varande svenska regementerna. Rikskansler mottog anbudet. Kniphausen begaf sig mot slutet af året 1635 till Westfalen och ordnade svenska tropparna. Men sjelfva nyårsdagen 1636 blef han på ett tåg angripen af de kejserliga. Redan i början af striden fick han en kula genom hufvudet. Svenskarna, genom hans död uppbragta men icke förvirrade, ordnade sig under närmsta öfversten och slogo de kejserliga på flykten, så att desse förlorade 4 kanoner, 500 fångar och 1,300 slagna på fältet.

NITTONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1636 OCH SLAGET VID WITTSTOCK.

Uti det förbund, som Oxenstierna med Frankrike ingått, hade han lofvat, att Sverge skulle för sina underhållspenningar uppsätta tre härar i Tyskland. Detta ordnade han sålunda: att hufvudhären skulle beherrska Elben, ena sidohären Weser och den andra Oderströmmen. Denna indelning blef sedermera under hela den återstående tiden nästan beständigt bibehållen.

För öfrigt antog kriget från denna tidpunkt en helt olika anda mot förut. Sverge hade nu mera, med undantag af hessiska landtgrefven, ingen enda bundsförvandt i hela Tyskland. Detta var väl i många hänseenden svårt. Men i andra lättade det krigets förande; ty, numera helt och hållet oberoende af andras tycken och råd, kunde svenska fältherrarne obehindradt företaga, hvad dem syntes

nyttigast; och då nästan hela Tyskland var deras förklarade fiende, kunde de som i fiendeland öfverallt framtåga och sjelfva taga sina behof. Derföre, och då Sverge saknade medel att underhålla den kostsamma hären, befallde regeringen Banér att låta kriget underhålla sig sjelft. Dock skulle han med skonsamhet behandla protestanterna; undantagande kurfursten af Sachsen, hvilkens öfvermod och förräderi borde straffas.

Också i ett annat hänseende ändrade Sverge sin grundsats för krigets förande. Hertig Bernhards och flere andra furstars sjelfrådiga och egennyttiga planer samt det tyska öfverbefälets opålitlighet hade ofta laggt stora hinder i vägen för Sverges framgång. Regeringen beslöt derföre att hädanefter aldrig i tjenst antaga någon främmande furste, och att uti hären aldrig utan nödfall låta någon icke svensk stiga högre än till öfverstegraden.

Efter dessa anmärkningar om kriget i allmänhet, skola vi följa de serskilda svenska härarna.

HUFVUDHÄREN.

Kurfursten af Sachsen och kejserliga generalen Marazini hoppades, att Banér skulle gå i vinterqvarter och derigenom lemna både sig och dem någon hvila. Men redan den 11 Januari mönstrade han sina troppar uti Ratenau, och tågade sedan förbi de fiendtliga härarna rakt ned åt Kur-Sachsen, tog efter fem stormar in Barby och öfversvämmade Thüringen. Kurfursten hastade öfver Wittenberg till Meissen; men Banér lät dels rifva dels noga bevaka alla bryggor öfver Saalefloden, så att kurfursten nödgades stanna i sitt eget land och kunde alldeles icke komma åt Svenskarna i Thüringen. Dessa huserade der obehindradt och våldsamt, serdeles i de orter, som hörde till Kur-Sachsen. Hvarje stad, hvarje by blef bårdt brandskattad och dock ofta plundrad. Vid ankomsten till Naumburg tillkännagaf Banér, att, om staden mot honom aflossade ett enda skott, skulle den brännas och ingen menni-

ska lemnas vid lif. De skrämda innevånarne öppnade portarna. Svenskarna tågade in, utkräfde 15,000 R:dr i brandskatt, röfvade det oaktadt kyrkornas dyrbarheter, sönderslogo deras prydnader, våldförde qvinnorna och plundrade hvarje hus. Ingen af stadens råd fick ens tala med Banér. Detta skedde i samma Naumburg, der tre år förut, straxt innan slaget vid Lützen, svenskarna blefvo mottagna som befriande englar, och stadsfolket i hänryckning kysste fållarna af den svenska konungens kläder.

Vid denna tiden insjuknade Banérs första gemål ganska häftigt. Banér skyndade till Magdeburg, der hon vistades, och öfverlemnade under tiden befälet åt Torstensson. Denne följde samma plan som Banér, och motade lyckligt och kraftfullt kurfursten, hvarhäldst denne sökte tränga öfver Saalen. Så gick det under vexlande, men för svenskarna ofta lyckliga skärmytslingar uti hela Februari månad, under hvilken tid största delen af svenska hären fick i ro uppfriska sig uti tämligen ymniga vinterqvarter. Men till kurfurstens hjelp nalkades framuti Mars månad kejserliga generalen Hatzfeld med betydliga troppar. Han kom från vestra sidan, så att svenskarna mot honom ej längre voro skyddade af Saale-floden. Den återkomne Banér öfvergaf derföre Thüringen och Saalestranden samt tågade åt norr och ställde sig bakom den eljest obetydliga, men nu af vinterregn svällda Bodeelfven, hvars alla bryggor han ref eller bevakade. Nu i slutet af Mars slapp ändteligen kurfursten öfver Saale och förenade sig med Hatzfeld uti Thüringen, hvarest de härjade lika om ej värre än svenskarna. Men att skada dessa sednare förmådde de ej. Likasom förut bakom Saale mot kurfursten, på samma sätt försvarade sig Banér nu bakom Bodeströmmen mot båda sina fiender. Så förgick en del af April. Men genom då inträffande torr väderlek föll Bodeströmmen och kunde snart hvar som häldst öfvervadas, hvarförutan munförråd började tryta. Banér drog derföre längre ned emot Magdeburg. Med en stark besättning i denna stad, tågade han under tre veckors tid fram och tillbaka kring densamma, skär-

mytslade med sina fiender, uttröttade och lockade dem fram och åter i det förrådslösa landet. Slutligen kunde han ej längre underhålla sina egna troppar. Han lade under öfverste Drake en besättning af två regementer uti Magdeburg, och tågade sjelf till Werben, för att skaffa hären förfriskning och hvila.

Men der utbröt återigen myteri. Öfverstarna önskade, att en viss summa af fransyska underhållspenningarna skulle utdelas på hvart regemente, och de gingo till Banér för att framställa denna sin begäran. Han visste förut afsigten och lät dem derföre ingen gång få ordet, utan började sjelf dugtigt banna upp dem »för den dåliga ordnin»gen bland tropparna, öfver hvilkas plundringar och rys»liga öfvervåld beständiga klagomål inkommo. Men nu,» sade han, »nu skall jag låta uppfånga dessa vanartingar »och sedan straffa både dem och deras anförare, som ej »hålla dem i bättre ordning.» Derpå, utan att afvakta något svar, gick han ifrån dem in i sitt inre rum; men inkallade efter sig öfverste Krokow, hvilken var sjelfva hufvudmannen i sammansvärjningen. Denne bannade han i än skarpare ordalag »för deras närvarande olagliga och oför»ståndiga förehafvande. Edert företag,» sade han, »kan »jag icke anse för något annat än en sammansvärjning, »och nu ämnar jag icke som i fjol tiga och tåla, utan ge»nast taga upphofsmännen för hufvudet. Lagen er derför, »hvar och en till edra regementer, och hållen de sjelfs»våldiga soldaterna i ordning. Och ni, öfverste Krokow, »tågar straxt ut med 200 ryttare att fasttaga våra plun»drare.» Krokow började ursäkta sig: »öfverstarne hade »blott velat framställa sina önskningar, icke vara sitt befäl »olydiga» m. m. För att visa denna sin hörsamhet, aftågade han genast och återkom inom kort med fyra gripna syndare. Dessa blefvo afstraffade och sammansvärjningen hördes ej mera utaf.

Emedlertid hade Baudis och Hatzfeld angripit Magdeburg. Staden försvarades i början tappert och den förstnämnde blef dervid så illa sårad, att han nödgades taga

afsked, hvarefter kurfursten anförtrodde sitt öfverbefäl åt hertig Frans Albert af Lauenburg. Banér beräknade som säkert, att Magdeburg skulle försvara sig ännu någon tid och låg derföre stilla uppe vid Werben. Men oförmodadt öfverlemnade Drake staden d. 5 Juli uti fiendens våld.

Harmen och skadan för svenskarna var ganska stor. De hade numera söder om Stettin ingen enda betydlig fästning till stöd, och deras här måste derföre flyta omkring utan fast fot. Emedan nu kurfursten och Hatzfeld förstärkte sina troppar, och dessutom åter förenade sig med Marazini, ansåg Banér sin styrka för svag. Den 2 Augusti tågade han derföre från Werben uppåt Lüneburg, förenade sig med den från Westfalen ditkallade general Lesslie och dess troppar; och emedan de kejserliga under tiden intagit nästan alla fästen utefter Elben, drog sig Banér inåt Mecklenburg, der han förenade sig med 4,000 man under Witzthum, hvilka Herman Wrangel från Pommern skickat honom till förstärkning, så att Banér nu ägde 16,000 eller efter andra uppgifter 22,000 man under sitt befäl.

Oaktadt denna styrka var han dock i fara att blifva nedträngd till hafsstranden och der uthungrad. Framför honom stod vid Perleberg den förenade hären, vid pass 30,000 man stark. Dertill väntade kurfursten hvarje dag betydliga förstärkningar, dels under kejserliga generalen Götz, dels från hertig Georg af Lüneburg, hvilken nu öppet förklarat sig för Sverges fiende. Om dessa förstärkningar hunnit ankomma, skulle svenskarna varit alldeles förlorade. De syntes redan nu vara det. Förråderna började tryta, soldaterna rymma, befälet knota; och Götz och Lüneburgarne nalkades. Då beslöt Banér att våga det yttersta, och angripa den öfverlägsna fienden. Han uppbröt från Parchim och tågade rakt på Perleberg, der Hatzfeld stod i ett fördelaktigt och väl förskansadt läger. Två dagar å rad ställde sig Banér i slagtordning framför fienden, men denne låg orörlig; och det hade varit en orimlighet att angripa honom. Banér gjorde derföre en sidorörelse och tog Havelberg. Då uppbröt Hatzfeld och gick åt Meck-

lenburg, för att lättare kunna förena sig med Lüneburgarna, hvilka stodo närmare Pommern. Banér skyndade efter och hann fienden utanför Wittstock. Vid underrättelsen om Banérs annalkande, stannade Hatzfeld på Schreckenberg, en betydlig sandhöjd, söder om nämnde stad, uppkastade i hast några jordvallar och ställde mellan dem trossvagnarna så, att de bildade en slags förskansning. Det var hans fulla afsigt att här likasom vid Perleberg undvika striden.

SLAGET VID WITTSTOCK.

Men det var också Banérs fulla afsigt att drifva saken till afgörande slut. Vid middagstiden kom han inemot Schreckenberg, såg fiendens fördelaktiga ställning och beslöt att det oaktadt genast angripa. Anordningen gjordes ofördröjligen. Generalmajorerna Stålhandske och King togo venstra flygelns rytteri och gjorde dermed en lång omväg, för att från vester komma upp på höjden och taga fienden i ryggen. Banér och Torstensson med högra flygelns rytteri gingo upp på en ås straxt öster om Schreckenberg, i afsigt att draga fienden ditåt och ifrån förskansningarna, bakom hvilka han var oangriplig. Midten, som bestod af fotfolk, fördes af Alexander Lesslie; och ett långt stycke bakom stod Witzthum med reserven.

Utgången var hufvudsakligen beräknad på båda flyglarnas anfall; först på den högra. Klockan tre eftermiddagen ryckte Banér och Torstensson upp på höjden och började striden. De vunno en del af sin afsigt, ty mängden af fiendtliga hären vände sig från förskansningarna ditåt. Men härigenom blef också Banér utsatt för en alltför stor öfvermagt. Striden blef långvarit och het. Den ena gången efter den andra fördes svenskarna i elden; men blefvo med förlust slagna tillbaka. Banér gjorde allt för att uppehålla deras mod, och fäktade sjelf än till häst, än till fots, och Torstensson understödde honom med lika mannamod. Ryttarna voro sina anförare värdiga, serdeles liff-

länningarna och finnarna. Det fanns ingen sqvadron, som ej fördes sex, somliga ända till tio gånger i elden. Slutligen blefvo de likväl trötta. Men just i samma vefva gingo från Schreckenberg fyra brigader fiendtligt fotfolk, för att taga de kämpande svenskarna i sidan. Dessa tycktes förlorade. Fienden trodde, att Banér fallit, och uppgaf höga segerrop. Men Lesslie, som undertiden enligt befallning stått stilla, skyndade nu fram med fem brigader och dref tillbaka det fotfolket, som ämnade sig åt Banér, hvars rytteri derigenom fick någon hvila. Lesslie sjelf blef deremot af fiendens både häst- och fotfolk anfallen och illa handterad; så att två af hans brigader mistade sina fanor och blefvo alldeles förstörda. Han sände till Witzthum och begärde hjelp från reserven, och Banér hade redan med samma befallning ditskickat flere bud. Men Witzthum stod orörlig: »Jag vet nog, när jag skall komma», svarade han ilbuden. Till sina officerare sade han: »Här kom- »mer det att gå som vid Nördlingen, jag har det redan »länge förutsagt.»

Sådan tycktes äfven slagets utgång blifva. Det led mot aftonen; Stålhandske och King sågos icke till; Lesslies troppar voro nära uppgifna; Witzthum höll sig undan, och sjelf blef Banér ånyo häftigt anfallen af öfvermagten. Han trodde sig förrådd och slaget förloradt; men kämpade ännu med förtviflans sista mod. Ändtligen mot skymningen efter flere oförmodade hinder kommo King och Stålhandske fram till fiendens högra sida, nu mera oväntade för både vänner och fiender. Salvor och höga rop tillkännagåfvo, huru de, brinnande af stridslust, föllo fienden uti ryggen. I reserven hade också öfverste Berghoff, otålig öfver Witzthums dröjsmål och utan hans befallning ryckt fram, hvarpå Witzthum sjelf följde efter till Lesslies hjelp. Nu vände sig på en gång bladet 1). Fienden, orolad öfver reservens framryckande och alldeles förbryllad öfver Stålhandskes oförmodade men ytterst häftiga anfall, förlorade modet och grep.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 och 21 Aug. 1638.

till flykten, ryteriet främst. Fotfolket lemnades utan all hjelp; det sachsiska led mycket; det kejserliga blef nästan förstördt, så att mellan fyra eller fem tusen lågo på valplatsen. Svenskarne togo allt fiendens artilleri, bestående af trettiotre kanoner och två mörsare med stora förråder, all trossen och deribland kejserliga generalernas och sjelfva kurfurstens rika bordsilfver, samt slutligen 151 fanor och standarer, hvilka Banér åt öfverlemnarna betalte med 10, ja ända till 30 dukater för stycket, allt efter deras värde. Svenskarne hade förlorat i sårade 2,200 och i döda 1,100, deribland också öfverste Berghoff, som först förde fram reserven.

Under natten höll Hatzfeld med rytteribefälet en öfverläggning, antingen man borde förnya striden eller draga sig tillbaka. Det sednare ansågs för rådligast, och verkställdes. Men tidigt morgonen derpå sände Banér Stålhandske och King att med rytteriet förfölja de flyende. Dessa verkställde uppdraget och återkommo ej förr än d. 29 September. De hade under tiden nedhuggit många hundrade af flyktingarna och medförde nu 35 fanor, tvåtusen fångar, och bland annat en af kurfurstens praktvagnar, hvilken Stålhandske förärade åt Banér. Kurfursten sjelf stannade på sin flykt icke förr än i Leipzig.

Denna afgörande seger väckte uti hela Europa den största uppmärksamhet; hos vännerna högljudd glädje, hos fienderna oro och harm; hos alla förvåning öfver svenskarnas ihärdighet, lycka och kraft. Den bidrog också att befria Sverge från en ny fiende. Under sken af overksamhet hade nemligen general Arnheim nu i två år legat på sitt slott Boitzenburg norr om Berlin. Men under denna tid hade han sökt bilda ett tredje parti, bestående af Polen, Danmark, Lüneburg, Mecklenburg och Lauenburg. Detta var nära färdigt att träda i verksamhet, då det genom slaget vid Wittstock gjordes om intet. När Kristian den fjerde i Rendsburg fick underrättelse om denna svenskarnas seger, slog han förtretad hatten i bordet och utbröt i bittra ord. Men Banérs namn började att åtfölját

af beundran gå kring hela Europa. Konung Ludvig den trettonde i Frankrike förklarade honom skriftligen sitt välbehag, lofvade bistånd, lät öfverlemna honom en äreskänk af 12,000 riksdaler, samt kallade honom *Mon Cousin*, en tittel, hvarmed under hela trettioåra kriget Frankrikes konungar funno för godt att hedra de store svenskarna Oxenstierna, Horn, Banér, Torstensson och Wrangel.

Banér hade velat utan dröjsmål förfölja den slagna fienden och tränga djupare in uti Tyskland. Det var omöjligt. Genom de många ansträngningarna var hären uttröttad och behöfde hvila. Framför honom lågo efter hvarandra länderna Brandenburg och Magdeburg, båda alldeles uttömda. Städerna kring Haveln och Elben hade inom 6 veckor blifvit plundrade, två gånger af svenskarna och en gång af de kejserliga; de voro nu nästan öde. Likaså landet. Ehuru skörden, om någon blifvit qvarlemnad, borde just nu finnas att tillgå, så ansågs likväl landet för en sådan ödemark, att det för en större här var omöjligt tåga derigenom, utan att medföra stora munförråder. Sådana saknade Banér, äfven dragare. Han stannade derföre vid Werben och lät krigshären hvila. Sina sårade sände han upp till Mecklenburg, att der inqvarteras och vårdas; men fursten, i hemlighet svenskarnas ovän, befallde sina undersåtare att icke ens för betalning taga emot svenskarna; och undersåtarne, sjelfva af samma tänkesätt, lydde dessa befallningar. En stor mängd sårade dogo af hunger, frost och vanvård. Utanför porten till hertigens hufvudstad, Schwerin, ihjelfröso på en enda natt 13 sårade svenskar. Det var denna Mecklenburgska hertigen, som, af Wallenstein fördrifven och afsatt, hade i Sverge funnit först beskydd, sedan den hjelp, hvarigenom han åter kommit till besittning af sitt fäderneslånd.

Efter fjorton dagars hvila och nu medelst öfverlöpare förstärkt till 30,000 man, drog Banér genom Altmarkt nedåt Thüringen, Brandenburg och Hessen samt utdref ur dessa länder Hatzfeld och äfven Götz, som kommit den förre till hjelp. Sedan nalkades han Hessen och uppmun-

trade landtgrefven och innevånarna, hvilka före slaget vid Wittstock voro nära att i förtviflan sluta fred med kejsaren. Derpå sände han Lesslie med några troppar åt Westfalen och gick sjelf till Thüringen samt lyckades att bekomma den vigtiga fästningen Erfurt. Men som detta land var alldeles utplundradt af både svenskar, sachsare och kejserlige, vände han sig till Meissen, för att derstädes hos kurfursten taga vinterqvarter.

Efter slaget vid Wittstock hade denne sednare af hela sin krigshär kunnat rädda och tillsammanshålla endast 2,000 man. Banér ansåg sig derföre obehindradt råda öfver hela landet. Juldagen utfärdade han till dess innevånare en kungörelse af innehåll: »att, oansedt han efter »vanligt krigsbruk ägde rättighet att behandla dem helt »och hållet som fiender och råda öfver både deras ägode»lar och personer, ville han dock vidmagthålla ordning och »rättvisa, om sachsarna (den ordentliga krigshären undan»tagen) bemötte honom stilla och fredligt.» Derpå tågade han in i landet. Han ville bemägtiga sig Torgau för att öfver dess brygga hafva säkert återtåg, om så skulle behöfvas. Den 3 Januari gick han derföre från Leipzig, öfverraskade och förstörde vid Eulenburg 6 der nyligen sammanskrifna hästregementer, eröfrade Torgau och tog två fotregementer till fånga, hvilka nästan helt och hållet öfvergingo till Sverges tjenst. Sedan Torgau fått tillräcklig besättning, återvände han till Leipzig.

VESTRA SIDOHÄREN.

Efter Kniphausens död ledo svenskarna någon tid afbräck uti Westfalen. Ändtligen öfvertalade Oxenstierna Alexander Lesslie att uti Februari 1636 derstädes öfvertaga befälet. Nu började det gå bättre. Svenskarna intogo Minden genom ett förräderi, som redan af Kniphausen var uppgjordt med en hans i fästningen varande slägtinge. Lesslie lockade till sig mycket af Lüneburgs trop-

par. Hessarna efter långt betänkande förenade sig med svenskarna i Maj. 1 Juni undsattes Jakob Ramsay i Hanau, hvarom mera framdeles. Dock ledo äfven svenskarna uti flere skärmytslingar. Uti Augusti blef Lesslie och hela hans styrka, som förut är berättadt, kallad till Banér, då de kejserliga fingo i Westfalen fritt spel och nästan helt och hållet qväfde hessarna. Efter slaget vid Wittstock kom Lesslie tillbaka; men kunde endast med möda till årets slut försvara sig mot den kejserliga generalen Götz och mot dess talrika troppar.

ÖSTRA SIDOHÄREN

blef först detta året bildad och bestod dels af nykommet folk ifrån Sverge, dels af troppar, som blifvit ditskickade från Preussen. Den anfördes af gamla fältmarskalken Herman Wrangel, segraren vid Gorzno; och hufvudbestämmelsen var, att uppefter Oder intränga i Schlesien, gifva dervarande protestanter luft, och skydda Banérs venstra sida. Mot Wrangel stod kejserliga generalen Marazini, båda för svaga att företaga något hufvudsakligt, och än mera försvagade genom beständiga hjelpsändningar till hufvudhärarna. Efter slaget vid Wittstock ryckte dock Wrangel fram, eröfrade Gartz och tågade till och med in i Berlin, der han utkräfde en dryg brandskatt, dock mest i varor till härens behof. Sedan trängde han fram till Frankfurt; men då en fiendtlig styrka nalkades, drog han sig uti December tillbaka till Stettin, och gick i vinterqvarter.

TJUGONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1637.

HUFVUDHÄREN OCH ÅTERTÅGET FRÅN TORGAU.

I stället för att söka vinterqvarter, började Banér att genast i Januari månad belägra Leipzig. Han dref detta företag med yttersta ansträngning i afsigt att begagna den vigtiga staden till vapenplats. Redan hade han fört belägringen ganska långt, stora murbrott voro nedskjutna, och han påskyndade arbetet så mycket ifrigare, som en stark kejserlig här under Götz och Hatzfeld från Westfalen nalkades till undsättning. Lesslie hade för deras öfvermagt nödgats vika tillbaka till Banér. Han befalldes nu att jemnte Pfuel och Stålhandske hindra fienden från att framtränga öfver den svällda floden Unstruth. Pfuel och Stålhandske förvillade sig på vägarna; Lesslie trodde sig ensam för svag, och vek undan; fienden, det var ännu blott förtropparna, bemägtigade sig obehindrad alla öfvergångarna öfver floden. Banér, högligen uppbragt, skickade återigen Lesslie och Stålhandske med en stor del af sin här till Saalen, och befallde dem strängeligen att åtminstone vid denna flod hindra fienden. Men det gick på samma sätt. Ett rykte, att de kejserliga nalkades, 30,000 man starka, skrämde bort svenskarna; och fienden gick öfver Saalen icke långt från Leipzig.

Vid sistnämnde stad var emedlertid Banér nära att vinna sin afsigt. Den 6 Februari om aftonen hade ett murbrott af 24 alnars längd blifvit nedskjutet. Banér gick uppmuntrande omkring bland tropparna. »Lustigt bröder!» sade han, »i morgon skall Leipzig blifva vårt.» Natten och morgonen tillbragtes under förberedelser till stormning; men just en timma, innan den skulle begynna, anlände ett ilbud med underrättelse, att de kejserliga kommit öfver

Saale och nalkades. Utom sig af harm måste Banér lemna det nästan tagna rofvet och draga sig tillbaka.

Den återstående delen af Februari månad tillbragtes under vexlande skärmytslingar samt fram- och återtåg uti landet Meissen. Men emedan svenskarne voro sin fiende redan från början underlägsna och denne likväl alltid undvek fältslag, men deremot nästan dagligen erhöll nya förstärkningar, så blef det slutligen för Banér omöjligt att bibehålla sig i fria fältet. Han beslöt derföre att använda det krigssätt, som redan med fördel blifvit af Gustaf Adolf begagnadt vid Schwedt, Werben och Nürnberg, och af Banér sjelf föregående året vid Magdeburg. Han sände King och Ruthwen med en hop troppar till Westfalen, att der återigen utbreda svenska vapnen, medan Banér sjelf drog öfver sig och sysselsatte alla de fiendtliga härarna. För detta sistnämnde ändamål lät han så mycket som möjligt befästa Torgau och från kringliggande nejder ditföra så mycket munförråd, han kunde öfverkomma. Med denna fästning till stöd försvarade sig Banér mot vida öfverlägsna fiender; neml.: sachsiska tropparna, de kejserliga härarna från Pommern under Marazini, från Schlesien under Mansfeld, och från Westfalen under Hatzfeld, och dessutom mot de uppretade bönderna i nejden. Oaktadt sin öfverlägsenhet, mägtade dock icke fienden stänga Banér inne. Svenska tropparna ströfvade på ömse sidor Elben ända till Leipzig, Dresden och schlesiska gränsen, under vexlande skärmytslingar och härjningar. Landet led förskräckligt, ty det behandlades lika illa af vänner och fiender. Serdeles ryktbar blef Wurtzens förstöring, hvilken skedde af svenskarna. Den lilla staden betalade först en dryg brandskatt, blef det oaktadt sedermera under hela påskveckan på det ohyggligaste sätt plundrad, innevånarne misshandlade, mördade och staden slutligen uppbränd. En flygskrift, kallad *Wurtzens kors och plågovecka* spridde kring hela Europa underrättelsen om denna illbragd, hvilken förtjenade rum bredvid Pasewalks och Magdeburgs förstöringar.

För att skaffa sig mera utrymme, hade Banér befallt Herman Wrangel att från Pommern göra en rörelse mot Schlesien. Detta lyckades så till vida, att Marazini och Mansfeld nödgades öfvergifva Banér och vända sig mot Wrangel. Men i deras ställe nalkades från Thüringen Gallas och från Böhmen Schwarzenberg med vida betydligare troppar än de, som afgått. Banér sökte att före deras ankomst lemna de kejserliga ett fältslag, men förgäfves. Det sägs tydligt, att fienden valt den i dess tanke säkrare utvägen att genom öfvermagten qväfva Banér. Denne hade nu under hela Mars, April och Maj månader försvarat sin ställning; sjelf visserligen lidit förluster, men tillfogat fienden vida större Dock, fiendens blefvo ersatta, Banérs icke. Nu i slutet af Maj kommo Gallas och Gleen från Thüringen och Isolani med Schwarzenberg från Böhmen. Svenskarna blefvo drifna från Wittenberg, från Eulenburg. De kejserliga gingo vid Wittenberg och Dresden öfver Elben, innestängde Torgau från begge sidorna, samt började att både ofvan och nedan om denna stad slå skeppsbryggor öfver floden, för att kunna tränga Banér ännu närmare på lifvet. Det var nu, som han ändtligen beslöt anträda sitt återtåg.

Detta försök var dock ganska vådligt. Banér sjelf hade endast 11,000 man; de fiendtliga härarna omkring honom utgjorde enligt sägen 60,000. Af dessa stod Gleen med en betydlig styrka norr om Banér vid Wittenberg, och Marazini samt Mansfeld ändå längre bort vid gränsen af Pommern; båda vid de vägar, på hvilka Banér skulle anträda återtåget. Dessutom var landet öde, så att munförråd måste medföras, hvilket jemnte de många floderna otvifvelaktigt skulle göra tåget både långsamt och vådligt. Oaktadt alla dessa svårigheter, måste det dock försökas.

Ännu återstodo uti Torgau betydliga munförråd och 2,000 åmar vin. Häraf lät Banér under flere dagar förpläga sina soldater för att gifva dem krafter och mod; det bästa återstående lades på trossvagnar. Staden ransakades noga och alla dyrbarheter borttogos; eljest skedde intet öf-

vervåld, utom att elbqvarnarna med tillhörande hus och brygga nedbrändes, för att hindra fienden från att på denna väg förfölja. Den 18 Juni om aftonen uttågade ändtligen Banér med hela sin här ifrån Torgau. Afsigten var att öfver Oder och Warta utefter polska gränsen, den enda möjliga vägen, framtränga till Pommern för att der förena sig med Herman Wrangel. Fiendens afsigt blef deremot att genskjuta och komma före honom till någon af floderna och der hindra återtåget. Nu började derföre en kapplöpning. Fienden, genast underrättad om Banérs aftåg, uppbröt tidigt d. 19 Juni från Pretsch; och sände serskildt ett tusen kroater, som skulle angripa Banérs eftertroppar och hindra tåget. Denna dag kommo svenskarna till Hertzberg, de kejserliga till Jessen, båda vid svarta Elsterfloden. Den 20 kommo svenskarna till Lucka, fienden till Jüterbock. Den 21 kommo svenskarna under svåra skärmytslingar med de förstärkta kroaterna endast till Lubberass, fienden till Barut. Den 22 blefvo svenskarna åter igen af skärmytslingar uppehållna och kommo blott något närmare Odern; de kejserliga deremot till Furstenwalde. Den 23 gick Banér vid Furstenberg utan förlust öfver Odern; fienden, som redan vunnit behöfligt försprång, hvilade ut, för att hämta krafter. Den 24 Juni kommo svenskarna till Drossen; de kejserliga tågade på vestra sidan Oder till Küstrin; och Marazini, som förut varit i Küstrin, skyndade till Landsberg. Den 25 Juni hunno svenskarna halfväges från Drossen till Landsberg; Gleen deremot gick från Küstrin till att förstärka Marazini. Den 26 kom Banér till Landsberg. Han hade ämnat att i denna stad, som ännu innehade svensk besättning, gå öfver Wartafloden, och sedan på vinst och förlust slå sig igenom Marazinis troppar. Men han fann för sig icke blott Marazini utan äfven Gleen, således en nära dubbelt så stark fiende, i hvars åsyn det var alldeles omöjligt att gå öfver den månggreniga, träskomgifna Warta. Banérs ställning var förtviflad; framför honom Warta med öfverlägsen fiende; till höger Polen, Sverges halffiende, som troligen skulle begagna

ett sjelftaget genomtåg till krigsanledning, och som deremot gerna skulle öppna sitt land för de kejserliga, hvilka således der likaså lätt som vid Landsberg kunde stänga öfvergången öfver Warta. Till venster var Oderströmmen, och der bakom de öfriga kejserliga tropparna under Isolani och Buchheim. Omkring Banér uti det hörn, der han stod, ingen fast ort till försvar, intet förråd till underhåll, ej ens för ett par dagar. »Nu», skrefvo de kejserliga härförarne till Wien, »nu hafva vi ändtligen fått Ba»nér in uti säcken.»

Banér var utom sig af ängslan och harm. Denna sista känsla gaf han i synnerhet luft emot Beauregard, ett ombud, som Richelieu underhöll uti svenska lägret. Banér påstod nämligen, att hela hans olycka kom deraf, att Frankrike drog så länge i betänkande att gå öfver Rhen och taga verksam del uti kriget, genom hvilket dröjsmål kejsarn fått tillfälle att använda alla sina troppar mot svenskarna. »Om», sade han hotande, »om jag och de »kejserlige någon gång skulle gemensamt fäkta mot Frank»rike, så skall jag i sanning icke göra så många omstän»digheter vid att gå öfver Rhen.» Men ett beslut måste fattas. Den 27, 28 och 29 Juni hade Banér stått vid Landsberg och öfver floden vexlat kanonkulor med Gleen och Marazini under åtskilliga misslyckade försök att komma öfver. Den sista dagen eller den 29 Juni förklarade ändtligen Banér, att han beslutat göra återtåget genom Polen. All den sämre trossen brändes för att ej vara till hinder; Banérs gemål med qvinnorna sändes under tillräcklig betäckning i förväg åt polska sidan. Banér sjelf sammankallade det högre befälet, tillkännagaf sin afsigt och förmanade strängeligen att under tåget genom Polen förekomma alla plundringar, på det man måtte gifva polska regeringen så liten anledning till missnöje som möjligt. Dessa åtgerder blefvo snart bekanta hos de kejserliga, hvilka på sin sida också sände en hop troppar inåt Polen, för att äfven der hindra öfvergången.

Men den 30 Juni, tvärt emot föregifven afsigt, återkallade Banér de åt öster sända qvinnorna, och skyndade uti jagadt tåg vester ut mot Odern, hvilken han fann af fienden obesatt. Vid Göritz, straxt söder om Küstrin, vadade han åter och äfven denna gången utan förlust öfver nämnde flod, öfverraskade och tog 100 kejserliga vagnar med välkommet munförråd. Den 1 Juli gick det ännu i sträcktåg ända bortom Brietze. Den 2 Juli med mera säkerhet och lugn blott till Frienwalde; ty nu mera kunde ingen hindra honom att d. 3 Juli komma till Schwedt och i der varande fasta läger förena sig med Herman Wrangel. Hären var räddad och det utan betydlig förlust. Man berättade för Banér, hvad de kejserliga generalerna skrifvit om hans belägenhet. »Ja»! sade han, »de »hade mig fången; men de glömde att knyta för säcken.»

Banérs vid detta tillfälle visade beslutsamhet, kraft och lycka, väckte mycken uppmärksamhet, och *Återtåget från Torgau* har blifvit ganska ryktbart i krigshistorien. Jemnte Banér utmärkte sig under detsamma Erik Slange, Karl Gustaf Wrangel och Adam Pfuel.

Det tyckes, som fienderna sjelfva blifvit så förvånade öfver Banérs lyckliga räddning, att de i början icke visste, hvad de skulle företaga; ty svenskarna lemnades flere veckor i ro, ehuru de också efter föreningen voro sina fiender helt och hållet underlägsna. Men mot slutet af Augusti närmade sig Gallas, hvilken nu tagit befälet öfver alla de förenade härarna. Då lemnade Banér Stettin åt Torstensson och Hinter-Pommern åt Adam Pfuel att försvaras. Emedan fienden tycktes rikta sitt anfall förnämligast mot För-Pommern, skyndade Banér och Herman Wrangel sjelfva dit, och ställde sig den förre bakom Trebelfloden vid Triebsees, den sednare bakom Peenefloden vid Loitz, för att, förskansade vid dessa vattendrag, skydda Sverges sista tyska besittning, det bakom liggande hörnet af Pommern. Det var alldeles samma ställning, hvari Gustaf Adolf första gången hejdade Tillys anfall. I tre veckor motstodo också svenskarna hvarje Gallas bemödande,

så att han af brist på munförråd måste d. 11 September draga baklänges åt Neder-Sachsen. — Men sedan hans soldater blifvit derstädes uppfriskade, kom han tillbaka mot svenska tropparna bakom Trebel. Dessa voro uti en belägenhet, mer ömkansvärd än någonsin under hela kriget. Allt vunnet byte hade under det jagade återtåget måst öfvergifvas, då äfven befälets och större delen af rytteriets hästar blifvit borttagne för att rädda kanonerna. Befälet hade inga pengar, soldaterna trasiga kläder och inga skor; på krigs- och munförråd var den största brist. Men hären anfördes af Banér, Herman Wrangel, och den nu ditkomne Leonhard Torstensson, de lägre att förtiga. Också blef Gallas för andra gången kastad tillbaka inåt Mecklenburg. Emellertid hotades svenskarna af hungersnöd. För att undvika denna och om möjligt åter draga de kejserliga från sjökanten, tog Banér det förtviflade beslutet att ännu en gång störta sig in bland fienderna. Han tågade verkligen nedåt Schwedt och derifrån åt Hinter-Pommern; men hans styrka var så obetydlig, att Gallas ej brydde sig om att förfölja den, utan lemnade detta åt Marazini, och lät sjelf sina troppar under tiden hvila ut.

Ty också den kejserliga hären hade lidit utomordentligt, så väl genom hunger som genom beständiga fram- och återtåg uti de öde nejderna Brandenburg, Mecklenburg och Pommern. På landet voro nämligen nästan alla hus uppbrända, så att soldaterna också under denna sena årstid nödgades frysa nätterna igenom under bar himmel. Inga lifsmedel, inga menniskor, annat än döda, hvilka öfverallt lågo vid vägarna, blandade med hästar, båda dels skjutna, dels hungrade ihjel. Sedan Gallas gjort flere fåfänga försök att intaga Anclam och der öfver Peene intränga i Pommern, samt äfven, såsom vi förut omnämnt, tvenne serskilda gånger blifvit tillbakaslagen vid Trebelfloden, misströstade han att detta år kunna någonting vidare uträtta, och ämnade derföre leda sin här till mindre förödda länder och der taga vinterqvarter. Herman Wrangel, som trodde, att Gallas förföljde Banér och öfvergifvit

sina anslag vid Trebelfloden, reste till Greifswald, för att med den nyss från Sverge öfverkomna Lesslie rådgöra, huru försvaret vidare skulle föras. Under tiden lemnade han åt Witzthum högsta befälet öfver tropparna vid Trebel.

Men emellertid hade en pommersk adelsman, vid namn Kussow, kommit till Gallas och erbudit sig att visa en säker och obevakad väg öfver Trebelfloden. Gallas antog förslaget och öfverhopade Kussow med löften. Till denne sednare sällade sig en annan pommersk adelsman, Georg Behr, från hvilken svenskarna tagit några spann hästar och som derföre var uppbragt. Under ledning af dessa båda män, gingo de kejserliga åt Triebsees till och medförde på vagnar tvenne båtar från Malchin. Ett stycke söder om Triebsees var den anvista platsen. Båtarna drogos en fjerdingsväg öfver omgifvande träsk ända till floden, hvarpå 100 soldater natten mellan den 23 och 24 Oktober rodde öfver, intogo genom öfverraskning fästet vid Triebsees och insläppte öfver dervarande vindbrygga den utanför väntande kejserliga hären. Nu var gärdet uppgifvet, det enda lilla, som svenskarna ännu innehade af Tysklands jord. Hela För-Pommern öfversvämmades och svenskarna inneståndes uti Stralsund, Anclam och Greifswald, de enda städer, som der kunde försvaras. I Hinter-Pommern skärmytslade Banér med fienden, men var i det hela underlägsen, så att äfven detta land för det mesta öfversvämmades af de kejserliga; Usedom och Wollin förlorades äfven, och det var endast sen årstid och tryckande förrådsbrist, som hindrade Gallas att bemägtiga sig det oförsvarade Rügen.

Aldrig under hela trettioåra kriget var svenskarnas ställning så förtviflad, som nu. Men Banér, alltid störst i olyckan, var det äfven denna gången och for oupphörligt omkring, kämpade med fienden och uppmuntrade sina egna.

De kejserligas belägenhet var ej heller afundsvärd. Uti det förhärjade Pommern funno soldaterna icke ett bröd, hästarna icke ett strå. Bakom låg det utätna Meck-

lenburg, det alldeles ödelaggda Brandenburg och Sachsen; hvarföre också alla förråder måste föras långväga från öfra Tyskland. Af denna orsak, och emedan Gallas i allmänhet var föga skicklig förrådsskaffare, började de kejserliga snart att lida brist, ja nästan hungersnöd, hvarjemnte pestartade sjukdomar uppkommo. Gallas kunde ej längre bibehålla sig i Pommern. Med en af elände nästan förstörd här, som det säges, från 60,000, förminskad till 15,000 man, drog han sig den 25 Dec. tillbaka, och tog vinterqvarter uti Mecklenburg, Lüneburg och en del af Holstein. Det var efter detta fälttåg, som man började gifva honom tillnamnet *Härförstöraren.*

Witzthum begaf sig genast efter fälttågets slut till Sverge, emedan han blifvit anklagad för sitt uppförande både vid Wittstock, Triebsees och annorstädes. Men då han i allmänhet ansågs vara långsam och vankelmodig, men dock egenkär och envis, frikände regeringen honom från beskyllningen för förräderi och lät honom, dock afskedad, återvända till Tyskland 1).

Detta år d. 15 Februari afled kejsar Ferdinand den andre, förnämsta anledningen till det krig, som nu i nitton år härjat hans fädernesland. Han dog under lifliga försäkringar, att, hvad han gjort, hade skett i öfvertygelse att dermed befordra Guds rike på jorden, och att han ännu i dödsstunden hyste samma fasta tro. — Hans son och efterträdare, kejsar Ferdinand den tredje, var i mycket sin fader lik, dock ej så kraftfull och bestämd. Han behöll samma rådgifvare och samma åsigter som fadern.

VESTRA SIDOHÄREN.

I början af året blef Lesslie med svenska tropparna jagad ur Westfalen, då han vid Leipzig förenade sig med Banér. Sedan, när svältkriget vid Torgau begynte, skickades Ruthwen och King med några svenska regementer

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Jan.; 11, 16, 21 Augusti 1638.

tillbaka åt vester. Dels i förening med hessarna, dels på egen hand försvarade sig svenskarna uti dessa trakter till årets slut; kanske mest derföre, att fienden använde alla sina krafter mot Banér, i den beräkning, att sedan denne med hufvudhären blifvit förintad, skulle det vara lätt att göra slut på både Ruthwen och King.

För öfrigt började nu i dessa nejder visa sig några män, hvilka sedermera blefvo mycket ryktbara. Den ene var hessiska generalen *Melander*, en duglig man, men hårdsinnad, egennyttig, hämndlysten. Den andre var *Herman Booth*, mecklenburgisk adelsman, utmärkt icke så mycket för någon skicklighet, som icke mera för en osläcklig illvilja mot Sverge. Denne förehade en hop stämplingar med Arnheim, med kungen i Danmark m. fl., för att samla troppar mot Sverge. Men Salvius fick uti Hamburg snart väder af saken, och gaf en vink derom åt King, som straxt öfverraskade och tillfångatog Booth och dermed afbröt hela företaget. Den tredje var *Hans Kristoffer Königsmarck*, hvilkens trohet vid Sperreuters affall räddade åt Sverge icke blott dennes, utan genom exemplet också flere andra regementer. Till belöning utnämndes han till öfverste för det fordna Sperreutterska regementet och började redan i detta fälttåg utmärka sig för en ovanlig skicklighet i det så kallade lilla kriget.

Den 24 September detta år dog Sverges nu varande enda bundsförvandt i Tyskland, landtgrefven Wilhelm af Hessen. Ryktet talade om gift, men troligen utan skäl. Under barnens minderårighet fördes styrelsen af enkan, den hjeltemodiga Amalia Elisabeth, hvilken följde sin aflidne makes åsigter och qvarblef på svenskarnas sida.

ÖSTRA SIDOHÄREN.

Denna här stod också i år under Herman Wrangels befäl, och skärmytslade hela vintern och våren mot de kejserliga uti Brandenburg, dock ofta med förlust. I Maj gjorde Wrangel en rörelse mot Schlesien för att under-

lätta Banér, men blef snart af Marazini och Mansfeld drifven tillbaka. Efter återtåget från Torgau förenade sig och sammansmälte Banérs och Wrangels trupper och delade sedermera samma olyckshöden under de sista månaderna af fälttåget.

För öfrigt tilldrog sig på denna sidan åtskilligt annat minnesvärdt.

I förra kapitlet hafva vi nemligen omtalat det förbund, som Arnheim stiftade mellan Danmark, Mecklemburg, Lüneburg och Polen, för att med väpnad hand uppträda uti Tyskland; men hvilket afbröts genom segern vid Wittstock. Någon tid derefter upptogs underhandlingen ånyo, och det var i sammanhang dermed, som ofvannämnde Booth anställde sina värfningar. Det var Salvius, som upptäckte och angaf dessa dolda anläggningar. Svenska regeringen beslöt att förekomma utbrottet. Booth blef, som förbemäldt är, tillfångatagen. Salvius utfäste en belöning åt den, som lyckades att lura ut och döda den fruktade Arnheim. Då detta skändliga förslag ej lyckades, försökte man ett annat. I Mars 1637 kom befallning till svenska styresmannen öfver Pommern, Sten Bielke, att bemägtiga sig Arnheim. Denne sednare vistades på sitt slott Boitzenburg, norr om Berlin, utan att vara i någon synlig tjenst. Oförmodadt blef han af en svensk ströftropp öfverfallen, förd till Stettin och derifrån sjöledes till Sverge, och med hans försvinnande upplöstes hela det ifrågavarande förbundet. — Från flere hof kommo nu till Stockholm medlande bref för Arnheim; men regeringen var oböjlig och lät strängt bevaka honom. Han ansågs som en farlig *»practikant»* och skulle föras till Kastelholm; men då denna ort icke syntes nog säker mot en öfverraskning från Danzig, skulle han i stället till Örebro. Likväl fick han tills vidare stanna i Stockholm; men om befrielse eller utvexling kunde man icke komma öfverens. Arnheim beslöt då att sjelf söka befria sig. Mot hösten 1638 började han klaga öfver sjuklighet och begärde att få flytta från slottet till varmare rum ned i staden. Det biföll; men

snart klagade han ånyo öfver köld, och fick derföre tillstånd att öfverdraga väggarna med kläde. Sedan utverkade han pass åt en sin tjenare, som enligt föregifvande skulle i enskilda ärender resa till Tyskland. Nu började Arnheim låtsa en svårare sjukdom och det så naturligt, att han bedrog både läkare och vakt; den förra uppskref läkemedel, hvilka Arnheim hvar natt kastade ut genom fönstret; den sednare underlät ofta att ransaka rummet hos den förmente sjuklingen. Denne hade emedlertid filat af fönstergallret samt sönderskurit klädet och deraf gjort ett tåg. När nu en gång Axel Oxenstierna och regeringen voro ur Stockholm, iakttog Arnheim tillfället af en mörk höstnatt och hissade sig ned från fönstret, samt lyckades att med betjentens pass komma undan till kusten, och derifrån på ett segelfärdigt fartyg till Tyskland 1).

Uti Mars månad detta år dog hertig Bogislaus i Pommern, den siste af sin ätt. Brandenburg hade nu lagliga anspråk på detta land; men som kurfursten var i krig med Sverge, behöllo Banér och Bielke så mycket, som de kunde, af hertigdömet. På deras begäran uppgjorde pommeranerna sjelfva en egen regering, hvilken i skydd af och förbund med Sverge skulle besörja landets styrelse. Kurfursten af Brandenburg, för att härvid icke genom tystnad försitta sina rättigheter till Pommern, ditskickade en offentlig skrifvelse, genom hvilken han förklarade, »det lan»det efter hertig Bogislai död vore i följe af öfverenskom»melse och lag nu mera förenadt med Brandenburg. Kur»fursten förböd derföre den nyss tillsatta med Sverge i »förbund varande styrelsen öfver Pommern att som sådan »fortfara. Kurfursten och ingen annan vore landets lag»liga regent.» Pommerska ämbetsmännen blefvo villrådiga. Af fruktan för Sverge och det närvarande vågade de icke lyda Brandenburg; af fruktan för Brandenburg och det tillkommande vågade de icke lyda Sverge. Slut-

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 och 24 Maj 1637, d. 10 Okt. och 19 Nov. 1638.

ligen lade de alla ned sina ämbeten och landet blef styrelselöst. Axel Oxenstierna rådde då, »att genast iakt»taga tillfället, föreställa pommeranerna vådan af regerings»löst tillstånd, och för att förekomma ett sådant, tillför»ordna en svensk styrelse. På det sättet finge man god »anledning att draga hela landets regering till Sverge, och »att förvandla Pommern sjelft till en Sverges provins i »stället för en dess bundsförvandt, som det förut varit.» Förslaget blef af rådet gilladt 1) och straxt af Banér under det lyckligare fälttåget 1638 verkställdt; och det blef sedan omöjligt att tränga svenskarna från denna deras vunna fördel.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1638.

Erfurt inuti landet och några få städer vid östersjökusten var allt, som återstod af Sverges eröfringar uti Tyskland; några tusen halfnakna, uthungrade soldater det enda, som återstod af dess härar. Enhvar väntade, att det fattiga, svaga landet skulle fälla modet och fly en fortsatt strid. Man bedrog sig. Johan Banér misströstade ej att med understöd hemifrån kunna åter upphjelpa saken 2). Regeringen i Sverge, anförd af Axel Oxenstierna, misströstade ej att med understöd af svenska fosterlandskärleken kunna anskaffa behöflig hjelp. Rådet beslöt att icke låta det hittills så ärorikt förda kriget sluta på ett så nesligt och ofördelaktigt sätt; man ville häldre med all magt rusta till ett nytt fälttåg 3). Ständerna tillfrå–

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 3 och 5 April 1638.
2) Riksark. Rådsprot. d. 31 Jan. 1638.
3) S. st. d. 17 Jan. 1638.

gades, om de ville åtaga sig nya gerder för att återupprätta sista årets förlust. Prester och borgare förklarade sig genast villiga. Några bland ridderskapet, anförda af Åke Tott och Axel Banér, ville som vederlag för de nya gerderna utsträcka adelns handelsrätt på bekostnad af borgrärnas; men de blefvo afvista af Jakob De la Gardie, bröderna Oxenstierna samt af Johan Skytte [1]. Bönderna, under anförande af en Måns Davidsson från Småland, voro i början ogena, men blefvo slutligen öfvertalade. Alla stånden åtogo sig dryga bevillningar, och lofvade dessutom att uppmuntra sina hemmavarande till tålamod och villighet under de bördor, som fäderneslandets ära och räddning fordrade. Frågan om krig och fred öfverlemnades som förut till regeringens afgörande, »hvilken med sin när»mare kännedom af omständigheterna kunde fäderneslan»dets fördel bäst bevaka.» Försedd med denna fullmagt, fattade regeringen med all ifver i saken; utskrifningar skedde; förråd anskaffades och flottan hölls i beredskap. Sändebud skickades att mot Österrike uppreta siebenburgska fursten Betlen Gabor. Det af Oxenstierna med Frankrike år 1636 afslutade förbundet blef ytterligare stadfästadt och dervid bestämdt, att Frankrike skulle utbetala en Sverges fordran på 400,000 riksdaler och sedan lika mycket årligen uti underhållspenningar, samt sjelf förklara kejsaren krig; hvarefter sedermera ingendera magten skulle sluta fred utan den andras deltagande. I följe af allt detta uppträdde Sverge återigen som en fruktansvärd fiende. Men det var svårt att fortsätta den gjorda ansträngningen. Oaktadt alla de goda löftena under riksdagen, yppades dock frampå sommaren mycket missnöje öfver de nya skatterna, och flerestädes utbrast uppror. Rådet fruktade att på denna väg icke kunna erhålla de nödiga medlen. Det var derföre nu, som man frampå hösten beslöt sälja kronogods för 200,000 riksdaler, hvilka medel skulle användas till statens underhållande.

---

1) S. st. 20 Febr. 1638.

HUFVUDHÄREN.

Under hela förra hälften af året 1638 stannade Banér uti Pommern, hvilade sina uttröttade soldater, samt inväntade förstärkning.

Uthungrad och förstörd, hade öfverlefvan af kejserliga hären tagit vinterqvarter i Neder-Sachsen och till och med i Holstein, ehuru mot Kristian den fjerdes vilja. Denne vredgades och hotade; men för att ej blifva Sverges medhjelpare mot kejsaren, måste han foga sig uti att betala 160,000 riksdaler i brandskatt, hvarpå Gallas lemnade Holstein och stannade sedan overksam uti Neder-Sachsen hela våren. Detta har blifvit tadladt. Man har påstått, att Gallas bort med yttersta ansträngning skaffa medel och förråd samt iakttaga tillfället att angripa och alldeles förjaga de nu helt och hållet underlägsna svenskarna.

Sådant skedde likväl icke. I Juni kom svenska förstärkningen och Banér mönstrade en här af 21,000 man, med hvilken han i början af Juli ryckte mot fienden. Under Juli, Augusti och största delen af September lågo båda härarna midt emot hvarandra, Banér norr och Gallas söder om Peenefloden. Banér hade ondt om munförråd, men kunde dock berga sig genom tillförsel från sjösidan, och låg derföre qvar; ty Gallas med förödda länder bakom sig led af ännu större brist och förlorade dagligen en mängd folk dels af hunger, dels af sjukdom. Likväl envisades han att ligga stilla. I slutet af September började nöden att trycka äfven Banérs läger, hvarföre han framtågade emot Gallas. Denne vågade ej med sina försvagade troppar göra motstånd, utan flydde med förlust af 3000 man. Banér ville förfölja honom, men kunde ej; ty vägen låg genom det förödda Brandenburg, och bakom detsamma stod Gallas tryggad af Elben och med lättare tillförsel. Banér kunde ej komma genom ödemarken utan att för tåget medföra stora förråd. Sådana saknades och skulle om de också funnits, likväl icke kunnat medföras.

Uti svenska hären hade näml. en smittosam sjukdom dels dödat, dels försvagat hästarna. Många kanoner drogos af soldater, och man såg ryttrarna sjelfva bära sadel och skabrak på egen rygg och vid betslet leda efter sig de magtlösa hästarna. Det sades, att tyska soldathustrurna gifvit kreaturen förgift, för att dermed hämma krigsrörelserna och tvinga till fred. Banér måste derföre ännu någon tid låta sina troppar stanna i Mecklenburg.

I November gingo Gallas och Banér åter emot hvarandra och möttes vid Perleberg. Banér öfverraskade och tillintetgjorde flere af Gallas troppafdelningar, hvarföre denne snart drog sig tillbaka till Magdeburg, svälte en tid på tropparna, och måste slutligen taga vinterqvarter uti de kejserliga arflanden.

Banér stannade öfver vintern uti Mecklenburg, för att derstädes sjövägen erhålla någon tillförsel. Mellan honom och Gallas låg hela norra Tyskland som en ödemark, hvarest icke någon krigshär, knappt de ringa qvarlefvorna af befolkningen kunde finna en torftig lifsnäring.

VESTRA SIDOHÄREN.

General King efterträdde i Westfalen sin landsman Alexander Lesslie som anförare för svenska tropparna, med hvilka den nya kurfursten af Pfalts förenade sin styrka. Königsmarck utmärkte sig som vanligt; men svenskarna voro för svaga att uträtta något hufvudsakligt, och Gallas sysselsatte sig uteslutande med Banér, så att äfven han skickade blott en mindre styrka åt vester. Kriget fortgick derföre på denna sida med vexlande lycka och utan afgörande följd.

Hessarna voro genom det långa kriget alldeles uttröttade, dertill modlösa genom svenskarnas förluster. De ropade efter förlikning med kejsaren. Landtgrefvinnan Amalia afslutade också uti April detta år en sådan beredelsefred; men kejsaren, som hoppades att snart och fullständigt besegra svenskarna, ville ej stadfästa afhandlingen,

utan fordrade ännu fördelaktigare villkor. Hessarna blefvo uppretade och fingo rådrum att besinna sig. Under tiden erhöll Banér ofvannämnde förstärkning och vågskålen började luta till fördel för Sverge. Hessen öfvergaf fredsunderhandlingen och förnyade sitt förbund med Sverge och blef dervid beståndande allt intill krigets slut.

Bland de många skottar, som under konung Gustaf Adolfs tid ingått i Sverges tjenst, hade en *Jakob Ramsay* serdeles utmärkt sig och slutligen stigit till värdighet af general-major. Då efter slaget vid Nördlingen svenskarna förjagades ur hela södra Tyskland, var nämnde Ramsay svensk befälhafvare uti Hanau, hvilken fästning han beslöt att i det yttersta försvara. Detta beslut utförde han på ett sätt, som gjorde Jakob Ramsay och Hanaus belägring serdeles ryktbara på dessa tider. Från hela södra och medlersta Tyskland blefve, som förbemäldt är, svenskarna fördrifna redan under året 1634. Men länge oeb på alla sidor omgifven af fiender, och dertill af fiendtliga borgare inom sjelfva staden, försvarade sig Ramsay lyckligt och oafbrutet uti nära fyra års tid. Blott en enda gång, näml. om sommaren 1636, fick han någon undsättning af Lesslie med vestra sidohären. Eljest var han alltid öfverlemnad åt egna krafter. Men dessa visste han förträffligt begagna för att hålla borgrarna i styr, göra lyckliga utfall, bortkapa fiendens förråder och afslå dess angrepp. Han hade säkert ännu längre kunnat försvara sig; men uti Februari detta år lyckades det fienden att genom hemligt förstånd med stadsfolket intränga i fästningen. Ramsay blef efter ett envist försvar fången. Han dog några dagar derefter af sår och vanvård.

ÖSTRA SIDOHÄREN

var under hela detta år sammansmält med hufvudhären. Dess anförare, gamla Herman Wrangel, blef hemskickad som mindre användbar, dels för ålder, dels för yppad oenighet med Banér.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1639.

HUFVUDHÄREN.

Ehuru Banérs troppar utgjorde nu mera endast 12,000 man, kunde han dock icke öfver vintern lifnära dem i det utbungrade Mecklenburg. Trakterna rundtomkring voro än mera förödda och omöjliga att genomtåga; utom Lüneburg och Braunschweig, hvilka nu i några år mindre lidit af kriget. Men hertig Georg af Lüneburg och konungen af Danmark hotade med krig, om Banér vände sig deråt. Nöden dref honom dock att våga försöket. Redan i Januari gick han vid Lauenburg öfver Elben. Hertigen af Lüneburg, då han såg, att svenskarna icke läto skrämma sig, föll till föga och begärde neutralitet. Banér skyndade emellertid för att rädda Erfurt, der svenska besättningen var bragt till det yttersta. I Halberstadt lemnade han fotfolk och artilleri under Torstensson, hastade sedan sjelf med rytteriet och undsatte Erfurt, samt skickade derifrån Pfuel, hvilken vid Oelnitz slog kejserliga generalen Salis, tog honom sjelf och en myckenhet folk och jagade resten åt Böhmen. Sjelf dref Banér sachsarna ned emot Freiberg; och Stålhandske förföljde en annan tropp ända till murarna af Dresden. Allt detta var gjordt inom Januari och Februari månader. Det var en bland de märkvärdiga ansatser, som stundom kommo öfver Banér, då både han och hans här gjorde underverk.

Medan nu svenskarna belägrade det tappert försvarade Freiberg, samlade sig till dess befriande en styrka af öfver sjutusen man under Marazini. Tillika spordes, att en större kejserlig här under Hatzfeld vore i antågande. Banér beslöt derföre att angripa Marazini, förrän Hatzfeld hunne fram. För detta ändamål kallade han till sig Tor-

stensson och tågade rakt mot Marazini. Denne ville undvika striden och drog sig tillbaka; men Banér följde så tätt i spåren, att Marazini måste vid Chemnitz stanna och försvara sig. Den 4 April stod träffningen. Den förenade sachsiskt-kejserliga hären hade valt en fördelaktig ställning; men svenskarna under Banér, Torstensson, Wachtmeister och Wittenberg angrepo med oemotståndlig kraft. Fiendtliga rytteriet blef jagadt på flykten och förföljdt; fotfolket, som ville draga sig undan åt Erzbergen, blef af Slange och Stålhandske genskjutet och nästan tillintetgjordt. Marazini förlorade 8 kanoner, 63 fanor, all trossen och 1500 fångar; hvarförutan nejden på en mil deromkring låg beströdd med lik. Banér förlorade ej mer än 300 man.

Efter denna betydliga seger utbredde sig svenskarna enrådande öfver hela Meissen och Lausitz, brandskattade, plundrade och härjade både städer och land. Sedan vände sig Banér åt Böhmen. Karl Gustaf Wrangel med förtroppen tog Teschen d. 20 April; sedan kom Stålhandske och tog Aussig och Leutmeritz; slutligen Banér med hufvudhären och framträngde mot Prag. För att skydda denna hufvudstad ställde sig kejserliga generalerna Hofkirchen och Montecuculi med en betydlig styrka bakom Elben. Banér beslöt att vid Melnitz gå öfver floden för att komma åt Prag. Men till att verkställa och på samma gång dölja denna afsigt, tågade han med hela hären längre åt söder till Alt Bunzlau. De kejserliga följde och lägrade sig på stranden midt emot. Banér började öfver floden beskjuta dem och laga till öfvergång; men under samma tid lät han föra en hop båtar till Melnitz och gömma dem bakom en skogig ö. Sedan lemnade han ett par regementer för sken skull qvar vid Alt Bunzlau och gick med den öfriga hären obemärkt tillbaka till Melnitz och der lyckligt öfver Elben. Hofkirchen märkte för sent, hvad som förehades. Han skyndade dit för att drifva Banér tillbaka; men blef sjelf i dess ställe jemnte Montecuculi efter en kort strid tagen till fånga, och alla hans troppar jagade på flykten med förlust af ett tusen man.

Nu stod vägen till Prag öppen, och Banér skyndade dit. Men dagen efter ofvannämnde strid hade också Hatzfeld med en betydlig styrka ankommit och inryckt i staden. Banér ställde sig utanför i slagtordning, skickade några kulor öfver murarna och utmanade Hatzfeld till strid; men fåfängt, eburu han väntade hela dagen. Då gick han derifrån och inqvarterade sina troppar vidt och bredt omkring uti nordöstra Böhmen, och nu började i dessa nejder ett afskyvärdt lefverne med härjande, plundring, mordbrand och alla slags våldsamheter. Banérs svåger, Adam Pfuel, skröt öfver att ensam hafva uppbränt 800 byar och småstäder. Någon frågade, »huru Baner »ville engång ansvara för alla dessa rysligheter.» Han genmälte: »För dem få de ansvara, som gifvit mig befall»ning derom.» Det var honom nämligen ålaggdt att låta kejserliga arfländerna känna krigets tyngd, för att förmå kejsaren till fred. Österrikrarna sjelfva plundrade detta sitt eget land med samma hårdhet som svenskarna, dock icke med samma lycka. Af sitt tagna rof sålde svenska soldaterna i hemlighet allehanda förråder åt de utblottade kejserliga.

Uti September gick Hatzfeld till Meissen för att fördrifva dervarande svenska besättningar, och på samma gång draga Banér ur Böhmen. Banér måste följa. Hans tåg gick förbi det lilla fästet Prix. Banér skickade dit och fordrade brandskatt. Innevånarne svarade blott: *Prix giebt Nichts* 1). Banér återsvarade: *Prix wird zu Nichts* 2); staden stormades och lades i aska.

Uti Meissen kunde Hatzfeld icke hålla stånd mot svenskarna, utan måste draga sig undan och lemna dem fritt fält. Banér vände sig då emot Pirna. Denna lilla ort hade ett svårt öde. Den bestod af en befästad stad och ett derinom beläget än starkare befästadt slott. Efter den misslyckade belägringen för Freiberg kom Banér re-

---

1) Prix gifver intet!
2) Prix blifver till intet!

den i April månad detta år till Pirna, angrep, stormade och intog stadsmurarna. Sachsiska besättningen drog sig till slottet. Svenskarna inrusade på gatorna under rop af: *staden är vår! mord! rof! plundring!* och nu följde alla de vid sådana tillfällen vanliga rysligheter. Detta varade uti två hela dagar; först på den tredje böd Banér slut på plundringen. Sedan öfverlemnade han befälet i staden åt Kinnimundt, en vildsinnt skotte, hvilken obarmhertigt plågade och misshandlade innevånarne, tills han slutligen i ett anfall af raseri sköt sig sjelf. Beständigt ansatta af sachsarna, dels från Pirna slott, dels från det närbelägna Dresden, kunde dock svenskarna, ehuru med möda, bibehålla sig i Pirna stad; men dennes innevånare ledo dervid mycket både af svenska besättningens uppförande och af sachsarnas skjutande från slottet. För att genom Pirna kunna hålla Dresden i tygel, hade Banér på dess eröfrande uppoffrat mycken tid och nära tretusen man, men förgäfves. Vid återkomsten från Böhmen var han derföre ganska uppretad och förklarade, att han skulle uppbränna staden, efter kurfursten icke ville åt honom afstå slottet. Borgerskapets ombud öfverlemnade en skriftlig ansökan om förskoning. Banér mottog, genomläste och bortkastade den. »När», sade han, »eder egen kurfurste icke skonar er, så »kan jag som fiende än mindre göra det. Gån bort, och »fogen er i edert öde.» I staden omgåfvo de honom ånyo, föllo på knä och bådo, »att han måtte förskona dem från »brand.» — »Om», svarade han, »om ni ej med hustrur »och barn inom två timmar lemnat staden, så blifven i »också sjelfve plundrade och brända.» Ännu en gång upprepade de sina böner. »Packa er ur staden», svarade Banér, »och lemnen mig i fred; eljest skall jag nog sätta »fötter under er.» En prest utbröt då: »Om vi ej få »barmhertighet här, så lefver det en Gud i himmelen, som »en gång skall straffa alla tyranner.» Banér hotade åt honom med käppen; men det blef dervid. Allt folket vandrade ut. Murarna refvos, husen genomplundrades ännu en gång; men, just då de skulle antändas, kom en skrift-

lig förbön för staden, utskickad från kurfurstinnan uti Dresden. Banér, alltid artig mot könet, lät nu beveka sig och staden blef skonad. Strax derefter utkom en lång, vidlyftig skrift, hvilken förvarat minnet af de många lidanden, som Pirna under en tid af nära ett halft år af svenskarna utstått.

Emedan Hatzfeld hade från Meissen gått till Franken, återvände Banér till Böhmen, och stod redan den 11 Oktober ännu en gång framför Prag, intog några utanverk och beskött staden, så att kulorna flögo genom det hus, der erkehertig Leopold Wilhelm då uppehöll sig. De blefvo dock icke obesvarade, ty uti Banérs eget tält föllo två öfverstar för kanonkulorna från Prag. Staden kunde likväl icke eröfras; deremot härjades landet vidt och bredt ända nedåt Tabor och Pilsen.

Hatzfeld skyndade tillbaka för att försvara Böhmen; på sitt ändamålslösa tåg genom Meissen och Franken hade han förlorat 3000 man. Men Piccolomini från Belgien och en mängd österrikiska troppar väntades och kommo jemte Hatzfeld till Böhmen, dock så sent, att ingenting kunde uträttas. Äfven Banér förlade sina troppar i vinterqvarter, sedan han skickat Stålhandske till Schlesien och Königsmarck till Franken.

VESTRA SIDOHÄREN.

Den gamle, trogne, men föga ansedde general King måste nu för ålderdomssvaghet taga afsked. Med förbigående af några äldre, utnämndes Königsmarck till efterträdare och visade sig förtjent af detta förtroende; ty han upprätthöll med mycken lycka svenska vapnens anseende. Likväl blef ingenting hufvudsakligt uträttadt, dels af samma skäl som förra året, dels emedan Königsmarcks egentliga styrka låg i det så kallade lilla kriget, hvilket icke lemnar så i ögat fallande följder.

Hertig Bernhard af Weimar, om hvilken vi sedan 1634 ingenting talat, hade under hela denna tid varit i

Frankrikes tjenst. Men innan Sverge stadfästat förbundet med nämnde land, ville Richelieu icke göra några uppoffringar på tyska kriget; hvarföre Bernhard af Weimar blef under åren 1635, 1636 och 1637 föga understödd, och kunde alltså föga uträtta. Detta var också orsaken till svenskarnas många olyckor under samma år; ty de kejserliga fingo tillfälle att mot Banér vända hela sin magt, odelad; men efter förbundets förnyande 1638 blef hertig Bernhard bättre utrustad, och följderna svarade deremot, ty under loppet af samma år slog han de kejserliga flera gånger uti Elsas och intog slutligen fästningen Breisach, hvilken beherrskar samma land. Dessa framgångar väckte ånyo hertigens ärelystnad och egennytta samt andras misstankar och afund. Det taltes om ett tillämnadt äktenskap mellan hertigen och enkelandtgrefvinnan Amalia af Hessen, på hvilken förbindelse skulle grundas ett af främlingar oberoende tyskt-protestantiskt förbund med hertigen till anförare. Detta frieri är dock en blott gissning. Säkrare är, att redan Gustaf Adolf tänkte på att förmäla hertigen med sin systerdotter, Kristina Magdalena, och att denna förbindelse nu tycktes ånyo komma i fråga, samt att hertigen åter närmade sig Sverge. Alldeles säkert är, att missnöje rådde mellan honom och Richelieu; att hertigen i Paris försakade flere äktenskapsbud, deribland ett med Richelieus systerdotter; att Frankrike fordrade, men hertigen behöll Breisach och lät slå mynt med sachsiska och breisachska vapnen; med mera dylikt, som tillkännagaf hans af Frankrike oberoende tänkesätt. Säkert är ock, att han af Frankrike begärde för sin räkning Elsas och Burgund, samt vägrade att öfverlemna sin af franska penningar besoldade här. Hans planer, hvilka de än voro, blefvo afbrutna, då han under loppet af 1639 oförmodadt afled; han sjelf och ryktet sade af förgift, och man nämnde Richelieu som upphofsman, en genevare som handtlangare. Sednare forskningar hafva gjort det sannolikare, att sjukdomen blifvit förorsakad, dels af hertigens omåttlighet, dels

af hans förargelse öfver de hinder, Richelieu lade i vägen för hans äregiriga företag. Hertig Bernhard af Weimar var, sade Hugo Grotius, den ende då lefvande tyska furste, som genom duglighet och kraft var värd furstenamn.

Den icke obetydliga här, som följt hertigen, stod nu utan befäl, utan att egentligen tillhöra någon magt. Frankrike, Österrike, Sverge och Pfalts täflade om att draga den till sig. Soldaterna hade mesta benägenheten för Sverge; men det var fattigt och kunde ej gifva stor sold. Kejsaren var hatad. Frankrike mutade de förnämsta generalerna, i synnerhet Erlach, och lyckades slutligen att draga till sig hela hären. Oxenstierna höll god min i elakt spel; och var nöjd, att tropparna kommo åtminstone en Sverges bundsförvandt till godo.

ÖSTRA SIDOHÄREN

stod i början af året under Liljehök och rensade Pommern från de qvarvarande kejserliga besättningarna. Sedan skickades den ned åt Schlesien och ställdes under befäl af Stålhandske, hvilken Banér ditsändt med några regementer från hufvudhären. Mot honom stodo de kejserliga under Mansfeld; men ingendera kunde göra några betydliga framsteg.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1640.

De kejserliga hade nu under fyra år vunnit den bestämda erfarenhet, att hvarken Gallas, Hatzfeld, Morazini, eller någon af deras vanliga härförare var Banér vuxen. Oaktadt de kejserligas stora öfverlägsenhet uti manskap och medel, hade dock Banér drifvit dem undan och från

pommerska stranden flyttat kriget tillbaka till österrikiska arfländerna. Som nu kejsaren genom hertig Bernhards död hade på vestra sidan blifvit befriad från en farlig fiende, beslöt han att ännu en gång söka genom en kraftig ansträngning krossa svenskarna. Såsom befälhafvare bredvid erkehertig Leopold Wilhelm tillkallades derföre Piccolomini, hvilken nu någon tid anfört spanska tropparna i Nederland och ansågs för den skickligaste krigshöfding på katolska sidan. Han kom och medförde äfven flera af de ryktbara wallonska regementerna. Banér, för att motstå den sålunda förstärkta fienden, tillkallade Königsmarck med hela vestra sidohären; men fann sig ändå för svag. Sedan norra Böhmen blifvit genom förnyade härjningar alldeles uttömdt, gick derföre Banér d. 14 Mars åt Meissen. Piccolomini följde efter; täta skärmytslingar föreföllo. Königsmarck segrade vid Leipzig, Slange i Erzbergen; men Wittenberg blef slagen vid Plauen. Svenska styrkan ensam var dock alltför svag; Richelieu tillät derföre, att förra Weimarska hären, nu stående under Longueville och Guebriant, skulle förenas med Banér; likaså landtgrefvinnan af Hessen för hennes troppar, ehuru sjelfva anföraren, general Melander, ifrigt arbetade emot; han ansågs vara mutad af kejsaren. Efter några underhandlingar gick äfven hertig Georg af Lüneburg öfver på svenska sidan och skickade till Banér sina troppar under anförande af Klitzing, hvilken var hemligt besoldad af Sverge. Således samlades uti Erfurt en här af 36,000 man, den största protestantiska, som man på länge uti Tyskland sett; men den bestod af fyra serskilda delar, svenskar, weimarianer, lüneburgare och hessare, hvar under eget oberoende befäl. De tågade mot Piccolomini, som redan förut med 40,000 man lägrat sig vid Saalfeld. De förenade komme den 8 Maj dit och sloge läger straxt bredvid; båda härarne befästade sig; ingendera vågade angripa den andre, och sålunda började ett svältkrig, som inom kort förde nöd, hunger och sjukdomar in uti båda lägren. Picoolomini trodde sig en gång kunna med fördel anfalla Banér, men en gammal

furst Stadion, af kejsaren med stor myndighet skickad till lägret, fruktade svenskarnas segervana och ville ej tillåta, att kejsarens hela styrka vågades i några timmars strid. Å andra sidan ville både Longueville, Melander och Klitzing anfalla Piccolominis läger, men Banér ansåg det farligt; han trodde sig kunna med hunger tillfoga fienden större skada. Också var nöden hos Piccolomini så svår, att ett stycke bröd, stort som en knytnäfve, kostade en dukat. Men det var hos Banér sjelf föga bättre, och dessutom hotade oordning att insmyga sig; soldaterna ville ej lyda befälet, befälet icke öfverbefälet, och öfverbefälet var oenigt. Longueville hade förnämsta platsen; men den dugligare Banér ledde besluten. Detta skulle dock någorlunda burit sig, ty Longueville, en klok och tillika eftergifvande herre, lemnade Banér gerna fri hand; men icke så det närmsta franska öfverbefälet; än mindre Melander, som beständigt krånglade. Deremot hade Banér stöd af Klitzing; men då snart ett rykte förkunnade, att denne var svensk soldtagare, måste han ofta för sken skull motarbeta Banér. Melander dref slutligen sitt spel så långt, att han blef af landtgrefvinnan afsatt, men emedlertid hade månget gynnande tillfälle gått förloradt. Då sedermera Banér var borta för att i Magdeburg begrafva sin aflidna andra gemål, passade Piccolomini på tillfället, drog sig d. 8 Juni ur det svåra läget, och gick genom Franken åt Hessen; Longueville och Klitzing kunde ej hindra honom undkomma. Jemnt en månad hade svältkriget varat. Det ansågs hafva kostat lika mycket folk, som tvänne fältslag.

Efter åtskilliga fram- och återtåg samt ömsesidigt misslyckade försök att öfverlista hvarandra, stannade härarne åter i tvänne närbelägna väl befästade läger, Piccolomini i Fritzlar, Banér i Wildungen, i hvilka läger de under ömsesidiga skärmytslingar och stor brist lågo öfver en hel månad neml. från d. 7 Augusti till d. 18 September. Men äfven denna gången hade Banér valt fördelaktigaste läget och träffat bästa förrådsanstalterna. Piccolomini var den, som först af hungern drefs ut på fältet.

För att på en gång få goda qvarter, straffa en trolös vän och draga fienden från södra Tyskland, skyndade Piccolomini oförsedt och hastigt åt Westfalen; han ville vid Höxter gå öfver Weserfloden och infalla uti den till svenskarna öfvergångne hertig Georg af Lüneburgs länder. Banér insåg genast afsigten och huru nödvändigt det var att densamma med skyndsamhet förekomma, och han lyckades äfven deri. De kejserliga måste återgå till Hessen.

Efter detta fruktlösa försök och några obetydliga fram- och återtåg sökte tropparna vinterlägen; Piccolomini i södra Tyskland, hessare och lüneburgare hemma, svenskar och weimarianer i Thüringen.

Då den förenade hären skulle skiljas åt, höllo alla befälhafvarne ett sammanträde uti Hildesheim den 28 Okt. Det var för att rådgöra om vinterläge, följande fälttåg m. m.; och slutades med omåttligt drickande. Ett par af dem, som deltagit i utsväfningen, sjuknade och afledo inom kort; ett halft år derefter dogo äfven Banér och hertig Georg. Af dessa händelsevis sammanträffade dödsfall uppkom ett rykte, att de aflidne blifvit af katolikerna under nämnde gästabud förgiftade; man ville till och med veta, att det var en fransysk munk, som blandat giftet; och *gästabudet uti Hildesheim* blef länge ett allmänt samtalsämne i Tyskland.

Banér har aldrig misstänkt eller klagat öfver något sådant. Deremot yttrade han ofta stor förtrytelse öfver alla de tvister och obehag, som han genom det delade befälet fått erfara. Detta jemnte den farlige motståndare Piccolomini var, gjorde, att Banér ansåg år 1640 som det svåraste och obehagligaste fälttåg, han under hela sin lefnad haft.

VESTRA SIDOHÄREN.

Denna afdelning hade redan i Januari blifvit kallad till hufvudhären, och följde densamma sedermera under hela fälttåget; i synnerhet som Banér sjelf större delen af

året uppehöll sig i vestra Tyskland, hvilket land eljest tillkommit Königsmarcks troppar att skydda.

ÖSTRA SIDOHÄREN.

Stålhandske försvarade mot Mansfeld under hela detta år sin ställning uti Schlesien. Ingendera hade någon afgörande framgång. Vid årets slut tog Stålhandske vinterläge i Lausitz, Mansfeld i södra Schlesien. — Hinter-Pommern försvarades af Liljehök och För-Pommern af Axel Lilje.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

BANÉRS VINTERTÅG 1641.

Mot nyåret 1641 inträffade en så ovanligt stark vinter, att nästan alla Tysklands floder betäcktes af is. Banér beslöt derföre att söka öfverraska kejsaren och alla ombuden vid den riksdag, som nu var församlad uti Regensburg. Han hoppades att ytterligare öfver den tillfrusna Donau kunna intränga i Bäjern och göra fienden mycken afbräck. Guebriant, den weimarska härens nuvarande anförare, lofvade att med sina troppar understödja företaget, och Taupadel, som var undergeneral i samma här, bedyrade att han ville följa Banér i lif och död. Den 2 Januari inbröto derföre svenska och weimarska härarna uti Öfver-Pfalts. Königsmarck med förtrafvet slog fienden vid Amberg. Banér följde med hufvudstyrkan och ankom d. 17 Januari till Regenstauf, hvarifrån han med största delen af rytteriet, samt tusen fotknektar och några kanoner nalkades Regensburg så nära, att en talandes ord kunde höras öfver strömmen.

Uti denna stad rådde i början mycken häpnad och villervalla. Kejsaren, en mängd furstar och ombud, alla med stora sällskap, hade för riksdagens skull derstädes församlat sig. Om Banér kunde gå öfver den frusna floden och stänga tillförseln från södra så väl som norra sidan, så skulle inom ett par veckor hungersnöd otvifvelaktigt uppkomma i den öfverbefolkade staden. Men kejsarens ståndaktighet lugnade sinnena. Han förklarade, att han skulle stanna qvar och försvara Regensburg till sista blodsdroppan; tillika gjordes alla möjliga anstalter mot fienden. De behöfdes ej. Samma dag, som Banér kommit till Regensburg, förvandlades vintern till töväder, och isen på Donau bröt genast upp. Sexhundrade svenska ryttare hade redan vid Werth öfver densamma infallit och plundrat i Bäjern, och kommit lyckligt tillbaka. Men detta var allt. Det blef sedan en omöjlighet att på sådant sätt komma öfver; äfven att slå någon brygga, ty den med floden drifvande isen hindrade hvarje dylikt försök.

Banér ämnade dock icke släppa fienden så lätt. Men nu vägrade weimarska tropparna att deltaga i ett längre fortsatt vintertåg, utan fordrade goda och rymliga qvarter. Banér sökte öfvertala dem att blifva tillsammans; han framställde vådan af att skiljas just i detta ögonblick, då fienden sannolikt skulle framrycka med alla sina krafter. Han föreslog att sjelf med svenskarna taga vinterläge i södra Böhmen och lemna Öfver-Pfalts åt weimarianerna; dock så nära, att de kunde understödja hvarandra. Men allt förgäfves. Några påstå, att Guebriant önskade skillsmessan, emedan Banér hemligen försökte locka weimarianerna från Frankrikes tillbaka till Sverges tjenst. Antingen nu detta eller något annat förhållande var orsaken, så blef dock den ömsesidiga bitterheten så stor, att Banér och Taupadel, oaktadt deras förut så högt omtalade tillgifvenhet, nästan råkade i slagsmål, och redan d. 21 Januari gingo weimarianerna bort och drogo sig till Franken. Banér stannade qvar uti Öfver-Pfalts, der hans här under Janu-

ari och Februari månader förplägade sig bättre, än den på många år gjort.

Kejsaren och hans höfdingar voro ganska uppbragta öfver detta Banérs djerfva anfall. De beslöto en blodig hämnd, men gingo dervid med yttersta försigtighet till väga. De utspridde öfver allt, att katolikerna voro för utmattade att under vintern något företaga; att de ville afbida våren, nya utskrifningar o. s. v. Men under tiden samlade de med största ifver, men också i största hemlighet, troppar från Bäjern, Österrike och Böhmen. Erkehertig Leopold Wilhelm och Piccolomini, samt under dem Gleen och Mercy skulle föra befälet. Chamb uti Öfver-Pfalts och den 9 Mars utsattes till ort och dag för mötet. Saken hölls ganska hemlig. Broarna, som Piccolomini lät göra öfver Donau, sades ämnade för kejsarens återresa till Wien; och Regensburgs portar höllos tre dagar stängda, på det ingen hemlig svenskvän skulle röja företaget. Troligen hade svenska hären blifvit öfverraskad och helt och hållet förstörd, om ej Gleen, som tillkallades från Böhmen, hade vid tåget till mötesplatsen gått så nära Banér, att denne skrämdes upp, hörde sig före och märkte genast oråd. Han fann sig alldeles för svag till motstånd; enda räddningen var att skynda undan till Böhmen. Utan att förlora en enda dag, anträdde han sjelf detta återtåg, och gaf befallning derom åt alla sina höfdingar. En bland desse, neml. öfverste Erik Slange, hvilken låg närmast fienden, hann icke i rätter tid draga sig tillbaka, utan blef uti Neuburg omringad. Denna lilla stad hade dåliga försvarsverk, och Slange blott 2,000 ryttare, föga fotfolk, inga kanoner. Likväl beslöt han göra motstånd. Han försvarade sig d. 8, 9 och 10:de Mars. Erkehertigen sände en underhandlare, som föreställde omöjligheten af längre motstånd och erböd dagtingan. Slange genmälte, »att han »skulle försvara sig, så länge han hade högra armen qvar,» (den venstra hade han mistat i lägret vid Saalfeld och han tillade, »att nästa budbärare skulle till svar erhålla »endast en kula genom hufvudet.» Erkehertigen sände

dock en trumslagare med nya förslag; men Slange höll ord, och trumslagaren föll. Erkehertigen lät skjuta ett stort murbrott; Slange lät timra en ny förskansning innanför. Erkehertigen nedsköt murarna å nyo, och tillika sjelfva husen, så att man kunde utifrån se ända in på torget i den lilla staden. Slange, som på slutet endast haft stenar att försvara sig med, begärde nu ändtligen dagtingan, men också fritt aftåg för befälet. Det vägrades. Ännu försvarade sig svenskarna några timmar, men måste slutligen gifva sig till fånga. Det skedde den 11 Mars, d. v. s. efter nära fyra dagars strid. Det är med anledning af detta försvar som Slange erhållit tillnamnet, *den Svenske Leonidas.*

Det var också detta försvar, som räddade svenska hufvudhären. Om Slange ej gjort så långvarigt motstånd, eller om erkehertigen lemnat honom oantastad och skyndat åt Chamb, så hade Banér troligen blifvit genskjuten. Nu kommo svenskarna genom Waldmünchen öfver till Böhmen, dock derunder lifligt förföljda af Gleen, hvars förtraf beständigt skärmytslade med Banérs eftertroppar. Men äfven uti Böhmen var Banér icke på långt när räddad. Han hade uti detta land ingen enda fästning till stöd för sin underlägsna här. Enda räddningen var att öfver Erzbergen komma till Sachsen och der förena sig med Guebriant, hvilken genom ifriga budskickningar blifvit från Franken ditkallad. Genaste vägen till Sachsen låg genom Pressnitz, ett pass uti Erzbergen, hvilket ställe också blef gemensamma målet för Banérs och Piccolominis kapplöpning. Banér hade vid Kaden gått öfver Eger; Piccolomini, sednare kommen men bättre underrättad, tog en betydlig genväg öfver Schlackenwalde och var ganska nära att hinna före svenskarna. Blott en half timme förut kom Banér till det afgörande stället och hade jemnt och nätt hunnit föra sin här öfver bron, då Piccolominis förtraf visade sig. Så snart öfvergången var verkställd, intog Banér sjelf med några kanoner och lätta troppar en höjd norr om passet, och försvarade det mot den efter-

trängande Piccolomini från middagen in till sena qvällen, under hvilken tid den öfriga hären kom undan. Den 20 Mars förenade han sig vid Zwickau med weimarianerna under Guebriant, hvilken nu betygade sin ånger öfver den förhastade skilsmessan. — Utom Slanges troppar hade Banér icke lidit någon betydligare förlust, och detta hans återtåg blef nästan lika så ryktbart, som det ifrån Torgau.

Kurfursten af Sachsen hade ansett svenska hären förlorad och höll just på att i glädje deröfver hålla en tacksägelsefest. Tre timmar sedan öfverhofpredikanten, den ryktbare Hohenegg, kommit ned af predikstolen, visade sig utanför Dresden plundrande ströftroppar af den lyckligt räddade svenska hären.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

OM JOHAN BANÉR.

Uti föregående berättelse hafva vi redan talat om Johan Banérs ungdom och uppkomst 1) likasom i den närvarande om hans sednare öden. Han var nu i sin bästa ålder, 44 år gammal, då han redan hade utfört alla här ofvan omtalade bragder. Han var snarlik konung Gustaf Adolf till anletsdrag, och ännu mera till gestalt; till och med så, att de stundom förvexlades.

Af samtiden ansågs Banér vara en utmärkt härförare, outtröttlig i farans stund, rättvis mot underhafvande, serdeles skicklig att bedömma ett slagtfält, att samla skingrade troppar, och i synnerhet att reda sig från omringande fiender. Återtågen från Torgau och från Öfver-Pfaltz hafva alltid blifvit beundrade som mästerstycken. Belägringar voro icke hans starka sida; också använde han ingen syn-

---

1) Sjette delen p. 146.

nerlig möda derpå; utan lemnade snart fienden i fästet för att uppsöka fienden på fältet. Och der blef Banér aldrig besegrad. Han ägde icke blott mod utan ock, då det behöfdes, deremot svarande omtanka och försigtighet. Han berömde sig öfver, att icke någonsin utan noga beräkning hafva inlåtit sig i strid, och han var i allmänhet ganska rädd om sina soldaters blod. Icke så om fiendens. Han förstörde en Kur-Sachsisk här under Baudis, och trenne kejserliga, nemligen två under Gallas och en under Piccolomini. Det beräknas, att 30,000 sachsare och 60,000 kejserliga fallit för hans svärd, och att han som segertecken hemskickat 600 från Sverges fiender tagna fanor. — I krigsyrket införde han åtskilliga förändringar, såsom det lägre befälets tillsättande efter tjenstålder, och högre magt åt öfverstarna inom deras regementen. En bland hans grundsatser var »att hafva gamla generaler i »fästningar, unga i fält:» en annan, att uti sitt läger alldeles icke mottaga några furstesöner, och så litet som möjligt söner af högadeln; »de hade för stora anspråk; »togo sig friheter, som man måste för slägtens skull öf»verse, men som genom exemplet skämde bort de andra.» Och dock var Banér mindre än någon annan fallen för sådana biafseenden. I sin här tålde han ingen motsägelse, ingen magt utom sin. »Hvarföre», sade han till en förtrogen vän, »hvarföre går det alltid så illa med Gallas »och Piccolomini? Jo, de måste rätta sig efter krigsrådet i »Wien, som icke förstår krig, då jag deremot är envåldig »i min här.»

Banér var hvarken girig eller slösare. Han, som härjat så många länder, kunde såsom en Tott, Wrangel, Königsmarck, Lilje, m. fl. hafva derunder samlat omätlig förmögenhet; men han lärer vid sin död hafva lemnat endast 200,000 R:dr. Orsaken var ej afsky för plundringar, ty i detta afseende var han icke serdeles finkänslig, utan hans liknöjdhet för rikedom och hans uppoffringar för fäderneslandet. Man finner stundom, att han af egna medel lemnat kronan betydliga förskotter.

Hans trohet mot Sverge var orubblig. Två serskilda gånger frestades den. Första gången under fälttåget 1639, då Banér inträngde uti kejserliga arfländerna. En grefve Schlitt, president i Prag och slägtinge till Banérs andra fru, lät i hemlighet fråga, om ej Banér ville medla enskild fred mellan Sverge och Österrike, och på detta och annat sätt främja kejsarens bästa. Som belöning lofvades de fordna wallensteinska förläningarna Glogau och Sagan med riksfurstevärdighet. Försöket var fåfängt. Det förnyades dock sista vintern, Banér lefde. Man lofvade då riksfurstendöme, öfverbefälet öfver hela österrikiska hären mot turkarna, samt en dryg årlig aflöning. Man hoppades, att detta allt skulle verka; man trodde Banérs afslag vara låtsadt. »Låt honom prata,» sade österrikiska ministern Trautmansdorff, »låt honom prata, det är endast »halmeld. Ett årligt underhåll af 40,000 dukater kan »nog förblända en menniska» 1). Men Johan Banér lät icke förblända sig af guldets glans, utan dog sitt fädernesland trogen.

»Jag bekänner, att Gud gifvit herr Johan stora egen»skaper, men också stora fel derjemnte, så att jag icke »rätt vet, hvilketdera öfverväger. Man kan ej tro, hvil»ket underligt hufvud han är» 2). Detta Oxenstiernas yttrande, ehuru måhända något partiskt mot Banér, hans då varande ovän, var dock i många hänseenden grundadt. Oxenstierna m. fl. klagade ofta och mycket öfver Banérs »sturska och sjelfkära väsende» 3). Detta fel, som var förenadt, kanske föranledt af en utomordentlig kraft, blef dock det medel, hvarmed Banér tyglade och sammanhöll den förvildade hären. Lycka för Banér, att hans underbefäl bestod af Stålhandske och Wittenberg, som icke voro

---

1) München. Hof- und Stadt-Bibliotek. Correspon z. Fol. N:o 204.

2) Falk. A. Oxenstierna till Gabr. G:son Oxenstierna. Wismar d. 29 Mars 1636.

3) Falk. Se ofvan, samt Spens till Gabriel Oxenstierna. Werben d. 13 Aug. 1631.

honom på något sätt vuxna; af Karl Gustaf Wrangel och Königsmarck, som voro för unga; och af Adam Pfuel, som var hans svåger. Ändå större lycka, att Leonhard Torstensson, hvilken näst Banér hade högsta befälet, var en man, som aldrig gaf anledning till missnöje, och som alltid visste med lugn och eftergifvenhet undvika hvarje tvist med sin hetlefrade förman. Det var på detta sätt, som de båda tillsammans utförde sina stora bragder till Sverges och egen ära. Deremot med den gamla och styfsinte Herman Wrangel, som en tid förde östra sidohären, kom Banér snart i sådan oenighet, att Wrangel måste resa hem. Med Axel Oxenstierna var förhållandet ej det bästa; Banér lydde honom ogerna, stundom alls icke. Efter Oxenstiernas hemresa måste den beqvämlige Sten Bielke i Stettin helt och hållet dansa efter Banérs pipa; och med Salvius uti Hamburg låg han uti beständiga tvister.

Svårare är förebråelsen för grymhet. Det var under Banérs befäl, som svenska härens plundringar ådrogo sig Tysklands förbannelser. Härjandet i Sachsen och Böhmen var afskyvärdt. Det kan icke ursäktas genom Sverges nödställda belägenhet, eller föreskrifterna från Stockholm. Banérs råa och häftiga lynne gjorde honom till en passande verkställare af sådana blodsdomar. Efter honom återtog svenska hären ett mildare krigssätt.

Outtröttlig uti mödan, öfverlemnade sig Banér dessemellan med lika ytterlighet åt nöjen och vällust. Qvinnor voro hans svaga sida, stundom med åsidosättande af äktenskaplig trohet. Vid bordet och glaset var han, i likhet med tidens sed, så omåttlig, att man derifrån härledde hans försvagade hälsa och förtidiga död. Fransyska skriftställare påstå, att han för dessa nöjen stundom försummade sina pligter; ja, att man någon gång icke på flere dagar kunde träffa honom redig.

Johan Banér var tre gånger gift, först med Katarina Elisabeth Pfuel, en fröken, som från Brandenburg kommit in till Sverge med drottning Maria Eleonora. Hon dog 1636 på Egeln vid Magdeburg. Banér fick af riksför-

myndarne tjenstledighet för att fara till Sverge och besörja hennes begrafning. Det var vid samma tid, som äfven rikskansleren skulle lemna Tyskland. Denne sednare blef förtörnad och bannade rätt allvarsamt upp regeringen för dess »efterlåtenhet att på en gång bevilja tjenstledig-»het åt både Oxenstierna och Banér, och således lemna »hela tyska väsendet hufvudlöst, i synnerhet vid en så »svår tidpunkt. Orsaken, en begrafning, vore lumpen. »De döda kunde begrafva sina döda; och fosterlandets väl »borde ej för sådant sättas i fara.» Det gick efter Oxenstiernas vilja. Liket sändes till Sverge. Banér stannade i Tyskland 1).

Under sin sista och långa sjukdom blef denna hans fru med mycken ömhet vårdad af en enkegrefvinna Löwenstein, född Elisabet Juliana af Erpach. Den döende makan bad derföre på sitt yttersta Johan Banér och nämnde enkegrefvinna att efter det snart förestående dödsfallet äkta hvarandra och ömt vårda de efterlefvande barnen. Hennes önskan gick i fullbordan, och ännu samma år förmälde sig Banér för andra gången. Fru Juliana var utmärkt genom förstånd, mildhet och duglighet. Hon var Banérs goda engel, och ledde honom så mycket som möjligt till skonsamhet och lugn. Hären vördade henne som en moder. År 1640 under svältkriget vid Saalfeld sjuknade hon häftigt och dog. Hennes lik fördes med stor prakt till Sverge och bisattes uti Banérs grafkor.

Denne var i början otröstlig; men enligt sitt lynne ej länge. På tåget åt Hessen straxt derefter tyckte sig några vaktsoldater flere nätter å rad höra en röst, som ropade: »Kom, Banér, kom, nu är det tid!» De ville igenkänna den aflidna fruns stämma och förespådde Banérs snara död. Denne skrattade åt ryktet. »Man ropar mig »till kommande segrar,» sade han, och gjorde sig lustig vid

1) Falk. Axel Oxenstierna till G. Oxenstierna. Stralsund d. 26 Apr. 1636.

glaset, lät gifva en salva med artilleriet, och önskade, att de kejserliga snart ville möta honom i fältet.

Under svältkriget vid Fritzlar samma år, icke fullt fyra månader efter fru Julianas död, fick Banér på slottet Arolsen se den sextonåriga vackra markgrefvinnan Johanna af Baden-Durlach och blef straxt betagen af en häftig kärlek. Fransmännen påstodo, att han försummade lägret, för att göra täta och långa besök på Arolsen. Snart anmälde han sig som friare, men erhöll icke genast bestämdt svar. Några dagar derefter hände sig, att innevånarne uti de kringliggande hessiska städerna, till och med uti Cassel, fingo höra ett ovanligt häftigt skjutande i trakten af svenska lägret. Alla trodde, att Banér och Piccolomini voro med hvarandra komna till ett afgörande fältslag, och folket stormade till kyrkorna för att bedja för protestanternas vapen. Snart fick man veta rätta orsaken. Banér hade ändtligen från Arolsen fått det efterlängtade *Ja*-ordet, och lät i glädjen aflossa alla lägrets kanoner gång på gång. Bröllopet firades d. 6 September; men just som presten slutat vigseln, kom underrättelse, att Piccolomini anträdt det förut omtalade för svenskarna vådliga tåget uppåt Braunschweig. Nästan utan att taga afsked, öfvergaf Banér både bröllop och brud, kastade sig till häst och skyndade till lägret. Några dagar derefter sedan fiendens anslag var omintetgjordt och allting åter tryggadt, hämtade han sin unga brud, och mottog henne framför den uppställda hären under salvor af hela lägrets artilleri.

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

OM BANÉRS DÖD.

Redan år 1636 ville Johan Banér lemna sitt befäl och resa hem. Denna önskan föranleddes till en del af hans vacklande hälsa, till en del af sorg öfver den första gemålens död; kanske äfven till en del af hans då varande oenighet med rikskansleren. Enligt denne sednares föreskrift svarade rådet förbindligt och smickrande, samt bad fältmarskalken ej öfvergifva fäderneslandets försvar. Då han likväl envisades, lemnade regeringen honom Norrby gård i förläning, tills drottningen blefve myndig. Nu gaf han sig för någon tid åter tillfreds.

Det svåra fälttåget 1640, en försliten hälsa och sorg öfver den andra gemålens död vände åter hans tankar åt hemmet. Genom brodern, Axel Banér, lät han i rådet anhålla om afsked. Axel Oxenstierna talade vidlyftigt deremot. »Svenska magten i Tyskland hade genomgått två »ganska svåra brytningar, konungens död och nederlaget »vid Nördlingen; Banérs bortgång skulle blifva den tredje. »Många gamla, goda härförare skulle icke låta sig af nå- »gon annan befallas. Också kunde ingen fylla Banérs »rum, häldst Torstensson vore lika om ej mer sjuklig. »Banér kunde från sängen styra tropparna bättre, än de »andra från hästryggen. Visst vore hans syssla derute »mycket tung, men sådan är ofta fäderneslandets tjenst; »och likväl måste alla mot detsamma uppfylla sin pligt, »tills döden derifrån förlossar. Man hoppas, att herr Johan »är så ädelmodig, och tänker på samma sätt» 1). Af dessa skäl blef Banérs begäran afslagen. Den förnyades flere gånger under hösten och understöddes af Banérs båda bröder och af hans svåger riksskattmästaren; men beständigt sträfvade rikskansleren deremot. Per Banér blef sjuk af harm, och uti December samma år uppstod uti rådet mel-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 30 Juni 1640.

lan honom och rikskansleren en så häftig ordvexling, att ljudet, till och med orden, hördes af vaktmästrarna i yttre rummet. Men Oxenstierna dref igenom sin sats: »Sverge »behöfde Johan Banérs tjenst; derföre måste Johan Banér »tjena.»

Och Banér tjenade, och gjorde ytterligare det förut omtalade lysande anfallet mot Regensburg. Men under det brådstörta återtåget led hans hälsa af harm öfver weimarianerna, af oro för hären och af brist på hvila, då han knappt dag eller natt kom ur sadeln. Detta försvagade krafterna. Träffningen vid Pressnitz, då han mot Piccolomini skyddade svenska hären, var sista gången, som Banér kämpade för sitt fädernesland. Vid inträdet i Meissen kände han sig illamående. Uti Altenburg blef sjukdomen svårare och öfvergick i slutet af Mars från hvardags- till tredjedagsfrossa. Af ifver i tjensten lät dock Banér kringföra sig än i hängbår, än i vagn; men sjukdomen förvärrades, och han måste snart hålla sig inne. Emellertid nalkades de kejserliga mer och mer; och svenskarna, ehuru förenade med weimarianerna, förmådde ej göra motstånd. Banér måste lemna Altenburg d. 6 April. Han hade sista veckan hållit sig inne och derunder hämtat krafter, så att man första dagsresan med glädje såg honom sitta upprätt i vagnen. Men skakningen och kylan retade sjukdomen. Andra dagen, den 7 April, mellan Zeitz och Weissenfels, fördes han åter i hängbår. Också här ingen hvila, ty de kejserliga följde i hälarne. Den 8 ämnade han sig till Merseburg, men tålte ej skakningen af en påskyndad resa. Han kom fram först den 9 April, försvagad, affallen, så att han knappt kunde igenkännas. Läkare förklarade, att en fortsatt resa skulle ofelbart medföra döden. Af detta likasom af verkliga krigsskäl beslöto höfdingarna, att söka försvara sig på vestra sidan om Saale, och hindra Piccolomini från att öfvergå samma flod. Så skedde, och Banér återhämtade sig något, dels genom stillheten, dels genom god behandling; ty de bästa läkare från kringliggande städer hade skyndat till hans hjelp. Men olyckan var,

att han beständigt oroades af förfrågningar från befälhafvare, främmande sändebud m. fl., och att hans egen verksamma själ icke tillät honom vägra sitt deltagande. Ett angeläget krigsråd skulle i slutet af April hållas i lägret. Banér lät bära sig dit, men bars tillbaka halfdöd; dock äfven denna gång segrade hans starka natur och han började snart åter gå uppe i rummet; men läkaren förklarade bestämdt, att han borde i sex veckors tid noga afhålla sig från rörelse och kall luft; eljest kunde han ej mer räddas.

Emellertid hade Piccolomini dragit till sig än flere troppar och angrep svenskarna, just med den beräkning, att de, i saknad af Banérs ledning, skulle lättare öfvervinnas. Weimarianerna, hvilka ångrade och ville godtgöra sitt förra fel, voro nu som förut svenskarnas eftertropp, och Taupadel afslog lyckligt ett de kejserligas försök att komma öfver floden. Men d. 1 Maj trängde sig ändtligen Piccolomini igenom, och svärmade nu uppåt Merseburg. Bruay, hans undergeneral, öfverrumplade den 3 Maj en af portarna, inbröt i staden och var nära att tillfångataga Banér sjelf; men blef dock af den tappra besättningen åter fördrifven. Emellertid framträngde de kejserliga öfverallt; svenskar och weimarianer måste vika undan, och snart var Banér med sin lilla tropp nära omgifven af fiender, och det uti en stad, illa befästad, omöjlig att försvara. Fångenskap hotade, om han stannade; döden om han reste. Han reste. Den 6 Maj bars han till Eisleben, den 7 till Quedlinburg, den 8, beständigt jagad af fienderna, till Halberstadt. Sjukdomen förvärrades, öfvergick till den så kallade svarta gulsoten, och började åtföljas af ryckningar och vilda feberdrömmar, hvarjemnte blod och var upphostades. Emellanåt var han redig och lugn och tillkännagaf sin önskan, att Torstensson, hvilken nu var i Sverge, skulle blifva hans efterträdare. Tills denne hunnit anlända, borde befälet gemensamt föras af de tre förnämsta generalerna Pfuel, Wittenberg och Karl Gustaf Wrangel, hvilka han kallade till sin dödasäng och

förmanade till enighet. Med Guebriant ingick han fullkomlig försoning, och erhöll som bevis derpå dennes dyrbara befälsvärja. Efter nattvardens begående och svåra plågor afled han den 10 Maj kl. mellan 4 och 5 på förmiddagen.

Banérs döda kropp åtföljde svenska hären ända till den 4 Juni, då den under dubbla salvor af artilleriet fördes från Altmark upp till Wismar. Här mötte Ture Bielke med ett örlogsfartyg, som till likets hemförande blifvit utrustadt af regeringen, hvilken för samma ändamål dessutom anslagit 6000 riksdaler 1). I slutet af Augusti kom det till Sverge och den 9 Sept. firades högtidligen begrafningen. Tvåtusen man voro uppställda, alla kanoner i staden aflossades, de många tagna segertecknen buros före liket; drottningen sjelf deltog i sorgetåget.

Likasom sin store välgörare, lärare och konung, hade Banér åt sig låtit uppföra ett grafkor uti Riddarholmskyrkan. Här nedsattes den store mannens lemningar. Griften vanvårdades af sonen, den så kallade Dulle-Banéren, likasom sedermera af slägten. Riksrådet Höpken lät 1758 af vördnad för det ärorika minnet pryda grafkoret samt förfärdiga och dit insätta en marmorkista, i hvilken Banérs förut i grafkällaren undangömda stoft uppflyttades.

Då i sednare tider det gamla Banérska stamgodset Djursholm bortgick från slägten, såldes äfven dervarande rustkammare, för det mesta bestående af vapen, hvilka tillhört slägtens förfäder. Då inropades en präktig, den store fältherren fordom tillhörig rustning, och tillika det harnesk, hvari Peder Axelson Banér blef 1565 skjuten i slaget vid Bornholm 2). Båda skänktes till Riddarholmskyrkan, der de jemnte segerfanorna från åren 1634 till 1641 pryda Johan Banérs minne och graf.

---

1) Riksark. Acta Salviana T. III. Sv. Regeringen till Salvius. Stockholm d. 8 Juli 1641.

2) Se Berättelser ur Sv. Historien, Del III. p. 254, 257.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

SVENSKARNA UTAN FÄLTHERRE.

Pfuel, Wittenberg och Wrangel öfvertogo efter Banérs död och enligt hans förordnande öfverbefälet. De sammankallade hären, tillkännagåfvo fältmarskalkens frånfälle och förmanade till trohet mot Sverge. Men det sista serdeles svåra återtåget hade uttröttat folket; några månaders sold var obetald; och med menniskornas vanliga egenkärlek och egennytta hade öfverstarna länge tyckt, att de icke haft det inflytande på härens ledning, ej heller erhållit de belöningar, som de ansågo sin erfarenhet och sina bragder hafva förtjenat. Fruktan och undseende för Banérs person hade hittills hållit deras klagomål tillbaka. Nu utbrast det. De förklarade enhälligt, att de ämnade vara Sverge trogna; men fordrade deremot den innestående soldens erläggande, belöning för sina mödor, rättighet att deltaga i och inverka på alla beslut angående hären, slutligen att befordringar skulle ske icke efter fältherrens godtycke utan genom lottning. De tre generalerna måste, ehuru ogerna, bifalla de flesta af dessa fordringar; äfven den, att öfverstarna skickade till Stockholm tvänne ombud att der föra deras talan, och slutligen, att de sins emellan ingingo en förbindelse, icke olik den, som öfverstarna år 1633 i Donauwerth uppgjorde mot Oxenstierna och Gustaf Horn. En bland punkterna säges hafva varit, att af svenska regeringen begära en fältherre af tysk härkomst; eller sedermera, att icke mottaga en svensk, såframt han icke åtföljdes af full betalning.

Dessa rörelser tycktes lofva framgång åt Piccolomini, hvarföre denne beslöt nyttja tillfället. Han uppbådade sina af förra jagten utmattade troppar och tågade mot svenskarna, icke utan lycka i åtskilliga smärre strider. Slutligen träffade han den förenade svenska, weimarska och

lüneburgska hären, sysselsatt med Wolfenbüttels belägring. Kanske med beräkning af ofvannämnde upproriska rörelser angrep han just den flygel, som bestod af svenskar. Men ännu hade icke lydnad och enighet helt och hållet försvunnit. Anfallet träffade i synnerhet Karl Gustaf Wrangel, som med fotfolket låg i halffärdiga förskansningar på ett skogigt berg. Wrangel försvarade sig med yttersta hårdnackenhet. Blåa regementet, uppställdt i en liten förskansning långt framför de andra, uthärdade och afslog angreppen af tre kejserliga brigader. Fienden sökte med sitt rytteri taga svenskarna i ryggen; men Königsmarck mötte och slog honom tillbaka. Efter tre, andra säga fem, timmars häftig strid måste Piccolomini vända ryggen till. Svenskarnas förlust var ringa; de kejserligas mellan tre och fyra tusen man. Den hade blifvit större, om bundsförvandterna gjort sin skyldighet. Men nu blefvo svenskarna öfverlemnade åt sig sjelfva; lüneburgare och weimarianer stodo sysslolösa, utom att Taupadel med några sqvadroner ryckte fram och understödde Königsmarck.

Genom denna betydliga seger blef visserligen hären för någon tid tryggad mot fienden; men det inre tillståndet förvärrades, äfven mellan befälet. Pfuel, som äldst, hade i början haft platsen före Wrangel och Wittenberg; sedan började dessa, som infödda svenskar, tillvälla sig mera magt; och äfven dessutom yppades någon missämja mellan Pfuel och Wrangel. Weimarianerna med högre sold blefvo just i dessa dagar af franska regeringen betalda, och började kläda upp sig och lefva kräsligt. Svenskarna fingo ännu vänta, svälta och gå i trasor. Danska konungen, i hemlig förening med Kur-Sachsen och kejsaren, sökte bortlocka alla tyskar ur den svenska hären. En viss Swichard kom dit, föreställde under hemliga samtal, »huru illa de tyskar gjorde, som understödde främ»lingarna; huru enhvar af dessa sednare sökte blott egen »vinst, Sverge, Pommern, Frankrike, Elsas; huru ingen»dera brydde sig om Tyskland och tyskarna; huru kej»saren vore benägen att under danska kungens bemedling

»sluta en billig fred, blott främlingarna icke hindrade o. »s. v.» Dessa skäl gjorde många tvifvelaktiga. Från Sverge kommo inga pengar; de skulle anlända med Torstensson, för att göra honom så mycket välkomnare; men hans vanliga fotgikt fördröjde afresan. Sinnena förbittrades mer och mer, och allt tycktes gå öfver ända. Men Richelieu, som fruktade en sådan sina bundsförvandters olycka, befallde Frankrikes både befäl och sändebud att på allt sätt förmana svenska hären till trohet och enighet. Salvius i Hamburg kom också genom sina utliggare under fund med Swichards förehafvande och skickade äfven från sin sida hemliga underhandlare, hvilka i motsatt anda talade med befäl och soldater, varnade för Swichard och danska konungen, och till och med föreviste bref till Salvius af innehåll, att kejsaren hade intet allvar med sina fredsförslag, utan blott önskade bortlocka svenska hären, för att sedan envåldigt kufva hela Tyskland under sitt ok. När slutligen nöden hos svenskarna blef alltför stor, anskaffade Salvius på eget namn 60,000 riksdaler och sände dessa penningar till de mest tryckande behofvens afhjelpande. Slutligen kommo från Sverge härens ombud tillbaka. De hade i Stockholm blifvit utmärkt väl emottagna. Flere af deras fordringar hade visserligen blifvit afslagna; men de sjelfva liksom hären prisade för hittills ådagalagd tapperhet och trohet. Sjelfva rikt begåfvade, och med rika löften åt hären, återvände de uti bästa sinnesförfattning, och meddelade den äfven åt sina kamrater. På detta sätt lyckades det att sammanhålla tropparna, tills den nya befälhafvaren anlände.

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

UNDERHANDLINGAR 1641.

Innan vi begynna raden af Leonhard Torstenssons fälttåg, vilja vi anföra de flere vigtiga tilldragelser, som under detta år timade.

Efter sin fångenskap i Stockholm, blef Arnheim mer än förut upptänd af ett lågande hat mot Sverge. Efter sin befrielse for han omkring till Köpenhamn, Berlin, Warschau och Dresden, och arbetade öfverallt på ett förbund mot Sverge. Första afsigten tyckes hafva varit att bilda ett tredje parti; men då sådant medförde många svårigheter, vände man sig slutligen till kejsaren. Lik en ny Wallenstein, lofvade Arnheim uppsätta en här af 16,000 man, och blef i förväg af kejsaren och Kur-Sachsen utnämnd till generalissimus öfver samma troppar. Till honom sällade sig alla Sverges bittraste fiender; mest befälhafvare, som öfvergifvit dess tjenst; hertig Frans Albert af Lauenburg, som skulle blifva fältmarskalk; Mitzlaff, upprorsmakaren mot Horn 1633; Krokow, upprorsmakaren mot Banér 1635; och slutligen den ytterliga svenskfienden, meckleuburgaren Herman Booth, hvilken 1638 såsom en obetydlig man släpptes ur sitt fängelse i Sverge 1), men genast åter började sina stämplingar. Arnheims förehafvande var nära sin mognad, då han om våren 1641 till Sverges lycka hastigt fick anfall af slag och dog. Hertig Frans Albert skulle efterträda; men hade ej nog anseende att sammanhålla verket. Troppar och befäl skingrades. Booth wärfvade soldater kring Hamburg och ämnade sig dermed till Polen, för att i spetsen för en hop kosacker för kejsarens räkning och med Polens bifall göra ett infall i Liffland. Salvius uppvädrade företaget, mutade

1) Riksark. Rådsprot. d. 24 Maj 1638.

och bortlockade en hop af Booths underbefäl, och ställde så till, att denne sjelf blef för någon tid fängslad; genom hvilket allt stormen för den gången gick Sverge förbi.

Uti November 1640 dog kurfursten Georg Wilhelm af Brandenburg, hvilken af sin förste minister Schwartzenberg blifvit ledd i nära öfverensstämmelse med kejsarens afsigter. Efterträdaren, Fredrik Wilhelm, han, som sedan erhöll namnet den store kurfursten, följde andra grundsatser. Schwartzenberg lemnade Berlin och dog ungefär vid samma tid som Arnheim. Nu dreg sig Brandenburg genom neutralitet ur kriget. Det öfverlemnade åt Sverge fem fästningar, betalade åt besättningarna 140,000 riksdaler och åt hären årligen 1000 tunnor spannmål. Svenska regeringen tvekade dock länge, om det ej vore fördelaktigare att hafva brandenburgarn till fiende och således få fritt och obehindradt plundra hans land. Slutligen bekräftades dock fördraget.

På den nu samlade tyska riksdagen gjorde kejsaren åtskilliga försök att inbördes försona och till ett förbund mot utlänningarna förena de skilda tyska staterna. Frankrike och Sverge fruktade, att det skulle lyckas; och att kejsaren skulle på sådant vis kunna bereda sig tillfälle att i framtiden utvidga sin magt öfver tyska riket och sammansmälta det till en enda stat. I största hemlighet lät derföre Axel Oxenstierna en i Sverges tjenst varande författare, vid namn Chemnitz, uppsätta och under falskt namn utgifva en flygskrift med tittel: »Om Statsförfattningen i vårt tyska kejsaredöme» 1), hvilken genast trycktes och utspriddes. Den varnade och uppskrämde de enskilda staterna för kejsarens magt; »de borde akta sin frihet; »de borde icke gifva sig till slafvar under någon envålds»herre; icke kejsaren utan ständerna borde äga rätt att »besluta om rikets bästa o. s. v.» Boken, väl skrifven, blef allmänt läst, omtyckt och berömd, samt gjorde sin verkan. Hvarje stat blef ytterst angelägen om att för-

1) "De ratione status in imperio nostro Germanico."

svara sin sjelfständighet och att motarbeta hvarje försök till sammansmältning. Tänkesättet vid riksdagen vändes mot kejsaren; hans försök misslyckades och det söndrade Tyskland fortfor att vara främlingarnas rof.

Kejsaren gjorde detta år ett försök att sluta enskild fred med Sverge. Han erböd Rügen, Förpommern och fyra millioner riksdaler; om förslaget ej antoges, hotade han med en siciliansk aftonsång. Salvius lyssnade till anbudet; men på Oxenstiernas råd beslöt regeringen i Stockholm, att icke mot gifvet löfte sluta fred utan sin bundsförvandt. Det uppenbarades straxt efteråt, att kejsarens anbud varit blott ett försök, att stifta misstroende mellan Sverge och Frankrike.

Mellan dessa tvänne magter skulle nytt förbund vid denna tiden ingås, hvarom i svenska rådet uppstodo långa öfverläggningar. Richelieu erböd 480,000 riksdaler i årliga underhållspenningar, samt förbund till krigets gemensamma slut. Axel Oxenstierna med största delen af rådet tillstyrkte förslagets antagande. Per Banér talade lika ifrigt deremot: »det vore nesligt att för 400,000 riksdaler »sälja Sverges ungdom till slagtbänken, och dess krona »till Frankrikes sköld.» Klas Fleming »visste ej, hur kri»get skulle utan dessa franska medel kunna föras.» Per Banér svarade: »att förut hade Sverges egna krafter varit »nog; man borde förtrösta på dem och på Guds hjelp. »Israel blef fordom genom sina förbund olyckligt.» Axel Oxenstierna svarade, »att Guds hjelp icke får väntas ome»delbart, utan genom förståndiga medel.» — Banér invände, »att fransosen låter svensken utslita sig, och tager »sedan sjelf lönen.» »Ja», svarade Oxenstierna, »salig »konungen fick ofta för deras falskhet stort hufvudbry; »men hvad ville han göra. Nödvändigheten är ett stort »skäl. Det var honom icke angenämt att taga Frankrikes »sold; men, sade han, för en klump guld måste man »stundom låta reputationen falla. Vi böra besinna, att »förbundet med Frankrike ökar vårt anseende i Tyskland.

»Pengarna från Frankrike äro oundgängliga för att under-»hålla vår här, och skola eljest användas att tubba »bort våra troppar.» Sjelfva Johan Skytte, och flere andra eljest Oxenstiernas vanliga motståndare, understödde dock denna hans mening, äfven Axel Banér. Slutligen gick också Per Banér öfver och man beslöt, »att en är-»lig, för alla bundsförvandterna gemensam fred vore bäst; »tills den vunnes, skulle förbundet med Frankrike för-»nyas» 1).

Den hemkomne Oxenstiernas kraftiga och välgörande styrelse samt stoltheten öfver Banérs segrar hade emedlertid upplifvat sjelfva svenska folket, så att flere år efter hvarandra riksdagarna aflupo tämligen lätt, och ständerna utan svårighet beviljade allt, som för krigets fortsättande erfordrades.

Banérs härjande besök i kejserliga arfländerna, Arnheims död, Brandenburgs neutralitet, det misslyckade riksdagsförsöket i Regensburg, Portugals lyckade uppror mot Spanien, det fortsatta inbördes-kriget i Katalonien, turkarnes hotelser, det förnyade förbundet mellan Sverge och Frankrike, och slutligen svenska ständernas mod och beredvillighet; detta allt sammanlaggdt började nedslå kejserliga partiets förut öfverdrifna sjelfförtröstan. Det var derföre i slutet af år 1641, som det slutligen beqvämade sig att låna örat till formliga fredsunderhandlingar, hvilka vid den tiden började i Hamburg.

1) Riksark. Rådsprot. d. 8 Maj, 19 Juni, 20 Nov. 1640; d. 15 Mars och 16 April 1641.

TJUGONDENIONDE KAPITLET.

LEONHARD TORSTENSSONS FÄLTTÅG 1642.

Då underrättelsen om Banérs hotande sjukdom anlände till Stockholm, började rådet genast tänka på efterträdare; men beslöt, att Johan Liljehök skulle emellertid i egenskap af fälttygmästare skynda till Tyskland och näst Banér under dennes sjukdom föra befälet. Innan detta hann verkställas, kom bref om Banérs död. Valet af efterträdare blef så mycket mer angeläget och brådskande. Man såg sig omkring. Jakob De la Gardie och Herman Wrangel voro för gamla, Karl Gustaf Wrangel och Liljehök för unga, den sednare dessutom i hären föga känd; Pfuel utlänning; Kagg genom sina sår för sjuklig. Allas blickar stannade på Lennart Torstensson. De hade länge varit på honom fästade. Redan Gustaf Adolf ansåg honom för sitt bästa fältherreämne; Johan Banér önskade honom till efterträdare, likaså sjelfva hären. Äfven rådet delade dessa tänkesätt och hade redan förut länge sökt öfvertala honom att af »kärlighet till fäderneslandet qvarstanna hos »Banér.» Men i hög grad besvärad af en plågsam fotgikt, hade Torstensson hösten 1640 utverkat sig afsked och våren 1641 återkommit till Sverge, der han ämnade i lugn vårda sin hälsa. Detta lugn blef ej långvarigt. Några veckor efter hans hemkomst anlände brefvet om Banérs död; och samma dag uppstod Oxenstierna och bad i hela rådets namn, »att herr Lennart ville se mera till fäderneslandets nöd, än sin egen sjuklighet, och åtaga sig det ledigа öfverbefälet. Regeringen skulle gerna bevilja alla »hans dervid bifogade önskningar. Blefve hans hälsotillstånd alltför svårt, så kunde han få resa hem igen, så »snart han ordnat verket och beredt vägen för en ny efterträdare.» Efter tre dagars betänketid jakade Torstensson. Han blef fältmarskalk med 17,000 riksdalers lön;

dessutom styresman öfver Pommern med 12,000 riksdaler. Till hans hjelp förordnades i stats- och förvaltningsärender Lars Grubbe, och i krigssaker fälttygmästaren Liljehök, hvilken regeringen ville draga fram till hans efterträdare.

Pfuel, Wrangel och Wittenberg hade ogerna bifallit de upproriska öfverstarnas begäran att deltaga i generalernas krigsråd. Nu begärde de sjelfva »att den nya fält»herren icke måtte tilläggas så enväldig magt, som Banér »haft; utan att hädanefter generalerna borde höras, innan »fältherren fattade något vigtigare beslut.» Detta afslogs. Torstensson blef enrådande vid hären; han fick till och med rättighet att af- och tillsätta öfversteplatserna. Dessutom försågs han med en hop friska troppar och med rika förråder af skor, stöflor, kläde, samt med 235,000 riksdaler att vid sin ankomst dela ut bland tropparna. Så utrustade svenska regeringen den man, som skulle föra Sverges sak mot dess fiender.

Denna utrustning var färdig omkring midsommarstiden, men ett svårt och långvarigt anfall af fotgikt hindrade Torstensson att afsegla förrän fram i September. Under tre veckors tid kastades han af storm omkring på Östersjön, innan han den 4 Oktober, än mera försvagad, landsteg vid Stralsund.

Vid underrättelsen att Liljehök blifvit förordnad till närmsta befälhafvare under Torstensson, blef Adam Pfuel missnöjd, emedan han såsom äldste generalmajorn hade anspråk på denna plats. Han begärde afsked. Svenska regeringen hade svårt att längre qvarhålla honom i tjenst utan att framdeles gifva honom än högre befäl, hvilket man icke ville, emedan han ej var infödd svensk. Å andra sidan befarades, att han, afskedad, skulle gå öfver till kejsaren, der han som en duglig man kunde tillfoga Sverge skada. Han erhöll derföre sitt afsked, men på ett så smickrande sätt och med så betydlig årspenning, att han icke mer lockades att öfvergå till fienden 1).

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 24 Mars 1642; d. 25 Okt. 1643.

Torstensson fick efter den långa och svåra sjöresan ett nytt anfall af fotgikt. Först i början af November anlände han till hären, hvilken låg vid Winsen i Lüneburg. Han hade ämnat genast angripa fienden; men weimarianerna öfvergåfvo honom och tågade på Richelieus befallning åt vester. Det hette, »att Frankrike behöfde dem; att svenskarna kunde numera hjelpa sig sjelfva.» Sålunda försvagad, och emedan årstiden var långt framskriden, gick Torstensson i vinterqvarter norrom Allerfloden; Piccolomini längre åt sydost uti Anhalt och Halberstadt.

VESTRA SIDOHÄREN

var under hela detta år förenad med hufvudhären och deltog i dess rörelser och strider.

ÖSTRA SIDOHÄREN

stod under Torsten Stålhandske hela året igenom i Schlesien. Mot honom kämpade först Götz, sedan hertig Frans Albert. I slutet af året blef Stålhandske tvungen att draga sig tillbaka ur Schlesien och taga vinterläge i Neu-Mark. Orsaken ansågs vara, dels de kejserligas öfverlägsenhet, dels att Stålhandske, ehuru en tapper krigare och lycklig partigängare, var mindre skicklig att på egen hand leda större företag 1).

TRETTIONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1642.

Emedan svenskarna i sina vinterqvarter ledo brist på förråder, bröt Torstensson redan d. 2 Januari 1642 upp

1) Riksark. Acta Salviana. Johan Oxenstiernas och Salvii brefvexling.

derifrån och tågade till Altmark. Här blef han åter anfallen af gikt i både händer och fötter, så att han icke kunde skrifva, icke färdas på annat sätt än i hängbår. Han stannade derföre och valde bakom Wechtefloden en ganska förmånlig ställning. Då yppade sig förräderi inom svenska lägret. Bristen, och det föga lysande sätt, hvarpå Torstenssons fältherrebana öppnades, hade väckt missnöje. En fången kejserlig öfverste, som på hedersord gick ledig i lägret, upphetsade sinnena med föreställningar »om kejsarens benägenhet för fred; om svenskarnas egennytta, »om tyskarnas pligt att vara enhälliga mot främlingarna», o. s. v. Många lyssnade härtill, i synnerhet tyska öfversten Seckendorf. Denne började hemliga underhandlingar med fienden; icke ensam utan i spetsen för flere liktänkande. En trumpetare förde brefven. Han tappade dem i ett stall, och, okunnig om deras betydenhet, gjorde han sig icke mödan att åter uppsöka dem. Några dagar efteråt hände sig, att en kattunge krafsade dem fram ur smutsen och började leka med papperen. De blefvo upptagna, lästa och till Torstensson framlemnade. Denne tillsatte genast en krigsrätt, bestående af blott tyskar. Bevisen voro klara. Seckendorf dömdes till döden och afrättades. Torstensson förböd alla vidare efterspaningar; han ville ej känna de andra medbrottsliga.

Med anledning af svenskarnas orörlighet, eller kanske af Seckendorfs sammansvärjning, utbredde sig bland de kejserliga ett rykte, att Torstensson var död. Piccolomini tågade fram för att angripa den hufvudlösa hären; men hufvudet lefde och hade åt hären valt en så god plats, att Piccolomini icke vågade angripa. Denne vände sig sedermera mot Mecklenburg, mot Mittel-Mark, men mötte öfverallt hunger och ödemarker, så att han måste draga sig tillbaka till Meissen och Thüringen. Bäjrarne, som förut följt honom, tågade nu bort, för att undsätta sin landsherres broder, kurfursten af Köln.

Detta sednare hade Torstensson förutsett och väntat. Nu var han jemnstark med fienden och fram i Mars be-

syntes giktplågorna minskas. Han beslöt derföre sätta hären i verksamhet. Tre vägar stodo öppna. Först åt vester; men der skulle snart bäjrarna åter förenas med Piccolomini, och om weimarianerna också förentes med svenskarna, skulle dock sjelfsvåldet och den högre solden hos de förra inverka ofördelaktigt på de sednare. Dessutom lemnades då Pommern öppet för hertig Frans Albert, som redan jagat Stålhandske ur Schlesien. Andra vägen var rakt fram mot fienden, men ledde genom de öde Halberstadtska och Magdeburgska landen, samt mot Piccolomini, som med bättre förråder innehade en förträfflig ställning bakom Saale och Unstruth. Tredje vägen gick åt Schlesien, visserligen också genom öde länder, men den skyddade Pommern, räddade Stålhandske och förde kriget in i kejsarens egna länder, hvilket var så väl svenska regeringens som i synnerhet Torstenssons önskan. Denna väg valdes. Åt Westfalen till upprättades magasiner, och Königsmarck sändes några dagsleder ditåt, hvarigenom fienden missleddes om verkliga afsigten.

Den 17 Mars uppbröt Torstensson från Salzwedel, tågade öfver Elben och Haveln, gick sedermera mellan Berlin och kejserliga hären öfver Jüterbock och Lucka samt förenade sig den 17 April vid Sorau med Stålhandske. Tåget genom det öde landet kostade mycket; bland annat, enligt sägen, 10,000 hästar 1). Hären var efter föreningen med Stålhandske 9000 till fot, 7000 till häst och 3000 ryttare utan hästar.

Denna styrka tågade genast mot Glogau, norra Schlesiens förnämsta fästning. Hertig Frans Albert skyndade till dess undsättning. För att förekomma honom och en tryckande hungersnöd stormade Torstensson genast och tog fästningen i första anfallet. Svenskarna fingo der 26 kanoner, 500 centner krut, 8000 tunnor mjöl, 3000 sadlade hästar och fast fot i Schlesien. De kejserliga förlo-

1) Riksark. Acta Historica Selectiora 1633—1644. Salvius till rådet. Hamburg d. 15 Okt. 1642.

rade dessutom 800 döda, 600 fångar. Detta skedde den 24 April. Nu öfversvämmade svenskarna norra Schlesien och hertig Frans Albert, som var underlägsen, lade sig vid Breslau, för att invänta Piccolomini. Men när svenskarna drogo sig åt Schweidnitz, fruktade hertigen, att också denna fästning skulle på samma sätt som Glogau blifva eröfrad, hvarföre han beslöt sjelf kasta sig in i densamma. Genom fångar upptäckte Torstensson afsigten, påskyndade derföre sitt tåg och hann stänga de kejserliga från staden. Hertigen, förekommen, ville draga sig tillbaka; men Torstensson skickade efter honom Königsmarck med rytteriet. Denne upphann och angrep hertigen och uppehöll honom, tills Torstensson med hela hären anlände till stället. Nu blef den underlägsna hertigen helt och hållet slagen; mistade 4 kanoner, 14 fanor, 3000 ryttare och sitt eget lif. Sårad i högra armen, blef han neml. tagen af en Königsmarcks ryttmästare; men ville hvarken gifva sig fången eller omtala sitt namn. Då sköt ryttmästaren honom genom länderna 1). Han föll, sade sitt namn och dog efter några dagar under plågor och jemmerrop. Af hans funna papper visade sig de vidlyftiga, för Sverge vådliga planer, som han med Arnheim förehaft. Denna träffning stod vid Zobtenberg den 21 Maj.

Hertigens här var helt och hållet upplöst. Piccolomini, nu mera svenskarna underlägsen, vågade ej angripa, utan gick nedåt Mähren, för att der förena sig med de flyende lemningarna af hertigens här och invänta nya förstärkningar. Hela det öppna landet af Schlesien blef af de kejserliga öfvergifvet.

Schweidnitz öppnade genast portarna, och derefter utbredde sig svenska hären öfver hela Schlesien, jagade de slagna tropparna framför sig, intog de flesta borgarna, lemnade några de svårare bakom sig; och redan den 31 Maj gick Torstensson med Helmut Wrangel i spetsen öfver

1) Riksark. Acta Salviana. Joh. Oxenstierna till Salvius. Stettin d. 2 Juni 1642.

Sudeterna och inbröt uti Mähren; det var svenskarnas första besök i detta land. Infallet skedde så hastigt och oförmodadt, att när de svenska ströftropparna började plundra förstäderna af Olmütz, trodde innevånarne, att det var kejserliga flyktingar och hotade med öfverhetens straff. Snart fingo de veta, att hela svenska hären nalkades och alla rikare personer flydde åt söder; men Torstensson lät Helmut Wrangel jaga efter, och denne upphann och tog många flyktingar och stort byte. Torstensson sjelf belägrade Olmütz. Befälhafvaren, Miniati, hade nästan liten besättning, och skrämdes att på fjerde dagen uppgifva fästningen; det kostade sedan uti Wien hans hufvud. I Olmütz fick Torstensson 4,000 centner bly, 1,800 centner krut, 50 kanoner, 5,000 drägter åt fotfolk, 3,000 åt ryttare, 3,000 musköter, 300,000 riksdaler i brandskatt, vin och spannemål öfverflödigt, samt slutligen fast fot i Mähren. Till borghöfding utnämndes Georg Paikull, en sträng, kraftfull och allvarsam herre. Denne lät afbränna förstäderna, hvarefter 2,000 soldater dagligen arbetade på fästningsverken, tills de kommo i förträffligt stånd. Borgarna måste med ed lofva att icke inlåta sig i några hemliga underhandlingar med österrikarne; och då likväl någon tid derefter en sådan stämpling upptäcktes, lät han halshugga 24 de förnämsta deltagarne, och anföraren sjelf blef som menedare af fyra hästar söndersliten. Denna stränghet, förenad i öfrigt med duglighet, krigstukt och ordning verkade lydnad för framtiden. Först under Paikull, sedan under en öfverste Winter bibehöll sig till krigets slut den svenska besättningen i Olmütz, en tygel på landet, och ett törne i hälen på de kejserliga tropparna.

Piccolomini hade icke hunnit så fort till Brünn, som Torstensson till Olmütz. Hela Mähren låg derföre öppet för svenskarna, hvilka öfverallt tågade plundrande omkring. Serdeles utmärkte sig Helmut Wrangel, hvilken med sina lätta troppar ströfvade ända till grannskapet af Wien, och utspridde så mycken oro, att kejsaren lät sin omvårdnad för mera trygghets skull flytta undan ned åt Grätz.

Emellertid hade Piccolomini hunnit till Brünn och börjat samla förstärkningar. Svenskarnas ställning var mindre säker, emedan de ifrån Olmütz icke hade någon pålitlig fästning förr än i Schweidnitz. Att framtränga till Wien och der tvinga kejsaren till fred var beständigt Torstenssons afsigt; och för att trygga vägen ditåt behöfdes en kedja af starka fästningar. De voro Stralsund, Stettin, Glogau, Schweidnitz, Brieg, Olmütz och Brünn. Af dessa voro nu alla utom Brieg och Brünn i svenskarnas våld. Torstensson beslöt med all magt angripa den förstnämnde och tågade dit. Men här träffades ett oväntadt och tappert motstånd, icke så mycket af besättningen, som icke mer af befolkningen. Lifvad af stadens hertigar och af de kejserliga befälhafrarna gjorde innevånarne täta och lyckliga utfall. Torstensson deremot var försvagad genom många qvarlemnade besättningar under flere de dugligaste höfdingarna. Soldaterna, bortskämda af lycka och plundring, ville också häldre ströfva kring nejden än förrätta det hårda belägringsarbetet. I anseende till ställets vigt var dock Torstensson ganska envis i sitt företag. Från d. 16 Juni till d. 17 Juli låg han utanför staden och förlorade der flere tusen man. Men nu nalkades till undsättning Piccolomini med vida öfverlägsen styrka. Torstensson bröt upp, dref framför sig 200 vagnar, lastade med byte och, som det påstås, 10,000 röfvade kreatur, och stannade ej förr än vid gränsen af Pommern. Härifrån skickade han Königsmarck med en flygtropp åt Sachsen och inväntade sjelf förstärkningar från Sverge; men begärde tillika sitt afsked, emedan han fruktade, att den förlamande fotgikten skulle med höstkylan återkomma.

De kejserliga under erkehertig Leopold Wilhelm och Piccolomini följde efter åt Schlesien och belägrade Glogau. Men här gick det för dem icke lyckligare än för Torstensson vid Brieg. Helmut Wrangel var borghöfding, och försvarade sig med orubblig ståndaktighet, samt gjorde utfall på utfall och tröttade derigenom de belägrande så, att erkehertigen måste muta sina soldater till att fortfara med

arbetet. Emellertid skulle dock Helmut Wrangel hafva blifvit tvungen att gifva sig för öfvermagten, om ej undsättning i tid ankommit.

Karl Gustaf Wrangel hade varit hemma i Sverge för att mönstra och utföra den lofvade hjelpsändningen. Den 17 Juli landsteg han i Pommern med 4,000 till fot och 300 till häst. I Greiffenhagen skulle han invänta än mera efterföljande troppar; men Glogaus nöd och Torstenssons bref påskyndade uppbrottet. Den 26 Aug. förenades han med Torstensson, hvarpå de tågade mot Glogau och erbödo Piccolomini strid. Men denne, lägrad på förskansade höjder mellan svenskarna och staden, undvek hvarje träffning. Torstensson kom hvarken åt att angripa honom eller att undsätta staden. Han behöfde komma öfver till östra sidan af Oder; men visste hvarken bro eller vad. Tillfälligtvis upptäcktes ett ställe, der floden samlat så mycket sand, att under natten till d. 30 Aug. hela svenska hären med fotfolk, tross och artilleri tågade på 5 timmar öfver densamma, oskadade och af fienden obemärkta. En timma derefter ändrade floden sitt lopp och sköljde undan sanden, så att icke ens en ryttare mer kunde komma öfver. Från östra sidan nalkades nu Torstensson obehindradt till Glogau. Piccolomini upplöste belägringen efter en förlust af 1,200 man.

Straxt härefter kom Axel Lilje med den öfriga hjelpsändningen från Sverge, och derigenom blefvo begge härarna ungefär lika starka. Nu begyntes ett fram- och återtågande, hvarunder de båda fältherrarna sökte öfverlista hvarandra; men förgäfves. Torstenssons afsigt var att ur det ödelaggda Schlesien intränga i Böhmen, eller att tvinga Piccolomini till en afgörande drabbning. Under hela September tågade han i sådan afsigt fram och åter; men Piccolomini höll sig alltid framför honom på höjderna af Riesengebirge, hvarigenom han skyddade Böhmen. Alla Torstenssons försök misslyckades och svenska hären började lida brist. För att undvika denna sista olycka, och tillika framtvinga Piccolomini, uppbröt Torstensson den 7

Okt. från Lausitz, gick in åt Sachsen, tillkallade Königsmarck och började belägra Leipzig. Stadens vigt och kurfurstens nödrop kallade Piccolomini genast ditåt, Torstensson ville ej stå emellan Leipzig och den antågande fienden, utan gick till Breitenfeld. De kejserliga trodde det vara räddhåga och gingo efter. Här på samma plats, som under Gustaf Adolf år 1631, stod nu det *andra slaget vid Breitenfeld*, eller som det vanligen kallas *slaget vid Leipzig*.

Den 23 Oktober om morgonen möttes härarna. Svenskarnas högra flygel fördes af Wittenberg i första och Stålhandske i andra linien; mot dem stodo Buchheim och Borneval. Midten fördes af Liljehök, Karl Gustaf Wrangel och Mortaigne i första linien, reserven bakom af Axel Lilje. Mot dem stodo Fernamond och Camillo Gonzaga. Svenska venstra flygeln fördes af Slange i första, Königsmarck i andra linien; mot dem stodo Hannibal Gonzaga och Bruay. Öfverbefälet fördes af Torstensson på svenska, af erkehertig Leopold Wilhelm och Piccolomini på kejserliga sidan. Svenskarna innehade ungefär samma ställning som Tilly, och Piccolomini samma som Gustaf Adolf år 1631 innehaft.

Kanonerna öppnade striden. En af de första kejserliga kulorna gjorde ovanligt stor förödelse och hotade med än större. Hon träffade först Torstenssons häst, dödade den och afslet fältherrens rockskört, sårade sedan pfaltsgrefven Karl Gustafs häst, dödade ryttmästare Rabenaus häst, afslet statssekreteraren Grubb midt på, och stannade slutligen i låret på en fältskrifvare. Redan i början, då härarna nalkades och kommo till handgemäng, blef Slange skjuten. Hans flygel (svenskarnas venstra) råkade dervid i oordning, det närmaste fotregementet rubbades och dess öfverste blef tillfångatagen. Men Königsmarck och pfaltsgrefven Karl Gustaf gjorde sitt yttersta att ånyo ordna tropparna och förmå dem att hålla stånd. Det lyckades, och der samt i midten uppstod en hårdnackad strid.

På andra flygeln gick det på annat sätt. Innan ännu de kejserliga hunnit ordna sig, störtade Wittenberg öfver dem, då ungrare och kroater genast togo flykten. Några österrikiska regementer gjorde väl motstånd, men blott till en tid. Erkehertigen skyndade dit, sökte återhålla de flyende och uppmuntra de stridande. Han bad, besvor, hotade, slog, men förgäfves. Folket flydde och kom icke mer tillbaka. Svenska flygeln förföljde dem icke, ty den fruktade att för mycket aflägsna sig från den öfriga hären.

Genom denna flykt blef venstra sidan af kejserliga fotfolket blottad. Liljehök märkte det och förde Douglas med fyra regementer från reserven samt tog fienderna i sidan. Desse sökte draga sig tillbaka inåt en liten skogsdunge. Liljehök ilade med ett par sqvadroner att genskjuta och hindra dem. Men erkehertig Leopold Wilhelm, som insåg faran, hade ditsändt sitt lifgarde, hvilket så mottog svenskarna, att Liljehök stupade. »Barn!» sade han till soldaterna, »jag dör gerna, ty nu har jag visat »er vägen; men bären mig blott undan in i buskarna!» Pfaltsgrefven Karl Gustaf, som nu befann sig på denna flygeln, lät efterkomma hans begäran; men skyndade sjelf genast tillbaka till stridsbullret och ledde svenskarna till nytt anfall, hvarvid erkehertigens lifregemente måste vika.

På andra flygeln och i midten hade emellertid striden rasat med oafbruten häftighet. Erkehertigen fäktade som simpel soldat. En svensk ryttare satte en gång sin pistol mot hans lår och tryckte af, men skottet brann ej löst; och två gånger var det endast hästens snabbhet, som räddade honom från omgifvande fiender. Piccolomini på samma sätt; sex gånger ledde han sitt lifregemente till anfall mot Königsmarck, men förgäfves. Slutligen efter en å ömse sidor med ovanlig tapperhet utförd strid, och då de kejserliga sågo sig anfallna i ryggen, grepo de till flykt. Rytteriet kom undan, fotfolket drog sig till skogsdungen. Men Torstensson kanonerade dem så, att de nödgades än en gång fram på fältet. Här blefvo de genast af svenska rytteriet tagna eller nedhuggna.

De kejserliga förlorade 5,000 döda och 4,500 fångar, 190 fanor, 46 kanoner, all trossen och erkehertigens bordsilfver m. m. Orsaken till slagets förlust för de kejserliga var Buchheims försummelse att ordna sin flygel, samt ungrares och kroaters feghet. De blefvo derföre af hertigen hårdt bestraffade.

Svenskarne förlorade 2,000 man i döda och sårade. Hos dem, liksom hos de kejserliga, hade öfverbefälet lidit mycket. Stålhandske, Gustaf Otto Stenbock och Gustaf Lewenhaupt voro sårade. Förlusten i döda var än mera känbar. Grubbe, en utmärkt duglig och pålitlig man; Slange, den svenske Leonidas, och slutligen Liljehök, hvilken nu mera redan i hög grad vunnit härens tillgifvenhet och förtroende. Så snart hetaste striden var förbi, skyndade pfaltsgrefven Karl Gustaf till det ställe, der han hade laggt den döende Liljehök. Denne lefde ännu. Han frågade om slagets utgång och gladde sig åt svenskarnas seger. Sedan anbefallde han maka och barn i pfaltsgrefvens beskydd, och »Gud välsigne er, och genom er mitt »fäderneslandl» tillade han betydelsefullt och dog.

I Leipzig firades samma dag en tacksägelsefest för befrielsen från svenska belägringen. Då folket kom ur kyrkan, mötte dem en hop sårade, hvilka från slagtfältet fördes till sjukhusen. Litet derefter var allt afgjordt; och en svensk trumpetare kom och uppfordrade staden. Den uppgafs en månad derefter och betalade 150,000 riksdaler i brandskatt. Slanges lik blef begrafvet i förnämsta kyrkan.

Brist på mynt och förråder, den sena årstiden, härens fullkomliga uttröttning efter ett så långt och verksamt fälttåg, allt detta sammanlaggdt hindrade Torstensson att begagna denna seger, såsom han önskat. De sista dagarna af December började han dock att belägra Freiberg.

ÖSTRA OCH VESTRA SIDOHÄRARNA

voro nästan hela året förenade med hufvudhären. Men på vestra sidan vunno fransoser och hessare flere betyd-

liga fördelar, hvarigenom icke allenast Bäjrarne blefvo tvungna att öfvergifva Österrike, utan äfven detta måste dela sina krafter. Genom och från detta lyckliga fälttåg var svenskarnas och fransmännens öfvervigt gifven, och de bibehöllo den nästan orubbad till krigets slut.

Det beständigt förhärjade Kur-Sachsen hade lidit mycket. Nu började så väl landet som hofvet, serdeles prinsarna, att förtvifla om möjligheten att krossa Sverges magt. De önskade neutralitet, och underhandlingar öppnades. Men Österrike retade kurfurstens gamla afund och utfäste sig till all möjlig hjelp. Underhandlingarna med Sverge blefvo afbrutna och Kur-Sachsen å sin sida lofvade kejsaren trohet intill sista man.

TRETTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1643.

HUFVUDHÄREN.

Den af Torstensson under förra året påbegynta belägringen af Freiberg gick olyckligt. Fältherren sjelf led hela Januari månad af fotgikt och kunde derföre icke i egen person drifva på arbetet, hvilket dessutom hindrades af beständigt regn. Staden försvarades af öfverste Schweinitz, en tapper och ihärdig man, och så väl besättning, som stadsboar och inflyttade landtmän grepo ifrigt till vapen. Kunniga i ortens bergshandtering, gjorde de äfven å sin sida minor och hindrade derigenom svenskarna. Genom en lång underjordisk väg skickade äfven kurfursten den ena gången efter den andra uppmuntrande bud. Oaktadt dessa hinder hade svenskarna redan eröfrat ett af tornen, nedskjutit ett betydligt murbrott och voro färdiga att löpa till storms, då erkehertigen och Piccolomini enligt kurfur-

stens trägna böner nalkades. Den 17 Februari måste Torstensson bryta upp och draga norrut till Elben. Han hade för Freiberg förlorat nära 2,000 man.

Den befriade stadens glädje och stolthet var stor. Den yfdes att genom sitt tappra motstånd hafva uppehållit och hejdat segraren från de besegrades förföljande. Torstensson deremot påstod, att hans uttröttade här i alla fall icke kunnat förfölja de flyende; men att han genom belägringen tillfogat de kejserliga stor skada, emedan de blifvit tvungna att midt i vintern uppbryta ur sina qvarter och ända ned ifrån Österrike tåga till Freibergs undsättning.

Vid denna tid uppkom något missförstånd mellan erkehertig Leopold Wilhelm och kejserliga ministern Trautmansdorff, i anledning hvaraf den förra lemnade hären. Äfven Piccolomini behöfdes och skickades att i Nederländerna kämpa mot Frankrike. I deras ställe blef Gallas åter befälhafvare för de kejserliga, till icke ringa glädje för svenskarna. Kejsaren hade dock ålaggt honom att undvika drabbning, och blott skydda arfländerna.

Brist på munförråder samt Torstenssons sjuklighet hindrade till någon tid svenskarnas företag; men i Mars gingo de ur sina vinterqvarter och tågade till Lausitz. Gallas lade sig vid Königinngrätz för att kunna bevaka både schlesiska och böhmiska vägen till Mähren, dit man visste, att svenskarna ämnade sig. Torstensson gick då åt vester och vid Melnitz öfver Elben. Gallas gick efter och lade sig vid Brandeis för att skydda både Prag och vägen till södra Böhmen. En dag, det var den 31 Maj, då Gallas hade större delen af sitt rytteri långt borta på skaffning, bröt Torstensson upp, gick, hvad Gallas ej trodde att han skulle våga, midt emellan Prag och kejserliga lägret och derifrån sedermera i sträcktåg öfver Kuttenberg, Chrudim och Zwittau, in i Mähren. Gallas, med rytteriet borta, kunde ej hindra, ej förfölja, förr än det var försent.

I Mähren tog Torstensson en mängd småstäder och ej ringa byte. Gallas kom efter. Torstensson, underläg-

sen, men med öfvade soldater, erböd flere gånger strid. Gallas, med många men nyss utskrifna regementer, undvek. De stannade midt emot hvarandra i två befästade läger, svenskarna i Dobitschau, österrikarna i Koyetin, och ett svältkrig begynte. Båda lägren voro sidländta, ohälsosamma. Torstensson flyttade sig till Prerow, en sund och ymnig nejd. Härifrån svärmade han på alla sidor kring Gallas, plundrade förstäderna till Brünn, flyttade sedan närmare denna stad och ströfvade nedåt Österrike. Gallas drog sig efter till Brünn, men undvek strid. Han väntade en så stor förstärkning, att svenskarna skulle derigenom alldeles förkrossas. Kejsaren hade nemligen uppbådat ungrarna; och det hette, att 30,000 man skulle komma. Ferdinand reste verkligen sjelf till Niclasburg för att möta dem. Men till lycka för svenskarna innehöll ungerska grundlagen den föreskrift, att ungrarna icke vore förbundna till krigstjenst utom fäderneslandet; hvilket lagrum af regeringens motparti gjordes gällande. Torstensson försummade ej heller sin fördel. Underrättad om allt, sände han till ungrarna de högtidligaste försäkringar, att han förde krig endast mot deras kejsare, ej mot dem; och att han icke skulle taga ett enda steg inom deras gränsor. Detta allt verkade. I stället för 30,000 kommo knappt 3,000. Kejsaren, misslynt, reste tillbaka till Wien och var nära att på vägen blifva bortsnappad af svenska ströfvare.

Torstensson väntade Königsmarck med förstärkning för att sedan intränga uti Österrike. Men denne uteblef af sedermera sig yppande orsaker. Torstensson ville derföre ej för långt aflägsna sig från Olmütz utan gick till dess grannskap, der han eröfrade slottet Eylenberg, hvarest svenskarna fingo ett rof af omkring en million riksdaler. Här och i slutet af September träffade honom det af svenska regeringen utsända ilbudet, Jakob Törnsköld, med andra och oväntade uppdrag, hvilkas innehåll skall blifva föremålet för nästa kapitel.

VESTRA SIDOHÄREN.

Uti Schwaben voro fransoserna mindre lyckliga. Guebriant blef skjuten; Turenne kom likväl i stället. Men uti medlersta och nordvestra Tyskland buserade Königsmarck fram och tillbaka genom Meissen, Franken, Hessen, Thüringen och Neder-Sachsen, tills han slutligen kallades till Pommern.

ÖSTRA SIDOHÄREN

hade hela tiden varit förenad med hufvudhären. I Augusti skickade Gallas den ur Sverges tjenst förlupna öfverste Krokow att genom ett infall i Pommern draga Torstensson ditåt. Anfallet skedde och det genom Polen, som, oaktadt sin neutralitet, gynnade och tillät Krokows rörelse. Königsmarck skyndade till Pommern, och efter ett häftigt motstånd tvingades Krokow att vika. Han räddade sig samma väg, som han kommit, nemligen genom Polen.

TRETTIONDEANDRA KAPITLET.

OM SVERGE OCH DANMARK.

Minnet af många och blodiga krig, samt obehaget af ännu fortfarande tvister underhöll mellan Sverge och Danmark känslorna af misstroende och ovilja. Detta sjelfva folkens tänkesätt delades af regenterna Gustaf Adolf och Kristian den fjerde, båda utmärkta, båda fruktande hvarandra. Hos Kristian herrskade i början en känsla af öfverlägsenhet, hvilken dock förvandlades till afund, serdeles efter Rigas eröfring 1621 och än mera under svenskarnas stigande lycka i preussiska och tyska krigen. Svenska konungens afsigter på Bremen och Pommern blefvo snart

kände, åtminstone anade. Genom eröfringen af dessa länder skulle Sverge vinna betydlig öfverlägsenhet, samt ett synnerligen gynnande tillfälle att när som hälst falla Danmark i ryggen. Kristian den fjerde insåg förhållandet mer än väl och sökte derföre på allt sätt att hindra nämnde planer. Då han af kärlek till freden erböd sig att öppna och leda underhandlingarna mellan trettioåra krigets partier, åsyftade han derjemnte att på samma gång kunna motarbeta hvarje Sverges försök till tyska landvinningar; och med denna föreskrift voro de danska till westfaliska freden komna sändebuden försedda. Men under allt detta var Kristians ställning ganska kinkig; ty i följe af Danmarks belägenhet fruktade han nästan lika mycket kejsarens öfverlägsenhet, som Sverges. Sålunda, när han skulle medla mellan båda, blef han af båda misstänkt och ogerna sedd. Det var också derföre, som han den ena gången efter den andra sökte bilda ett tredje parti, än med Polen, än med Brandenburg, oftast med det beslägtade Kur-Sachsen. Att detta Kristians bemödande misslyckades, dertill låg orsaken i Tysklands oenighet och afmattning, i Oxenstiernas och Salvii klokhet och slutligen i tillståndet inom sjelfva Danmark. Konungens magt var nemligen i hög grad inskränkt; landets styrelse och mesta jordegendom nästan uteslutande i rådsherrarnas och högadelns händer. Dessa sjelfva och med dem hela folket hade under trettio års fred nedsjunkit i vällefnad och slapphet. Med undantag af flottan, hvilken konungen af egna medel byggt och underhållit, var hela den öfriga krigsmagten så godt som upplöst, utan öfning, utan dugliga befälhafvare, utan förråder, utan underhållna fästningar. Då konungen för dessa ändamål begärde medel, hade rådet alltid svarat, det landet ej mägtade utlägga några större skatter. Det gällde nemligen deras egen pung, ty rådet sjelft med sina slägtingar ägde större delen af landet. Man befarade också, att konungen, genom ett lyckligt krig skulle vinna än mera anseende bland folket och sedan med tillhjelp af de ofrälse ständen utvidga sin magt och utrota den aristo-

kratiskt-republikanska beståndsdelen i statsförfattningen. Af dessa skäl var högadeln obenägen för krig. Flere gånger gjorde Kristian sina riksråder uppmärksamma på Sverges vådliga planer; huru det var nära att bemägtiga sig Östersjöns kuster och handel; att tränga i ryggen på Danmark; att nästan omgifva detta land. År 1636 då Banér ensam och med oviss framgång kämpade mot kejsaren och Kur-Sachsen, ville Kristian infalla i Tyskland, påskynda svenskarnas förjagande och för alltid afbryta deras ärelystna planer. År 1642, då Torstenssons segrar ökade Sverges magt och derföre också Danmarks fara, förnyade Kristian sina föreställningar och begärde rådets biträde, »samt förklarade, att han för sin person och för sina ef»terkommande ville vara undskyllad, för hvad i framtiden »kunde inträffa.» Men båda gångerna fick han vägrande svar: t. ex. »Danska riket kunde ej bära de pålagor, som »fordrades för att begynna och fullfölja krig mot Sverge. »Undersåtarne skulle genom ett sådant företag störtas i »både sorg och fara» o. s. v.

Svenska statsmännerna genomskådade lätt så väl Kristians som danska rådets syftemål. Men dels varnade af fordna motgångar, dels hindrade af tyska kriget, ville de så länge som möjligt undvika öppen fejd mot Danmark. Efter Gustaf Adolfs död, den första knuten, bedrog Kristian sig sjelf med hopp om förmälning mellan sin son och drottning Kristina, en sak, hvilken svenska rådet aldrig ämnade bifalla. Efter slaget vid Nördlingen, den andra knuten, öfverlemnade man åt Danmark erkebiskopsstiftet Bremen. Under hela tiden sökte man genom undfallande afböja hvarje anledning till krig. Med noga kännedom om förhållandet mellan konungen och rådet i Danmark, skref svenska regeringen till det sednare flere bref med försäkringar om sina fredliga tänkesätt o. s. v., för att derigenom locka till ytterligare motstånd mot konung Kristians krigiska afsigter. De hinder, nämnde konung laggt i vägen för Sverges tyska planer, och kännedomen af, hvad han ytterligare i denna väg velat, fast ej kunnat utföra,

alstrade dock hos svenska regeringen ovilja och ett fast beslut att vid framtida tillfälle hämnas. I synnerhet ville man till hvad pris som hälst slippa konungen som medlare i tyska fredsunderhandlingen, ty man förutsåg, att han skulle ifrigt motarbeta Sverges afsigter på Pommern.

Utom dessa vigtiga skäl till inbördes ovilja, förekommo äfven flera andra, ehuru mindre.

Åt konung Kristian hade för en fordran hos hertigarna af Mecklenburg några dervarande gods blifvit förpantade. Han begärde, att dessa skulle af svenskarna skonas från alla krigsbördor. De skonades hvarken af de kejserliga eller af svenskarna, hvaröfver konungen knotade högt.

Det var en Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas uppfinning att skaffa staten penningar genom tullarna vid Danzig, Königsberg och Memel. Efter Gustaf Adolfs död ville Kristian befria sina undersåtares handel från denna pålaga, och hotade med våld. Svenska regeringen gaf den gången icke vika. Men år 1635 afträddes land och tullar till Polen, och tvistämnet försvann.

Lärd af exemplet, lade Kristian sjelf ett par vaktskepp vid den lilla pommerska ön Ruden och utkräfde tull af alla, som seglade på Stralsund och Greifswald, samt lemnade stundom hjelp åt kejserliga besättningarna vid kusten. Sverges klagomål kunde ej afskaffa missbruket.

Svenskarna hade besatt Warnemünde skans vid inloppet till Rostock och utkräfde tull af alla, som der drefvo handel; äfven af danskarna, oaktadt alla Kristians insagor och klagomål.

Med den fria riksstaden Hamburg hade konung Kristian åtskilliga tvister. Stundom sökte konungen att i egenskap af hertig i Holstein tillvälla sig något slags herravälde öfver staden. Flere gånger ville han genom tullar på Elben, serdeles vid Glückstadt, skaffa sig en god inkomst, Hamburgs handel till betydligt förfång. Oenigheten gick stundom ända till öppen fiendtlighet. Sverge hade genom Salvius sin hand med i spelet, och retade

Hamburg till motstånd, naturligtvis för att hindra Danmarks tillväxt. Detta kunde oaktadt allt bemödande icke ske så hemligen, att ju konung Kristian icke kom under fund dermed.

Sverge hade tullfrihet uti Sundet. Danmark klagade, och som det synes med skäl, att under svenska pass gingo en mängd utländska både varor och skepp, hvarigenom konung Kristian led en betydlig och orättvis förminskning i tullen.

Dessa och flere smärre oenigheter voro icke så mycket anledningar till krig, som icke mer följder af den inre oviljan mellan båda staterna. Det ämne, som slutligen och hufvudsakligast bragte kriget till utbrott, vilja vi här nedanföre i ett serskildt kapitel behandla.

TRETTIONDETREDJE KAPITLET.

TVISTERNA OM ÖRESUNDS-TULLEN.

I äldre tider och innan folkrättens lagar blefvo gällande, var det vanligt, att strandboarna vid icke blott segelbara strömmar utan ock vid större sund kräfde tull af dem, som på sådana vatten drefvo handel. Denna afgift betraktades dels såsom vederbörlig skatt åt den, som ägde vattendraget; dels och ännu oftare som en lösepenning att derigenom befria sig från furstens eller strandboarnas plundringar. Af denna dubbla anledning hade äfven från äldre tider genomfarten af Öresund varit belaggd med en sådan tull; och emedan Seland städse var danska magtens hufvudsäte, och dessutom bästa segelleden går utefter denna kust, så betalades afgiften åt Selands konung. Huru saken förhöll sig i äldre tider är nu mera icke så noga kändt; men afgiften lärer hafva varit blott en rosenobel för hvarje käl, lasten deri inberäknad. Segelfarten på Öresund var

också den tiden ganska obetydlig; ty östersjöhandeln drefs af Danzig, Stralsund, och hufvudsakligen af Lybeck, som på landvägen från och till Hamburg hämtade söderns och utförde nordens varor. Kristian den andre och hans efterträdare uppmuntrade holländarnes östersjöhandel; förnämligast för att derigenom bryta hansestädernas. Det lyckades fullkomligt. Nu blef sundska tullen betydlig och väckte uppmärksamhet och tvister. Kejsar Karl den femte, som då beherrskade Holland, och konung Kristian den tredje i Danmark ingingo derföre 1544 uti Spejer en öfverenskommelse, hvilken under namn af spejerska eller burgundiska fördraget är den första skriftliga urkund för sundska tullen. Uti densamma bestämdes, att för hvarje köl skulle betalas den hittills vanliga tullen. Nu påstodo holländarna, att denna tull aldrig varit mer än en rosenobel. Kristian den fjerde deremot, att främmande stater icke hade rättighet inskränka hans magt öfver *Danmarks strömmar*; ty som sådana ville han betrakta Sundet och Bälten. De handlande deremot ville anse dem såsom allmänna segelleder på samma sätt som Kanalen och Gibraltars sund.

Obetydligheten af Sverges handel gjorde, att detta ämne icke på länge väckte någon oenighet. Det synes, som Sverge af ålder åtnjutit tullfrihet uti Sundet. Men det dröjde länge, innan dit hörande frågor blefvo närmare bestämde. I stettinska fördraget 1570 beviljade båda gränsstaterna hvarandra tullfri handel äfven genom Öresund, »*såsom af ålder brukligt var.*» Detta allmänna stadgande kunde likväl icke förebygga flera tvister, hvilka gåfvo anledning till ett möte i Flacksjöbäck 1580, hvilket synes hafva aflupit fruktlöst. Vid ett nytt möte på samma ställe år 1591 stadgades ömsesidigt tullfri handel med egna varor, äfven genom Sundet. Men för främmande gods och drycker skulle dock betalas tull såväl i Sundet till Danmark, som ömsesidigt i hamnarna till landsherren. Sålunda sammanblandades ännu sundska med den vanliga ut- och införseltullen. Närmare bestämningar härom skedde först efter 1611 års krig. Medan denna fejd varade, hade

Kristian den fjerde till Hollands stora harm fördubblat tullen 1). För Gustaf Adolf, som åsyftade svenska handelns upphjelpande, blef det derföre angeläget att beskydda sitt folk mot denna beskattning. Svenska seglatsen var, som sagdt är, ännu så obetydlig, att Kristian utan olägenhet kunde bifalla. Genom freden i Knäröd 1613 medgafs åt svenskarna tullfrihet, utom för dryckesvaror, för hvilka de borde erlägga lika afgift som danskarna sjelfva. Härvid förblef det, tills Gustaf Adolf genom Lifflands och Rigas eröfring väckte Kristians farhågor. Redan 1622 förböd derföre denne sednare att föra soldater eller krigsförråd genom Sundet. Förbudet gällde alla stater; men träffade förnämligast Sverge, som den tiden ännu hämtade flere sina krigsförnödenheter från Holland. Man klagade, men fåfängt. Året derpå blef det än värre, ty nu började Kristian, att tvärt mot fördraget fordra tull af svenskarna. Han trodde, att Gustaf Adolf, djupt invecklad i polska kriget, skulle gifva efter; men han bedrog sig. Häftiga tvister uppkommo; och Sverge gjorde stora rustningar. Kristian hade velat göra detsamma; men danska rådet vägrade medel. Gustaf Adolf kom sjelf hotande till gränsen och Kristian måste gifva efter. Svenskarnas tullfrihet förnyades, äfven för krigsförråder, dock skulle dessa sednare hos danska konungen hvarje gång anmälas. Kristian klagade, »att om rådet följt hans förmaning och i tid rustat, »hade saken fått annat slut.»

Härefter fortgingo några år i stillhet. Men 1635 klagade svenskarna ånyo öfver intrång, danskarna öfver falska sjöpass 2); och 1637, då svenskarna voro i Tyskland som hårdast ansatta, ja i nästan förtviflad belägenhet, började konung Kristian att förbjuda krigsvarors förande genom sundet, och att fordra, det svenska skepp skulle för Kronenborgs slott stryka flagga. Förbudet mot krigsvaror syftade egentligen mot Sverges handel. Genom förmyndare-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 7 Dec. 1639.

2) Riksark. Rådsprot. d. 22 Aug., 12 Sept. 1635.

regeringens omsorger och Ludvig De Geers duglighet hade neml. svenska slöjderna stigit till en förut okänd höjd. Krut, harnesk, värjor, kanoner, gevär m. m., hvilka man förut måste köpa, tillverkades nu inom landet, och det icke blott till eget behof, utan till betydlig försäljning. Kristian den fjerde, som ehuru med mindre framgång sökt upphjelpa Danmarks handel, såg med afund Sverges växande rörelse och med farhåga de krafter, som deraf alstrades. Han beslöt att öka tullen och genom allehanda olägenheter skada svenska handeln. Han sökte på detta sätt flere fördelar. Tullen ökade hans inkomster betydligt, och var så mycket kärkomnare, som den tillföll hans enskilda kungliga kassa och ej stod under rådets uppsigt. Det på sådant sätt utöfvade väldet öfver Sundet ökade äfven hans kungliga herrskare-anseende. Genom den tilltagande tullen kunde han hindra eller kanske tillintetgöra Sverges växande välstånd, och sålunda från den sidan trygga Danmark utan att behöfva inlåta sig i ett vådligt krig, och utan att med sina motsträfviga råder nödgas underhandla om krigsgerder.

År 1638 gjordes än vigtigare förslag. Danmark ingick i nära förbund med Spanien och England. Meningen å Danmarks sida var, att från holländarne rycka till sig den lönande handeln mellan Spanien och dess nybyggen å ena sidan samt östersjöstaterna å den andra. Spanien åter ville genom denna flyttning af handelsvägen skada de upproriska holländarna. Till ändamålets genomdrifvande utrustade Spanien en betydlig flotta och Kristian började en värfning, som skulle stiga till 20,000 man. Men konungen i England blef genom inhemska oroligheter tillräckligen sysselsatt och spanska flottan i Kanalen af holländarne besegrad, hvarefter hela förslaget förföll.

Så mycket ifrigare omfattade Kristian sina tullplaner. Han förböd holländarne att fiska vid Spitsbergen, påstående, att dessa öar hörde till Grönland, som lydde under Danmark. Han fordrade tull af de holländska fartyg, som

ofvan Nordkap seglade på Ryssland, likasom Ishafvet också varit ett under hans välde liggande vattudrag 1). År 1639 höjde han åter igen tullen och det till i medeltal 30 procent af varornas värde. Holländarne försäkrade, att de under samma år betalat 6,000,000 riksdaler i tull. På några svenska skepp, som ej strökо flagga, lät han från Helsingör skjuta skarpt. Emedan Kristian förbudit fri utförsel af krut, började svenskarna utföra salpetter i stället. Nu förböd han äfven denna vara. Fartygen undersöktes i Helsingör, och blefvo af ringa stundom af ingen anledning återförda till Köpenhamn, hvarest så väl de tillåtna som de egenmägtigt förbudna varorna måste urlastas, handelsmännen blefvo huttlade, och om de frikändes och släpptes, skedde det stundom ej förr, än hela svenska handelsflottan afgått, då skeppet sedermera af fruktan för kapare icke vågade ensamt ut på hafvet 2). I spetsen för tulluppsyningen uti Helsingör hade Kristian förordnat en bankrutterad köpman från Göteborg, en förrymd borgmästare från Westervik, och främst en Kock, f. d. uppsyningsman vid svenska tullen utanför Danzig, men derifrån rymd för försnillning; allt män, hvilka noga kände svenska handelsvägarna, hatade Sverge och iakttogo tillfället att visa sin ovilja. Den, som vädjade från dessas domslut, blef hänvisad till öfvertullrätten i Köpenhamn, hvars ordförande var konungens måg, Corfitz Ulfeld, en öfvermodig, hetsig och mot Sverge fiendtlig man. Holländarne klagade och åberopade spejerska fördraget. Kristian gaf icke efter; och hvad spejerska fördraget angick, påstod han, att det var afslutadt med kejsaren, hvarföre holländarne icke numera kunde under detsamma inbegripas, sedan de skilt sig från sin förra herre och blifvit en egen stat. Holland erböd Sverge att genom väpnadt förbund afvärja sådant öfvervåld. Men svenska regeringen vägrade. »För »några tusende riksdaler kunde man ej störta fäderneslan-

1) Riksark. Rådsprot. d. 24 Juli 1640.

2) Riksark. Rådsprot. d. 15 Maj, 2 Aug. 1639.

»det i ett nytt och vådligt krig.» Man beslöt »att i höf»liga ordalag begära grannsämja, samt att uti Sverge be»möta alla danskar utmärkt väl, och icke gifva dem någon »anledning till missnöje; och att för öfrigt tiga och tåla »både skada och skymf, så framt det ej ginge fädernes»landet alltför nära» 1). Holland grep sig nu sjelft an. Det värfvade 10,000 man och förböd för år 1640 sina undersåtare all handel på Östersjön för att således genom den uteblifna tullen skada Danmark. Men Kristian skrämdes hvarken af hotelser eller förlust, och svenska regeringen uppmanade köpmännerna i Stockholm att begagna holländarnes overksamhet såsom ett tillfälle att tränga sig in i den rörligare handeln.

År 1640 höjde Kristian återigen tullen, så att t. ex. för en centner salpetter, som kostade 18 R:dr, betalades 14 R:dr i tull. Holländarne, för att ej trängas ur handelsbanan, skickade sina fartyg till Östersjön; men redan förut beslöto de att till Stockholm affärda en högtidlig beskickning för att ingå förbund till handelns skyddande. Nu blef konung Kristian orolig, och sökte med löften om lindring förekomma beskickningen. Men det var försent; och i Juli månad anlände holländska sändebuden till Stockholm. I Sverge hade det fortfarande och alltjemnt ökade uppprejeriet i hög grad retat sinnena; hvilka än mera uppbragtes genom enkedrottning Maria Eleonoras vid samma tid och med Danmarks råd och hjelp företagna flykt. Gamla Jakob De la Gardie knotade: »att Danus sätter sig »på vår näsa.» Axel Oxenstierna, »att Danmark handte»rade svenskarna som skolpojkar; att det ville genom tul»len suga Hollands och Sverges must, för att sedermera, »då Danmark blifvit stärkt och Sverge försvagadt, angripa »det sednare.» Han yttrade: »att man borde möta dem i »förstugan, innan de komme in i huset; att man borde

1) Riksark. Rådsprot. d. 17 Jan., d. 15 Maj och d. 2 Aug. 1639.

»klappa dem med stålhandskarna» o. s. v. [1]). Holländarne blefvo derföre i Stockholm väl emottagna, rådet beslöt ingå det föreslagna förbundet, och till underhandlare valdes Axel och sonen Johan Oxenstierna, Johan Skytte och Klas Fleming. Förbundet afslutades och innehöll löften om ömsesidigt understöd mot Danmark. Men hela denna underhandling hölls serdeles hemlig. Då saken blef i rådet föredragen, utvisades sekterarne, och icke ens alla rådsherrarna kände hela innehållet. Axel Oxenstierna förde alltid med egen hand protokollet och tog det sedan hem till sig, der det under hans ögon blef renskrifvet. Rådets skrifvare, Nils Tungel, hvilken var mutad af Danmark, kunde alltså denna gången icke lemna någon upplysning. Danska ministern Peder Wibe vände sig derföre till Oxenstiernas kända motståndare, Johan Skytte, i hopp att hos honom kunna något uppleta eller ock uppreta. Skytten, som i sjelfva verket hade ifrigt talat för holländska förbundet, visade för dansken mycket missnöje dermed, tadlade Oxenstierna, och förde så sändebudet bakom ljuset. Dock anade denne oråd och varnade sitt hof. För att stifta ondt mellan Sverges regering och folk och derigenom förlama båda, hade Danmark redan förut understödt Maria Eleonoras flykt. För att än mer reta sinnena utmålades denna drottning såsom helt och hållet oskyldig, såsom förföljd af förmyndare-regeringens och i synnerhet af Oxenstiernas elakhet, hvarförutan danska sändebudet rådde sitt hof att till svenska presterna, adelns vanliga motståndare, och i synnerhet till biskop Rudbeck sända öppna försäkringar om fredliga tänkesätt, så skulle nog detta stånd på riksdagen hindra alla krigiska förslag, om regeringen också ville några sådana genomdrifva. Men allt detta misslyckades. Oxenstierna böd biskop Rudbeck ut till sig på Tidön, och vann honom för sitt förslag. På riksdagen blef holländska förbundet gilladt, och uti hela landet vi-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 23, 24 Juli 1640, d. 4 Jan. 1644.

sade sig allmänna tänkesättet vida mer på regeringens än på den förrymda enkedrottningens sida 1).

Emedan krut och salpetter voro bland Sverges förnämsta utförsvaror, men tillika uti Sundet hårdast beskattade, började man år 1640 att föra dessa och sedermera äfven andra varor landvägen till Göteborg, der de af holländarne afhämtades. Dessa sednare kommo på den tankan, att man från Göteborg öfver Göta elf, Wennern och de andra svenska insjöarna kunde draga en kanal, och sedan på densamma drifva Sverges handel, befriad från både sundska tullen och den svåra seglatsen i Kattegat. Förslaget mötte i Sverge föga deltagande, uti Danmark bittert åtlöje, såsom en alldeles orimlig sak.

År 1641 fortgingo tulltvisterna på alldeles samma sätt. Holländarne klagade och begärde nedsättning till 1637 års tull. Kristian vägrade. Svenskarna voro väl berättigade till tullfrihet; men Kristian började nu att tungt beskatta handelsfartygen från Estland och Liffland, under föregifvande, att dessa inkräktade landskap icke egentligen hörde till Sverge, och således icke voro berättigade till dess tullfrihet. Sverge klagade, men fick afslag. Det klagade öfver förnyadt våld och prejeri i Sundet. Kristian förklarade sig okunnig derom. Sverge måste ännu tiga och tåla.

År 1642 växte olägenheterna. Tullen på trädvarorna steg till halfva värdet. Ulfeld och Kock med kamrater huttlade svenska handeln på ett odrägligt sätt. Skepp, som redan vid Helsingör betalt tull och fått fribref, fördes tillbaka till Köpenhamn, tvungos att återigen lasta ur, hvarvid kistor uppbrötos, varor kringkastades och borttogos stundom utan, stundom med ringa anledning, såsom då för Ludvig De Geer en hop kanoner qvarhöllos, emedan måttet af kulloppet icke jemnt svarade mot uppgiften i

1) Riksark. Rådsprot. Juli — Dec. 1640.
Geheim. arkivet i Kopenhamn. Danska ministern Wibes missiver år 1640.

passet. De Geer, såsom den der ägde största rörelsen, var också förnämsta föremålet för dessa åtgerder. Men hela Sverges uppblomstrande handels- och slöjdväsende började skakas och lida, dels af osäkerheten, dels af de omåttliga afgifter, som uti Sundet måste erläggas. Svenska regeringens tålamod led till slut. Axel Oxenstierna tillstyrkte, »att nära förbinda sig med Frankrike; att utefter »danska gränsen i tysthet upprätta förråder och iståndsätta fästningarna; att under förebärande af tropparnas »trötthet hemkalla några regementer. Emellertid borde »man tåla den skymfliga behandlingen, erlägga den for»drade tullen och likväl här hemma lemna danskens va»ror fria och honom sjelf oantastad. Men också sedan, när »tillfälle kommer, slå till honom med långlinan, så att han »vänder benen i vädret» 1).

Året 1643 ingick. Dryckesvaror, hvilka sedan fördraget 1624 varit fria, blefvo nu uti Sundet belaggda med tull. Sverge beslöt ännu en gång »att tiga och lida; men »draga ihop sig som en igelkott. Man skulle inspara »krafter och medel för att sedan på allvar taga ihop med »Danmark» 2).

Då emellertid villervallan inom svenska handeln blef fram på våren mer och mer betänklig, väcktes uti regeringen fråga om att genast börja kriget. Emedan saken var i sig sjelf både vigtig och vådlig, ville rådet, att den snart myndiga drottningen skulle sjelf bevista öfverläggningarna, för att både nu och i framtiden kunna rätt bedömma saken 3), och den 12 Maj 1643 uppträdde Kristina för första gången i svenska rådet, dock blott för att afhöra, icke deltaga i dess förhandlingar.

Man talade först om farorna af det ifrågavarande kriget. Danmark ansågs i sig sjelft icke fruktansvärdt. Konung Kristian, den utmärktaste man i landet, var gam-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 20 Jan. 1643.
2) S. st. d. 17 Febr. 20 Mars 1643.
3) S. st. d. 12, 19 och 26 Maj 1643.

mål; hans magt inskränkt af det egennyttiga och afundsjuka rådet; folket under adelns förtryck och många års fred nedsjunket i dvala; tropparna oöfvade och få, fästningarna förfallna, härförarne inga.

Men till Danmarks hjelp kunde komma Polen med den unga, dugliga Uladislaus i spetsen; då sväfvade Liffland och Estland i stor fara. Man hoppades dock att genom svenska och fransyska sändebuden kunna i hemlighet så bearbeta sinnesstämningen hos polska ständerna, att de skulle vägra Uladislaus, både penningar och folk.

Ryssland växte i enighet och tystnad. Det hade kunnat blifva farligt; men var nu uttröttadt genom ett mot Polen fördt olyckligt krig, och fruktade svenska svärdet alltsedan Jakob De la Gardies tid. Regeringen i Stockholm beslöt detta oaktadt att till Moskau affärda en ståtlig beskickning för *»att uppvärma vänskapen.»*

Engelska och danska hofven voro i nära förbund. Men inom England var en betydlig statsomhvälfning i full gång. Det kunde ej sköta sig sjelft, än mindre hjelpa andra.

Spanien var aflägset och af holländska flottan stängdt från Norden; samt kämpade dessutom med det upproriska Katalonien och nyss frigjorda Portugal.

Ytterligare anmärktes, att Sveriges krafter skulle måhända icke förslå till både tyska och danska krigen på en gång. Ifall det förra blefve försummadt, kunde man gå miste om de fördelar, man i Tyskland redan tillkämpat sig, nemligen hoppet om Pommern. Rådet ansåg likväl Sverges förhållande till Danmark vida vigtigare än det till kejsaren. Pommern vore väl godt att hafva, för att derifrån kunna falla Danmark eller Polen i sidan; men det skulle blifva dyrt att underhålla samt inveckla Sverge i många strider. Att vinna ett af Danmarks för Sverge välbelägna landskap vore vida bättre. Således hällre än att ytterligare tåla tullprejningarna borde man i afseende på tyska freden lemna hoppet om landvinning och nöja

sig med penningar; summan utsattes till mindst 13,000,000 riksdaler.

Efter dessa förberedande öfverläggningar uppstod fråga om krig eller fred. Axel Oxenstierna och Per Banér voro de enda i hela rådet, som framställde några betänkligheter. Alla de andra, anförde af Per Brahe, voro ifriga på krig. Johan Skytte rådde till »kraftiga beslut, deraf skräm- »mes ofta Juten.» Gyllenhielm ville »angripa dansken, in- »nan denne tappat blodet af oss så, att vi sedermera in- »genting förmå.» Den gamle, nära blinde Jakob De la Gardie framkom med sitt i sådana fall vanliga råd. »Man »skall först med allo magt söka en kristlig fred. Kan den, »såsom nu, icke vinnas, då måste man öppna på pungen »och rusta sig till; och sedan tro Gud om godt och gå »rakt på fienden. Så gjorde jag med moskoviten.» Oxenstierna prutade länge emot. Han satte i fråga, huruvida man hade fulla skäl till fredsbrott; samt föreställde faran att förlora, hvad man redan i Tyskland tillkämpat sig. Slutligen gick han öfver på de andras sida. »Tullpreje- »rierna, sade han, »äro redan ett hemligt krig, men ett »krig, hvaraf Sverge ensamt lider, och Danmark utan kost- »nad och fara växer till. Danmark har passat sin tid och »plågat oss, medan vi voro af andra fiender sysselsatta. »Nu skola också vi, fast på annat sätt, passa vår tid.» Kriget blef enhälligt beslutadt.

Andra frågan var, huru kriget borde föras. Axel Oxenstierna ville ej inom Sverge »invänta fienden, utan »häldre binda våra hästar vid hans gärdesgård.» Sådant blef också beslutet. Mot Norge skulle ingen synnerlig styrka användas; ty dels var detta land för krig oländigt, dels skulle hofvet i Köpenhamn icke stort bevekas, om äfven hela Norge blefve öfversvämmadt. Sverge följde nu, likasom med få undantag både förut och efteråt den grundsatsen, att icke gerna vända sin förnämsta styrka mot Norge och genom krig och härjningar förbittra dess innevånare; utan snarare genom skonsamhet och hemliga un-

derhandlingar vinna deras välvilja [1], réta dem mot Danmark och göra föreningsbandet med detta land så löst som möjligt, för att sedan lättare kunna rycka Norge till sig, eller åtminstone skilja det från Danmark, och sedan lättare angripa än den ena, än den andra staten. I Skåne deremot ville regeringen använda en betydlig styrka. Sjelfva hufvudangreppet borde dock ske öfver Holstein och Jutland, och sedan vintertiden in på öarna; »ett infall på Seland »vore att gripa Danmark om hjertat.»

I afseende på krigets utbrott beslöt man att gå tillväga på följande sätt. Sverge skulle tåligt lida oförrätterna i tullen; visserligen någon gång klaga deröfver, men i undfallande ordalag för att sålunda göra Danmark säkert. Tillika skulle man i största hemlighet samla troppar och förråder samt låta Torstensson under allehanda förevändningar draga sig åt norra Tyskland, och sedan framemot vintern utan krigsförklaring bryta in uti Holstein och Jutland. Misslyckades detta inbrott, kunde svenska regeringen förneka all del uti detsamma och bibehålla freden. Om det lyckades, skulle en betydlig svensk här infalla i Skåne och sålunda krossa det försvarslösa Danmark.

I öfverensstämmelse med dessa beslut uppsatte Axel Oxenstierna förhållningsbrefvet till Torstensson. Med då för tiden vanligt förtroende till den valde verkställaren, lemnades dock åt Torstensson mycken frihet, ända derhän, att han, om god lägenhet visade sig mot kejsaren, kunde uppskjuta anfallet till nästa år. Detta bref sattes först i teckenskrift, för att med ilbudet Jakob Törnsköld sändas till Torstensson; men man ansåg icke ens denna utväg rätt säker, ty äfven ett sådant bref skulle väcka misstankar, om det fölle i andras händer. Man lät derföre Törnsköld lära sig hela förhållningsbrefvet noga och väl utantill; hvarefter han begaf sig på resan.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 19 Jan. 1644.

Detta bref afsändes i medlet af Juni. Öfverläggningarna höllos i medlet af Maj; de höllos inför den sjuttonåriga drottningen, uti ett råd af stundom nära 20 personer; fram på sommaren meddelades innehållet åt en och annan af krigshöfdingarna; mot hösten sammankallades ständerna, med hvilkas hemliga utskott regeringen rådgjorde om ett krig mot Danmark i allmänhet. Under allt detta hade Danmark som sändebud i Stockholm den skarpsinnige Peder Wibe, och denne i sin sold en sekterare i rådet (den omförmälte Tungel) och en handskrifvare hos Jakob De la Gardie. Detta oaktadt hölls dock saken så hemlig, att på flere månader hade Danmark ingen aning derom. Bundsförvandterna Frankrike och Holland, till och med svenska fredsombuden Johan Oxenstierna och Adler Salvius voro derom lika okunniga. Sådan var andan och samhälligheten inom styrelsen. »Sverge», sade en gång rikskansleren, »kan ingå många förbund; men intet förbund »är för våra fiender farligare, än det enighetsförbund, som »är mellan oss här vid rådsbordet, och sedan mellan oss »och ständerna.»

Danska sändebudet kunde väl ingenting bestämdt uppgifva, men misstänkte åtskilligt, och varnade hofvet i Köpenhamn. Corfitz Ulfeld skrattade deråt och gjorde narr af både Wibe och svenskarna.

I Stockholm öfverlade regeringen, huruvida man borde än en gång hos danska styrelsen anföra klagomål öfver de nya prejningarna. Några ville det ej, ty konung Kristian kunde derigenom i förtid varnas. Men Axel Oxenstierna rådde att skrifva; »ty det vore ärbara folkslags sed att »klaga, innan de slå till. Har man klagat, så är man »urskuldad.» Ett bref i sådan anda skickades till danska rådet, hvars fredliga tänkesätt man kände. Svar kom genast, det var blott från trenne Kristians gunstlingar och innehöll tomma undflykter. Nu ville Per Brahe, Per Banér och Klas Fleming »icke längre skrifva utan slåss.» Men rikskansleren och med honom det öfriga rådet beslöt motsatsen; »man kunde genom fortsatt underhandling må-

»hända få det onda afhjelpt, och således undvika krig. »Om deremot klagomålen ej medförde någon förändring, »kunde man sedermera genom brefvens kungörande reta »danskarna mot deras konung, och rättfärdiga sig sjelf in- »för både egna ständer och det öfriga Europa. Man borde »för dessa ändamål skrifva allvarsamt.» Den 19 Aug. afgick ett sådant bref; men för att icke härigenom uppskrämma Danmark, affärdades på samma gång till svenska sändebudet i Köpenhamn befallning att under låtsad räddhåga tala höfligt med danskarna, afråda svenska köpmännen från klagomål, beskydda dem lamt, äfven mot påtagliga orättvisor o. s. v. Äfven Salvius fick tillsägelse att väl i yttersta hemlighet hädanefter som hittills reta Hamburg mot Danmark; men att med skenbar ifver söka bilägga alla stridigheter mellan staden och nämnde rike. Dessa konstgrepp verkade. Danska rådet trodde sig säkert och svarade undvikande och kallt. Med afseende på hotelserna i svenska rådets sista bref, yttrade Corfitz Ulfeld, »att han sett, det svenskarna förklarat sig ej längre kunna »lida danska åtgerderna i Sundet. Han ansåg detta som »en krigshotelse och bad svenskarna vara välkomna. Dan- »skarna skulle möta dem på halfva vägen.»

Uti Oktober samlades svenska ständerna. Adeln gick i spetsen och lofvade i händelse af rikets behof öka sina skatter, om de andra stånden ville göra så med. Efter något, men obetydligt prutande, åtogo sig alla ständerna icke blott de gamla skatterna, utan ock någon förhöjning. Hemliga utskottet (med undantag af Bengt Skytte, som här första gången visar sig och sin motsägelseanda) röstade alla för krig emot Danmark, så framt ej Sverges rättvisa anspråk bifölles. Vid riksdagens upplösning tackade Oxenstierna »ständer och utskott för deras beredvil- »lighet och hjelp, hvarigenom fäderneslandet nu står upp- »rätt, och äfven kan för framtiden hoppas på Guds »hjelp» 1).

1) Riksark. Rådsprot. Maj—Nov. 1643.

Hela sommaren väntade svenska regeringen på svar ifrån Torstensson, men fåfängt; ju längre det dröjde, desto oroligare blef man. Ändtligen fram på hösten kom från andra håll underrättelse, att Torstensson dragit sig åt norden. Rådet förstod nu, att deras befallning kommit fram och att han ämnade densamma verkställa. Sedan återkom äfven Törnsköld och bekräftade deras gissning. Under ytterst hemliga krigsberedelser afvaktade svenska regeringen tyst och uppmärksam, hvad vidare skulle inträffa.

TRETTIONDEFJERDE KAPITLET.

TORSTENSSONS INFALL I JUTLAND.

Då ilbudet Jakob Törnsköld kom inåt Tyskland, fann han bergstrakterna mellan Schlesien och Mähren så fulla af kejserliga ströfvare, att han icke vågade resa derigenom, utan stannade någon tid hos svenska besättningarna i södra Schlesien. Deraf uppkom det för regeringen i Stockholm så oroande dröjsmålet. Ändtligen när Torstensson återkom till norra Mähren och intog det just i samma bergstrakter liggande slottet Eulenberg, veko de österrikiska ströfrarna undan, och Törnsköld kom fram. Han blef välkommen. Torstensson kunde i dessa nejder ingenting mer uträtta mot sina mycket öfverlägsna och likväl försigtiga fiender. Han beslöt derföre att genast verkställa befallningen, och begynte förse sina mähriska fästningar med både folk och förråder. Under tiden utspridde han det rykte, att Krokows infall uti Pommern påkallade svenska hufvudhärens dervaro; hvarefter han den 3 Oktober bröt upp och tågade från Mähren in uti Schlesien. Gallas följde efter. Torstensson, ehuru underlägsen, erböd fältslag. Gallas undvek det, höll sig försigtigt på höjderna ut

efter Riesengebirge, dels för att skydda Böhmen, dels för att icke kunna tvingas till strid. För att trygga sig under det blifvande tåget och enligt svenska regeringens befallning föreslog nu Torstensson en vapenhvila af några veckor. Han hade fullmagt att i nödfall för densammas erhållande afstå alla af Sverge innehafda fästen i Mähren och södra Schlesien; så stor vigt fästades vid danska kriget. Gallas lyssnade till detta förslag; men afgörandet i Wien drog på tiden, och Torstensson kunde ej längre dröja. Under många och besynnerliga fram- och återtåg drog han sig slutligen till Schlesiens norra ända, allt under föregifvande att det gällde Krokow uti Pommern; Gallas följde med, men på försigtigt afstånd och utefter böhmiska gränsen.

Emellertid hade bemälte Krokow redan af andra svenska troppar blifvit ur Pommern utjagad, så att han och hans företag icke mer kunde af Torstensson begagnas till förevändning. Nu skulle således tåget mot Danmark begynnas. Torstensson afskickade Törnsköld till Stockholm med hälsning, »att han hoppades, det svenska hären skulle »om några veckor stå uti Holstein.» Sjelf lemnade han Helmut Wrangel i Glogau, och tågade åt vester genom Lausitz till Jüterbock. Här hvilade han några dagar och gjorde anstalt om en brygga vid Torgau; det hette, att han ämnade sig åt Meissen, för att sedan taga vinterqvarter i öfra Pfalts. Gallas skyndade till Lausitz, för att äfven från denna sida skydda Böhmen, och kurfursten af Bäjern började rusta och utskrifva folk. Men när Torstensson uppbröt ånyo, vände han sig i dess ställe till Zerbst; och det hette nu, att han skulle vid Barby gå öfver Elben. Plötsligen tågade han ändå längre norrut till Tangermünde och Sandau, samt började arbeta på en brygga vid förstnämnde ställe, för att der, som han sade, gå öfver Elben och taga vinterqvarter i nejden kring Halberstadt. Gallas hade skickat kroater efter honom. Dessa återkommo snart och afmålade det ödsliga tillståndet i norra Tyskland sådant, att Gallas ej vågade ditföra sina troppar. Han nöjde sig med att intaga några fästen i

Lausitz, hvarefter hans af pest och iltåg mycket förminskade här återfördes till vinterqvarter i de kejserliga arfländerna.

Torstensson deremot ämnade innan fälttågets slut utföra många bragder. Han lemnade obegagnad den vid Tangermünde öfver Elben slagna bryggan och tågade i stället till Havelberg. Nu kunde afsigten ej längre döljas för öfverbefälet, hvilket jemnte hela Tyskland icke litet undrat öfver detta, som dem syntes, ändamålslösa och skadliga återtåg. Också behöfdes hädanefter en skyndsamhet, så utomordentlig, att den ej utan befälets nitiska bidragande kunde åstadkommas. Likväl ville Torstensson ännu icke röja, det man åsyftade ett verkligt krig mot Danmark. Det skulle heta, att han blott ämnade uppfriska tropparna genom vinterqvarter i det rika, orörda Holstein. Han sammankallade derföre större delen af sina högre officerare och talade om »härens och befälets trogna och »trägna tjenst. Han hade varit vittne dertill och ingen»ting högre önskat, än att tropparna måtte efter så stora »bragder erhålla belöning och vederqvickelse. Nu kunde »detta hopp snart gå i fullbordan, och hären bekomma »vinterqvarter uti det bördiga, af kriget orörda, Holstein. »Men ännu kräfdes en uppoffring. För att kunna öfver»raska och fullkomligt inkräkta bemälte land fordrades att »med yttersta skyndsamhet ila dit, och likväl medföra ka»noner. Detta vore dock svårt; ty artilleriets hästar voro »döda eller uttröttade, och i nejden inga andra att få. »Enda medlet vore att befälet öfvergåfve sitt byte samt lem»nade alla enskilda derigenom lediga hästar åt artilleriet, »som är en krigshärs dyrbaraste tillbehör. Fältherren lof»vade på hedersord, att förlusten skulle rikligen ersättas.» Efter en kort öfverläggning aflemnade befälet lätt och med glädje mer än 500 hästar, samt uppbrände största delen af sitt hittills medförda byte.

Nu, den 6 Dec., gick hären öfver Haveln och sedan i tre afdelningar, under Torstensson, Wittenberg och Karl Gustaf Wrangel åt Holstein. Redan den 12 Dec. inträf-

fade alla tropparna på den utsatta mötesplatsen i Ratzeburg; och dagen derpå inföllo de i Holstein.

Detta land väntade ingen fiende och var alldeles försvarslöst. Ständerna, så väl de under konungen, som under hertigen, hade vägrat alla medel till fästningarnas iståndsättande, hvarföre dessa, med undantag af Glückstadt, voro alldeles förfallna. Följden visade sig. Redan den 14 togo svenskarna Oldeslohe; sedan delade de sig och inom en vecka tog Mortaigne genom öfverraskning det gamla Rantzowska stamslottet Bredeberg, Karl Gustaf Wrangel Rendsburg, och Torstensson sjelf landets hufvudstad Kiel, dit han förlade sitt högqvarter, och hvarifrån han straxt derpå eröfrade fästningen Kristianspris. På alla ställena erhölls rikt byte. Efter en kort underhandling köpte sig hertig Fredrik af Holstein neutralitet. Han lemnade sina fästen och betalade 100,000 riksdaler. Emellertid framträngde svenskarna öfverallt. Med undantag af fästningarna Glückstadt och Krempe blef hela landskapet eröfradt; och så slutades 1643 års fälttåg.

TRETTIONDEFEMTE KAPITLET.

DANMARKS RUSTNINGAR.

På Fredriksborgs slott satt konung Kristian omgifven af barn och hof, för att i lugn och glädje fira julen, då han erhöll det oförväntade budskapet om svenskarnas infall i Jutland. Bestörtning och vrede vexlade i konungens själ. Han skyndade till Köpenhamn för att närmare underrätta sig om förhållandet och foga anstalter till försvar.

Redan den 26 December hade det i Jutland varande danska riksrådet Anders Bille frågat Torstensson om orsaken till infallet. Denne teg först i två veckor; sedan

svarade han, enligt svenska rådets hemliga föreskrift: »att »nöd och hunger drifvit honom till Holstein, för att med »goda vinterqvarter uppfriska sitt folk. Han kunde nu »göra det med samma rätt, som Gallas gjorde det vintern »mellan 1637 och 1638.» Samma svar erhölls af svenska fredsombuden i Osnabrück. Konung Kristian frågade genom sin i Stockholm varande beskickning, »om Torstens»sons infall skett på regeringens befallning eller ej.» Det svarades: »att emedan danska konungen under sista vec»korna qvarhållit öresundsposten, kunde svenska regerin»gen icke så noga veta, hvad Torstensson sig företagit, »och huruvida det öfverensstämde med föreskrifterna från »Stockholm.» Men sedan svenska regeringen fått säker underrättelse, att Torstenssons uppdrag blifvit lyckligen utfördt, ansågs ytterligare förställning onödig. Den 16 Januari utfärdade man, icke någon krigsförklaring, ty en sådan skulle nu hafva kommit för sent, utan en kungörelse, hvari uppräknades alla anledningarna till kriget. I detta hänseende kunde svenska regeringen utan svårighet rättfärdiga sitt företag; men när det blef fråga om att försvara sättet för sjelfva anfallet, var och förblef det svårare. Med nämnde kungörelse, sådan den var, afsändes till Danmark en härold, hvilken dock genast och med förakt blef återvisad; man ville der ej mottaga någon slags krigsförklaring, emedan Sverge redan förut börjat kriget. Men kort derefter utgaf danska konungen en kungörelse som svar på den från Stockholm. Det var och blef honom svårt att vederlägga svenskarnas påstående, att han genom öfvervåld, prejerier, och åtgerder, stridande mot ord och förbund, hade sjelf föranledt kriget. Med så mycket mera framgång och fart utbredde han sig öfver det baksluga uti svenskarnas anfall. Han lät öfver dessa förhållanden slå en skådepenning med öfverskrift: »*Justus Jehovah Judex*» 1).

1) Gud, en rättvis domare.

Sjelf svag och oberedd, måste Kristian söka bundsförvandter. Ryssland hade mot Sverge förlorat både härar och landskap; det var Sverges naturliga fiende och borde således anlitas. Kristian, redan förut böjd för krig mot Sverge, hade till Ryssland afskickat sin naturliga son, grefve Waldemar, dels af sådan anledning, dels för att söka förmälning med någon af storfurstens döttrar. Men en tvist om deras olika trosbekännelser hindrade förslaget. Ryssland hade dessutom helt nyligen slutat ett olyckligt krig mot Polen; det fruktade både denna granne och tartarerna, och dessutom af gammalt Jakob De la Gardie och svenskarna. Dessa tänkesätt visste regeringen i Stockholm att underhålla. Den lät i Liffland och Estland den ena gången efter den andra hålla högtidliga tacksägelser för stora mot danskarna vunna segrar; afsigten var, att ryktet derom skulle spridas till Ryssland och afskräcka dess regering och folk från krig mot Sverge. Det berättas till och med, att Gustaf Horn från Skåne uppskickat trenne tillfångatagna herrar, hvilka i Stockholm blifvit tvungna att utgifva sig för danska sändebud och i ryska beskickningens närvaro hos svenska rådet bönfalla om fred; genom hvilket konstgrepp man ville än mera afskrämma ryssarna 1). Äfven hotade Frankrike att reta tartarerna till anfall, i händelse Ryssland rörde Sverge. Allt detta verkade. Ryssland blef en sysslolös åskådare af striden 2).

Dernäst kom Polen. Konung Uladislaus var ännu i sina bästa år och hade med framgång krigat mot ryssar, turkar och tartarer; han brann af begär att angripa svenskarna, återtaga Liffland, kanske äfven Estland och utkräfva hämnd för Polens och sin faders många nederlag. Men ju större lycka konungen haft, desto större var polska ständernas misstänksamhet. De fruktade, att han genom ännu ett segrande fälttåg skulle, dels hos folket, dels hos krigrarna vinna så mycket anseende, att han kunde

1) Lunds Ak. Bibl. Acta Publica. Vertraulich Gespräch.
2) Hugo Grotii brefvexling.

utvidga sin magt och störta deras frihet. Härtill obenägenheten för gerder och utskrifningar, samt den tanken, att polackarna kunde lefva lika lyckliga utan som med Liffland; de borde ej för vinnandet af detta landskap störta sig i omkostnader, faror och blodsutgjutelse. Uladislaus förutsåg, att svenska regeringen ämnade vid den blifvande riksdagen i Warschau bearbeta och begagna dessa tänkesätt. Att förekomma sådant förvisade han svenska sändebudet ur Polen 1). Men Oxenstierna hade skaffat sig en i Danzig boende pålitlig kunskapare, hvilken lemnade underrättelse om alla polska statsförhandlingar 2). Också lät man i Riga utsprida att danska rådsherrarnas förlikningsförslag vore en bön om fred, hvilket rykte jemnte ofvannämnda i liffländska kyrkorna hållna tacksägelser skulle afskrämma polackarna från att börja ett krig, hvars tyngd de snart ensamma kunde få bära 3). Dessutom skref man de rundligaste försäkringar om Sverges fredliga tänkesätt emot Polen, men man skickade dem till ständerna och rådet; icke till konungen, allt i afsigt att vinna de förra för Sverge och freden 4). På Sverges begäran affärdade också Frankrike sitt sändebud, baron D'Avaugour, till Warschau. Denne hade redan en gång förut varit franskt sändebud i nämnde stad, och der motarbetat hvarje Uladislai försök att angripa det i tyska kriget inveckladt Sverge. Nu hade han i uppdrag att göra detsamma i afseende på danska kriget, och han lyckades. Också dog just nu Uladislai första gemål, en österrikisk erkehertiginna, hvarigenom det krigiska partiet inom Polen än mera försvagades. Riksdagen vägrade penningar och folk; och Uladislaus stod der med tomma händer 5). Svenska rege-

1) Geheim. Ark. i Wien. Acta Danica. Plettenbergs missiver från Köpenhamn.
2) Riksark. Rådsprot. d. 27 Mars 1645.
3) S. st. d. 16 Febr. 1644.
4) S. st. d. 3 Febr. och 11 April 1644 m. fl.
5) Riksark. Rådsprot. d. 27 Augusti 1642, d. 1 Maj 1643. Acta Salviana. J. Oxenstierna till Adler Salvius den 1[illegible] Febr. 1643. Jemnför Slange och Rudawski.

ringen hade förutsett denna utgång. Då Torstensson i början af fälttåget yttrade farhåga för Polen, svarade honom rådet: »Vi skola nog laga så, att ryssen och polac»ken sitta stilla, medan vi plocka fjedrarna af dansken»1).

Uladislaus ville dock ej så lätt släppa det gynnande tillfället. Svenskhataren Baudis for mäklande fram och tillbaka mellan honom och Kristian. Det var fråga om, att 2000 kossacker skulle år 1645 genom norra Tyskland under anförande af Baudis tåga Danmark till hjelp 2); en annan gång, att på Ösel skulle samlas 6000 man och derifrån under Hubald eller Ebbe Ulfeld angripa Liffland. Penningar dertill, 200,000 R:dr, skulle Uladislaus förskjuta och Kristian hade redan skickat deremot svarande skuldsedlar till Danzig. Men det blef ingenting utaf. Uladislaus saknade så mynt som magt. Ännu gjorde han ett försök. Det var på en ny riksdag i Warschau, vintern mellan 1644 och 1645. Han och landtmarskalken föreställde tillfällets vigt, faran af dess försummande, och af Sverges växande magt, och begärde medel att densamma hejda. Men två svenska ombud, deribland en slägtinge till Axel Oxenstierna, den blifvande kanslipresidenten grefve Bengt infunno sig i Warschau. Deras uppdrag sades vara hemligt, men hade troligen sammanhang med detta ämne. Polska ständerna besvarade också konungens förslag med »Nej»! samt upplöste sjelfva och egenmägtigt riksdagen. Då yttrade landtmarskalken i afskedet dessa ord: »Jag har »gjort, hvad jag kunnat. Den sena efterverlden skall döma »derom, och dess dom skall straffa dem, som stiftat all »denna oro uti vårt fädernesland» 3). »Det var», skrifver

1) Köpenhamn. Geheim. Archivet. Fol. N:o 123, pag. 180. Svenska regeringens bref till Leonhard Torstensson den 27 Maj 1644.

2) Kön. Kaiserl. Staats-, Reichs- und Hausarchiv i Wien. Acta Danica. Plettenbergs missiv. Köpenhamn den 22 Oktober 1644.

3) Riksark. Acta Historica 1645—1660. Ankarhielm till Sv. reger. d. 30 Maj 1645 samt ett anonymt bref från Danzig d. 7 April 1645.

en samtidig häfdatecknare 1) »polackarna sjelfva, som hin»drade Uladislaus att taga Liffland från Sverge. Deras »högmod, lättja, afund och oenighet skola snart bereda »Polens undergång.»

Hos sin slägtinge Karl den förste i England gjorde konung Kristian icke många försök. Det lönade ej heller mödan. Landet var i fullt uppror; och för att sysselsätta England inom eget hus, underblåste Sverge flamman och retade de förut uppbragta skottarna än mera 2). Från denna sida fick Danmark icke den minsta hjelp.

Tyska furstarna, serdeles uti norra delen af landet, borde vara Danmarks naturliga bundsförvandter mot Sverges växande öfvermagt. Men de skrämdes af Torstenssons ovanliga lycka och blefvo dessutom medelst löfte om neutralitet lockade till overksamhet; detta kallades i Sverge »att behandla tyska furstar på tyskt manér» 3). Braunschweig-Lüneburgska huset vågade föra djerfvare språk, och begärde genom ett sändebud att befrias från alla krigsgerder. Torstensson satt länge tyst, kastade näsduken som en boll upp och ned, och sade slutligen: »Det kan icke »beviljas.» Sändebudet fällde några ord, som liknade en hotelse och begynte tala om sin furstes magt. Torstensson fortfor att leka med näsduken och sade slutligen helt likgiltigt: »En furste, som ej mägtar uppställa mer än »4000 man, kan icke föreskrifva mig några lagar»; eller enligt annan sägen: »En sådan der liten furste kan jag, »om jag vill, kasta utför trapporna» 4). Både denna och de andra furstarna höllo sig stilla.

Kejsaren och Danmark, med nu mera samma fiende, borde i följe deraf blifva pålitliga bundsförvandter. Under-

1) Rudawski.
2) Riksark. Rådsprot. d. 21 Jan. 1644.
3) Geheime-arch. i Köpenhamn. Regeringens bref till Torstensson. Stockholm d. 9 Dec. 1643.
4) Wien. Kön. Kais. Staats-, Reichs- und Hausarchiv. Acta Danica 1644. Plettenberg till hofvet i Wien, Köpenhamn d. 15 Febr. 1644.

handling derom öppnades också genast, men fördes med Österrikes vanliga långsamhet. Plettenberg, dess sändebud i Köpenhamn, hade i början icke tillräcklig fullmagt. Den blef i Wien utfärdad först den 2 Maj 1644. Äfven ömsesidig och vid detta tillfälle ganska olycklig afundsjuka kom emellan. Kristian ville åt sin son Fredrik bibehålla, kejsaren åt sin bror Leopold Wilhelm vinna ärkestiftet Bremen. Ännu i Juli 1644 hade man ej hunnit komma öfverens om villkoren, och det synes, som förbundet aldrig blifvit formligen afslutadt 1).

På sådant sätt blef konung Kristian nästan öfvergifven af alla främmande magter och helt och hållet återvisad till sitt eget rikes krafter. Dessa voro, ehuru efter lång fred, svaga. Man saknade fästningar, förråder, öfning och anförare. Dugliga främlingar ville ej heller låta värfva sig, utan sökte hällre Sverges och Torstenssons segersälla fanor. Danska flottan var det enda, som befanns i godt stånd. Sjelfva danska folket visade sig villigt att med uppoffringar understödja konungen; i synnerhet Köpenhamns borgare, hvilkas handel det också förnämligast gällde; äfven isländska kompagniet erböd flere sina skepp 2). Men de ofrälse stånden ägde hvarken magt eller medel. Båda delarna funnos hos högadeln och rådet; men af förut anförda skäl arbetade detta parti på allt sätt emot kriget. Rådet värfvade väl på enskild bekostnad några troppar, men det tycktes hafva varit mer sken än verklighet. »Det »synes tydligen», skref österrikiska sändebudet, »att rådet »mindre fruktar fienden, än sin egen konung i vapen »Det vill hällre af fienden förtrampas, än af sin egen »konung bringas till ordning» 3). Konungen blef verkligen både illa och ovilligt understödd.

Också inom eget hus och hof möttes Kristian af besvär och obehag. Hans många af olika mödrar födda barn

1) Wien. Kön. Kais. Staats-, Reichs- und Hausarchiv. Acta Danica 1644. Plettenbergs till hofvet i Wien skrifna bref hela året 1644.

2) S. st. 3) S. st.

voro oeniga sins emellan och med hans sista frilla. Ingen bland dem alla kunde vara honom till någon betydlig hjelp. Den dugligaste var andra sonen i ordningen, prins Fredrik, hvilken som erkebiskop i Bremen sattes till anförare för Danmarks i Tyskland värfvade troppar. Kronprinsen var sjuklig och föga användbar; dock missnöjd öfver att ej oftare användas 1).

Sålunda blef Kristian slutligen hänvisad nästan endast på sig sjelf och sin egen förmåga. Och denna var ännu förvånande stor. Den osedliga lefnad, med hvars efterdöme han föregått och förslappat sin omgifning, hade dock ej mägtat försvaga hans egen kraftfulla natur, och ännu vid 67 års ålder visade han utmärkt liflighet. Genast efter första underrättelsen om svenskarnas infall, skickade han troppar åt Jutland, samt hastade sjelf till Fyen, för att foga anstalter mot öfvergången öfver Lilla Bält. Derpå ilade han åter till Köpenhamn. Nu hade ändtligen Sverge öppet förklarat sig. Den gamle konungen, ytterst uppretad, drog värjan och sade: »Med denna skall jag »bana mig vägen till Stockholm.» Uti Norge gafs öfverbefälet åt Hannibal Sehested, i Skåne åt Ebbe Ulfeld, på Fyen åt Anders Bille. Till Danzig skickades Nils Koch efter krut och hjelp från Polen. Sjelf var konungen outtröttlig och öfverallt. »Der jag sjelf icke är med», sade han, »der blir ingenting uträttadt.» På flottan, sitt eget verk, och för närvarande rikets enda stöd, såg man honom ofta från morgon till afton sjelf styra och drifva på arbetet 2). Derjemnte de många underhandlingarna med främmande, nästan alla aflöpande olyckligt; dock konungen alltid med oförminskad ifver. Alla beundrade honom, äfven fienderna. »Danmark var», säger en svensk författare, »alldeles oberedt. Det styrktes af ingenting så myc»ket som af sin ojemnförliga konungs tapperhet och mod.

1) Wien. Kön. Kaiserl. Staats-, Reichs- und Haus-archiv. Acta Danica 1644. Plettenbergs till hofvet i Wien skrifna bref hela året 1644.

2) S. st.

»För att rädda sitt fädernesland gick han ännu uti sin »gråa ålderdom som en soldat ut i faran. Genom sina »gerningar, sina råd och i synnerhet genom sin utmärkta »värdighet var det han, som, så mycket möjligt var, rädd»dade Danmark från den öfverhängande faran.»

TRETTIONDESJETTE KAPITLET.

SVERGES RUSTNINGAR TILL KRIGET.

Vi hafva redan uti föregående kapitel omtalat svenska regeringens åtgerder så väl vid krigsförklaringens afkunnande, som hos de främmande magter, hvilka ansågos kunna blifva Danmarks bundsförvandter. Med egna vänner blef saken lätt uppgjord.

Prinsen af Oranien var visserligen svenskarna obenägen och holländarne kunde ej förmås till öppet krig mot Danmark; men så mycket mera nitiskt understödde de i enskild väg svenskarnas företag.

Franska regeringen misstyckte, att Sverge, densamma oåtspord, inlåtit sig i ett så betydligt företag. Den klagade, »att Frankrike lemnades ensamt mot kejsaren; det »ville derföre icke längre betala underhållspenningar o. s. v.» Sverge svarade, »att då Frankrike ständigt krigat vid sina »egna gränsor, hade Sverge nu i många år fört vapnen »djupt in i kejsarens eget land; det hade der ännu tal»rika besättningar; det ämnade icke öfvergifva tyska kri»get; ty det danska vore en derifrån helt och hållet af»skild sak», o. s. v. 1). Ville Frankrike ej nöjas med detta svar, kunde man helt enkelt besluta, att, »om Frankrike indroge

1) Köpenhamn. Geheim. Archiv. Acta zum Kriege zwischen Danmark undt Schweden. A:o 1644 gehörig. Fol. N:o 123. Sv. regeringen till Johan Oxenstierna d. 9 Sept. 1644.

»sina underhållspenningar, skulle Sverge genast sluta en-»skild fred med kejsaren» 1). Frankrike måste gifva sig härmed till fåls, och sökte blott att så snart som möjligt stifta fred mellan Danmark och Sverge, för att få det sednares krafter odelade ut mot kejsaren.

Det neutrala Brandenburg hade kunnat som fiende blifva ganska farligt, serdeles i anseende till Pommern. Derföre, dels gaf man det några fästningar tillbaka, dels synes svenska regeringen återigen hafva lockat den unge kurfursten genom förhoppningar om giftermål med drottning Kristina 2). Han förblef overksam.

Sålunda tryggad i afseende på främmande magter, ansträngde svenska regeringen alla sina krafter, för att genom stora rustningar bereda en snar och lycklig utgång på kriget. Flere regementer i Liffland, Estland och Finnland, jemnte de derstädes sist gjorda utskrifningarna, hade blifvit qvarlemnade i landet i fall af behof mot ryssen eller polacken. Uti sjelfva Sverge höllos äfven flere regementer hemma; de på sista riksdagen beslutade utskrifningarna verkställdes med all ifver; och adeln måste rusta för sina skärgårdshemman, hvilket förut ej skett 3). Genom dessa och dylika ansträngningar samlade man nere uti Småland en icke obetydlig här, hvilken under Gustaf Horn och Lars Kagg skulle infalla i Skåne. Smålandsryttrarnas gamla öfverste, Fredrik Stenbock, sattes till anförare för en hop utskrifna smålänningar, med uppdrag mot Halland. Till Westergötland och Wermland förordnades blott en mindre styrka, för att gå försvarsvis till väga. Från Dalarna skickades beväpnade bönder under presten Buschovius åt norrska gränsen; och några troppar under Henrik Fleming skulle angripa Jemtland.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 3 Jan. 1644.

2) Wien. Kön. Kaiserl. Staats-, Reichs- und Haus-Archiv. Acta Danica 1644. Plettenberg till hofvet i Wien. Köpenhamn d. 27 Aug. 1644.

3) Riksark. Rådsprot d. 9 Febr. 1644.

På den stora flottans-utrustande arbetades med högsta ifver. Klas Fleming stod i spetsen och, emedan man i förväg beredt sig på kriget, blef flottan snart färdig och så stark, att den kunde mäta sig med den då för tiden högst betydliga danska.

Förmyndareregeringen nöjde sig icke med dessa rustningar. Man hade länge velat utom sin egen anskaffa också en holländsk flotta och i tysthet beredt sig dertill. Så snart underrättelse kom, att Torstensson inryckt uti Holstein, fattades genast det afgörande beslutet. Ludvig De Geer fick i uppdrag att resa till Holland, och om han ej kunde förmå sjelfva staten till krig mot Danmark, borde han åtminstone förhyra och till örlogsskepp utrusta och bemanna en hop holländska fartyg, hvilka sedan skulle användas i danska kriget. Medel härtill skulle han dels taga af holländska underhållspenningarna, dels sjelf förskjuta. För att anskaffa de i början nödigaste summorna sammansköt rådet, några af de mindre betydande undantagna, genast femtiotusen riksdaler, hvilka skulle sedermera med 8 procents ränta genom gods i de eröfrade provinserna betalas. Redan i Januari 1644 reste De Geer med dessa uppdrag till Holland.

En tredje flotta, bestående af 60 lådjor, d. v. s. smärre fartyg, samlades i Kalmar under Henrik Hanssons befäl; och skeppsmajor Blum fick i uppdrag att samla en dylik uti Wismar, hvilken sålunda blef den fjerde.

Planen för användandet af alla dessa krafter var följande. Mot Norge och Halland skulle man med undantag af infallen i Särnadalen och i Jemtland gå endast försvarsvis till väga. Gustaf Horn skulle med småländska hären eröfra hela Skåne och sedan med tillhjelp af stora flottan och lådjorna från Kalmar angripa Seland. Klas Fleming med stora flottan skulle hålla den danska sysselsatt, oroa seländska kusten och om möjligt hjelpa Horn öfver Sundet. Detta från norr. Från södra sidan borde Torstensson söka öfver de frusna Bälterna intränga på Fyen och Seland;

om det ej lyckades, skulle De Geers flotta och Blums lådjor sedermera föra honom öfver. Så, med två flottor för hvardera af krigshärarna, Horns och Torstenssons, och dessutom med väntad isbrygga för den sistnämndes, hoppades man, att icke blott Jutland och Skåne, utan ock öarna skulle blifva öfversvämmade, och att båda fältherrarna skulle snart från hvar sin sida möta hvarandra utanför Köpenhamn. »Om», sade Axel Oxenstierna, »om konung »Kristian så länge och ifrigt åstundat krig emot oss, så »skall han nu också få det, och det med besked.»

Sverges enighet och kraft väckte hos fienderna beundran, hos vännerna hänryckning. Hugo Grotius, ehuru mindre nöjd med det sätt, hvarpå kriget började, var alldeles förtjust öfver det sätt, hvarpå det fördes, och kunde ej nog upphöja Sverge och svenskarna. Rådsprotokollerna för dessa åren innehålla en mängd efterdömen af oegennytta, mod och fosterlandskärlek. Gamla Jakob De la Gardie utmärkte sig serdeles. Nära blind, och förut ofta frånvarande, kom han under denna brytning nästan alltid tillstädes, samt uppmuntrade till mod och uppoffring. Stundom rådde han, »att i Småland lägga skansar vid vägarna, »såsom han gjort mot Moscoviten»; en annan gång, »att »ej spilla krafterna mot Norge, utan tåga mot Köpenhamn »och sålunda gripa dansken om hjertat»; oftast helt enkelt, »att gå flux på fienden» 1). Då fram på sommaren svenska flottan led betydliga förluster, och regeringen behöfde mynt, yrkade han, att alla stånd borde betala en krigsgerd af 1 eller 2 procent af hela sin förmögenhet. Sjelf ville han gerna föregå med eget exempel. Gyllenhielm, hans gamla kamrat på Wolmars murar, instämde i förslaget; men det kunde ej följas, ty man fruktade, att presterna skulle blifva för missnöjda och reta allmogen till uppror 2). Ledaren i hela företaget var Axel Oxenstierna. Han behöfde ej, som Kristian den fjerde, sjelf fara omkring

1) Riksark. Rådsprot. den 9 Febr., den 6 Maj 1644, och hela året.
2) S. st. den 26 Aug. 1644.

och bestyra om allt. Han satt stilla i rådet eller i sitt rum. Men sålunda sjelf orörlig, rörde han med sin hand hela Sverge och utfärdade sina befallningar åt Fleming på stora, åt Thiessen på lilla flottan, åt Torstensson i Jutland, Horn i Skåne och Stenbock i Halland; och han hade valt sådana män, åt hvilka han med förtröstan kunde lemna utförandet. Rådet ledde han nästan utan motsägelse. Alla beräkningar, underhandlingar, förhållningsbref uppsatte han med egen hand. Stundom igenkänner man i dessa skrifter en viss skadeglädje att på Danmark få hämnas de förödmjukelser, som Sverge åren 1613, 1624 och nu sist vid tullprejerierna måst underkasta sig. Detta jemnte fosterlandskärleken och hoppet om framgång uppehöll hans krafter. »Jag har», skrifver han, »icke på lång tid varit »med svårare arbete belastad. Men hvad hjelper det att »klaga. Jag har med arbete lefvat, måste väl också med »arbete dö.»

En känsla af kraft och mod genomströmmade hela Sverge, stundom nära nog till öfvermod. Folket gick gladt och villigt till danska fejden, utan att misströsta om utgången. Regeringen ämnade genom sitt kraftfulla angrepp öfverraska Danmark, skrämma rådet och konungen till fred, innan dessa ännu hunnit sätta sig i försvarsstånd. Man hoppades att efter ett halft års krig kunna tilltvinga sig en förmånlig fred. Den första framgången ingaf än djerfvare förhoppningar. Svenska rådet öfverlade verkligen: »huruvida det vore fördelaktigt eller ej att intaga hela »Danmark; om man i sådan händelse borde flytta hufvud»staden till Norrköping eller Wadstena, o. s. v. Man be»slöt dock att nöja sig med Sundet till gräns, eller i hän»delse af motgång med Halland, Blekingen och Bohuslän»1).

Bland Sverges många fiender och afundsmän gaf detta krig och i synnerhet sättet, hvarpå det började, anledning till bittra anmärkningar. Uti en särskild till främmande folk ställd skrifvelse klagade Danmark öfver Sverges tro-

---

1) Riksark. Rådsprot. den 22 Mars 1644.

löshet och krigslystnad. Boken fann bifall och trycktes fyra serskilda gånger. En annan dylik kallades *Danmarks Pinos Historia,* i hvilken på detta rike användes, hvad som är sagdt om frälsaren; och Sverge, Axel Oxenstierna, Gustaf Horn, Fleming, Torstensson m. fl. få öfvertaga Pilati, Herodis, Judas Ischariot m. fl. personer. Oxenstiernas namn förvrängdes som vanligt till »Tjurskallen, hvil»ken nu satte sina båda horn, Horn och Torstensson, i »Danmarks båda sidor.» Torstensson kallades än »det hårda »lejonet» af Leonhard; än »son af törsten efter penningar »och ära», en annan gång »Trotsets Son», allt förvrängningar af Torstensson. Tyskland ropade högt öfver Sverges rofgirighet. »Svenskarna», skref man, »äro ledsna vid »sina strömmingar och komma som de gamla rofgiriga Gö»terna hit ut för att fylla magen och pungen.» Man tadlade deras förbund med Siebenbürgen och förvände den gamla psalmen och sjöng: »Behåll oss Herre vid ditt ord, »Förhindra svenskens och turkens mord!» o. s. v.

TRETTIONDEÅTTONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1644.

Detta märkvärdiga fälttåg fördes på flere serskilda ställen, till lands ända upp från lappska gränsen längst ned uti södra Tyskland, och till sjöss både uti Östersjön, Kattegatt och Nordsjön. Det är tillika ett bland de vigtigaste, de ärorikaste, som Sverge någonsin utkämpat. Till att reda och lätta öfversigten vilja vi, börjande från norden, framställa fälttåget uti de afdelningar, som belägenhet och sammanhang föranleda.

Hannibal Sehestedt, gift med en af Kristian den fjerdes döttrar med Kristina Munck, var vid denna tiden ståthållare öfver Norge, och bland Danmarks dåvarande höfdingar den ende, som med eftertryck understödde sin konung. Han bemödade sig nemligen med yttersta ifver att icke blott sätta Norge i försvarsstånd, utan äfven att kunna mot Sverge gå anfallsvis till väga. Detta hans personliga ingripande uti kriget gaf också åt detsamma hans eget namn. Det kallades *Hannibalsfejden*, eller enligt allmogens förkortade uttal *Balsefejden*; under hvilket namn det länge omtalades utefter hela gränsen.

Redan i Februari månad affärdade svenska regeringen till jemtlänningarna en föreställning, »huru dessa liksom alla Norges innevånare varit Danmarks trälar. Nu »uppmanades de att förena sig med Sverge, och njuta af »dess frihet» 1). I början af Mars ryckte Henrik Fleming med några hundrade man från Medelpad in i Jemtland. Vid Räfsund mötte honom Jakob Ulfeld med en skara uppbådade bönder. Men denna fann sig för svag att motstå den välrustade svenska styrkan, och drog sig derföre småningom tillbaka inom gamla norska gränsen, åtföljd af de fleste landets prester. Nu öfversvämmade Fleming hela orten; en krigsgerd af 8 riksdaler lades på hvarje hemman; nya prester införskrefvos från Sverge, och innevånarne svuro drottning Kristina trohetsed. Efter sålunda slutad förrättning reste Fleming åt Stockholm. Han anklagades sedermera för att hafva egennyttigt försnillat brandskatten, och att af oförsigtighet hafva låtit jemtlandsbönderna behålla deras skjutgevär.

Under hans frånvaro förde Johan Strijk befälet. Frampå sommaren återkommo danskarna under anförande af Kristofer Rasmussen, en för sin tapperhet ryktbar norrman.

1) Riksark. Rådsprot. den 16 Febr. 1644.

Med honom förenade sig alla jemtlänningarna, hvarefter de 3 eller 4000 man starka omringade och belägrade Frösön, der Strijk hade sitt högqvarter 1). En kapten Lars Persson samlade väl några helsingar, för att befria Strijk, men blef vid Gilbosund af den öfverlägsna fienden tillbakadrifven. Efter lång belägring och då genom en härjande farsot ej mer än 40 man af besättningen voro tjenstbara, måste ändtligen Strijk dagtinga. Han hade då försvarat hela Frösön uti fyra, och sedermera Frösö skans i sju veckor. Nu återföll Jemtland uti Danmarks våld. Svenskarna upprättade och bemannade skansar vid Borgsjö till Medelpads och vid Kårböle till Helsingelands försvar. Och dermed slutade jemtländska fälttåget.

FÄLTTÅGET I DALARNA.

Svenska regeringen ålade landshöfdingen i Falun att mana dalkarlarna till ett infall i Norge; »de skulle der»med på en gång trygga sig sjelfva och visa sig hafva ärft »förfädernas mod och fosterlandskärlek.» Landshöfdingen for uppåt Mora och efter öfverläggning med prosten öfver Österdalarna beslöts att angripa öfversta ändan af samma dal, bestående af Särna, Idre och Hede bygdelag, hvilka, ehuru de nu lydde under Danmark, likväl genom sitt läge voro mera passande för en förening med Dalarna och med Sverge. Allmogen sammankallades till Mora. Den var icke ovillig, men tyckte ej om någon af de anförare, som landshöfdingen föreslog. Han frågade slutligen, hvilken de sjelfva önskade. Dalkarlarna svarade och ropade: »Få vi vårom »Daniel, så farom vi gladom åstad.» Denne man var Daniel Buschovius, då varande kaplan uti Elfdalen.

Hans slägt var i landet af gammalt känd och högaktad. Farfadern var den första lutherska kyrkoherde i Mora, af Gustaf Wasa tillsatt, och honom under de många

1) Riksark. Rådsprot. den 21 Aug. 1644.

dalupproren städse trogen 1). Fadern var kyrkoherde uti Elfdalen och hade i konung Gustaf Adolfs tid genom fintlighet och mod lyckats att qväfva ett då bland dalkarlarna anstiftadt uppror. Den nu ifrågavarande Daniel var en glad och frimodig man, hade lätt för att tala med allmogen och var derföre af densamma från sin barndom känd och älskad. Landshöfdingen biföll dalkarlarnas förslag och Daniel efterskickades. Denne ursäktade sig: »det vore mot »hans ämbete att föra lekamliga vapen.» Men landshöfdingen på drottningens och prosten på biskopens vägnar befallde honom att åtaga sig befälet, och han lydde. Till biträde förordnades länsmannen i orten, och för båda utfärdades öppen fullmagt att åt folket i Särnadalen »er»bjuda gudstjenst, lag och rätt lika med Sverges andra in»nevånare; men om detta ej antoges, att hemsöka dem »med eld och svärd.» På kallelse infunno sig nu 200 morakarlar, beväpnade med spjut, bågar, jagtbössor m. m. Just som tåget skulle begynna, hände sig att, under det länsmannen utdelade krut åt allmogen, kom eld i en del deraf, hvarvid länsmannen blef så uppbränd, att han icke kunde följa tåget. Daniel Buschovius blef derföre ensam anförare. Han utrustade sig efter lägenheten, och i Westerås förvaras tvänne stora träddosor, hvilka han, fyllda af krut, bar på sig under tåget. Som adjutanter hade han å ena sidan en gammal soldat med en väldig musköt och å den andra sin klockare med handbok och sockenbudstyg. Hela hären var försedd med skidor. Den 18 Mars begaf den sig åstad. Efter fyra dagars tåg öfver den obebyggda skogen kommo de den 22 ned till Särna, alldeles oväntade. Innevånarne i byn blefvo omringade. Mäster Daniel hopkallade dem, framträdde i midten, uppläste sin fullmagt, och talade sedan det bästa, han förmådde. Folket, som i denna aflägsna dal sällan haft gudstjenst, såg med glädje bland sig en prest, som lofvade dem att

1) Engeström. Acta om Christina. T. 2. 4:o. — Prostvisitations-protokoll i Särna den 2 Juli 1674.

ordentligt få tillgodonjuta ordet och sakramenterna. De gåfvo sig utan motstånd under Sverges krona och icke den ringaste blodsutgjutelse skedde.

Till söndagen derpå, den 25 Mars, lät mäster Daniel utlysa gudstjenst. Folket från de trenne bygdelagen fröjdade sig mycket åt den sällsynta högtiden, och infunno sig talrikt. Daniel predikade, vigde, döpte och gaf hela menigheten nattvarden. Några bland de till dop framförda barnen voro så gamla, att de under döpelsen fattade i handboken och sönderrefvo flere blad. Dagen derpå vände Daniel tillbaka och medförde från hvarje bygdelag ombud, hvilka på hela Särnadalens vägnar inför landshöfdingen svuro Sverges krona tro- och huldhetsed. Och denna dal har sedermera beständigt varit med Sverges rike förenad.

Daniel Buschovius utnämndes sedan till kyrkoherde i Kumla pastorat i Westmanland, hvarest afkomlingarna i flere slägtleder blefvo hans efterträdare.

FÄLTTÅGET I WERMLAND.

Utefter gränsen af Wermland ämnade svenska regeringen att så mycket som möjligt hålla sig vid försvarskriget. Man hoppades också, att det af sjöar och berg brutna landet skulle försvåra hvarje försök af fienden. Endast ett ringa antal troppar ditskickades, och med dessa jemnte uppbådade bönder skulle landshöfdingen Olof Stake skydda gränsen 1).

Redan den 11 Januari uppkom i Gillberga socken ett rykte, att fienden inbrutit. Det spridde sig hastigt till Karlstad med tillägg, att fienden redan vore i de närmsta socknarna. Klockor och trummor rördes; de vapenföra samlades; de räddhågade flydde. Ryktet gick före dem åt Kristinehamn och Nerkessidan, alltid med tillägg, att fienden var i närmaste socken. Slutligen var alltsammans ett tomt rykte. Fienden hade ingen gång varit öfver gränsen.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 20 Jan. och d. 21 Mars 1644.

Han tycktes ej heller vara till anfall sinnad. Norrmännen, vana vid lång fred, knotade öfver kriget, och öfver konung Kristian, som gifvit anledning dertill. Som ofta händer i landskap, aflägsna från sin regering, voro norrmännen vana vid motspänstighet och olydnad, samt lätt lockade af falska rykten. Sådana utspriddes, nemligen att »det alldeles icke var något krig mellan Sverge och Danmark»; eller »att det snart skulle biläggas.» Norrmännen knotade; »de hade icke något att göra med ko»nung Kristians tvister, då han ådrog sig flera fiender, än »han kunde sköta. De ville derföre häldre sitta i ro, än »börja strid med grannarna.» — Ledd af denna anda, ville allmogen icke hörsamma Sehestedts uppmaningar till beväpning; och den till och med nedref de vårdkasar, som för krigets skull voro uppresta.

Ändtligen frampå vintern hade Sehestedt hunnit öfvertyga norrmännen om verkligheten af kriget, och samlat en styrka af 2000 man, hvilka vid Magnorabro inföllo i Wermland. Men Olof Stake mötte dem genast. Han hade enligt svenska uppgifter blott en, enligt danska 3 sqvadroner ryttare; men han skiftade den lilla styrkan i tre serskilda delar, och lät dem från olika håll men på en gång angripa danskarna. Desse, förblindade, dels af ett starkt solsken, som låg dem i ögonen, dels af den myckna krutröken, trodde sig angripna af tre regementer, och gingo hastigt tillbaka. Svenskarna anlade och besatte skansen Morast. Danskarna deremot tvänne dylika vid Emterud och Magnorabro. Mot höstsidan trängde svenskarna längre fram, och eröfrade Emteruds och sedan Magnoraskans. För att hämnas samlade Bredow en hop krigare och inbröt åter i Wermland. Olof Stake hade nu farit nedåt Dal, för att der möta fienden; och en löjtnant Göransson förde på hans vägnar befälet uti Morast. Den 18 Nov. blef denne af Bredow anfallen. Bönderna i skansen förlorade straxt modet och kastade sina vapen; soldaterna voro för få, löjtnanten sjelf råd- och modlös; bönderna påstodo sedan, att han varit förtrollad. I ångesten uppgaf han fästet.

Svenskarna, under en kapten Lorentz, fattade åter stånd mellan Hugn och Bysjön, och höggo tvärt öfver den sistnämnde en bred vak, för att icke från den sidan blifva af fienden kringgångna. Den 22 December angrepos de af danskarna. Striden blef skarp och varade hela dagen. Svenskarna med fördelen af vind och ställning försvarade sig lyckligt. Mot aftonen begynte dock kulor felas; bonddrängarna skuro då ur sina tröjor tennknapparna och sköto med dem. Men nu föll kapten Lorentz. Svenskarna, utan ledning, skingrades. De påstodo, att de sjelfve blott förlorat 30, men danskarna säga 300 man. Huru härmed må förhålla sig, så var dock denna dagslånga strid den betydligaste, som under hela kriget föreföll utefter wermländska gränsen, och den slutades till danskarnas fördel. Ty efter densamma utbredde sig deras skaror öfver Nordmarks och en del af Jösse och Gillbergs härader under sköfling och brand. Sehestedt berättade till Köpenhamn, att vägen stod honom öppen till Karlstad, och att mellan denna stad och Stockholm icke funnos några troppar till försvar. På ryktet om denna skrifvelse berättades i Köpenhamns salar, huru Sehestedt redan intagit och plundrat Karlstad, och på Köpenhamns gator, huru Sehestedt redan ströfvade inemot Stockholm 1).

FÄLTTÅGET I WESTERGÖTLAND.

Mot Dalsland begagnade Sehestedt icke vapen utan bref, i hvilka han sökte locka innevånarne till affall, men förgäfves. Efter fåfänga försök mot Göteborg och mot Gamla Lödöse, gick han till det nyss anlaggda Wenersborg. Befälhafvaren sökte hvarken försvara sig, eller att invänta den förstärkning, som nalkades under Olof Stake, utan uppgaf genast staden, hvilken blef af danskarna bränd. Stake kom med undsättningen för sent. Han vände sig

1) Wien. K. K. Reichs-, Staats- und Haus-Archiv. Acta Danica 1643—1645. Walter v. Plettenbergs bref till hofvet i Wien. Köpenhamn d. 7 och 17 Jan. 1645.

dess ställe till det då danska landskapet Bohuslän, samt intog och brände Uddevalla; men måste sedan skynda upp åt Wermland igen.

På detta sätt lemnades Westergötland öppet för fienden. Svenska regeringen, som icke väntat så stora ansträngningar af Sehestedt, måste äfven å sin sida gripa sig an. Lars Kagg fick befallning att med några troppar gå ned till Westergötland, för att skydda *detta Sverges ädlaste landskap* 1). Den 1 Augusti inföll han på Hisingen, slog fienden vid Lundby och Tingstadby samt tog 4 kanoner. En af dessa kallades Bohus. Den hade någon tid förut blifvit från fästningen af samma namn förd nedåt Hisingen för att användas mot Göteborg; hvarvid Sehestedt yttrade: »Nu går Bohus ned för att taga Göteborg »in.» Kagg skickade den nu eröfrade kanonen in till staden. Göteborgrarna ställde den på sitt torg, och sade:

Nu hafver staden Göteborg
Tagit Bohus och satt på sitt torg 2).

Kagg sjuknade något härefter, då Per Brahe öfvertog befälet och rensade trakten kring Göteborg, hvarefter Westergötland fick under den återstående delen af året vara i ro.

KRIGSRÖRELSERNA VID GÖTEBORG.

Ofvannämnde krigsrörelser i Jemtland, Dalarna, Wermland och Westergötland hafva vi med mera noggrannhet beskrifvit endast derföre, att de timat inom fäderneslandet, och alltså förtjena närmare uppmärksamhet. I afseende på det hela och äfven i sig sjelfva voro de för öfrigt af föga betydenhet. Men vi nalkas nu de ställen, der största ansträngningarna gjordes och den mångsidiga striden förnämligast utkämpades.

---

1) Köpenh. Geh. Arch. N:o 123. Reg. till Kagg d. 5 Juli 1644.
2) Palmsk. 4:o XVIII p. 923.

Alltsedan 1613, det vill säga under 30 års orubbadt lugn och under Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas för handeln gynnande styrelse, hade Göteborg år för år tillväxt. Äfven prejerierna i Sundet bidrogo att vända mycket af handeln till denna stad. Man begynte tala om slussar vid Trollhättan, om kanaler genom hela riket. Allt väckte Danmarks gamla afund, och förstörandet af Göteborg blef det första mål, som konung Kristian sökte, äfven med åsidosättande af försvaret mot den öfver hufvudet hängande faran. Genom utomordentlig ansträngning hade konungen fått större delen af sin flotta färdig till första dagarna af April månad. Oaktadt alla afrådare steg han sjelf ombord derpå 1) och seglade genast åt Göteborg.

Svenska regeringen hade väntat något sådant. Staden var väl befästad och försedd. Borghöfdingen Nils Asarsson Mannersköld var en gammal bepröfvad krigsman, hvilken förut i elfva år såsom befälhafvare uti Dorpt vaktat liffländska gränsen. Tillika fick De Geers flotta befallning att vid förbifarten befria Göteborg från de faror, som möjligen kunde från sjösidan hota.

Vid afseglingen till Göteborg hade konung Kristian befallt Sehestedt från Norge, och Ebbe Ulfeld från Halland att landvägen möta vid nämnde stad, samt medföra så många troppar, de kunde samla. Han hoppades att genom både öfverraskning och öfvermagt betvinga staden, innan hjelp hunnit ankomma. I fall det misslyckades, trodde han sig åtminstone genom anfallet på denna vigtiga stad kunna draga Gustaf Horn ifrån Skåne.

Kristians medförda flotta utgjorde elfva örlogsfartyg. Vid Elfsborg visade den holländsk flagga, på det Mannersköld skulle tro, att det var De Geers skepp, och släppa den obehindrad fram till staden. Men då denna krigslist icke lyckades, lät konungen hissa dannebrogsflaggan och lade sig på ett kanonskotts afstånd från fästningen. Se-

1) Wien. K. K. Reichs-, Staats- und Haus-Archiv. Acta Danica. Plettenbergs bref d. 20 Apr. 1644.

dan landsteg han på Hisingen och besökte Bohus. Dagen derpå gick han upp på Ramberget och betraktade länge och uppmärksamt det gent emot liggande Göteborg. Mannersköld såg betraktaren och anade, hvem det var. Han lät framföra två grofva kanoner, riktade och afsköt dem. En af kulorna slog ned straxt bredvid konungen.

Straxt efter Kristians ankomst inföll d. 12 Apr., som var hans 68:de födelsedag. Han firade den med mönstring af hela sin styrka. Midt under högtidligheten visade sig tvänne fartyg uti inloppet; de voro holländare och hörde till De Geers utrustning. Vid åsynen af danska flottan vände det mindre fartyget, en liten galeas, genast om och sökte öppna hafvet. Men det större, benämndt Sankt Matthias, hissade dansk flagga i förn, men svensk öfverst på stormasten och seglade så med strykande vind midt igenom danska flottan. Af densamma liksom från stranden häftigt beskjutet, kom det likväl med föga skada förbi fienden och lade sig under Elfsborgs kanoner. Det hade gått endast ett par alnar från danska amiralskeppet; men innan folket derstädes hunnit rusta sig och fartyg i ordning, var holländaren redan i säkerhet. Han hade likväl sjelf med sina väl riktade skott tillfogat danskarna en förlust af 18 man. Konung Kristians fest slutades med harm och skada 1).

Efter tre dagar vågade den lilla holländska galeasen att, gynnad af nattens mörker, komma tillbaka. Han märkte, att på hvarje af de danska fartygen brann en skeppslykta. Detta tjenade honom till ledning. Tyst och försigtig smög han genom hela flottan, och när det dagades, sågo danskarne honom ligga helt trygg bredvid sin kamrat Sankt Matthias inne i Göteborgs hamn. Konungen blef ganska förbittrad. Fem sjövakter blefvo för visad försumlighet hängda.

Emellertid hade konungen uppfordrat staden. Mannersköld svarade med att öfversända svenska krigskungö-

---

1) S. st. Plettenbergs bref d. 30 Apr. 1644.

relsen. Då tillskref honom Kristian om igen, kallade »kun»görelsen lögnaktig;» och sade, »att Sverges ständer ogil»lade det krig, hvarigenom regeringen nu stört rikets han»del; Göteborg borde om dessa angelägenheter med konung »Kristian öfverlägga. Staden borde ej heller förlita sig på »den väntade frälsaren, Ludvig De Geer; ty, om Göteborg »icke sjelfmant inginge en billig öfverenskommelse, ämnade »konungen försänka inloppet, så att hvarken Ludvig De »Geer eller ens några slags fartyg skola komma derin.» Dessutom sökte konungen att genom kringspridda bref i samma anda väcka oro och om möjligt oenighet och missnöje så väl i staden som på kringliggande landsbygd.

På detta bref svarade Mannersköld med en skrifvelse af följande innehåll: »Eders kongl. majestäts bref är mig »i dag tillhandakommet. Hvad svenska regeringens kun»görelse angår, så behöfver den intet försvar. Skulle nå»got dervid förändras, så vore det att uppräkna ännu långt »flere tilltag, hvarmed eders majestät hafver vår kongl. re»gerings tålamod i långliga tider pröfvat. — Oss hotas nu, »att inloppet till Göteborg skall försänkas. Det kan så »möjligen ske. Men jag hafver ofta sett, att hvad menni»skohänder gjort, det kunna ock menniskohänder åter för»störa, och om det ej kan förstöras, så hoppas jag, att »hvarje svensk undersåtare älskar fädernesländet mera än »sin köpenskap. — Eders majestät kallar Ludvig De Geer »vår frälsare. Men jag vet, att han, likasom vi, stadens »innebyggare, håller Gud allena för den rätte frälsaren »och att De Geer, likasom vi, ej åstundar högre namn, »än att vara hennes kongl. maj:ts Sverges utkorade drott»nings trogna undersåtare. — Det eders majestät säger, »att svenska regeringen mot ständernas vilja börjat detta »krig, så är det en sak, hvilken det icke tillkommer mig »att undersöka; men jag beklagar den kongliga regerin»gen, som för sin stora möda och omsorg måste vara så»dana omdömen underkastad. — Hvad slutligen uppma»ningen till dagtingan beträffar, så beder jag eders maje»stät ej mer göra mig så skymfliga förslag, utan anse mig

»för en man, den der i alla sina lifsdagar burit ett ärligt »namn och mot sin öfverhet ett trofast hjerta, hvilket allt »jag också vill lemna mina efterkommande i arf. — Den »oenighet, fruktan och nedslagenhet, som eders majestät »vill med sina bref hos den enfaldiga hopen kringsprida, »den skall jag med den mig allernådigst gifna magt och »myndighet så veta afböja, att eders majestät af slika sina »försök ingenting vinna skall.»

Detta svar erhöll konungen den 30 April. Dagen derpå kom underrättelse, att De Geers flotta skulle afsegla från Holland. Kristian måste skynda till dess möte. Tåget mot Göteborg var förfeladt. Staden kunde ej eröfras. Horn lät ej heller locka sig från de södra orterna. Icke ens någon försänkning hann göras. Den första Maj måste konungen skyndsamt segla derifrån.

Fem danska fartyg stannade för att stänga Göteborgs inlopp och handel. Frampå sommaren kom De Geers flotta och dref dem bort. De återkommo ännu en gång; men sednare på hösten återkom också för andra gången De Geerska flottan och befriade staden, hvarefter den under återstående delen af året fick åtnjuta lugn.

Krigsrörelserna uti Halland voro obetydliga. De fördes af Fredrik Stenbock på svenska och Ebbe Ulfeld på danska sidan, hvilka båda voro alltför svaga att företaga något annat än ömsesidiga ströftåg.

FÄLTTÅGET I SKÅNE
ELLER
GUSTAF HORNS KRIG.

Redan d. 8 Februari mönstrade Gustaf Horn vid Wernamo en styrka af omkring 8,000 man. Dagen derpå gick han till Markaryd och sedan öfver gränsen. Två vägar ledde inåt Skåne; den ena till Lund förbi Wittsjö skans, der Ebbe Ulfeld med några soldater och flere bondhopar lägrat sig; den andra till Helsingborg öfver Tranarp,

hvarest bron var besatt af några danska troppar och dit-vägarna genom Fagerhult och Örkelljunga socknar stängda medelst bråtar, som bevakades af bönder. Horn valde den sistnämnda vägen. Bråtarna genombrötos och bönderna förjagades lätt, hvarefter Rönne å öfvergicks vid Sönnerslöf i stället för vid Tranarps bro. Den 17 Februari intågade Horn utan motstånd uti Helsingborg, och derefter på samma sätt i Lund, hvarest han tog sitt högqvarter.

Konung Kristian måste använda sin förnämsta styrka mot Torstensson, och hade således föga troppar att ställa mot Gustaf Horn. Han kunde blott förstärka besättningarna uti Malmö och Kristianstad, och sända något befäl att uppreta och leda skånska allmogen till deltagande i kriget. Det sednare lyckades lätt. I äldre tider hade nemligen krigen mellan Sverge och Danmark förnämligast bestått uti omenskliga härjningar, hvilka förvildade och ömsesidigt retade grannarna. Så hade å svenska sidan Småland och Westergötland, å den danska Halland, Blekinge och Skåne blifvit flere gånger förhärjade, hvarföre också på ömse sidor brann ett bittert hat. Konung Kristian grep till den förtviflade utvägen att uppägga och begagna denna sinnesstämning. Ebbe Ulfeld talte med allmogen, gaf dem några danska officerare och soldater till ledning, och anvisade gången af det hela. De sålunda upprättade krigshoparna, man begynte snart kalla dem *Snapphanar*, gjorde sällan öppet motstånd; men samlades bakom svenskarnas rygg, afbröto förbindelserna, uppsnappade förstärkningar och förråder, nedgjorde smärre troppar och förorsakade mycken skada. Horn sökte först att genom mildare åtgerder afväpna dem, men fåfängt. Deras förnämsta anförare voro Ebbe Ulfeld sjelf och en bonde vid namn Bengt Månsson från Fagerhult. Denne sednare gjorde till och med ett ströftåg inåt Markaryd, der han bortjagade svenska vakten och plundrade både kyrkan och förrådshusen. Dessa företag blefvo dock icke ohämnade. Horn utsände starka ryttaretroppar, hvilka på många ställen öfverraskade eller upphunno bönderna, som då, ovana

vid en ordentlig strid, blefvo till flere hundradetal nedhuggna.

På de trånga vintervägarna hade Horn icke kunnat medföra gröfre kanoner. Nu behöfdes dock sådana för belägring af Landskrona eller Malmö. Han sände derföre Klingsporre med 800 ryttare att hämta belägringsartilleriet från Jönköping, och tillika att tukta de oroliga bönderna. Uppdraget verkställdes. På återvägen kom det till en häftig strid, och många bönder föllo och deribland Bengt Månsson sjelf, hvarefter Klingsporre med sina kanoner kom segrande till Lund. Bönderna gåfvo sig ändå icke till freds. För att hålla stora vägen fri måste Horn låta på båda sidor om densamma fälla och afbränna skogen till ett musköttbålls bredd.

Sedan kanonerna numera framkommit, skyndade Horn mot Landskrona. Fästningen var stark, men besättningen blott 26 soldater och 274 bönder. Staden blef genast intagen, sedermera af Horn än starkare befästad och försedd med en besättning af 1,000 man. Landskrona med fästning och hamn blef svenskarnas stödjepunkt i Skåne under hela detta krig.

Sedermera sändes Hans Wachtmeister på ströftåg till Ystad och Horn sjelf förföljde Ulfeld åt Kristianstad. Redan förut hade han fått underrättelse om konung Kristians anfall mot Göteborg, men också på samma gång svenska regeringens stränga befallning att icke lemna Landskrona, förr än det var intaget; och i allmänhet att endast af Göteborgs yttersta nöd låta locka sig från Skåne. Från Kristianstad drog han sig dock åt vester, intog Laholms slott och besåg Halmstad. Men då Kristian lemnade Göteborg, återvände Horn till Skåne och Landskrona.

Nu öfverlades, om man med tillhjelp af den lilla från Kalmar ankomna lådjeflottan, borde försöka en landstigning på Seland, eller om man skulle belägra Malmö. Svenska stora flottan var nemligen af den danska instängd i Kieler fjord; De Geers flotta hade blifvit tvungen att återvända till Amsterdam, och Torstensson skulle snart få fullt göra

med den antågande Gallas. Horn ansåg derföre vådligt att ensam med sin lilla styrka och med fästningen Malmö och hela det fiendtliga Skåne bakom sig företaga en landstigning på Seland. Också svenska regeringen rådde honom att häldre angripa Malmö, »på det man om möjligt måtte »kunna fatta tag i Skåne med hela handen, och ej som »nu hålla deri med spetsadt finger» 1). Den 18 Juni kom Horn till staden; men det fasta läget, de nylagade vallarna, en besättning af 3,000 man och dessutom beständig tillförsel, hjelp och uppmuntran från det gent öfver liggande Köpenhamn gjorde hvarje försök fåfängt. Tiden användes deremot att eröfra och brandskatta kringliggande herresäten.

I slutet af Augusti kommo från Köpenhamn 6,000 krigare till Malmö, och straxt derefter den gamla konungen sjelf. Danskarna, nu nästan öfverlägsna, ryckte ut ur staden och lägrade sig gent mot svenskarna, hvarefter flere skärmytslingar med skiftande lycka föreföllo. Skånska bönderna blefvo nu än djerfvare; de oroade svenskarna beständigt och gåfvo dem ingen, danskarna öfverflödig tillförsel. Så och af den sena årstiden uppkommo sjukdomar i Horns läger. Han gick i slutet af September till Lund. Kristian följde efter. Hela Oktober förgick under ömsesidiga fruktlösa försök. Sedan återvände Kristian till Köpenhamn, och hans troppar till Malmö. Horn tog vinterqvarter i och kring Ystad, hvilken nejd hittills minst lidit af kriget, och derföre lofvade de bästa förråder.

Så slutades detta fälttåg. Med undantag af Malmö och Kristianstad hade svenskarna eröfrat hela Skåne. Kristian hade länge fruktat ett sådant anfall och derföre också föreslagit att iståndsätta de andra fästningarna. Men skånska adeln hade vägrat skatter dertill; den byggde häldre

---

1) Geheim-arch. i Köpenhamn. Acta maistentheils zum Krieg zwischen Danmarck undt Schweden a. o. 1644 gehörig. Reger. i Stockholm till Torstensson d. 27 Maj 1644.

på sina egna praktfulla herresäten. Nu blefvo likväl dessa nästan alla af svenskarna intagna och plundrade.

Detta krig, som efter en trettioårig fred härjade hela landet, och som genom böndernas indragande deri blef mer förstörande än eljest, lemnade långvarigt minne hos folket. Det kallades Gustaf Horns krig, och ännu hundrade år derefter beräknade allmogen från denna tidpunkt de märkligaste tilldragelserna i sin och sina fäders lefnad.

OM DE GEERS FLOTTA.

Den till Holland affärdade Ludvig De Geer sökte derstädes förmå nederländska staterna till krig mot Danmark; men förgäfves. Samma utgång fick äfven samma försök, först med staten Holland och sedan med staden Amsterdam enskildt. Nu återstod blott den sista utvägen, den nemligen att på egen kassa, anseende och namn hyra och utrusta en krigsflotta; och detta lyckades. Inom 3 månader voro 32 fartyg hyrda, utrustade och bemannade med 3,000 man. De anfördes af Martin Thiessen, en Zeeländare, eller Zeeouw, som de sjövana innebyggarna i detta holländska landskap vanligen kallades. Näst honom förde Henrik Gerdtsson befälet. Flottan bestod för det mesta af handelsskepp och handelsmatroser, icke egentligen ämnade eller förut använda till örlogsstrider; men man hoppades, att sjövana, snabbsegling och mod skulle ersätta bristerna.

Den 3 Maj seglade Henrik Gerdtsson med 14 och straxt efteråt Thiessen med 18 skepp från Holland och anlände till Schleswigs vestra kust. Här mötte Torstensson, skickade ombord några hundra man till förstärkning, och befallde amiralerna segla kring Skagen till Aarhus för att der sätta svenska hären öfver till Fyen. Faran var stor för de värnlösa öarna. Men vid första underrättelsen om Thiessens tillämnade utsegling lemnade konung Kristian, som förbemäldt är, Göteborg, och kom sjelf med nie de snabbaste sina fartyg ut i Nordsjön. Han mötte Thiessen utanför Schleswig och angrep genast. Konungen måste

först vika undan för öfvermagten; men då Thiessen med sitt eget skepp ifrigt följde efter, blef han öfvergifven af de flesta sina sjökaptener, hvilka, ovana vid strid och örlogsfartyg, icke vågade med sina små ytterligare angripa de stora danska krigsskeppen. Thiessen kunde med möda draga sig tillbaka, hvarefter han lade sin flotta uti Listers djup, ett inlopp mellan öarna Sylt och Rom. Konungen, förstärkt först till 13 sedan till 17 fartyg, lade sig derutanför på vakt; ty i anseende till det grunda farvattnet kunde han icke med sina djupgående skepp angripa; i synnerhet som Torstensson till de geerska flottans försvar lät på stranden uppföra och bestycka tvänne skansar.

Men Torstensson, hvilken fruktade att förlora den dyrbara tiden, befallde Thiessen segla ut och angripa konungen. Segrade Thiessen, skulle han efter förra förslaget skynda till Aarhus; blefve han slagen, skulle han återvända till Holland. Thiessen lydde. Den 24 och 25 Maj besköto båda flottorna hvarandra; men svåra och ihärdiga stormar hindrade ett afgörande slut. Thiessen, som behöfde laga fartygen och skaffa nya förråd, återvände till Holland.

Här utbrast ett svårt uppror bland de hemkomna matroserna. De beskrefvo för sina hustrur krigets alla fasor och faror, i synnerhet de vidunderligt stora skepp, mot hvilka de kämpat. De ropade ve och förbannelse öfver Ludvig De Geer, som narrat dem till så vådligt företag; de trängde hotande in i hans hus och föröfvade allehanda våldsverkan. Styrelsen i Amsterdam lät gripa de oroligaste; men öfverlade tillika om att sälja De Geers der varande hus för att tillfredsställa de bullrande matroserna.

Men nu utvecklade Ludvig De Geer en förvånande kraft och ihärdighet. Långt ifrån att genom motgången afskräckas, fördubblade han sin förra verksamhet. Penningar anskaffades, matroserna dels blidkades, dels afskedades, och nya förhyrdes. Några sjökaptener, som i striderna vid Listersdjup visat oduglighet eller feghet, blefvo

af Thiessen entledigade; och d. 1 Juli, d. v. s. blott en månad efter hemkomsten gick flottan åter åt norden 22 skepp stark. En under nästan hela Juli månad fortfarande motvind qvarhöll den länge i Nordsjön. Uti Augusti anlände den slutligen till Göteborg, befriade denna stad från de danska vaktskeppen; seglade sedan med hissad svensk flagga genom Öresund midt under kanonskotten från Kronenborg. Vid Saltholmen lågo stora danska kanonpråmar, som besköto farleden, och Thiessen fick ej en enda lots. Men holländska styrmännerna visade nu en noga kännedom af farvattnet. Djerft men lyckligt seglade de genom den så kallade Flinträmnan förbi pråmarna. Derutanför mötte dem Kristian med 10 danska örlogsfartyg, hvilka dock snart drefvos undan. Längre ned vid Mön kom han åter efter dem, och nu förstärkt till 30 skepp, men de snabba holländarne seglade lyckligt undan. Så kom Thiessen till Kielerfjord, der han hoppades finna den stora svenska flottan. Men denna hade redan hemvändt till Stockholm, och Torstensson lemnat Jutland. Thiessen seglade då till Kalmar, för att der inhämta ytterligare befallningar.

STORA FLOTTANS FÖRSTA TÅG.

Danmarks flotta var dess förnämsta styrka. För att blifva densamma jemngod om icke öfverlägsen ansträngde Sverge alla sina krafter. Om Ludvig De Geers flotta hafva vi redan talat. Båda lådjeflottorna äro också i korthet nämnda.

Mesta kostnaden användes på stora flottan. Den bragtes upp till ett antal af 46 fartyg, en styrka, som Sverge sedan Gustaf Wasas och Erik den fjortondes tider icke haft under segel. Till öfveramiral nämndes Klas Fleming och näst honom Klas Bielkenstierna och Åke Ulfsparre. De gingo d. 22 Maj från Stockholm till Elfsnabben. Den unga drottningen, större delen af rådet, hofvet och en myckenhet stockholmsboar reste dit för att åskåda

och önska lycka, då flottan den 1 Juni seglade ut åt Östersjön 1).

Efter fyra dagar hade den uppnått tyska vallen. Som konung Kristian med danska flottan ännu ej återkommit från Nordsjön, gjorde Fleming ett försök mot Köpenhamn. Den 16 Juni anlände han utanför Dragör; men hamnen var försvarad af kanonpråmar och några qvarlemnade skepp, stranden af väpnadt folk under danska kronprinsen. Dagen derpå gick Fleming i samma afsigt till Kjöge, men äfven der mötte en betydligare styrka 2), hvarföre han seglade ned till holsteinska kusten, rådslog med Torstensson och eröfrade tillsammans med honom ön Femern, hvarefter de började förbereda en landstigning på Fyen, då hastigt underrättelse ankom, det danska konungen med sin flotta nalkades.

Den 22 Juni kom denne tillbaka till Köpenhamn, sjelf uppmuntrad genom sin framgång mot Thiessen, och af folket med glädje emottagen; han hade också från deras öar aflägsnat den första af de många hotande farorna. Han skyndade nu att möta den andra, nemligen Klas Fleming med Sverges stora flotta. Man afrådde honom från öfverdrifna ansträngningar, men han svarade: »Då jag är »af ålder stel och ovig för landtkriget, så skall jag följa »med flottan, på det hela efterverlden må finna, att jag »menat ärligt med mitt fädernesland.» Oaktadt det var sjelfva midsommarstiden, arbetades dock från morgon till qväll på de hemkomna fartygens iståndsättande; och om fyra dagar voro 40 skepp återigen färdiga att utlöpa. Tidigt om morgonen, det var den 26 Juni 3), tillkallade konung Kristian kronprinsen jemnte sina förnämsta rådgifvare och höfdingar. Han förkunnade sin afsigt »att i »den blifvande striden segra eller dö; och i händelse af

---

1) D'Albed. Oxenstiernska slägtboken.
2) Wien. K. K. Reichs-, Staats- und Haus-Archiv. Acta Danica 1644. Plettenbergs bref till Wien.
3) Slange p. 1242 säger d. 30 Juni.

»det sista, lemnade han nu åt kronprinsen såsom efter»trädare sin krona.» Sedan reste han ut till Fredriksborg, tillbragte der några timmar i enslighet och begick nattvarden, hvarefter han på eftermiddagen for tillbaka till Köpenhamn och steg kl. 6 på aftonen ombord. Mot morgonen d. 27 Juni uppkom gynnande vind, och konungen med hela flottan seglade af inåt Östersjön 1).

Den 1 Juli möttes båda flottorna på Colberger Heide, en hafsbugt vester om ön Femern. Konungen hade vinden för sig. Genom en djerf vändning lyckades det för svenska amiralen att vinna denna fördel tillbaka och nu öppnades striden. Den blef långvarig, blodig. Fyra serskilda gånger drabbade flottorna tillsammans. Konung Kristian och Flemingen utmärkte sig både genom mod och ihärdighet En svensk kula var nära att afgöra hela striden. Den träffade en kanonlavett bredvid konungen, krossade den och krossades tillika sjelf, så att skärfvor af jern och träd flögo vidt omkring. Många personer sårades, några, deribland tvänne Ulfeldar, dödades. Konungen sjelf fick ej mindre än 23 större eller mindre sår, de svåraste deribland af en jernbit, som fastnade i pannbenet och en annan, som utslog högra ögat. Konungen föll till däcket, men sprang genast upp igen och bad folket icke förlora modet. Man ville föra honom undan. Han nekade. »Jag »vill,» sade han, »dö, eller segra fullkomligt;» och med blodet strömmande öfver ansigtet stannade han qvar på däcket, och uppmuntrade sitt folk 2).

Fleming hade emellertid hårdt angripit danska amiralen Göran Wind, hvarvid denne sednare blef skjuten, och dess skepp så illa tilltygadt, att det måste draga sig undan. Häraf och genom konungens sår uppstod någon villervalla inom danska flottan. Fleming märkte det, befallte alla sina fartyg »att följa honom och genombryta den »fiendtliga flottan.» Han seglade sjelf främst, och sedan

1) Wien. Plettenbergs bref.
2) S. st.

Bielkenstierna med tre andra skepp. De öfriga blefvo efter; Ulfsparre uteblef alldeles. Fleming, sålunda utsatt för en öfverlägsen fiende, blef illa handterad och kunde med möda komma tillbaka. Då han detta oaktadt började fjerde anfallet, inbröt natten och skilde de stridande åt. Det säges, att Fleming förlorade 2 skepp.

Morgonen derpå infann sig svenska flottan på valplatsen; den danska fanns der icke mer. Derföre tillvällade sig svenskarna segern och läto anställa fröjdebetygelser. Dock hade deras flotta blifvit skingrad, måhända redan under slaget, somliga till Sverge, andra till Wismar. De flesta under Flemingen sjelf gingo dagen efter slaget till Kielerfjord för att bota sina lidna skador.

Straxt derefter kom konung Kristian och lade sig utanför inloppet till denna hamn, hvarigenom, och i följe af fortfarande motvind svenska flottan blef derstädes under flere veckors tid innestängd och overksam. Af denna anledning, och af svenska flottans förlust under slaget och förskingring efter detsamma tillvällade sig Kristian segern och lät öfverallt i sitt rike deröfver anställa fröjdebetygelser.

Konungen var emellertid öfver bröst och axlar alldeles svartblå af de många sår och slag, som han vid det för honom olyckliga kanonskottet erhållit. Jernskärfvan blef visserligen genast ur ögat uttagen, men den andra satt ännu flere dagar efteråt qvar i pannan. Man ville föra honom till Köpenhamn för att blifva bättre vårdad. Han vägrade. »Jag vill ej lefva längre», sade han, »om »jag ej får hämnas på svenskarna.» Och en annan gång: »Denna flotta har jag till större delen byggt, icke på rikets utan min egen bekostnad, och jag vill på densam»ma hämnas eller dö» 1). Först nära tre veckor derefter, och då utom ett sysslolöst vaktande ingenting var att göra, reste han tillbaka till Köpenhamn, och lemnade sin flotta qvar under den 70-åriga amiralen Peder Galte.

1) S. st.

Fleming hade laggt svenska flottan längst in uti Kieler-fjorden. Om Gallas med kejserliga hären vid detta tillfälle kommit dit, hade svenska flottan troligen blifvit tillintetgjord. Han nalkades äfven; Torstensson måste gå honom till möte och nödgades derföre lemna svenska flottan från landsidan obetäckt. Konung Kristian begagnade tillfället af Torstenssons bortovaro. Från Fyen skickades 1200 man, hvilka med kanoner landsattes i Holstein. Desse uppkastade vid Neumöhlen en skans och började derifrån d. 26 Juli beskjuta svenska flottan. Afståndet var för långt; blott en enda kula gjorde någon betydlig skada. Denna studsade mot vattnet och flög in genom akterfönstret på svenska amiralskeppet. Det var kl. 6 om morgonen. Fleming stod och tvättade sina händer, då kulan kom, krossade hans vänstra lår och dödade tjenaren, som höll handfatet. Enhvar såg, att amiralen sjelf snart skulle aflida och allmän bestörtning uppstod. Men Fleming tillkallade höfdingarna, utnämnde den af Torstensson ditskickade Karl Gustaf Wrangel till flottans befälhafvare, samt tog löfte af underamiralerna, att vara den nya anföraren lydiga. Tillika förordnade han, att hans lik skulle stanna på flottan, tills den återvände till Stockholm. Sonen Herman stod bredvid den döende. Det berättas, att Klas Fleming till honom yttrat: »Gråt icke, »min son! Jag dör Danmarks fiende. Låt se, att du gör »på samma sätt!»

Den förut beständigt hinderliga nordanvinden kastade samma dag om till vestan. Torstensson inne i Holstein märkte det och skyndade genast till Kiel för att med landskansar skydda flottan vid utlöpandet. På vägen fick han underrättelse om Flemings död. Hämndlystnad, sorg och oro för flottans öde påskyndade tåget. Han gaf sig icke tid att till Neumöhlens eröfrande invänta fotfolket. Öfverste Sack med 300 södermanlandsryttare ditskickades i förväg. De angrepo så häftigt, att danskarna icke hunno gifva mer än en enda salfva, förrän södermanlänningarna

bröto in och nedhöggo utan barmhertighet hela besättningen, hvilken utgjorde 200 man. Nu erhöll Sack förstärkning af ett helt regemente rytteri, och kastade sig sedan öfver 1300 fiender, som stodo på fältet bredvid. De blefvo genast upprifna; tvåhundrade tyskar tillfångatagna, elfvahundrade danskar nedhuggna på slagfältet utom de tvåhundrade förut i skansen, allt försoningsoffer åt Klas Flemings skugga. — Härefter gjorde Torstensson ett besök på flottan, mönstrade den, bekräftade Karl Gustaf Wrangel i öfverbefälet, och uppmanade, »att efter nu Gud gif»vit passande vind, skulle också amiralerna sjelfva fatta »det beslut, som vore Sverge nyttigt och alla svenskar he»drande, nemligen att i Jesu namn gå till sjös emot fien»den. Försummas denna vind, kan det aldrig hvarken för »Gud eller menniskor försvaras.»

Wrangel och de andra amiralerna efterkommo rådet. Flottan hade beständigt legat färdig, hvarföre de också samma dag eller den 28 Juli seglade ut mot fjordens mynning. Amiral Galte med danska flottan vek tillbaka åt öppna sjön för att, som han sade, lättare kunna angripa svenskarna. Så kom Wrangel ur det trånga sundet. Det säges, att han erbudit Galte strid, men att denne undvikit. Allt nog, svenskarna kommo utan förlust till hafs igen; och amiral Galte förlorade derföre sitt hufvud. Men svenska flottan, skadad och utmattad af brist, sjukdomar och strid, anlände i början af Augusti åter till Elfsnabben.

STORA FLOTTANS ANDRA TÅG.

Vid denna tiden hade kriget mot all förväntan tagit en för Sverge mindre gynnande vändning. De Geers flotta var hemjagad till Holland, der i fullt uppror, och väntades ej mer tillbaka. Stora flottan skingrad, skadad, innestängd, ändtligen hemkommen, men utblottad på allt. I landet brist på medel och nästan på mod till ett nytt försök. Skåne var väl öfversvämmadt; men Malmö och Kristianstad försvarades ännu, och konung Kristian beredde

sig att, såsom vi förut berättat, med samlad styrka gå dit och fördrifva Horn, likasom han förut fördrifvit båda flottorna. Mot Torstensson kom slutligen Gallas med kejserliga hären. »Om,» sade man i Köpenhamn, »om Gallas »någorlunda fullgör sin pligt, så skall väl svenskarnas öf»vermod blifva tämligen qväst» 1).

Svenska regeringen hade icke efter så stora och väl beräknade ansträngningar väntat denna utgång. Den öfverlade ej längre huruvida man borde förena Danmark med Sverge eller ej. Den hade svårare bekymmer. Medel till krigets fortsättande saknades; man förmådde ej nyrusta flottan, knappt en del deraf. Oxenstierna, Gyllenhielm, De la Gardie föreslogo allehanda uppoffringar; men intet beslut fattades. Man var också villrådig om ny amiral. Axel Oxenstierna erböd sig att med en god medhjelpare sjelf gå ombord på flottan. Den 70-åriga riksamiralen Gyllenhielm ville deremot nödvändigt i egen person göra sin tjenst. Både regeringen och rådet afstyrkte, ja vägrade; men gubben var envis och rustade till afresa, hvilken dock ej fick komma till verkställighet.

Hvad som i denna kinkiga belägenhet upphjelpte Sverge, var Ludvig De Geers ihärdighet samt Lennart Torstenssons utomordentliga skicklighet och mod.

Det är nemligen förut omtaladt, huru De Geer mot förmodan lyckades att återbringa sin flotta under segel, och huru Thiessen, oaktadt den beständiga nordanblåsten och hindren i Öresund, slutligen arbetade henne in i Östersjön. Vid första underrättelsen om hennes ankomst började svenska styrelsen återigen resa på hufvudet, och beslöt att af stora flottan utrusta 14 skepp. Thiessen och Henrik Gerdtsson kommo till Stockholm för att öfverlägga om kriget. Ju mindre de voro väntade, desto mer blefvo de välkomna. De fingo heders-guldkedjor och Thiessen dessutom årligt underhåll af 500 riksdaler, samt adelskap

1) Wien. K. K. Reichs-, Staats- und Haus-Archiv. Acta Danica. 1644. Plettenbergs bref.

med namnet Anckarhielm, hvarpå han sändes tillbaka till sin flotta vid Kalmar. Inom tvänne veckor voro de fjorton svenska örlogsskeppen i ordning och Stockholm gaf 300 tunnor öl med på resan. Ehuru Wrangel icke egentligen var sjöman, valdes han dock till befälhafvare med Blum som medhjelpare. De afseglade d. 14 September från Dalarön; förenade sig d. 5 Oktober med De Geers flotta vid Kalmar, och gingo åt söder. Den 11 Oktober vid Femern, just der förra slaget stått, fingo de sigte på danska flottan, 17 fartyg stark.

I Köpenhamn hade man tagit för afgjordt, att svenska flottan låge i Stockholms hamn, aftacklad, för att i år ej vidare utlöpa, mindst under så sen årstid. Derföre voro endast ofvannämnde 17 fartyg utrustade för att hålla De Geers flotta i tygeln. Af försummelse, eller som andra säga, af sparsamhet hade man icke utskickat några spejarefartyg. Konung Kristian blef derföre högligen bestört, när han från Kalmarsidan fick veta, att en så betydlig del af svenska flottan åter var utlupen. Han anade ondt; men det var för sent att detsamma förekomma.

Danska flottan låg för ankar och hade en betydlig del af sin besättning i land, när den svenska nalkades. Men samma och följande dag uppstod en så häftig storm, att hvarje fartyg hade nog sysselsättning med att sköta sig sjelft. Den 13 Oktober blef det åter lugnt. Svenskarna ordnade sig ofördröjligen och angrepo; det var klockan 10 på förmiddagen. Danska flottan skingrade sig genast. Tre de största örlogsskeppen under amiralerna sjelfva höllo stånd, och blefvo af svenskarna angripna. Alla de öfriga ämnade fly och, emedan de icke voro alldeles så djupgående som de trenne amiralerna, så hoppades hvarje kapten att utefter de grunda stränderna komma undan. Denna feghet blef orsak till än större förlust. De flyende blefvo nemligen förföljda af de än plattare och mer snabbseglande holländska skeppen. Anckarhielm anställde en förfärlig jagt. Af de åt den sidan flyende danska fartygen blef ett uppbrändt; fyra upphunna och tagna; fyra

jagade på grund och tagna, sedan besättningen rymt i land; tre andra jagade på grund, der de dock genom landskansar försvarades; blott två undkommo. Så stor var, enligt sägen, förskräckelsen bland de flyende, att ett holländskt tog två danska fartyg, och att när Anckarhielm ej hann förfölja alla, sände han sin lilla brefjagt, åt hvilken ett danskt skepp med 28 kanoner gaf sig fånget.

Men danska amiralerna, i strid mot den öfverlägsna svenska magten, försvarade sin och sin flottas heder med yttersta ihärdighet; så att svenskarna i början trodde, att gamle kung Kristian sjelf var med i slaget. Vice-amiralen Jasmundt, angripen af flere svenska fartyg, blef omsider tagen. Lindormen, förd af vice-amiral Grabow, försvarade sig länge. Slutligen kom der elden lös, så att Grabow ,med roderstången i hand måste från den brinnande akterstäfven hoppa i hafvet; han blef straxt af svenskarna upptagen och fången. Mot danska öfver-amiralen Pros Mundt på Patientia styrde genast i början af slaget svenska öfveramiralen Karl Gustaf Wrangel med Småländska Lejonet. Striden blef långvarig och ytterst häftig. Wrangel, van vid handgemäng till lands, ville nödvändigt äntra; men tågvirket blef sönderskjutet och hindrade hans rörelse. Slutligen måste han vika undan. Tvänne andra svenskar lade sig nu på hvar sin sida om danska amiralen. Efter ett förtvifladt motstånd föll Pros Mundt och hans oigenkända lik blef jemnte en hop andra i hafvet nedkastadt af svenskarna. Ty dessa trängde nu från alla sidor in på däcket och eröfrade ändtligen det länge försvarade skeppet.

Striden hade varat fem timmar. Svenskarna hade förlorat 1 holländskt fartyg, som öfverseglades. Danskarna förlorade 2000 man i döda och sårade, deribland en amiral, samt 1000 man fångna, deribland två amiraler; 10 deras skepp med öfver 300 kanoner blefvo tagna, 2 brändes, 3 drefvos på grund. Af 17 fartyg undsluppo blott 2, hvilka skyndade till Köpenhamn att berätta olyckan.

Efter segern gick Wrangel till Kiel för att bota skadorna och aflemna de tagna fartygen. Danska amiralskeppet Patientia skickades uti triumf till Stockholm.

Wrangel hade befallning att på något sätt angripa danska öarna; men brist, sjukdomar och sen årstid hindrade. Han seglade dock upp emot Köpenhamn, för att skrämma konung Kristian från Skåne och skaffa Gustaf Horn friare utrymme. Konungen hade dock redan förut återvändt till Köpenhamn och försvarskriget. Wrangel sände då några sina fartyg till Stockholm, och gick sjelf med de öfriga till Wismar att der öfvervintra.

De Geers flotta kostade för detta år enligt räkning mellan 4 och 500,000 riksdaler; men den hade gjort skäl derför, ty det var onekligen den, som gaf sjökriget en för Sverge så afgjordt gynnande utgång. Namnen Anckarhielm, Anckarstierna, Sjöhielm vittna på svenska riddarhuset, att sådant af regeringen förr eller sednare erkändes.

Efter slaget vid Femern seglade Anckarhielm hem igen. Han fick veta, att danska amiralen Owe Gedda med några fartyg åter stängt inloppet till Göteborg. Anckarhielm skyndade dit; men Gedda, varnad, drog sig tillbaka under Marstrands kanoner. Anckarhielm ville nu gå till Kristiania för att förstöra en hop fartyg, hvilka der lastades med sten i afsigt att försänka Göteborgs inlopp. Men holländska matroserna vägrade, knotade och längtade hem. Anckarhielm ville då qvarlemna åtta fartyg i Göteborg för att skydda inloppet mot den eljest snart återvändande Owe Gedda. Fyra fartyg öfvertalades mot ökad och i förväg betald sold att stanna qvar. De öfriga voro obevekliga. Flottan afseglade och anlände till Holland, dock efter att hafva lidit mycket af de rasande vinterstormarna.

De Geer frågade om svenska regeringen önskade hans flotta för nästa år. Man tackade, men fann den för dyrköpt 1),

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Dec. 1644.

hälst segern vid Femern och Torstenssonska fälttåget gåfvo hopp om en snar och fördelaktig fred. Dock beslöt man sedermera att äfven för det följande året en del af samma flotta borde användas.

FÄLTTÅGET I JUTLAND.

Under första farten af det lyckliga infallet i Holstein trängde svenskarna redan i Januari 1644 uppåt Jutland. Danska fältherren Anders Bille kom från Fyen med en icke obetydlig styrka, för att göra motstånd; men när Torstensson angrep honom, flydde Bille med sina bästa troppar tillbaka; de öfriga vid pass 4,500 blefvo tillfångatagna. Derefter skickades Helmut Wrangel uppåt Wendsyssel, der han nedgjorde några samlade bondhopar och underkufvade hela landet ända upp till Skagen. Detta allt var fullbordadt i Januari månad. Nu gick svenska hären i vinterqvarter; Torstensson sjelf i Hadersleben med afsigt att, så snart Lilla Bält hunnit tillfrysa, gå öfver till Fyen.

Vintern 1644 blef i allmänhet ganska mild, och Bälterna för det mesta isfria, hvarförutan konung Kristian kom sjelf till Fyen och ordnade vid stranden isvakar, skansar och fältvakter för att hindra svenskarnas öfvergång. Torstensson fick aldrig anledning att ens våga försöket.

Här och under denna tid började först att visa sig *Snapphanar* och deras namn. Det var i Holstein, som konung Kristian begynte, hvad han sedermera i Norge och Skåne fortsatte, neml. att i brist på soldater locka bönderna till resning mot fienden. I Holstein leddes företaget af amtmannen Jesper v. Buchwald och dess fogde v. Harten, hvilka redan första veckorna af detta år uppreste och beväpnade allmogen, serdeles uti Ditmarschen. Från denna sida skall namnet *Snapphanar* först hafva kommit 1).

---

1) Köpenhamn.. Kgl. Bibliotek. Acta Publica. Kurzer und wahrhaffter Bericht, wer der Schnaphanen, Strassenräuber

Dessa krigare uppförde sig vanligtvis med mycken vildhet och omenskligbet. Flere gånger, då de lyckats öfverraska och nedgöra svenska soldater, roade de sig med att afskära näsorna och på annat sätt stympa liken. De tillfogade svenskarna stora förluster, men sig sjelfva ändå större, ty deras land blef härjadt och brändt, de sjelfva i stor mängd nedhuggna, och slutligen af Helmut Wrangel i November månad tvungna att nedlägga vapnen.

Sedan den milda vintern hindrat Torstenssons förslag att på isen komma öfver till Fyen, kallade han till Aarhus amiral Blum med de tyska lådjorna för att på dem sätta sig öfver Bälten. De voro dock för få. Han väntade för samma ändamål också De Geers flotta; men vi hafva redan berättat, huru denna blef från Listersdjup af konung Kristian jagad tillbaka till Holland. Han väntade ytterligare stora flottan under Klas Fleming; men vi hafva också berättat, huru denna blef af Konung Kristian innestängd i Kielerfjord. Torstensson kunde dock ej i overksamhet se midt framför sig den lockande fyenska kusten. I Juni gjorde han med tillhjelp af Blums lådjor två serskilda landstigningar på Fyen, men blef med förlust tillbakadrifven. Sedan var det fråga om ett tredje försök; men det blef afbrutet genom ankomsten af den kejserliga hären.

Då Torstensson år 1643 plötsligen inbröt uti Holstein, affärdade konung Kristian täta budskickningar till kejsaren och begärde hjelp, samt erböd förbund. Tillfället tycktes lockande; man hoppades att möjligtvis kunna på Jutland innestänga och utsvälta hela den svenska hären. Men när Torstensson förra året lemnade österrikiska arfländerna och gick åt norden, var det likasom kejsaren, dess höfdingar, härar och stater, befriade från en tung börda, hvilat sig och hämtat andan. De syntes alla angelägnare om att begagna den gifna ledigheten till egen

---

und Land-Diebe orden in Holstein a:o 1644 gestifftet, von Abrah. Reinhard. — Dedicerad till Helmut Wrangel.

vederqvickelse, än till Danmarks hjelp. Derföre, och af orsaker, som vi redan förut omtalat, gick det ganska trögt med förbundets afslutande; och hjelpen dröjde i det längsta. Kejsaren ville också, att österrikiska tropparna under Gallas skulle gemensamt med de bäjerska under Hatzfeld angripa svenskarna. Men den ena gången sades, att kurfursten Maximilian af fruktan för fransmännen icke vågade aflägsna sina troppar. En annan gång, att Hatzfeld fick försent beklädnadspengar; slutligen hviskades, att denne sistnämnde ej ville stå under befäl af Gallas, o. s. v. 1). Ändtligen efter fåfäng väntan måste de kejserliga tåga ensamma uppåt Norden. Men Gallas fördröjdes ytterligare genom en tvist med konung Kristian sjelf. Gallas yrkade neml., att de kejserlige tropparna skulle vid detta tillfälle underhållas på Danmarks bekostnad, och Glückstadt stå dem öppet som stödjepunkt; till hvilka båda fordringar Kristian deremot vägrade. Genom dessa och dylika tvistefrågor spilldes tid och enighet. I Mars hade Gallas enligt löfte bort komma; först d. 19 Juli kom han in uti Holstein 2). Han hade då kunnat genast vända sig mot Kiel, och bidraga till förstörandet af der instängda svenska flotta; men han stannade i nejden af Oldeslohe, och underhandlade med danskarna om villkoren för deras förening. Omkring d. 1 Aug. hade ändtligen tvisten hunnit afgöras, hvarefter de förenade gingo mot Kiel; den 28 Juli hade svenska flottan, såsom förbemäldt är, lyckligt sluppit ur trängseln.

Såsom vanligt hade Gallas icke åt sina troppar anskaffat tillräckliga förråder, hvarföre nöd, sjukdomar och missnöjen snart yppades, derjemnte en stark rymning och vilda plundringar, så att Holstein led mer af dessa sina så kallade vänner än af sina fiender svenskarna. Å andra sidan hade konung Kristian enligt kejserliga uppgifter lof-

---

1) München. Kön. Universit. Bibl. Mscrpt.
2) Wien. Kön. Kais. Staats-, Reichs- und Hausarchiv. Acta Danica. 1644.

vat åt Gallas 12,000 soldater och 9000 stridbara bönder. Också hade Gallas omtalat, huru han skulle med dessa förenade stridskrafter innestänga och förstöra Torstensson. Men nu hade han sjelf endast vid pass 10,000 man, och de danskar, som förenade sig med honom, utgjorde tillsammans blott 4000. Torstensson drog till sig de flesta svenska besättningarna, hvarigenom han fick omkring 15,000 man, det vill säga en större här än Gallas. Med det utlofvade innestängandet tillgick på efterföljande sätt. Gallas låg vid Neumünster. Torstensson gick dit med hela svenska hären, ställde sig d. 9 Aug. framför fienden och erböd strid. Gallas låg orörlig, men också oangriplig uti ett läger, skyddadt af småskog och träsk. Då gick Torstensson öfver Bornhöfd och Segeberg till Oldeslohe. Gallas följde genast efter. Torstensson stannade och erböd ånyo strid. Gallas undvek den ånyo. Nu gick Torstensson till Ratzeburg och var således åter fri och ledig ute på Tysklands slätter igen. Gallas kom efter och tågade till Möllen. Danskarna klagade högt öfver den ringa hjelp, de af hans troppar erhållit; och uti Hamburg blef till minne af krigståget slagen en skådepenning. På ena sidan lästes: »Hvad Gallas hafver uträttat i Holstein, »finnes på andra sidan.» På andra sidan fanns ingenting.

Hvad mellan Torstensson och Gallas ytterligare förefôll, skall framdeles under tyska fälttåget förtäljas. Vi vända våra blickar tillbaka till Jutland.

När Torstensson gick inåt Tyskland, sände han Helmut Wrangel med 5000 man tillbaka upp åt danska staterna, hvarest denne befriade svenska besättningen i Pinneberg från en svår belägring, samt åter eröfrade Kiel. Förstärkt med en hop svenska soldater från den nu efter segern vid Femern återvändande De Geerska flottan gick han ytterligare åt norr samt intog Hadersleben och Ripen. Men nu kommo danska fältmarskalken Anders Bille och danska prinsen Fredrik med betydligare troppar. Wrangel, underlägsen, måste vika och hade lätt blifvit innestängd, om ej den vanliga oenigheten mellan danska rådet

och danska konungahuset äfven här visat sig. Efter någon ordvexling om de åtgerder, som borde vidtagas, gick Bille missnöjd tillbaka till Fyen och medförde de honom tillhöriga rytteritropparna. Prinsen kunde ensam icke göra tillräckligt motstånd. Under sista månaderna på året svärmade Helmut Wrangel obehindrad omkring, kufvade Snapphanarna och utplundrade hela Holstein.

VESTRA SIDOHÄREN I TYSKLAND

stod under Königsmarck. Danska prinsen Fredrik, hvilken, som förbemäldt är, innehade erkestiftet Bremen, tog öppet och kraftfullt sin faders parti, samt värfvade troppar och förde dem i fält. Men han blef af Königsmarck snart slagen och jagad från Bremen åt Jutland till. För öfrigt svärmade Königsmarck hela året fram och tillbaka mellan Sachsen och Westfalen, under nästan beständigt lyckliga krigsbragder. Än rensade han Bremen från danska soldater; än gick han in i Holstein och skadade den kejserliga härens eftertroppar; än försvarade han de svenska besättningarna i Meissen mot kejsarens anfall; i September förenade han sig slutligen med hufvudhären under Torstensson.

ÖSTRA SIDOHÄREN I TYSKLAND.

Som föreningsband mellan båda sidohärarna låg Axel Lilje med stark besättning i Leipzig. Douglas skulle försvara Pommern och anföra östra sidohären. Men denna bestod blott af ett par flygande troppar, samt af några besättningar. Långt bort mot polska gränsen försvarade sig svenskarna i Glogau, ändå längre bort uti Olmütz hela året ut.

HUFVUDHÄREN I TYSKLAND.

Kejsaren, missnöjd med Danmark så väl i afseende på härens underhåll som de lofvade tropparna, hade gifvit

Gallas tillåtelse att från Holstein draga sig närmare de kejserliga arfländerna. Denne ämnade dock stanna uti Möllen och bevaka Torstensson; men de danska tropparna ville ej utan sin konungs befallning lemna Holstein. Gallas var ej synnerligen ledsen öfver deras bortgång. De voro nu ej mer än 700 man. *Af intet blir intet,* sade han. Det kom till ömsesidiga tvister, bittra förebråelser och öppen ovänskap. Danskarna beslöto att öfvergifva Gallas; denne, å sin sida, att öfvergifva Danmark, och han gick derföre vid Lauenburg öfver Elben och derifrån ytterligare åt söder. Af fruktan för Torstensson vågade danskarna icke att från Möllen gå raka vägen tillbaka till Holstein, utan följde den hatade Gallas öfver Elben till Hardewik, hvarifrån de tågade söder om Hamburg och sedan gent emot Glückstadt åter öfver Elben, hem i sitt land igen. Gallas deremot skyndade ned åt Sachsen och stannade ändtligen vid Bernburg, der han upprättade ett befästadt läger och tyckte sig hafva valt en god lägenhet att på Saale och Elbefloderna erhålla tillförsel från kringliggande nejder.

Svenska regeringen hade ålaggt Torstensson att icke utan högsta nöd lemna Jutland; »han skulle», hette det i förhållningsbrefvet, »hafva ett öga på kejsaren, men två »på Danmark.» Häremot talade dock flere skäl. På den nu mera tömda jutska halfön var det nästan omöjligt att längre underhålla hela svenska hären; konung Kristian skulle också efter slutadt fälttåg i Skåne, troligen komma med alla danska tropparna öfver till Jutland; då torde ock Gallas med förstärkningen återvända, och svenskarna duka under för dubbla fiender. Deremot kunde man hoppas betydliga fördelar genom att förfölja den oskickliga och nu mera äfven underlägsna Gallas. Paikull, i Olmütz hårdt ansatt, ropade äfven på hjelp; likaså bundsförvandten Ragotzki i Siebenbürgen; slutligen bestormades Torstensson af franska klagomål, det Sverge icke i tyska kriget gjorde skäl för sina underhållspenningar. Af dessa orsaker beslöt Torstensson att tvärtemot svenska regeringens före-

skrift lemna Jutland och följa Gallas i spåren. Detta hans företag blef också genast af regeringen gilladt och sedermera af utgången rättfärdigadt.

I följe af ofvannämnde beslut gick Torstensson åt söder och öfver Elben. Från Blekede skickade han, som förbemäldt är, Helmut Wrangel tillbaka till Holstein, och skyndade sjelf efter Gallas, förenade sig i Halberstadt med Königsmarck och dess troppar, anlände den 16 Sept. till Saale, gick dagen derpå öfver samma flod vid Alsleben och hade således afstängt Gallas från Österrike och Kur-Sachsen. Torstensson beslöt vidare att med sin ständigt växande här söka innestänga och uthungra den underlägsne Gallas. För sådant ändamål befästade han bryggan vid Alsleben, och intog d. 18 Sept. slottet Bernburg, som gent mot staden låg öster om Saalefloden på ett högt berg, och på hvilket slott Gallas hade laggt en alldeles otillräcklig besättning. Derifrån gick Torstensson åt norr, slog vid Münch-Neuburg en ny brygga öfver Saalen, befästade densamma och lade svenska hären uti ett starkt förskansadt läger straxt bredvid, men på östra sidan floden. Öfver båda bryggorna vid Alsleben och vid Münch-Neuburg sände han ytterligare starka afdelningar af sitt rytteri, hvilka besatte Münch-Neuburg, Kalbe, Halberstadt, Ascania och Mansfeld. Nu var Gallas omgifven liksom af ett nät. Svenska lägret och besättningen i Bernburgs slott afskuro all hjelp och tillförsel från öster; bryggorna vid Alsleben och Münch-Neuburg hindrade likaledes all tillförsel på floden, vare sig från söder eller norr. De förrådsskaffare, som Gallas skickade åt vester, den enda öppna sidan, blefvo beständigt oroade af ofvannämnde svenska rytteri-besättningar. Inom tre dagar hade Torstensson allt detta i ordning. Gallas låg undertiden nästan orörlig.

Nu började återigen ett svältkrig, men denna gången härjade hungern endast på kejserliga sidan, ty svenskarna hade ymnig tillförsel. Äfven i andra hänseenden var deras ställning bättre vald. Från höjderna af Bernburgs slott och från svenska lägret oroade deras kanoner de kejserliga

så, att Gallas tvänne gånger måste ymsa plats för sitt läger. Ändå envisades han att ligga qvar, befästade sig ånyo, inväntade förstärkningar och undvek sorgfälligt hvarje öppen strid. Men snart spordes brist och hans skaffare återkommo oftast tomhändta, ofta slagna; det sednare äfven, fast talrika betäckningar följde. En sådan utskickad tropp blef den 4 Oktober af Königsmarck öfverfallen och så slagen, att af 1500 man endast 300 undkommo, och dessa icke en gång till kejserliga lägret utan skingrade ned åt Thüringersidan. Straxt efter denna olycka fick Gallas förstärkning af två kejserliga och flere kur-sachsiska regementer under Enkeforth; men äfven Torstensson tillkallade från kringliggande besättningar så mycket folk, han kunde, och erhöll löfte om snar förstärkning från Hessen.

Emellertid steg nöden uti kejserliga lägret till högsta elände. Gallas önskade nu att kunna draga sig ur den svåra belägenheten; men så hade Torstensson besatt alla vägar och stigar, att det syntes ingen möjlighet bryta sig igenom. Hela Europas blickar riktades på de bernburgska lägren, och danskarna sade gäckande, »att Gallas, som lof»vat innestänga svenskarna på jutska halfön, var nu sjelf »af svenskarna innestängd, och det midt på tyska slätterna.»

Den enda tillflyktsort, som för Gallas återstod, var Magdeburg, hvilken stad innehades af Kur-Sachsen; och det enda sätt att komma dit var en hemlig flykt. Dels af hunger, och dels för att lätta en sådan flykt, blefvo derföre uti kejserliga lägret alla åsnor, hundar och höns slagtade, på det de icke genom oljud skulle under det tillämnade hemliga återtåget detsamma förråda, hvarjemnte också alla andra förberedelser vidtogos. Torstensson förstod, att något sådant skulle komma i fråga, och lät derföre vid Aken slå en brygga öfver Elben, samt besätta Zerbst, så att i händelse Gallas undkomme till Magdeburg, svenskarna skulle öfver samma bro kunna hastigt gå till östra sidan och derifrån samt med stöd af Zerbst instänga Magdeburg, liksom förut Bernburg.

Den 11 Nov. hade Gallas under en betäckning af 1500 man utskickat sina skaffare, för att från Eisleben inbringa förråder. Königsmarck var frånvarande. Torstensson satte sig derföre sjelf i spetsen för en skara ryttare och skyndade efter. Det blef en mulen höstnatt. Gallas iakttog tillfället af mörker och de båda svenska höfdingarnas frånvaro, samt bröt upp och tågade till Magdeburg med så stor skyndsamhet, att en mängd trossvagnar och sjuka lemnades i lägret samt två kanoner på vägen. Svenskarna märkte redan samma natt fiendernas bortgång och fyrade af tvänne kanonskott. Torstensson hörde det öfverenskomna tecknet och skyndade genast tillbaka; men Gallas hade fått för stort försprång och svenska ryttarne voro af tåget åt Eisleben så uttröttade, att Torstensson icke ens böd till att förfölja. Medan svenskarna höllo på att plundra det öfvergifna lägret, kommo de kejserliga skaffrarna med deras betäckning tillbaka från Eisleben. Okunniga om, hvad som förefallit, blefvo de lätt af svenskarna öfverraskade och omkring 1200 deribland tillfångatagna.

Nu tågade Torstensson öfver bryggan vid Aken, slog vid Schönbeck straxt söder om Magdeburg en ny förskansad brygga öfver Elben, och skyndade sedan norr om Magdeburg samt bemäktigade sig Burg med dervarande brygga öfver samma flod. Svenska rytteriskarorna på vestra sidan flyttade sig också något mera åt norr, och sålunda voro inom några dagar Gallas och Magdeburg i alldeles samma belägenhet, som förut Gallas och Bernburg; samma hunger, samma fiender, alldeles samma innestängda ställning; här så mycket svårare, som sachsiska besättningen i Magdeburg visade österrikarne mycken ovilja.

För att undvika den också nu hotande hungersnöden, tågade allt det kejserliga rytteriet, under anförande af Bruay och Enkeforth, hemligt från Magdeburg, och ämnade skynda undan till Dresden eller Schlesien. Torstensson fick genast underrättelse om företaget och gissade dess afsigt. Han lemnade åt Königsmarck befälet kring Mag-

deburg, satte sig sjelf i spetsen för rytteriet och skyndade öfver Zerbst åt Nimeck, för att genskjuta de kejserliga. Svenskarna gingo med all skyndsamhet och tysthet, utan eld, skott eller rop. Natten till d. 23 Nov., nära Nimeck, fingo de se fiendens vakteldar. Tysta smögo svenskarna närmare, och när i dagningen fienden (det var Bruay och hans afdelning) fortsatte sin väg, skickade Torstensson några ströftroppar att taga honom i ryggen och fördröja tåget. Det lyckades. Bruay stannade och började försvara sig. Snart kom från ena sidan Enkeforth, från andra sidan hela Torstenssons styrka. Den sednare vände sig mot Enkeforth, hvilken försvarade sig tappert; Bruay deremot, när han såg alla de anryckande svenskarna, förlorade modet och grep till flykten. Enkeforth sjelf blef nu tagen, hans troppar slagna, och jemnte Bruays förföljda hela vägen från Nimeck till Jüterbock. I trängseln vid sistnämnde stad blefvo stora hopar upphunna och nedsablade, så att en af gatorna till minne af nederlaget ännu bibehåller namnet *Blodsgatan*. Inemot staden Lucka i Lausitz förföljdes qvarlefvorna. De voro till slut ganska obetydliga. Rytteriet var alldeles förstördt. Svenskarna togo 18 fanor, 3500 hästar, 1500 ryttare, en general, två öfverstar, en mängd befäl. De döda blefvo oräknade, ty de lågo spridda utefter hela vägen från Nimeck genom Jüterbock och inemot Lucka. Svenskarnas förlust var nästan ingen. Denna träffning var det så kallade *slaget vid Jüterbock*.

Straxt derefter kom den af Torstensson begärda hessiska förstärkningen, hvilken jemnte en del af svenska hären ställdes under Königsmarcks befäl att ytterligare bevaka och belägra Magdeburg.

Med qvarlefvorna af sin förra här, nu mera knappt 2000 man, qvarstannade Gallas ännu i sistnämnde fästning; ty af fruktan för svenskarna vågade han icke ut på fältet. Königsmarck bevakade så noggrannt alla vägar, att ingen tillförsel skedde. Stadsfolket och den kursachsiska besättningen visade ovilja; det förra hade inga

förråder, de sednare endast små och ville af dessa icke meddela åt Gallas ett enda bröd. Hans soldater började lida förskräcklig hungersnöd. Snart voro alla hästar förtärda; ordningen kom till hundar och kattor. Det säges, att soldaterna i förtviflan sökt genom en mina spränga Gallas i luften och sålunda på honom hämna allt sitt lidande. Han sjelf uti harm och förtviflan sökte att i ett två dagars rus dränka alla sina sorger.

Ändtligen inbröt vintern. Stora isstycken började simma Elben utefter och förstöra broarna vid Aken, Schönbeck och Burg, samt hindra deras återställande. Härigenom blef svenska hufvudstyrkan, hvilken nu befann sig på vestra sidan Elben, hindrad från att komma öfver till den östra. Gallas begagnade tillfället att slippa undan. Likväl vågade han icke på en gång föra ut hela sin lilla styrka. Den bortskickades uti smärre hopar med befallning att smyga sig genom fienden och sedan mötas på bestämd plats i Böhmen. Dagen före julaftonen gick Gallas sjelf med sista styrkan, ungefär 1000 man, från Magdeburg, och skyndade åt Wittenberg. De få svenska tropparna öster om Elben förföljde både honom och hans ofvannämnde ströhopar, och togo eller slogo vid pass hälften. 1000 man var allt, som Gallas hade qvar, när han inemot nyåret ändtligen lyckades rädda sig inom Böhmiska gränsen.

Efter träffningen vid Jüterbock vände sig Torstensson nedåt Meissen, eröfrade flere städer och brandskattade landet. Otaliga öfverlöpare strömmade till hans segerrika fanor. Hans här var nära fördubblad och väl försedd med alla förnödenheter, när han inemot nyåret framträngde till Erzbergen, bemägtigade sig flere af passen och endast afvaktade vägarnas hopfrysande, för att åter infalla i de kejserliga arflanden.

Så fördes och slutades det märkvärdiga fälttåget 1644, kanske det mest ärorika Sverge någonsin fört, med segrarna vid Femern och Jüterbock på samma blad. Undantagande några socknar i vestra Wermland, fanns på Sver-

ges då varande jord icke en enda fiende. Svenska troppar deremot innehade Herjedalen, Särnadalen, Bohuslän, Halland, Skåne, Jutland, Holstein, Bremen, Pommern, Brandenburg och Kur-Sachsen, samt fästningar ända ned uti Mähren. Danmarks landttroppar voro försvagade, dess flotta till hälften förstörd; kejserliga hären alldeles tillintetgjord; Sverges härar och flotta deremot starkare än någonsin. — Det var i dessa förhållanden, som riksförmyndarne lemnade Sverges styrelse uti den nu myndiga drottning Kristinas händer.

Vi kunde derföre här afbryta vår berättelse om riksförmyndarnes regering; men för sammanhangets skull vilja vi förut berätta allt, som rörer danska och tyska krigen intill deras slut.

TRETTIONDENIONDE KAPITLET.

RUSTNINGAR TILL FÄLTTÅGET 1645.

Den för Danmark olyckliga utgången af 1644 års fälttåg smärtade konung Kristian högeligen; serdeles förlusten af flottan, Danmarks förnämsta försvar och tillika hans eget verk. Sedan underrättelsen om denna olycka kommit till Köpenhamn, såg man den gamla, fordom glada och rörliga konungen sitta ensam och tyst under de långa höstaftnarna 1). Också hade han hvarken inom rådet eller sitt eget hus någon, som med deltagande eller hjelp kunde lindra hans bekymmer.

1) Wien. Kön. Kaiserl. Staats-, Reichs- und Haus-Archiv. Acta Danica. Kejserliga ministern Plettenbergs relationer från Köpenhamn.

Efter någon tid hämtade han dock ännu en gång mod och började med drift bereda sig till nästa fälttåg.

Med Ryssland fortfor missförståndet i anseende till prins Waldemars misslyckade frieri; derifrån kunde ingen hjelp erhållas.

Konung Uladislai bemödanden och deras olyckliga utgång hafva vi förut omtalat; från Polen kom ej heller någon hjelp.

Kejsaren, missnöjd med Danmark, hade ingen serdeles benägenhet att understödja detta rike, ej heller magt dertill. Han hade nog göra med att efter slaget vid Jankovitz försvara sig mot den till hjertat af Österrike framträngande Torstensson.

Furstarna i norra Tyskland tordes nu mindre än förr någonting företaga mot det segrande Sverge. Till och med kurfursten af Sachsen, konung Kristians vän och anförvandt, och svenskarnes bittraste afundsman, såg sig tvungen att med dem sluta stillestånd.

Kristian sökte skilja Holland från förbundet med Sverge; men fåfängt. Holland låtsade neutralitet. Det erböd Danmark tillåtelse att i Amsterdam värfva skepp och sjöfolk, liksom Sverge gjort. Holländarne visste mer än väl, att Kristian saknade alla dertill nödiga medel.

Uti England växte de inre oroligheterna. Derifrån var ej heller någon hjelp att hoppas.

Således återigen, och nu mer än förra året, var Kristian inskränkt endast till sina egna krafter. Dessa voro mycket försvagade; de få tillgångarna medtagna och halfva flottan förstörd. Det värsta var, att rådet och högadeln af förut nämnde skäl undandrogo sig alla bidrag till fäderneslandets försvar. Flere gånger under vintern anmodade dem konungen att med gerder bispringa riket. De ursäktade sig, åberopade sina friheter och landets fattigdom samt rådde till fred. Uti April intogs kronprinsen uti rådet, hvarest han uppmanade till manligt försvar. För att dertill skaffa medel erböd han att sjelf jemnte gemål sälja alla sina juveler och öfriga klenoder; men han

ville, att riksråderna och alla andra undersåtare skulle också med motsvarande uppoffringar bispringa fäderneslandet. Detta förslag väckte i rådet motstånd och en liflig ordvexling, serdeles mellan prinsen och Kristian Lindenau, en man af föga duglighet, men gift med en af konungens döttrar med Kristina Munck. Prinsen synes hafva något förhetsat sig. Då svarade Lindenau: »Jag be»der eders höghet betänka, att jag såsom en af rådet, är »också en af dem, som vid nästa tronledighet skapa en »konung åt Danmark.» Prinsen måste tåla och tiga, och hvarje försök att förmå rådet till krigsgerder misslyckades. »Jag fruktar», skref österrikiska sändebudet, »att Gud »kommer att utsträcka ett straffande ris öfver danskarna, »emedan de ej redligt velat understödja sitt fädernesland.» Det taltes om, att konungen borde ändra regeringsformen och utvidga sin magt; men man vågade ej försöket, af fruktan att högadeln skulle i sådant fall kasta sig och på samma gång riket i svenskarnas armar. Det taltes äfven om, att konungen, alldeles utledsen vid förhållandet i Danmark, ämnade med flottan öfvergifva detta rike och nedsätta sig i Norge; men i sistnämnde land herrskade bland allmogen nära nog samma obenägenhet för uppoffringar, som i Danmark bland högadeln; och konungen öfvergaf snart alla tankar på detta förslag 1).

Han gjorde emellertid hvad han med sina inskränkta tillgångar förmådde. Man såg honom hvarje dag vid Amager sjelf drifva på flottans utrustande. För att få penningar föreslogs att bortpanta Island; och all adeln samt prester och borgare sammankallades. Dessa förklarade sin önskan, »att, om kriget skulle fortsättas, det måtte ske »med manliga råd, så som svenskarna göra. Dock öfver»lemna ständerna afgörandet åt konungen och rådet. Och »rådet», tillägger den samtida berättaren, »önskade fred »på hvad villkor som häldst» 2).

1) S. st. brefven den 19 Nov. 1644, d. 4 Febr., 29 April, 8 Juli 1645 m. fl.

2) S. st.

Uti Sverge gick det annorlunda till. Ständerna sammankallades i slutet af året 1644, då drottning Kristina förklarades myndig och tillträdde styrelsen. I anseende till det fortfarande och nu dubbla kriget begärde regeringen, och ständerna biföllo, att »efter yttersta förmåga komma hennes majestät och fäderneslandet till undsättning.» Man beviljade en icke obetydlig förhöjning af de förra dryga skatterna, och detta icke blott för 1645, utan äfven för 1646, om ej fred innan dess kunde erhållas. »Gudi vare lof för den endrägt och villighet, vi allestädes finna», skrifver rikskansleren. Med de sålunda för handen blifvande medlen rustade sig Sverge med all drift till det kommande fälttåget.

FYRATIONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET MOT DANMARK 1645.

Vi vilja här uti vår berättelse följa samma ordning, som för fälttåget 1644, och begynna således från norden.

Uti *Jemtland* skedde blott obetydliga och i *Särnadalen* alldeles inga krigsrörelser under detta år. Det förra landskapet förblef i danskarnas, det sednare i svenskarnas våld.

I slutet af 1644 hade, såsom vi förut berättat, Sehestedt öfversvämmat och brandskattat en del af vestra *Wermland*. I början af 1645 tågade han derifrån nedåt Dal, slog Ivar Bagge vid Åmål och Johan Wrangel vid Köpmannabro, öfversvämmade landet samt belägrade och stormade tre serskilda gånger Wenersborg, som dock tappert och lyckligt försvarades af Per Lilje. Då en betydligare svensk styrka under Gustaf Otto Stenbock nalkades, gick Sehestedt mot slutet af Februari tillbaka inom

norrska gränsen. Svenska tropparna under nämnde Stenbock rensade först hela Dal och vestra Wermland från fiender och angrepo sedan Morast. Men i början och under hela Mars månad utgjordes Stenbocks belägringstroppar för det mesta af sammanrafsade bönder, hvarföre hans försök misslyckades. I Maj fick han förstärkning. Nu uppgåfvo danskarna Morast. Derifrån gick Stenbock längre fram mot fienden. Vid hans annalkande brände danskarna skansen vid Magnora-bro och flydde. På samma sätt gick det fästena vid Magnor, och vid Medskog. Antändandet af sistnämnde fästning skedde så förhastadt, att 30 dervarande sjuka soldater jemnte en skildtvakt blefvo uppbrända. Danskarna stannade först bakom Glommen. Här upphörde också svenskarnas framträngande; Stenbock saknade tillräckligt folk och nejdens oländighet försvårade alla framsteg; hvarförutan en norsk prest, vid namn Kield Stub, hvilken redan under förra fälttåget utmärkt sig för drift och tapperhet, förde här befälet öfver en hop beväpnade bönder och tillfogade svenskarna mycken skada. Sålunda hade Stenbock rensat Wermland och Dal från fiender och i farten af ett enda infall tagit fyra serskilda fästen och ett betydligt antal fångar. Dessa kunde han icke med sin ringa styrka bevaka. Derföre lät han dem återvända hem, på hedersord, »att ej mer tjena mot Sverge.» För att så mycket som möjligt skilja norrmännen från Danmark tilllade han, att »man visade fångarna denna skonsamhet, »emedan de icke voro danskar, Sverges fiender, utan norr»män, Sverges grannar och vänner.» Efter denna rörelse föreföll utefter wermländska gränsen ingenting minnesvärdt under det öfriga fälttåget.

Uti *Westergötland* tilldrog sig ej heller något hufvudsakligt, sedan Sehestedt i Mars månad blifvit från Wenersborg tillbakadrifven till Norge. Redan nalkades fredsslutet och Kristina hade befallt sina höfdingar att ej mer gå anfallsvis till väga, då den nitiske Sehestedt med en samlad styrka af 9000 man i början af Juli åter företog ett plundrande ströftåg nedåt Göteborg. Svenska styrkan un-

der Lars Kagg och Harald Stake skyndade dit, dref Sehestedt tillbaka, härjade Bohuslän och brände Kungelf. Norrmännen klagade högt, att Sehestedt genom sitt onödiga tåg lockat fienden in i deras land. Men innan Kagg hann längre framtränga, ankom underrättelse om fredens afslutande.

Mot *Göteborg* riktade konung Kristian detta likasom föregående året en betydlig styrka. Ehuru med otrolig möda lyckades det honom dock att öka och utrusta sin flotta till ett antal af 26 skepp, hvilka under anförande af Owe Gedda redan i Maj månad anlände utanför Göteborg. Men på skyddandet af denna stad hade också svenska regeringen användt synnerlig uppmärksamhet. Såsom förbemäldt är, hade Anckarhielm vid hemresan hösten 1644 derstädes qvarlemnat några af de geerska skeppen. Redan tidigt på våren hade han åter från Holland tillbakakommit, åtföljd af sex nyrustade fartyg, med hvilka han oroade förbindelsen mellan Norge och danska öarna. Vid Owe Geddas ankomst gick Anckarhielm till Göteborg, och lade sina fartyg inom udden Billingen. Danska amiralen måste stanna utanför, och kunde ingenting annat företaga, än söka stänga inloppet medelst sänkande af några med sten lastade skutor, hvilka för sådant ändamål blifvit i Marstrand hållna i beredskap. Men snart blef hans flotta öfverfallen af en svår storm; flere fartyg förgingos, deribland sjelfva amiralskeppet Sofia, som sjönk med hela sin utrustning och deribland 64 kanoner. När amiral Gedda vid samma tillfälle skulle springa ned i sin slup, bröt han ena benet af. Ett bland skeppen blef också af svenskarna öfverraskadt och taget. Vid samma tid kom befallning från Köpenhamn, att med alla danska fartygen återvända till försvar af samma stad. Owe Gedda lydde och Göteborg var återigen befriadt.

Från Marstrand och derstädes till försänkning samlade stenskutor hotade ny fara. Anckarhielm stannade derföre med sina skepp hela tiden i dessa farvatten, dels för

att skydda Göteborg, dels för att oroa danska skeppsfarten 1).

Tredje faran hotade Göteborg från Bohus fästning. Under vintern mellan 1644 och 1645 lät dervarande borghöfding straxt nedanför fästningen göra betydliga försänkningar uti den egentliga Göta elf. Afsigten var att leda vattendraget derifrån till Nordre elf och sålunda tillintetgöra Göteborgs inrikes handelsförbindelse och om möjligt förvandla dess vattendrag till ett ofarbart träsk. Men det myckna arbetet kunde ej medhinnas och frampå sommaren befallte Kristian detsamma afbrytas, för att ej ytterligare reta svenskarna och derigenom hindra freden. Det skulle nu heta, att försänkningen var gjord för att vid Bohus erhålla vattenfall till några qvarnar åt fästningen.

Så slutades fälttåget mot Norge. Hannibal Sehestedt hade derunder visat utmärkt nit och verksamhet. Om han blifvit bättre understödd, så hade Sverge kunnat genom anfall från denna sidan betydligen hindrats uti sina många öfriga företag, och kriget hade måhända fått en annan utgång.

I södra *Skåne* låg Gustaf Horn vintern öfver i goda qvarter. Meningen var, att sedermera angripa Malmö; men ett sådant företag var svårt, så framt det icke af flottan understöddes. Horn hade således på vårsidan ingenting vigtigt att företaga, utan lät tropparna hvila ut ända till fram uti Maj. Då bröt han upp och tågade åt norr, underkufvade Blekingen, tömde landet och belägrade Kristianstad. Vid underrättelsen, att svenska flottan ändtligen kommit ut i Östersjön, qvarlemnade han Gustaf Adolf Lewenhaupt att hålla blekingsboarna i ordning, och skyndade sjelf med hufvudstyrkan åt söder, för att angripa Malmö. Men amiralerna på svenska flottan ansågo det svårt, kanske ogörligt, att stanna i Sundet och från sjösidan stänga nämnde stad; »vattnet vore för grundt; far-

1) Köpenhamn. Geheime-Arkivet. Acta om kriget 1645. Fol. N:o 124. Kristina till K. G. Wrangel den 6 Mars, till E. Ryning den 31 Maj 1645.

»leden okänd, af danska försänkningar afbruten, af danska »kanonpråmar oroad; dessutom saknades munförråd.» Horn beslöt, att äfven utan tillhjelp af flottan belägra Malmö, emedan han visste, att staden var illa försvarad och illa försedd. Just som han för sådan afsigt begynt uppkasta de första skansarna, ankom drottning Kristinas befallning, att, i anseende till den nära förestående freden, endast instänga men icke belägra Malmö. Efter någon tid kom fredsbudet.

De Geerska flottans företag under detta fälttåg hafva vi redan bland krigsrörelserna kring Göteborg berättat.

Wrangels flotta kallades den afdelning, som efter sjösegern vid Femern hade under Karl Gustaf Wrangels befäl tagit vinterläge i Wismar. Den utgjordes af 21 fartyg och blef under vintern åter iståndsatt. Man upptäckte ett försök att i hamnen förstöra densamma genom mordbrand. En pommeranare, Hans Græff benämnd, hade af en, som han sade, okänd person, blifvit i Lybeck för 1000 riksdaler lejd till att tända flottan, och sökte i denna afsigt föra tvänne med eldfängda saker fyllda kistor ombord på densamma. Han uppgaf sig hafva mutat flera matroser; men dessa nekade och kunde ej öfverbevisas. Græff upphängdes i sakta eld och brändes till döds. I Maj gick Wrangel med sina fartyg ut i Östersjön, i afsigt att förenas med stora flottan. Men då denna efter långvarigt sökande icke kunde finnas, angrep han Bornholm, dels för att icke vara sysslolös, dels också för att från öns närbelägna hamn kunna lättare oroa Danmark. Försöket lyckades. Den 9 Juni landsteg han vid Nexö. Inom åtta dagar var hela ön med fästningen Hammerhus intagen och drottning Kristina öfverallt hyllad. Men dagarna derefter blef han öfverraskad af en så svår storm, att många fartyg skadades och ett blef alldeles förgånget.

Stora flottan utrustades i Stockholm. Den bestod af 22 eller, efter andra underrättelser, 36 skepp, hade 3300 matroser och 2200 soldater ombord och anfördes af Erik

Ryning. I början af Maj var den färdig att löpa ut. Den skulle förena sig med Wrangels och Anckarhielms afdelningar och sedan under Rynings öfverbefäl understödja belägringen af Malmö, göra landstigning på Seland, samt stänga och om möjligt förstöra danska flottan i Köpenhamn. Den sålunda förenade svenska flottan skulle utgöra 57 eller, efter andra uppgifter, 72 skepp. Mot denna öfverlägsna styrka hade det nu alldeles hjelplösa Danmark svårligen kunnat försvara sig. Det fick ett oppåräknadt försvar. En stark och ihållande motvind, och sedermera samma storm, som skadade Wrangels fartyg, qvarhöll bland stockholmsskären den svenska stora flottan i 8 veckors tid. Tjuguen serskilda gånger löpte den ut, men måste för den starka motvindens skull vända tillbaka inom Landsort. Först efter midsommar kom den i öppna sjön, tog i förbifarten Wisby och förenade sig den 5 Juli med Wrangels afdelning. Men denna var af stormen skadad, och båda behöfde skaffa sig nya munförråder, ty de i Maj inlastade voro redan förtärda. Sedan de i sådant ändamål besökt tyska kusten, seglade flottorna uppåt Sundet, men tilltrodde sig ej att belägra Malmö. Innan någonting annat hann företagas, inträffade underrättelsen om freden.

Äfven *Holländarne* skickade detta året en stor örlogsflotta till Sundet. Den företog väl ingenting fiendtligt mot Danmark; men det nära förbundet mellan Sverge och Holland gjorde flottans ankomst för konung Kristian högst misstänkt och oroande.

I *Jutland* blef Helmut Wrangel under början af året angripen af fienden; men lyckades att med djerfva och oförmodade anfall den ena gången efter den andra öfverraska och slå sina motståndare, tills han åter fördrifvit dem ur nästan hela Holstein. Utmattad genom dessa företag, erhöll han i Maj månad 2000 mans förstärkning från Königsmarck. Med dessa började han belägra Rendsburg, dock under dermed förenade täta ströftåg uppåt Jutland. Härmed fortfor han till fredens afslutande.

Uti *Bremen* sökte prins Fredrik försvara sig mot Königsmarck; men fåfängt. Inom de första månaderna af året blef landet af svenskarna öfversvämmadt.

Under hela detta fälttåg visade sig tydligt Danmarks hjelplösa tillstånd och Sverges stora öfverlägsenhet. Likväl blef ingenting hufvudsakligt af svenskarna uträttadt. Orsaken var förnämligast de vidriga stormar, som fördröjde och skadade flottorna; men också till en del den omständighet, att Kristina, helt olika sina förmyndare, antingen förlamade eller åtminstone icke pådref krigsrörelserna; hvilket förhållande vi i nästa kapitel utförligare skola berätta.

FYRATIONDEFÖRSTA KAPITLET.

FREDEN I BRÖMSEBRO.

Danmark önskade fred, Sverge likaså, och Frankrike var om båda de nordiska magternas förlikning högst angeläget, på det Sverge måtte vända sina vapen odelade mot kejsaren. Ett möte utsattes. Underhandlare på svenska sidan voro Axel Oxenstierna, Johan Skytte och tvänne andra riksråd; å den danska rikshofmästaren Corfitz Ulfeld, rikskansleren Kristian Sehestedt, också biträdda af tvänne riksråd; medlare några holländska sändebud, anförda af Jakob de Witt, samt fransmannen La Thuillerie. De möttes i Februari vid gränsen mellan Småland och Blekingen; danska, fransyska och några af de holländska sändebuden stannade i Kristianopel; svenska och den holländska de Witt i Söderåkra. Brömsebro, just på gränsen, skulle blifva det egentliga underhandlingsstället.

Emedan ömsesidiga sinnesstämningen mellan de båda stridande var högligen uppretad, föreslog La Thuillerie, att fredsombuden borde undvika personliga sammankomster,

hvilka lätteligen kunde föranleda ordvexling, bitterhet och slutligen fredsverkets upplösning. De krigförande borde i stället genom sina medlare skriftligen underhandla. Detta antogs ömsesidigt.

Frågan om sundska tullen var den första, som väcktes. Oxenstierna fordrade »fullkomlig tullfrihet för alla »Sverges landskap, och alla svenska varor», samt talade äfven »om obilligheten af tullen i allmänhet.» Danskarna deremot försvarade »sin konungs höghet och rätt öfver »Sundet; han rådde deröfver med lika magt, som öfver »dess stränder.» Men äfven för skriftliga meddelanden voro sinnena alltför upphetsade. Svar och gensvar angående ifrågavarande ämne blefvo snart så bittra, att La Thuillerie äfven med detta underhandlingssätt befarade fredsmötets upplösning. Han föreslog derföre, att ombuden skulle icke ens skriftvexla, utan enhvar tillkännagifva sin mening för medlarna, hvilka sedan ägde med passande ord framställa den för motparten. Äfven detta förslag antogs.

Svenskarna ville hafva sin tullfrihet afgjord, innan något annat mål bragtes å bana. Kristian hade deremot strängeligen befallt sina ombud att först begära skadeersättning och de eröfrade landskapen tillbaka. Således uppstod en häftig tvist redan om ordningen, hvari punkterna skulle förekomma. Enligt medlarnes begäran bådo danska ombuden flere gånger, att Kristian skulle gifva efter, men han vägrade beständigt. Emellertid kommo underrättelser, huru Königsmarck intagit hela Bremen; huru Helmut Wrangel besegrat sina motståndare i Holstein, och slutligen huru Torstensson vunnit vid Jankowitz en afgörande seger öfver de kejserliga. Detta allt ökade Sverges och nedslog Danmarks mod. Dessutom började Oxenstierna föreställa holländarne, »huru angeläget det vore för dem »sjelfva, att understödja Sverges insaga mot Danmarks hög»het öfver Sundet; ty samma anspråk, som vid detta till»fälle gjordes mot svenska fartyg, skulle, om det nu blefve »gilladt, framdeles också göras mot de holländska.» Efter denna vink började holländarna att i tullfrågan än mera

nitiskt understödja svenskarna, och Oxenstierna, stolt öfver de ankommande segerbuden, höjde sin stämma än mer. Han talade »om alla nationers rätt till tullfrihet i Sundet», och likasom uppmanade enhvar att denna sin rättighet bevaka. Då holländarne sedermera föreslogo att sjelfva betala tullen efter spejerska fördraget, vredgades Oxenstierna öfver deras eftergifvenhet. »Jag lofvar», sade han, »att »Danmark kan 'och skall tvingas att afsäga sig all Öre»sunds tull, så väl af holländarne som af alla andra folk.» Danska fredsombuden, oroliga öfver dessa svåra förhållanden, skrefvo ytterligare och bådo Kristian gifva efter. De skrefvo i samma anda till danska rådsherrarna. Dessa samlade sig, gingo upp till kungen och utverkade ändtligen hans eftergift. Sverge »erhöll åt sig och underlydande »landskap ,tullfrihet uti Sundet för alla slags varor, och »det både vid in- och utförseln.» Först d. 26 Mars blef denna fråga afgjord.

Och först sedan denna fråga var afgjord ville Oxenstierna inlåta sig i vidare underhandling. Konung Kristian hade begärt sina länder tillbaka samt skade-ersättning. Sverge deremot påstod, att konung Kristian, som genom sina tullåtgerder tvingat till krig, var också den, som borde gifva skadeersättning; och Oxenstierna fordrade som sådan följande landskap: Bremen, Pinneberg i Holstein, Wendsyssel i Jutland, Skåne, Halland och Blekingen. Medlarne studsade; danskarna häpnade; å ömse sidor begärde man från sina hof nya föreskrifter. Under tiden blef Sehestedt fördrifven ur Wermland, Owe Gedda från Göteborg, svenska flottorna väntades dagligen till Köpenhamn, och det vigtigaste af allt var, att Holland befallde sina ombud icke längre underhandla i egenskap af medlare, utan som Sverges bundsförvandter, hvarjemnte och till stöd för dessa underhandlingar den stora holländska flottan skulle komma till Sundet. Danskarna vågade ej längre tala om fordringar, utan måste i dess ställe göra svenskarna anbud. Den 7 Maj erböds »Jemtland ; Oxenstierna satte föga värde på anbudet af detta »med klippor och träsk fyllda landskap.»

Den 2 Juni lades »Ösel» dertill; det var ej nog. Den 7 Juni tillades ytterligare Halmstads län. Oxenstierna vägrade, men föreslog i stället Bohuslän. Men härtill nekade danskarna, ty de påstodo, »att sistnämnde landskap »vore så godt som halfva Norge.» Den 12 Juni erböds »Gottland» i stället för Halmstads län. Oxenstierna fordrade ändå mer. Den 16 Juni tillades »Halland på un»gefär 25 år.» Svenskarna fordrade ändå Blekingen dertill; men lofvade slutligen att i stället nöja sig med Herjedalen. Under allt detta förde danskarna högljudda och bittra klagomål öfver svenskarnas hårda fordringar, öfver sin egen olycka o. s. v. »Jag tror nog, att det faller dem »surt», sade Oxenstierna; »men de få nu smaka på, hvad »godt jag hade, då jag fordom i Knäröd måste taga emot »deras villkor. Sedan den tiden har bladet vändt sig; och »det är denna gången Sverge som afgör punkterna» 1).

Men då konung Kristian blef underrättad om alla de uppoffringar, med hvilka freden skulle köpas, uppblossade hos honom återigen det gamla modet. I afsigt att genom en förtviflad ansträngning rädda sig och sitt rike från denna både skamliga och skadliga fred, sammankallade han ständerna och frågade, »om de ej häldre ville strida, än »mottaga så förnedrande villkor.» Prester och borgare svarade någorlunda efter konungens sinne; men adeln rådde till fred, »hurudan också Gud ville den förläna.» Rådets tänkesätt hafva vi förut omtalat. Det styrkte också till fred på hvad villkor som häldst 2). Man påstod till och med, att det var enligt hemlig öfverenskommelse med rådet, som danska fredsombuden lagat så, att sundstullen, Gottland och Ösel först afstodos. Inkomsten af dessa trenne punkter skulle nemligen hafva tillfallit icke statens utan konungens enskilda kassa, hvars förminskande partiet ej

1) Kön. Kais. Staats-, Reichs- und Haus-Archiv. Acta Danica 1644. Plottenberg till kejsaren. Köpenhamn den 29 April 1645.

2) S. st. den 2 och 9 Sept. 1645.

ogerna såg 1). Denna adelns motsträfvighet och då alla ansträngningar nu mera kommo för sent, kufvade Kristians stolta sinne, och han måste foga sig efter nödvändigheten.

Under sådana förhållanden skulle Oxenstierna kunnat tvinga Danmark till än större uppoffringar, och måhända hade Sundet redan nu blifvit Sverges gräns, om ej inom styrelsen i Stockholm förändrade grundsatser gjort sig gällande. Kristina hade såsom myndig tillträdt regeringen. I afseende på danska kriget röjde hon ett besynnerligt vankelmod. Den 12 April skref hon till rikskansleren om nödvändigheten att begagna tillfället och af fienden utpressa så goda villkor som möjligt, och att man i sådan afsigt borde draga underhandlingen på längden, och lita på Gud och sina vapen. Tre dagar derefter talade hon i rådet om behof af fred, om faran att spänna bågen för högt 2). Den 20 Juni skref hon till Oxenstierna i tvekande ordalag: »Sverges fordringar borde nedsättas; flertalet bland »rådet önskade fred; allmänna omdömet skulle beskylla »Sverge för eröfringslystnad, om det drefve sina anspråk »längre; Kristina sjelf skulle i händelse af motgång få »skuld för olyckan, i medgång åter ingen del af äran; »denna sednare skulle tilläggas andra» o. s. v. Den 24 Juni befallte hon Oxenstierna »nöja sig med hvad då re»dan budit var», d. v. s. med Jemtland, Ösel och Gottland. Den 30 Juni, då underrättelse kommit, att Oxenstierna tilltvingat sig också Halland på en längre tid, yttrade drottningen, »att hon aldrig kunnat hoppas sådana »fördelar; men lyckan vexlade lätt; det vore oförsvarligt, »om de nu erbudna villkoren förkastades» o. s. v. I början af Juli beslöt Kristina, att svenska härarna skulle gå endast försvarsvis till väga, för att ej utsätta dem för olyckor, ej reta fienden till förtviflan och på något af dessa sätt aflägsna freden. Denna drottningens mening motsades dock af Jakob De la Gardie, hvilken yrkade, att Sverges

1) S. st. — 2) Riksark. Rådsprot.

nu med stor kostnad i ordning varande härar och flottor borde med all kraft användas; det skulle än bättre främja freden. »Man borde», sade han, »lägga flottorna utanför »Köpenhamn, midtför näsan på dansken, och sålunda visa »honom riset» 1). Drottningens mening segrade i rådet, och befallning om dess verkställande afgick. Sverges rustade härar blefvo overksamma och det försvarslösa Danmark oangripet. Litet derefter samlades ett utskott af de tre högre stånden. Prester och borgare röstade med drottningen för fred på billiga villkor. Adeln, anförd af Per Brahe och Jakob De la Gardie, rådde att begagna tillfället och från fienden taga så mycket man kunde få o. s. v. 2). Drottningen följde vid verkställigheten sin egen öfvertygelse.

Detta Kristinas uppförande, af hvilka orsaker det också föranleddes, inverkade ofördelaktigt både på krigets och underhandlingens gång; äfven, så mycket som möjligt var, på Oxenstierna. Denne lät dock icke serdeles bekomma sig, utan beslöt att icke så lätt, som den unga drottningen, släppa fäderneslandets fördel ur händerna. Hon hade föreskrifvit honom att sluta fred äfven utan Blekingen eller Herjedalen; men Oxenstierna dolde detta så väl som flere andra förhållningsbref och uppsatte med egen hand de vigtigaste handlingarna, så att ingen, hvarken fiende eller medlare, kunde få reda på något af deras innehåll. Så lyckades det honom, att utöfver och till och med i strid mot drottningens föreskrift pruta sig till Herjedalen, likasom förut Halland; det skedde den 21 Juli. Ännu återstod tvisten om Bremen, hvilket land konung Kristian gerna önskade åt sin andra son; men hvilket äfven Sverge eftertraktade såsom godt i sig sjelft och dessutom ett törne i hälen på Danmark 3). La Thuillerie, som ville i något göra Kristian till viljes, och holländarne, som ej tyckte om att genom Bremen få Sverge till granne, un-

1) S. st. d. 4 Juli 1645.
2) S. st. d. 21 Juli 1645.
3) S. st. d. 22 Juli 1645.

derstödde Danmark. Fransmannen föreslog, att prins Fredrik skulle genom ett ombud hos Kristina begära och erhålla Bremen under länsrätt; dock med villkor, att Sverge under tyska kriget innehade landets fästen. På detta förslag ingick Kristina och befallde Oxenstierna, att icke låta Bremen blifva något hinder för freden. Men Oxenstierna var ej heller denna gången så släpphändt. Han förteg Kristinas svar, och Danmark måste afstå från sina anspråk äfven på detta land. Den 8 Augusti voro ändtligen alla frågor afgjorda och den 13 i samma månad möttes sändebuden på den lilla holmen uti Brömsebäcken, utvexlade de ömsesidigt underskrifna fredsbrefven, och hälsade och samtalade med hvarandra; alla tacksamt erkännande den stora möda, den myckna skicklighet, den varma fredskärlek, som La Thuillerie vid detta tillfälle ådagalaggt, utan hvilken tvisterna troligen icke så snart kunnat biläggas.

Villkoren för den ingångna freden voro i korthet följande: »Sverge erhöll för alla sina undersåtare fullkomlig »frihet från helsingörstullen i Öresund och från glück»stadtska tullen på Elben. Danska tullen vid ön Ruden »nedlades helt och hållet. Hvarje stat behöll de kanoner, »skepp och förråder, som den eröfrat. Danmark afträdde »till Sverge Jemtland med Herjedalen intill norrska fjällen; »Gottland och Ösel, båda med tillhörande små-öar; samt »till säkerhet, att löftet om tullfrihet iakttages, Halland som »pant uti trettio år; med villkor, att då samma trettio år »äro förlidna, skall åt Sverge till framtida säkerhet öfver»lemnas antingen samma Halland, eller något annat land, »som Sverge kan finna deremot svarande.» Att Danmark ej vidare skulle uppträda som medlare i tyska fredsunderhandlingarna, var visserligen icke upptaget bland villkoren; men blef en följd af förhållandet, och en icke obetydlig, ej heller opåräknad, vinst för Sverge.

Särnadalen, mäster Daniels eröfring, blef vid fredsslutet bortglömd. Men svenskarna hade landet i handom och behöllo det. Om hösten samma år gaf Kristina folket nedsättning i pålagor. Året derpå sände konung Kri-

stian fogdar dit, kräfde skatt och ville göra sin gamla rätt gällande; men folket svarade, att de lydde och ville lyda under Sverge. Underhandlingar uppstodo. Sverge påstod nu, att ifrågavarande bygd hörde till Svegs kyrka i Herjedalen öster om norska fjället och således blifvit till Sverge afträdd. Danmark åter mente, att den hörde till Aggershus stift och Elfverums prestgäll. Det segrande Sverge behöll, hvad det hade, och tvisten afstannade 1).

Denna fred väckte i Danmark olika känslor. Konungen klagade bittert öfver krigets utgång och rådets egennytta. Rådet och högadeln tröstade sig med den anmärkningen, »att, hvad Sverge nu vunnit, var nästan ingen»ting annat, än hvad Danmark förut tagit från Sverge.» Men sjelfva danska folket harmades och sörjde med sin konung. Då tacksägelsen för freden hölls, sade en prest högljudt från predikstolen: »Det är befaldt tacka för freden, »ja, som några säga, för en skön fred. Men jag säger: »Freden är stor, freden är god, emedan det nu kommit »så långt, att fienden endast behöfver utsträcka armarna »för att lägga oss under oket» 2).

Detta krig med derpå följande fred utgör i många fall vändningspunkten af förhållandet mellan Danmark och Sverge, samt begynnelsen till ett nytt tidehvarf.

Sedan de stora Waldemarernes tid hade hos danska folket länge bibehållit sig de under då varande strider framkallade egenskaperna af kraft, mod och duglighet, hvilken sinnesstämning under unionstiden än mera utvecklades genom ansträngningarna att kufva Sverge. Dessa egenskaper, jemnte enighet och högre bildning, gåfvo en bestämd öfvervigt öfver svenskarna, hvilka under och efter

1) Köpenh. Konferentzrådet Engelstofts samling. Acta mellem Danmark och Sverrig, fra 1637—1669. Kristina till danska rådet d. 16 Febr. 1648. Jemnf. Riksark. Rådsprot. d. 17 Jan. 1646, d. 23 Jan. 1647, d. 23 Juli 1649.

2) Wien. K. K. Staats-, Reichs- und Haus-Archiv. Acta Danica. Plettenberg till kejsaren. Köpenhamn d. 2 och 9 Sept. 1645.

folkungatiden försvagades genom egennytta och inbördes tvister. Också efter unionens upphäfvande fortfor af gammal vana dessa känslor. Sverge ansåg det mycket vunnet att under Sturarna och Gustaf Wasa hafva befriat sig från Danmarks ok; och Danmark smickrade sig med drömmar om återställandet af sitt fordna öfvervälde. Till och med Gustaf Adolf delade denna gamla fördom och tyckes hafva fruktat Danmark mer än någon annan af sina fiender. Men Danmark hade länge upphört att vara fruktansvärdt. Konungen och rådet, sins emellan oeniga och afundsjuka, ryckes om den delade magten, i stället för att använda den mot fiender. — Rådet och högadeln med landets egendom i sina händer, ville deraf till landets underhåll och försvar föga eller ingenting gifva, utan förtärde i lättja och öfverflöd sina stora inkomster, samt uppfostrade barnen i okunnighet, egennytta, olydnad mot och oduglighet i regeringen, samt ovana vid krig och uppoffringar. Af denna adel beherrskades landet och de ofrälse stånden; och med undantag af det, som närmast stod under den kraftfulle konungen, hade allt sjunkit i lägervall. Svenskarna deremot hade under stora furstar och svåra krig blifvit uppfostrade till enighet, kraft och uppoffrande fosterlandskärlek. Det var Kristinas förmyndare, som först insågo och begagnade dessa ändrade förhållanden och utgången rättvisade deras förmodan. Från Magnus Smek intill 1643, ett tidehvarf af omkring 300 år, hade Danmark en nästan oafbruten öfverlägsenhet öfver Sverge. Efter 1643 följde ett tidehvarf af motsatt beskaffenhet.

Sverges konung och dess förnämsta folkstam bodde kring Mälaren och dervarande kuster af Östersjön. Derföre hade också svenskarna i äldre tider för det mesta vändt sin styrka mot öster. Åt den aflägsna vestern egnades mindre uppmärksamhet. Danmark hade genom Bohuslän och Halland stängt svenskarna nästan helt och hållet från Vesterhafvet; dock ägde de från uråldriga tider vid Göta elfs utlopp, likasom ett andhål, en port till gemenskap med samma haf. I äldre tider och medan han-

deln i synnerhet på vestra sidan var obetydlig, fästades härvid mindre uppmärksamhet. Erik den fjortonde började ana och Karl den nionde insåg vigten af en stad vid Göta elfs mynning, och huru mycket Sverge hittills förlorat derigenom, att innevånarne i Småland, Westergötland och Dalsland drifvit sin handel uti danska städerna i Halland eller Bohuslän. Att förekomma sådant och qvarhålla handelsvinsten inom riket, blef Göteborg anlaggdt; men också från samma stund ett föremål för Danmarks ovilja. I de trenne krigen af 1563, 1611 och 1644 var förstöringen af Elfsborg, Lödöse eller Göteborg ett bland danskarnas förnämsta syftemål. I de tvänne första segrade Danmark och Sverge fick två gånger med dryg elfsborgslösen återköpa den dyrbara platsen. Tredje gången segrade Sverge och tryggade Göteborg, samt eröfrade i Halland fem nya städer vid Vesterhafvet. Först från denna tiden kunde Sverge drifva en större och sjelfständigare handel åt nämnde sida.

Under alla föregående krig hade Sverges anfall varit riktade dels men blott sällan mot det oländiga och ofruktbara Norge, der alla framsteg voro svåra att göra, och, om de gjordes, ingenting inverkade på regeringen i Köpenhamn; dels och oftare mot Skåne, som väl öfversvämmades, men der Sundet skyddade Köpenhamn och hjertat af Danmark. Det var under tyska kriget, som Gustaf Adolf föll på den tanken att från Holstein falla Danmark i ryggen. Förslaget verkställdes af Oxenstierna och Torstensson, hvilka på detta sätt åt Sverge vunno Jemtland, Herjedalen, Gottland, Ösel och Halland; samt anvisade den väg, hvarpå Sverge sedermera 1658 tog Bohuslän, Skåne och Blekingen och 1814 hela Norge.

Grunden till Sverges långvariga förbindelse med Holstein lades under detta krig. Hertigarne af Holstein-Gottorp härstammade från konung Kristian den tredjes broder Adolf, och hade ofta med konungarna af Danmark lifliga tvister om sin länsrättighet. Oxenstierna började inse, huru nyttigt det vore för Sverge, om Holstein kunde hållas obero-

ende af Danmark, och således med vanlig afund mellan grannar blifva en för Sverge alltid påräknad och naturlig bundsförvandt. Konung Kristian kunde antingen icke förutse eller icke hindra denna afsigt. I fredsafhandlingen blef derföre äfven hertigen af Holstein-Gottorp intagen, samt ehuru i allmänna ordalag, dock med en slags borgen af Sverge försäkrad om sin hertigliga höghet och rätt. Redan 1647 begärde han i följe häraf Sverges beskydd mot Danmark, hvilket också på Oxenstiernas råd beviljades. Den gifna anvisningen följdes sedermera i nära hundrade år. Giftermåls-förbindelser ingingos mellan svenska och holstein-gottorpska hofven; och vid hvarje Danmarks försök att med det öfriga riket sammansmälta Holstein, var Sverge alltid en säker försvarare af nämnde hertigdöme och dess sjelfständighet.

Slut på första Afdelningen.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

ÅTTONDE DELEN.

DROTTNING KRISTINAS FÖRMYNDARE.

ANDRA AFDELNINGEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

ANDRA UPPLAGAN.

STOCKHOLM,

HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1851.

INNEHÅLL.

FÖRSTA KAPITLET.

TYSKA FÄLTTÅGET 1645.

HUFVUDHÄREN.

Sedan österrikiska krigshären under Gallas blifvit mot slutet af år 1644 alldeles förstörd, beslöt Torstenson att återigen infalla i de kejserliga arfländerna. Den 9 Januari mönstrade han sin här. Den bestod af 9000 man till häst, 6,500 till fot, alla väl rustade och öfvade, samt genom ständiga segrar vid godt mod. Dels öfver Leutmeritz, dels genom Pressnitzer-passet inbröt han i Böhmen och samlade sina troppar vid Kaden. Afsigten synes hafva varit att tåga till Österrike ofvan Ens, dit han var af de protestantiska bönderna inbuden med löfte om resning vid svenskarnas ankomst.

Kejsaren, genom förlusten af hela den förra hären alldeles värnlös, ansträngde sina yttersta krafter för att göra den hotande fienden motstånd. Till Bäjern skrefvos jemmerklagande bref, så att kurfursten, medan fransoserna lågo i vinterqvarter, måste skicka till Böhmen tretusen man under Johan De Werth, dock med villkor att snart få dem tillbaka. Äfven påfven och flere italienska furstar understödde med mynt eller troppar. Från Ungern tillkallades flere regementer, och i sjelfva Österrike värfvades starkt. På detta sätt sammanbringades inom kort tid 16,000 man. Dessa troppar ville kejsaren icke öfverlemna åt Gallas, hvilkens anseende genom det sista olyckliga fälttåget blifvit alldeles tillintetgjordt. Hatzfeld skulle nu

blifva fältherre. För att lifva tropparnas mod for kejsaren sjelf med erkehertig Leopold Wilhelm uppåt Prag. Skrämd genom ständiga nederlag, hade han under sista fälttågen förbjudit Gallas att i drabbningar på en gång afventyra hela sin här; men samma här hade i dess ställe gång efter annan blifvit småningom, men likväl alldeles i grund förstörd. Nu ville kejsaren försöka motsatsen, och befallt Hatzfeld att med svärdet i hand möta fienden. Han försäkrade derjemnte, att jungfru Maria i en dröm uppmanat honom till strid och lofvat seger. För att genom nit för den katolska kyrkan visa sig värdig en sådan ynnest, utfärdade han i Prag flere mot protestanterna ganska stränga förordningar.

Torstenson blef under några veckor, dels af vinter, dels af sjuklighet hindrad från uppbrott. Ändtligen d. 8 Februari efter hållen bönedag gick han öfver Egerflodel och tågade åt söder, alltid i full slagtordning, ty fienden var ej långt borta; Torstenson vid Glattau och Hatzfeld vid Grünberg stodo knappt några timmars väg från hvarandra. Hatzfeld anade Torstensons afsigt på Österrike öfvan Ens och skyndade derföre så fort som möjligt söder, gick vid Horatziewitz öfver den lilla Ottawaelfven och stannade på södra sidan. Torstenson kom straxt efter. Från båda stränderna besköto härarna hvarandra och Torstenson erböd fältslag; men då Hatzfeld icke ville lemna sin fördelaktiga ställning, kunde Torstenson ej angripa. Han gick derföre österut längsefter Ottawa och sökte att på något annat ställe komma öfver nämnde elf, för att sedan falla in i Österrike; men Hatzfeld följde med yttersta uppmärksamhet motsatta stranden, så att Torstenson ingenstädes kunde vinna sin afsigt. Denne ändrade då plan. En ovanligt hård vinter hade genomkälat marken. Med begagnande af denna tillfällighet uppbröt Torstenson d. 1? Februari från Strakonitz och gick på en eljest till och med för vanliga bondvagnar ofarbar väg norrut till Suickow och derstädes den 20 Februari öfver Muldaelfven, artilleri och hästfolk genom ett vad, fotfolket på isen; sedermera

rakt åt öster för att inbryta i Mähren, befria Olmütz och förena sig med Ragoczi.

Men Hatzfeld ville förekomma äfven denna afsigt. Skyndsamt gick han vid Tein öfver Mulda, sände trossen åt Budweiss och ilade således än mera lättfotad att genkjuta Torstenson. Det lyckades. Då svenskarna den 23 ebruari om aftonen nalkades Jankow, eller som det ofta kallas Jankowitz, funno de kejserliga hären framför sig ch vägen åt öster afskuren, likasom förut åt söder.

SLAGET VID JANKOWITZ.

Båda fältherrarna beslöto genast att våga ett afgörande slag; Torstenson, emedan svenskarna i främmande nd under stark köld och ständigt följda af en öfverläg- fiende, ledo mycket; Hatzfeld, emedan kejsaren befallt h egen öfverlägsenhet tillstyrkte strid; också derföre, att jerska hjelptropparna skulle om några dagar hem igen. nnu samma qväll red Torstenson ut och beség nejden. n var uppfylld af kullar, skogsdungar och bäckar, sådes till ordentligt fältslag ganska otjenlig. Torstenson slöt dock angripa. Venstra flygeln ställdes under Douas, der unga Ascheberg, som ryttmästare, stod ytterst; idten under Mortaigne; högra flygeln under Wittenberg h Goldstein. Lösen var *Hjelp Jesus.*

Äfven Hatzfeld tog samma afton nejden i ögnasigte h var derunder nära att af svenskarna blifva tillfångagen. Han ordnade sedermera venstra flygeln under Götz, idten under Suys, högra flygeln, som mest bestod af jerska hjelptroppar, under Johan de Werth. Lösen var tolikernas vanliga: *Jesus Maria.*

Härarna voro först uppställda med långsidorna från rr till söder, svenskarna på vestra sidan vid Jankow, kejserliga på den östra vid Wotitz. Men tidigt om orgonen den 24 Februari skickade Torstenson sin högra ygel att intaga en åt söder belägen höjd. Han följde

sjelf med hela den öfriga hären efter; afsigten var at draga fienden från dess förut intagna fördelaktiga ställning. Götz, som blifvit ålaggd, men försummat bevaka ifrågavarande höjd, såg nu och ville förekomma svenskarnas afsigt. Hans väg var kortare, men obanad, trång, skogig. Svenskarna hunno före honom upp och började med sina kanoner spela på hans i den trånga dalen hopackade rytteri. Götz gick då något tillbaka och ville fatta stånd i en skogsdunge, men svenskarna angrepo honom genast. I början af denna strid blef Götz skjuten, hvarefter hans folk råkade i oordning och började fly. Emellertid skyndade Hatzfeld med de öfriga kejserliga tropparna till hjelp, och nu hade ställningen ändrat sig så att härarna stodo i sträckning från vester till öster, svenskarna på södra sidan, de kejserliga mellan Jankow och Wotitz på den norra. Hatzfeld kunde emellertid icke vederbörligen ordna sitt folk, dels för den oländiga marken, dels för den villervalla, som Götz's flyende ryttare förorsakade. Efter en häftig skärmytsling drog han sig derföre tillbaka. Tvänne svenska regementer, som alltför nära eftersatte honom, blefvo med förlust återjagade, hvarefter han bakom en höjd ånyo fattade stånd och ordnade sina troppar. Detta var förmiddagsträffningen. Den hade medfört en betydlig förlust för de kejserliga; och allmänt ansågs Götz hafva genom sin olydnad och försumlighet föranledt olyckan. Det blef sedan ett i Böhmen länge brukligt ordspråk: *bära sig åt som Götz vid Jankow.* Detta var samma Götz, om hvilken vi första gången hafva talat uti berättelsen om Pasewalks förstöring.

Genom de kejserligas återtåg hade vägen till Olmütz blifvit för Torstenson öppnad. Denne ämnade också i början att nöja sig med den redan vunna fördelen och utan vidare strid fortsätta sitt tåg åt öster. Men strax på eftermiddagen erhöll han underrättelse, att mycken oordning rådde bland de fiendtliga tropparna, serdeles bland något fotfolk, som besatt närmsta skogshöjd. Torstensons hopp att kunna tillfoga fienden än mera skada, hast

sjelf dit med en hop fotfolk och 10 småkanoner. Men förhållandet befanns helt annorlunda än uppgifvet var. Så väl den kejserliga förtroppen på höjden, som hela den öfriga hären der bakom stod i slagtordning. Torstenson blef tillbakadrifven och mistade alla sina kanoner. Han kallade några regementer till hjelp. De kejserliga trodde, att striden icke längre kunde undvikas, tågade derföre med alla tropparna upp på höjden och störtade sig derifrån ned mot svenskarna med ovanlig häftighet. Det var Johan De Werth, som sålunda ryckte hären med sig, och tvingade till ny strid. Den började vid pass kl. 2 e. m., och blef utefter hela linien ytterst hårdnackad. På svenskarnas venstra flygel, som nu stod bredvid Jankow, fäktade Douglas och De Werth med brinnande häftighet; några Ascheberg förde sin sqvadron nio serskilda gånger i elden och De Werth var två, andra säga tre hvarf fången, men slet sig ånyo lös. Flere gånger lyckades det svenskarna att skingra de bäjerska ryttareskarorna; men dessa hade ibland sig ute på flygeln en hel brigad fotfolk, bakom hvilken de funno skydd och åter kunde ordna sig. Slutligen förenade Douglas tre sqvadroner till en enda och störtade med denna öfver fotbrigaden, hvilken nu ändtligen blef upprifven och huggen i stycken. Derefter rådde hela denna kejserliga flygels rytteri i oordning och flydde med stor förlust.

På svenskarnas högra sida nära Wotitz hade Wittenberg efter striden mot Götz ännu icke hunnit ordna sina troppar, när de kejserliga började anfallet. Striden blef derföre en lång stund ganska tvifvelaktig. Det var på denna flygel, pfaltsgrefven, sedermera konungen, Karl Gustaf stod som öfverste för kurländingarna. Nästan alla officerare vid hans regemente blefvo skjutna. Han sjelf var nära deran. En kula genomborrade hans hatt, en annan rocken, en tredje till och med skjortan, en fjerde ryckte på högra sidan hans efter tidens sed långa hår. Han sjelf blef dock oskadad. Efter en lång och svår strid lyckades det äfven för denna flygel att drifva fiendtliga

rytteriet på flykten. Klockan var fyra på eftermiddagen när ungefär på en gång båda de kejserliga flyglarna blefvo förjagade.

Ännu återstod midten. Der fäktade Hatzfeld och fot-folket med okufvad ihärdighet. Men sedan de kejserlig flyglarna blifvit förjagade, drog sig hela svenska hären likasom i en halfmåne kring den kejserliga midten. Blott en half timme kunde denna, sålunda lemnad åt sig sjelf motstå det allsidiga anfallet. Större delen af fotfolket bl nedhugget eller taget till fånga. Hatzfeld sjelf träng okänd igenom svenska lederna och höll på att smyga si undan. Slutligen kom en svensk korporal, som med pi-stolen för pannan tvang honom att stanna och gifva si fången. Hatzfeld var dock nära att efter undergång plundring återigen slippa lös; men då korporalen fann hans fickor 100 dukater, misstänkte han sin fånges be-tydenhet och förde honom just vid slutet af slaget ti Torstenson, der han genast blef igenkänd.

Under sjelfva striden hade svenskarnas högra fly blifvit kringgången af några sqvadroner kejserligt rytte Om dessa då genast angripit ryggen af svenska troppar så hade det måhända ledt till motsatt utgång af slag De kastade sig i dess ställe öfver svenska trossen, bö jade plundra den och hade till och med tagit Torstens grefvinna till fånga; men hon blef snart befriad och d kejserliga ströfrarna förjagade. Fem sqvadroner af dess ryttare kommo sedermera just mot slutet af striden fr bakom svenska midten, men blefvo nu lätt öfverväldiga och nedhuggna.

Vid Tabor sökte De Werth samla det flyende rytt riet till anfall mot svenskarna, hvilka han nu trodde segern berusade och i oordning; men det var omöjligt a leda de slagna till något nytt företag. Han måste sj dela deras flykt, och gick med sina troppar tillbaka ti Bäjern.

Svenskarnas seger var allmän och fullkomlig. D kejserliga förlorade i döda en fältmarskalk, två öfverst

och, så mycket man på det vidsträckta slagfältet kunde räkna, 4000 man; i fångar deremot öfverbefälhafvaren fältmarskalken grefve Hatzfeld, fem generaler, deribland Bruay och Mercy, åtta öfverstar, 14 öfverstelöjtnanter, femtiosex kaptener och ryttmästare, etthundrade sextiotre löjtnanter, fänrickar och kornetter, 4000 soldater och underbefäl, fyratioåtta standarer, trettiofyra fanor, tjugusex kanonen, samt all sin medförda tross. Den häftiga striden aflopp icke utan förlust för svenskarna; de saknade i döda två öfverstar, en hop af befälet och två tusen man.

Denna seger var den mest lysande, som alltsedan slaget vid Nördlingen blifvit under trettioåra kriget vunnen. Orsakerna till dess utgång voro flere; förnämligast oordning och brist på lydnad och sammanhang i kejserliga hären; så förstörde Götz förmiddagsträffningen, och uti eftermiddagsslaget störtade sig De Werth utan befallning mot svenskarna. En olycka för de kejserliga var ock, att nästan allt deras artilleri i förmiddagsträffningen förlorades, hvarföre Torstensons kanoner uti sjelfva slaget obehindrade spridde död och oordning. Man har äfven anmärkt som en serdeles lycka för svenskarna, att före slaget voro vägarna af den starka kölden så sammanfrusna, att Torstenson med tämlig lätthet kunde föra sin här och sina kanoner, hvart han ville; likaledes att han sjelf var vid så god hälsa, att han under hela slaget kunde sitta till häst samt obehindradt rida omkring och leda rörelserna. Straxt efter slaget kom tö; vägarna blötnade upp och Torstensons giktplågor började ånyo, så att han måste föras i den vanliga hängbåren.

FORTSÄTTNING AF FÄLTTÅGET 1645.

Dånet af kanonerna vid Jankowitz hördes till Prag med en styrka och långvarighet, som tillkännagaf ett afgörande slag. Kejsaren for derföre omkring i alla kyr-

korna för att bedja om framgång för sina vapen. När olycksbådet kom, beslöt han att genast ila till Wien. Närmaste vägen kunde han af fruktan för svenskarna icke taga. Han for öfver Pilsen till Regensburg och derifrån till Wien.

Här rådde ångest och villervalla. Vägarna i Mähren och norra Österrike hvimlade af flyktingar, dels kejserliga soldater, dels landtboar, hvilka alla dagligen inströmmade till hufvudstaden. Kejsarens mor och barn samt en mängd Wienerboar flydde till Grätz, andra till Salzburg, många ville ända till Venedig; men kejsaren förböd att öfvergifva fäderneslandet.

Ferdinand den tredje visade nu samma oböjliga ihärdighet, som utmärkte fadren. Han syntes nära förlorad. Inom fem månader hade Torstenson förstört tvänne kejserliga hufvudhärar, den ena under Gallas vid Bernburg, den andra under Hatzfeld vid Jankowitz; nu återstod knappt ett enda fullständigt regemente. Från de förra bundsförvandterna föga hjelp; Bäjern sysselsatt af Frankrike; Kur-Sachsen, uttröttadt, sökande efter stillestånd. Deremot nalkades med hotande härar svenskarna från Mähren och deras bundsförvandt Ragoczi från Ungern. Kejsaren förlorade dock icke modet. Jemnte sin gemål qvarstannade han i Wien, för att hålla dess innevånare vid godt lynne. Från Spanien och Italien begärdes och erhölls betydlig hjelp. I arfländerna blefvo starka utskrifningar påbudna, i Böhmen hvar tionde, i Österrike hvar femte man. I Wien beväpnades 4000 gesäller, och emedan nästan allt artilleriet gått förloradt, hämtades från Magdeburg de kanoner, som Gallas vid slutet af förra året derstädes qvarlemnat. Denne härförare blef sjelf åter tagen till nåder och fick i uppdrag att samla de i Böhmen qvarblifna lemningarna af hären. Erkehertig Leopold Wilhelm skulle försvara Donau och tillika som fältherre anföra alla de kejserliga tropparna. Oordningen var dock så stor, att erkehertigen sjelf blef en gång såsom okänd angripen och misshandlad af kejserliga ströfvare, och Gallas var en annan gång nära att lida samma öde.

Men långt innan dessa anstalter hunnit vidtagas, hade Torstenson inträngt i det värnlösa landet. Efter en dags hvila vid slagtfältet, ilade han raka vägen åt Mähren och tog den 3 Mars Iglau, som måste betala 60,000 R:dr i brandskatt. Härstädes några dagar fördröjd af giktplågor, sände han under tiden och befriade Olmütz från belägringen. Snart gick han åter framåt, tog den 9 Mars Znaim, kom den 14 till Krems vid Donau, tog samma stad den 19 och skickade ströftroppar, som på södra sidan af floden indrefvo brandskatter. Af brist på fartyg kunde den öfriga hären icke följa efter. Derföre och för att uppmuntra Ragoczi gick Torstenson åt öster, tog Korn-Neuburg den 30 Mars, eröfrade vid Wien ena broskansen öfver Donau, slog några till hjelp framilande ungerska troppar, och inqvarterade slutligen svenskarna i och omkring Mistelbach, för att rasta ut efter det påskyndade vintertåget.

Efter åtta dagars hvila uppbröt Torstenson återigen, samt intog nästan alla kringliggande slott och städer; och då Ragoczi ännu icke syntes till, och det var omöjligt att komma öfver Donau, började han att den 24 April belägra Brünn, för att genom denna stad få fulländad den kedja af fästningar, som svenskarna innehade från Östersjön ända ned mot Wien.

Brünn var serdeles väl beläget, befästadt och försedt; borghöfding öfverste De Souches. Denne hade förut varit i svensk tjenst, då han för några ohöfliga skrifvelser blef af Stålhandske satt på högvakten, hvarifrån han rymde och öfvergick till kejsaren. Han var således mot svenskarna förbittrad och fruktade tillika såsom öfverlöpare deras hämnd; hvarföre han också ledde försvaret med all möjlig kraft.

För att kunna vända sina vapen odelade mot svenskarna, hade kejsaren åt Ragoczi erbudit fred med alla de villkor, som denne sjelf fordrat. Underhandlingen var nära afslutad, då till Ragoczi kom underrättelse om Torstensons framsteg, och tillika en fransysk underhandlare, som böd

penningar. Ragoczi afbröt då fredsverket och sände sin underhöfding med 7000 ryttare till Brünn. I början af Juni nalkades han sjelf med en här af 8000 till fot, 17,000 till häst samt 40 kanoner. Med denna styrka hade mycket kunnat göras; men ungerska tropparna voro otuktade och oordentliga, samt rymde ofta och hoptals till hembygden. Ragoczis förnämsta rådgifvare var af kejsaren mutad; Ragoczi sjelf obeslutsam. Han och Torstenson hade olika afsigter och kunde ej förena dem. I början af Augusti slöt han fred med kejsaren och återvände till Siebenbürgen utan att hafva med sina troppar något hufvudsakligt uträttat; men under denna tid voro svenskarna inne öfver ungerska gränsen, eröfrade några fästen, och gjorde äfven i detta land sina segerrika vapen kända.

Belägringen af Brünn fortsattes ifrigt, men med mindre framgång; emedan Torstensons styrka serdeles i fotfolk var genom många strider och besättningar försvagad. Han tillät sig derföre att i spetsen för stormningarna framdrifva en hop främlingar, ena gången Ragoczis soldater, andra gången en mängd sammanfösta mähriska bönder, allt för att spara svenskarna. Men hans bemödanden strandade mot det ihärdiga försvaret; och då krut begynte felas i fästningen, lyckades det De Souches att insmuggla flera lass deraf. Å ena sidan blefvo nu svenskarna öfvergifna af Ragoczi, och å den andra voro deras bundsförvandter fransmännen fullt sysselsatta af bäjrarna. De kejserliga samlade troppar och nalkades. Torstensons sjuklighet tilltog så, att han under en hel månads tid icke kunde sjelf leda belägringsarbetet. Han misströstade derföre om framgång. Efter nära fyra månaders tid och betydlig förlust nödgades han upphäfva belägringen. Befrielsedagen firades af Brünnerboarna ännu hundrade år derefter; kejsaren gaf dem till belöning tullfri införsel af vin och öl; och De Souches blef sedermera vid sin död förd till Brünn och derstädes under en vacker minnesvård begrafven.

Torstenson tågade ännu en gång mot Donau och Wien. Södra stränderna af denna flod voro också nu så

starkt försvarade, att icke mer något öfvergångsförsök kunde göras. Norra Österrike var deremot utan skydd lemnadt i svenskarnas hand, och blef i grund utsuget. Tillika lät Torstenson på det starkaste befästa Korn-Neuburg och der under öfverste Copys befäl inlägga en besättning af 900 man jemnte stora förråder. Meningen var att få denna fästning till stödjepunkt i stället för Brünn.

Vid svenskarnas sistnämnde tåg, hade de för andra gången nalkats och intagit broskansen vid Wien. Erkehertig Leopold Wilhelm deltog sjelf uti försvaret. En gång, just då han i sitt tält på Wolfsaue gjorde bön, flög en svensk kula genom väfven. Detta skedde på S:t Britas dag. Till minne häraf, och som en gerd af tacksamhet för sin räddning, byggde erkehertigen dersammastädes ett kapell åt S:t Brita; och fältet hette sedermera och ännu i dag Brigittiner-aue.

Med ungrarna hade emellertid pesten kommit in i landet, äfven bland svenska tropparna. De af de sednare, som undsluppo denna farsot, ådrogo sig andra och svåra sjukdomar, i synnerhet genom omåttligt förtärande af äpplen och vindrufvor, hvilka frukter voro för nordboarna en ovanlig förplägning. Hela landet blef förgiftadt af dessa smittor, och två svenska regementer dogo nästan helt och hållet ut. Munförråder började felas; alla sådana hade blifvit medtagna af de under hela sommaren genomtågande svenska, ungerska och österrikiska tropparna. Torstenson beslöt derföre söka bättre vinterqvarter. Men först lät han af alla städer och slott utkräfva dryga brandskatter; och tågade derpå åt Böhmen. Här uppfriskade sig hären på några i östra landet liggande gods, hvilka tillhörde kejserliga fältherrar och derföre hittills af dem blifvit, så mycket som möjligt, från krigsbördan förskonade.

Emellertid förvärrades Torstensons giktplågor stundeligen; han kunde ej fragta sig mer än två mil om dagen; snart tålde han icke ens hängbåren, och gikten började flytta sig uppåt. Ledsen öfver de många tillfällen, som

sålunda förlorades, och i afsigt att genom ordentlig läkarevård återvinna hälsan, lemnade Torstenson i början af December hären och begaf sig till Leipzig. Tills den utsedda efterträdaren, Karl Gustaf Wrangel, hunnit ankomma, skulle Wittenberg föra tropparna. Men genast derefter anlände Wrangel med betydliga förstärkningar. Svenskarna gingo till vestra Böhmen och togo der vinterqvarter.

VESTRA SIDOHÄREN.

Såsom i berättelsen om danska kriget redan är anfördt, inkräktade Königsmarck under första månaderna af detta år hela Bremen. Han blef derifrån kallad till Torstensons bistånd i Böhmen; men landtgrefvinnan af Hessen, angripen af de segrande bäjrarna, fordrade understöd och hotade att sluta fred med kejsaren, om hon lemnades hjelplös. Königsmarck gjorde således först ett tåg nedåt Darmstadt och Heidelberg. Sedan hessare och fransmän hunnit i dessa trakter tillräckligen förstärka sig, gick han derifrån, brandskattade Franken, och sedan tillhopa med Axel Lillie Sachsen, tills kurfursten afslöt stillestånd. Derpå gick Königsmarck nedåt Böhmen och Mähren, för att understödja Torstenson. Här försåg han Olmütz och dess sidofästen Neustadt och Eulenberg med rika förråder; intog och brandskattade en hop städer i Schlesien; gick sedan genom Böhmen inåt Meissen, dit han mot slutet af hösten anlände, sedan han på detta år genomtågat nästan hela Tyskland.

ÖSTRA SIDOHÄREN

var beständigt förenad med hufvudhären; så framt man ej ville anse den i Leipzig förlaggda starka svenska besättningen under Axel Lillie såsom en serskild afdelning.

För öfrigt märkes, att svenskarnas bittraste fiende och afundsman, kurfursten Johan Georg af Sachsen, nu

ändtligen tvingades till fredliga tänkesätt. Redan efter slaget vid Leipzig 1642 hade kurprinsarna ofta rådt till fred; men kurfursten ville ej höra talas derom; han bibehöll sin gamla ovilja mot Sverge, och en af hans förnämsta rådgifvare var mutad af kejsaren. Men österrikarnas nederlag vid Jüterbock och Jankowitz ökade Sachsens fruktan för svenskarna och begär efter fred. Kurprinsarna likasom sachsarna sjelfva bådo kurfursten enträget att likasom Brandenburg sluta stillestånd med Sverge och derigenom rädda sitt land från krigets förödelser. Ännu var dock Johan Georg envis och kejsaren lockade honom med smicker och med löfte om Schweidnitz åt den tredje bland kurprinsarna. Då befalldes Lillie och Königsmarck att förhärja hela Meissen ända till Dresdens portar. De gjorde så, och med eftertryck. Äfven dog vid denna tid den bekanta öfverhofpredikanten doktor Hohenegg. Kurfursten gaf nu ändtligen vika och afslöt den 26 Augusti med svenskarna ett stillestånd på sex månader. Han måste lemna dem Leipzig, rättighet att tåga genom landet, och 11,000 riksdaler månadtligen. Stilleståndet blef sedan förlängdt till krigets slut.

Det var efter Torstensons första infall i kejserliga arfländerna 1642, som Österrike började visa någon tydligare benägenhet för fred. Efter fälttåget 1645 och Torstensons tredje och svåraste infall, blef kejsaren ännu mera försonligt sinnad.

ANDRA KAPITLET.

OM LEONHARD TORSTENSON.

Torstensonska slägten härstammar från Westergötland. Åttfadern var Hans i Todene, en mägtig man i början af fjortonhundratalet. En bland ättlingarna fick genom giftermål Forstena gård, hvilken sedermera blef stamgods.

Slägten hade stort anseende. Under Erik den fjortondes tid var en Leonhard Torstenson öfverste för westgötarna och föll i kriget mot Danmark. Sonen, Anders Lennartson, Karl den niondes vän och trogna härförare är i dessa berättelser ofta omtalad; äfven andra sonen, Torsten Lennartson, Sigismunds anhängare och den ifrågavarande Lennarts far. Längre än någon annan bibehöll denna slägt den gamla seden att blott benämnas efter fadern och godset. Den hade ej något ättnamn, utan kallades i samtida skrifter vanligen Forstenaslägten. Men efter den store fältmarskalken antogo och bibehöllo hans efterkommande som ättnamn det genom honom verldskunniga fädernenamnet Torstenson.

Om Leonhard Torstensons ungdom hafva vi uti föregående berättelse talat; äfvenledes huru han i striden vid Nürnberg 1632 blef tagen till fånga.

Denna olycka var nära att för alltid afbryta hans krigarebana. Han blef nämligen förd till Ingolstadt och der instängd uti ett kallt och fuktigt fängelse, hvars murar voro öfvervittrade med saltpetter. Efter anmälda klagomål härom, befallde kurfursten Maximilian, att borghöfdingen, öfverste Snetter, skulle lemna Torstenson frisk luft och rörelse samt alla de förplägningar, som han ville bekosta. Men, när vintren inbröt, måste Torstenson hos kurfursten anföra nya klagomål, innan han fick sitt fängelse eldadt. Under denna tid blef hans hälsa förstörd. Saltpettersfukten föranledde en gikt, som sedermera aldrig kunde öfvervinnas 1).

Kurfursten ville emellertid draga all möjlig nytta af sin fånge. Han begärde 12,000 dukater i lösepenning, och då Gustaf Adolf inbröt i Bäjern, befallde han Torstenson att hos konungen utverka landets mildare medfart; motsatsen skulle eljest på honom sjelf hämnas 2).

---

1) München. Reichsarkiv. Acta des dreysigjährigen Krieges. V. 199. Maximilian till Öfverste Snetter, d. 13 Sept., 9 Okt., 23 Dec. 1632, och den 17 Mars 1633.

2) S. st.

Slutligen år 1633 blef Torstenson utvexlad mot Wallensteins svåger Harrach.

Hemkommen, förordnades han till rikstygmästare, och åtföljde till Preussen den här, som 1635 utrustades mot Polen. Efter stilleståndets förlängning förde han samma här till Tyskland, der han, såsom närmsta mannen under Johan Banér, deltog uti alla dennes fälttåg. Hans hemresa för sjukdom och hans utresa efter Banérs död hafva vi omtalat, likaså hans fältherrebragder från år 1642 till och med 1645; hvilka utgjort innehållet af många kapitel. Få härförare uti verldshistorien kunna uppte en sådan rad af lysande och ärorika fälttåg, bland svenska fältherrar knappt någon enda.

Leonhard Torstenson var af ett mildt och skämtande lynne, samt älskade godt bord och godt glas, dock ingendera till vana eller öfverdrift. Han var hvarken hård eller hämndlysten. Han gaf länge understöd åt enkan och barnen efter den Seckendorff, som mot honom stämplat lönnmord. Kriget antog under Torstenson ett mildare lynne. Han utpressade väl dryga brandskatter, hvilka till härens allmänna bästa användes; men han förböd och straffade plundringar. Öfver hans minne hvilar intet Magdeburg, intet Würzen, inga härjningar sådana som 1637 i Meissen, 1639 i Böhmen. Detta jemnte den föga del, han för sin sjuklighets skull kunde taga i fältlefnaden, var kanske orsaken, hvarföre han icke lyckades vinna någon serdeles tillgifvenhet hos de sedan Banérs tid förvildade soldaterna.

Han var utmärkt så till minne som förstånd; hans ärlighet öfver alla tvifvelsmål. Redan 1639 vid tillfälle af ett mutnings-förslag, sade hertigen Georg af Braunschweig Lüneburg: »Jag känner Torstenson och säger »eder, att det är förgäfves.» Han behöll samma anseende allt framgent. Egennytta var icke hans svaga sida, ej heller lemnade han stor rikedom efter sig. Det är väl sannt, från Holstein hemskickade han ett, som det sades, med byte lastadt fartyg, hvilket dock uppbringades till

Köpenhamn. Men med sin stora aflöning, och med öppet tillfälle att plundra det förut orörda Österrike och Mähren, hade Torstenson lätt nog kunnat tillrycka sig flere sådana skutlaster. — Men från girighet liksom från andra brott hindrades han af en varm och lefvande gudsfruktan. Ofta, och serdeles före afgörande strider upplifvade han sin förtröstan genom Ordets läsning; i synnerhet brukade han vid sådana tillfällen upprepa Davids språk: »Du uppehåller mig vid din högra hand. Du leder »mig efter ditt råd och upptager mig på ändalycktone »med äran. När jag hafver dig, så frågar jag efter him»mel och jord intet;» och i plågans stunder tillade han: »om mig än kropp och själ försmäktade, så är du dock »Gud alltid mitt hjertas tröst och min del.» Detta sista språk förordnade han också till ämne för den en gång efter honom blifvande likpredikningen.

Som fältherre var han ovanligt skicklig, och det i nästan alla afseenden. I synnerhet beundrade man snabbheten i hans rörelser, och kallade honom derföre *Blixten*. Denna egenskap förtjente så mycket större uppmärksamhet, som han en stor del af tiden låg till sängs. Uti hären och lägret höll han en förträfflig ordning, hvilken sedermera efterföljdes af konung Karl den tionde och af franska fältherren Turenne, hvilka båda erkände, att de af Torstenson lärt, den förre allt, den sednare mycket. Artilleriet var Torstensons förnämsta vapen, och i hans hand serdeles verksamt; fienden ansåg honom derföre ensam så god som 10,000 man. Vid belägringar hade han mindre lycka, än skicklighet. Från Freyberg drefs han 1643 af vintern och annalkande fiender; från Brieg samma år af kejserliga öfvermagten; från Brünn 1645 af Ragoczis affall och egen sjuklighet; alla tre gångerna med stor förlust. Det var derföre ett bland de kejserlige gängse ordspråk:

"Freyberg und Brieg und Brünne
"Machen dem Schweden das Heer dünne" 1).

1) Freyberg, Brieg och Brünn
Göra svenska hären tunn.

Men nämnde missöden öfvervägdes af än större vunna fördelar. Torstenson hade mottagit blott en enda svensk här, och den svag, samt drifven inemot Östersjön. Han efterlemnade tre härar; deraf den ena vinterlägrad uti kejserliga arfländerna, med fästen och besättningar nästan till portarna af Wien.

Länge hade Torstenson i anseende till sin stora sjuklighet anhållit om afsked; men regeringen var ej rätt ense om efterträdare, ville äfven i det längsta begagna Torstensons lycka och skicklighet, samt öfvertalade honom derföre år från år att stanna qvar. Men under återtåget från Österrike år 1645 blef sjukdomen så häftig, att Torstenson måste öfvergifva hären, till och med innan den utnämnde nya fältherren hunnit fram. Efter dennes ankomst ålades Torstenson att en längre tid stanna i Tyskland för att gå Wrangel till handa med sina råd, och, om så behöfdes, med sitt anseende; äfven för att återtaga krigsledningen, i händelse den för Wrangel skulle aflöpa mindre lyckligt. Först om hösten 1646 kom han åter till Sverge. Här hastade alla att erkänna den utmärkte mannens förtjenst. Då gikten hindrade honom från att uppvakta på hofvet, kom drottning Kristina sjelf till honom på besök. Så väl mundtligt som skriftligt erkände hon de vigtiga tjenster, han gjort fäderneslandet, de stora och underbara framsteg, han i Tyskland haft. På en dag upphöjdes han till både friherre och grefve; grefskapet blef Ortala med Lyhundra härad i Roslagen. Sedermera fick han ytterligare många gods i Westergötland.

Torstensons uppförande vid Kristinas hof och hans sista öden skola vi framdeles berätta.

TREDJE KAPITLET.

OM KARL GUSTAF WRANGEL.

En utmärkande egenskap hos svenska förmyndareregeringen var dess oupphörliga bemödande att hafva i beredskap skickliga ämnen för de högre ämbetsplatsernas beklädande. Så snart lofvande anlag upptäcktes, finner man, huru regeringen sökte draga dem fram, gifva dem tillfälle att visa sig, att göra sig förtjenta af fäderneslandets allmänna tacksamhet, för att sålunda få skäl att till de högsta platserna framdraga dem före äldre, ofta väl förtjenta, men af naturen icke så rikt utrustade medtäflare. Så infördes unga hoppfulla adelsmän att först afhöra, sedan deltaga i rådets förhandlingar. Så framdrogos ofrälsemännen Salvius, Nicodemi, Terserus, m. fl. Så under Gustaf Horns tjenstetid qvarhölls Johan Banér i Tyskland, för framtida möjligtvis inträffande behof. Under Banérs fältherretid var Torstenson ämnad till efterträdare; och då denne sednare för tilltagande sjuklighet måste resa hem, stannade enligt Banérs och Torstensons förslag valet på Johan Lilliehök. Men innan nödiga anstalter hunno vidtagas, dog Banér. Lilliehök var ännu icke mogen; Torstenson måste ut, dock, som det först hette, blott på en kort tid, och Lilliehök följde med för att blifva i hären känd; hvarjemnte han utnämndes till rikstygmästare för att sålunda redan på förhand sättas framföre de andra generalerna. Men 1642 blef Lilliehök skjuten. Nu råkade regeringen i nytt och svårt bryderi. Rådet frågade Torstenson, huruvida Stålhandske kunde framdeles till en så hög plats användas 1). Svaret lärer hafva utfallit nekande; och man har mot Stålhandske anmärkt för mycken kärlek till glaset och att han, ehuru tapper och skicklig som öfverste, likväl icke kunde som fältherre på egen

1) Köpenhamn. Geheim. arkiv. Acta Svecica N:o 123. Fol. Regeringens memorial till L. Torstenson d. 21 Jan. 1643.

hand reda sig 1); hvilket ock sedermera af erfarenheten bekräftades. Arvid Wittenberg kom också i fråga; men, ehuru regeringen erkände honom för »en god ryttare», troddes han dock icke hafva hjerna nog, att så stort »verk förestå»; var dessutom icke rätt ense med Torstenson, ej heller älskad af fotfolket 2). Königsmarck var utmärkt i det lilla kriget; men utan erfarenhet i ledningen af en större här; dessutom af ett egennyttigt och öfvermodigt lynne. Han låg just nu i skriftvexling med svenska regeringen, visade derunder en stötande stolthet och yttrade bland annat, det han ej ville låta befalla sig af någon annan än af drottningen eller af Torstenson o. s. v. 3). Detta som generalmajor; hvad skulle han ej göra på fältherreplatsen? Slutligen var han en utlänning, hvilken när som häldst kunde öfvergifva Sverge, och med lynne af Wallenstein eller hertig Bernhard använda hären till egna förslag. Utom dessa trenne fanns ingen, som kunde komma i fråga, mer än Karl Gustaf Wrangel. Men denne var vid Lilliehöks frånfälle endast 29 år gammal. Likväl befinnes, att Torstenson redan år 1644 gifvit rådet förslag på den unge mannen såsom mest skicklig till öfverbefälet, och att rådet fästade uppmärksamhet vid detta förslag 4). Den lysande sjösegern vid Femern gaf just i detsamma ännu mera anseende åt Wrangel. Regeringen och Torstenson stödde under. De gåfvo honom det ena tillfället efter det andra att visa sig, samt utnämnde honom 1645 till rikstygmästare, en plats, som vanligen ansågs som förberedande steget till fältherrevärdigheten. Man ämnade 1645 låta honom komma med förstärkningar från Sverge till hären och sedan under Torstensons öfverbefäl följa densamma året 1646 för att sålunda genom vanan

1) Brah. Brefvexl. T. XIII. Fol. Herman Wrangel till Karl Gustaf Wrangel. Stockholm den 23 Jan. 1643.
2) Riksark. Rådsprot. d. 25 Juli 1645.
3) Riksark. Rådsprot. Maj månad 1645.
4) Köpenhamn. Geheim. ark. Acta Svecica. Fol. 123. Sv. Regeringen till Torstenson d. 26 Okt. 1644.

blifva till fältherrevärdigheten införd, och icke inköpt, som man 1641 måste göra med Torstenson 1). Men denne sednares sjukdom kom så hastigt uppå, att han måste lemna hären, innan Wrangel hann från Sverge dit ankomma. I Eulenburg möttes båda fältherrarna, då befälet formligen åt Wrangel öfverlemnades. Dock, såsom förbemäldt är, måste Torstenson för alla händelser stanna qvar i Tyskland. Först frampå sommaren 1646, och sedan fälttåget tagit en gynnsammare vändning, utnämndes Wrangel till fältmarskalk, hvarefter det tilläts Torstenson att återvända till Sverge.

Denne Karl Gustaf Wrangel var äldsta sonen af segraren vid Gorzno 2), Herman Wrangel, hvilken under Karl den niondes tid inkom i Sverge 3). Modren hette Margareta Grip, en bland de sista ättlingarna af den fordom mägtigå riksdrotsen Bo Jonsson.

Slägten Wrangel är så gammal, att man ej bestämdt kan uppgifva, hvar den först tagit adeligt namn och sköldemärke. Den anses härstamma från Westfalen, hvarifrån flere grenar inflyttade till Danmark. Sedermera följde några Wranglar den danska konungen Waldemar Seger på dess eröfringståg till Liffland. En och annan stannade i sistnämnde land qvar, och lemnade der talrika afkomlingar, hvarje gren benämnd efter sitt stamgods; Wranglar till Elstfehr, till Adinal, till Sausis, till Sag och till Fall, hvilka den ena efter den andra blifvit intagna på svenska riddarhuset. Under sjuttonde århundradet ökades slägten så, att i slaget vid Pultava stupade ej mindre än 22 Wranglar. De många grenarna hafva icke kunnat redogöra för sin gemensamma slägtförbindelse; men anses dock af en och samma ätt, eller som det kallas, *sköldslägtingar*, emedan de föra ett och samma sköldemärke. Detta utvisar en svart kransmur i hvitt fält.

---

1) Riksark. Rådsprot, d. 27 Mars 1645.
2) Se Berättelsen om Gustaf Adolf, kap. 23 och 28.
3) Se Berättelsen om Karl den nionde, kap. 1.

I anledning häraf anses namnet vara sammandraget af *Wehrangel*, d. v. s. *Skyddsvinkel.*

Herman Wrangel hade af Karl den nionde fått Skokloster, beläget nära Ekoln, en af Mälarens vackraste fjerdar. På denna egendom föddes Karl Gustaf Wrangel d. 13 Dec. 1613. Här tillbragte han sin första ungdom, redan då utmärkt för kraft och allvarlig verksamhet. Att segla ut på Mälarens fjerdar var ett bland hans käraste nöjen, likasom ett förebud till framtida sjöbragder. Från tio till tretton år undervisades han i skytteanska kollegiet i Uppsala; men följde sedan fadren till preussiska fälttåget 1627. Han var ännu för ung till ordentlig krigstjenst; men fadren ovetande deltog han ofta i skärmytslingar och ströftåg. Gustaf Adolf, som fick veta det, varnade fadern, och bad honom efterse, det den hoppfulla gossen icke genom otidig hetta måtte bringa sig om halsen.

Efter stilleståndet vid Stumsdorf begaf han sig på utländska resor och stannade ett helt år i Holland, der han uppmärksamt studerade skeppsbyggeriet och sjöfarten. Sedan for han till Paris; men blef liksom andra resande svenskar af konungen återkallad för att deltaga i tyska kriget. Nu blef han genast kammarjunkare och vid nitton års ålder ryttmästare vid lifregementet. Såsom sådan hade han tillfälle att nära följa konungen och blifva bemärkt. Vid öfvergången af Lech 1632 var Wrangel en af de första, som framstörtade öfver bryggan. I slaget vid Lützen följde han konungen. Denne uppdrog honom att med en befallning rida öfver till venstra flygeln. Wrangel bönföll om tillåtelse att få stanna qvar, emedan konungen hade endast få personer omkring sig. På förnyad befallning måste han dock rida. Vid återkomsten var konungen fallen.

Sedermera tjenade Wrangel under Banér och utmärkte sig vid alla tillfällen, serdeles under svältkriget vid Torgau 1637, då han en gång blef sårad, lamslagen, fångad och till hälften afklädd och plundrad, innan han af de sina återtogs. Vid det stora fälttåget i Pommern

samma höst var han outtröttelig och deltog sedan i alla krigsrörelserna 1638, 1639, 1640 och 1641. Såsom vi förut berättat, uppstod mellan Banér och gamla Herman Wrangel, bägge stolta och korta om hufvudet, ett missförstånd, som slutligen växte så högt, att gamla Wrangel måste lemna sitt befäl och resa tillbaka till Sverge. Detta hindrade likväl icke Banér från att erkänna sonens, Karl Gustafs, förtjenster. Denne blef 1635 öfverstelöjtnant, 1636 öfverste, 1638 d. v. s. vid 25 års ålder general-major; med Dalkarlarna till regemente.

Efter Banérs död var han en af de tre generaler, som gemensamt förde svenska hären; och tillika den, som uti striden vid Wolfenbüttel 1641 uthärdade och afslog Piccolominis anfall och förnämligast bidrog till segern. Åren 1642 och 1643 tjenade han under Torstenson och blef ofta och med framgång använd. Hans segerrika sjötåg åren 1644 och 1645 hafva vi nyligen berättat.

Karl Gustaf Wrangel hade reslig växt, lifliga ögon, välljudande röst och angenämt umgänge, blandadt med en viss ridderlighet. Uti tornerspel och andra idrotter öfverträffades han af få. Han hade ganska goda kunskaper i historia, matematik, krigskonst både till lands och sjös, samt i flere språk. Till lynnet var han klok, driftig, oförskräckt, men derjemnte egensinnig och öfvermodig, serdeles i yngre åren, derföre af befälet icke älskad; men så mycket mer af soldaterna, hvilka han lemnade friare tyglar än Torstenson gjort. Han älskade prakt och vällefnad; men var derjemnte god hushållare. Fadren bad honom att »under kriget taga för sig som de andra; ty »den, som tar något, han har något.» Karl Gustaf Wrangel tog också för sig så rikligen, att han deraf uppbyggde och prydde Sko-klosters slott, den dyrbaraste boning, som någon enskild man i Sverge låtit uppföra.

Under tyska kriget fattade han kärlek till fröken Anna Margareta von Haugwitz från magdeburgska området. Det säges, att gamla Herman Wrangel varit dermed missnöjd, ty han önskade åt sin hoppfulla son en mer

lysande förbindelse än med denna fattiga fröken. Men fadrens stolthet måste vika för sonens kärlek och 1640 firades förmälningen. Vid första barndopet året derpå hade dåvarande generalmajor Wrangel till faddrar åt sitt barn landtgrefvinnan af Hessen och två hertigar af Braunschweig.

FJERDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1646.

Alltsedan det obehagliga fälttåget 1640 och under Torstensons hela befälstid, hade svenska och fransyska härarna varit åtskilda. Båda men hvar för sig sökte framtränga till Österrike, den förra genom Böhmen, den sednare genom Bäjern. Österrike och Bäjern ordnade i följe deraf sin krigsstyrka sålunda. Om sommaren lemnades i österrikiska arfländerna endast ett mindre antal troppar med uppdrag att mot svenskarna gå blott försvarsvis till väga; under det österrikare och bäjrare förenade kämpade mot Frankrike. Men om vintern, och medan de ömtåligare fransoserna hvilade, vände sig samma förenade här mot svenskarna, då dessa blefvo af öfvermagten drifna ur de om sommaren vunna fördelarna, och dessutom i sin vinterhvila oroade. Torstenson insåg svårigheten häraf, och rådde derföre Wrangel att antaga ett nu af Frankrike gjordt förslag om härarnas förening för att sedan med gemensamma krafter angripa den gemensamma fienden. Wrangel följde rådet och underhandlingar i sådan afsigt blefvo genast öppnade.

Med de af Wrangel öfverförda tropparna utgjorde den svenska i Böhmen vinterlägrade hären 15,000 man till häst och 8000 till fot; utan att räkna Königsmarcks flygande tropp och alla besättningar. Denna starka och välrustade här väckte hos de kejserliga mycken farhåga. Men

det gick, som förra åren. Erkehertig Leopold skyndade till München och utverkade bäjerska härens förening med den österrikiska. Sålunda vida öfverlägsen, tågade han mot Wrangel, som måste lemna sitt vinterläge uti Böhmen. Genom passet vid Pressnitz drog han sig öfver Meissen till Thüringen. Erkehertigen följde vid sidan och gick in i Franken. Emellertid var med Turenne öfverenskommelse slutad om svenska och fransyska härarnas förening. Wrangel skickade derföre Wittenberg till Schlesien att bevaka Tysklands östra sida; men tågade sjelf uti April åt Westfalen, intog Höxter och Paderborn, gick sedan i Maj till trakten af Wetzlar, förenade sig med Hessarna och i början af Juni med Königsmarck.

Nu väntade han efter öfverenskommelse den fransyska hären, och Turenne hade redan slagit brygga för att gå öfver Rhen; men i detsamma fick denne sednare från Paris befallning att tåga mot Luxemburg, der hans troppar voro mera behöfliga. Detta för svenskarna vådliga löftesbrott sökte Mazarin ursäkta dermed, att om Frankrike öfvergåfve svenskarna, skulle Bäjern öfvergifva österrikarna. Men så skedde ej. Bäjrarna förenades med erkehertigen, och nu kastade sig den öfverlägsna hären, 30,000 man stark, öfver Wrangel. Denne kom i svårt betryck. Mot Torstensons råd och skälig anledning ville han ej våga fältslag mot den starke fienden. Han drog sig tillbaka, intog vid Amoeneburg nära Marburg ett befästadt läger, hvarest han hade god tillförsel och kunde någorlunda skydda Hessen. Erkehertigen kom efter, och då svenskarna icke läto tvinga sig till fältslag, lade han kejserliga hären uti befästadt läger straxt bredvid, och ett svältkrig uppstod, som räckte vid pass fjorton dagar. Detta var vid midsommarstiden. De kejserliga ledo mest. Efter en förlust af 4000 man gingo de till stranden af Niddaelfven. Wrangel följde efter och stannade nära Giessen.

Emellertid klagade svenska både hofvet och fältherrarna högt öfver Frankrikes uppförande. Äfven Turenne förklarade sitt missnöje öfver den ändrade befallningen, och

föreställde Mazarin, huru mycket som kunnat uträttas af de förenade svenska och fransyska härarna. Detta verkade. Från Paris kom tillåtelse att förena sig med Wrangel, hvilket också den 31 Juli nära Giessen verkställdes. Man öfverenskom, att under ena veckan skulle Wrangel, under den andra Turenne utdela befallningarna; men att alla vigtigare företag borde muntligen och gemensamt afgöras. Det länder Wrangel och Turenne till ära, att detta delade öfverbefäl aflopp utan några vådliga tvister.

Det var vid denna tiden, som Torstenson fick resa hem, och Wrangel utnämndes till fältmarskalk med 17,000 R:drs lön. Tillika kom från Stockholm befallning »att gå »rakt på Bäjern; icke spilla tid med belägringar, utan att »om möjligt öfvertala fransmännen att strida så väl vinter »som sommar.» Drottning Kristina skref dessutom enskildt och uppmanade Wrangel, »att visa sig företrädaren värdig.»

Erkehertigen hade uti sitt läger vid Friedberg och Nidda-elfven ganska rik tillförsel; de förenade vid Giessen stodo i utätet land. De beslöto derföre bana sig väg åt Bäjern, och innan erkehertigen hann förekomma det, gingo de vid Bonnameis öfver Nidda-ån. Båda härarna på hvar sin sida om den smala men högstrandade elfven besköto hvarandra i några dagar, men ville ingendera angripa. Erkehertigen gick sedan åt norr i tanka att locka de förenade efter sig. Men dessa skyndade i dess ställe åt söder förbi Hanau, Aschaffenburg, Heilbronn, i slutet af Augusti öfver Donau vid Donauwerth, i början af September öfver Lech vid Oberndorff. De till båda strömmarnes försvar sammanrafsade bäjerska bönderna blefvo slagna, lätt och med ringa förlust för svenskarna. Bland de sårade nämnes här för första gången öfverste Grundel, sedermera bekant under namnet Helmfeldt.

Förskräckelsen i Bäjern blef stor. Kurfursten flydde till Braunau och befallde rifva alla broar i det strömskurna landet. Tillika klagade han bittert öfver, att er-

kehertigen lemnat honom försvarslös. Denne sednare skyndade genom öfra Pfalz tillbaka till Bäjern, och kom just i rättan tid för att befria Augsburg från en belägring af de förenade härarna. Dessa måste draga sig tillbaka till Schwaben, erkehertigen följde efter, men framträngde oförsigtigt nog ända öfver Illerfloden och blottade sålunda Bäjern. De förenade, som dragit sig åt norr, begagnade tillfället, kastade bakom honom hela sin här öfver Lech in i Bäjern igen, och sände ströfvare, som härjade landet ända till München. Sjelfva den förenade hären stannade på östra sidan af Lech och utstängde i nära fjorton dagars tid erkehertigen ifrån Bäjern, medan detta land af svenska och franska ströfvare härjades. Ändtligen den 7 Nov. lyckades det för erkehertigen att vid Thierhaupten tränga sig öfver floden in i Bäjern igen. Men nu delade sig hans här. Erkehertigen sjelf med österrikarna gick hemåt; bäjrarna lemnades att nästan ensamma försvara sitt land.

Det hade nemligen uppkommit missförstånd mellan dessa hittills under hela kriget troget förenade bundsförvandter. Kurfursten Maximilian hade nu liksom alltid uppoffrat ganska mycket för utrustning och underhåll af sina troppar. Också hade dessa ej sällan segrat, österrikarna nästan aldrig; likväl gällde hos kejsaren Trautmanedorff och Schlick mer än kurfursten; och denne sednare såg nu sitt land under ett fälttåg två gånger blottställdt för fienden, ehuru erkehertigen hade en så betydlig styrka under sitt befäl. Maximilian klagade derföre öfver kejsarens otacksamhet, öfver trötthet vid kriget, öfver landets utarmade tillstånd, och tillkännagaf sin önskan att sluta enskildt stillestånd, måhända fred. Detta var just hvad franska hofvet önskade, nemligen att skilja Bäjern från Österrike, och att bibehålla det förstnämnde tillräckligen starkt, för att i framtiden kunna blifva en motvigt mot det sednare. Tillika var man afundsjuk öfver Sverges framsteg. Af dessa skäl kom från Paris befallning till Turenne att icke inbryta i Bäjern, utan lemna

dess kurfurste stillestånd. Wrangel, som såg hela landet öppet och efter erkehertigens bortgång nästan utan försvar, hade ämnat öfversvämma detsamma ända till Inn och derstädes taga vinterqvarter. Då derföre Turenne vägrade att följa, blef Wrangel högeligen uppbragt; han hotade, han föreställde, han bad; men allt fåfängt. Turenne sjelf ogillade franska hofvets befallning och skref till Paris, »huru sällsynt det tillfälle vore, som nu försummades; huru svenskarnas öfvermagt icke kunde egentligen »blifva så fruktansvärd.» Det hjelpte ej. Han måste lemna Bäjern och taga vinterqvarter i Schwaben kring Donau. Svenskarna voro tvungna att följa. De stannade vid Bodensjön.

Medan underhandlingarna om stilleståndet fortsattes, beslöt Wrangel att icke låta tiden och vintern gå onyttigt förbi. Det var kändt, att under alla de fälttåg, som förhärjat Schwaben, hade folket från kringliggande landskap fört sina dyrbarheter till Bregenz, en liten vid Bodensjön belägen stad, hvilken genom aflägsenhet och serdeles trånga och bergiga tillvägar ansågs skyddad mot fiendtliga anfall. Wrangel vågade försöket. Några mutade bönder ledde tropparna öfver bergen. Hopar af landtfolk visade sig och gjorde tappert motstånd, men blefvo nedskjutna. Sjelfva juldagen togo svenskarna staden och på samma gång ett byte, som värderades till 40 tunnor guld, det ville då för tiden säga 4,000,000 d. s. m. Det säges, att Wrangel behöfde 500 vagnar till dess bortförande. Der samlades grundplåtarna till Skoklosters präktiga slott.

Schweitzarne, som oroades och började rusta, blefvo genom fredsförsäkringar lugnade. Wrangel angrep sedermera staden Lindau; men måste efter betydlig förlust af tid och folk upphäfva belägringen, hvarpå han tog vinterqvarter i södra Schwaben.

under Königsmarck var i början af året på egen hand uti Westfalen. Sedan Juni månad följde han hufvudhären.

ÖSTRA SIDOHÄREN,

nära 5000 man stark, blef under Arvid Wittenberg i April afsänd till Schlesien. Der mötte Montecuculi med lika styrka och lycka. Men fram på sommaren fick Wittenberg från Sverge 3000 man till förstärkning. Nu måste Montecuculi efter en förlorad träffning vika undan åt Mähren, hvarefter Wittenberg gjorde ett hastigt infall i Böhmen, samt undsatte svenskarna i Olmütz, Neustadt och Eulenberg. Krems och Korn-Neuburg hade redan blifvit af de kejserliga tvungna till dagtingan. Wittenberg gick derföre tillbaka till Schlesien, hvilket land han vid fälttågets slut till större delen innehade.

FEMTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1647.

Den i förra kapitlet omtalade underhandlingen om stillestånd med Bäjern fortsattes under början af året 1647. Kejsaren sökte på allt sätt motarbeta den. För att stifta misstroende erböd han Sverge enskild fred. Till hela bäjerska hofvet skref han afstyrkande, varnande bref, men allt förgäfves. I början af Mars afslutades stilleståndet. Det omfattade å ena sidan Sverge, Frankrike, Hessen och kurfursten af Trier; å den andra bröderna, kurfurstarna af Bäjern och Köln. Vilkoren voro, »att Köln och det »egentliga Bäjern skulle befrias från fiender; men Öfra

»Pfalz stå öppet för genomtågande; kurfurstarna skulle »iakttaga fullkomlig neutralitet, och vid afskedande af sina »troppar icke visa någon slags väld genom att öfverlem-»na dem åt en eller annan af de krigförande magterna; »stilleståndet skulle inom 5 månader å ömse sidor stad-»fästas, och borde till den allmänna freden förlängas.»

Kejsarens ställning syntes nu ganska betänklig. Den ena efter den andre af hans bundsförvandter blef tvungen att med fienderna ingå stillestånd. Brandenburg 1640, Kur-Sachsen 1645, Bäjern, och straxt derefter Mainz 1647. Han stod ensam mot sina fiender; mot samma fiender, som förut varit både honom och hans bundsförvandter tillhopa öfvermägtiga.

Men denna betydliga framgång alstrade å andra sidan oenighet. Frankrike ville förekomma en alltför stor öfvervigt hos svenskarna, likasom hos kejsaren; de ifriga katolikerna började också tala högt om gudlösheten af att hjelpa en kättersk, och helt och hållet stjelpa en rättrogen furste; hvarförutan försvaret mot spanska Nederländerna fordrade folk. Af sådana orsaker fick Turenne genast efter stilleståndets afslutande befallning att öfvergifva Wrangel. Han lydde, fast ogerna; och tvang i förbigående kurfursten af Mainz att äfven ingå neutralitet.

Sverge och Österrike stodo således hvar för sig, stat emot stat. Sverge blef den anfallande. Königsmarck var redan i Februari skickad uppåt Westfalen för att der hålla stången mot hertigen af Lothringen. Wrangel sjelf gick i medlet af Mars från Schwaben, förenade sig vid Nördlingen med Gustaf Adolf Lewenhaupt, hvilken medförde friska troppar från Sverge, tågade sedan åt Franken, eröfrade efter 14 dagars belägring Schweinfurt; derifrån åt Böhmen, der han förenade sig med Wittenberg och började belägra den vigtiga, väl försvarade staden Eger.

Kejsaren hade återigen fast med ökad svårighet uppsatt en betydlig här. Men det var än svårare att skaffa en duglig härförare. Gallas dog just i samma dagar; hade

dessutom förlorat allt anseende; likaså den ur fångenskapen hemkomne Hatzfeld. Erkehertig Leopold hade under förra fälttåget visserligen varit mindre olycklig än de båda förstnämnde, dock långt ifrån lycklig; var derföre också vid kriget ledsen. Piccolomini behöfdes i Nederländerna; Montecuculi var för ung; de andre för obetydliga. Slutligen antog kejsaren i sin tjenst den från Hessen öfvergångne Melander. Så högt hade nöden stigit, att kejserliga härarna i striden för katolska lärans utbredande anfördes af en öfverlöpare, hvilken dessutom bekände sig till reformerta läran.

Men genom denna utnämning tycktes en bättre anda komma öfver österrikiska tropparna. Melander vägrade, att som Gallas, Hatzfeld m. fl. ställa sig under wienska krigsrådets ledning. Han fordrade och erhöll oberoende fullmagt öfver hären. Denna skötte och vårdade han med kraft och framgång. Snart blefvo regementerna fullsatta, väl försedda, ordnade och uppmuntrade till verksamhet och sjelfförtroende. Kejsaren, glad öfver denna början, utnämnde Melander till grefve af Holzapfel. Detta ord betyder *Skogsäpple*. Soldaterna, i sin beundran för Melander, brukade med afseende på detta namn säga: »den som »skall taga riksäpplet från kejsaren, får först ett suräpple »att bita i.»

Den välrustade hären skyndade åt Böhmen för att befria Eger. Kejsaren sjelf, full af glada förhoppningar, följde tåget och tillika flere hans ministrar. Genaste vägen till Eger gick öfver några gods, som tillhörde grefve Schlick, hvilken var ordförande i wienska krigsrådet samt kejsarens gunstling och följeslagare på resan. För att skona sina egendomar, utverkade denne mägtige man, att hären för deras kringgående måste göra en omväg, som fordrade två dagars tid. Ändtligen den 7 Juli nalkades tropparna till Eger. Tre timmar förut hade staden efter ett hjeltemodigt försvar nödgats öppna sina portar för svenskarna, hvilka derstädes funno betydliga förråder, förstärkning för sin här och slutligen en fast plats uti Böhmen.

Likasom Torstenson för sitt ändamål sökte bilda en kedja af svenska fästningar från Stralsund till Wien, så tycktes Wrangel tillämna en dylik från vester till öster, för att tjena till samband mellan honom och Frankrike. Schweinfurt och Eger voro första länkarna deraf.

Att återtaga nämnde vigtiga fästning blef nu kejsarens hufvudsakliga syfte; men det var nästan omöjligt i närvaro af Wrangels hela styrka. Båda härarna stannade, sida vid sida, och började skjuta och svälta på hvarandra. Så lågo de först vid Eger; sedan vid Triebel, ett litet slott norr om Pilsen; slutligen vid Tepla eller Töppel 1). Skärmytslingar föreföllo. Vid Eger gjorde Helmut Wrangel ett nattligt infall i kejserliga lägret och spridde der mycken villervalla. Några svenskar framträngde ända till trappan af kejsarens boning, der de kommo i handgemäng med lifvakten, så att kejsaren i blotta nattkläderna måste taga flykten åt andra sidan. I lägret vid Triebel blefvo svenskarna af De Werth och Montecuculi öfverraskade och ledo en förlust af flere hundrade man, deribland också den ryktbare Helmut Wrangel. I lägret vid Töppel lågo båda härarna tätt bredvid hvarandra på jemna fältet, utan någon slags skilnad emellan sig, mer än förskansningarna. Enhvar väntade fältslag hvar dag och timma. Men fåfängt. Ifrån den 7 Juli till den 8 Sept. hade härarna sålunda mera med hunger än med svärd trängt hvarandra fram och tillbaka på en liten rymd mellan Eger och Pilsen. Men nu inträffade en händelse, som förändrade krigets gång.

Det stillestånd, som kurfursten Maximilian med Sverge afslutat, väckte också inom Bäjern mycket missnöje. De ifriga katolikerna harmades. Krigsbefäl och soldater, vana vid plundringar, trifdes ej med overksamhet och nedsatt sold. I allmänhet föreföll det besynnerligt, att Maximilian i sista stunden öfvergaf sin kejsare, slägtinge och gamle bundsförvandt. Bäjerska generalen Gleen blef missnöjd

---

1) En ort äfven i Pilsens krets.

och tog afsked. Hans kamrater, Sporck och den namnkunnige De Werth, gingo än längre. De sökte locka större delen af bäjerska tropparna till kejsaren. Det misslyckades, och generalerna måste ensamme fly till Österrike; hvarvid ett ändå allvarsammare missförstånd tycktes uppkomma mellan båda staterna. Men å andra sidan lågo jesuiterna öfver Maximilian och sökte förlika honom med Österrike. Polen och Spanien arbetade till samma mål; och man lyckades. Kristinas stadfästelsebref på stilleståndet var redan kommet, då Bäjern på grund af några svepskäl icke blott vägrade att å sin sida bekräfta underhandlingen, utan också slöt nytt förbund med kejsaren och lät sina troppar tåga till dennes sednares hjelp.

Sedan det svåra året 1637 hade svenskarna i Tyskland aldrig sväfvat uti så stor fara. Deras bundsförvandt Frankrike var fjerran och i overksamhet. Bakom hären lågo Kur-Sachsen och Brandenburg, längtande efter tillfälle att jaga bort de förhatliga främlingarna; framföre hären kommo kejserliga och bäjerska tropparna, efter föreningen nära tre gånger så starka som de svenska. Enda, men aflägsna hjelpen var förening med Königsmarck och hessarne, samt möjligtvis med återvändande fransmän. I afsigt att söka denna hjelp, gick Wrangel genom passet vid Pressnitz in uti Meissen, skyndade hastigt och skonsamt genom detta land för att ej reta dess kurfurste, sände Wittenberg till Schlesien att skydda Pommern och fästningarna i Mähren och tågade sjelf åt Westfalen. Melander följde efter. Svenskarna ansågos förlorade, och det var så mycket vådligare, som oenighet uppstod mellan Wrangel och Königsmarck, och denne sednare under allehanda skäl tvärtemot Wrangels befallning stannade sjelf qvar vid Rhen och sände blott några få regementer hufvudhären till hjelp. Men först lemnade Melander sina troppar tvenne veckors rastetid uti Kur-Sachsen; redan detta gaf svenskarna något försprång; sedermera förföljde han icke Wrangel norr åt Westfalen, utan angrep i dess ställe Hessen. Han uppgaf som orsak härtill, att bäjerska hjelp-

tropparna icke ville längre aflägsnas från sitt land. Andra och de flesta säga, att Melander sjelf ville genom ett infall i Hessen tillfredsställa sitt hat och sin hämndlystnad mot landtgrefvinnan. Men i detta utätna och bergiga land ledo hans troppar mycket så väl genom brist, som genom de hessiska böndernas sjelfförsvar. När Melander ändtligen efter vilda härjningar lemnade nejden, var hans här mycket försvagad, och årstiden för sen till större företag. Svenskarne voro räddade. Wrangel hade nemligen fått tid att ordna och förstärka sig; slutligen också genom Königsmarcks ankomst. Äfven fransmännen skyndade svenskarna till hjelp. Melander måste derföre tänka på hvila och förstärkningar. Bäjrarna togo vinterqvarter i Franken; de kejserliga kring södra gränsorna af Hessen, hvilket land Melander i det yttersta ville plundra; svenskarna stannade i trakten kring Halberstadt och Hildesheim.

VESTRA SIDOHÄREN.

I Februari månad detta år blef Königsmarck med en hop troppar skickad från Schwaben till Westfalen för att skydda Hessen och bibehålla förbindelsen med Nord-Tyskland. Här tillbragte han hela våren och sommaren under en i det hela fördelaktig strid mot de kejserliga och mot kurfursten af Köln, hvilken ej antog det för honom på samma gång som för Bäjern afslutade stilleståndet. Det var under denna strid, som Königsmarck erhöll Wrangels befallning att skynda till hufvudhärens förstärkning mot de förenade kejserliga och bäjerska tropparna. Oaktadt fältherrens befallning och härens vådliga belägenhet, sände Königsmarck blott några få regementer, och stannade sjelf med de flesta qvar i Westfalen för att, som han sade, ej derstädes lemna fienden fritt fält. Wrangel harmades öfver denna olydnad och klagade hos regeringen. Äfven Kristina blef missnöjd, men vågade ej stöta Königsmarck för hufvudet. Hon beslöt dölja sin ovilja,

och bad Wrangel göra detsamma. I November förenade sig ändtligen Königsmarck med hufvudhären.

Hertig Bernhards efterlemnade här bestod hufvudsakligen af tyskar, hvilka, ehuru nu i många år under franskt öfverbefäl och tillsammans med franska troppar, dock alltid höllo sig tätt tillhopa och utgjorde likasom en för sig sjelf bestående afdelning. Deras förnämsta ledare efter Bernhards död voro i början Erlach och Taupadel, i sednare år Reinhold von Rosen. Af flere anledningar voro dessa troppar missnöjda med Frankrike och med Turenne. Detta missnöje öfvergick till uppror, när de i början af året skulle föras åt Belgien. Turenne kunde hvarken med ondo eller godo förmå dem att längre stanna i Frankrikes tjenst. Tillsammans utgörande elfva regementer, bröto de upp och öfvergåfvo fransmännen samt förklarade, att de ämnade återgå i tjenst hos Sverge, hvilken magt de ursprungligen tillhört, och som fortfor att på Tysklands jord kämpa för Tysklands både borgerliga och andeliga frihet. Häldst ville de komma under Königsmarck. Men hvarken Sverge 1) eller Königsmarck var serdeles angelägen om deras mottagande, dels för att ej stöta Frankrike, dels på det ej weimarianernas sjelfsvåld, stora anspråk och uppstudsighet skulle smitta svenskarna. Å drottning Kristinas vägnar sökte man derföre genom allvarliga föreställningar öfvertala dem att stanna i Frankrikes sold; men när de, otåliga deröfver, hotade att gå till kejsaren, kommo Frankrike och Sverge öfverens om, att tropparna skulle mottagas af Königsmarck, hvilket ock skedde. Men af ofvannämnde skäl sökte denna general att så mycket som möjligt hålla dem skilda från sitt öfriga manskap.

ÖSTRA SIDOHÄREN

stod i Schlesien under Wittenberg. Den kämpade i början af året emot de kejserlige under Montecuculi. I Maj

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 6 Aug. 1647.

kallades båda med sina troppar, den ene till Wrangels, den andre till Melanders hjelp och följde dem under sommaren. Uti Schlesien förehades under tiden endast några smärre rörelser. Frampå hösten kom Wittenberg med sina troppar tillbaka till nämnde landsort; och gick åt söder för att undsätta det hårdt belägrade Iglau. Men på vägen mötte underrättelse, att staden blifvit af de kejserliga eröfrad; hvarföre Wittenberg lade sina troppar i vinterqvarter i Norra Schlesien.

SJETTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1648.

Bäjern sökte att hos Frankrike ursäkta det gjorda stilleståndsbrottet genom den invändningen, att det gällde blott Sverge, men icke Frankrike; hvilket sednare land således borde å sin sida lemna Bäjern i fred. Det tycktes, som Frankrike i början godkänt skälet; men från Stockholm kommo så allvarsamma bref, och saken var i sig sjelf så betänklig, att Turenne snart fick befallning uppsäga stilleståndet med Bäjern och understödja Wrangel. Deras förening skedde i Januari i trakten kring Frankfurt am Mayn. Wrangel med Königsmarck hade 17,000, Turenne 7000 man. Melander, ännu ej tillfrisknad efter ett svårt sår, och med en af mödor uttröttad och förminskad här, jagades ur sina vinterqvarter nedåt Schwaben, förföljd af de förenade. Under vägen gjorde Königsmarck en utflykt åt Böhmen samt undsatte det belägrade Eger, hvarefter han skyndade till Wrangel igen.

I Schwaben togo alla härarna några veckors hvila. Men den 1 Maj bröto Wrangel och Turenne återigen upp och gingo mot Günzburg, der fienden låg. Melander in-

väntade ej ankomsten. Han drog sig tillbaka på vägen åt Augsburg för att mot denna fästning stödja sin underlägsna här. De förstnämnde fältherrarne ville vid underrättelsen om detta återtåg göra jagt på fienden, hvarföre Turenne med tre och Wrangel med sex regementer hästfolk skyndade efter. När de om aftonen den 6 Maj nalkades Zusmarshausen, en liten stad vid Zusambäcken, sågo de på afstånd Melanders hela här, lägrad på en höjd. Wrangel och Turenne voro för svaga att angripa. De drogo sig derföre hastigt tillbaka för att ej blifva bemärkta; men skickade också genast befallning till den öfriga hären att, så fort som möjligt, skynda till stället. Så skedde. Trossen lemnades efter, och alla tropparna uppbröto från Lauingen, gingo i sträcktåg hela natten igenom samt anlände kl. 2 på morgonen inemot Zusmarshausen.

I dagningen gick hela hären rakt emot fienden; Wrangel och Turenne med rytteriet i spetsen. Melander, ehuru okunnig om sina motståndares företag, hade likväl brutit upp för att fortsätta återtåget. Bäjerska tropparna voro redan afgångna och de kejserliga stodo färdiga att följa, då Wrangel och Turenne kommo till stället, och utan att afvakta understöd af sitt fotfolk började angripa. Det var Gustaf Kurck med 800 valda ryttare, som ledde anfallet. Men 1400 man af kejserliga fotfolket under Monteocuculi, stående mellan skog och träsk, försvarade sig både tappert och länge. Först, sedan Königsmarck började att kringgå sidan, veko de något tillbaka, men fattade ånyo stånd och kunde ej fördrifvas, förr än flere svenska och fransyska fotregementer tillkommit. Just som Montecuculi för andra gången nödgades draga sig tillbaka, kom Melander från förtropparna med betydlig förstärkning 1). De kejserliga stannade för tredje gången, och begynte försvara sig. Men genast i början af denna tredje

1) Berättelserna äro olika; somliga säga, att Melander deltog i striden från dess början.

skärmytsling fick Melander en kula genom högra skuldran. Han kunde ej mer sitta till häst; men ehuru matt och öfverhöljd af blod, lät han på fyra korslagda pikar bära sig till de farligaste punkterna. Då några soldater började vika, ropade han häftigt: »soldater! kamrater!» mer hann han icke säga, ty en kula genomborrade i detsamma bröstet. Hans död spridde förvirring, och Montecuculi måste för tredje gången vika tillbaka. Dennes förnyade och kraftiga försvar hade likväl räddat hären från fullkomlig förstöring. De bäjerska tropparna, hvilka förut afgått från Zusmarshausen, hade nu hunnit till Heinhofen på östra sidan Schmutterbäcken. Här fattade de stånd, besatte passet och skyddade samt upptogo de efterkommande österrikarna. Hertig Ulrik af Würtemberg på kejserliga sidan stod med sina ryttare vid passet och skyddade bron, orörlig, fastän midt i kulregnet från de svenska kanonerna, orubbelig, fastän fem hästar blefvo under honom skjutna. Hans köld räddade hären för andra gången. Svenska och fransyska fotfolket hade ännu icke hunnit till passet. Derföre och emedan aftonen inbröt, ville Wrangel och Turenne icke med blotta rytteriet angripa så fördelaktigt ställda fiender. Dessa åter ville ej afbida ett anfall dagen derpå, utan drogo sig under nattens mörker till det en mil derifrån belägna Augsburg. De hade förlorat nio kanoner, nästan all trossen och 2000 döda, deribland fältherren Melander sjelf. Denna träffning är det, som ofta omtalas under namn af »slaget vid Zusmarshausen.»

Weimarianerna voro oaktadt den ingångna öfverenskommelsen ett beständigt trätofrö mellan svenskar och fransmän. Derföre blef genast efter träffningen Königsmarck med de weimarska och en hop andra troppar afskickad till Böhmen, dit äfven Wittenberg borde skynda från Schlesien. Tillsammans skulle de hindra kejserliga utskrifningar och tillika ditdraga en del af de i Bäjern varande österrikiska tropparna.

Sjelf gick Wrangel rakt mot Lech, just till det ställe der Gustaf Adolf för mer än sexton år sedan verkställde sin öfvergång, hvarvid Wrangel sjelf, då en nittonårig ryttmästare, var en bland de första, som öfver bryggan skyndade fram mot Tilly och dess walloner. Nu blef öfvergången ej så vådlig. Gronsfeld, hvilken efter Melander tagit öfverbefälet, stod på andra sidan, men vågade icke göra motstånd. Svenskar och fransmän utbredde sig obehindradt öster om Lech. Bäjrarna ämnade först försvara sig bakom Iser; men öfvergåfvo försöket och drogo sig tillbaka ända till Inn. Så lemnades hela landet öppet. Den sjuttioåttaåriga kurfursten måste ånyo fly från sin hufvudstad, först till Wasserburg, sedan Inn utföre till Braunau, slutligen ända till Salzburg. Borgare och till och med bönder följde exemplet och rymde till skogarna och bergen. Byarna stodo öde och man såg mångenstädes ovaktad boskap ströfva kring landet. Fransmän och svenskar mötte intet motstånd utom af det nybefästade München. De härjade vildt, serdeles fransoserna 1). Fältherrarna hade önskat att öfver Inn tränga fram till Österrike ofvan Ens, der protestantiska bönder väntade deras ankomst för att göra uppror; men sommaren blef ovanligt regnig och vägarna derigenom för kanoner obrukbara. Alla genom Bäjern från Alperna nedströmmande floder växte till så ovanlig höjd, att krigsrörelserna också deraf betydligen försvårades. I nöden hade äfven Piccolomini blifvit af kejsaren tillkallad och stora rustningar förehades. Af alla dessa skäl var det omöjligt eller åtminstone vådligt att intränga i Österrike. Sedan Bäjern blifvit alldeles uttömdt, måste de förenade härarna draga sig derifrån, hvarunder Wrangel var nära att på ett jagtparti blifva af De Werth öfverraskad och tillfångatagen.

1) München. Reich. Archiv. Acta des dreysigjährigen Krieges. I nästan alla specialbeskrifningar om krigshändelserna åren 1646 och 1648 berättas, huru svenskarna visade mera menskklighet, ordhållighet och oegennytta än fransmännen.

Turenne ville ej gå åt Öfra Pfalz, hvarföre Wrangel måste följa honom genom Schwaben åt Franken till. Här träffade dem underrättelsen, att freden ändtligen var afslutad.

VESTRA SIDOHÄREN

bestod förnämligast af weimarianerna, i spetsen för hvilka Königsmarck blef efter träffningen vid Zusmarshausen skickad åt öster, neml åt Böhmen. På ditvägen gjordes honom förslag om Prags intagande genom öfverraskning. En man, benämnd Ernst Odowalsky, af ringa börd och ingen förmögenhet, hade allt från sin ungdom tjenat i kejserliga hären och från soldat stigit till öfverstelöjtnant, då under fälttåget 1639 en kanonkula borttog högra armen och derigenom gjorde Odowalsky till krigstjenst oduglig. De följande åren lefde han derföre i stillhet på en liten egendom i Böhmen. Men år 1647 blef gården af svenskarna utplundrad och så förstörd, att Odowalsky fann sig med hustru och barn bragt till tiggarstafven. Han for till Wien, fick af kejsaren mundtligt löfte om penningar och ny tjenstebefattning; men kunde i krigshofrådet icke bekomma någondera, ehuru han uti nära ett halft år derom beständigt uppvaktade. Slutligen hotade han att söka främmande tjenst. Af liknöjdhet eller kanske tvungna af bristen gåfvo de honom blott ett par hundrade riksdaler och läto honom gå; och han gick till svenskarna, och gaf förslag om Prags öfverraskning. Königsmarck fäste sig dervid, lemnade Odowalsky underhåll, och begärde från Wrangel mera fotfolk till företagets utförande. Wrangel kunde ej efterkomma denna begäran. Königsmarck beslöt att våga företaget med den styrka, han hade; visserligen ett betydligt rytteri, men af fotfolk blott 500 man. Förslaget kändes blott af Königsmarck och Odowalsky. Alla andra fördes bakom ljuset. Det hette först, att man ämnade angripa Ellenbogen; sedan Pilsen; men från nejden af sistnämnde stad gick Königsmarck den 14 Juli till Rackonitz och lät noga besätta

alla derifrån till Prag ledande vägar för att hindra hvarje underrättelse. Den 15 Juli gick han i sträcktåg till en liten skog, belägen två svenska mil från Prag. Här stannade han, meddelade åt befäl och soldater sitt beslut, samt underrättelse, om hvad hvar och en skulle göra; lösen blef *Gud med oss;* fälttecknet en grön qvist uti hatten.

Prag är anlaggdt på båda stränderna af Muldafloden; på östra sidan ligger den så kallade gamla eller stora staden; på vestra sidan kejserliga slottet, flere rika kloster och de förnämares byggnader; denna delen kallades *Lilla Sidan* och var den, som skulle bestormas.

Klockan 12, natten mellan den 15 och 16 Juli, anlände Königsmarck till det så kallade hvita berget vester om staden. Genast vid ankomsten hörde han rörelse och rop från murarna, och trodde sig förrådd; men Odowalsky påstod, att bullret endast förorsakades af det vanliga vaktombytet. Detta var också händelsen. Straxt derefter hördes klosterklockorna ringa till ottbön; men sedan afstannade rörelsen, och hela staden låg försjunken i tystnad och sömn. Nu framgick Odowalsky, åtföljd af fotfolket. Hundrade man deraf förde han till en courtine, på hvilken de klättrade upp. En skildtvakt märkte försöket och började ropa; men försent, ty han blef genast kastad utföre vallen. Odowalsky skyndade till närmsta port, der vakten blef nedhuggen, dörrarna uppbrutna och vindbryggan fälld, hvaröfver först det öfriga fotfolket och litet derefter Königsmarck med allt rytteriet skyndade in. Bryggan till gamla staden blef genast besatt, på det ej från denna folkrikare del hjelp skulle komma; och i och med detsamma var eröfringen af *Lilla Sidan* i Prag fullbordad. Den hade kostat svenskarna en död och två sårade.

Bytet blef det största, som under trettioåra kriget någonsin vanns. Alltsedan 1632 hade Prag varit af svenskarna ofta hotadt, men aldrig intaget; det ansågs nästan ointagligt. Till Prag hade derföre alla förmögnare i vidt kringliggande landskap räddat penningar och dyrbarheter,

och på Lilla Sidan bodde just de förmögnaste. Nu gafs allt till spillo för tre dagars plundring. Königsmarck hade dervid föreskrifvit, att kejserliga skattkammaren skulle lemnas orörd för svenska kronans räkning; tillika hade han åt hvar och en af sina höfdingar anslagit något visst af de förnämsta husen till plundring och egendom. Men den lössläppta soldaten aktade föga dessa förbud; flere af de utmärkta husen blefvo af knektarna plundrade; äfven den kejserliga skattkammaren uppbröts och genomströfvades, till dess Königsmarck kom i egen person och tog det återstående i beskydd.

Bland detta återstående var en boksamling som fyllde 30 lårar, en stor mängd dyrbara taflor, skådepenningar, konstsaker, sällsynta handskrifter, m. m. allt högeligen välkommet för den bok- och konstälskande drottning Kristina. Uti redbart mynt, samt i guld och silfver blef hennes lott icke så betydlig, ty soldaterna hade förstått att genast uppsöka och bortsnappa allt sådant. Åttatio metall- och en oräknad mängd jernkanoner blefvo tagna, jemnte stora krigsförråder. Helt nyligen hade kejsaren derifrån bortfört böhmiska konungakronan; eljest hade äfven den blifvit segrarens rof.

Königsmarck sjelf fick ovanligt stort byte. Hvad han under plundringen tog, vet ingen; men han var en man, som kunde taga för sig, och det berättas, att han från Prag sände fem med guld och silfver lastade vagnar åt Westfalen. Drottningen lemnade honom rättighet att behålla lösepenningen för alla de tillfångatagna verldsliga herrarna. Deremot befallde hon, att den likaledes tillfångatagne kardinal Harrach skulle, såsom icke varande krigare, utan lösen frigifvas. Königsmarck hade väntat något sådant, och derföre redan förut lössläppt kardinalen mot en måttlig afgift. Man känner ej dess belopp. Men det påstås, att Königsmarck i lösepenningar vid detta tillfälle uppburit omkring 80,000 riksdaler.

Odowalsky blef adlad med namnet von Streitberg, fick af svenska styrelsen ett regemente och af Königs-

marck serskildt 6000 riksdaler af de åt denne öfverlemnade lösepenningarna.

Soldaterna togo, man vet ej huru mycket; men man såg dem utstyrda i de grannaste ungerska och österrikiska drägter, med ädelstenar till knappar och fickorna fyllda af klingande mynt. Det säges, att de i ett kloster ensamt funno en grefve Schlick tillhörig skatt, belöpande sig till 100,000 riksdaler. En soldat hade kommit öfver en ring, som infattade en ovanligt dyrbar rubin. Han sålde den till en ryttare för fem riksdaler; denne till en officer för tjugu riksdaler; denne till Königsmarck för tusen riksdaler och en ridhäst; Königsmarck förärade den slutligen till drottningen. Den ansågs vara värd 6000 riksdaler. Allt rofvet skattades till 7 eller af några till 12 millioner riksdaler och många prydnader på så väl konungsliga som adeliga slott uti Sverge härleda sig från eröfringen af Prag.

Det var en lycka för Königsmarck, att allt krigsförrådet i Prag var förvaradt på Lilla Sidan och således kom i svenskarnas våld; eljest hade hans ringa styrka snart och lätt blifvit fördrifven; ty i gamla staden funnos 10,000 vapenföra borgare. Königsmarck insåg dock omöjligheten att med så ringa manskap försvara den vidlyftiga fästningen. Wittenberg blef derföre genast efterskickad och kom. Man gjorde ett försök mot stora staden, men mötte mångdubbel styrka; ty också österrikiska generalen Buchheim hade med sina troppar blifvit ditkallad. Wittenberg började derföre ströfva kring landet. Han eröfrade den starka fästningen Tabor med ovanligt stort byte. Sedermera öfverraskade och tillfångatog han Buchheim sjelf, jemnte flere af fiendtliga befälet. Detta skedde vid Budweiss på samma tid, som Wrangel och Turenne huserade uti Bäjern. Båda svenska härarna voro nära att räcka hvarandra händerna och gemensamt inbryta i Österrike. Det var, som vi förut anmärkt, blott det ovanligt ymniga regnet, som hindrade denna deras afsigt.

Uti Stockholm hade emedlertid unga pfaltsgrefven Karl Gustaf blifvit utnämnd till generalissimus öfver Sverges i Tyskland varande härar. Många orsaker omtalades; t. ex. att Wrangel icke hade nog lycka, icke nog anseende öfver jemnåriga eller äldre generaler; att han ej heller förstod att göra sig af dem älskad. Af dessa anledningar väcktes redan under det svåra fälttåget 1647 flere gånger den frågan, om man ej borde förmå Torstenson att återtaga befälet 1). I följande berättelse skola vi anföra de verkliga orsakerna, hvarföre pfaltsgrefven Karl Gustaf valdes. Man ville likväl icke stöta Wrangel, utan smickrade honom på allt sätt, och det finnes ej heller spår, att han visat något missnöje öfver den skedda utnämningen.

Med en förstärkning af 4000 man afseglade pfaltsgrefven från Sverge, och ankom till Prag den 24 September. Genast började anfallet mot gamla staden. Svenskarna lades i tre läger, det första under Magnus Gabriel De la Gardie, Gustaf Adolf Lewenhaupt och Paikull; det andra under Königsmarck, det tredje under Wittenberg. Man hoppades framgång, ty staden hade få kanoner och, svag besättning; men vid stormningarna mötte hårdt motstånd. Borghöfdingen, grefve Rudolf Colloredo, försvarade sig med kraft. På presternas lifliga uppmaningar grep borgerskapet mangrannt till vapen; likaså studenterna. Under anförande af den tappre jesuiten Placki, utmärkte sig de sednare ganska mycket. En student, vid namn Wunsch, försvarade under en af stormarna Muldabryggan mot, som det säges, 18 svenska soldater. Äfven prester och munkar togo ifrig del i striden och många sådana finnas i förteckningarna öfver döda och sårade. På detta sätt växte försvararnes antal till tre gånger så stort, som de angripandes; och dessa försvarare voro eldade af mod och ifver att mot främlingar skydda sin fädernestad.

---

1) Riksark. Rådsprot.

Svenskarna, öfverlägsna i vapen och vana, skulle dock slutligen hafva segrat öfver mängden. Redan voro murarna på en sträcka af 600 fot nedskjutna, och svenskarna hade fått fast fot i vallarna, ja inom sjelfva staden, då kejserliga hjelptroppar till ett antal af 8000 man nalkades; så att pfaltsgrefven måste upphäfva belägringen. Han tågade ned åt Budweiss för att understödja Wrangel, då underrättelse kom, det freden var afslutad.

ÖSTRA SIDOHÄREN,

under Wittenberg, kämpade i början af året emot Buchheim. Ingenting serdeles föreföll. Efter eröfringen af Prag blef Wittenberg ditkallad, och följde sedan Königsmarcks troppar till fälttågets slut.

SJUNDE KAPITLET.

OM KRIGSHÖFDINGARNA UTI KEJSERLIGA HÄRARNA.

Bland Tysklands furstar uppstod under denna tiderymd ingen märkligare man. Hertig Bernhard dog; kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg var för ung, Maximilian af Bäjern för gammal; hela den öfriga fursteskaran obetydlig. De öfverträffades alla af hessiska landtgrefvinnan Amalia Elisabet, om hvilken vi i det föregående ofta talat.

Sedan Tilly, Pappenheim, Altringer och Wallenstein inom kort tid lemnat skådebanan, framstod *Matthias Gallas* som den förnämsta kejserliga krigshöfdingen. Han var af italiensk börd, född 1589. Under italienska, tyska och nederländska fälttåg utmärkte han sig fördelaktigt och

steg till värdigheten af general. Efter Wallensteins död blef han jemnte kejsarens äldste son satt i spetsen för österrikiska hären; och vann i sådan egenskap den stora segern vid Nördlingen; dock mindre genom egen förtjenst än genom Piccolominis hjelp och hertig Bernhards förhastande. Nämnde seger var dock i ett hänseende olycklig både för Gallas och för kejsaren; ty man fick derigenom en så hög tanka om denna krigare, att man envisades qvarhålla honom vid befälet, oaktadt flere sedermera kommande olyckor. Detta kostade kejsaren många krigshärar, och Gallas fick den ena gången efter den andra till egen förödmjukelse sjelf erfara och för andra tydligen ådagalägga, att han icke var verket vuxen. Han saknade drift och beslutsamhet; men var i dess ställe envis och egensinnig. Till slut började han i glaset söka tröst öfver sina många motgångar. Man kan väl icke egentligen säga, att Gallas någonsin blef slagen uti en större drabbning; men sådant kom deraf, att han efter segern vid Nördlingen aldrig blottställde sina vunna lagrar, utan sökte genom fram- och återtåg samt svältkrig förstöra sin fiende. Men detta var just det farligaste för Gallas sjelf; ty han visste aldrig bereda sina troppar goda qvarter och riklig tillförsel, och slutade derföre vanligtvis med att förstöra sin egen här. Soldaterna sade derföre, att han var icke en *härföråre*, utan en *härförstörare*. Han gjorde skäl för detta namn första gången vid Rhen emot hertig Bernhard 1636; sedan mot Banér 1637 och 1638, hvarför han också 1639 fick afsked och blef ordförande i krigshofrådet i Wien. Men kejsarens gunstling, Trautmansdorff, bibehöll dock en fördelaktig tanke om Gallas. Derföre, då Piccolomini 1642 blef af Torstenson vid Leipzig besegrad, togs Gallas åter till nåder och fick öfverbefälet. År 1644, efter den ömkliga utgången af tåget till Holstein och svältkriget vid Bernburg, blef han för andra gången afskedad; men efter slaget vid Jankowitz för tredje gången kejserlig fältherre igen. Genast derefter insjuknade han af gikt, och dog samma vinter.

Hans medtäflare *Hatzfeld* synes hafva varit till och med Gallas underlägsen. Slagen af Banér vid Wittstock, af Torstenson vid Jankowitz, förlorade han både befäl och anseende.

Mer än båda dessa fältherrar var kejsarens broder *erkehertig Leopold Wilhelm* både lycklig och skicklig; likväl ingendera tillräckligt för att besegra svenskarna.

Slägten *Piccolomini*, med anor från åttonde århundradet, härstammade från Rom. Den räknar bland sina medlemmar många utmärkta män; två påfvar, två kardinaler, en jesuitergeneral, flere utmärkta prelater, vetenskapsmän och krigare. En bland dessa sednare blef gift med en arragonisk konungadotter på sidolinien, och fick derföre tillstånd att bära Arragoniens vapen i sin sköld, och dess namn vid sitt eget. Från denna gren, Piccolomini af Arragonien, härstammade den i föregående berättelser ofta omtalade *Octavio Piccolomini*. Han var född 1599, tjente först bland spanska tropparna uti Italien, kom sedan som öfverste åt Tyskland, der han, ehuru utlänning, steg till befälet öfver hela kejserliga hären. Såsom sådan var han svenskarnas farligaste motståndare. Under 1640 års fälttåg kunde Banér mot honom ingenting vinna. År 1641 jagade han Banér ur Öfra Pfalz, och man kan tillägga, ur lifvet. År 1642 trängde han genom kloka tåg Torstenson ur kejserliga arfländerna tillbaka till Sachsen; och i nödens stund 1648 blef han åter tillkallad för att rädda Österrike och Bäjern. Att Piccolomini var ganska skicklig, erkändes af alla; men han var deremot icke lycklig. Svenska höfdingarna gladde sig dock alltid, så snart Piccolomini kallades till Nederländerna; och Gallas eller Hatzfeld kom uti hans ställe. Octavio Piccolomini var en utmärkt skön man, med lifliga ögon, gladt lynne, stark hälsa och en kropp, så vig och kraftfull, att han kunde fullrustad springa i sadeln utan att vidröra stigbyglarna. På sin tapperhet gaf han mångfaldiga bevis; ansågs derjemnte vara en klok och rättsinnad man. Kejsaren utnämnde honom till rikafurste,

och konungen af Spanien till hertig af Amalfi; en besittning, som några hans förfäder innehaft. Efter krigets slut gifte han sig med en furstinna af Sachsen-Lauenburg; men afled utan barn.

Bäjerska generalen *Johan de Werth*, son af en nederländsk bonde, hade utan uppfostran, börd eller penningar, blott genom mod och duglighet bragt sig upp. Han var känd som den skickligaste partigängare på katolska sidan; en motståndare mot Königsmarck och Taupadel på den evangeliska. Men härjemnte förenades ett våldsamt och rått sinnelag; hans ryttare utmärkte sig för vildhet och härjningar; han sjelf kallades af folket *Den svarta grefven*. Han råkade slutligen i missförstånd med kurfursten af Bäjern, och dog straxt efter krigets slut.

Dessa voro de förnämsta härförare på katolska sidan. De voro icke många, och med undantag af Piccolomini och De Werth ej heller utmärkta. Då man granskar förhållandet, finner man, att endast erkehertigen och Hatzfeld voro infödda tyskar; De Werth nederländare; Gallas och Piccolomini italienare. Äfven flere härförare af andra ordningen voro utlänningar, t. ex. Montecuculi, De Souches, Gonzaga, Bruay, Isolani, Maradas m. fl. Det är märkvärdigt, att, ehuru nästan hela tyska folkmassan stod under vapen, kunde den likväl icke frambringa en enda fältherre, som förmådde mäta sig med främlingarna: Banér, Torstenson och Wrangel från Sverge; Condé och Turenne från Frankrike; Piccolomini från Italien. Icke i afseende på mängden, men på godheten var det i Tyskland en fullkomlig missväxt på både furstar, krigare, stats- och vetenskapsmän. Så hämnade sig Tyskland på det slägte, som i inbördes split sönderslet sitt eget fädernesland och inkallade främlingar att detsamma än värre förhärja.

ÅTTONDE KAPITLET.

OM KRIGETS HÄRJNINGAR.

Ofvanbeskrifna trettioåra krig var en bland de vildaste fejder, som i sednare tider härjat Europa. Dertill bidrog förnämligast den bitterhet, som utmärker så väl borgerliga som troskrig; och detta var från början båda delarna. Sedermera innästlade sig deri flere utländska magter, hvilka hyste föga eller intet deltagande för Tysklands lidanden; och slutligen uppväxte under den långa fejden ett förvildadt slägte, som icke ägde begrepp om lagbunden sammanlefnad, icke en gång om Skriftens allmännaste sedebud. I början bestodo härarna ännu till det mesta af soldater, uppfostrade uti ordentliga samhällen och vanda vid tukt och sedlighet. Det var den tiden endast oordentliga partigängare samt kroaterna och dylika half- eller helvilda krigare, som tillåto sig de omenskliga härjningarna. Men när Wallenstein i stort utförde den tanken, att låta hären föda sig sjelf, då upphöjde han på samma gång plundring till rättmätigt skaffande och antog den satsen, att landet var till för härens skull och icke tvärtom. Mer eller mindre följdes hans exempel af de flesta sednare härförare.

Det är också från Wallensteins tid, och den derpå följande, som de bittraste klagomålen öfver våld och plundringar förskrifva sig. Officerarna borttogo alla dyrbarheter eller tvungo förmögna personer, hela byar och städer att utbetala stora lösepenningar för frihet från plundring, mord och brand. Så samlade mången stor förmögenhet och Altringer hade hopskrapat omätliga skatter, hvilka han nedsatt i Genuas och Venedigs banker. För andra, för de flesta, gick penningen, som han kom, med brådska och brott, i spel, dryckenskap och liderlighet, samt qvarlemnade blott fördubblad törst efter nya byten till medel för nya utsväfningar. Dessa befälets exempel

följdes gerna och snart af soldathopen, som fröjdade sig åt friheten från strängare tukt. Snart började krigarne anse som sin egendom allt, hvad landets innevånare ägde, och togo oförsynt kläder, föda, penningar. Då slutligen folket antingen icke ägde något qvar, eller gömde det undan, började soldaterna med pinliga medel framtvinga de dolda förråden. De använde tumskrufvar, stucko svafvel under nagelrötterna och antände det, framtvingade tungan och drogo hårstrå derigenom upp och ned, skuro remmar ur ryggbuden, sågade sönder skenbenen, refvo allt köttet undan fotsålarna och strödde salt i såren o. s. v. Ett uti hertig Bernhards krigshär uppfunnet och ofta användt plågomedel bestod deri, att bakbinda sitt offer, med en kafle spärra upp dess mun och sedan dithälla gödselvatten i den mängd, att magen svällde till onaturlig höjd, hvarefter soldaterna hoppade upp och ned derpå, tills vattnet på sådant sätt åter utpressades ur munnen. Detta kallades *den svenska drycken*, antingen derföre, att den först användes af den i svensk sold stående weimarska hären, eller af hat till svenskarna 1).

Brott födde brott. Snart var det icke mer af egennytta utan af blott skadeglädje, som soldaterna använde dessa plågomedel, och än värre. Landtfolket jagades som vilda djur, ögon utstuckos, öron och näsor afskuros; man band menniskorna tillsammans och utställde dem till målskjutning; barn kastades handlöst mot murarna, i gatan, stundom i elden. Kroaterna till och med stucko lefvande menniskor in i upphettade bakugnar till stekning. Stundom gjorde de alldeles rent hus och nedhöggo innevånarne af alla åldrar, stånd och kön.

Qvinnorna ledo dubbel misshandling. Från intagna byar eller städer blefvo de skocktals drifna till lägren, tvungna att nakna dansa om med soldaterna, och sedan öfverlemnade åt dessas vilda begär. Den make eller far,

1) Stenzels Preussis. Gesch. p. 522.

som bjöd till att skydda dem, blef genast nedhuggen. Mången ädel qvinna måste, för att rädda föräldrar och barn, öfverlemna sig åt de fräcka brottslingarna. Man såg sådana, efter långt och fåfängt motstånd, med vansinnigt hånlöje kasta sig uti soldaternas armar, och sedan vid första tillfälle i dödens. Andra qvarstannade i lägren, den enda plats, som gaf någon slags säkerhet. Så var ofta den åtföljande skaran af qvinnor och barn mångdubbelt talrikare än sjelfva troppen. År 1648 uppgaf bäjerska generalen sjelf, att med den förenade katolska hären af 40,000 man följde 140,000 qvinnor, barn och annat löst folk.

Hvar häldst en sådan svärm framtågade, blef allting innan kort så förtärdt, att blott en öken återstod. Soldaterna till och med roade sig med att ödelägga landet, förderfva planteringar, nedtrampa säd, genombryta fördämningar, uppbränna byar och städer; så att på några dagar förstördes, hvad arbetsamma förfäder behöft och efterkommande behöfde århundraden att uppföra. Banérs härjningar i Böhmen hafva vi redan berättat. Så och än värre huserade hertig Bernhard kring Rhen, Turenne i Bäjern. Under fälttåget 1647 lät Melander blott i Hessen uppbränna sjutton städer, 30 slott och 300 större byar.

Detta förstörande af sjelfva landet jemnte osäkerheten gjorde, att slutligen nästan ingen vårdade sig om att idka studier, handel, handtverk eller jordbruk. Studenten, skrifvaren, gesällen, bonddrängen, alla ville häldre taga svärdet och plundra, än arbeta och plundras. Så uppkom brist, och af bristen sjukdomar och hungersnöd. Redan 1630 bakades nödbröd af ekollon, hampfrö, och allahanda rötter. Längre fram funnos menniskor döda med hö, med jord i munnen. Man såg dem bleka och affallna söka onaturlig näring, stundom på afrättsplatser. Vid kyrkogårdar måste man hålla vakt för att skydda de aflidnas halfmultnade kroppar. Stundom såg man menniskorna springa efter hundar för att döda och förtära dem;

[..]ndom såg man uthungrade hundar angripa och förtära [..]nniskor. På andra ställen gästade vargar i de öde [..]sen och öfverföllo den oförsigtige vandraren. Tropparna [..]lfva, då de måste tåga genom dylika ödemarker, ledo [..]a den förfärligaste hungersnöd. Då uppkommo härjande [..]soter, och inom kort voro hela regementer, hela stads-[..]folkningar likasom bortblåsta från jorden. Hungersnöden [..]ef till uppträden af den rysligaste art. I häktena såg [..]an fångar kasta sig öfver sina döda kamraters lik och [..]ed tänderna slita dem sönder. Man såg brodern äta [..]pp sin döda syster, dottern sin mor. Man såg föräldrar [..] hungrens raseri slagta och förtära sina egna barn, och [..]dan i ånger och vansinne döda sig sjelfva. I Franken [..]de en hop bönder och förrymda soldater sammanrotat [..]g till menniskojagt. De drefvo länge sin näring i trak-[..]n af Forchheim, men blefvo slutligen öfverraskade. De [..]nnos då sittande kring en kokande kittel, fylld af men-[..]skolemmar.

Det långvariga krigstillståndet vände upp och ned [..] begreppen om godt och ondt. Soldaterna förvildades [..]ch kallade sina vederstyggliga brott för *goda gerningar.* [..]udsfruktan och menskligbet deremot var *Satans tjenst.* [..]rester blefvo framför alla andra med raseri förföljda och [..]gade. Många krigare ville aldrig deltaga i gudstjen-[..]en; de uppläste gäckande hela abcd och sade, att deri [..]nehölles alla böner; Gud kunde deraf sammansätta hvil-[..]a ord, han häldst åstundade. Andra mente, att en god [..]orgonöppning vore den bästa morgonvälsignelse. De red-[..]ge, de rättsinnade häpnade öfver hädelserna och brotten. [..]Om det funnes någon Gud, skulle hans straffande ljung-[..]eld krossa de förhärdade.» Så trodde de, och vid brotts-[..]garnas strafflöshet förtviflade mången om Gud, dygd [..]ch evighet, samt öfverlemnade sig snart åt de förut af-[..]skydda lasterna.

Svenskarna voro visserligen ansedda som de minst våldsamma bland dessa vilda skaror, dock äfven de be-drefvo rysliga illgerningar, hvilka fästa tårar, blod och

förbannelser vid de vunna lagrarna. Mångenstädes visar man ännu i skogar och berg de gömställen, der landets olyckliga innevånare stucko sig undan för svenskarna; och länge bibehöll sig det bruket, att skrämma olydiga barn för svenskarna, likasom annorstädes för Busen. Ännu sjunges i synnerhet uti Böhmen en visa, hvilken har afseende härpå, och hvaraf de vanligaste verserna lyda sålunda:

Der Schwede ist gekommen,
Hat alles weggenommen;
Die Fenster eingeschlagen;
Das Vieh davon getragen.
Buh! Buh! Buh! Der Schwede! 4)

Före krigets utbrott var Tyskland måhända det lyckligaste land i Europa, med handel, handtverk och åkerbruk i blomstring. Men kriget förstörde innan kort allt. Första fälttågen gingo någorlunda skonsamt öfver, men de härjningar, som Mansfeld och hertigen af Braunschweig i norra och vestra Tyskland anställde, voro ett prof på det, som komma skulle. Ty Wallenstein kom, och norra Tyskland och Böhmen blef alldeles utsuget. Efter den frejdade krigarens exempel blygdes man ej mer för att plundra. Banér, Gallas och Hatzfeld gemensamt gjorde under fälttågen från år 1636 till 1641 hela nordöstra Tyskland till en sådan ödemark, att der intet krig sedermera kunde föras. Under samma tid blef vestra Tyskland på samma sätt behandladt af bäjrare, fransmän och weimarianer. Under fälttågen från 1642 till 1646 hvälfdes kriget tillbaka öfver Schlesien, Böhmen, Mähren och norra Österrike, hvilka länder alldeles utplundrades. Åren 1646 och 1648 blef också Bäjern i grund förstördt. Det lilla hörn af Österrike, som afstänges genom Donau och Innfloderna, var af hela Tyskland det enda, som åter-

4) Svensken har kommit och borttagit allt, sönderslagit fönstarne och bortdrifvit boskapen. Buh! Buh! Buh! Svensken!

ordt; det öfriga en ödemark. Städerna hade ej en fjerdedel qvar af sin förra befolkning, och de tomma husen nedrefvos till bränsle. I den lilla staten Würtemberg funnos nära 58,000 hushåll mindre än vid krigets början. Egendomar såldes till en tjugondedel af förra värdet. Åkrarna stodo för det mesta osådda, beväxta med ogräs och träd. Bönderna måste draga plogen sjelfva; handtverkare och konstnärer hade försvunnit; alla skolor voro förstörda; de få öfverlefvande presterna lifnärde sig som skomakare, spelmän o. s. v. Osäkerheten var allmän, dels för krigare, dels för röfvare, dels för vargar, hvilka med erhållen smak på menniskokött ströko, mordgiriga, kring landet.

Så hade Tyskland blifvit tilltygadt, på ena sidan af svenskar, skottar, nederländare, fransmän och weimaraner, hvilka alla gemensamt kallade sig Tysklands beskyddare mot kejsarens förtryck eller mot påfvens irrläror; å andra sidan af österrikare med ungrare, kroater, bäjrare, italienare och spaniorer, hvilka kallade sig Tysklands beskyddare mot utländskt våld och gudlöst kätteri. Tyskarna sjelfva hjelpte båda partierna uti det gemensamma fäderneslandets förstörande.

Några klokare män insågo likväl och beklagade djupt sitt fäderneslands förvillelse och förnedring. Äfven en och annan ädelsinnad författare sökte upplysa det förvillade tänkesättet. Serdeles utmärkte sig häfdatecknaren Wassenberg. Uti sin uppmaning till tyskarna talar han sålunda: »fransoser och svenskar skryta högljudt, att Tyskland är af dem underkufvadt; och i Paris och Stockholm visa de offentligt våra fanor, dem likväl vi sjelfva ryckt ifrån hvarandra, vi dåraktiga tjenare åt en främmande ärelystnad. Konungar, som fordom måste hörsamma vår kejsares kallelse, de besluta nu midt i Tyskland om Tysklands öde; de sammankalla riksmöten, sitta till doms öfver oss och hafva genom vår oenighet blifvit våra herrar. De ropa och vi komma, de tala och vi lyssna, de lofva och vi tro, de hota och vi darra som

»slafvar. Framför våra ögon och midt i Tyskland sätta »de sig ned och afgöra, huru mycket de skola taga ifrån »oss, och huru mycket de skola lemna oss qvar.»

»Redan Gustaf Adolf fordrade sträng undergifvenhet; »han var dock en konung, och en stor konung. Men »hvad skall man väl säga derom, att tyska furstar, pre»later, kurfurstar uppassa en främmande adelsman, fram»bära åt honom kappa, mat, tvättvatten, och mottaga af »honom tillrättavisningar, ja förakt. Uti det från sin kej»sare afvikna Tyskland herrskar han enväldigt, ända der»hän, att han sjelf vämjes vid vår ödmjukhet; såsom då »han vid förläningen af ett tyskt land åt en tysk furste »sade: »denna förläning må vara ett minne af den tyska »furstens bön och den svenska adelsmannens bifall; ty »båda delarna skola för efterverlden synas otroliga.»»

»Med Judaskyssar nalkas dessa våra sig så kallande »befriare. De räcka oss i smyckade bägare ett välsma»kande, långsamt verkande gift. De söka skilja oss från »kejsaren, kejsaren från oss. De uppväcka bland oss mer »än en Masinissa, genom hvilken de hoppas splittra och »sedan kufva Tyskland. Från Rhen, Nordsjön och Öster»sjön speja de efter hvarje strid, som antingen på deras »tillställning eller af vår dårskap oss emellan uppstår, och »straxt äro de, liksom fordom Romarne bland Grekerna, »tillreds att blanda sig deri, först som vänskapliga råd»gifvare, sedan domare, sist herrar.»

»O Tyskland, Tyskland, vakna upp, tänk på dig »sjelf och stå upp från denna dödskamp! Tyskland kan »blott af Tyskland räddas och genom den gudomliga nå»dens sol, likasom en Fenix stå upp ur sin aska. Ej »böra vi hindras genom egenskaperna af katoliker och »protestanter, eller af påfviska och lutheraner, allt namn, »som äro våra arglistiga fiender välkomna. Såsom med»lemmar af en kropp, af en stat, ja som bröder, måste »alla tyskar i kärlek omfatta hvarandra, och med alla »krafter och dygder eftersträfva det stora målet. Ty att »bevara och skydda fäderneslandet, dertill är enhvar, der-

»till äro alla pligtiga. Men att halta på båda sidorna, »att kasta sina blickar än åt Stockholm, än åt Paris, att »bortgifva landskap, att köpa sig frihet, — vid Gud, så»dant är och var aldrig tyskt. Från den stund, som vi »vilja och våga, hvad rätt är, försvinner de få främlingar»nas hela magt. En ärofull frid skall sluta det förstö»rande kriget, och dubbelörnens hufvuden skola bekran»sas, det ena med lagern, det andra med oliven.»

Dessa och dylika uppmaningar verkade mycket, och allt mer, ju längre freden fördröjdes. Sverge och Frankrike hyste också mycken fruktan, att Tysklands furstar och folk skulle med vaknad kärlek till det gemensamma fäderneslandet försonas och resa sig mot utlänningarna. Detta inträffade dock icke. En anda af sjelfviskhet, split och ofördragsamhet hade bemägtigat sig så höga som låga. De förnämsta furstarna, kejsaren, kurfurstarna af Bäjern, Sachsen och Brandenburg, hertig Georg af Lüneburg m. fl. drefvos en hvar af uteslutande egennytta, utan afseende på hvarandra, eller på det hela. Detta hindrade dem från enighet sins emellan, och gjorde äfven, att tyska folket icke med förtroende omfattade någon af dessa furstar. Kejsaren var visserligen den, kring hvilken staterna bort sluta sig; men genom ofördragsamhet i trossaker, och genom det egennyttiga och djerfva sätt, hvarpå han serdeles under de tolf första krigsåren våldförde rikets lagar, hade han så aflägsnat från sig de andra furstarnas, folkens och i synnerhet protestanternas tillgifvenhet och förtroende, att de i det längsta ville häldre bära krigets eländen, än sluta sig till honom. — Äfven hos de smärre staterna, hos riksstäderna, ja hos sjelfva folkmassorna röjde sig samma sjelfviska sinne, samma bemödande att främja blott enskild fördel, om ock på bekostnad af det hela. Tysklands tvänne utmärktaste fältherrar voro Wallenstein och hertig Bernhard; men de, framför alla andra, drefvos af samma egennytta; ty icke nog, att de ej hade hjerta för det gemensamma fäderneslandet, de hyste icke ens trohet mot de furstar, i hvilkas tjenst

de stodo; utan sökte, lika forntidens äfventyrare, att åt sig sjelfva med svärdet eröfra konungadömen och väldigheter.

Visserligen omtalas några bemödanden att bilda ett tredje så kalladt tyskt parti, hvilket, fiendtligt mot de båda andra, skulle rädda Tyskland från så väl kejsarens som utlänningarnas förstörande afsigter. Vi hafva förut omtalat sådana försök af kurfursten Johan Georg, Arnheim, Krokow, Both, Sperreuter m. fl. De misslyckades, dels emedan anförarne saknade antingen yttre magt eller personlig förmåga, dels emedan flere af dem med skäl ansågos drifna mer af enskild vinnings- eller ärelystnad, än af kärlek till det allmänna. De misslyckades äfven och förnämligast derföre, att tiden var för sådana försök ännu icke mogen. Den då gällande allmänna tidsandan lade nemligen yttersta vigt på hvarje af troslärans punkter. På deras innehåll ansågs hvarje menniskas värde i lifvet och salighet efter döden till en stor del bero. En hvar höll sin lära för den enda rätta och alla olika tänkande för kättare, hvilka både för deras egen och för det allmänna bästas skull borde med eld och svärd tvingas till den enda saliggörande tron. Att vid en sådan omvändelse alla samhällen, all bestående ordning öfverändakastades, att hvälfningen åtföljdes af härjningar, blodsutgjutelser och de gröfsta brott; allt detta aktades föga mot den föreställningen att möjligtvis kunna rädda verlden och menniskornas själar, från hvad hvarje parti kallade en för tid och evighet olycksbringande villfarelse. Till och med furstarna sjelfva voro intagna af en sådan blind ifver för trosbekännelsen på papperet. Hertig Bernhard, som lät sina soldater utöfva de rysligaste härjningar, läste dock regelbundet hvarje dag ett kapitel i bibeln, och mente sig vara en rättrogen och gudfruktig lutheran. Kurfursten af Sachsen ansåg sig af samvetet förbunden att motarbeta och skada de reformerta endast derföre, att dessa i några trospunkter skilde sig från lutherska bekännelsen. Kurfursten af Bäjern, kanske den, som genom

envishet och vinningslystnad mest bidrog till förlängandet af krigets eländen, fastade och gisslade sig ofta; och då fransoser och svenskar 1646 och 1648 ödelade Bäjern, tröstade han sig genom medvetandet att hafva kämpat, för hvad han ansåg vara Guds sak; medvetandet att icke hafva en enda kättare bland sina undersåtare. Hufvudskålarna af några helgon fördes på samma tid till München, och syntes honom vara ersättning för otaliga förluster. Likaledes kejsar Ferdinand den andre. Då kurfursten af Sachsen år 1634 afslöt den för Österrike fördelaktiga beredelsefriden i Pirna, tvekade kejsaren länge, om han borde ingå någon slags förlikning med den lutherska kurfursten; och det var först efter långa öfverläggningar med sina biktfäder, som han bekräftade freden. Med undantag af Oxenstierna, Richelieu, Trautmansdorff och några deras likar, delade äfven sjelfva statsmännerna samma åsigter, och vid fredsmötet i Westfalen blefvo de få bland ombuden, som talade om fördragsamhet och försoning, af båda de stridande partierna hårdt angripna och ledo mest. Man kan häraf dömma till tänkesättet hos folkmassan. Der herrskade en af enfaldiga eller ofördragsamma predikanter beständigt underhållen bitterhet, hvilken icke tillät någon försoning, och hvilken var förnämsta orsaken, hvarföre alla försök att bilda ett tredje parti misslyckades. Det skedde nemligen ej blott af brist på mynt, utan ock af brist på folk, som ville af verklig öfvertygelse ställa sig under dess fanor. Det var först såsom en följd af det långa och blodiga kriget, som man började allmännare inse, att sjelfva troslärans innehåll ej uteslutande bestämmer menniskans värde; samt att gudsfruktan och sedlighet kunna finnas äfven hos olika bekännare.

NIONDE KAPITLET.

OM WESTFALISKA FREDEN.

Det elände, som kriget utbredde, väckte ett allmänt och mer och mer lifligt begär efter fred; och en hvar af de krigande magterna sökte eller låtsade söka snart slut på blodsutgjutelsen. Mången gång var likväl föga allvar dervid. Freden hindrades af förbittring mellan olika trosbekännare; af vinningslystnad och öfvermod i medgången; af stolthet och ihärdighet i motgången. Så bidrogo menskliga lidelser och öden, äfven de mest motsatta, likväl gemensamt till förlängande af mensklighetens olyckor.

Kejsaren, så fadren Ferdinand den andre som sonen Ferdinand den tredje, hoppades i det längsta att genom ihärdighet vinna sitt från början åsyftade ändamål; nemligen påfvelärans och isynnerhet Österrikes envälde öfver Tyskland. Det var Banérs segrar, som först tvingade kejsaren till någon eftergift. Svenska vapnens fortfarande framgång och krigsförödelsens inträngande inom österrikiska arfländerna, nästan alla bundsförvandternas affall, samt slutligen en fullkomlig utmattning; allt detta fordrades, innan kejserliga partiet kunde förmås att helt och hållet uppgifva sina planer.

Spanien kämpade mot uppror i Katalonien, i Portugal, i Nederländerna; det kämpade olyckligt, men med tillhjelp af Amerikas guld envist. Det kunde ej en gång förmås att vid westfaliska freden bilägga sina tvister mot Frankrike.

Kurfursten af *Bäjern* längtade visserligen att slippa svenskarnas och fransmännens härjningar; men han ville för ingen del återgifva, hvad han redan inkräktat, nemligen Öfra Pfalz, och kurfurstevärdigheten.

Frankrike var utmattadt genom kostnaderna för ett lysande hof, genom många och långvariga krig, och betydliga åt Sverge lemnade underhållspenningar. Landet

behöfde och önskade fred; likväl icke dess styrelse, hvilken ansåg af högsta vigt att en gång för alla bryta kejsarens hotande öfvermagt, och kanhända äfven sökte genom yttre krig vända folkets uppmärksamhet från missbruken i det inre. Mången trodde, att Frankrike skulle vid Richelieus länge väntade frånfälle sluta fred. Kejsaren ville i hopp derom draga på tiden; ty så snart Frankrike toge sin hand från protestanterna, trodde han sig lätt kunna besegra dem. Men han bedrog sig. Mazarin följde i det längsta Richelieus grundsatser. Fattigdom, eländen och upproriska rörelser tvungo honom likväl att förr, än man väntat, söka fred. Han bemödade sig dock så mycket som möjligt att äfven medelst krigets förlängande åt Frankrike vinna alla möjliga fördelar.

Holland, Frankrikes och Sverges bundsförvandt, försvarade sin sjelfständighet mot Spanien. Det råkade likväl mot slutet af denna tid i missförstånd med Frankrike; emedan detta land befanns eftersträfva spanska Nederländerna och skulle då blifva en farlig granne för Holland. Äfven med Sverge, emedan Holland af Danmark förpaktade sundska tullen och derigenom fick åtskilligt obytt med svenskarna. Holland drog sig af dessa orsaker tidigare ur spelet och slutade enskild fred.

Tysklands furstar, städer och stater voro alla i största behof af fred; men bland dem rådde en förbistring och tillika en vanmagt, som hindrade dem både att fatta ett gemensamt beslut och att göra något sådant gällande.

Sverge var bland alla de krigförande staterna den, som näst Holland minst led och mest vann af den fortfarande striden. Tysklands byten och Frankrikes underhållspenningar betäckte en stor del af krigskostnaden. Svår var visserligen förlusten af manskap, i följe hvaraf rikets befolkning glesnade och dess arbetskrafter försvagades. Man beräknade, att 83,000 infödda svenskar hade under de 18 krigsåren fallit på Tysklands slagtfält. Likväl sökte man göra äfven denna förlust så litet skadlig som möjligt; ty till sådana soldater hade man framför andra ut-

tugal. Detta jemnte Banérs segrar stämde Ferdinand till fredligare tänkesätt. Han sände år 1640 till Hamburg en underhandlare vid namn Lützow, hvilken efter mycken möda lyckades att den 15 Dec. 1641 med de flesta magternas ombud träffa öfverenskommelse om ett blifvande fredsmöte. Det utsattes till den 1 Juli 1643. För att undvika högsätestvister och göromålens sammanblandande skulle svenskarna stanna i Osnabrück, fransmännen i Münster. Medlare skulle blifva staten Venedig, i Europa en bland de få, som icke var mer eller mindre inblandad i striden. Äfven Danmark uppträdde som medlare, men var af Sverge dertill hvarken inbjudet eller erkändt. Också påfven ditskickade ett ombud, dels som medlare, men blott mellan de katolska magterna, dels för att bevaka sin kyrkas fördel.

Sverge stadfästade genast öfverenskommelsen om detta sammanträde och utsåg till ombud Johan Oxenstierna, rikskanslerens äldsta son och hofkansleren Adler Salvius. Olika lynnen och förhållanden alstrade emellan dessa tvänne herrar en bitter ovilja, hvilken mycket inverkade på ärendernas gång. Denna märkvärdiga tvist är dock så nära förenad med drottning Kristinas person, att vi måste till nästa del uppskjuta berättelsen derom.

Först i början af 1643 blef nämnde Lützowska öfverenskommelse af samtlige magterna stadfästad. Kejsaren dröjde längst. Han påstod i början, att Lützow gått för långt, och skilde denne derföre från all vidare befattning med underhandlingen. Han vägrade stadfästa Lützows förbindelser; han erböd Sverge enskild fred, m. m. Slutligen måste han dock beqväma sig att gilla öfverenskommelsen.

Det kejserliga sändebudet anlände till fredsmötet först den 30 Juli, d. v. s. en hel månad efter utsatt dag. Det var ändå det första på stället. Spanska ombudet kom först i Oktober, venetianaren den 16 November, Adler Salvius den 17 i samma månad. Franska ena sändebudet den 17 Mars följande år, Johan Oxenstierna d. 27

Mars, och den andra fransmannen först fram uti Maj. Så föga angelägna om fred visade sig de valde fredsombuden.

Sjelfva underhandlingarna gingo trögt. Man sysselsatte sig för det mesta med fullmagter, tittlar, högsätestvister och mera dylikt. Ibland annat föranleddes en lång och häftig träta om excellens-titteln. »Om», skrifver brandenburgska sändebudet, »om detta fördömda excellensska»pet icke varit, så hade vi ändå kunnat uträtta något godt.» Sverges anfall mot Danmark gjorde äfven uppehåll i underhandlingen. En hvar ville nemligen se, hvad utgång detta nya uppslag af saken kunde medföra. Danska medlareombuden blefvo också vid detta tillfälle hemkallade till icke ringa hugnad för svenskarna.

Först i slutet af år 1644 hade alla dessa förberedande åtgerder hunnit afgöras och med år 1645 begyntes den egentliga underhandlingen. I medlet af samma år framställde Sverge och Frankrike sina första anspråk, men ofullständigt; hvarefter allt tycktes afstadna. Slutligen i November 1645 anlände som nytt ombud från Österrike kejsarens gunstling, grefve von Trautmansdorff. Denne var en allmänt aktad och älskad man, så väl för öfverlägsen klokhet som redligt och fridälskande sinnelag. Han var enligt allas erkännande den utmärktaste bland fredsombuden, och blef snart den, som hufvudsakligen ledde ärendena, och som ledde dem med drift, måtta och ömsesidig välmening. Men i anseende till denna hans oväld lyckades det för det strängt katolska partiet att i slutet af underhandlingen aflägsna honom derifrån, såsom den der vore mot protestanterna allt för eftergifven.

Uti dessa fredsunderhandlingar deltogo ombud från Sverge, Holland, Frankrike, Spanien, Venedig, påfven och dessutom från hvarenda furste och riksstad uti hela Tyskland. Det är alltså lätt att förstå, hvilken otalig mängd af tvister, konstgrepp, stämplingar och dylikt, som der skulle förekomma. De, som voro ense i ett, voro oense i annat; hvarförutan den vexlande krigslyckan ofta förändrade ombudens språk. Det hörde också till tidens

statskonst att gå tillväga med all möjlig bakslughet. Utförliga historien om de fem års långa underhandlingarna utgör 6 stora foliobánd. Vi kunna här endast i korthet anföra det för Sverge vigtigaste.

Första och förberedande frågan var, om kejsaren ensam skulle föra Tysklands talan, eller om enhvar af de många tyska staterna skulle skicka eget sändebud till fredsmötet. Kejsaren påstod det förra; ty han fruktade småstaternas afund och ville i egenskapen af Tysklands sakförare hafva ännu en anledning att anses som Tysklands beherrskare. Sverge och Frankrike arbetade emot; ty de ville ej åt kejsaren inrymma en sådan öfvervigt, och räknade dessutom på bistånd af de smärre tyska staterna. Dessa höllo med främlingarna och kejsaren måste på den svåra riksdagen 1640 gifva i detta hänseende vika. Han sökte sedermera hjelp från annat håll, neml. från Danmark, och föreslog, att freden mellan detta rike och Sverge skulle afslutas tillsammans med den allmänna. Dertill nekade Sverge; ty Danmark hörde ej till Tyskland, och kriget mellan Danmark och Sverge hade intet sammanhang med det trettioåriga. Nu sökte kejsaren vinna de tyska ombuden, genom att reta dem mot utlänningarna. Det lyckades med några, misslyckades med de mesta. Den af Oxenstierna föranstaltade skriften, *Om tyska statsförfattningen*, lästes under fredsmötet flitigt och med påräknad följd, neml. att väcka hat och misstroende mot Österrike. Sverge och Frankrike ville i början, att också kejsarens upproriska undersåtare uti Böhmen, Schlesien och Österrike ofvan Ens skulle skicka ombud; men detta afslogs helt och hållet.

Tyskarna yrkade nu, att biläggandet af deras egna tvistigheter skulle blifva första föremålet för underhandlingen. Men Sverge och Frankrike befarade att, i händelse Tysklands stater blifvit sins emellan förlikta, skulle utlänningarna sedermera hafva svårt att få sina enskilda önskningar uppfyllda. De lagade derföre så, att Sverges och Frankrikes ersättning afgjordes före eller tillsammans

med de öfriga frågorna. Det skulle blifva allt för långt att berätta gången af de vidlyftiga underhandlingarna härom; till och med att anföra, hvad hvarje stat förlorade eller vann. Vi nämna blott det hufvudsakligaste.

Freden blef afslutad och undertecknad först den 10 Oktober 1648. Förnämsta punkterna voro följande:

1:o. Ömsesidig förlåtelse beviljades åt alla de sins emellan krigande tyska staterna.

2:o. Bäjern fick behålla det från pfalziska huset tagna Öfverpfalz jemnte Chamb. För pfalziska huset med återstående besittningar vid Rhen inrättades den åttonde kurfurstevärdigheten.

3:o. De andeliga lägenheterna skulle af en hvar behållas så, som de innehades den 1 Januari 1624.

4:o. Religionsfreden uti Augsburg blef stadfästad och utsträckt äfven till reformerta lärans bekännare.

5:o. Att förekomma kejsarens envälde öfver Tyskland var så väl Sverges som Frankrikes oaflåtliga bemödande, så under kriget som fredsunderhandlingen. Svenska regeringen förmanade sina ombud, »att framför allt sätta »tyska ständerna i deras förra frihet, om man äfven mot »deras vilja måste draga dem dertill» 1). I freden blef också hvarje stats så kallade Landshöghet erkänd, och kejsarens öfverherrskap betydligen inskränkt.

6:o. Frankrike vann österrikiska andelen af Elsass, fullt herravälde öfver Metz, Toul, Verdun och Pignerol, samt rättighet att hålla besättning i Filipsburg. Deremot skulle det betala 3 millioner livres åt erkehertig Ferdinand Karl, hvilken förut hade stora besittningar i Elsass.

7:o. *Hessen-Cassel* erhöll, hufvudsakligen för sin trohet mot Sverge och genom dess förord, Hirschfeld, fyra amt och 600,000 riksdaler.

8:o. I stället för För-Pommern fick *Brandenburg* Halberstadt, Magdeburg, Minden och Cammin.

---

1) Riksark. Acta Salviana Fol. T. III. Svenska regeringer till fredskommissarierna d. 9 Sept. 1644.

Berättelsen om Sverges ersättning spara vi till ett serskildt kapitel.

TIONDE KAPITLET.

OM SVERGES VINST UTI WESTFALISKA FREDEN.

År 1643, då Sverge väntade det afgörande kriget med Danmark, hade förmyndareregeringen i afseende på den blifvande tyska freden beslutat nöja sig med en rundelig penningesumma, och att deremot afstå från alla förhoppningar på så väl Pommern som andra tyska besittningar 1). Men de båda utmärkt lyckliga fälttågen 1644 och 1645, samt den med Danmark afslutade Brömsebrofreden ökade Sverges mod och anspråk. Den 28 Dec. 1645 framställdes dessa sednare för första gången formeligen. De voro Schlesien, hela Pommern, Wismar, Warnemünde, Bremen och Verden samt 20 millioner riksdaler. »Hvad tänken i på?» utropade Trautmansdorff. »Så»dana fordringar passade, om kejsaren sutte fången i Stockholm!» Den mindre lyckliga början af fälttåget 1646, Brandenburgs envishet mot Pommerns afstående, tyskarnas allmänna ovilja, Hollands benägenhet för enskild fred, m. m., allt af Salvius lifligt framställdt, bevekte Kristina att nedsätta Sverges anspråk. Den 19 September fattade hon sista beslutet. Hon begärde hela Pommern, Wismar, Bremen och Verden samt 14,000,000 riksdaler åt hären samt Osnabrück åt unga Wasaborg. I nödfall skulle Hinter-Pommern afstås, och i yttersta nödfall Stettin, Cammin och Gartz samt någon del af penningsumman 2). Sådana voro vilkoren i det hemliga förhållningsbref, som

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Maj, 3 och 6 Okt. 1643.
2) S. st. d. 17 Sept. 1646.

Kristina till sina ombud affärdade. Beslutet derom var fattadt i strid mot Axel Oxenstierna och flere af rådet, hvilka yrkade, att man häldre borde tvinga sig till hela Pommern, än nöjas med de föreslagna styckade besittningarna.

För redighetens skull vilje vi serskildt berätta underhandlingarna om hvarje punkt.

POMMERN

var förnämsta tvisteämnet. Sedan tvåhundrade år tillbaka hade brandenburgska huset till nämnde land arfsrätt efter den der regerande hertigliga slägtens utgång. Detta förhållande hade af alla kejsare blifvit stadfästadt och hvarje gång pommerska ständerna hyllat en ny hertig, hade de äfven hyllat kur-brandenburgska linien såsom framtida arftagare. Landet var dessutom för nämnde slägt af den mest gynnande belägenhet, likasom en föreningslänk mellan dess bägge besittningar, Brandenburg och Preussen. Kurfurstens anspråk på Pommern understöddes af flere tyska stater, äfven af Hessen-Cassel, hvilka alla fruktade Sverges grannskap. Brandenburg, på sådant sätt understödt, stretade derföre af alla krafter emot. Redan år 1633 sade kurfursten åt Gabriel Oxenstierna: »I svenskar sko- »len aldrig inbilla er att komma åt Pommern» 1); och då uti Osnabrück allt tycktes luta derhän, att Sverge skulle få hela hertigdömet sig tillerkändt, sade brandenburgska ombudet Wittgenstein öppet åt svenskarna: »Om ni också »denna gången trugar er till Pommern, så skola vi aldrig »låta er få behålla det i fred.» Denna hotelse verkställdes redan då. En brandenburgsk utliggare, Filip Horn, sökte under året 1646 på allt sätt att mot Sverge uppvigla innevånarne i Pommern 2).

Bland de landvinningar, som Sverge kunde i Tyskland erhålla, var Pommern utan tvifvel den mest passan-

1) Riksark. Rådsprot. d. 29 Okt. 1633.
2) S. st. d. 15 Juli 1646.

de så väl i anseende till läge, som till ledighet efter den sista barnlösa innehafvarens död; äfven derföre, att kejsaren såg med misstroende den stora tillväxt, som Brandenburg skulle genom Pommern erhålla; och var sålunda icke serdeles obenägen att åt Sverge afstå detta land. Förmyndareregeringen hyste dock allehanda betänkligheter. Man insåg visserligen fördelen af att äga fast fot i Tyskland och kunna der motarbeta kejsarens envåldsförsök, samt att från Pommern kunna taga Danmark eller Polen i sidan 1). Man fruktade dock, att kostnaden för landets bibehållande skulle öfverstiga nyttan deraf. Man önskade uthyta det mot Ost-Preussen, hvilket låg nära Liffland och Sverges andra öfversjöländer, och 1634 beslöto ständerna att söka nämnde landskap och deremot låta alla tyska besittningar fara. Men när Preussen icke kunde erhållas, sökte rådet flere gånger att uttänka någon annan mera passande landvinning. Då ingen sådan kunde föreslås, stannade man vid Pommern.

Redan i April 1646 erbjöd Trautmansdorff på kejsarens vägnar hela Pommern åt svenskarna. Den unga kurfursten af Brandenburg vägrade bestämdt sitt bifall dertill; de öfrige fredsombuden tycktes likväl icke serdeles bry sig om dess insaga. Men vi hafva förut berättat, huru och af hvilka skäl drottning Kristina om hösten samma år beslöt nedsätta sina anspråk. Detta skulle dock hållas hemligt. Men Frankrike önskade naturligtvis att så litet som möjligt nedpruta sina egna fordringar, och ville derföre, att Sverge skulle göra det med sina i stället. Chanut, dess nuvarande sändebud i Stockholm, var en kunnig, behaglig och förståndig man, samt för sitt fädernesland en trogen och outtröttelig tjenare. Genom sina personliga egenskaper hade han vunnit drottningens förtroende i hög grad. Han förstod öka hennes utom dess lifliga åstundan efter fred, samt tillika väcka misstroende mot Oxenstierna och dem af rådet, som motsade nedsätt-

1) Riksark. Rådsprot. den 16 Mars 1641.

ningen af Sverges anspråk. Den oerfarna drottningen lockades i snaran; hon trodde Chanut, och ingick ofta med honom i långa statssamtal, då han oförmärkt ledde henne till åsigter, fördelaktiga för Frankrike, samt lockade från henne utlåtelser, hvaraf han kunde gissa till svenska regeringens afsigter. Då det förut omnämnda hemliga beslutet om Sverges fordringar hade blifvit taget, var Chanut angelägen att få veta innehållet. Han begärde samtal med rikskansleren. Denne var sträf och omöjlig samt påstod, att »Sverge borde hafva hela Pommern. För-Pommern »vore en obetydlighet; kunde knappt underhålla en liten »hertigs bord. Oxenstierna ville häldre dö, än råda sin »drottning att nöjas med sådana styckade besittningar som »För-Pommern, Wismar och Bremen m. m.» Då Chanut icke kunde komma någon väg med den gamla ministern, vände han sig till den unga drottningen. Denna lemnade uppmärksamhet åt hans framställningar och gaf allmänna samt vacklande svar. Chanut, derigenom uppmuntrad, bad i de försigtigaste, men mest bevekande ordalag, »att hen»nes majestät ville gifva honom ett mera afgörande svar.» Kristina yttrade då, »det hon vore om franska regerin»gens tillgifvenhet så fullt och fast öfvertygad, att hon ej »tviflade, det nämnde hof skulle på allt sätt understödja »hennes fordringar. Men att i värsta fall svenska freds»ombuden hade befallning att häldre eftergifva något af »fordringarna, än afbryta fredsunderhandlingen» 1). Häraf drog Chanut den slutsatsen, att Sverge ämnade i nödfall afstå Hinter-Pommern; och franska fredsombuden gjorde sig från denna stund ingen serdeles möda att understödja Sverges anspråk på hela hertigdömet odeladt.

Ofvannämnde samtal föreföll i slutet af Oktober 1646. Svenska och fransyska härarnes lyckliga framträngande till södra gränsen af Tyskland i slutet af samma år ökade Sverges mod. Rådet, och till en del äfven

1) Drottning Kristina har sedermera nekat till sanningen af denna Chanuts berättelse. Dock tyckes den grundad; se nedanstående citat.

drottning Kristina sjelf, tycktes ångra den gifna tillåtelsen att afstå Hinter-Pommern. Kristina tillkännagaf i rådet, »det hon misstänkte, att Chanut anat innehållet af det »till svenska fredsombuden utfärdade förhållningsbrefvet.» Regeringen skref derföre genast till ombuden »och befallte »dem envist hålla sig till hela Pommern, äfven om Bran»denburg dertill vägrade bifall» 1), och drottningen ville nu mera i sina samtal med Chanut icke höra talas om mindre än hela hertigdömet.

Brefvet om detta nya beslut framkom för sent. Ombuden hade måst gifva vika för Brandenburgs envishet. Den 8 Febr. 1647 lofvade de afstå från Hinter-Pommern. Då underrättelsen härom anlände till Sverge, visade Kristina mycken tillfredsställelse öfver, att detta hinder för freden var undanröjdt. Men Oxenstiernska partiet klagade högt, att fredsombuden spillt fäderneslandets fördel. Oxenstierna sjelf sade öppet: »om jag varit der, så hade »jag aldrig afstått en enda tum af Pommern; ty Bran»denburg förtjenar ingen nåd och kejsaren är så försva»gad, att han ingenting förmår uträtta. Men,» tillade han, »efter saken är beslutad i Osnabrück och gillad här »i Stockholm, så får man den samma fördraga.»

WISMAR.

Sverge begärde *Wismar* med närliggande amten Poel och Neukloster. Kejsaren föreslog och Sverge antog det vilkor dervid, att stadens besättning borde, ehuru egentligen lydande under Sverge, likväl bindas med någon slags hyllning till hertigen af Mecklenburg. Men denne sednare vägrade envist och länge att åt Sverge lemna något slags välde öfver Wismar. Då beslöt fredsmötet att gifva Wismar åt svenskarna utan någon slags inskränkning. Hertigen ångrade sig nu, och ville gerna antaga det förra förslaget om gemensamt herravälde. Anbudet

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 Jan. 1647.

kom för sent. Wismar tillerkändes åt Sverge, ehuru mecklenburgska ombudet i det yttersta ropade deremot, till och med i sjelfva den stund, då det färdiga fredsbrefvet för alla ombuden upplästes och antogs. Hans insaga blef af ingen aktad; hans herre fick dock någon ersättning.

BREMEN OCH VERDEN.

Vid frågan om Bremen ville prins Fredrik af Danmark göra sina rättigheter gällande, såsom förut varande innehafvare af bemälde erkebiskopsstift. Förnämligast Sverge och äfven de andra staterna ville ej lemna det åt Danmark, hvilket derigenom kommit i tillfälle att förr eller sednare tvinga riksstäderna Bremen och Hamburg, samt måhända äfven Lübeck till undergifvenhet, hvarigenom Danmark fått en för grannarna vådlig förstärkning. Prinsens anspråk blefvo derföre af alla partier ogillade. Erkebiskopsstiftet Bremen och det bredvid liggande biskopsstiftet Verden förklarades för hertigdömen och tillerkändes åt Sverge. En annan fråga uppstod om amtet Wilshausen, på hvilket både Münster och Bremen gjorde anspråk. Det måste dock lemnas åt Bremen och således tillika åt Sverge, som sedan förlänte det åt Gustaf Wasaborg. En tredje fråga var, antingen sjelfva staden Bremen skulle enligt sin önskan blifva fri riksstad, eller lika med det öfriga landet laggd under Sverge. Kejsaren, tyska staterna och slutligen fruktan för ett förbund mellan Bremen och Holland förlamade svenskarnas motstånd. Ordalagen för afgörandet blefvo derföre mångtydiga och obestämda, hvaraf i framtiden flere obehagliga tvister föranleddes. Åt Sverge tillerkändes nemligen ingen annan rättighet än den, som fordna erkebiskoparna haft öfver staden, dess domkyrka och andeliga angelägenheter. En fjerde fråga var om styrelsen öfver Hamburgs kyrkoväsende och rättigheten till dess domkyrka med prebender, hvilket allt förut tillhört erkebiskopen af Bremen,

och hvilket svenskarna såsom dess efterträdare nu åt sig fordrade. Hamburgarne stretade mot och ville gerna be-stå sig ett eget domkapitel. Hertigen af Holstein sökte också tillvälla sig nämnde öfverinseende. Dessa insagor hjelpte ej. Drottning Kristina, såsom innehafvare af Bremen, fick genom westfaliska freden sig formligen tillerkänd den fordna erkebiskopliga myndigheten öfver Hamburgs kyrkoväsende och äganderätten till dervarande fordna erkebiskopliga kyrkolägenheter.

OSNABRÜCK.

Kristina begärde biskopsstiftet Osnabrück för att lemna det åt Gustaf Wasaborg; och hon var ganska envis i denna fordran; ehuru med allmänt motstånd. Man gissade, att orsaken till hennes enträgenhet var följande. Unga Wasaborg stod detta året i så mycken ynnest hos drottning Kristina, att den andra gunstlingen, Magnus Gabriel De la Gardie, började frukta hans inflytande; häldst Wasaborg ansågs höra till Oxenstiernska partiet. Man trodde derföre, att De la Gardie önskade genom besittningen af Osnabrück få Wasaborg ur landet. De la Gardie var verkligen ganska ifrig för Wasaborgs anspråk, och svenska fredsombuden hade derom stränga föreskrifter. Men enligt befallning från Paris gick Chanut till drottningen och bad henne i detta hänseende gifva efter. »Hon skulle derigenom visa sin kärlek för freden.» Drottningen afbröt honom och sade: »att han borde vara till»räckligen öfvertygad om hennes benägenhet för freden, »då hon alltid densamma yrkat, äfven mot sina förnäm»sta ministrars råd. Dessa hade nyligen visat mycket »missnöje deröfver, att hon påskyndat underhandlingen. »Då hon sålunda i sjelfva hufvudsaken efterkom Frank»rikes önskan, borde också Frankrike i småsaker hjelpa »henne mot hennes egna undersåtare och ej blottställa »henne för den förebråelsen, att för Frankrikes skull haf»va blindt eftergifvit allt, och det tvärt emot sina mini-

retrare råd. »Hon bad derföre Chanut att icke så ofta »sätta henne i strid mot svenska rådet, och föreslog nu »i afseende på Osnabrück en medelväg.» Då Chanut icke ville gå in derpå, syntes hon ledsen; men sade slutligen: »Jag hoppas dock, att franska regeringen skall fästa nå»got afseende vid min person.» — Längre fram afstod hon från Osnabrück, och Wasaborg fick i dess ställe 80,000 riksdaler och amtet Wilshausen.

BENFELDEN.

Det var med undantag af Wasaborg blott en svensk, åt hvilken Kristina sökte vid fredens afslutande utverka egna besittningar i Tyskland. Denne var hvarken Axel Oxenstierna, Gustaf Horn, Wrangel, Torstenson eller någon af dem, hvilka Sverge hade att tacka för den lyckliga utgången af kriget. Det var åt gunstlingen Magnus Gabriel De la Gardie. Kristina uppmanade sina fredsombud att söka åt nämnde herre förskaffa besittningen af *Benfelden*, en befästad stad med område nära vid Strasburg. Förslaget kunde ej drifvas igenom; men de på stället varande kanoner tillerkändes åt De la Gardie, och franska regeringen, som tog Benfelden jemnte det öfriga Elsass, måste för desamma betala honom 26,000 R:dr.

MINDEN.

Sverge gjorde äfven anspråk på Minden i Westfalen. Det säges, att Salvius låtit förstå, det saken kunde hjelpas med penningar, och att man derföre gifvit Salvius 20,000 och Johan Oxenstierna 25,000 R:dr, hvarefter de afstodo från denna Sverges fordran.

PENNINGAR.

År 1645 funnos under svenskarnas faner uti Tyskland vid pass 70,000 man, större delen främlingar. Ge-

nom löfte om belöning hade Sverge hållit dessa troppar tillsammans, och det fordrades nu, att »Tyskland, som »genom samma soldater blifvit befriadt från både andelig »och verldslig träldom, skulle utbetala medlen till deras »belöning.» Detta var en punkt, som Sverge vid alla underhandlingar enträget yrkat och derigenom bibehållit härens välvilja och förtroende. Den 4 Aug. 1647 framlades fordringarna i detta hänseende. Tropparna skulle då enligt uppgift utgöra 56 regementer vanligt rytteri, 6 regementer dragoner, 63 regementer fotfolk. Deras besoldning och underhåll ansågs stiga till 2 millioner R:dr i månaden. Till soldaternas ofvannämnde belöning fordrades nu sold och underhåll för tio månader; det vill säga tjugu millioner riksdaler. Vid denna fordran harmades hela Tyskland. Man påstod, »att bland de uppräknade »regementerna voro några, af hvilka knappt befälet och »en och annan soldat funnos i verkligheten; de andra »blott på papperet. Och om de också funnes, så vore »det nog, att de redan utplundrat landet. Skulle de nu »också belönas derför? Med lika skäl kunde kejsaren, Bä»jern, Hessen, Frankrike fordra belöning åt sina troppar. »Alla tyskar borde förenas med sin kejsare och jaga bort »utlänningarna, lika tomhändta som de kommit o. s. v.» Svenska regeringen hade emellertid sökt att från sig hvälfva det förhatliga af detta förslag. Erskine, en dess underhandlare, framställde den ifrågavarande fordringen, icke på svenska kronans utan på svenska härens vägnar; och då tyska fredsombuden vägrade, hotade han dem med tropparna, som måhända kunde företaga sig att sjelfva utkräfva belöningen, hvilket blefve än svårare. Sinnenas förbittring var emellertid så stor, att saken måste på någon tid uppskjutas. — — Franska sändebudet Chanut yrkade emellertid ofta och ifrigt, att Kristina skulle nedsätta ofvannämnde för de utarmade tyskarna högst besvärande fordringar. Vid ett förtroligt samtal härom uti November 1647, gaf hon honom att förstå, »det summan »af härens belöning icke skulle göra så mycken svårighet,

»som man tänkte. Hon ämnade nog jemnka dermed; men »ville ej i förtid röja sitt beslut.» Chanut begrep nu förhållandet. Kort derefter ankom till fredsombuden Kristinas befallning att steg för steg nedsätta summan ända till 5 millioner riksdaler. Dock skedde denna nedsättning icke genast, emedan tyskarna ej bödo fullt 2 millioner riksdaler; och Sverge fruktade att genom för hastig eftergift reta hären, hvilken ej ville nöjas med mindre än 10 millioner. Men fram på våren 1648, då Wrangel och Turenne segrande öfversvämmade Bäjern och hotade Österrike, började tyskarna gifva med sig. Underhandling och prutning kom på båda sidor i gång. Det lönade ej heller mödan för Johan Oxenstierna att längre göra motstånd; ty Salvius hade nu röjt hemligheten af deras förhållningsbref. Den 29 Maj 1648 gjorde derföre Oxenstierna sitt slutpåstående om 5 millioner riksdaler; den 3 Juni blef det af tyska sändebuden antaget. Penningarna skulle utbetalas af de sju kretsarna, den schwabiska, frankiska, westfaliska, de båda rhenska och de båda sachsiska, hvilka ansågos vara de länder, för hvilkas andeliga och verldsliga frihet svenskarna fäktat.

I en hemlig artikel lofvade kejsaren dessutom att åt drottningen, som det tyckes personligen, utbetala 200,000 R:dr; samt att efterskänka 400,000 riksdaler af de skatter, som enligt tyska riksdagens blifvande beslut kunde komma att läggas på de till Sverge afträdda länderna.

Vi vilja nu i korthet sammanföra allt, hvad Sverge i följe af detta märkvärdiga krig och derpå följande fred erhöll:

1:o För-Pommern med öarna Rügen, Usedom och Wollin samt Oderflodens trenne utlopp; samt af dåvarande Hinter-Pommern, Stettin, Gartz, Golnau och Damm; och dessutom arfsrätt till den öfriga delen af Pommern i händelse af brandenburgska husets utslocknande.

2:o Wismar med tillhörande amten Poel och Neukloster.

3:o Erkebiskopsstiftet Bremen med amtet Wilshausen och biskopsstiftet Verden, förvandlade till hertigdömen, samt derjemnte den fordna erkebiskopens besittningsrätt till domkyrkorna i Bremen och Hamburg med tillhörande prebenden, samt förmanskap öfver båda städernas kyrkoväsende.

4:o Ofvanstående besittningar lemnades åt Sverge som län under tyska riket. Sverge fick för de samma på tyska riksdagarna tre röster.

5:o I stället för Osnabrück betalades åt Sverge 80,000 riksdaler.

6:o Till svenska krigshärens belöning skulle Tyskland utbetala fem millioner; på de nyvunna landskapens blifvande till tyska riket gående skatter efterskänktes 400,000; och åt Kristina utbetaltes 200,000 allt riksdaler.

Detta var, hvad Sverge fick efter aderton års oafbrutet krig, fördt med en lycka, tapperhet och ansträngning, som hvar för sig nästan saknar exempel En blick på kartan visar de nya landvinningarnas spridda och blottställda läge. De tycktes af fienderna beräknade på att framdeles kunna med lätthet blifva från Sverge plockvis bortryckta; och de hafva så blifvit. Denna mindre fördelaktiga utgång orsakades förnämligast af Kristinas häftiga längtan efter fred, samt af hennes ovilja mot båda Oxenstiernorna; hvilka förhållanden med yttersta skicklighet begagnades ej blott af Sverges fiender, utan äfven af franska statsmän, samt af Salvius m. fl. rikskanslerens ovänner, för att hvar och en på sitt sätt deraf draga fördel. Oxenstiernska partiet, deribland nu också Per Brahe, de fleste härförarna, ja sjelfva pfaltsgrefven Karl Gustaf, alla klagade,* att Kristina genom sin otålighet försummat Sverges fördelar och ett tillfälle, som sent eller aldrig skulle återkomma. Med kännedom om rikskanslerens uppförande vid stilleståndet med Polen och vid Brömsebrofredens afslutande, kan man lätteligen dömma till hans känslor, då han såg frukterna af sina och den store

Gustaf Adolfs ansträngningar samt af Sverges sällsynta lycka på ofvannämnde sätt förskingras. Han var dock för ädel att offentligt uttala dessa sina tänkesätt och derigenom än mera reta sinnena inom Sverge; han ville ej öka fäderneslandets olycka genom att störta det äfven i oenighet. I rådet hade han länge och bestämdt yrkat på hela Pommern, och det så, att han föll i onåd. Sedan saken ej mer kunde ändras, drog han sig från hofvet, och teg. I förtroliga bref framskymta dock tankarna. »Jag vill», skref han till sin son, »ej fälla något omdöme om detta »fredsslut. Men nog vet jag, hvad man kunnat hoppas, »samt hur Sverges rådslag förr i verlden drifna blifvit.»

Det var dock *Frid;* frid efter ett långvarigt dyrt, menniskomördande krig. Det var den första gången, Sverge på alla sidor haft fred, ända sedan 1561; det vill säga på 87 år. Allmänna glädjen var stor och hos de flesta uppriktig; högtidligheter, skådepenningar och belöningar i oräknelig mängd. Ilbudet med första underrättelsen om fredens afslutande erhöll en guldkedja om 600 dukater. Legationssekreteraren, som medförde sjelfva fredsbrefvet, adlades med namnet Taubenfelt; sköldemärket visade kronor genomflätade af palmqvistar, samt deröfver fridens dufva. Först Salvius sedan flere härförare och underhandlare upphöjdes till rådsvärdigheten. Svenska exemplaret af fredsbrefvet blef prydligen skrifvet på pergament, bundet i siden, och sigillet förvaradt i en kupa af guld, vägande 128 dukater. Kejserliga fredsbrefvet var lika siradt, utom att kupan var förfärdigad af svart träd.

---

på drottningens födelsedag hållit öfver henne ett snillrikt loftal, och för öfrigt såsom lärd vunnit hennes ynnest, fick hans fädernestad Worms eftergift på större delen af sin andel uti betalningen utgörande 120,000 floriner. Det beräknas, att hon på sådant sätt dels eftergifvit dels icke utkräft tillsammans 2 millioner riksdaler.

Nära tre millioner blefvo till Sverges ombud utbetalda. Häraf åtgingo stora summor till skulder samt åt tropparna, ehuru deras antal visserligen icke var på långt när så stort, som det uppgafs. Hvar ryttare fick 40; hvar soldat 12 riksdaler; de inhemska 3 månaders sold med löfte om lika mycket framdeles; ett löfte, som aldrig lärer hafva blifvit uppfylldt. Mycket utdelades äfven åt härförarne. Så fick t. ex. pfaltsgrefven Karl Gustaf 60,000 riksdaler, Gustaf Horn, Leonhard Torstenson och Karl Gustaf Wrangel hvardera 30,000. Den aflidne Johan Banérs numera af ingen mägtig man understödda barn blott 12,000 riksdaler; Königsmarck 12,000, Wittenberg och Axel Lillie hvardera 15,000, och Magnus Gabriel De la Gardie, som blott ett halft år deltagit i kriget, 22,000 riksdaler, utom lösen för kanonerna på fästningen Benfelden.

TOLFTE KAPITLET.

KRIGETS FÖLJDER FÖR SVERGE.

Så väl sjelfva kriget, som den derigenom erhållna landvinningen medförde i flere hänseenden vigtiga följder för Sverge.

Under föregående tidehvarf hade fäderneslandet varit i föga beröring med medlersta, än mindre med södra Europa, och nästan utan inflytande på verldsdelens allmänna angelägenheter. Nu blef det inom kort en bland de

vigtigaste magterna. Dess förbund söktes, dess ovänskap fruktades af alla Europas folk. Dess röst gällde vid de allmänna underhandlingarna mycket; stundom afgörande. Genom Pommern och Bremen kom det också för framtiden i tillfälle och stundom i nödvändighet att blanda sig uti de allmänna europeiska angelägenheterna.

Detta tidehvarf var för svenska folket måhända det mest ärorika, som dess historia kan uppvisa. Väl var det ett verk af Gustaf Adolfs och af Axel Oxenstiernas öfverlägsena egenskaper; men det var tillika en sjelfva folkets blomstringstid, under hvilken alla krafter utvecklade sig; ansträngningen gaf framgång; framgången uppmuntrade till nya ansträngningar. Sverge framalstrade samtidigt en rad af fältherrar och statsmän, hvars like sällan eller aldrig finnes. Dessa arbetade gemensamt till Sverges väl med sällsynt klokhet, ihärdighet, kraft och tapperhet; med ännu sällsyntare redlighet och oegennytta; och med en enighet nästan utan like. Folket sjelft, fattadt af samma anda, understödde sin regering. Så kunde Sverge till en tid uthärda striden mot stater med vida större tillgångar. Så blef ock svenska namnet ett föremål för afund, beundran, vördnad. Svenska statsmän och fältherrar innehade främsta platserna bland alla samtida; och man förehade i Tyskland ett förslag att under namn af *Das Schwedische Heldenbuch* 1) utgifva de ryktbaraste svenskars ansigts- och lefnadsmålningar; men döden bortryckte ledaren af företaget. Denna lycka och ära, samt känslan af att i många hänseenden hafva densamma förtjenat ingöt hos svenskarna en hög grad af sjelfförtroende och stolthet; en känsla, som i framtiden förde dem till uppoffringar och storverk; men stundom äfven till öfvermod och deraf följande olyckor.

Sverge, i sig sjelft fattigt på folk och tillgångar, hade, ehuru under ledning af sina många utmärkta män, likväl aldrig kunnat vinna och bibehålla detta stora in-

1) Den Svenska Hjelteboken.

flytande utan öfverspänning af sina krafter. I nödens stund måste det tillgripa medel, hvilka väl för ögonblicket afhjelpte behofven, men för framtiden alstrade missnöjen, villervalla och ökade behof. Ett sådant medel voro de många nya skatter, som sedan 1617 infördes; ett annat bestod af *kronogodsens försäljning*, hvarom mera framdeles.

Men äfven med tillhjelp af sådana medel voro Sverges krafter otillräckliga för den tunga och långvariga krigsbördan. Det begynte derföre taga underhållspenningar. Det var Gustaf Adolf, som först inledde Sverge på denna bana; Axel Oxenstierna fortsatte den. Följderna blefvo skadliga. Så väl regering som folk vande sig att åt utlänningen sälja Sverges blod och krigiska anseende. Svenska styrelsen vandes vid främmande underhållspengar utöfver landets vanliga tillgångar, och löner och statsbehof växte i förhållande derefter. Icke nu, men framdeles slöt man förbund, ej mer med afseende på statens fördelar i det hela; utan på de underhållspenningar, som lofvades. Sverges vänskap och Sverges härar stodo den mestbjudande till tjenst. De köptes, och föraktades. Denna statens förnedring besmittade sedermera också dess enskilda innevånare, hvilka började, först rådsherrarna i rådet, sedan riksdagsmännen vid riksdagarne, att åt utländningen sälja sin vänskap och sitt biträde, på samma sätt, som staten sjelf lät betala sig.

En annan följd af trettioåra kriget var, att svenska folket uteslutande riktade sin håg på krigiska sysselsättningar. Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna sökte ifrigt och med framgång att väcka håg för handel, slöjder och näringar. Men de beständiga krigen, hvilka minskade näringsidkarens behållning, och det allmänna anseende, den hastiga lycka, den stora rikedom, som fältlifvet ofta medförde, lockade alla unga, lifliga och ärelystna sinnen från de välgörande, men obemärkta näringarna. Folket sjelft vande sig att beundra segraren, omgifven af byten och blod, af öde fält och förstörda städer; men att deremot

förbise odlaren, skaparen af nya skördar och näringar. Då sedermera genom slöserier det vunna bytet blifvit förtärdt, kände både regeringen, hären och till en del äfven folket större benägenhet att under nya krig fylla statens pung genom underhållspenningar och den enskildes genom byten, än att förkofra sig genom långsamt och ihärdigt arbete, sparsamhet och klok beräkning. Det var en lemning och tillika ett upplifvande af den gamla vikingaandan.

Sederna blefvo mycket förändrade. Många tusende krigare, vanda vid plundringar och oregelbunden fältlefnad, hemkommo samt medförde och utbredde en äfventyrareanda, en vana att lefva för dagen, att våga allt för att vinna allt; dertill en obenägenhet, till och med förakt för laglig ordning och fredliga sysselsättningar, samt slutligen råa fältseder och dryckenskap i hög grad. Öfverflöd och praktlystnad inkommo på samma gång. Svenska råds- och fältherrar, hvilka i Tyskland envåldigt herrskat öfver furstar och hertigar, ville här hemma sjelfva lysa som sådana. Ekolsund, Skogkloster, Tidön, Stiernarp, Löfstad, och många af praktbyggnaderna i Stockholm uppfördes vid denna tid, och öfverträffade mången tysk fursteborg.

Genom det långvariga kriget blef tyska tungomålet allmänt kändt; men emedan detta språk ännu saknade goda skriftställare, så inverkade det föga på bildningen, och led snart mycket intrång af den tidigare fullväxta fransyskan.

TRETTONDE KAPITLET.

OM AXEL OXENSTIERNA.

Axel Oxenstierna var under riksförmyndaretiden Sverges konung, icke till namnet, men till magten och gagnet. Han förtjenar äfven nu uti fulla styrkan af sin mannaålder ett serskildt kapitel.

Axel Oxenstierna hade reslig gestalt och vördnadsbjudande hållning; ansigte och växt fylliga; håret brunt, kort och bakåt kammadt; pipskägget krusigt, bredt och twärklippt, likasom håret tidigt grånande; pannan hög med djupa jemnlöpande fåror; ögonen mörkblå, stora, djupt liggande, med uttryck af klokhet och välvilja, men derjemnte allvar och befallande öfverlägsenhet. Munnen doldes af läpp- och pipskägget. Kinderna blomstrade ännu på gamla dagar. Hälsan var temligen god, dock plågades han af ros i benen, och måste derföre hvarje vår och längre fram äfven om höstarna undergå sträng läkarevård.

Axel Oxenstiernas boning i Stockholm var en ansenlig byggnad öfverst på norra sidan af Storkyrkobrinken, midt emot det dåvarande kungliga slottet. Han ämnade sedermera på samma ställe uppföra ett större palats. Blott ena flygeln deraf blef färdig, och igenkännes ännu af riksäplet, kanslersämbetets sinnebild, hvilket som prydnad finnes anbragt öfver fönsterna. Huset kallades sedermera Gamla banken, emedan det en längre tid var till detta ämbetsverk uthyrdt. Rikskanslerens förnämsta landtegendom var Tidön, hvilken han ärft med sin hustru. Belägenheten är söder om Westerås på en i Mälaren liggande halfö, omgifven af lundar, vikar och bergsuddar. Det var fordom af mägtiga vikingar bebodt. På en bland de högsta bergskullarna finnes ännu en af gråstenar utan murbruk uppförd ringmur, med märken efter portar och murade portvärn; allt tillsammans en temligen väl bibehållen lemning af en hednisk vikingaborg. Ej långt der-

ifrån ligger ett yngre slott, uppfördt med murbruk och till en del af tegelsten, med hög grundmur, små fönster, och liten borggård. Den är ett prof på adeliga boningar under katolska tiden. Axel Oxenstierna lät på höjden bredvid uppföra ett tredje och större slott, hvilket ännu står qvar, som ett minne af svenska herresäten under det ärorika sjuttonde århundradet. Detta slott inredde han för egen räkning och lät dit föra sin boksamling jemnte många och dyrbara handskrifter. Här trifdes han bäst, och så snart någon ledighet från regeringsärenderna lemnades, drog han sig undan till Tidön, sysselsatte sig med ordnandet af bref- och boksamlingarna, samt af sin enskilda hushållning; ty äfven hufvudsakliga ledningen af denna angelägenhet besörjde han sjelf. Här och i sitt enskilda hvardagslif var han tarflig och enkel; till och med hans byggnader i hufvudstaden och på Tidön kunna ej jemnföras med Bondeska, Torstensonska och Wrangelska 1) husen i Stockholm, ej heller med Ekolsund, Skogkloster och flere på landet under samma tid uppförda slott. I Södermanland ägde han säteriet Fiholm, hvilket ämnades åt äldsta sonen Johan Oxenstierna. Under dennes frånvaro vid fredsmötet lät fadren uppföra flyglarna till det blifvande slottet. Det är en sägen, att efter sonens hemkomst reste båda dit, och fadern visade det gjorda arbetet. Johan tyckte allt vara för smått tilltaget, och yttrade om flyglarna, »att de kunde vara passande nog till stall.» Gamla Axel blef förtörnad och utbrast: »Om detta »skall blifva stallet, så kan du sjelf uppbygga fähuset»; syftande dermed på hufvudbyggningen. Dock lär ingen sådan hafva blifvit uppförd. Johan Oxenstierna och ställets sednare ägare hafva funnit rum uti de af rikskansleren byggda flyglarna.

Såsom vi förut nämnt, hade Axel Oxenstierna åtnjutit en ovanligt vårdad uppfostran, och ägde redan från den tiden många och djupa kunskaper. Dessa ökade han

1) Numera rådstugan, prins Gustafs palats och statskontoret.

allt framgent medelst läsning af det bästa, som utkom, till hvilken sysselsättning han midt under de hopade göromålen visste skaffa sig tid. Häldst tog han dock bibeln i hand, eller grekiska och romerska författare. Terentius läste han gerna och i så väl hans bref som andra uppsatser finner man efter Tacitus, Syrach och Salomo både tankar och talesätt, i sällsam förening blandade med hvarandra och med kraftfulla och träffande ordalag ur enkla hvardagssvenskan. Sålunda sjelf lärd, gynnade Oxenstierna både lärdom och de lärda. Westerås gymnasiihus blef till en del på hans bekostnad uppbyggdt. Vid Uppsala underhöll han vanligen sex till tio behöfvande, men välartade studenter, ofta af ofrälse börd. Många i framtiden lysande namn, Biörenklou, Terserus, Salvius m. fl. åtnjöto af honom skydd eller understöd. Han var kansler för Erfurts och Uppsala högskolor. I denna sednare befattning uppoffrade han mycken tid, och var understundom sjelf närvarande vid förhören. Han understödde inrättningen af högskolan i Åbo, och af gymnasierna i Stockholm samt i landsorterna. Knappt någon styrelse i Sverge har gjort så mycket för undervisningsverken som drottning Kristinas förmyndare, och dessa leddes af Axel Oxenstierna. Han ville göra än mer; och ifrade ofta för inrättandet af en arkivskola i hufvudstaden. »De af adel, hvilka med be»röm slutat lärobanan i Uppsala, ja äfven de ofrälseyng»lingar, som visat goda anlag, borde sättas uti nämnde »skola att der noga studera de handlingar, som röra fo»sterlandet, dess lagar och förvaltning. Sedan borde till »högre ämbetsplatser ingen befordras, som ej genomgått »samma skola.» Detta hans förslag likasom många dylika hindrades af kriget 1).

I ungdomen hade Oxenstierna förnämligast studerat teologi, och han var deri så kunnig, att presterskapet vid några tillfällen ansåg sig böra inhämta hans mening om dithörande ämnen. I början gynnade han bemödandet

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 17 och 26 Aug. 1636.

att sammansmälta lutherska och reformerta lärorna; men i sednare år afböjde han allt sådant, ja i allmänhet hvarje äfven det minsta försök att åstadkomma någon rubbning uti den antagna trosläran. Tvärtom sökte han så mycket som möjligt stadga och befästa den mot alla förändringar och mot intrång af främmande bekännelser. Man hörde honom och hans vänner flere gånger efter en resande främling upprepa det infallet: »att största beviset för sven»skarnas andeliga och lekamliga hälsa var, att uti hela »riket fanns blott en troslära och en läkare.»

Man har påstått, det Axel Oxenstierna med egennytta och hårdhet handterade sina underhafvande bönder. Man har till stöd för detta påstående likväl icke kunnat anföra mer än ett gammalt yttrande: »det gref Axel lef»de bland sina underhafvande i förskräckligt minne.» Detta har man lämpat på rikskansleren; men med orätt. Det finnes ej ett enda exempel, att nämnde herre i den tidens handlingar benämnes grefve Axel. Han blef så sent grefve, först i slutet af 1645, att han äfven sedermera fick behålla qvar sin gamla benämning rikskansleren; hvarförutan man i anseende till det växande antalet af grefvar, började bortlägga de förut brukliga benämningarna grefve Per, grefve Nils o. s. v. Med grefve Axel mentes i alla den tidens handlingar och säkert äfven på detta ställe Axel Lejonhufvud, hvilken var allmänt känd och är redan i dessa berättelser omtalad för sitt egennyttiga och våldsamma sinnelag. — Hvad Axel Oxenstierna beträffar, så var han en förståndig och sparsam hushållare, men girighet och hårdhet har icke kunnat honom bevisas. Sednare undersökningar och mångfaldiga ännu i behåll varande bref ådagalägga, att han med godhet och rättvisa behandlade sina underhafvande; ehuru han på samma gång höll dem till ordning och arbetsamhet. Af staten tog han sin fulla lön; denna var stor, men i förhållande mindre än många andras då för tiden. Under förmyndare-styrelsen utdelades en mängd gods, men intet åt Oxenstierna. Af Gustaf Adolf hade han fått Ki-

mito och Wenden; under sin egen förvaltning tog hvarken han eller söner eller bröder en enda förläning; det var Kristina fullmyndig, som sjelf gaf honom Södermöre grefskap, och hans söner de förläningar, som de innehaft. Han var delägare i kopparkompaniet, och likväl den, som hejdade dess försök att rikta sig på kronans bekostnad. Uti rikshufvudböckerna finner man, det han i nödens stund lemnade staten betydliga lån, nästan alltid utan ränta, och det inträffade ej sällan, att hans löner lemnades länge obetalda. Han var också långt ifrån att söka utvidga adelns friheter för att sjelf deraf draga vinst. Han var tvärtom den, som i rådet ifrigast försvarade kronans och ofrälsetståndens rätt, och talade mot alla, men i synnerhet mot adelns öfverdrifna anspråk; en omständighet, hvarpå vi redan i föregående berättelse anfört, och skola framdeles anföra ytterligare exempel 1).

Man har äfven påstått, det Oxenstierna riktade sig af Tysklands rof; men då man ej kunnat framdraga ett enda bevis derpå, har man gissat och utspridt, att de enligt sådan förutsättning hopskrapade skatterna blifvit vid Sandhammaren förlorade jemnte det skepp, som år 1634 skulle till Sverge öfverföra åtskilliga Oxenstiernas tillhörigheter. Denna sägen har hos många blifvit antagen som sanning. Af en händelse finnes ännu qvar det bref, som rikskansleren vid underrättelsen om nämnde skeppsbrott skref till sin son Johan. »Jag har», säger han, »hört »omtalas det skeppsbrott, hvarigenom alla mina och dina »saker, jemnte kansliböckerna, förlorades. Det var för »oss en märkelig skada, som likväl måste dragas. Kan »du få något igen, så vore det godt, hvarom icke så må »det blifva derhän; hvad som bergas, är troligen också »af vatten förderfvadt. Mig oroa mest brefven och kan»slipapperen. Illa om de äro borta; än värre om de fal»lit i danskarnas händer. Hade jag dem i behåll, eller »åtminstone visste dem icke i fiendens händer, så skulle

---

1) Se nästa kapitel.

»jag det andra föga aktas» 1). Så hade ej Oxenstierna skrifvit, om någon serdeles skatt vid detta tillfälle gått för honom förlorad. En sådan hade ej heller kunnat blifva af vatten förderfvad. Det förtjenar också att anmärkas, det Oxenstierna icke efterlemnade större förmögenhet, än hvad hans ärfda tillgångar, lagliga löner samt goda hushållning väl kunna förklara.

Man har tadlat Axel Oxenstierna, såsom den der sökt hindra freden, den preussiska, den westfaliska och den i Brömsebro. Hans afsigt skulle hafva varit, att genom krigets förlängande upprätthålla adelns magt, göra sig sjelf oumbärlig och hindra hälsosamma förändringars införande uti den inre styrelsen. Det är sannt, att Oxenstierna ville så väl i Osnabrück som i Stumsdorff och Brömsebro vinna åt sitt fädernesland så många fördelar som möjligt, och han drog dervid icke i betänkande, att förlänga kriget några månader, kanske år. Det kan ej heller nekas, att efter slaget vid Nördlingen hade Sverge utan Axel Oxenstierna troligen låtit nöja sig med de vilkor, som då erbödos. Men att hindra freden, och att fordra för densamma billiga vilkor, äro tvänne olika ting. Man finner, att Oxenstierna ofta varit fredens förespråkare. Då efter segern vid Wittstock några i rådet ville öka Sverges fordringar, talade Oxenstierna deremot, »ville »nöjas, med hvad förut blifvit föreslaget; ty nu kunde »man med ära nedlägga vapen 2). Westfaliska freden ville han ej hindra, blott dervid skaffa åt Sverge hela Pommern, hvilket också alla fredsombuden utom Brandenburg redan bifallit; och som säkerligen med någon ihärdighet på svenska sidan kunnat erhållas. År 1648 blef i rådet flere gånger föreslaget att angripa Polen, »som var i dålig författning, och ej kunde försvara sig.» Oxenstierna afrådde förslaget; »ty ett sådant anfall vore orättvist; och Sverge

1) Falk. Ax. Oxenstierna till Joh. Oxenstierna. Metz den 10 Jan. 1635.
1) Riksark. Rådsprot. den 15 Okt. 1636.

»behöfde dessutom fred för att ordna sitt kammarverk» 1). År 1649 ville drottning Kristina, hon, som året förut talade så mycket för freden, med väpnad hand understödja konungen i Frankrike mot Pariser-upproren; men äfven nu talade Oxenstierna för lugnets bibehållande 2). Uti de många hundrade bref, som han under westfaliska fredsmötet skref till sin dervarande son, och hvilka ännu äro i behåll, finnas många uppmaningar till försigtighet, till iakttagande af Sverges fördelar; men intet enda uttryck, som kan tydas såsom ett bemödande att hindra freden.

Om Oxenstiernas aristokratiska åsigter hafva vi redan talat 3), samt huru han ansåg adeln vara ensam berättigad till rikets styrelse och förvaltning. Hans bref till riksråden visa dessa tänkesätt tydligt; han talar om riket, dess inkomster och tillhörigheter, nära nog som vore det adelns enskilda arf och egendom. Ordalagen *vårt rike, våra tullar, våra skulder* m. m., hvilka der ofta förekomma, hafva i brefskrifvarnes anda ej den nu vanliga bemärkelsen af alla ständernas gemensamma fädernesland, tullar, skatter, utan betyda snarare de mägtiga slägternas gemensamma tillhörighet, föremålet för deras gemensamma omsorger och vård. De andra, de lägre stånden deremot betraktades nästan som adelns underhafvande eller som dess myndlingar. För nu gängse begrepp äro dessa åsigter motbjudande, orimliga; de mötte äfven då ovilja; dock ännu icke så serdeles, ty de lågo närmare tidsandan och vanan. Men det för alla tider orätta i grundsatsen mildrades, ja nästan helt och hållet försvann i utförandet; ty Oxenstierna och hans vänner sökte i allmänhet behandla dessa de lägre stånden visserligen som omyndiga, men dock som älskade bröder, hvilka det ålåg den äldre brodren, adeln, att bemöta med godhet, förstånd och

---

1) Riksark. Rådsprot. den 4 Aug. 1648.
2) S. st. den 9 Mars 1649.
3) 6 Del. pag. 126.

rättvisa 1). Det var kanske just medvetandet af dessa ädla tänkesätt, som gjorde, att Oxenstierna sedermera så förifrades, när de ofrälse stånden uppreste sig mot denna adelns uteslutande företrädesrätt.

Af många yttranden visar sig, att Axel Oxenstierna hyste benägenhet för republikanska statsförfattningar, och han förklarade öppet, »det han var högst begärlig ef»ter frihet.» En republik på stark aristokratisk grund, sådan som Rom eller Venedig, uti dessa staters vackra dagar, synes hafva varit förebilden för hans önskningar. Ej sällan finner man honom försvara engelska parlamentet och danska riksrådet i dessas bemödanden att inskränka sina konungars magt; och det är nästan med uttrycket af klagan, som han anmärker, »att Sverge icke var »passande till republik.» Hos rådet ville han lägga stor magt. Det skulle såsom i ständernas ställe »äga både »rättighet och skyldighet att af egen drift samt också utan »att påkallas framställa inför konungen sina tankar och »anmärkningar» 2). Han var ej road af riksdagar, men ville ej heller tillstyrka deras afskaffande; »ty de hörde »till folkets rätt och frihet, samt tjenade att upplysa all»mänheten och att sammanbinda den med regeringen» 3).

Dessa Oxenstiernas republikanska tänkesätt kommo någon gång i strid dels med hans benägenhet för en kraftfull regering, dels med de känslor af tillgifvenhet, som han hyste för Gustaf Adolf och derföre äfven för dottern Kristina, och hvilka känslor befallde honom att arbeta äfven för konungahuset och på befästandet af dess rätt och myndighet. Striden bilades dock lätt; ty hvarken i statseller troslära ansåg Oxenstierna folkets väl uteslutande fästadt vid någon viss form af författning eller af trosbekännelse. Han arbetade således icke på verkliggörandet af sin republik, lika litet som för någon annan dylik

---

1) Se innehållet af nästa kapitel.
2) Riksark. Rådsprot. d. 7 Febr. 1642.
3) S. st. d. 15 Aug. 1639, d. 23 Sept. 1641.

tankebild. Han var deremot en man för det verkliga lifvet; och hans förnämsta bemödande gick ut på att ädelt och kraftfullt begagna samt förbättra de bestående statsformerna.

Med ofvannämnde frihetssinne förenade Oxenstierna mycken benägenhet för en kraftfull styrelse. »Regeringen», sade han, »borde sjelf samvetsgrannt uttänka och sedan »låta verkställa hvad, som vore för landet bäst; och der»vid icke akta på de andras hvarken glädjesånger eller »klagovisor» 1). Han yrkade också flera gånger att, innan riksdag sammanträdde, borde regeringen hafva inom sig bestämdt och i ordning uppgjordt allt, som skulle föreslås och genomdrifvas 2), ty man kunde ej öfverlemna sådant åt ständerna; »det vore att taga råd af dem, som saken »intet förstå;» och dessutom: »quod multi faciunt[1] multi »negligunt» 3). Ännu finnas hans egenhändiga utkast till nästan alla riksdagspropositioner från 1637 till 1646. Han ansåg äfven bäst, »att icke ständerna utan regerin»gen ensam ägde att föreslå de ämnen, som borde på »riksdagar förekomma; ty, om vid ett möte af många »hundrade män, hvilka alla tycka sig äga lika frihet, »magt och förstånd, enhvar finge framkomma med det, »hans hjerna hopspunnit, då skulle ingen ända blifva på »förslag, trätor och partier; och riksvårdande saker skulle »af enskilda ärender undanträngas.» Derföre, frånvarande eller närvarande, uppmanade han regeringen att föra styrelsen med mod och kraft. Så förde han den sjelf. Det är nu för tiden nästan otroligt, huru stor myndighet han visste taga och bibehålla. Att han kallade upp till sig och som en fader tillrättavisade yngre tjenstemän af alla klasser och stånd, icke blott för fel i tjensten, utan äfven för enskild oordentlig lefnad, sådant var dock mindre att undra öfver. Men han behandlade på samma sätt

1) Riksark. Rådsprot. d. 27 Jan. 1644.
2) S. st. d. 12 Juli 1644.
3) "Många församla, det många förrätta."

äfven äldre ämbetsmän, också sådana, som stodo under någon annan af riksförmyndarnas närmaste ledning. Från krigskollegium under De la Gardie, flottan under Gyllenhielm, kammaren under Gabriel Oxenstierna, blefvo ämbetsmän af rikskansleren, såsom af en deras högsta gemensamma förman, uppkallade och tillrättavisade eller bannade, utan att någon vågade sätta sig deremot. Då under riksdagar något stånd blef oense med regeringen, lät han uppkalla det i rådssalen, ingick med det samma i vidlyftiga undersökningar om deras klagopunkter, lät dem anföra deras grunder, gillade det skäliga, vederlade det oriktiga, skrapade ock med kraftig hand det obilliga, och släppte dem vanligtvis ej förr, än de togo skäl och gåfvo goda ord. Landshöfdingar, biskopar, generaler, som kommo med djerfva för riket skadliga påståenden, fingo genast af rikskansleren så kraftfulla och på saken gående svar, att både de sjelfva och andra tego. Rådsherrar och adel, som tillbragte sin tid i overksamhet, blefvo kraftigt uppmanade att »tänka och arbeta på förbättring af rikets »handel och handtverkerier och icke som hittills ligga på »landet, röka tobak, dricka öl, och tänka enhvar blott på »sin egen gård» 1). Till och med hans kamrater, riksförmyndarne, blefvo allvarsamt efterhållna. De ville stundom taga tjenstledighet och begagna andra rådsherrar som ställföreträdare i regeringen; men sådant tillät han sällan, aldrig utan allvarliga föreställningar om deras pligt emot fäderneslandet 2). Också i andra mål sparade han ej heller sanningen, hvarpå rådsprotokollen bära mångfaldiga bevis. Tagna beslut verkställdes med kraft. En kamrer, Jost Hansson, hade förstått vinna både Oxenstiernas och regeringens gunst i så hög grad, att han upphöjdes till adeligt stånd. Konrad Falkenberg upptäckte och framdrog sedermera efter samma Jost flere grofva bedrägerier, för-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 23 Juli 1640.
2) S. st. d. 10 Aug. 1636. Falk. Ax. Oxenstierna till Gabr. Oxenstierna d. 20 Okt. 1635.

snillningar af kronans medel, utraderingar i räkenskaperna m. m. Jost erböd sig skaffa kronan 300 gårdar, om han skonades till lifvet, och han hade lyckats vinna mägtiga förespråkare, bland andra riksdrotsen Per Brahe och sjelfva den nu sextonåriga drottningen. Men i rådet genomdref Oxenstierna lagens bokstaf, att bedragaren skulle dö. Ännu en gång företog sig drottningen att bedja om mildring. Men Oxenstierna vägrade och domen gick i verkställighet 1). Ständernas förböner aktade han i sådana fall lika litet som hofvets. En hofjunkare vid namn Stiernsköld hade bortrymt med en hoffröken, som var med annan man förlofvad. Saken väckte mycken förargelse så väl i hufvudstaden som landsorterna. Stiernsköld dömdes efter lagens bokstaf. Många förebedjare kommo; äfven de just då församlade ständerna. Rikskansleren blef förtörnad. »Om ständerna förstode sitt bästa», sade han, »så skulle »de häldre rycka regeringen i kappan och påminna om »dess pligt, att med allvar och kraft vidmagthålla ordning »och tukt i landet.» Det blef åtminstone på ännu ett år ingen benådning utaf för den förrymde hofjunkaren 2).

Att Axel Oxenstierna mägtade vinna och bibehålla en så afgörande myndighet och det bland sådana män, som Jakob De la Gardie, Gyllenhielm, Per Brahe, Klas Fleming, Banérerna, Torstenson m. fl., detta bevisar å ena sidan den ovanliga öfverlägsenheten hos Oxenstierna sjelf; men å andra sidan de lika om ej än mera ovanliga egenskaperna af klokhet, försakelse och ädelmod hos nämnde herrar; hvilka, ehuru sjelfva stora och utmärkta, icke begagnade dessa sina egenskaper till att under tvister och envishet göra sig enskildt gällande, utan tvärtom i frivillig undergifvenhet använde dem att stödja den ändå större rikskansleren och sålunda gifva enhet och kraft åt det hela. I detta hänseende tillkommer en odödlig ära åt den

1) Riksark. Rådsprot. den 30 Sept. 1640; den 4 Mars, 25 och 27 Maj, 7, 10, 14 och 17 Juni.
2) S. st. d. 27 Jan. 1641 och den 5 Mars 1642.

älskvärde Axel Banér, den folkkäre Gabriel Gustafsson Oxenstierna, den store öfverståthållaren Klas Fleming och åt Moskovitbesegraren Jakob De la Gardie. Under rådsöfverläggningarna finner man, att dessa fyra nästan beständigt understödde Axel Oxenstierna; och då han var frånvarande, drogo de icke i betänkande att uppskjuta vigtigare mål för att, som de öppet erkände, inhämta hans upplystare omdöme.

Axel Oxenstierna hade många och bittra fiender och han måste hafva det i anseende till sin plats, och ännu mer i anseende till sin oförfärade verksamhet. Derföre kringspriddes och finnes ännu om honom en stor mängd nidskrifter och vanrykten. Stundom tog han de förra med sig i rådet och uppläste dem derstädes högt till sin och de andras förlustelse. Men anmärkas bör, att ingen enda anseddare man uppträdde bland hans fiender. Dessa, hvilka de voro, dolde sig bakom namnlöshetens slöja och begagnade nid- och flygskrifter till vapen. Af de bättre sina samtida åtnjöt Oxenstierna alltid det högsta anseende. En stor mängd vetenskaps- och ämbetsmän samt krigare så inrikes som utrikes visade honom i skrift och gerning den största vördnad och det äfven, sedan han kommit i hofvets onåd. Den »Svenske Atlas», eller den »Svenske Salomo» äro benämningar, som ofta på honom användas. Hugo Grotius kallade honom den största man på sin tid. Richelieu sade, »att Oxenstierna var en outtömlig källa »på goda råd»; och Mazarin yttrade: »att, om alla Eu»ropas statsmän vore tillsammans på ett fartyg, så borde »man öfverlemna rodret åt Oxenstierna». Polska storkansleren Lubomirski författade öfver honom en grafskrift, der han kallades »prest utan prestvigning, konung utan ko»nunganamn; ty han var större än alla namn. Måttlig»heten gaf honom ett sundt, sundheten ett långt, Guds»fruktan ett evigt lif.»

Lika vördnadsvärd som i det allmänna visar sig Axel Oxenstierna i sitt enskilda lif. Man har ännu qvar en mängd af hans bref till sönerna. De andas faderlig kär-

lek och faderligt allvar, båda delarna utan flärd, utan öfverdrift. Tillika framlyser der öfver allt en genomträngande klokhet och derjemnte en beundransvärd kärlek till billighet, sanning och rättvisa. Till dessa dygder uppmanar han städse sina söner. Då Johan i en och annan svår ställning begärde råd, kom vanligen det svar »att »hålla sig till det, som är rätt och ärligt, ty det hafver »dock längst bestånd»; eller ock heter det: »Gå, du min »son, rakt fram på saken, det är bäst; dock», tillägger han stundom, »klif ej derföre i våg, såsom en bonde kom»mer framplumpande i ett par becksömsstöflor.» Sällan och blott i fäderneslandets nöd råder han till list och förställning; men städse med tillägg att aldrig i det enskilda lifvet dylika använda. Till sin son Erik skrifver han sålunda: »Verlden består af förställning och falskhet. »Detta måste man se och besinna för att deraf ej bedra»gas; men icke för att detsamma efterfölja. Förtröstan på »Gud, flit uti sitt kall, rättrådigt uppförande, styrkt af »en ärlig försigtighet, äro de bästa medel att denna verl»den väl genomgå.»

FJORTONDE KAPITLET.

AXEL OXENSTIERNA I SVENSKA RÅDET.

Man kan ej lära känna Axel Oxenstierna och svenska förmyndareregeringens tänkesätt bättre än vid genomgående af de protokoller, som i rådet under ifrågavarande tid fördes. Vi vilja i utdrag anföra några sådana, hvilka kunna tillika tjena till upplysning om tidens tänkesätt och samhällsförhållanden.

De för riket tryckande företrädesrättigheter, som Gustaf Adolf vid anträdet till regeringen nödgades bevilja

adeln, hade sedermera genom konungens stora personlighet blifvit inskränkta, dock mer i utöfning, än i bokstaf. Nu kom en förmyndareregering, bestående af adelsmän, alla med stora egenskaper samt derföre så mycket större förmåga att drifva igenom, hvad den önskade. Förmyndareregeringen skulle blifva långvarig, hade således godt tillfälle att också genom vanan göra sina åsigter gällande. Den blifvande regenten var slutligen en qvinna, hvilken borde lätt kunna förmås att stadfästa, hvad förmyndarne beslutat. Alla dessa förhållanden voro tillsammans ett för adeln ganska lockande tillfälle att göra, sina skrifna företrädes-rättigheter åter gällande samt än mera utvidga dem. Också röjde sig genast ett parti, som syftade deråt. Det anfördes af Per Brahe och bestod af Per Banér, Åke Tott, Åke Natt och Dag, m. fl. stundom, besynnerligt nog, understödda af Johan Skytte och Gyllenhielm. Mot dessa anspråk kämpade sjelfva förmyndareregeringen med Axel Oxenstierna i spetsen. Hans vänner, eller det så kallade Oxenstiernska partiet, utgjordes af Jakob De la Gardie, Gabriel Gustafsson Oxenstierna, Klas Fleming, Gustaf Horn, Axel Banér m. fl. Detta parti, det egentligen herrskande, bemödade sig att försvara det allmänna bästa mot anfallen af olika samhällsklasser. Hårdaste striden var likväl mot adeln. Vi vilja ur densamma anföra några af de märkligaste uppträdena.

Angående adelns skyldighet att kraftigare än hittills bidraga till rikets underhåll uppstodo många tvister. Per Brahe gjorde flere gånger starka insagor mot de skatter, som förmyndareregeringen lade på frälseståndet och, understödd af Per Banér, ville han, »att adeln skulle be»frias från mantalspenningarna, hvilka liknade träldom 1).» Axel Oxenstierna deremot påminte, »huru danska adeln »under kriget mot kejsaren måste erlägga dryga bevill»ningar; huru svenska adeln fick under Johan den tredjes

1) Riksark. Rådsprot. den 18 Okt. 1636.

»tid betala krigsgerder och dertill åtaga sig tungan af »borgläger. Äfven nu borde adeln betala, ty på bonden »kan ingenting mer läggas» 1). Under riksdagen 1642 var ett utskott af ridderskapet, deribland flere landshöfdingar uppe i rådet, för att utverka ostördt bibehållande af åtskilliga adelns friheter, serdeles vid utskrifningen. Ordförande för utskottet var landshöfdingen Gustaf Oxenstierna, en rikskanslerens frände. Ordförande för regeringen var rikskansleren sjelf. Han bannade allvarsamt upp både adeln och sin slägtinge. »Tror du», sade han till den sednare, »att du kan sitta i välstånd och trefnad, »när det allmänna bästa sålunda genom din och dina li»kars undantagsfriheter störtas öfver ända? Och», tillägger han vidare, »orsaken till de många tvisterna mellan »vår adel och våra konungar har städse varit den, att »adeln velat till statens underhåll ingenting gifva» 2). Sina åsigter af saken i allmänhet uttalade han sålunda: »Vi »svenskar, af alla stånd, måste föresätta oss att vara eniga »och hålla fäderneslandet uppe. Adeln skall afstå några »sina fri- och rättigheter, och presterskapet erbjuda en »skälig gerd; borgaren löse på pungen och bonden drage »med sin häst, eller gifve penningar» 3).

Vid riksdagen 1633 begärde adeln stadfästelse på sina af Gustaf Adolf gifna privilegier. Men regeringen vägrade och uppsköt målet till drottningens myndiga år 4). När dessa nalkades, föreslog rikskansleren och de fleste, att de adelsprivilegier, som till Kristinas bekräftande skulle föreslås, borde vara något inskränktare än dem, som Gustaf Adolf gifvit 5).

Sedan äldre tider bibehölls friskjuts för kronans embetsmän, hvilken rättighet ofta till landets förtryck miss-

1) Riksark. Rådsprot. d. 17 Okt. 1636.
2) S. st. d. 18 Jan. 1642.
3) S. st. d. 19 Jan. 1641.
4) S. st. d. 19 Febr. 1633.
5) S. st. d. 25 Okt. 1643.

brukades så af dessa, som af adelsmännen, hvilka betraktade sig som offentliga personer. Regeringen sökte afskaffa dessa oordningar. Men Per Brahe ville åt adeln »bibehålla fri skjuts åtminstone till och från riksdagarna.» Axel Oxenstierna kämpade mot 1). Han klagade bittert, att landshöfdingarna missbrukade deras friskjuts till enskilda körslor 2), och han ville till förekommande af allt sådant, att ingen utom drottningen skulle äga rätt till fria hästar 3); hvilket också några år derefter stadgades.

Ett annat skadligt missbruk var vid denna tiden allmänt gängse, nemligen: att några af adeln köpte gårdar, lade dem under sitt rå och rör och ville sedermera hafva dem med frälserätt befriade från skatter. Häröfver klagade Åke Tott och Axel Banér, den sednare med tillägg, »att saken vore ett hett jern att vidröra.» Gabriel Gustafsson Oxenstierna trodde, att i Westergötland, der han var lagman, hade mången adelsman sålunda slagit under sig och olagligen frikallat stundom 30 till 40 hemman. Kronan, mente han, hade på sådant sätt förlorat kanske 6000 gårdar. Per Brahe anmärkte, »att bönderna snilla från kronan mycket mer skatt, än adeln gör.» Åke Natt och Dag ville, »att adeln borde hafva »rättighet att hvar som hälst bygga sätesgårdar och der»under frikalla kringliggande hemman.» Axel Oxenstierna invände, »att på sådant sätt skulle snart kronan komma »i fattigdom och landet i uppror.» Han understödde Banérs och Totts förslag och regeringen beslöt afskaffa alla olagliga rå och rörshemman 4).

Uti Tyskland och än mer i Ingermanland och Estland hade svenskarna på nära håll sett och lärt känna lifegenskapen. Några bland herrarna hogfälldes efter så oinskränkt magt öfver sina underhafvande. Man försökte

1) Riksark. Rådsprot. d. 2 Mars 1642.
2) S. st. d. 19 Okt. 1636.
3) S. st. d. 6 Febr. 1639.
4) S. st. d. 17, 18, 19 Okt. 1636.

ett och annat, syftande ditåt. Några frälsejordsegare förbödo de drängar och pigor, som voro födda på godset, att utom detsamma antaga tjenst. Saken kom för rådet. Jakob De la Gardie, Per Banér och Johan Skytte talade alla för bondens frihet, och ogillade de gjorda försöken 1). Likväl blef något dylikt återigen bragt å bana. Någon föreslog i rådet, »att kronobonde och dess barn icke böra »tillåtas taga tjenst hos frälse, ej heller tvärtom.» Axel Oxenstierna satte sig bestämdt deremot. »I Sverge», sade han, »är bonden fri, och en ära att vara bondeson. När »han i laglig tid tagit urlof, så har han ock laglig rätt »att söka tjenst, hvar han vill» 2). Förslaget hördes sedermera icke af.

Vid riksdagen 1635 begärde ridderskapet och adeln, att alla dess medlemmar skulle erhålla plats öfver biskoparna; men regeringen afslog denna önskan helt och hållet 3).

Utskrifning af soldater tillgick sålunda, att på krono- och skattehemman togs hvar tionde, på frälsehemman hvar tjugonde man; men på rå- och rörshemman och inom den så kallade frihetsmilen d. v. s. på en mils omkrets kring säterierna voro alla fria. Äfven prester, borgare och bergsmän hade i detta hänseende några företräden. Då under det brinnande kriget utskrifningar skedde år efter år, började folket draga sig från skatte- och kronogårdarna och söka skydd hos de husbönder, som sådant kunde gifva. Härmed skedde till kronans skada mycket underslef, och det bland alla stånd 4), men mest bland adeln. Bondedrängarna strömmade till frälsemännen för att blifva skrifna hälst inom frihetsmilen, der de voro från utskrifning trygga, eller åtminstone på frälsejord, der den blott träffade hälften så många som på krono- och skattejorden. Sådana kallades adelns *försvars-karlar* och för detta försvar erlade de till

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 3 Nov. 1635.
2) S. st. d. 11 Jan. 1642.
3) S. st. d. 7 Nov. 1635.
4) S. st. d. 27 Jan. 1640.

sin skyddsherre afgift eller tjenst. På sådant sätt hade adeln en lätt inkomst, och dess egendomar blefvo befolkade och uppodlade. Men på de sålunda allt mer obebodda skatte- och kronogårdarna föll tyngden år för år allt svårare, och antalet af soldater minskades. Missbruket var allmänt. I sittande råd sade Oxenstierna öppet, att till och med några af rådsherrarna tilläto sig detta bedrägeri 1); han ville afskaffa det och understöddes lifligt af Axel Banér, Jacob De la Gardie och Gabriel Gustafsson Oxenstierna. Denne sednare föreslog till och med att i fäderneslandets nöd låta alla adeliga privilegier i detta hänseende falla och utskrifningen gå öfver all frälsejord på samma sätt, som öfver skatte- och kronohemman 2). Vid 1638 års riksdag lyckades det för regeringen att utverka adelns tillåtelse till utskrifning inom både frihetsmilen och rå- och rörshemman; adelns eget tjenstefolk skulle dock vara fritt. Men dermed bedrefs återigen mycket underslef. För att hindra allt sådant föreslog styrelsen, att utskrifning borde ske efter gårdtalet, i stället för mantalet; det vill säga, att ett visst större eller mindre antal gårdar, huru många invånare der också funnes, borde alltid underhålla en soldat. Förslaget väckte motstånd, serdeles hos adeln, som derigenom skulle förlora många sina försvarskarlar och af dem kommande fördelar. Oxenstierna hade att strida mot flere inom sjelfva rådet. Slutligen invände Åke Natt och Dag, »att om bönderna i följe »af det gjorda förslaget kunde taga så många drängar de »vilja, skulle adeln förlora sitt tjenstefolk.» Oxenstierna svarade: »adeln förlorar ej sina drängar, utan sina olag»liga försvarskarlar, dikare, tegelslagare och andra lösdrif»vare, hvilkas antagande är ett adelns påfund och under»slef till kronans stora förlust; och det är just sådant, »som vi nu vilja afskaffa. Blott den är dräng, som har »lön, och sitter vid adelsmannens disk och duk. Det är

1) Riksark. Rådsprot. d. 4 Aug. 1636.
2) S. st. d. 3 Aug. 1636.

»mig tungt, att ensam försvara kronans rätt och träta »mot eder alla; men jag kan bevisa, att mången har från »utskrifning försvarat sjuttio, ja väl flere lösdrifvare» 1). Härvid tystnade alla motståndare och man beslöt, att hos ständerna föreslå utskrifning efter gårdtalet, hvilken också blef antagen.

En serskild afdelning af dessa försvarskarlar voro handtverkare. Adeln lät nemligen för någon ersättning i tjenst eller penningar hos sig skrifva personer, som skräddare, skomakare, sadelmakare, guldsmeder o. s. v. Som adelns handtverkare voro dessa fria från flere skatter. De nedsatte sig hoptals så i städerna som på landet samt undersålde och togo förtjensten från de ordentliga handtverkrarna, hvilka måste betala vanliga utlagor. I Stockholm funnos t. ex. elfva sådana adelsguldsmeder, hvilka voro fria från all borgerlig tunga 2). Axel Oxenstierna, understödd af Jakob De la Gardie, Per Banér och Klas Fleming, talade ofta och skarpt mot dessa oordningar och visade, huru hinderliga de voro för städernas och borgerskapets uppkomst. Men han mötte ett häftigt motstånd af Per Brahe, Karl Gyllenhielm m. fl., hvilka åberopade adelns privilegier, bondens vana att sjelf vara sin handtverkare o. s. v. 3). Missbruket synes ännu någon tid hafva fortfarit.

Många bland grefvarna och friherrarna ville gerna utvidga sina fördelar och få alla bönder inom gref- och friherrskaperna betraktade som frälsebönder; det allmänna till ej ringa förlust. Per Brahe ville också, att salpetergerden och byggnadshjelpen inom grefskapet skulle tillfalla grefven 4). År 1642 begärde grefvar och friherrar formeligen, »att i gref- och friherrskapen boende krono-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 7 Juli 1640.
2) S. st. d. 26 Okt. 1636.
3) S. st. d. 12 Aug. 1636, d. 17 Nov. 1638; d. 6 Mars 1639, d. 28 Febr. 1642, d. 7 Aug. 1645.
4) S. st. d. 27 Okt. 1638.

»och skattebönder måtte i fråga om skjutsning njuta sam»ma frihet som frälsebönder.» Härigenom skulle naturligtvis grefvar och friherrar vinna betydligt; och af båda slagen funnos i rådet många och mägtiga män. Bland sjelfva riksförmyndarne voro Per Brahe och Jakob De la Gardie grefvar, Axel Oxenstierna och Gyllenhielm friherrar. Oxenstierna satte sig häftigt mot förslaget; »det »vore obilligt i sig sjelft. Dessutom kunde riksförmyn»darne ej sitta och gifva sig sjelfva privilegier.» Men Per Brahe mente, »att, då förmyndareregeringen kan sälja »kronogods till drottningens myndiga år, så kan den äf»ven till samma tid gifva grefvar och friherrar de begär»da rättigheterna.» Johan Skytte var sjelf friherre, tillade: »om våra bönder skola skjutsa likasom andra, så kun»na vi, deras herrar, icke af dem hafva någon skjuts.» Oxenstierna svarade: »Det måste vi tåla, häldre än att »sitta här och på kronans bekostnad gifva oss privilegier.» »Men», sade Per Brahe, »vi böra då i dess ställe hafva »af kronan skjutspenningar likasom landshöfdingarna.» Oxenstierna nekade: »ty grefvar och friherrar få nog för»del derigenom, om vid utskrifningar alla deras bönder »njuta samma rätt, som frälsebönder,» nemligen att blott hvar tjugonde tages. — Dagen derpå fortsattes med ökad ifver samma tvist; på ena sidan Axel Oxenstierna och Per Banér, på den andra Per Brahe, Johan Skytte och Gyllenhielm. Axel Banér, Klas Fleming, Gabriel Bengtsson Oxenstierna tego; Jakob De la Gardie var frånvarande. Per Brahe sade: »fogdar få till sina resor skjutsfärdspen»ningar, hvarföre då icke äfven jag, som också är en of»fentlig person?» Oxenstierna invände: »som grefve är »du ingen offentlig person.» Brahe sade, »men som riks»drots är jag åtminstone en offentlig person, och bör som »sådan hafva skjutsfärdspenningar lika väl som fogdar och »landshöfdingar.» »Nej», sade Oxenstierna, »ty då kunna »med samma skäl riksmarsken, riksamiralen och jag och »många andra komma och fordra skjutsfärdspenningar». »Ja,» inföll riksamiralen Gyllenhielm, »det vore ej heller

»obilligt. I synnerhet,» tillade Brahe, »som vi för våra »bönder hafva mindre friheter än vanliga frälsemän.» Oxenstierna svarade: »det är ej sannt. Adeln har bort»gifvit det, som är dess lagliga privilegium; men grefvar »och friherrar hafva ingen annan rätt öfver sina bönder »än kronans vanliga.» Brahe sade: »likväl har jag i mitt »grefskap förut åtnjutit halfva skjutsen mot kronan.» Oxenstierna svarade: »Det har icke varit grundadt på »något privilegium.» Brahe invände: »jag hoppas, att sta»ten är mot oss en moder och ej en stjufmoder.» Gyllenhielm tillade: »grefvar och friherrar äro rikets prydnader »och böra som sådana behandlas.» Brahe sade: »Vi blifva »eljest i grund förstörda.» Gyllenhielm tillade: »Då för»myndareregeringen gör adel, slutar förbund, säljer krono»gods, så har den väl också magt till detta.» Oxenstierna yttrade slutligen: »om också i detta och åtskilligt annat »några missbruk sig inrotat, så skola de väl derföre icke »i evighet fortfara» 1). Grefvarnas och friherrarnas fordran lärer icke blifvit den gången beviljad; men det tyckes, som de ifrågavarande olagliga förhållandena länge fortfarit.

Ett annat lika skadligt, som allmänt missbruk var, att adeln i städerna ansåg det under sin värdighet och emot sina privilegier att åtaga sig den skatt och tunga, som andra stadsboar ålåg i afseende på brandordning, gatuläggning och renhållning m. m. Likaså att lyda de förordningar, som af borgmästare och råd utfärdades och i allmänhet att underkasta sig stadens borgerliga styrelse. Axel Oxenstierna ogillade högt denna fördom, denna frihet, och angrep densamma i sittande råd. »Den, som har gård i staden», sade han, »bör ock sjelf hafva vård derom» 2). Men straxt derefter anmälde Pèr Banér missnöje deröfver, »att magi»straten upphäft sig till domare öfver adelsmän, och till »lagens tolk». Klas Fleming deremot försvarade »magistra»tens rättighet att tillämpa lagen på de brott, som i stad

1) Riksark. Rådsprot. d. 31 Jan. och 1 Febr. 1642.
2) S. st. d. 27 Sept. 1636.

»föröfvas», hvari han understöddes af Axel Oxenstierna. Johan Skytte var närvarande, men teg [1]. Några dagar derefter höllos om dessa ämnen långa och häftiga öfverläggningar. Oxenstierna började dem. »Den som »flyttar till stad», sade han, »bör lyda under stadsrätt, »liksom på landet under landsrätt, och då adeln nytt»jar stadens fördelar, så måste den ock rätta sig ef»ter stadens lag. Det är nog, att adelsmännen enligt »privilegierna äro till sina personer fria. De få ej der»före anse borgrarna som slafvar». Flere talade för adelns frihet, och Per Brahe invände, »att städerna för»kofrat sig just derigenom, att adeln i dem njutit sina »friheter till godo.» Oxenstierna svarade: »Det har icke »varit någon frihet utan oordning och sjelfsvåld; ty nu »finnes här hvarken myndighet eller lydnad, och sådant är »en stads förderf. Adeln måste i staden bidraga till brand»ordning, gatuläggning m. m. likasom den på landet del»tager i väghållning och kyrkobyggnad. Adeln i städerna »vill ej lyda magistraten; jag frågar då, hvilken skall den »lyda? Vill adeln begagna stadslagens fördelar, så måste »den ock vidkännas dess skyldigheter.» Efter denna predikan föllo alla till föga. Sjelfva Åke Tott förklarade, »att ingen kunde vara så obeskedlig och för sådant söka »städernas förderf», och man beslöt, att en ordning skulle i detta hänseende utgifvas. — Men redan fyra dagar derefter upprefs beslutet, och saken kom under ny och än häftigare öfverläggning. Flere påstodo, att adeln borde vara fri från brandordningen. Jakob De la Gardie svarade: »adelns hus hafva ju icke privilegium på att vara »fria från brand; alltså bör adeln ej heller hafva privile»gium på att vara fri från brandordning och vaktens un»derhåll.» Per Brahe sade: »utrikes äro dock professo»rerna fria från brandordning, och betala blott den, som »vid eldsvåda hjelper dem. Svenska adelns privilegium »är att hafva fria hus.» Axel Oxenstierna svarade: »Sven»ska adelns privilegium är att hafva fria personer, men

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 27 Okt. 1636.

»ej fria hus. I, somären rådsherrar, skolen tala för det »allmänna bästa, och icke ensidigt för adeln.» Per Banér svarade: »men förra regeringar hafva dock skiljt adel från »borgerskap, och befriat de förre från lydnad under stads»lagen». Oxenstierna invände: »Om ingen ordning blifver »häruti hållen, så uppstå ju hela rader af adeliga frihus. »Hvem skall derutanför hålla gatan ren?» Åke Tott sade: »gatuläggning utanför sitt hus måste adelsman visserligen »besörja.» »Men», frågade Axel Oxenstierna, »om nu »adelsmannen lägger än för högt, än för lågt, hvem skall »rätta honom deri?» »Det skall öfverståthållaren», sade Åke Tott. Per Brahe tillade: »allt, hvad adelsmannen i stad »bryter, skall anklagas ej i magistraten, utan hos öfver»ståthållaren, som är konungens man.» Axel Oxenstierna sade: »Om adeln så missbrukar sina friheter, så blifva »de allesammans afskaffade, så snart det kommer en ko»nung, som har kraft och anseende. Här sitten i och »försvaren adelns bästa; men ingen talar för kronans och »de andra ständernas rätt; sådant är mot alla riktiga »statsgrunder.» »Det är», inföll Per Brahe, »statsgrund »nog, att adeln bör vara fri från borgerlig tunga.» Per Banér tillade: »fordna konungar hafva ock befriat adeln »från stadens domsrätt.» Rikskansleren invände: »jag har »ju sagt, att denna frihet gäller edra personer, men ej »edra hus» 1). Tvisten fortsattes länge, men intet beslut blef fattadt. — Någon tid derefter klagar Oxenstierna om igen »öfver oordningar i staden, emedan adelsmännen icke »vilja lyda stadsstyrelsen; också att hoftjenare och äm»betsmän begagna samma adeliga frihet» 2); han skulle »uppsätta en förordning deremot» 3); men det lyckades ej drifva något sådant igenom. — Uti Januari 1642 hände sig, att grefve Gustaf Lewenhaupts tjenare utan orsak angrepo stadsvakten. Det kom till slagsmål, grefven sjelf

1) Riksark. Rådsprot. d. 31 Okt. och 3 Nov. 1636.
2) S. st. d. 17 Nov. 1638.
3) S. st. d. 17 Dec. s. å.

blandade sig deri och blef sårad. Han svor borgerskapet hämnd. Det säges, att Jakob De le Gardie 1), hos hvilken magistraten klagade, tagit Lewenhaupts parti och sagt: »om grefvens sår är dödligt, så låter jag hänga hela vak»ten.» Borgarevakten nedlade i vredesmod sina gevär och tillslöto stadsvakten. Om qvällen kommo adelns tjenare med pipor och trumpeter, uppbröto vakthuset, förstörde allt, hvad der fanns, och uppslogo der och på gatuhörnen smädeskrifter mot borgerskapet. Förbittringen var ganska stor och Klas Fleming befallte stadsvakten ladda skarpt och försvara sig mot alla våldsverkare. Vi vete ej, huru saken slutligen afgjordes; men som det ej var första gången sådant hände, så uppkallade Axel Oxenstierna både grefve Gustaf och en hop andra ungherrar till kansliet, samt bannade dem strängt, och rådsprotokollerna för samma tid innehålla många hans klagomål öfver adelns sjelfsvåld och derjemte ett rådets beslut, att »till stadsvaktens »förstärkande borde drabanter medskickas, och till fredsstörarnes varning en galge på jerntorget uppresas 2).» — I slutet af samma år fortfor tvisten ännu. Soop och Gyllenhielm ville för renhållningen betala i ett för allt, »och ej som borgerskapet serskildt för hvarje kärra.» Men Klas Fleming och Axel Oxenstierna satte sig mot denna åtskillnad. — Då adel och borgare lefva tillhopa måste de ock hafva lag och förordning tillhopa. Men,» tillade Oxenstierna, »det är svårt, nästan omöjligt att verkställa sådant, när i, som sitten vid detta bordet, icke sjelfva viljen underkasta eder 3).» — Några smärre åtgerder till oordningarnas förekommande tyckas hafva blifvit vidtagna; men ett afgörande slut på målet hann Oxenstierna icke upplefva. Först 1661 utkom den förordning, som i dessa fall en gång för alla stadgade magistraternas myndighet.

---

1) Andra och med mera sannolikhet tro, att det var gamla Herrman Wrangel.

2) Riksark. Rådsprot. d. 24 Jan. 1642.

3) S. st. d. 5 Dec. 1642.

En bland frälseståndets gamla rättigheter var också den, att tullfritt utföra allt, hvad adelsmannen från så väl arfvegods som förläningar kunde aflåta. Härmed drefs mycket underslef. Man utförde icke blott sina utan i sitt namn också andras tillhörigheter, samt införde med samma fartyg och som betalning för sina egna en mängd främmande varor, hvilka sedan genom allahanda slags landthandel spriddes kring riket. På detta sätt förlorade kronan både ut- och införseltull och uppkomsten af ordentlig stadshandel hindrades. Axel Oxenstierna ifrade derföre redan från Tyskland mot denna adelns tullfrihet 1) och understöddes af rådet 2). Vid hemkomsten angrep han saken genast och föreslog, »att adeln skulle afstå sin tull-»frihet.» Per Brahe nekade, »så framt ej adeln finge nå-»gon annan frihet i ersättning, t. ex. frihet från man-»talspenningarna.» Åke Tott ville »alldeles icke afstå den »fria sjötullen,» och Per Banér anmärkte, »att adeln ej »ensam kan underhålla kronan.» Oxenstierna svarade: »men, som nu de andra stånden ingenting hafva, så må-»ste väl adeln fram. De flesta af adeln göra också kro-»nan ringa eller ingen nytta. Många hafva blifvit adlade »utan någon synnerlig förtjenst; andra med goda förfä-»der, hafva sjelfva blifvit odugliga. Alla sådana må åt-»minstone med skattebidrag göra kronan något gagn för »alla de fördelar, som de åtnjuta. Ty ger adeln något, »så har den ock stora företräden framför de andra stån-»den.» Per Brahe klagade, »att i intet land skattar adeln »så mycket som i Sverge; snart är det förbi med sven-»ska adelns frihet!» Oxenstierna inföll: »i menen det »vara frihet, då i ären frie från alla bidrag till det all-»männas bestånd. Men den sanna friheten grundas på »statens välfärd, och den är rätt fri, som af kärlek till »fäderneslandet gerna gifver, hvad till dess bästa fordras. »Jag bekänner öppet, att jag älskar friheten högt, ja gan-

1) Riksark. Rådsprot. d. 23 Jan. 1634.
2) S. st. den 7 Maj 1634.

»ska högt; men jag älskar fäderneslandet än mer. Den, »som icke vill skatta till dess skydd, må uppgifva något »förslag, huru verket skall på annat sätt uppehållas.» Per Brahe anmärkte, »att mantalspengar på adelns personer »liknade träldom; han ville i dess ställe hafva afgiften på »adelns hästar.» Axel Oxenstierna vederlade dessa undflykter och utbrast slutligen: »Om i så undandragen eder, »hvad fäderneslandet fordrar, så skall jag sammankalla »ständerna och låta dem välja en riksföreståndare eller ock »andra råd att föra regeringen. Ty skall riket gå under, »så skall det icke ske genom mig, ej heller så länge jag »sitter vid detta bordet: Jag vill förut afträda min plats.» Häruti instämde också Jakob De la Gardie. Men Åke Tott och Per Brahe prutade likväl emot. Axel Oxenstierna utbrast: »Vill ingen tala för fäderneslandet, så »skall det snart falla öfver ända! Tager det allmänna bä»sta för ögonen, såsom rådsherrar anstår! Säger, om i »veten några andra medel, och hvarom icke nyttjen dem, »vi nu föreslagit.» — Slutligen beslöt regeringen, att vid nästa riksdag föreslå adeln att på fyra år afstå sin tullfrihet 1).

Så kämpade Axel Oxenstierna och förmyndareregeringen kraftigt och med tämlig framgång mot adelns öfverdrifna anspråk. Vid närmare granskning finner man, att de flesta och hufvudsakligaste punkterna förekommo redan 1636 eller genast efter Oxenstiernas hemkomst från Tyskland. Det tyckes, som hans vänner just med afseende på denna väntade strid så ifrigt önskat hans hemkomst, för att, som de sade, »hjelpa till att motarbeta de »många oordningar, som vilja insmyga sig i riket.»

För öfrigt var det icke endast bland adeln, som egennytta och öfvermod visade sig. Äfven bland de andra stånden funnos ganska många, som lefde i sjelfsvåld och laglöshet, samt ville utvidga sina fördelar på medständernas eller häldst på den vanligtvis oförsvarade kro-

1) Riksark. Rådsprot. d. 20 Okt. 1636.

nans bekostnad. Många spår af sådana bemödanden finnas, ehuru de ej blifvit för efterverlden så fullständigt upptecknade som adelns uti rådsprotokollen. Vi skola dock framdeles berätta några bland dessa försök och tillika, huru Axel Oxenstierna och förmyndareregeringen äfven här sökte, så mycket möjligt var, bibehålla måtta och billighet.

Angående rådet må för öfrigt anmärkas, att de fem riksförmyndarne icke såsom en serskild afdelning skötte styrelsen, utan alltid tillsammans med rådet, likasom konungen regerade med sitt råds råde. Så försigtigt leddes ärenderna, att man ej kan upptäcka det minsta spår till oenighet mellan rådet och riksförmyndarne. För öfrigt handterade man saken allvarsamt. Rådets sittningar blefvo sällan afbrutna. Vid jultiden tog man ledighet högst en vecka, ofta mindre. Den, som förfallolöst uteblef, skulle böta fem riksdaler och åtnöjas med de närvarandes beslut 1); sedermera fördubblades plikten 2). Då Axel Oxenstierna om hösten 1636 på ofvannämnde allvarliga sätt angrep en hop af adelns missbruk och tryckande friheter, företogo sig några af rådet att uteblifva från öfverläggningarna, antingen för att derigenom undvika tvister eller ock för att försvaga beslutens kraft. Likaså när några vigtiga mål förekommo, hvilka i framtiden kunde medföra ansvar, t. ex. då Kristina togs från enkedrottningen; då denna sednare sattes under förmynderskap; då försäljningen af kronogods beslöts o. s. v. I sådana fall ville några rådsherrar icke deltaga i underskrifvandet, för att ej heller deltaga i ansvaret, och höllo sig derföre frånvarande. Mot sådana genomdref Axel Oxenstierna den lag, att på regeringens kallelse måste rådet ovillkorligen infinna sig. Den, som med eller utan laga förfall uteblifver, är dock med de närvarande för beslutet lika ansvarig, så framt han ej kan visa, att det strider mot Guds

1) Riksark. Rådsprot. d. 28 Juni 1634.
2) S. st. d. 11 Mars 1636.

»och Sverges lag. Den som af klenmodighet eller andra »otillräckliga skäl drager sig undan, skall förklaras råds»ämbetet ovärdig.»

FEMTONDE KAPITLET.

AXEL OXENSTIERNAS SAMTIDA.

STURARNA.

Af sureslägten lefde blott en qvinna, Anna Margareta, sonsons-dotter af Svante Sture och Märta Lejonhufvud och sjelf gift med Johan Oxenstierna, rikskanslerens son. Hon var i sig sjelf af ingen märkvärdighet och dog 1646 barnlös. Hennes mor, fru Ebba Lejonhufvud, enka efter den sista Sture på manslinien, och öfverlefvande moder åt den sista Sture på qvinnolinien, ansåg sig härigenom kallad att vårda minnet af den slocknande ätten. Uti Uppsala domkyrka bekostade hon tvänne dyrbara grafvårdar af svart marmor; den ena öfver alla de förra Sturarna från och med Sten Sture den äldre ända till och med hennes egen man; den andra åt sig sjelf och åt ofvannämnde sin dotter, den sista afkomlingen af den ryktbara sture-ätten.

PER BRAHE.

Bland Braherna märkes blott den förut omtalade Per Brahe eller som han vanligen kallas unga grefve Per. Hans duglighet och kunskaper hafva vi i sjette delen omtalat, likasom den mellan honom och Axel Oxenstierna gryende täflingen om Gustaf Adolfs ynnest. Denna täflan fortfor äfven sedermera, ehuru på annat fält. I rådet var nemligen Per Brahe den enda, som vågade sätta sig

i spetsen emot Axel Oxenstierna, och den, kring hvilken dennes svagare motståndare slöto sig. Inre anledningen till många af striderna dem emellan var troligen täflan om högsta inflytandet; ämnet deremot för tvisterna vanligtvis frågor om adelns friheter. Per Brahe var nemligen aristokrat till grundsats och i dess strängaste bemärkelse. Adelns medborgerliga rättigheter satte han högt, högre än Axel Oxenstierna gjorde. Han påstod i sittande råd, »att konungen ej borde gifva adeln namn af under»såtare, ty sådant vore för dem trälaktigt, och satte ko»nungen i likhet med en tysk furste, som också har adel »till undersåtare Svenska konungen, mente han, borde »gifva adeln namn af sina ständer, så som konungarne »af Spanien, Portugal och Polen göra» 1). Detta syftade åt den sedermera tydligt uttalade grundsatsen, att adeln ensam var kronans, men ofrälsestånden adelns undersåtare. Med dessa begrepp om frälseståndets företräden var han tillika en serdeles god hushållare, hvilken ogerna afstod någon fördelaktig punkt i privilegierna. Af dessa orsaker uppkommo de täta och häftiga tvister, af hvilka vi förut anfört några de märkligaste.

Då Per Brahe 1631 hemförlofvades från Tyskland och skulle inträda i rådet, fordrade han i egenskap af grefve plats öfver alla de andra, äfven äldre rådsherrarna och näst sjelfva riksförmyndarna; likaså uti hofrätten, dit han serskildt hörde. Dessa anspråk mötte motstånd och konungen afböjde Brahes försök, och säges hafva lofvat honom i dess ställe drotsämbetet, när farbrodern, gamla Magnus Brahe, en gång fölle undan. Förmodligen hade dock Per Brahe genom ofvannämnde fordringar retat de öfriga rådsherrarna, ty vid valet till riksdrots år 1634 fick han ingen enda röst. Rikskanslerens bror, Gabriel Gustafsson, blef i stället dertill utsedd. Stillestånds-underhandlingen med Polen 1635 leddes främst af Per Brahe. Den blef, såsom förut är berättadt, högljudt och bittert

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Nov. 1642.

tadlad af rikskansleren; hvilken också under densamma blef af Brahe försummad och förbigången. Det synes, som oviljan mellan de båda mägtiga männerna från denna tidepunkt stigit till sin höjd. Brahe uppträdde genast derefter som Oxenstiernas politiska motståndare i rådet. Att ingå i hofrätten och der emottaga den honom tillkommande rådsplatsen, dertill kunde han ej förmås. Man uppgaf som orsak, att han som grefve ej ville sitta under den äldre men blott adeliga rådsherren Matthias Soop 1). Kanske ville han ej sitta som råd, der han hoppats sitta som ordförande och drots. Den verkliga drotsen, Gabriel Gustafsson Oxenstierna klagade häröfver. »Han, Oxen»stierna, måste sitta i förmyndareregeringen; bland de öf»riga i hofrätten var grefve Per den klokaste; denne bor»de alltså för ärendernas skull tillhållas att gå dit och »göra sin tjenst» 2). Men Per Brahe gick ej dit från år 1635 till år 1641, då han der som drots och ordförande inträdde.

De oupphörliga tvisterna mellan Oxenstierna och Brahe voro obehagliga för båda, menliga för fäderneslandet. Ett år efter den förres återkomst ifrån Tyskland beslöt man å ömse sidor, att grefve Per skulle som general-guvernör afgå till Finnland, hvarest han finge tillfälle verka på egen hand och efter eget hufvud. Uti Oktober 1637 afreste han till Åbo.

Tillståndet i Finnland beskrifves såsom ohyggligt. »Jag har varit,» säger Oxenstierna, »uti Wemo och Ma»sko härader. Der bo ej menniskor, utan bestier» 3). Täta härjningar både under ryska, och ännu mer under det inhemska klubbekriget hade helt och hållet förstört landet och upplöst all ordning. Aflägsenheten från hufvudstaden och regeringen underhöll och ökade oredan, hvartill för närvarande serskildt bidrog, att landets tvänne

1) Riksark. Rådsprot. den 4 Nov. 1635.
2) S. st. d. 14 Juni 1636.
3) S. st. d. 25 Aug. 1640.

högsta ämbetsmän, presidenten i hofrätten Jöns Kurck och landshöfdingen på stället, gamla Bror Andersson Rålamb, voro ovänner och motarbetade hvarandra. Serdeles beskylldes denne sednare för att vara ett envist och besynnerligt hufvud, och tycktes ej alldeles oförtjent af det hårda straff, som Gustaf Adolf lät honom för sonens förbrytelse undergå 1). Af ofvannämnde orsaker var all ordning i landet upplöst. En hvar lefde, som han ville, adeln i våldsverkan och öfvermod; en Per Dufva, en Mauritz Horn m. fl. finnas i rådsprotokollerna bittert öfverklagade. Presterna utmärktes af okunnighet och laster. Den förra gick så långt, att många inom gränsen varande grekiska prester icke kunde Fader Vår; och Brahe anmärkte som en märklig förkofran, att om vintern 1640 funnos kring Kexholm 15 grekiska prester, som kunde trosartiklarna utantill. Tillståndet bland lutheranerna var sådant, att Brahe ansåg nödigt förbjuda antagandet af någon prest, som ej kunde katekesen 2). Presterskapets laster kunde i anseende till afståndet och det frånskilda läget blifva af biskoparna sällan kända, än mindre straffade 3). Biskop Rothovius i Åbo klagar i många bref, att han mot sin vilja flyttades till denna svåra befattning, och önskade och bad att få återkomma till sin förra lugna syssla som kyrkoherde i Nyköping. Lekmännen voro ej bättre. Fogdarna utmärkte sig för fylleri och kronostöld, det sednare tillsammans och i förbund med prester och bönder. Kronans gårdar och inkomster plundrades af den, som lättast kom åt och bäst kunde dölja eller försvara rofvet. När ryttaren fallit eller dött, behöll ofta enkan med tillhjelp af vänner och grannar det underhållshemman, hennes man af kronan haft; De la Gardie trodde, att folket i Finnland på sådant sätt undansnillat 2 à 3000 gårdar. Bönderna bedrogo kronan på både skatter och folk. När ut-

1) Se VI del. p. 369. Riksark. Finsk. handl. 1636—1638.
2) Riksark. Rådsprot. d. 18 Sept. och 25 Aug. 1640.
3) S. st. d. 17 Mars 1647.

skrifning var pålyst i en by, befanns den någon gång alldeles öde, ehuru några dagar förut tätt befolkad. Stundom hände, att finnarna vid sådana tillfällen brände upp alla sina pörten och flyttade boskap och bopålar till andra nejder i de stora, okända skogarna. Ännu var ingen fullständig jordbok öfver landet upprättad, och många gårdar hade der inga bestämda namn. Att ordna detta allt syntes svårt, om ej omöjligt; ty lydnad och samhällsordning, om den också förut hade funnits, var nu mera alldeles försvunnen 1). Också hade allt sedan gamle Klas Flemings tid icke uti landet varit någon höfding med nog yttre anseende och inre kraft för att hämma oredan.

Nu kom en sådan man uti Per Brahe. Redan vintern mellan 1637 och 1638 gjorde han en resa till Wiborg, Kexholm, Nyslott och Nöteborg, samt tillbaka till Åbo; sommaren samma år till Björneborg och Norra Finland; i början af 1639 återigen från Åbo till Kexholm, Wiborg och tillbaka; sommaren samma år åter till Helsingfors, Tavastehus, Nyslott, sedan utefter ryska gränsen till Kajana och Uleåträsk; derifrån elfven utföre till Uleå, och efter Botniska viken till Åbo igen. Hösten samma år besågs Åland. Vintern 1640 reste han åter till Wiborg, Nyenskans, Nyslott, Kuopio och sedan genom medlersta Finnland till Åbo igen; samma vår åter till Helsingfors och tillbaka. Dessa resor voro så mycket kinkigare, som vägarna voro inga eller högst dåliga, land och folk nästan vilda, och Brahe sjelf af svag hälsa, ehuru han lyckligt nog under denna tid slapp hvarje svårare sjukdom. Men dessa resor voro också för landet af oberäknelig nytta. Brahe var en man, som snart genomskådade alla förhållanden och så vidt möjligt afhjelpte felen. Han ägde tillräckligt anseende att å ena sidan i Finnland skaffa lydnad för lag och regering, och å andra

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 11 Febr., 8 Nov. 1636, den 7 Juni 1637, 11 Okt. 1638, d. 25 Aug., 18 Sept. 1640, d. 24 Mars 1642, d. 29 April 1647.

sidan i Stockholm göra Finnlands rättvisa behof gällande. Från denna tiden, finnarne kallade den *grefvens tid*, räknar också landet sin uppkomst och förbättring. En mängd oordningar rättades, felaktiga ämbetsmän blefvo straffade och nyttiga författningar utgifna. Här likasom annorstädes arbetade Brabe förnämligast på främjandet af gudsfruktan och kunskaper. Man började öfversättningen af en finsk bibel. Flere stora socknar blefvo delade och nya kyrkor uppförda. Större barnskolor anlades i Tavastehus, Nyslott och Kexholm. Några lärda skolor dels inrättades, dels förnyades. Ett gymnasium anlades i Wiborg; och en ny akademi i Åbo. Detta sista hade också af Axel Oxenstierna redan länge varit yrkadt 1); men blef nu först af Per Brahe genomdrifvet; som det säges, icke utan ett slags motstånd af Oxenstierna 2). Den nya högskolan valde Per Brahe till sin första kansler, hvilket ämbete denne bibehöll och med sorgfällighet vårdade intill sin död. — Åbo blef befästadt och erhöll jemnte de öfriga städerna bättre styrelse. Soldatskrifningarna ställdes i ordning. Det var här och nu, som man återigen började utskrifva knektar efter gårdtalet, och Per Brahe har egentliga förtjensten af denna förbättring.

Oxenstierna säges hafva yrkat, det Brahe borde ännu några år stanna qvar uti Finnland 3); men denne reste det oaktadt hem och aflade i rådet berättelse om tillståndet i nämnde landsort, och om hvad der blifvit uträttadt. Det var vid sådana tillfällen vanligt, att den hemkomne blef af ordföranden, d. v. s. rikskansleren, å rådets vägnar tackad för sina gjorda tjenster. Men det

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 18 Aug. 1636.

2) Brah. Fol. 13. M. v. Falkenberg till P. Brahe. Westerås d. 2 Juli 1639.

3) Engestr. Acta om Kristina. 4:o. T. 2. "Copia literarum nobilis cujusdam Sueci et primarii viri" etc. 1645; en bland de bättre nidskrifterna mot rikskansleren; författad med slughet, men full af falska och halfsanna beskyllningar.

finnes ej antecknadt, att Oxenstierna sade Brahen ett enda sådant ord 1).

Det synes, som de båda medtäflarne ej heller denna gången kunnat trifvas bredvid hvarandra; och man ämnade derföre skicka Per Brahe som Sverges första fredsombud till Osnabrück. Han hade också beslutat antaga förslaget, ehuru mindre gerna; men just i detsamma eller den 27 Nov. 1640 dog riksdrotset Gabriel Gustafsson Oxenstierna. Nu uppkommo tvänne partier. Det ena ville med allo magt hafva Per Brahe till riksdrots. Det andra, eller Oxenstiernska partiet, ville dertill upphöja riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna. En sägen berättar, att båda partierna för att undvika striden förenat sig om en tredje; nemligen om unga pfaltsgrefven Karl Gustaf, och erbjudit åt drottningen valet, med enskildt tillkännagifvande, att de ej såge ogerna, om pfaltsgrefven nämndes; men att drottningen hänskjutit saken till rådet. Då skulle nämnde förslag hafva förfallit; ty man beslöt, att alla när- eller frånvarande borde skrifteligt afgifva sina röster. Detta skedde den 8 April, men emedan några ännu felades, blefvo sedlarna förseglade och först den 13 öppnade. Då befanns, att Axel Oxenstierna och Klas Fleming erhållit hvar sin röst, samt Per Brahe och Gabriel Bengtsson Oxenstierna hvardera 8 röster. Mellan dessa sista vägde således valet. Man beslöt, att Kristina skulle genom lottning bestämma utgången; i hvilken afsigt riksförmyndarne, åtföljde af Johan Skytte och Axel Banér, gingo upp till hofvet. Drottningen svarade, det hon redan dragit lott om saken, och att grefve Per blifvit riksdrots. Man invände, att lottdragningen för att vara formelig borde ske i närvaro af regeringens ombud; och drottningen öfvertalades att förnya densamma. Axel Banér framräckte i sin mössa båda lotterna, och drottningen framdrog också denna gången Per Brahes namn. Nu kunde inga invändningar ytterligare göras. Ombuden åter-

1) Riksark. Rådsprot. d. 25 Aug. 1640.

vände till rådet, der Axel Oxenstierna å allas vägnar lyckönskade Per Brahe till att vara Svea rikes drots. Samma dag, och omedelbart efter föregående mål, utnämndes rikskanslerens äldsta son, Johan Oxenstierna, till Sverges första sändebud vid westfaliska fredsmötet. Det var tydligen en slags skadeersättning, gifven åt Oxenstiernska partiet.

Striden mellan Ber Brahe och Axel Oxenstierna fortgick äfven under följande år. Småningom lade sig dock hettan. Brahe såsom drots och riksförmyndare kom i tillfälle och nödvändighet att mera se på rikets än adelns bästa. Man började också å ömse sidor erkänna hvarandras förtjenster. Oxenstierna talade med beröm om Brahes verksamhet så väl i Finnland som i hofrätten, och yttrade, »att grefve Per älskade sitt fäderneslând högt.» Brahen å sin sida visade Oxenstierna allt mer och mer uppmärksamhet, och när i hvad ämne som hälst, äfven uti lagväsendet, som var riksdrotsets egentliga förvaltningsgren, nya förordningar kommo i fråga, yrkade han ofta, att, innan afgörande beslut toges, borde man deröfver inhämta Oxenstiernas betänkande 1). Genom giftermål mellan yngre medlemmar af slägterna, samt genom den myndiga drottningens nya regeringsgrunder blefvo snart de förra fienderna ledda till försoning och närmare vänskap.

Per Brahe var förmäld med fröken Kristina Katrina Stenbock, sondotter af Erik Stenbock och Malin Sture.

JAKOB DE LA GARDIE

var näst rikskansleren den mest betydande man uti Sverge. Han var tapper, duglig, fritalig, icke högmodig, ehuru stolt, icke girig, ehuru rik och god hushållare. Han var en bland de förmögnaste herrar i Sverge. Leckö, hans grefskap utgjorde 319 mantal; Ekholmen, friherreskapet 43. Dessutom ägde han Runsa, Arnö, Axholm, Karlberg,

1) Riksark. Rådsprot. se åren 1643, 1644 och flerestädes.

Jakobsdal, Antis, Lyckås, Reberga, Flättjebo, Håtuna och Tibble, några socknar i Westmanland och Österbotten, samt i Liffland godsen Fellin, Helmet och Tarvest; hans grefvinna dessutom Kägleholm, Tullgarn och Sundholm. Häldst uppehöll han sig på det efter honom uppkallade Jakobsdal, nu mera Ulriksdal. Här hade han en då för tiden ovanligt vacker blomstergård med springbrunnar och andra prydnader. Slottets inredning svarade ej deremot. Främmande sändebud funno den högt ansedda riksmarsken sittande på trädstol uti rum med nakna kalkväggar. I Stockholm hade han sitt hus på Södermalm. Det står ännu qvar och utgör kärnan af Schönborgska qvarteret. Jakob De la Gardies och Ebba Brahes vapensköldar och sammanslingade namn synas ännu öfver yttre och inre portarna. Sedermera fick han af drottningen en tomt utefter Norrström, der han uppförde en byggnad, som på sin tid var den praktfullaste i hufvudstaden och derföre kallades *Makalös;* det var den nu mera nedbrunna Arsenalen eller så kallade Lilla Operan. Sina egendomar förvaltade De la Gardie med ordning, allvar och välgörenhet. Han sökte befordra underhafvandes upplysning så väl genom anställandet af ordentligt presterskap, som inrättandet af skolor. Hvad han endast vid de liffländska godsen för sådant ändamål bortgaf, utgör en lång lista. Jakobsstad, anlagd 1653 af Ebba Brahe, och en mängd välgörenhets-inrättningar i riket erhöllo af honom betydliga gåfvor. Som den för honom sjelf dyrbaraste gåfvan säges han under alla sina fälttåg hafva medfört den ryktbara boken Arndts sanna Kristendom?

Uti rådet var De la Gardie nästan alltid på rikskanslerens sida, ehuru närmare slägt med Per Brahe. Man säger, att det var riksdrotsen Gabriel Oxenstierna, som sammanhöll å ena sidan sin bror, rikskansleren, och å den andra sin svåger, riksmarsken. Under Axel Oxenstiernas frånvaro hade De la Gardie förnämligast ledt ärenderna. När Oxenstierna kom hem, uppstod något missnöje, kanske trängsel mellan de båda mägtiga, som voro

vana att hvar för sig styra 1). På ett gästabud hos Åke Tott lärer Axel Oxenstierna kommit fram med sina vanliga klagomål öfver stilleståndet med Polen och öfver förlusten af de preussiska tullarna. De la Gardie, som öfvervarit och gillat nämnde underhandling, tog eld, och tvist uppkom 2). Det lyckades dock för Gabriel Oxenstierna att till allas lycka åter och helt och hållet förlika dem. Af rådsprotokollerna från denna tiden synes tydligen, huru De la Gardie öfverlemnade hufvudledningen åt Oxenstierna; dock icke så, att han sjelf drog sig undan göromålen. Tvärtom, han deltog sådant oaktadt i öfverläggningarna och använde sitt inflytande att också dermed stärka rikskanslerens. Så knöts mellan de båda stora männerna ett fast band af vänskap och ömsesidig högaktning. Då sedermera riksdrotsen Gabriel Oxenstierna, föreningslänken mellan dem båda, föll undan, verkade det blott ett innerligare förtroende, likasom en gerd åt den gemensamma vännens minne. Detta förhållande fortfor orubbadt. Då partierna längre fram växte Axel Oxenstierna öfver hufvudet, då han föll i onåd; då hans förnämsta motståndare var De la Gardies egen son; så förblef dock gamle Jakob alltid Oxenstierna trogen, och var den, som inför både hof, folk och egen omvårdnad tog den förtalade rikskanslerens försvar.

I statsfrågor hade De la Gardie samma tänkesätt som rikskansleren; samma öfvertygelse om adelns rätt att styra riket; samma ovilja mot adelns egennytta och inskränkningar på kronans eller medundersåtarnes rättigheter. Då Axel Oxenstierna i långa tal utvecklat ämnet, kom Jakob De la Gardie med korta och träffande ord och satte likasom sigillet derunder. Sjelf föregick han med exemplet af fosterlandskärlek och oegennytta, samt lemnade ofta åt den nödställda staten betydliga och vanligt-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 10 och 13 Aug. 1636.
2) Engestr. Acta om drottning Kristina. 4:o. Tom. 2 nyssnämnde partiskrift.

vis räntefria lån. I brydsamma angelägenheter visade han nästan mera djerfhet och beslutsamhet än sjelfva rikskansleren. Då hette det, »att ständerna måste skaffa »penningar;» han sjelf »ville föregå med godt exempel.» I krig var hans vanliga råd: »Man skall tro Gud om »godt och gå flugs på fienden. Så gjorde jag med Mo»skoviten,» ett tillägg, hvarmed han ofta bekräftade sina råd om krigsrörelsernas ledning. Mot slutet af denna tidrymd blef han af ålder sjuklig, hvarjemnte synförmågan aftog nästan till blindhet. Han började derföre mera sällan infinna sig i rådskammaren; men år 1643 när öfverläggningarna om danska fejden förekommo, likasom sedermera under sjelfva kriget, gick han åter, ehuru nästan blind, flitigt dit upp och röstade alltid för uppoffringar och manliga beslut.

OXENSTIERNORNA.

Utom rikskansleren voro äfven några andra bland Oxenstiernorna märkvärdiga, främst Axels bror, riksförmyndaren och drotset *Gabriel Gustafsson*, en förståndig, ärlig, gladlynt och fritalig herre, älskad af höga och låga. Huru han alltid mer än någon annan var färdig till uppoffringar för fäderneslandet, derpå hafva vi anfört många bevis. Huru han sammanhöll Axel Oxenstierna och Jakob De la Gardie, är också omtaladt. När tre män af sådana egenskaper, med sådant anseende, dertill som drots, marsk och kansler stående på rikets tre vigtigaste platser, höllo tillhopa i vänskap och förtroende, så var det en gifven följd, att de skulle bemägtiga sig rikets styrelse.

Riksskattmästaren *Gabriel Bengtsson Oxenstierna*, syskonebarn till de föregående, var bland riksförmyndarne den tredje af denna slägt. Han var en klok och i många hänseenden duglig man; dock af allmänna rösten beskylld för egennytta, äfven på statens bekostnad. Han köpte kronogods för 28,000 riksdaler; hvarvid man på-

stod, att kronan blifvit lidande. Han hade på sitt landtgods uppfört en präktig byggnad; allmänheten talade ej det bästa om medlen. Han var ej heller utmärkt driftig att hålla sitt ämbetsverk i ordning. Det hände, att på många år ingen räkning affordrades proviantmästarne och att han i rådet fick af Jakob De la Gardie uppbära snäsor för långsamhet 1). Då Jost Hanssons bedrägerier upptäcktes, var riksskattmästaren för sin försumlighet illa deran så väl för rikskansleren, som för rådet, och höll sig någon tid undan på landet. Oxenstiernska partiet önskade honom till drots, enligt sägen för att skilja honom från penningeväsendet. Befordringsskälet var ej hedrande, hvarken för den gynnade eller för hans gynnare. Axel Oxenstierna tyckte i sjelfva verket aldrig rätt om honom. Rikskanslerens son Erik tänkte på att fria till en af riksskattmästarens döttrar. Fadern afrådde det; »ty,» sade han, »skattmästaren är hvarken i ämbetet eller som en»skild berömvärd; girigheten förleder honom till mycket »opassande, samt gifver anledning till förtal hos allmän»heten och trätor med grannar, samt ökas dagligen 2).» Riksskattmästaren Oxenstierna var gift med Anna Banér, en syster till de ryktbara bröderna. Hon var dem lik, ett ganska aktningsvärdt fruntimmer, flere gånger på förslag att blifva den unga drottningens öfverhofmästarinna; men kunde icke tagas från sina egna ovanligt många barn.

Rikskanslerens son, *Johan Oxenstierna*, och hans deltagande uti westfaliska freden hafva vi förut i korthet omtalat. Han var, liksom alla Oxenstiernas barn, serdeles kunnig och väl uppfostrad. Fadern ledde hans bildning samt examinerade, ja stundom underviste sjelf. Sonen studerade först vid Uppsala, sedan i Paris, hvarest han blef magister. I Holland öfvade han sig i räkenskap och bok-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Febr. 1636.
2) Falk. Axel Oxenstierna till Erik Oxenstierna den 10 Maj och 5 Juli 1647.

hålleri; allt enligt befallning af fadern, hvilken åsyftade, att svenska adeln skulle icke blott sköta sina landtegendomar, utan som den i Venedig och Genua också öfvertaga handeln och dess ledning. Slutligen deltog Johan Oxenstierna någon kort tid uti kriget, och tjente som öfverste under Gustaf Horn. Sedan började han vid 23 års ålder biträda i utrikes beskickningar. Med sådan uppfostran, erfarenhet och dertill rikskansleren till far, kunde lyckan ej dröja. Redan 1636 föreslog man att inkalla den då tjugufemåriga ynglingen i rådet. Fadern afböjde det. »Jag ser,» skrifver han till sin bror, »jag ser visȣerligen icke många, som dertill äro dugligare än han; »dock bör det ej ske, så länge jag lefver, åtminstone ej »utan dess kraftigare skäl. Vi Oxenstiernor äro redan »förut belastade med nog afund derföre, att så många af »oss sitta i regeringen och rådet. Dessutom skulle i följe »af exemplet andra riksråder sedermera vilja indraga äfven »sina söner, fast dessa ock saknade all annan förtjenst. »När vi då yttrade något deremot, skulle de stoppa oss »detta exempel i munnen och sålunda hindra oss från att »tala för det allmänna bästa» 1). Saken förföll. Johan Oxenstierna fick åtskilliga andra uppdrag, och blef sedermera först år 1639 uti rådet intagen på förslag af Jakob De la Gardie, men mot rikskanslerens uttryckliga varning 2). Två år derefter valdes han till ombud vid westfaliska fredsslutet. Han yttrade tvekan om sin förmåga. Det var då, som fadren fällde det bekanta yttrandet: »An nescis, mi fili, qvantilla prudentia mundus re»gatur» 3)? Johan Oxenstiernas praktlystnad samt stolta och häftiga sinnelag ådrogo honom dock många obehag och tillrättavisningar. Yngre sonen, Erik Oxenstierna, ännu blott en yngling, lofvade att göra sin far mera glädje.

1) Falk. Ax. Oxenstierna till Gabr. Gustafsson Oxenstierna. Wismar d. 29 Mars 1636.
2) Riksark. Rådsprot. den 20 och 24 Aug. 1639.
3) "Vet du ej, min son, huru liten klokhet det behöfs för att "regera här i verlden?"

GUSTAF HORN.

Gustaf Horns bragder i så väl tyska som danska kriget hafva vi redan omtalat. Hans milda seder voro ej i soldaternas smak, lika litet hans stränghet mot plundringar och utsväfning. Han var derföre inom sin här icke serdeles älskad, hvadan det också lyckades för hertig Bernhard att både bland soldathopen och inom krigsrådet tillvinna sig ett öfvervägande inflytande. Men för öfrigt ägde Gustaf Horn både anseende och tillgifvenhet. I sin fångenskap blef han med mycken aktning behandlad, men länge qvarhållen. Orsaken till det sednare var dels, att fienderna af fruktan för Horns utmärkta skicklighet sökte i det längsta hålla honom overksam; dels, att Johan de Werth, mot hvilken han skulle utvexlas, var i Paris så fruktad, att fransmännen ej ville släppa honom lös. År 1641 uti April var det bestämdt, att Horn skulle utvexlas, och han blef i sådan afsigt förd från sitt fängelse i Ingolstadt. Men i detsamma kom underrättelsen om Banérs död. Fienderna ville ej vid detta vigtiga tillfälle åt Sverge återgifva en så utmärkt krigare som Horn. Han fördes tillbaka till Bäjern, och qvarhölls till den 30 Jan. 1642, då han ändteligen utvexlades. För Horn ensam fick fienden tillbaka tre generaler, neml. Hofkirchen, Buchheim och den ryktbare De Werth. Horn tog återresan genom Frankrike, besökte konung Ludvig i lägret vid Perpignan, blef liksom en furste mottagen med kanonsalvor och uppställd här och bekom till skänk en med juveler besatt värja. Af Richelieu, Turenne, Mazarin, Condé m. fl. likasom öfverallt, der han framreste, visades honom utmärkta hedersbetygelser. Ändteligen återkom han till Sverge efter tretton års frånvaro. Uti Aug. 1642 återtog han sin plats uti rådet 1), der han understödde Axel Oxenstierna och dess grundsatser.

De tre bröderna *Banér* äro i föregående berättelse

1) Riksark. Rådsprot. d. 13 Aug. 1642.

omtalade. De ryktbaraste bland *Stenbockarna* voro Fredrik, den gamla öfversten för Smålands rytteri, samt yngre brodren Gustaf Otto, nu redan generalmajor, sedan riksamiral; båda sonsöner af Erik Stenbock och Malin Sture. Bland *Wranglarna*, de förut nämnda båda fältmarskalkarna, fadern Herman och sonen Karl Gustaf oberäknade, utmärkte sig Helmut Wrangel af en annan gren. Han var af ett serdeles häftigt och oförväget lynne, hvilket ådrog honom tillnamnet *Dulle Wrangel*, d. v. s. *den galna Wrangel*. För ett begånget dråp hade han flytt ur svenska tjensten till brandenburgska; men fick efter någon tid förlåtelse och vände tillbaka, samt utförde en mängd djerfva och lyckliga krigsbragder, bland hvilka vi här ofvan berättat några få, de märkvärdigaste.

Slägten *Königsmarck*, känd redan från tionde århundradet, härstammade från och innehade länge godset Königsmarck uti Brandenburg. Då konung Erik den tolftes gemål, Beatrix, flyttade till Sverge, var hennes resesällskap anfördt af en bland dessa Königsmarckar, hvilken stannade qvar och lemnade talrik afkomma, som dock efter 200 år inom Sverge utslocknade. En bland dem hade den föga hedrande utmärkelsen, att vara gunstling hos konung Erik af Pommern. Den nu ifrågavarande Hans Kristofer v. Königsmarck var af tyska grenen och född år 1600. Redan som gosse och hofsven hos åtskilliga furstar utmärkte han sig för allvar, arbetsamhet och tycke för krigslekar. Sedan gick han i tjenst hos kejsaren och steg snart till ryttmästare; men när Gustaf Adolf uppträdde i Tyskland, öfvergick Königsmarck till svenskarna, ty han var uppfostrad i protestantiska läran och henne tillgifven. Vi hafva omtalat, huru han vid Sperreuters uppror utmärkte sig för trohet mot Sverge, samt huru han sedermera hastigt steg från den ena värdigheten till den andra. Han var den enda utlänning, som under sednare delen af trettioårakriget inom svenska hären erhöll värdighet af generallöjtnant. Hans förtjenster tvungo honom fram. Bremens eröfring och bibehållande, samt öfverhufvud svenska vap-

nens framgång i nordvestra Tyskland var helt och hållet Königsmarcks verk. Han ägde utomordentlig både skicklighet och lycka, och de exempel deraf, vi hunnit förtälja, äro blott en ringa del af hans många krigsbragder. Rytteritjensten var starkaste sidan, jemnte ströftåg och öfverraskningar. Tillika var han en ganska lycklig värfvare. Soldaterna älskade hans segerrika fanor; äfven honom sjelf, ty han var glad, tilltagsen, häftig, men snart förlåtande, och förde alltid sina troppar till seger och byte. Af det sistnämnde lät han andra taga och tog sjelf så, att det förslog. Det säges, att han vid sin död efterlemnade en förmögenhet, som gaf 139,000 riksdalers årlig afkastning. Königsmarcks stolthet samt tvister med regeringen och med Wrangel hafva vi förut berättat. De biladdes snart. Han beslöt efter freden flytta till Sverge, köpte der en mängd gods, blef intagen i svenska rådet och riddarhuset, samt sedermera af drottning Kristina upphöjd från adeligt på engång till grefveligt stånd. Till grefskap erhöll han Westervik och Stegeholm, det samma som den då utdöda stureätten innehaft. I det nya sköldemärket sattes tvänne lejon, förande i ramarna nycklar och kors, till minne af erkestiftet Bremens eröfring.

Klas Fleming har så väl i föregående som närvarande berättelse blifvit ofta nämnd. Han är ett bland de vackraste minnen, Sverge äger; redlig, oegennyttig, klok, verksam, driftig och dock lugn, derföre också ihärdig; alltid brinnande af kärlek till fäderneslandet. Få hafva också för detsamma verkat så mycket godt som han, och detta på så många olika vägar.

Sedan Klas Fleming några år bortåt tjenat som krigare till lands, blef han redan vid 27 års ålder af Gustaf Adolf utnämnd till underamiral. Sverges flotta vardt sålunda första kretsen för hans sjelfständiga verksamhet, likasom för hans sista. Den visade också spår deraf. Alltsedan Erik den fjortondes tid hade den småningom men oupphörligt sjunkit i förfall. Dess iståndsättande blef för Gustaf Adolf af högsta vigt, både för att motväga

Danmarks under Kristian den fjerde växande flotta, och ännu mer i anseende till de beständiga öfversjökrigen. Det sålunda åsyftade ändamålet vanns förnämligast genom Klas Fleming. Under hans ledning blefvo många nya skepp byggda, de gamla, dels lagade, dels med vinst för kronan åt utlänningen sålda 1). Också hade Gustaf Adolf redan vid öfvergången till Tyskland mer än trettio krigsskepp att begagna, och den flotta, som under fälttågen 1644 och 1645 täflade med och slutligen besegrade den danska, var till större delen Klas Flemings verk. Före hans tid hade svenska örlogsflottan sitt egentliga läge vid Blasieholmen, hvilket nu började blifva både trångt och i afseende på eldsvådor från den närbelägna staden mindre säkert. År 1634 flyttades derföre flottan och amiralitetet från Blasie- eller så kallade Gamla Skeppsholmen till Nya Skeppsholmen, der ändamålsenliga byggnader uppfördes och mera utrymme erhölls. Alla samtida vittnesbörd gifva Klas Fleming största och uteslutande hedern för dessa förbättringar.

Jemnte ofvannämnde syssla deltog han ganska mycket uti kammarärendernas förvaltning. Sedan 1622 hade riksskattmästaresysslan varit ledig. Göromålen vårdades af Johan Skytte till 1629; sedermera af några rikskammarråder, utan någon serskild styresman. År 1630 uppkom det redan förut omtalade missförståndet mellan konungen och rådet 2). Gustaf Adolf uppdrog då styrelsen af kammarärenderna åt sin svåger Johan Kasimir och näst under honom åt Klas Fleming. I denna befattning arbetade denne sednare ganska mycket, och det till både konungens och rikets gagn. Då år 1634 riksskattmästaresysslan skulle tillsättas, erhöllo Gabriel Bengtsson Oxenstierna och Klas Fleming hvardera åtta röster dertill. Båda ursäktade sig. Men rådet beslöt, att Oxenstierna skulle mottaga sysslan, ty »han vore äldst och hade rikskansle-

1) Riksark. Rådsprot. d. 1 Sept. 1635 d. 7 Apr. 1636.
2) Föregående 6:te del, pag. 164.

»rens röst; Klas Fleming kunde dessutom icke vid flottan »undvaras.» Flere rådsherrar försäkrade dock öppet, att, om det ej varit för flottans skull, hade också de röstat på Flemingen 1). Oaktadt således denne sednare för Oxenstiernska partiets skull gick miste om en plats bland riksförmyndarne, så visar sig dock ingenstädes minsta spår till agg mellan honom och rikskansleren, utan tvärtom serdeles enighet, vänskap och förtroende.

Under ofvannämnde gemensamma tjenstgöring uti kammarverket grundlades mellan pfaltsgrefven Johan Kasimir och Klas Fleming en närmare tillgifvenhet, hvilken också öfvergick på barnen. Man finner dock intet spår, att Klas Fleming deltagit i de stämplingar, som redan under drottning Kristinas tidigare regeringsår och sedan allt framgent obemärkt men oafbrutet förehades med afsigt att lyfta pfaltsiska huset på thronen.

Emedan göromålen allt för mycket ökades för kammarkollegium, beslöt regeringen år 1637, att alla bergs- och handels-ärender skulle skiljas derifrån och öfverlemnas åt tvänne nya ämbetsverk, *Bergsamtet* och *Kommerskollegium*. För detta sednare sattes Klas Fleming till ordförande; och handeln befrämjades mycket af denna hans befattning, likasom af hans åtgerder såsom öfverståthållare i Stockholm.

Ty äfven denna syssla innehade han samtidigt med ordförandeplatsen i handelskollegium och sin befattning vid flottan, och det är i egenskap af öfverståthållare, som han blifvit mest märkvärdig. Förut hade styrelsen öfver hufvudstaden tillhört landshöfdinge-ämbetet i Uppland, och i anseende till ärendernas mängd ofta blifvit försummad. Enligt 1634 års regeringsform blef Stockholms styrelse anförtrodd åt en dertill ensamt egnad öfverståthållare. Klas Fleming valdes att bestrida denna syssla. Han undanbad sig, samt åberopade de många göromålen vid flot-

1) Riksark. Rådsprot. d. 13 Juni 1634.

tan; men rådet öfvertalade honom 1), och han blef Stockholms förste öfverståthållare.

Här blef hans verksamhet på mångfaldiga sätt tagen i anspråk. Det föll enhvar genast i ögonen, att stadens inre delar voro trångt och illa bebyggda, med smala och krokiga gator; obehagliga att se, osunda att bebo, och ganska hinderliga både för rörelsen och för släckning af infallande eldsvådor. Också hade vid flera sådana nyligen inträffade tillfällen betydliga delar af staden blifvit lagda i aska. Båda malmarne åter voro slumpvis bebyggda utan någon slags plan eller ordning. Att afhjelpa dessa olägenheter blef ett bland Flemingens ifrigaste bemödanden. Från 1637 till 1640 höll han i beständig verksamhet en kommission, som refvade Norrmalm samt bestämde gatornas, gårdarnas och qvarterens lägen. Det anses hafva varit vid detta tillfälle, som Drottning- och Regeringsgatorna rätades och bragtes till deras nuvarande läge. Det var meningen, att Malmtorgsgatan skulle på samma sätt dragas rakt fram ända till Brunnsviken, hvilket dock efter Klas Flemings död lemnades ofullbordadt. Också på Södermalm blefvo gatorna rätade och vid Söderström den första ordentliga sluss uppförd. Uti staden besörjde Flemingen slottets återställande efter en 1642 öfvergången svår vådeld; och då riddarhuset uppfördes, blef Storkyrkobrinken genom rifningar utvidgad och rätad. Man tror äfven, att Stora och Lilla Nygatorna under denna tiderymd fått sin nuvarande sträckning. Drottning Kristina utfärdade sedermera befallning om dylika förbättringar också i öfriga delar af staden; men Klas Fleming var död, och företaget afstannade. Hans verksamhet i detta afseende inskränktes ej inom hufvudstaden. Uti Uppsala, och som det tyckes, äfven i några andra städer, blefvo enligt rådets beslut qvarter och gator ordnade 2) efter föreskrift af Klas Fleming. De många förändringar, som vid nämnde

1) Riksark. Rådsprot. d. 26 Sept. 1634.
2) S. st. d. 28 Febr. 1643.

tillfällen måste ske, väckte förargelse och mot Klas Fleming många ovänner; ehuru regeringen anslog en summa penningar att dermed inköpa husen och tillfredsställa deras förra ägare 1). Men det hjelpte ej. Borgrarne klagade flere gånger inför regeringen. Då pesten 1639 härjade staden, påstods bland allmänheten, att den vore ett himmelens straff för det orättvisa och gudlösa nedrifvandet af husen. Fleming var enligt samtida vittnesbörd en tålmodig herre, och ej snar att reta till vrede. Han lät derföre folket ropa och gick dock orubbad till sitt mål. Fru Anna Trolle, en bland hans bekanta, hade i trakten af Jakobs kyrka ett hus, hvilket måste rifvas. Vid underrättelsen derom skref hon till öfverståthållaren ett bittert och förolämpande bref. Fleming svarade med följande rim:

Ack hjertans syster hull!
Hvi gör i er så dull 2)
För en så ringa skull,
Som är dock rätt ett null?
Om ert hus vor' af guld,
Så skall det dock omkull,
Allt ned till mark och mull,
Och det för gatans skull,
Min gamla Anna Trull.

Staden och Norrmalm hade förut till ömsesidig skada och beständig oenighet varit tvänne serskilda städer med olika styrelse och privilegier. Under Klas Flemings tid blefvo de tillsammanslagna. Norrmalm hade nu omkring 1000 hus, men blott en kyrka; nemligen Klara. Klas Fleming lät fullända den sedan Johan den tredjes tid halffärdiga Jakobs kyrka. Han, en hans slägtinge, samt Jakob De la Gardie skänkte dertill de betydligaste bidragen.

---

1) Riksark. Rådsprot. den 5 Juli 1640.
2) Dull betyder i gammal Svenska galen.

När kyrkan var färdig, delade öfverståthållaren Norrmalm uti tvänne församlingar, Klara och Jakob. — För öfrigt anlade han allmänna barnhuset; samt en stor repslagarebana, tillräcklig för stadens och flottans behof. Klingsmidet blef också af honom infördt, så att riket ej mer behöfde köpa utan tvärtom kunde sälja denna vara. Nya brand- och skråordningar utfärdades; handelns fördelning infördes. Föreskrifter utfärdades för borgmästarne, för åldermän och gillen, för brokikare, för krögare och gästgifvare samt för tjäruhandeln. Främmande skeppare brukade förut att sjelfva i smått försälja sina varor, krämrarne till stor förlust; detta blef nu förbudet. — Men att göra nya inrättningar och förordningar är mindre svårt. Fleming gjorde, hvad som är svårare; han höll ihärdigt och oafbrutet hand öfver efterlefnaden af så väl gamla och nyttiga lagar, som af de nya ordningarna; hvarigenom båda medförde påräknad nytta, och de sednare hunno införlifva sig med folkets vana och öfvertygelse. För detta ändamål utstod han många och häftiga strider; ofta med borgrarna, hvilka, vana vid sjelfsvåld, icke ville underkasta sig en hälsosam ordning 1); ännu oftare mot adeln, som af stolthet icke ville underkasta sig stadens lag och styrelse.

Intill denna tid hade holländarna på många ställen uti Norrland egna utliggare, hvilka för deras räkning drefvo dervarande handel, och sedan drogo vinsten ur riket. Detta var i anseende till holländarnes öfverflöd och norrlänningarnas fattigdom på penningar svårt att förekomma. Uti Trosa, Norr- och Södertelje m. fl. drefs jemnte den lagliga äfven mycken förbuden handel och tullförsnillning, hvilket i anseende till den vidlyftiga skärgården var ogörligt att hindra. För att på en gång afskära möjligheten för båda dessa missbruk samt för att upphjelpa Stockholm, genomdrefvo rikskansleren och Klas Fleming, att all utrikes handel blef både för norrländska och närmaste städerna förbuden. På sådant sätt blef tul-

1) Riksark. Rådsprot. den 20 Nov. 1640.

len lättare att bevaka och kronans inkomster växte. Så stannade ock hela handelsvinsten inom riket, och i Stockholm tilltog rörelsen så, att sjelfva anföraren för det med regeringen missnöjda partiet nödgades 1649 bekänna, att stadens handel och näringar hade betydligen tillväxt 1).

Jemnte dessa sina många befattningar var Klas Fleming ganska trägen uti rådet, der han alltid försvarade sanning, billighet och fosterland.

Klas Fleming var förmäld i första giftet med Anna Sneckenborg; uti det andra med Helena Bielke, enka efter riksdrotset Magnus Brahe. Jakob De la Gardie, som var gift med bemälte fru Helenas stjufdotter, Ebba Brahe, afrådde detta sin svärmors sednare giftermål; icke för Flemings skull, för hvilken han förklarade sig hysa mycken högaktning, utan för fru Helenas, hvilken såsom riksdrotsenka hittills varit näst konungahuset det förnämsta fruntimret i landet; men, som, gift med Klas Fleming, skulle nödgas stiga ned under alla grefvinnorna, äfven under sin egen stjufdotter. Fru Helena, Klas Fleming och Per Brahe, som äfven rådfrågades, ansågo dock icke detta förhållande af så betydlig vigt, och giftermålet gick derföre i fullbordan. Det tyckes ej heller, som De la Gardie sjelf fästat sig serdeles dervid; ty han och Fleming fortforo att som förut i rådet understödja hvarandra. Det är likväl en sägen, att genom denna småsak lades mellan De la Gardieska och Flemingska ätterna första grunden till den fiendskap, som under sednare hälften af sjuttonde århundradet betydligt inverkade på både fäderneslandets och de bägge slägternas öden.

Klas Fleming blef begrafven i Wermdö kyrka; drottning Kristina och en stor del af rådet bevistade jordfästningen. En prydlig minnesvård utmärker hvilorummet.

Axel Lillie var en i anseende till mod och erfarenhet ryktbar krigare. Det var han, som år 1631 vid

1) Riksark. Rådsprot. d. 18 Febr., 17 Nov. 1636, d. 20 Mars 1649.

Mainz fick af en kanonkula det ena benet bortskjutet. Han nyttjade sedan trädben. Några år derefter hände sig, att en kula krossade trädbenet. Lillie såg helt kallt på kulan och sade: »det var väl det andra benet, du mente.» — Axel Lillie var en bland dem, som under kriget visste bäst taga för sig. Det sades, att han ensamt i Würtzburg kom öfver en summa af 80,000 riksdaler 1). På Löfstad uti Östergöthland blef af honom efter återkomsten från tyska kriget ett präktigt slott uppbyggdt. På samma tid och med samma slags medel lät general Douglas uppföra Stjernarp vid stranden af Roxen. De sägas hafva ämnat bygga slotten så höga, att båda krigskamraterna skulle från öfversta våningarna kunna se och hälsa på hvarandra. — Axel Lillie var icke utan flere goda egenskaper och visste förskaffa sig lydnad, hvarföre han ej sällan af regeringen användes. Men tillika måste han stundom mottaga allvarsamma föreställningar för häftighet, högmod och egensinne, genom hvilka fel han skadade fäderneslandets tjenst. I rådet var han en bland Oxenstiernas motståndare.

Torsten Stålhandske, icke af finska utan af westgötha-slägten, hade från simpel soldat arbetat sig upp till general öfver rytteriet. Det var i egenskap af öfverste för finnarna, som han i synnerhet utmärkte sig. Nästan i alla de större träffningarna från 1630 till 1634 finner man Torsten Stålhandske med finnarna ytterst på högra flygeln; oftast segrande. Mod och ihärdighet hade han i rikt mått; men förmåga att på egen hand leda en här icke så alldeles. Det försöktes några år i Schlesien, men utan framgång. Deremot visste han sörja för egen fördel och samlade betydliga rikedomar. Enkan köpte år 1647 sextio hela gårdar kronogods uti Åbo län 2). Han skänkte till den nyss inrättade Åbo högskola en boksamling af

---

1) Engestr. Hvarjehanda. Erik Andersson Oxes bref till Krister Ekeblad. Schweinfurt den 22 Okt. 1631.

2) D'Albed. Genealogica et Biographica. Fol. Tom. VI.

nära 900 band, hvilken han troligen tagit uti Jutland. Stålhandske hade också i Tyskland namn för att vara hårdhändt; och då han under fälttåget i Holstein 1644 dog, berättade folket, huru en svart man kom till dödsbädden och bortförde den aflidnes själ.

Karl Gyllenhielm, Karl den niondes son 1), lefde under hela denna tiderymd, och var riksamiral. Han synes likväl icke såsom sådan hafva något synnerligt uträttat. De flesta förbättringar vid flottan voro Klas Flemings verk. Måhända blef Gyllenhielm af ålder mindre användbar. Han fick ej sällan föreställningar för sjelfrådiga och olagliga befallningar, och låg ofta i tvist med underlydande ämbetsmän 2). I rådet vacklade han i sina åsigter. Stundom understödde han Johan Skytte mot Oxenstierna och kämpade då för några folkväldets allmänna grundsatser. Men när det kom till enskilda fall, försvarade han stundom högadelns företrädesrättigheter lika ifrigt, och understödde då Per Brahe och aristokraterna 3), i hvilken anda han också gjorde stora förläningar till riddarhuset. En annan gång åter visade han sig i bredd med Oxenstiernska partiet och erböd stora uppoffringar åt fäderneslandet 4). Jemnte allt detta ansågs han vara konungahuset och längre fram isynnerhet pfaltsiska grenen deraf enskildt och mycket tillgifven. För öfrigt var han en gladlynt, nedlåtande herre, sjelf lärd och gynnare af lärda. Han dog af andtäppa år 1650.

Johan Skytte, intager bland sina samtida ett utmärkt och för honom eget rum. Om hans ungdom, hans stora förtjenster som Gustaf Adolfs lärare, samt hans då varande täflan med Axel Oxenstierna hafva vi redan förut ta-

---

1) Se 4:de del. p. 277, 6:te del. p. 151.

2) Riksark. Rådsprot. d. 24 Nov. 1635, d. 10 Aug. 1636, d. 9 Mars 1640, Febr. 1641, d. 4 Aug. 1645, d. 10 och 24 Mars 1648.

3) Riksark. Rådsprot. d. 31 Jan., 4 och 28 Febr. 1642.

4) S. st. d. 26 Aug. 1644.

lat [1]). Skytte hade åtnjutit en serdeles vårdad uppfostran, hvilken jemnte flit och ovanliga natursgåfvor gjorde honom till en af de lärdaste på sin tid. Uti latinet var han en mästare af europeisk namnkunnighet; i synnerhet som talare. Det var också derföre, som han ofta af så väl Gustaf Adolf som af förmyndareregeringen användes till vigtigare utrikes beskickningar; hvarvid hans kunskaper och vältalighet vunno, om ej målet, dock alltid beundran. Konung Jakob i England, en kännare af gamla språken, fann stort behag uti Skyttens tal och slog honom till riddare. Också efterträdaren Karl den förste värderade Skytten så högt, att när dennes söner några år derefter kommo till London, blefvo de dubbade till riddare, och vid den då blott femtonåriga Bengt Skyttes riddareslag tillade konungen som en förklaring de orden: *af kärlek till eder fader.* — Äfven närvarande språk och tidsförhållanden voro Johan Skytte lika kända, ty efter slutad uppfostran hade han på Karl den niondes bekostnad under flere års resor besökt större delen af Europa, hvarefter han fick befattning i kungliga kansliet. Det var under dessa resor, som han fattade tycke för den Ramistiska filosofien, hvilken han uti Paris försvarade med en ungdomsifver, som var nära att ådraga honom förföljelse af de stränga katolikerna.

Hans första betydligare verksamhet var som lärare åt Gustaf Adolf; och det allvar, det förstånd, den flit, han dervid ådagalade, förvärfvade honom konungens och i alla tider hela Sverges tacksamhet.

Efter denna befattning anförtroddes honom Gustaf Adolfs hertigdöme, Westmanland; sedermera satt han flere år som ledamot i hofrätten, blef derpå flyttad till räknekammaren och dess ordförande från 1622 till 1629, under hvilken tid han hade det ingalunda lätta uppdraget, att skaffa medel till de beständiga och dyra polska krigen. År 1629 blef han som general-guvernör skickad

1) 5:te delen p. 45; 6:te delen pp. 3, 4, 153.

till Riga, och år 1634 som president till den då inrättade Götha hofrätt, uti hvilken befattning han dog.

I början ägde Johan Skytte konungens förtroende i hög grad, hvarföre han upphöjdes till riksråd 1617 och till friherre 1624. I sednare år ändrades förhållandet. Skytten fick uppbära förebråelser för långsamhet, för tomma undflykter o. s. v.; det tyckes nästan som han slutligen mot konungens vilja lemnat kammarärenderna 1); och som han, ehuru i allmänhet duglig, dock varit mera passande för talarens och tänkarens än för ämbetsmannens verksamhet. Flere gånger bad han att blifva befriad från sina besvärliga sysslor; och klagade att han rycktes från lugnet och från sitt älskade Grönsjö 2).

Skyttes vackraste verksamhet näst konungens uppfostran var som lärd och lärdomens gynnare. Han har sjelf författat åtskilligt, samt besörjt utgifvandet af den ryktbara *konungastyrelsen.* Gustaf Adolf anförtrodde i hans vård lapparnas undervisning, hvilken hittills varit mycket eftersatt. Nu inrättades i Piteå en skola, som sedan flyttades till Lycksele, och hvilken till en början nästan helt och hållet grundlades på enskild bekostnad af konungen och af Johan Skytte samt genom medel, som denne sednare för sådant ändamål hos nitälskande samlat 3). Skytten sjelf inköpte och ditskänkte 400 dalers ränta i Umeå socken. — Under det Skytten som generalguvernör förestod Liffland, var han äfven kansler och den förste i ordningen för den då inrättade Dorpts högskola. När konung Gustaf Adolf 1622 fann nödvändigt att förordna en kansler öfver Uppsala, valdes Johan Skytte äfven till denna syssla, hvilken han förvaltade ända till sin död, och med synnerlig förkärlek. Han besökte lärosätet ofta

---

1) Rålamb. N:o 18. J. Skytte till Ax. Oxenstierna. Uppsala d. 22 Okt. 1629.

2) Rålamb. N:o 18. Flere bref från J. Skytte till Axel Oxenstierna 1629.

3) Riksark. Registrat. d. 5 Nov. 1634.

och med granskning. Han gaf betydliga anslag till lön åt en professor, som skulle underhålla och uti politiska vetenskaperna undervisa fattiga adeliga ynglingar, hvilken läraresyssla jemnte tillhörande boställe ännu bär Skyttens namn. Det var också i början af Skyttens kanslerstid, som Gustaf Adolf till akademien skänkte de gustavianska arfvegodsen, för hvilken gåfva man tror, att högskolan har till en del Skyttens gällande förord att tacka.

Mellan Axel Oxenstierna och Johan Skytte var någon tid bortåt en ganska stark spänning; orsaken oviss, antingen täflan om konungens ynnest eller olika politiska åsigter; troligen båda. Man berättar flere stickord dem emellan. En gång kom Skytten något sent upp i rådet. Oxenstierna yttrade då: »I hafven troligen varit uppe»hållen med att studera Machiavell.» Skytten svarade: »I »kännen honom af naturen.» — Skyttens namnfader hette »Johan Skräddare». På en i rådet af Skytten gjord anmärkning, svarade Oxenstierna: *rem acu tetigisti* 1), hvilket uttyddes som en hänsyftning på skräddarebörden. — Skyttens ovilja mot de rådande herrarna var allmänt känd. När Oxenstierna hemkom från Tyskland, besökte han under vägen Johan Skytte på Grönsjö. En bland de unga sönerna i huset pekade då på Oxenstierna och frågade i barnsligt oförstånd helt högt: »Fader! är denne en af de »der småkungarna?» Skytten sökte tysta gossen och vända bort saken. Men Oxenstierna, som hört frågan, svarade helt högt: »Så grymtar gris, som gammal galt» 2). Fiendskapen tycktes hafva varit från längre tid tillbaka. Redan 1614 hade båda medtäflarna ingått en förlikning 3). Men omkring 1629 och 1632 var Oxenstierna åter miss-

---

1) Ett i latinet vanligt talesätt, som efter ordet betyder: du har med nålen träffat saken.

2) Brah. Fol. 117 p. 109.

3) Rålamb. N:o 18. J. Skytte till Axel Oxenstierna. Uppsala d. 22 Okt. 1629.

nöjd, och Skytte bad om den fordna vänskapen 1). Längre fram förloras spåren af denna personliga ovilja. Skyttens bref till Oxenstierna från denna sednare tid innehålla beständigt uttryck af den högsta beundran och tacksamhet för rikskanslerens stora förtjenster. Oxenstierna å sin sida, ehuru nästan enväldig i rådet, lät dock alltid, när serdeles vigtiga och svåra mål förekommo, Skytten väljas till en bland dem, som skulle lägga hand dervid. Oxenstierna ville således, genom medtagande af sin kända motståndare, aflägsna hvarje sken af våld, och gifva motpartiet tillfälle att sjelf närmare undersöka alla förhållanden och föreslå bättre medel, om det kunde. Så invaldes Skytten i det utskott, som 1640 öfverlade om holländska förbundet och förberedde danska kriget. Så valdes han till ett bland fredsombuden i Brömsebro. Så tillkallades han år 1641, då beslutet om försäljandet af kronogods förnyades. Då rådet 1636 tog det vigtiga beslutet att skilja drottning Kristina från hennes moder, enkedrottningen, vägrade Skytten att skrifva under, förebärande, att han var frånvarande, när beslutet togs. Men Oxenstierna gick honom på lifvet och fordrade, »att han skulle antingen uppgifva »något bättre förslag, eller antaga rådets;» så att Skytten till slut måste formligen gilla det sednare 2). Emedan enkedrottning Maria Eleonora ofta kom med obilliga och besynnerliga upptåg, och Skytten alltid var den, som mest tog henne i försvar, likasom också han jemnte Gyllenhielm var den enda i rådet, för hvilken hon visade något förtroende, så uppdrog regeringen just åt honom att, nästan som en förmyndare, blifva hennes hjelp vid utredandet af räkenskaperna och ledningen af hela hennes hof 3). Skytte lärer icke hafva åtagit sig det kinkiga värfvet; men också finnes han ingen enda gång sedermera hafva försvarat hennes besynnerliga förehafvanden.

---

1) Rålamb. N:o 18. Jemnf. Falk. Axel Oxenstiernas bref till Gabriel Gustafsson Oxenstierna.
2) Riksark. Rådsprot. d. 23 och 26 Aug. 1636.
3) S. st. Mars och d. 5 Maj 1639.

Det, som gjort Johan Skytte mest ryktbar, är hans politiska åsigter. Vi hafva redan i förra delen talat derom 1). Dessa hans tänkesätt yttrade sig i tvåfaldigt hänseende; först nemligen som ovilja mot högadeln, yttrad vid många tillfällen, dels uti stickord, dels genom yrkandet af Karl den niondes åsigter om nödvändigheten att nedsätta denna samhällsklass 2). Härmed förhåller sig dock på ett eget sätt. Redan den omständigheten, att han uteslutande till adelns fördel inrättade den skytteanska lärostolen i Uppsala, står icke rätt tillsammans med det bittra adelshat, som man vanligtvis tillskrifver honom. Uti rådsprotokollen visa sig hans tänkesätt om dessa ämnen än mindre sammanhängande. Då det gällde frågan i sin allmänhet, försvarade han några gånger ofrälse ståndens rätt. Men när i rådet enskilda fall förekommo, och Axel Oxenstierna med sina vänner kraftigt mot adeln försvarade än kronans, än ofrälseståndens rätt, då finner man, besynnerligt nog, att Skytten oftast teg; och då han talade, var det sällan för att understödja Oxenstierna, men oftare till försvar för de adeliga anspråken och deras talare Per Brahe. Så yrkade han den satsen, att adeln, ehuru boende i stad, icke vore förpligtad till lydnad under stadens borgerliga styrelse 3); en annan gång, att bönderna i gref- och friherrskaper skulle i skjutsning njuta samma friheter som frälsebönder. Också motarbetade han den för adeln menliga utskrifningen efter gårdtalet 4). Förhållandet är besynnerligt. Orsaken torde icke böra sökas i egennytta; ty Skytten offrade gerna åt fäderneslandet; snarare i det ärelystna bemödandet att störta den närvarande styrelsen, för hvilket ändamål olika partier stundom med grundsatsernas uppoffring förena sina krafter. Denna gången var det fåfängt. Oxenstierna stod segrande qvar vid styret.

---

1) Berätt. ur Sv. Hist. 6 del. p. 154.
2) Rålamb. 4:o. N:o 161. Uttydning af ridderskapets och adelns undfängne privilegier.
3) Riksark. Rådsprot. d. 3 Okt. 1636.
4) S. st. d. 31 Jan. 1642.

Skyttens politiska åsigter visade sig ytterligare som en benägenhet för republikanska statsförfattningar. Men äfven i detta hänseende finner man hos honom besynnerliga motsatser. Hos Gustaf Adolf tillstyrkte han konungamagtens höjande genom adelns fall. Man finner ock, att han velat sammankalla utskott i stället för de i sin fulltalighet stundom omedgörliga ständerna 1). Deremot framträda ock andra syftemål, nemligen folkväldets införande. I denna afsigt yrkade han på regeringsformens tryckning och utdelande 2); samt på ständernas rätt att förklara lagen 3). Då stilleståndet med Polen 1635 var afslutadt, påstod Skytten, att detsamma borde af alla ständerna stadfästas; ty konung eller regering ensamma ägde ej magt dertill 4). Då rådet icke ville på detta vis nedsätta konungamagten, yrkade han, att rådets och ständernas eller åtminstone hela rådets stadfästelse behöfdes 5). Men emedan polska regeringen förklarat sig nöjd med förmyndarnes stadfästelse, så beslöts, att densamma skulle för ifrågavarande händelse gälla; men för framtiden borde i slika fall ej blott regeringen utan ock hela rådet underskrifva och det »för rådets större anseende skull» 6). Så framträder vid detta tillfälle som Skyttens egentliga syftemål bemödandet att förminska regeringens magt och att så mycket möjligt draga den häldst till ständerna, eller åtminstone till rådet.

Vid betraktandet af alla ofvannämnde motsägelser frestas man nästan till den gissningen, att Johan Skytte med alla sina stora egenskaper dock varit af obestämda och vacklande grundsatser; antingen då detta kom af naturlig obeslutsamhet i lynnet, eller af bemödandet att under olika omständigheter göra sig genom olika åsigter gäl-

1) Riksark. Rådsprot. d. 29 Okt. 1635.
2) S. st. d. 26 Okt. 1635.
3) S. st. d. 13 Nov. 1635.
4) S. st. d. 17 och 24 Okt. 1635.
5) S. st. d. 29 och 31 Okt. 1635.
6) S. st. d. 31 Okt. 1635.

lande. Han är en bland de personer, som, ehuru mycket framstående, dock äro för häfdatecknaren svåra om ej omöjliga att fullt förklara.

LUDVIG DE GEER,

svenska handelns och jernförädlingens fader och grundläggare, försvarar ärofullt sin plats bland Sverges hjeltar, stats- och vetenskapsmän.

Han var af gammal brabantisk adel; stamfadern Florent de Hamal lefde vid pass 1170. En bland ättlingarna antog omkring 1280 namnet De Geer, efter ett sitt slott, beläget vid Lüttich. Ätten blomstrade länge, vann betydliga rikedomar och antog reformerta läran. När denna trosbekännelse blef af spanska regeringen med yttersta häftighet förföljd, beslöt då varande slottsherren, Ludvig De Geer, att med hustru och barn fly samvetstvånget och bland trosförvandterna i Holland söka ett friare hem. Men det var belgierna förbudet att begifva sig ur landet. I tysthet sålde han derföre alla sina egendomar och sände penningarna till Amsterdam. Sedan låtsade han en tillfällig resa till Maastricht och medförde dervid hustru, åtta sina barn och en trogen tjenare. I staden väntade en hyrd skeppare, som vanligen plägade föra torf utföre strömmen till Holland. Denna gången var torflasten laggd så, att inuti densamma fanns ett litet rum. Der gömde sig De Geer med omvårdnad, och skutan fördes utföre Maasströmmen. De spanska väktrarne lemnade henne fri väg. Ändteligen utropade skepparen: »Nu äro vi i Holland.» Då trädde gamla Ludvig De Geer med hustru, barn och tjenare fram, under den fria himlen och i det fria landet, hvarpå alla genast med böjda knän tackade Gud för räddningen. Sedermera bosatte sig De Geer uti Amsterdam, nedlade i enlighet med holländarnes republikanska tänkesätt sitt adelskap samt idkade bankrörelse.

Dennes son, den ifrågavarande Ludvig De Geer, var född 1587, och således blott nio år, när han deltog uti ofvannämnde flykt. Det hemlighetsfulla, men högtidliga uppträdet, jemnte fadrens brinnande nit och sjelfuppoffring gjorde på gossen ett intryck, som varade för lifstiden. Kärlek till samvetsfrihet jemnte innerlig gudsfruktan blefvo hufvuddrag uti hela hans lefnad.

Ludvig De Geer följde fadrens yrke och bragte sin förmögenhet till ovanlig höjd. Då Gustaf Adolf år 1617 upptog ett stort lån, var De Geer en af de betydligaste delägrarne deri. Detta var början till hans förbindelse med Sverge. Han fick då höra omtalas, huru i nämnde land funnes ymnig tillgång på malm, skog och vattenfall; men att jernförädlingen genom brist på medel och erfarenhet vore försummad. Redan från barndomen hade De Geer kärlek för dessa yrken; emedan hans far i wallonska landet ägt och med fördel drifvit åtskilliga jernverk. De Geer föll derföre på den tanken att genom uppdrifvande af svenska jernets förädling och afsättning bidraga till både sin och landets förkofran. Skrifteligen bad han sin i Sverge varande landsman, Wilhelm De Besche, gifva förslag på något kronans jernbruk, som De Geer kunde med fördel köpa och förbättra. Denne föreslog Finspång, ett då för tiden obetydligt verk. De Geer fattade genast sitt beslut. Villkoren bestämdes. De Geer hade af konungen en betydlig fordran, löpande med 20 procent, en då för tiden hvarken olaglig eller ovanlig räntefot. I pant för denna sin skuld öfverlät konungen Finspång samt kronans rätt af Finspånga län, hvilket bestod af sju närmast kringliggande socknar, en nejd då för tiden föga uppodlad, och hvarken för enskilda eller för det allmänna af någon serdeles nytta. År 1618 öfverlemnades verket åt De Geers ombud, förenämnde De Besche.

Från denna stund började för nejden ett nytt tidehvarf. Inom kort uppfördes vid Finspång en ny förbättrad masugn, tolf förbättrade härdar, en stålhammare, ett styckgjuteri med trenne borrvindar. Skyllbergs bruk in-

rättades till stångjernssmide. Jernverken i Godegård fördubblades, och bland allmogen i dervarande ofruktbara nejd infördes det lüttichska handsmidet af söm, spik och hästskor. Bönderna ansågo i början det trägna arbetet som slafveri; men sedan som en nyttig binäring, hvilken ofta i hårdår skaffade dem ett eljest saknadt bröd. På alla dessa ställen använde De Geer förbättrade tillverkningssätt, mest derigenom, att han ditskickade en mängd walloner, hvilka gerna flydde från sitt af katolikerna tvingade fädernesland och medförde större erfarenhet och vana vid jernets behandling. Från De Geers verk spridde sig de nya uppfinningarna till kringliggande bruk. Öfverallt ökades, ja mångdubblades tillverkningen. Orten fick nytt lif. Riklig arbetsförtjenst spridde välmåga, handel och rörelse. Såsom en serskild följd häraf beslöt regeringen att till ortens lättnad anlägga staden Askersund. Det skedde 1640.

Men till förädling och afsättning af den sålunda frambragta varumängden behöfde De Geer en passande stapelstad. Härtill utsågs Norrköping. Platsen var lyckligt vald. Den hade på Bråviken fri segelled ut åt Östersjön och verldshafvet; på Motala ström båtled till det inre af landet; inom sjelfva staden många och starka forssar för anläggande af vattenverk, och slutligen den omgifvande rika östgötabygden till visthus. Staden var förut obetydlig. Nu växte den fort. Redan 1620 utverkades åt densamma nya privilegier med rätt till utrikes handel. År 1623 anlade De Geer ett harneskmide, som dock, när sedermera dessa försvarsvapen kommo ur bruk, förvandlades till gevärsfaktori. År 1627 lät han genom De Besche dersammastädes anlägga ett messingsbruk, som blef föresyn för alla sednare inom riket, och steg till den betydenhet, att det 40 år derefter såldes för 52,000 riksdaler. Regeringen gaf tullfri utförsel på vapen, hvarefter än handeln mera tilltog. För de många utlänningarna inrättades tyska kyrkan, hvars pastor sedan 1643 löntes ensamt af De Geer. För de reformerta hölls

serskild gudstjenst i De Geers hus. År 1641 blef staden efter en ny plan betydligen utvidgad. År 1650 räknade den redan 5000 invånare. I denna stad och midt bland alla de nya anläggningarna valde De Geer sin boning, då han år 1627 för första gången besökte Sverge och han blef sedan allt framgent dersammastädes boende.

Dannemora jern hade länge varit för sin godhet bekant. Grufvan jemnte bruken Löfsta, Österby och Gimo tillhörde kronan; men genom bedrägliga eller oskickliga förvaltare hade inkomsten deraf varit ringa. Grufvan jemnte Österby och Löfsta, samt förmodligen också Gimo arrenderades år 1626 åt De Geer och De Besche, samt från 1633 åt den förra ensam. År 1643 köpte han af kronan alla lägenheterna, hvarefter de mycket utvidgades och förbättrades genom införande af främmande arbetare och af wallonsmidet, hvarigenom och i följe af malmens utmärkta godhet Dannemora tillverkning vann och ännu bibehåller anseende af det bästa jern, man känner. Äfven i denna likasom i Östergötland spriddes genom de många nya anläggningarna arbetsamhet, rörelse och välmåga.

Dessa egendomar voro i början endast genom panträtt i Ludvig De Geers hand. Sedan kronogodsens försäljning blifvit afgjord, beslöt De Geer att nämnde lägenheter helt och hållet inköpa. Men enligt förordningen såldes gods åt inga andra, än åt frälsemän. Han måste derföre 1641 begära inträde på svenska riddarhuset, och anhöll att dervid få behålla sitt gamla namn och sköldemärke. Rutorna i det sednare hade af en Frankrikes konung blifvit prydda med de trenne liljorna till belöning för den utmärkta tapperhet, hvarmed en De Geer hade uti många fältslag kämpat för Frankrike. Men svenska adeln ville ej erkänna rättigheter från främmande land; och vid införandet på riddarhuset blef vapnet förändradt. Sedan Kristina uppnått myndiga år, klagade De Geer och återfick sitt gamla sköldemärke.

Sålunda blifven svensk adelsman, inköpte han år 1641 Finspång med underlydande bruk och hela Dannemora socken, samt 1643 Löfsta, Österby och Gimo. För de sednare trenne betaldes 123,722 riksdaler, köpeskillingen uträknad efter den vanliga taxan. Betalningen skedde genom qvittning af De Geers förut åt kronan lemnade förskotter. När Kristina blef myndig, bekräftade hon 1646 för evärdeliga tider hela köpet, dock måste De Geer vid samma tillfälle öka på köpeskillingen med 62,459 riksdaler utöfver den förra. Vid stadfästelse-brefvets utfärdande yttrade drottningens ombud: »Herr De Geer! Ni »lägger er till de bästa egendomarna i riket.» De Geer svarade: »När jag tog mot dem, voro de de sämsta.»

Äfven i många andra förhållanden var De Geer landet till mycken nytta. Efter Brömsebro-freden utrustade han på egen bekostnad ett fartyg, som sökte handelsförbindelser med Afrika. Början var lofvande. På De Geers förslag inrättades 1649 afrikanska handelskompaniet med nederlagskontor vid Capo Corso på guineiska kusten. — Uti flere år förestod De Geer kopparkompaniet och förbättrade derunder bearbetningen af denna metall. — Det var också De Geer, som lärde regeringen att på flottan nyttja kanoner af jern i stället för de förut brukliga af koppar, hvilka voro dyrare 1). Man finner honom ganska ofta af regeringen i allmänna ärender använd eller rådfrågad. Jernförädlingen dref han framåt så, att Sverge i stället för att köpa kunde i betydlig mängd sälja kanoner och allehanda slags vapen. År 1654 beställde England från De Geerska verken på en gång 1550 kanoner.

Det mest ryktbara och ovanliga bland alla De Geers företag var utrustningen af hans flotta. Vi hafva redan talat om den samma och om den stora nytta, som den åt Sverge medförde. Vid krigets slut uppgaf De Geer sin fordran för densamma till 2,000,000 riksdaler och be-

1) Riksark. Rådsprot. d. 4 Okt. 1644 och flerestädes.

gärde Medelpad i pant †). Han fick i afbetalning gods i Halland för 50,000 riksdaler, samt derjemnte löfte om det öfriga vid bättre tider. Sådana kommo aldrig. Han påminte. Man svarade, att räkningen var för hög. De Geer nekade; men erböd sig frivilligt efterskänka kronan 950,000 riksdaler, om blott den återstående millionen erlades. Också denna blef obetald; så säges åtminstone.

Ludvig De Geer var ej stor till växten, men stadigt byggd, något benägen för fetma; ansigtet med tycke af Axel Oxenstierna genom kalotten, det breda pipskägget samt blickens allvar och klokhet. I sitt yrke visade han mycken redbarhet, men lät också väl betala sig. Hans arbetsamhet var outtröttelig. Många gånger for han mellan Holland och Sverge fram och åter, samt brefvexlade kring större delen af vestra Europa. I sitt umgänge var han något butter; men under ytan af tvärhet och sträng hushållning låg ovanlig välgörenhet. Redan vid 21 år gjorde han det löfte, att vid alla sina handelsföretag af vinsten afsätta en tiondedel åt kyrkan och de fattiga, och han höll denna sin föresats, ehuru gåfvorna framdeles stego till stora summor. Så gaf han betydliga medel åt wallonska barnhuset i Amsterdam, åt fördrifna trosförvandter, serdeles åren 1621 och 1622 åt flyktingarna från Pfalts. Mot sina underhafvande var han en både allvarsam och välgörande fader.

Hans gudsfruktan var innerlig, hans förtröstan orubbelig. Det är om honom med sanning sagdt, att han var en af dem, som göra våld på himmelriket; så offrade och kämpade han för sin salighet. Innehållet af hans dagbok visar en fast tro och lefvande gudsfruktan, på samma gång som uttryck och form ofta påminna om författarens yrke att gifva och draga vexlar.

Vi vilja ur denna dagbok anföra några utdrag:

»Norrköping den 15 Nov. 1628. Emedan vi dag»ligen med våra synder bryta mot Gud och förtjena hans

†) Riksark. Rådsprot. d. 17 Dec. 1644.

»straff, så böra vi ock dagligen bedja om hans nåd; likaledes att han måtte välsigna våra företag, på det vi må »kunna uppehålla vårt hus och stödja de fattiga samt den »tryckta församlingen. Ja, Gud böje våra hjertan till sin »kyrkas hjelp och till en fast förtröstan. Vi bedja också, »att Gud måtte nådigt bevara och till Amsterdam förhjelpa våra tvänne fartyg, och i stället för sjöförsäkring »utfästa vi oss att i sådan händelse åt de fattiga betala »ett tusen gyllen. Skeppare äro Jakob Adriansen och »Jurgen Bruyn från Stralsund. Gud gifve dem en lycklig »resa!»

En annan gång läses:

»På färden mellan Hamburg och Bremen var jag tre »gånger i lifsfara. Jag lofvade då åt de fattiga 1000 »riksdaler, om Gud befriade mig. — Ofvannämnde 1000 »riksdaler äro till de fattiga utbetalda. Se räkenskaps»boken p. 81.»

»År 1640 d. 16 Maj led jag ganska svåra sten»plågor. Jag bad Gud på det innerligaste att göra slut på »min smärta, och utlofvade i sådant fall 1000 gyllen åt »de fattiga. Följande dagen blef jag bättre — Gåfvan »utbetaldes den 21 samma månad.»

År 1619. »Emedan Gud välsignat mig icke blott »med egodelar utan ock med barn (han hade ej mindre »än fjorton), så beder jag, att Gud värdes med sin He»liga Anda ledsaga dessa barn och lära dem framför allt »Guds kärlek och fruktan, så att de vandra hans vägar »och vinna hans salighet. Fördenskull lofvar jag att för »hvarje barn årligen åt de fattiga utbetala 200 gyllen.»

Samma dag. »Om gåfvor till de fattiga ej genast »utbetalas, utan gå i min rörelse, så skall jag deraf be»tala ränta efter sex för hundrade. Men om någon af »mina slägtingar kommer i fattigdom och nöd, må det »vara mig obetaget att af dessa medel lemna honom hjelp.»

År 1625. »Om Gud skulle ålägga mig det straffet »att göra stora förluster på mina egna medel, så skola »gåfvorna till de fattiga likafullt betalas till yttersta skärf-

»ven. Men, om Gud för syndens skull straffar mig än »hårdare, då må jag ödmjuka mig inför Gud och menni»skor. Då och icke förr må det vara mig tillåtet att af »fattigmedlen taga något till egen hjelp. Men allsvåldige »Herre! Gif att jag vandrar på dina vägar och genom »sann ånger och rättskaffens lefverne från mig afvänder »dylika straffdomar. Amen, Herre, Amen!»

För olyckliga protestantiska trosförvandter visade han verksamt deltagande och mot katolikerna brinnande nit. Uti Maasstricht upprättade han ett eget tryckeri, på det en af dåtidens lärda måtte derstädes kunna obehindrad utgifva sina mot påfveläran författade böcker. De Geer fick veta, att den Heliga Skrift icke var på ungerska språket öfversatt, af hvilken orsak alla der varande folk saknade tillfälle till dess läsning. De Geer lät derföre på sin bekostnad författa och trycka en slavonsk öfversättning af Bibeln, af hvilken flere tusen exemplar utspriddes bland nämnde folk. Sjelf medförde De Geer för sin enskilda gudstjenst en reformert prest; och åt wallonerne vid Löfsta underhöll han reformert både predikant och skolmästare. Detta väckte oro bland de stränga lutheranerna, och några afundsjuka borgare begagnade trosnitet som anledning att motarbeta honom. Men De Geers lugna och oväldiga uppförande afväpnade tadlet. Och med hvad skäl kunde lutherska presterskapet klaga, då De Geer åt sina tyska lutherska arbetare i Norrköping öppnade i egen boning först en sal för deras gudstjenst, och sedan underhöll på sin enskilda bekostnad en kyrkoherde för deras uppbyggelse?

När Ludvig De Geer vid 20 års ålder gick på en af gatorna i Dortrecht, såg han en halfväxt flicka stående utanför ett hus. En ovanlig känsla likasom en aning uppstod hos De Geer. Han frågade: »Hvad heter du?» — »Adriana», svarade flickan och rodnade. »Hvad heta »dina föräldrar?» frågade De Geer vidare. »Min far heter »Lorenz Gerard och min mor Ida de la Fosse,» svarade flickan och sprang i detsamma in, slog porten i lås och

flade till föräldrarna, samt berättade, »huru en ung herre »talat med henne på gatan;» och tillade hon, »jag vet ej »hvarföre jag blef så häpen, när han talade mig till». — De Geer kände fadrens namn och fyra år derefter ingick han i äktenskap med den då fullväxta flickan. Deras sammanlefnad blef lyckligt tills år 1634, då Adriana dog efter att hafva framfödt sitt fjortonde barn, Benjamin De Geer.

Utom denna olycka pröfvades De Geer också af andra motgångar. År 1631 blef han inför Gustaf Adolf anklagad för oriktiga räkenskaper; men efter anställd undersökning frikänd och af konungen sedermera med serdeles ynnest omfattad. Uti sitt bemödande att upphjelpa Sverges handel och bergverk motarbetades han ifrigt af missunsamhet hos så väl holländska köpmän som belgiska jernverksägare, och hade från detta håll många ledsamheter. Mesta sorgen dock inom eget hus. Han gifte sin dotter Ida med Karl De Besche, sonen af hans oftanämnde bolagsman. Denne Karl De Besche begärde och erhöll ofta och betydlig hjelp af svärfadern. Men när mågens fordringar blefvo för omåttliga, sade svärfadern *Nej!* Då uppträdde De Besche inför Axel Oxenstierna och Per Brahe samt anklagade De Geer för falska räkenskapsböcker med bortskurna blad, oriktiga summor o. s. v. Saken väckte mycket uppseende. De Besche begärde, att nyssnämnde tvänne herrar skulle som skiljedomare undersöka och afgöra saken; de biföllo, och äfven De Geer sjelf. Man när dagen nalkades, rymde De Besche med hustru och barn och begaf sig till Holland. De Geer gick segrande äfven från denna anklagelse. — Hvad som mycket smärtade honom var, att kronan vägrade godtgöra hans fordran för flottans utrustning; och det just på samma tid, som drottning Kristina bortslösade stora summor på utländska lärda och skalder, samt på gunstlingar och hofnöjen. Han reste 1651 till Holland, der han året derpå dog under de svåraste stenplågor, dock med orubblig undergifvenhet.

De stora fördelar, som De Geer förstod att i Sverge tillvinna sig, torde visserligen hafva uppvägt de förluster, han på kronan lidit. De ursäkta dock ej det allmännas länge fortfarande otacksamhet. Något ämbete eller hedersvärdighet gafs honom aldrig; kronans kommissarius är den enda tittel, hvarmed han stundom nämnes. Oxenstierna, Brahe och De la Gardie voro väl hans vänner och försvarare 1); men Kristina försummade honom ofta. Hans stora fordran blef obetald, och det för alltid. Han nödgades åt Kristina erlägga ett öfverskott på betalningssumman, för att få bekräftelse på köpet af roslagsbruken. Likväl voro de icke trygga. Vid Karl den elftes räfst blef det fråga om deras återtagning till kronan, och Finspångs redan då välbyggda slott var på förslag till öfverste-boställe vid ett af östgöta-regementerna. Karl den elftes rättskänsla hindrade detta sednare; men De Geers arfvingar nödgades 1687 att för bibehållandet af roslagsverken åtaga sig en årlig skatt af 4000 daler silfvermynt.

Ingen minnesvård har blifvit uppförd åt Ludvig De Geer, utom dem han sjelf rest, nemligen Sverges förbättrade jernverk och handel, Roslagens, Finspångatraktens och Norrköpings tillväxt, samt den lyckliga utgången af fälttåget 1644. Dessa vårdar äro oförgängliga. Allt hvad Oxenstiernas statskonst, allt hvad Banérs, Torstensons och Wrangels svärd under blod och brand eröfrade från det förtryckta Tyskland, är redan återigen förloradt. Hvad Ludvig De Geer i gudsfruktan och flit, i ordning och fridsamhet åt Sverge vunnit, det har blifvit qvar och bär också åt den sednaste framtid sina välgörande frukter.

DE BESCHE.

Jemnte och bredvid De Geer visa sig äfven flere andra män, hvilka nitiskt arbetade på samma vägar. Den omnämnda Wilhelm *De Besche* hade med sin far och bror

1) Riksark. Rådsprot. den 12 Nov. 1645.

under Karl den niondes tid för det katolska förtryckets skull flytt från Belgien till Sverge. De genomförde flere nyttiga inrättningar, samt utvidgade och förbättrade Forsmarks bruk till ett af de förnämsta inom riket.

Kristofer och hans bror *Karl Geijer*, bördiga från Österrike, och gifta med två brorsdöttrar till Wilhelm De Besche, nedsatte sig i Wermland, der de och deras efterkommande uppodlade landet och förbättrade bruksrörelsen.

Som bevis, huru jernförädlingen under detta tidehvarf utvidgades, må anföras, att i hela Wermland funnos före 1628 endast 12 bruk; men från 1628 till och med 1644 anlades ensamt i detta landskap 21 nya jernverk.

Georg Grissbach, född i Braunschweig och uppfostrad bland Harzbergen, blef såsom en skicklig minerare af Gustaf Adolf inkallad i riket och gjorde mycken nytta under preussiska fälttågen. Ännu vigtigare blefvo hans arbeten inom riket såsom öfverbergmästare. Genom anläggningen af vattenkonster sparade han årligen för kronan i Falu grufva 7000 och i Sala 6000 riksdaler, samt genom en annan förbättring vid det sednare stället 20,000 riksdaler också årligen. Han dog 1651 som ägare till Salneck i Uppland.

Desse m. fl. arbetade träget uti fredens välgörande men icke lysande yrken. De voro alla utlänningar, inkallade af Gustaf Adolf och skyddade af Axel Oxenstierna, ett bemödande att leda svenskarna till fredliga sysselsättningar, till slöjder och handel; men hvilket genom folkets vanor och böjelser, samt genom sednare uteslutande krigiska styrelser motarbetades och blef slutligen helt och hållet tillintetgjordt.

JOHANNES RUDBECKIUS,

den ryktbare biskopen i Westerås, härstammade från Holstein. Stamfadern Peder Oxesson till Rudebeck och Hoppendorf var konung Erik den trettondes råd. En af ätt-

lingarna, Johan Pedersson Rudbeck, inflyttade under Karl den niondes tid till Sverge, fick der sitt gifte och dog som stadsskrifvare i Örebro. Denne hade tre söner, alla ryktbara för lärdom, mest likväl den medlersta, Johannes, född 1581. Sju år åtnjöt han undervisning i Örebro skola, sedan i Uppsala och slutligen i Wittenberg. På sistnämnde ställe blef han vid 22 års ålder magister och det med så mycket beröm, att han redan året förut hade både från Wittenberg och Würzburg anbud att vid dessa högskolor blifva professor. Han föredrog fäderneslandet och blef vid 23 års ålder professor i matematiken i Uppsala. Men undertiden vinnlade han sig om de teologiska kunskapsarterna och var 1608 en bland de farligaste motståndare, som kalvinisten Forbesius vid sin disputation hade att bekämpa 1). År 1610 blef han professor i hebreiskan och 1611 i teologien. Det var under denna tid, som han råkade i den svåra och ryktbara tvisten med Messenius, hvarom mer i nästa berättelse. Gustaf Adolf afgjorde saken så, att Rudbeckius kallades till hofpredikant och följde såsom sådan konungen i sju års tid, äfven under de svåra liffländska fälttågen 1614 och 1615. Under denna tiden vann han i hög grad Gustaf Adolfs förtroende såsom en lärd, sanningsälskande och ovanligt driftig man. Han fick i uppdrag att tillsammans med Elof Terserus, Lenæus, Johannes Botvidi och några andra utarbeta en ny upplaga af Bibeln, sedan den första af 1541 var utgången. Arbetet föll på Rudbeckius nästan ensam, och han bedref det med sådan ifver, att Bibeln inom tre år var färdig. Denna upplaga, den trycktes år 1618, var dock utarbetad med så mycken noggrannhet, att den lades till grund för de flesta sednare. År 1617 vid konungens kröning blef Rudbeckius teologie doktor, en då nyss införd och sällsynt värdighet. År 1618, när några obehagliga uppträden föreföllo i Westerås stift, och den då varande gamla biskopen ej kunde reda målen, blef

1) Se Berättelsen om Karl den nionde. Kap. 14.

Rudbeckius af konungen med sådant uppdrag ditsänd och utförde sitt värf så, att, när året derpå stiftet blef ledigt, han dertill erhöll både presterskapets och konungens kallelse och således blef biskop i Westerås vid 38 års ålder.

Det var i denna befattning, som Rudbeckius inlade en serdeles lysande ära. Stiftet hade i lång tid varit utsatt för åtskilliga missöden. Biskop Ofeeg hade under Erik den fjortondes regering obehagliga tvister om nattvarden. Efterträdaren Erasmus Nicolai blef med biskopsstolen lockad att antaga liturgien och förlorade derigenom allt anseende. Efter en mellantid af åtta år kom Bellinus, också en liturgist, derföre bland presterna illa anskrifven, sedan af Karl den nionde afsatt, men åter på förbön benådad. Han hade dock härvid förlorat allt anseende och myndighet. Slutligen blef han också af ålder och deraf följande svaghet oduglig; han uppnådde nemligen 103 år. — Under sådana styresmän hade i stiftet inritat sig en mängd oordningar och missbruk. Derjemnte var domkyrkan förfallen, undervisningsverk och fattigvård i fullkomlig lägervall, presterna okunniga, oordentliga, olydiga mot sina förmän, olydda af sina åhörare. Sådant var det stift, Johannes Rudbeckius tillträdde.

Hans första omtanka var att skaffa medel till alla behöfliga förbättringar, och han talade med så mycken värma för saken, och föregick sjelf med så stora uppoffringar, att han för sina allmänna företag samlade betydliga gåfvor. Af konungen utverkade han dubbel kronotionde ur kyrkoherbergena samt flera från kyrkan till slottet tagna stadstomter, några vattenverk, flere skeppund koppar samt de böter, som Olof Stråle måste för Elfsborgs uppgifvande betala. Gustaf den förstes enkedrottning, Katrina Stenbock, hvilken då ännu lefde, skänkte betydliga bidrag; likaså Jakob De la Gardie, bröderna Axel och Gabriel Oxenstierna, Per Banér, Klas Horn m. fl. Af presterskapet i stiftet erhöll han 2180, sjelf gaf han af egna medel 5300 daler kopparmynt. Då han på resor och visitationer erhöll skänker, mottog och uppskref

han dem för de allmänna verkens räkning, och redovisade för deras likasom för de större gåfvornas användande.

Försedd med dessa medel, grep Rudbeckius saken genast an. Domkyrkan blef till större delen med kopparplåtar omtäckt och försedd med ny inredning och prydnad; ett arbete, hvartill åtgick mycken tid och kostnad; bland annat 100 skeppund koppar.

Det gamla skolehuset var mörkt, trångt och förfallet. Redan året efter sin ankomst lät Rudbeckius påbygga en ny våning och sedermera uppföra tvänne andra byggnader till lärosalar.

Hospitalet var förfallet och i oordning. Samma år, som gamla skolhuset blef iståndsatt, begyntes äfven nybyggnad af hospitalet, och efter tio år underhölls derstädes ett mot förut dubbelt antal fattiga.

Biskop Rudbeckius nöjde sig icke med denna blott yttre verksamhet, utan grep på det kraftigaste in uti alla de ämnen, som hörde till hans förvaltning. En ny och förbättrad kyrkoordning utkom för stiftet. Vid sin död hade han tvänne gånger visiterat hvarje kyrka inom sitt vidsträckta område. Oförtrutet och oförskräckt arbetade han dervid på afskaffandet af en mängd oordningar, missbruk och gängse laster. Emedan de flesta församlingar voro för stora att af ensam kyrkoherde rätt skötas, tillsatte han nästan öfverallt kaplaner. Under samma visitationer införde han ock bruket af utförliga inventarier och ordentliga kyrkoböcker, och var den, som dermed föregick hela riket, länge med sitt stift ensam; ty ännu 1643 finner man, att regeringen öfvergaf som en omöjlig sak förslaget att påbjuda ordentliga förteckningar öfver födda, lefvande och döda i hvarje församling 1). Under nämnde visitationer förde Rudbeckius egenhändiga anteckningar icke blott öfver presternas uppförande och församlingarnas tillstånd i allmänhet, utan ock listor öfver så väl hårdnackade och obotfärdiga syndare, som öfver fattiga och nöd-

1) Riksark. Rådsprot. d. 3 Okt. 1643.

lidande inom hvarje församling, i ändamål att omvända, varna eller tukta de förra och understödja de sednare. För att ännu närmare lära känna sitt stift, dels utarbetade han sjelf, dels lät han på sin bekostnad författa enskilda kartor öfver de flesta socknarna, hvilka kartor voro de första sådana inom detta landskap.

Presterskapet höll han i sträng ordning. Han tålde icke ens skenet af flärd och grannlåt. Presterna fingo ej nyttja kläder skurna, så som allmänna bruket fordrade, utan måste visa sig i *kasjackor*, en då för tiden nästan allmänt aflaggd drägt, samt små skjortkragar, kort hår och låga hattar. Den, som bröt deremot, och råkade ut för biskopen, blef näpst, stundom pliktfälld. Likaså de, som gjorde för stora gästabud. En bland kyrkoherdarna hade vid biskops-visitationen tillställt en kostbar bjudning. Rudbeckius blef förtörnad öfver sådant slöseri och fällde honom att plikta 12 daler till fattighuset, samt utfärdade ett ämbetsmemorial, som föreskref, huru högt kostnaderna för ett visitations-gästabud fingo sträcka sig. Prester, som visade försumlighet eller laster, blefvo varnade, straffade, stundom sattes de, som andra djeknar, i proban; en annan gång måste de från predikstolen afbedja sina fel; icke sällan blefvo de afsatta. Då man i sådana fall ville vädja till hans deltagande för fordna ungdomsvänner, eller för deras barn, svarade han, »att ed och samvete voro vigti»gare än ungdomsvänskap och en hel församlings vård »angelägnare än den brottsliga prestens omvårdnad.» Tvänne gånger hvart år höll han prestmöte, den ena gången med kaplanerna och det yngre presterskapet serskildt. Dessa sista möten varade stundom länge, en gång hela tre veckor. Disputationer och predikningar höllos derunder nästan hvarenda dag, men presterna fingo först kort förut veta de ämnen, öfver hvilka de skulle tala. Genom dessa öfningar underhöllos och spriddes kunskaper och läslust, och biskopen fick tillfälle att noga lära känna sina underlydande prestmän.

Vid Rudbeckii tillträde utgjordes lärarestaten i Westerås af en lektor i teologien, samt en rektor med tre eller fyra medlärare; och samma förhållande var vid öfriga domkyrkoskolor. Detta befanns så mycket mer otillräckligt, som då för tiden många vigdes till prester, hvilka aldrig besökt något universitet eller åtnjutit annan undervisning än vid domkyrkoskola. Sådana prester kallades *Gulnäbbar* och ansågos för deras okunnighets skull med något förakt. Dels för dessa preståmnen, dels för att uppdrifva hela undervisningen, utverkade Rudbeckius år 1623 statsanslag till löner åt flere lektorer och lärare, så att 1630 funnos för gymnasium 9 lektorer och serskildt för skolan fem kolleger, utom att tvänne af lektorerna skulle äfven der undervisa. De äldsta gymnasisterna, hvilka förbereddes till andeliga ståndet, blefvo intagna uti en serskild afdelning, nästan som ett seminarium, der de fingo genomgå allehanda öfningar, som ansågos nyttiga för deras framtida bestämmelse. Tillika införde Rudbeckius en serskild drägt, förutan hvilken djeknarna icke skulle få visa sig. Till ledning för hela verket uppsatte han en skolordning, hvilken förblef gällande tills år 1649 en ny och allmän vardt för hela riket antagen. Genom alla dessa förbättringar och deras långvariga handhafvande steg Westerås läroverk till ovanligt anseende. Det hände, att studenter från högskolan dit återvände för att bättre inhämta nödiga kunskaper; och Stiernhielm, Stiernhök, Terserus och Columbus, under nästa tidehvarf de mest lysande namn i Sverges vittra och vetenskapliga häfder, voro alla bildade i Westerås skola och vid denna tid.

Westerås skola och gymnasium, så som de af Johannes Rudbeckius ordnades, blefvo också förebilder för de undervisningsverk, som sedermera tid efter annan vid biskopssätena och annorstädes blifvit inrättade. De hade den tiden en riktning, att hvart och ett blifva en slags högskola i sitt landskap, hvarom också gymnasiernas form ännu påminner.

Rudbeckius ifrade icke blott för gamla språk och teologiska kunskapsarter, hvilka ämnen eljest den tiden uteslutande sysselsatte skolorna och den lärda verlden. Han älskade sjelf och idkade matematik, naturkunskap och tonkonst. Han inköpte derföre en hop astronomiska instrumenter och anlade en botanisk trädgård, samt inrättade derjemnte ett musikaliskt bibliotek och lät från Tyskland införa en hop instrumenter, allt till ungdomens förkofran i dessa stycken. De astronomiska och botaniska föreläsningarna råkade efter Rudbeckii död i förfall; tidsandan var för dessa kunskapsarter icke benägen. Men tonkonsten gjorde i Westerås betydliga framsteg, hvilka också, hofvet undantaget, voro nästan de första inom riket. De leddes af en lektor Columbus, som Rudbeckius kallat till Westerås, och hvilken sedan kom som professor till Uppsala och derifrån genom den studerande ungdomen spridde kännedom och håg för nämnde konst. Denne Columbus var fader till den ryktbare skalden af samma namn.

Läroverkets hela bokförråd bestod vid Rudbeckii ankomst af 75 band. Under hans tid ökades det till 333, hvaraf biskopen ensam gifvit 102. Axel Oxenstierna fick 1631 af Gustaf Adolf det stora erkebiskopliga biblioteket i Mainz, och skänkte det till Westerås, men fartyget, som skulle öfverföra detsamma, förgicks. För att emedlertid så vidt möjligt förekomma den dåvarande bristen på goda läroböcker, lät Rudbeckius anlägga ett domkapitlet tillhörigt tryckeri, från hvilket sådana arbeten utgåfvos.

Äfven för kunskapernas spridning till de närande klasserna arbetade Rudbeckius med ifver. Vid hans ankomst funnos skolor blott i fyra af stiftets städer, samt i en landsförsamling, nemligen i Tuna. Bland allmogen var knappt en enda, som kunde nödtorftigt stafva i bok. Rudbeckius upprättade nya skolor i Linde, Nora, Säter, Sala och Avestad, hvarförutan Falu förra folkskola förvandlades till trivialskola. I landsförsamlingarna gick det trögare. Blott i två socknar kunde skolor för allmogen inrättas.

För andra könet öppnade Rudbeckius i Westerås en undervisningsanstalt, der äfven qvinnoslöjder lärdes; i afseende på tiden måhända den första flickskolan i riket.

Fattigvården skötte biskop Rudbeckius med ovanlig drift. Kringstrykande tiggeri sökte han såsom ganska skadligt att på allt sätt förekomma, och inrättade derföre fattighus, hvar han kunde. För det i Westerås uppsatte han spis- och hushållsordning, granskade sjelf ofta dess matförråder, de fattigas uppförande, behandling o. s. v.

Så med ordning, drift och rättskänsla inverkade Rudbeckius på allt, som hörde till hans befattning. Genom denna noggranna vård, i mer än 20 års tid oafbrutet fortsatt, blef Westerås stift alldeles omskapadt, och ett mönster för de andra. Sällan har någon ämbetsman inom sin krets åstadkommit en så fullkomlig och välgörande förändring.

Det sätt, hvarpå Rudbeckius förvaltade stiftet, gjorde, att Gustaf Adolf år 1627 befallte honom visitera och ordna församlingarna i Estland och Ingermanland, hvarest mycken villervalla herrskade. Rudbeckius fann förhållandet ohyggligt. Kyrkorna voro förfallna, boställen och löner af de mägtige i landet borttagne eller af folket bortprutade, så att presterna måste äta sina åhörares nådebröd, och derföre aldrig tordes angripa deras laster. Presterna sjelfva okunniga, ofta afskedade soldater, kunde ej ett enda ord latin, knappt sitt modersmål, och lefde i dryckenskap och uppenbara synder; en prest befanns hafva tvenne hustrur. Ingen ordning, ingen lydnad för förmän; derföre ingen möjlighet att få felen rättade. Med sådana lärare var folket, ehuru till namnet lutheraner, nära nog hedningar; adeln bytte sins emellan hustrur och gåfvo jagthundar emellan samt handterade sina bönder som djur; folket sjelft dyrkade i lundar och skogshus beläten och stoder, samt öfverlemnade sig öppet åt dryckenskap och lösaktighet; bonden hade vanligen flere hustrur, och ej sällan företog man sig att i kyrkan disputera mot presten på predikstolen. Då Rudbeckius började röra vid allt

detta elände, fick han det häftigaste motstånd, så af presterna och landtadeln, som i synnerhet af borgerskapet i Revel. Man påstod, att landets kyrkoförfattning var i så godt skick, att den ej behöfde förbättras; att svenska regeringen ej hade rättighet att blanda sig i dessa deras enskilda angelägenheter o. s. v. Den kraftfulle Rudbeckius, ehuru försedd med Gustaf Adolfs fullmagt, kunde mot detta förenade motstånd ingenting hufvudsakligt uträtta. Efter tre månader återvände han till fäderneslandet.

Jemnte dessa sina stora förtjenster hade Rudbeckius också några fel. Den ihärdighet och kraft, hvarmed han dref igenom så mycket godt, urartade stundom till halsstarrighet och hårdhet. Hans stora förmåga och brinnande nit gjorde, hvad med dylika personer ofta händer, att han sökte stundom på andras bekostnad utvidga kretsen för sin verksamhet, hvilket föranledde obehagliga tvister med andra både myndigheter och enskilda. Sjelfrådighet, så mot underlydande som förmän, låg uti hans lynne; och denna egenskap i förening med biskoparnas förra magt tyckes icke hafva varit utan inflytande på hans åtgerder. Dessa synas också någon gång stödde mera på stränga, kanske frånstötande rättsbegrepp, än på den kärlek, som älskar och älskas, äfven då den agar. Nämnde omständigheter voro troligen orsakerna till Rudbeckii olyckor och beständiga tvister Först till trätan med Messenius, hvari dock denne sednare får vidkännas största skulden; sedan till de många ovänner, dels enskilda dels allmänna, som Rudbeckius ådrog sig i Westerås, och icke under sitt långa vistande derstädes kunde försona. Detta var äfven orsaken till hans tvist med regeringen, hvilket uppträde på den tiden äfven förorsakade serdeles mycken oro.

Första början till nämnde oenighet lades under Gustaf Adolfs styrelse. Hvar och en biskop var vid denna tiden nästan enrådande i sitt stift, hvaraf mycken villervalla uppkom. Olika ordningar, hand- och psalmböcker följdes i olika stift. Då biskoparna voro unga, tilläto de

sig en mängd sjelfrådiga tilltag; då de blefvo gamla, lemnades en mängd sjelfsvåld och oordningar utan rättelse. Dessa olägenheter ansågos svåra att häfva, så länge ingen gemensam öfverdomstol fanns mer än konungen. Gustaf Adolf beslöt inrätta en sådan, för att åt de skilda stiftsstyrelserna gifva mera enhet och åt regeringen mer magt. Likasom de öfrige ämbetsmanna-klasserna hörde hvar under sitt kollegium, ville han inrätta ett dylikt äfven för presterskapet. Det skulle heta *Consistorium generale* och bestå af riksdrotset och erkebiskopen skiftevis ordförande, med sex verldsliga och sex andliga besittare, bland de förra några riksråder. Detta förslag framlades först 1623. Det blef ej för biskoparna välkommet, troligen derföre, att deras egen magt skulle derigenom inskränkas och regeringens utvidgas; dessutom hade presterskapet i allmänhet sedan katolska tiden mycken ovilja mot hvarje förmanskap af lekmän. Ståndets svar blef derföre afrådande; »ty af bibeln syntes, att verldsliga män icke böra i »den andliga styrelsen deltaga» 1). — År 1625 gjorde konungen ett nytt förslag, enligt hvilket flere prester borde ingå i domstolen; men som dessa således skulle komma att dömma öfver sina förmän, biskoparna, så afrådde presterskapet äfven denna gång — Rudbeckius var i spetsen för motståndet och beskyllde Oxenstierna, förslagets upphofsman, »att genom detsamma vilja vända upp »och ned på staten». Konungen vågade ej reta de hos folket allsmägtiga presterna och lät saken falla; men yttrade i vredesmod, »att, om biskoparna hädanefter försyn»dade sig, skulle de till straff för sin motspänstighet i »likhet med andra brottslingar dragas inför hofrätten» 2). Axel Oxenstierna harmades likaså, och yttrade öppet till Rudbeckius, »att denne skulle inför Gud ansvara för det »onda han gjort, då han hindrat det gagneliga förslaget». Men efter denna riksdagens slut började Rudbeckius att i tysthet samla en mängd handlingar om de lärdas och

1) Lund. Akad. Bibliot. Bibl. Msc. H. c. fol. 13.
2) Riksark. Rådsprot. den 22 Jan. 1636.

presteståndets privilegier, om deras frihet från verldslig öfverdomstol, o. s. v. Då regeringsformen af 1634 var under öfverläggning, begärde några biskopar, att äfven för kyrkostyrelsen måtte upprättas ett serskildt kollegium, men bestående blott af andliga. Detta sista villkor afslogs, och saken förföll; men från denna stund började Rudbeckius att på sitt tryckeri i Westerås trycka ofvannämnde samlingar 1).

Det finnes antecknadt, att Rudbeckii grundsatser vid åtskilliga andra tillfällen väckt uppseende, och det redan under konungens tid. Likaså fortfor han under förmyndarestyrelsen. Vid alla riksdagar var han närvarande (inalles sjutton gånger) och vid de flesta visade han sig som anförare för det motstånd, som regeringen ofta mötte inom presteståndet, och hvaraf vi redan i början af denna berättelse anfört åtskilliga exempel.

År 1636 utbröt den hufvudsakliga tvisten. Rudbeckius blef i rådet anklagad för flere mål på en gång. Först, att han sökt från verldslig domstol fritaga en prest och anförvandt och draga dess tvistemål under domkapitlets afgörande. Biskopen sökte försvara sig, och fel synes hafva varit å ömse sidor. Andra klagopunkten var, att Rudbeckius i ett böneformulär inryckt några ord af innehåll, det tyska kriget måhända för egennyttiga afsigter förlängdes. Tredje punkten, att han i ett bref till sina prostar klagat öfver »ovanliga skatter, öfver stora hus och »höga babelstorn, som af enskilda uppföras», o. s. v. Detta sistnämnde bref hade, ehuru mot biskopens afsigt, blifvit från predikstolarna uppläst och gjort mycken ond blod uti landet. Fjerde och hufvudsakligaste punkten bestod i den förut omtalade brefsamlingen, hvilken nu var nästan färdigtryckt och hvaraf han meddelade exemplar åt drotset och Johan Skytte. Öfverskriften var: »De lärdas m. m. »privilegier, hvilka de i alla väl inrättade stater, så an- »norstädes som i vårt kära fädernesland, genom Guds nåd »och berömliga regenters mildhet, samt genom lång vana

---

1) Riksark. Rådsprot. den 7 Juli 1645.

»hafva åtnjutit och ännu åtnjuta etc.» Under denna tittel införde också biskopen flere under katolska tiden för presterskapet utfärdade privilegier, likasom de ännu varit gällande. Deremot hade han uteslutit Westerås recess af 1527, genom hvilken samma katolska privilegier sedermera blifvit inskränkta. Boken var tillegnad rådet, och i sjelfva företalet yttrades åtskilligt, som hade utseende af en uppmaning till styrelsen »att ej glömma sin pligt mot »kyrkan och presterskapet; så framt den ej ville begå »mened, samt anses för visare än Gud och fromma för»fäder,» o. s. v. Boken, ehuru blott till få utlemnad, väckte liflig rörelse öfver allt, serdeles inom rådet. Man harmades öfver sidohuggen mot regeringen, och öfver bemödandet att åter framdraga katolska presterskapets företrädesrättigheter. Serdeles var Johan Skytte ifrig; han påstod, »att boken kullkastade flere af rikets lagar och »författningar, samt vore den farligaste skrift, som i Sverge »inom hundra år utkommit.»

Sakens svårighet ökades än mera genom den omständigheten, att det i allmänhet och serdeles vid detta riksmöte rådde en stark spänning mellan regeringen och presterskapet. Den förra hade neml. i riksdagspropositionen åter väckt frågor, hvilka syftade till samma mål som Consistorium Generale. Det var vanligt, att hvarje stånd genom någon sin medlem mottog det sig tillhöriga exemplaret af propositionen och vid samma tillfälle yttrade några ord, likasom en hälsning till regeringen. Nu underläto presterna både det ena och det andra och gingo bort utan att mottaga propositionen och utan att säga ett ord. Det blef illa ansedt. Biskoparna ursäktade sig; »de hade »ej kommit sins emellan öfverens, hvem som skulle under »nuvarande erkebiskopsledighet föra ordet.» Till en del torde orsaken hafva varit denna, till en del också en hemlig täflan mellan biskoparna Paulinus i Strengnäs och Rudbeckius i Westerås. Det är dock troligt, att ovilja mot sjelfva propositionen också bidragit. Så togs det af

regeringen och Per Banér hotade att sätta domprosten Wallius i Uppsala till talman öfver alla biskoparna. Presterna å sin sida voro ihärdiga i motståndet, och deras slutbetänkande innehöll, »att de ansågo en ny allmän »kyrkoordning öfverflödig; den gamla af 1572 voro god, »blott man stadfästade några tillägg, *som kyrkans förmän »och samtelige presterskapet dervid gjort*». I inledningen till detta betänkande gifva presterna genom anförande af några bibelställen tillkänna, »att det tillkommer dem att »draga vård derom, att allt skickeligen tillgår i försam»lingen; och att deras stånd bäst bör veta, hvad dertill »hörer» o. s. v. 1). Hela tvisten var tydligen en fortsättning af den gamla striden mellan andeliga och verldsliga magten.

Dessa förhållanden ökade den förlägenhet, hvari regeringen genom Rudbeckii uppförande blifvit försatt.

Att tiga och tåla vore skymfligt och kunde framlocka än svårare försök; att angripa Rudbeckius vore vådligt, ty han var en förtjent man, dertill ihärdig och af det mod, att han icke kunde böjas. Man vände sig först till ett utskott af de andra presterna. Ett par bland de yngre ogillade Rudbeckius. Men biskoparna och de äldre undandrogo sig att gifva något bestämdt utlåtande. Slutligen uppkallades Rudbeckius sjelf. De la Gardie, Skytten, Banérerna m. fl. angrepo honom ifrigt; men han försvarade sig djerft. Derunder tillät han sig att till undvikande af ansvar förtyda sina egna ord och förneka deras mening. Så sade han, »att de utgifna privilegierna voro anförda icke såsom gäl»lande utan blott berättelsevis»; ehuru titteln innehöll motsatsen. Så påstod han ock, »att de öfverklagade ut»trycken om pålagor, stora torn, fortsatta krig, edsbrott »m. m. vore blotta varningar i allmänhet, utan syfte på »styrelsen»; detta, ehuru uttrycken påtagligen voro skrifna och af allmänheten uttyddes såsom skottkolfvar mot rege-

1) Riksark. Riksdagshandl. för 1636.

ringen och dess medlemmar. Med käck fyndighet begagnade han likväl dessa och flere försvarsskäl. Oaktadt ett långt samtal kunde rådet icke förmå honom att erkänna något fel. Han slutade med de orden: »Jag har som prest »bort tala sanning. Följer förargelse deraf, så är den ta»gen, ej gifven. Ingenting finnes, som ej kan illa utty»das. Uti intet stånd, kanske ej ens i regeringen går »det alltid så trådrätt till. Derföre måste jag säga san»ningen och skall göra det, så länge jag lefver». Bland sina bekanta yttrade biskopen: »det han vore värd mista »kappan, om han återkallade ett enda ord af sin bok». Just nu kom Axel Oxenstierna hem från Tyskland.

Redan första gången, han deltog i rådets förhandlingar, kom Rudbeckii sak under öfverläggning. Oxenstierna ogillade högeligen så väl den tryckta boken, som de till prostarna utgångna brefven; han tillstyrkte: »att »icke lätthändt umgås med biskopen; ty då skulle denne »snart åter komma med nya påhitt». Biskoparna och presterskapet blefvo uppkallade att höra rådets och afgifva eget utlåtande. Oxenstierna framställde: »huru regerin»gen alltid hållit och ämnat hålla presterskapet i den »vördnad och vid de fördelar, som detsamma tillkomme. »Han undrade derföre, att biskopen utgifvit ifrågavarande »bok och deri infört allehanda prestprivilegier sedan den »påfviska tiden, då biskoparna föga aktade sin predikstol, »utan gjorde sig till furstar i staten. Biskopen,» sade Oxenstierna, »anför alltid påfviska företrädesrättigheter, »och synes mig, att han sjelf hafver en dryg flik af St. »Peders kjortel. Icke beskyller jag honom för att vara »en papist; men han lägger till påfvedömet den trappa, »på hvilken hans efterträdare sedan kunna uppgå. Jag »undrar, hvar hans vett var, när han denna boken skref. »Om författaren vore en skolefux, kunde man derföre »stryka huden af honom. Vore det en yngling, kunde »man ock saken föga akta; men att en man, som stigit »till höga ämbeten, skall sin myndighet så missbruka, det »finner jag helt underligt. — I företalet till bönedagskun-

»görelsen förbigår biskopen de andra ståndens synder; men »öfverdrifver deremot allt, som kan kasta skugga på re»geringen, samt framställer skatterna i den förhatligaste »dager, hvilket allt låter ljufligt i gemene mans öron. Vi »uti regeringen bekänna öppet, att vi ofta synda af oför»stånd, af försummelse, eller af menskliga lidelser. Det »kan ock hända, att vissa slags synder begås mer af »regeringen än af andra. Vi undandraga oss ej heller »bestraffning derför; men biskopen hade bort först en»skildt varna oss; ej heller uteslutande angripa regerin»gen, såsom den der ensam eller förnämligast skulle syn»da; då jag likväl utan någons förtal vågar säga, att »både biskopen och de andra undersåtarne äro lika så »stora syndare som vi. — Biskopen talar om stora och »odrägliga skatter. Men, om i, vördige herrar, kände sta»tens ställning såsom jag, så skulle ingen af eder vilja »sitta vid detta bordet. Nu går det någorlunda an, ty »jemnförelsevis hafva vi lugnväder; men stormiga tider »kunna snart komma. Ryssland tillväxer; Polen har skaf»fat sig fast fot vid Östersjön; Danmark söker lägga un»der sig Holstein. Mot alla dessa måste äfven vi förkofra »våra medel. Biskopen hade derföre bort ursäkta och för»svara, men ej svärta sin lagliga öfverhet, än mindre mot »henne reta undersåtarne. — — Regeringen vet, att det »öfriga presterskapet ogillar biskopens förfarande och söker »hålla allmogen till lydnad och förtroende mot öfverheten. »Vi bedje derföre, att ståndet måtte oväldigt säga sin »tanka om saken, och huru den obehagliga tvisten kan »afslutas.»

Efter en kort öfverläggning svarade presterskapet nästan som förut: »de hade svårt att dömma öfver en äm»betsbroder; kunde ej tro, att han haft någon ond afsigt; »hoppades för honom ursäkt, häldst han lärer hafva er»bjudit sig att undertrycka boken.»

Rikskansleren svarade: »I sägen det svårt att an»gripa en medbroder. Mig synes, att i derföre borden »hålla honom så mycket strängare; så skulle jag göra,

»Jag förmanar, att i utan afseende på medbroderskap en»dast söken sanningen; men jag fruktar, att han öfver»dyflar eder så, att i icke mot honom vågen lyfta mun»nen. Men läser igenom boken, serdeles före- och efter»talet, och i skolen finna, huru illistigt och bittert han »griper oss an. Sedan skolen i gifva oss tillkänna eder »mening deröfver». Härmed afskedades presterna.

Vid underrättelsen om denna allvarsamma vändning blef Rudbeckius orolig och gick till den vanliga medlaren, riksdrotsen Gabriel Oxenstierna, samt förklarade sin ledsnad öfver att hafva utgifvit boken, och erböd sig att inför rådet »ursäkta och afbedja de begångna felen, samt »försäkrade, att han icke velat svärta regeringen, ej hel»ler införa påfveläran.» Tillika begärde han att genom drotsens bemedling få företräde hos dess broder, rikskansleren.

Detta sista beviljades. Rudbeckius »ursäktade och »erböd sig samla och förstöra alla exemplaren af boken, »samt bad rådet icke göra honom någon nesa». Oxenstierna svarade skarpt, omtalade hans förra »stämplingar »mot Consistorium Generale och huru missnöjd konungen »deröfver varit. Jag ville gerna,» fortfor han, »rösta för »mildare dom; men fruktar, att i då snart kommen igen »med än värre upptåg.» De skiljdes utan bestämd öfverenskommelse.

Den 21 Juli skulle rådet fatta sitt afgörande beslut. Rikskansleren framställde saken. »Å ena sidan kunde »man straffa biskopen. Nu hade man honom fast, rätta »hufvudmannen till allt motstånd. Presterskapet lärer »ogillat hans bok och han sjelf bäfvar. Nu kunna vi »utan någons motsägelse på honom fastställa ett exempel, »både till hans straff och till stadgande af regeringens »anseende. Släppa vi honom denna gången, så kommer »han tilläfventyrs på ett finare men värre sätt igen. — »För mildare åtgerder tala deremot andra skäl. Han har »nu mistat sitt stora inflytande och lärer ej mer reta folk »mot oss, seende, att det är hans eget förderf. Hans ål-

»der och stora förtjenster kräfva öfverseende. Man kunde »ock på sådant sätt vinna ståndets välvilja; ty mild re»gering älskas». Slutligen tillade Oxenstierna: »den som »har något att häruti påminna, han må göra det nu och »här i rådkammaren. Men sedan beslutet är taget, må»ste vi derom alla tala med en mun.»

Beslutet blef, att, om presterskapet förklarade sitt ogillande af nämnde skrift och fällde förord för Rudbeckius, skulle han få komma inför rådet och aflägga förklaring och afbön, samt erhålla förlåtelse; dock blef han tillsagd, att i sin förklaring icke gifva regeringen nya anledningar till missnöje.

Samma dag om eftermiddagen uppträdde presterskapet i rådet, erkände regeringens stora förtjenster om fäderneslandet, ogillade Rudbeckii skrift och bad om nåd för hans förseelse. Dagen derpå infördes Rudbeckius samt presterskapet i rådkammaren, då biskopen af Axel Oxenstierna erhöll en tjenlig föreställning, och gjorde derefter sjelf en slags förklaring och afbön; samt fick i följe deraf tillgift, tackade derföre och tog samtliga rådsherrarna i hand; hvarmed försoningen skulle vara fullbordad.

Erkebiskopsstolen var vid denna tiden ledig. Valet vägde mellan Rudbeckius och biskop Paulinus i Strengnäs. Rösterna hade utfallit på det sätt, att inom stiftet hade Rudbeck många, Paulinus inga; bland riksdagspresterna deremot hade båda ett lika antal 1). I rådet voro De la Gardie, Brahe, Fleming, Gabriel Gustafsson Oxenstierna, m. fl. för Rudbeckius; men rikskansleren mot. »Rudbec»kius», sade han, »kommer alltid att sträfva mot rege»ringen och blifver som erkebiskop än farligare» 2). Paulinus utnämndes. Nu upprördes den gamla osämjan ånyo. Vid 1637 års möte blef visserligen utnämningen af de flesta stiften formeligen gillad; men Rudbeckius och erkestiftet påstodo, att det sednares rätt icke blifvit behörigen

1) Riksark. Riksdagshandl. 1636 och 1637.
2) Riksark. Rådsprot. d. 25 Nov. 1636.

iakttagen, emedan den utnämnde erkebiskopen inom det samma icke erhållit en enda röst 1). Det tyckes äfven, som Rudbeckius och hans vän, professor Lenæus i Uppsala, personligen angripit Paulinus för detta förhållande. De blefvo derföre i närvaro af flere bland presterskapet uppkallade i rådet och af rikskansleren allvarligen bestraffade. Rudbeckius sade: »Jag har talat efter samvetet, och blifver derföre handterad, som Elias». Oxenstierna svarade: »Det är stor skilnad mellan Elias och »biskopen i Westerås. Elias led för religionens, men i »för jurisdictionens skull, och derföre, att i viljen sticka »eder fot in i rådstugan. Men om i biskopar icke viljen »vara fogliga, skola vi förordna jemnte eder superinten»denter; då eder magt och myndighet snart skall blifva »lagom. Jag frågar eder andra af preseståndet, om i »hafven något mot Paulini utnämning?» De svarade sig »dermed alla vara nöjda»; hvarpå det blef ytterligare bekräftadt 2).

År 1640 förekommo nya klagomål. Landshöfdingen anmälde, att Rudbeckius vägrat betala den vid riksdagen beslutade lilla tullen och i synnerhet accisen; han hade påstått, att biskopar och domkapitlets medlemmar borde vara derifrån fria; han hade hotat tullnären o. s. v. Saken var så mycket vådligare, som allmogen i flera landsorter nyligen hade just för samma tullafgifters skull anställt oroligheter, hvilka med understöd af en så betydande man, som biskop Rudbeckius kunde blifva farliga. Danska sändebudet Wibe sökte också begagna tillfället, och närmade sig till Rudbeckius för att möjligen genom honom motarbeta svenska regeringen, hvars planer mot Danmark Wibe redan då anade 3). Rådet beslöt hålla undersökning om det anförda käromålet. Rudbeckius nekade väl i början till klagopunkterna, men kunde ej helt och

---

1) Riksark. Riksdagshandl. 1637.
2) Engestr. Acta Historica Selectiora 1633 ad annum 1644.
3) Köpenhamn. Geheime archivet. Ett bref från Wibe till Köpenhamn d. 28 Febr. 1640.

hållet komma ifrån dem. Då de andra biskoparna uppkallades att med rådet öfverlägga om tvisten, bad han derföre genom sina ämbetsbröder om förlåtelse, och erhöll försäkran derom mot löfte att aldrig mera sådant oråd sig företaga.

Det skedde ej heller. Ålderdom och de sista årens ledsamheter medtogo krafter och lynne. Stenplågor, hvaraf han förut lidit, tilltogo så, att han 1641 ansåg sig oförmögen att vårda sysslan, och ville derföre taga afsked. På det församlade prestmötets begäran bibehöll han dock ämbetet till sin död. Sista åren låg han för det mesta till sängs, under hvilken tid domkapitlet sammanträdde i hans rum, och ärenderna vårdades med lika nit. Då prester under sjukdomen besökte honom, plägade han låta dem uppläsa stycken ur bibeln, talade sedan deröfver, dem till undervisning, sig till tröst. Äfven drottning Kristina hedrade honom med ett besök, hvarunder han allvarligen varnade henne för smickrare och för dem, som hos henne i hemlighet svärtade andra personer. Efter svåra plågor afled han ändteligen 1646.

Med första hustrun, en dotter af erkebiskop Nicolaus Bothniensis, hade han inga, med den sednare, en prostdotter från Fellingsbro, deremot 14 barn, från hvilka många både adeliga och prestslägter härstamma.

JOHAN ADLER SALVIUS,

född i Strengnäs år 1590, fick i barnaåren god uppfostran, och när fadern, syndikus Peder Hansson, dog och medel till undervisningens fortsättning felades, erhöll den hoppfulla gossen af biskopen betydlig hjelp. Så genomgick han skola, gymnasium och akademi, öfverallt med utmärkt beröm. I Uppsala tillades honom offenteligt understöd till utrikes resor. Dels med denna hjelp, dels som lärare åt en serdeles rik guldsmedsson från Stockholm, besökte han främmande länder och lärosäten från 1612 till 1619.

Under denna tid studerade han nästan alla då för tiden öfliga vettenskaper, i synnerhet vältaligheten, samt läkare- och skedkonsten. Men Axel Oxenstierna, hvilken under tiden fattat gynnande tankar om hans egenskaper, rådde honom att vända sig till statsläran. Salvius, så kallade han sig sedan Uppsala-tiden, lydde rådet och använde de sednare åren af sin utrikes resa till att söka fullständig kännedom af främmande länder, deras språk, författning, tillgångar m. m. År 1619 återkom han till fäderneslandet.

Under Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas ögon, samt af dem gynnad, steg han hastigt. År 1620 ledde han enligt konungens befallning flyttandet af Göteborg från Hisingen till det ställe, det nu innehar. Samma år blef han assessor i Svea hofrätt, men fick snart i uppdrag att utföra några hemliga utrikes beskickningar. De utfördes väl, och 1624 upphöjdes Salvius till adeligt stånd, samt antog namnet *Adler Salvius*. Sedan under många år följde han konungen oafbrutet och arbetade i eller förestod dess fältkansli; stundom uppdrogos honom derjemnte vigtiga underhandlingar. I början af tyska kriget var han general-fältkommissarius för hela hären. Men konungen behöfde honom snart för kinkigare uppdrag. Han utnämnde honom till sitt hemliga hofråd, och befallde honom stanna som svenskt sändebud i Hamburg. Här skulle han hafva ett vaksamt öga på tyska furstarna, på Sverges bundsförvandter, härar och härförare m. m. samt slutligen mottaga och förvalta de främmande underhållspenningarna och anskaffa nya medel, då sådana behöfdes. År 1634 återkom han till Stockholm och utnämndes till hofkansler; men då Axel Oxenstierna 1636 lemnade Tyskland för alltid, fann regeringen ingen skickligare att förestå svenska dervarande underhandlingar än Salvius, hvilken redan förut ägde noga kännedom af dessa ärender. Han måste derföre ånyo åtaga sig att blifva svenskt sändebud i Hamburg med ungefär samma uppdrag, som förut. Denna gången stannade han der ifrån 1636 till 1643.

Sysslan var en af de brydsammare. Salvius skulle i första hand mottaga, besvara, eller framföra alla fordringar, missnöjen och klagomål, och detta ömsesidigt hos fiender, bundsförvandter, svenska härar och härförare, tyska furstar, och slutligen hos svenska regeringen sjelf. Af honom begärde Frankrike uppskof på underhållspenningarnas utbetalande, hvaremot svenska härförarna ropade högt efter sold, och den, som ej fick sin vilja fram, vände alltid harmen först mot Salvius. Man förbittrades öfver hans motstånd, hans ihärdighet, och i synnerhet öfver den slughet, hvarmed han utspanade och tillintetgjorde några för Sverge vådliga planer. Oviljan mot honom var stundom så häftig, att han icke under flera veckors tid vågade visa sig på Hamburgs gator af fruktan för sina fiender och för Sverges. På denna kinkiga plats var han likväl fäderneslandet högeligen nyttig. Vi hafva redan förut berättat några tillfällen, då han bevisade fäderneslandet ganska vigtiga tjenster. Ofta understödde han det också i nödens stund med förskotter, stundom ända till femtio, ja hundradetusen riksdaler; ty han var en ganska rik man och hade dessutom hos penningekarlarna stort förtroende.

Att han på en sådan plats skulle få ovänner, är klart. Sådana saknades ej heller. Åke Tott, Johan Banér m. fl. voro honom mycket gramse. Härtill bidrog också Salvii egen personlighet, hvilken ej var egnad att vinna förtroende och kärlek. Han hade i det enskilda lifvet ett retsamt, ojemnt och uppbrusande lynne, ehuru klok och kall i allmänna sammanträden. I hans sinnelag fanns ingenting stort eller ädelt, som kunde vinna och bibehålla aktning eller tillgifvenhet. Penningar älskade och samlade han mycket. I afseende på sättet taltes allehanda. Det finnes äfven spår, att utländska magter sökt genom gåfvor vinna hans biträde, men inga säkra spår att han derföre verkligen uppoffrat fäderneslandets fördel.

Salvius ingick vid 30 års ålder i äktenskap med sin lärjunges moder, en guldsmedsenka, mindre behaglig och till åren, men med ovanligt stor förmögenhet. Samman-

lefnaden var ej serdeles lycklig och ofördelaktiga rykten utspriddes om Salvii lösaktiga lefverne.

Hans deltagande i westfaliska freden och då varande tvister med Johan Oxenstierna skola vi jemnte hans sednare öden i nästa del omtala.

NILS NILSSON TUNGEL,

son af en Karl den niondes räntemästare, blef 1630 antagen som kongl. sekreterare eller skrifvare i rådet och adlades 1637. Han började snart att af danska sändebudet i Stockholm taga mutor, ja årliga underhållspenningar, hvaremot han för denne omtalade allt, hvad i rådet förehades. Denna handel dref han många år och utan att blifva upptäckt. Regeringen tyckes dock hafva misstänkt något sekreterarnas förräderi. Oxenstierna brukade derföre vid de vigtigaste angelägenheterna visa ut Tungel och de andra skrifrarna, hvarefter han sjelf förde pennan. Åren 1637 och 1641 ville äfven styrelsen affärda Tungel som underståthållare till Åbo, och 1642 i samma egenskap till Ingermanland 1); men denne stannade häldre på sin förra plats uti rådet. Han älskade icke och var ej heller af Oxenstiernorna älskad; men sökte så mycket mer ställa sig in hos Per Brahe och Salvius. I sina bref till denne sednare talte han illa om Oxenstiernska partiet och rådde Salvius att stanna som »sändebud utrikes »och icke komma till Sverge, ty under denna förmyndare»regering blifver den tjenare, som ej är af hög börd, för»aktad och förtrampad, ju mera han af Gud utrustad är 2).»

1) Riksark. Rådsprot. d. 13 April 1641, d. 22 Mars 1642.
2) S. st. Acta Salviana. T. IV. Tungel till Joh. Salvius d. 20 Jan. 1638 m. fl.

SEXTONDE KAPITLET.

OM ADELN.

Uti berättelsen om Axel Oxenstierna och svenska rådet hafva vi anfört flere adelns bemödanden att utvidga sin magt och frihet. Också andra dylika försök gjordes, men förmyndarestyrelsen sökte på ett i allmänhet berömligt sätt, att i denna liksom andra frågor hålla sig vid rättvisa och billighet. Den afslog adelns begäran, att få de af Gustaf Adolf utfärdade privilegierna redan under förmyndaretiden bekräftade 1). Den sökte tvärtom att förmå adeln till ytterligare medgifvanden, och lyckades stundom; men måste också någon gång meddela andra friheter i stället. Det förnämsta, hvarmed adeln under denna regering gynnades, var dess företrädesrätt som köpare af kronogods under frälsefrihet, hvarom mera framdeles.

Många af ståndets medlemmar hade anlaggt olagliga rå- och rörshemman och derigenom från kronan undansnillat betydliga inkomster. Regeringen sökte afskaffa detta missbruk genom en förordning som utkom 1638, och var så allvarsam, att Karl den elfte sedermera följde densamma vid de stränga efterräkningar han anställde.

Adeln inom sig kom till mera ordning och sammanhang medelst riddarhuset och riddarhusordningen. Genom den af Gustaf Adolf införda röstberäkningen efter klasser fick å andra sidan regeringen större inflytande inom ståndet än förut.

Man har omtalat denna tidens högadel och ämbetsmän såsom utmärkta för stora kunskaper. Detta gäller om Axel Oxenstierna, Johan Skytte, Per Banér och Per Brahe, samt några få deras likar; men icke om mängden. Man finner tvärtom bevis, att de varit tämligen olärda, ehuru kanske i förhållande till samtiden kunniga nog.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 19 Febr. 1633.

Ebba Brahe och riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna m. fl. kunde ej tala fransyska, många bland rådet icke latin, knappt något främmande språk. Gustaf Adolf hade nyss före sin död bestämt till rådsherrar åtskilliga personer, bland andra äfven Axel Banér. Då dessa sedermera i rådet inkallades, vägrade Banér att mottaga platsen, »ty »han fann sig dertill ovärdig; han hade icke fått tillfälle »att så vinnlägga sig om vettenskaperna, som för ett så»dant ämbete höfdes». Jakob De la Gardie deremot föreställde honom, »att många af herrarna i rådet hafva mera »nyttjat svärdet än boken, hvadan de icke genomgått sin »skola så alldeles; men hoppades dock att genom ett godt »förstånd och redlig vilja kunna vara sitt fosterland nyt»tiga» 1). Det var först efter enträgna föreställningar, som Axel Banér kunde förmås att mottaga det vigtiga kallet. — För öfrigt fortfor också under denna tid det öfverklagade förhållandet, att adeln uppfostrade sina söner till »dans, jagt, nöjen och hoflefverne»; men icke till »kunska»per och arbetsamhet, hvarföre också kanslisysslorna allt »mer och mer måste falla i händerna på ofrälse stån»den» 2). Under ledning af Skytte och med Johannes Matthiæ till första lärare, hade år 1625 för adelns bättre uppfostran ett serskildt läroverk blifvit i Stockholm inrättadt under namn af Collegium illustre, men det gick redan 1633 öfverända 3) af brist på medel.

För öfrigt bibehöllos från fordna tider ännu många af adelns tryckande företrädesrättigheter så i lag som bruk. Ännu kunde frälsemannen i följe af *Gårdsrätten* sjelf till fängelse och mindre straff döma sina bönder, hvilket ofta på det egennyttigaste och vildaste sätt missbrukades, i synnerhet i Finnland, der adeln var längre bort från öfverhetens öga och straffande hand, samt tillika

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 4 Febr. 1633.

2) S. st. d. 13. Jan. 1636.

3) Engestr. 4:o. Historiska Anteckningar af Gust. Benzelstierna.

hade det nära exemplet af de lifegnas behandling i Est- och Liffland. Bönderna blefvo af en och annan icke blott med det trägnaste arbete utblottade, utan ock för föga orsak inkastade i herregårdstornet och illa handterade. Åke Tott, Otto Sperling m. fl. blefvo af regeringen för sådana sina våldsamheter allvarligt skrapade 1.)

Adeln hade förut i lag och än mer i häfd uteslutande rätt till de högre sysslorna. Regeringsformen af 1634 införde ett visst antal ofrälse medlemmar i hvarje kollegium, genom hvilket förordnande ofrälseståndens rättighet till deltagande uti den högre statsförvaltningen för första gången formligen erkändes.

De gamla begreppen om adelns höghet fortforo hos dem sjelfva och hos många. Alanus, en professor i Åbo, påstod offentligen, »att adelskap vore en gudomlig inrätt»ning, och att barn af förnäma föräldrar vore af ädlare »och högre natur än andra». I visst fall ökades anspråken. Man började finna spår af det utrikes ifrån införda begreppet om *medelbara* och *omedelbara undersåtare*. I Tyskland var i afseende på kejsaren hvarje furste en omedelbar undersåtare, men furstens undersåtare blott medelbara under kejsaren. Många syftade nu ehuru mindre öppet derhän, att äfven i Sverge skulle adeln anses för kronans omedelbara, men de andra stånden för dess medelbara undersåtare, och således som omedelbara undersåtare under adeln. Ogifta medlemmar af lägre adeln kallades *junker* och *jungfru*; den högre *eders herrlighet*; slutligen infördes bruket af *eders excellens*.

Förmyndareregeringen utnämnde under hela sin tid icke en enda grefve eller friherre. Den ville i början ej heller meddela adelskap, men i brist på andra medel att belöna de många och stora förtjensterna måste detta slutligen tillgripas. Några och femtio personer blefvo under förmyndareregeringen upphöjda till frälsestånd, hvarförutan ett betydligt antal utländska i svensk tjenst varande adels-

1) Riksark. och Registr. d. 21 Aug. 1634.

män intogos på riddarhuset. Stundom finner man dock, att Axel Oxenstierna varnat, och att rådet fruktat, det man med dessa hedersbelöningar varit för frikostig.

SJUTTONDE KAPITLET.

OM PRESTERSKAPET.

Inom presterskapet funnos många oordningar. Ståndet led intrång af frälsemännen, hvilka ville befria alla de nya sätesgårdarna från tionde till presten, hvarigenom dennes inkomster mycket förminskades. Efter seden i Tyskland och gamla friheter brukade också adeln att, hvar i den församling, der han bodde, tillsätta prest, utan både biskopens och allmogens hörande. *Plebis est consentire* 1), sade man. Axel Oxenstierna måste allvarligen hejda detta missbruk. Äfven undandrog sig adeln att bevista den allmänna gudstjensten, och höll i dess ställe enhvar egna huspredikanter. Med små löner och långsam befordran kunde härtill erhållas endast okunniga och odugliga personer, hvilka ej sällan lifnärde sig som landtbönder eller handtverkare åt sitt adelsherrskap. Genom mängden af sådana led ståndets anseende och framkomst. Äfven af inre oordningar. Stift och pastorater voro för stora att kunna rätt skötas 2). Stiften hade olika psalmböcker, ja olika handböcker, hvart efter sin biskops behag 3); detta, ehuru en för hela riket gemensam handbok var tryckt och antagen. Icke ens drägten var den samma. Mångenstädes bibehöll man ännu ringkragen för altaret. Bisko-

1) "Det tillhör menigheten att bifalla".
2) Riksark. Rådsprot. 1640 utan dato.
3) S. st. d. 5 Okt. 1635, d. 14 Febr. 1640, d. 15 Apr. 1641.

parna voro i hög grad sjelfrådiga; de fordrade, att det lägre presterskapet icke skulle träda i giftermål utan deras tillåtelse 1). Myndiga, motsägande domkapitelsmän gåfvo de snar befordran och inkallade unga ja-herrar i stället. Redogörelse ville de ej gerna vara underkastade. Oaktadt Gustaf Wasas reform bibehöllo de ännu en betydlig del af sin fordna sjelfständiga myndighet. Det var af dessa och många dylika orsaker, som regeringen önskade upprätta Consistorium Generale. Men liksom de andra stånden synes ock presterskapet och i synnerhet biskoparna hafva velat iakttaga tillfället af en förmyndareregering att tilltvinga sig större friheter; icke utan riktning till den af staten oberoende ställning, som ståndet under katolska tiden innehaft. Striden mellan Axel Oxenstierna och Rudbeckius var derföre i grunden en strid icke så mycket mellan frälse- och ofrälsestånd som ej mer mellan den verldsliga och andliga magten. Rudbeckii sträfvande misslyckades; men så misslyckades äfven förmyndareregeringens försök med Consistorium Generale, och Axel Oxenstierna måste 1636 sjelf tillstyrka att ej med detta förslag ytterligare reta presterna.

På riksdagarna var presterskapet regeringens farligaste motståndare. Orsaken härtill var dels ovilja mot de ökade skattebördorna; dels under ledning af Rudbeckius försvar för sina uteslutande rättigheter; dels den känsla af jemnlikhet och oberoende, som bland ofrälsestånden utvecklade sig först hos presterskapet, och var en följd af deras nu erhållna högre bildning i de under Gustaf Adolfs tid inrättade gymnasierna 2).

Näst försöken att bibehålla och utvidga sina egna företrädesrättigheter, riktade presterna sina bemödanden förnämligast mot adelns privilegier. Biskoparna tillstyrkte visserligen mildare åtgerder; men vid 1644 års riksdag uppstod inom det öfriga presterskapet ett parti, som icke

1) Riksark. Rådsprot. den 3 Nov. 1635.
2) Se 6:te delen. pag. 159.

lät sig af biskoparna ledas; utan förklarade, att också de ville hafva sin röst i besluten, eller också ingengång komma till riksdagen. Detta parti dref igenom, att ståndet begärde, det adelns bönder måtte till kriget betala lika stor gerd, som de öfriga. Axel Oxenstierna svarade: att »sådant vore stridande mot lag. Hvarje stånd hade sitt »privilegium att lefva af, adeln sina frälsebönder, prester»na deremot altaret och tionden.» — Biskopen, som förde ordet, ursäktade sig; »han visste förslaget vara obehagligt, »måste dock på ståndets befallning fram dermed; tyckte »också, att uti rikets nuvarande nöd borde likasom vid »skeppsbrott och vådeld alla, utan afseende på stånd, vara »lika skyldiga att hjelpa.» Oxenstierna svarade: »I for»dren uppoffringar af oss, men viljen sjelfva ingenting gif»va. Skola vi mista våra friheter, så skola ock andra »stånd mista sina, och då blifver en stor förvirring och »villervalla. Bäst är, att hvart stånd har sin lagliga bör»da, och njuter sin lagliga rätt.» Förslaget gick ej i verkställighet.

Förmyndareregeringen drog nitisk försorg om gudstjenstens uppehållande äfven i de aflägsnare landskapen. Bibeln blef på finska öfversatt och utkom 1642, likaså en del deraf på lettiska språket åt liffländingarna. De många ryssar, som dels vid Kexholm, dels i Ingermanland kommit under Sverges krona, förorsakade mycket bekymmer. De förra klagade, att man ville tvinga dem till lutherska läran. Regeringen lofvade dem då metropolit af deras egen bekännelse; men på det denne icke skulle sättas i något beroende af ryska kyrkan och regeringen, skulle han sändas till Konstantinopel för att af der varande patriark invigas 1). En Simon Wessman föreslogs dertill, men saken synes dock aldrig hafva blifvit verkställd. År 1642 spordes samma oro och samma klagan bland ryssarna kring Ivanogorod, icke utan miss-

1) Engestr. Acta om drottning Kristina. 4:o. 1. Kristinas bref till ryssarna i Kexholms län den 23 Sept. 1633.

tänka, att de uppäggades från öster. Gyllenhielm föreslog då, »att man ej borde lägga hela Luthers katekes på folket, utan till en början nöja sig med att lära dem till »Guds bud ur deras egen bibel; derunder försäkra dem, »att vi hafva samma religion, som de; vinna deras prester »med ökad lön, och dem sjelfva genom ungdomens undervisning i vår tro» 1). Man hoppades på detta vis lätt locka och leda dem; ty både de och deras prester voro i högsta grad okunniga, så att de icke ens skulle märka olikheten mellan båda bekännelserna, så framt man ej gjorde dem derpå uppmärksamma.

Flere andra nyttiga förslag bragtes emedlertid inom regeringen å bana. Några större pastorat, serdeles i Norrland, skulle enligt Oxenstiernas förslag delas, »*oaktadt*», sade han, »*att kyrkoherdarna och erkebiskopen pruta deremot*» 2). Man sökte också undvika de oordningar, som så kallade spridda församlingar, t. ex. den tyska i Stockholm, då förorsakade, hvarföre Oxenstierna också yrkade, att den och dylika borde med territorialförsamlingarna sammanslås 3). Man beslöt, att vid nästa ledighet flytta superintendenten öfver Wermland från Mariestad till Karlstad. »*Om jag då lefver, skall det nödvändigt ske*», sade Oxenstierna 4). Man önskade också, för att bättre sammanhålla presterskapet i Stockholm, att ditförordna en serskild superintendent 5); och Oxenstierna, med stöd af biskop Rudbeckius, talade om nödvändigheten att i hufvudstaden hafva både ett gymnasium för den talrika ungdomens, och ett domkapitel för det talrika presterskapets skull; men magistraten arbetade deremot af fruktan att genom denna nya myndighet förlora något af sitt anseende 6).

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 11 Dec. 1642.
2) S. st. d. 27 Jan. 1641.
3) S. st. d. 15 Apr. 1641.
4) S. st. d. 30 Sept. 1640.
5) S. st. d. 12 Sept. 1642.
6) S. st. d. 27 Jan. 1641.

Det ringa antalet af tvistepunkter mellan lutherska och reformerta bekännelserna, men den myckna olägenhet och bittra fiendskap, som denna olikhet förorsakade, väckte hos många redliga män tanken på förening mellan båda troslärorna. De, som yrkade en sådan, kallades Syncretister, och man finner bland dem många af tidehvarfvets största tänkare och ädlaste män. Bland sådana först och främst den lärde och snillrike Hugo Grotius, hvilken skref och arbetade i afsigt att förena alla kristna bekännelser, och således förekomma de krig och olyckor, som af trostvister väcktes. Johan Duræus, en prest från Skottland, hänfördes redan i ungdomen af den tanken, att förena lutheraner och reformerta. För detta ändamål utgaf han flere skrifter samt besökte många länder och regenter. I allmänhet undvek han att genom predikningar och tal reta den stora hopens lidelser och derigenom söka styrka åt sin sak. Han vände sig i dess ställe till de kunnigaste, der öfvertygelse och lugn granskning kunde väntas. År 1631 var han vid protestanternas möte i Leipzig; år 1634 vid evangeliska förbundets sammanträde i Frankfurt, samt talade med lärdom och värma, men också med sansad värdighet för sin sak. Många lyssnade dertill; men under krigets stormar och tvisternas bitterhet kunde han ingen ting uträtta. Gynnad af Axel Oxenstierna, kom han år 1636 i samma afsigt till Sverge, och vände sig äfven här till regeringen och domkapitlen. Han besökte och samtalade med de förnämsta teologerna i riket. Hans värdiga uppförande skaffade aktning. I Uppsala gaf man honom ett afslående, men höfligt svar. Rudbeckius bemötte honom i början så, att biskopens egen renlärighet blef dragen i tvifvelsmål och han måste på ett prestmöte förklara och rentvätta sig. Sedermera vardt han Duræi oförsonligaste fiende. Drottningens lärare, Johannes Matthiæ, blef af Duræus så hänförd, att han framdeles till sin olycka sjelf inträdde på samma bana. Presterskapet begynte emedlertid blifva oroligt och reta sinnena, samt vid riksdagarna framkasta vinkar om kättare och falska

profeter. Oxenstierna beklagade, att presterna »icke be»mödade sig om försoning, utan i dess ställe hittade upp »alla möjliga tvistepunkter sins emellan.» En bland biskoparna anmärkte: »att de enfaldiga togo förargelse öfver »Duræi lärosatser.» Oxenstierna svarade: »de enfaldige »hade aldrig fått veta något derom, så framt ej presterna »i sina predikningar i otid framdragit tvisten för de en»faldigas öron, och dermed gjort förargelse.» Regeringen ville emedlertid icke för denna sakens skull väcka oro i landet. Duræus måste resa. Han begärde bevis om sitt uppförande. Presterna ville, att det skulle blifva mindre fördelaktigt. Men regeringen gaf honom efter förtjenst ett ganska hedrande afskedsbetyg 1).

ADERTONDE KAPITLET.

OM UNDERVISNINGSVERKEN.

Förmyndareregeringen fortsatte Gustaf Adolfs bemödanden för svenska undervisningsverken. Uti Åbo inrättades en ny högskola. Gymnasier anlades i Skara, Wexiö, Stockholm och Wiborg, de tvänne förstnämnde äfven med den biafsigt att hindra svenska ungdomen från att besöka nästgränsande danska skolor 2). Uti Hernösand samt flerestädes uti Finnland öppnades nya trivialskolor. De gamla läroverken blefvo underhållna och förbättrade. Serdeles anställde Axel Oxenstierna och Johan Skytte vid Uppsala högskola en allvarsam granskning, hvarvid många missbruk afskaffades. Någon allmän skolordning fanns ej. Johan Skytte uppgjorde ett förslag dertill, enligt då rådande tänkesätt. Undervisningsämnena i hela skolan utgjordes af grammatik, retorik och logik, allt på latinska språket.

1) Riksark. Rådsprot. d. 24 och 25 Maj 1638.
2) S. st. d. 27 Jan. 1641.

Bland vettenskaperna var teologien den, som mest och lifligast idkades, emedan den både rörde menniskans vigtigaste angelägenhet och af tidsandan krafdes i anseende till de många lärotvister, som lifligt sysselsatte sinnena. Det svenska högre presterskapet, för det mesta bildadt i Wittenberg, följde noga de strängt lutherska lärobegreppen och tillät hvarken Duræus eller någon annan att göra den minsta jemnkning deri.

Rättsläran var föga utvecklad; men främlingen Loccenius och svensken Gyldenstolpe började på detta fält utmärka sig.

Läkarekonsten hade förut till det mesta bestått uti vidskepelse och signerier eller botande af utvärtes sår. Fältskärer och barberare voro de förnämsta läkare. Den första svenska man, som blef verkligt promoverad doktor, var Johan Chesnecopherus, broder till Karl den niondes bekanta gunstling. Denne Johan Chesnecopherus blef år 1613 den förste i Uppsala anställda professor i läkarekonsten; hvilken vettenskap likväl ännu ansågs stå i nära förhållande till stjernspådomen. Franck född i Sverge och den af Oxenstierna från Tyskland införda Kirstenius, båda professorer i Uppsala, gåfvo dock yrket än mera anseende och fart. Ett apotek blef både för ortens och vettenskapens skull i Uppsala inrättadt 1629 och nu förbättradt. Den första anatomisal öppnades i Uppsala 1637; man fick eller vågade ej använda menniskokroppar, utan tog i dess ställe hundar, svin m. m. Denna vettenskap var ej blott alldeles ny och ovanlig, utan ansågs äfven neslig. Regeringen måste utfärda serskilda bref, att de lärare och lärjungar, som dermed sysselsattes, skulle vara fredade från förakt och smädeord. Saken hade ändå ingen framgång, och 1641 måste regeringen formligen ålägga professor Franck att hålla anatomiska föreläsningar. Detta oaktadt gick dermed ännu ganska trögt. — Drottningen hade en utländsk läkare; Axel Oxenstierna blott en gammal regementsfältskär. Till Åbo kunde man ej skaffa någon verklig doktor till professor, utan måste nöjas med en

gammal student. I landsorterna fanns ingen läkare. Den, som ej af natur eller huskurer hjelptes, fick dö. Då pesten kom in i riket, härjade den nästan obehindradt.

Örtkunskapen blef genom ofvannämnde professor Franck mycket uppdrifven mot förut. Man önskade för dess ytterligare befrämjande erhålla en botanisk trädgård, men saken kom icke till verkställighet.

Skedkonsten idkades af få, nästan endast af dem, som sökte sättet att göra guld. *Fysiken* var äfven föga drifven. De, som utforskat några förut okända naturkrafter och med deras tillhjelp gjorde ovanliga rön, ansågos för trollkarlar. En professor i Åbo blef för sådan misstanka nästan från högskolan fördrifven.

Stjernkunskapen drefs med mera ifver; och en enskild man lät i Uppsala uppföra ett observatorium. Vettenskapen stod dock ännu i nära förening med stjernspådom.

Jordkunskapen gjorde betydliga framsteg genom Anders Bureus, hvilken år 1626 utgaf fullständiga kartor öfver hela Scandinavien, samt serskildt öfver Norrland och Finnland, hvilka kartor legat till grund för alla, som sedermera öfver Sverge under detta århundrade utkommit. För öfrigt var man ganska obenägen för allmän försäljning af sådana verk; ty man ansåg dem som vägvisare för fiendtliga infall.

Statsvettenskapen blef af främlingarna Loccenius och Schefferus utvecklad och lämpad på svenska förhållanden. *Historien* bearbetades med än mera ifver. Messenius, farfadern, skref sitt stora, mycket berömda arbete. Girs författade sina krönikor öfver konungarna Gustaf Wasa och Erik den fjortonde, för hvilket arbete han åtnjöt offentligt understöd 1). Chemnitz blef antagen till rikshistoriograf med 800 riksdaler i lön 2) och skref sin vidlyftiga

1) Riksark. Rådsprot. d. 23 Febr. 1644.
2) S. st. d. 11 April 1644.

historia om tyska kriget; och Baazius ett värderikt arbete i svenska kyrkans häfder.

Uti *Filosofien* hade ramistiska läran vunnit mycket anseende, i synnerhet som den uteslutande gynnades af Johan Skytte, hvilken som kansler tillsatte vid Uppsala akademi endast sådana lärare, som gynnade ramismen. Vid tyska lärosätena började deremot den aristoteliska filosofien åter göra sig gällande. Alla svenskar, som studerat utrikes, återkommo intagna af dess satser. Skytte blef högeligen förbittrad, och sökte på allt sätt hämma den andeliga smittan. Men förgäfves. Knappt var han död, förr än nästan hela Uppsala akademi öppet bekände sig till de aristoteliska lärosatserna.

Bland språken drefs det *latinska* med serdeles ifver. De lägre läroverken voro först nyligen inrättade. Derföre hade de ännu icke hunnit sprida en allmännare grundlighet i detta språk. Men den uteslutande sysselsättning dermed, som nu påböds i skolorna, jemnte bruket att der icke tala annat än latin alstrade de många män, som under nästa tidehvarf visade så stort mästerskap i detta språk. *Grekiska* och *hebreiska* voro mindre allmänt drifna. Under denna tid var det dock, som Ausius, framhjelpt af Oxenstierna, sjelf vid Uppsala framhjelpte grekiska språket till nytt lif och anseende. Ausius och Gezelius äro den grekiska språkkunskapens förnämsta befordrare i Sverge.

Modersmålet låg ännu i linda. De från trettioårakriget hemkomna svenskarna medförde en hop tyska ord och talesätt. För många begrepp saknades också svenska uttryck, hvarföre man lånte främmande. Regeringen fattade visserligen ett beslut att åtminstone i riksdagsförhandlingarna undvika sådana 1), men det kunde ej alltid verkställas. Språket utgjordes af en brokig, olikartad sammansättning af svenska, tyska och latin, samt ett och annat ord fransyska. Det var långsläpigt samt ovigt. In-

1) Riksark. Rådsprot. d. 21 Okt. 1635.

gen utmärktare skald uppstod; och sjelfva de snillrikaste författare hade svårt att äfven i obunden stil kunna med behag och klarhet uttrycka sina tankar.

Det var dock landets eget språk. Regeringen ville hedra det som sådant, och beslöt derföre att vid offentliga sammanträden med främmande sändebud sjelf alltid detsamma begagna 1).

NITTONDE KAPITLET.

OM ÄMBETSMÄNNEN.

Ett bland föremålen för Gustaf Adolfs likasom för Karl den niondes sträfvande var att vänja så väl folket, som i synnerhet den sjelfrådiga adeln vid lydnad för lagar och öfverhet. Derföre sökte dessa konungar förskaffa myndighet åt sina ämbetsmän, såsom varande både öfverhetens och lagens ombud samt de, hvilka skulle främja ordning och rättvisa i landet. Detta sattes först uti riktigt sammanhang och utförlighet genom 1634 års regeringsform. Den ordnade det sätt, hvarpå regeringens och lagens befallningar skulle genom alla grader af ämbetsmän utgå och göras gällande. Adeln, som förut i följe af börd ansåg sig såsom lagens födda tolk, ja stundom stiftare, måste hädanefter småningom böja sig för ämbetsmannen, lagens lagliga tolk.

Förmyndareregeringen behandlade för öfrigt sina underlydande ämbetsmän med mycket allvar. Man finner ofta, att landshöfdingar, hofrätter och andra högre verk fingo kraftiga skrapor. Till och med rådsherrar blefvo i sittande råd än af Jakob De la Gardie, än af bröderna Oxenstierna ganska allvarsamt tillrättavisade.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 2 April 1633.

Jemnte denna stränghet visade regeringen ett ovanligt stort förtroende till de ämbetsmän, den en gång valt. Huru danska kriget 1643 helt och hållet öfverlemnades åt Torstensons afgörande, hafva vi redan berättat. Med samma förtroende fingo Johan Banér, Torstenson, Klas Fleming m. fl. föreslå, ja nästan utnämna sina efterträdare. Åt generaler, ja äfven åt inrikes ämbetsmän lemnades vidsträckt frihet att efter förefallande omständigheter och bästa förstånd på stället fatta sina beslut. Rådet ville ej genom omständliga föreskrifter binda händerna på en duglig tjensteman. — Detta förtroende visar sig ock i förhållandet mellan ständerna och regeringen. Man finner i många riksdagsbeslut, att ständerna öfverlemnade en och annan vigtig angelägenhet »åt regeringen, som »densamma bättre förstår och är i tillfälle att efter före»fallande omständigheter lämpa beslutet.»

Enligt regeringsformen 1634 skulle hvarje betydande ämbetsverk en gång om året inför styrelsen aflägga redovisning. Så skedde också i början. Man finner, att landshöfdingarna, ja sjelfva kollegierna, anförda af sina presidenter, hvilka också voro riksförmyndare, i sådan afsigt uppträdde för regeringen 1). Denna åtgerd tyckes dock snart hafva blifvit betraktad som en tidspillande onödighet och derföre aflaggd.

Det hette i 1634 års regeringsform, att ingen svensk fick undandraga sig rikets tjenst. Detta stadgande blef af regeringen tillämpadt med en öfver enskilda tagen egenmägtighet, som nu skulle väcka förvåning. Så tvingades Banér att mot sin vilja tjena, och han var ej den ende. Vid tillsättandet af sysslor uttalades och följdes den grundsatsen, att man borde dervid se på det allmänna bästa, icke på den enskilde sökandens befordran 2). Då vigtigare ämbetsmän begärde tjenstledighet för enskilda angelägenheter, t. ex. sina närmastes bröllopp, begrafningar

---

1) Riksark. Rådsprot. 1635.
2) S. st. d. 4 Mars 1643.

m. m., blef det esomoftast afslaget stundom med skrapor. De enskilda förbindelserna måste vika för fäderneslandet.

Förmyndareregeringen följde i allmänhet den grundsats att framdraga och begagna endast personer af redligt och hedrande uppförande. Den blef derföre i allmänhet väl och troget tjenad samt tillvann sig hos folket aktning och förtroende. Gustaf Adolf, som bland sina närmaste icke tålde annat än ära och dygd, hade dock serdeles på de sista tiderna tillåtit sig använda några män af tvetydigt rykte. Sverge fick plikta derför, då dessa, enligt vanan, snart med otacksamhet och stämplingar vände svärd eller pennor mot sin förra beskyddare. Sådant hafva vi redan berättat om Arnheim, Farensbach, Baudis, Mitzlaff. Äfven Roussel, han som åt Gustaf Adolf åtog sig den besynnerliga underhandlingen om polska kronan, rymde efter konungens död ur Sverges tjenst, och anställde sedermera mot samma land allehanda stämplingar 1). Dessa och dylika personer, hvilka gjorde oro i riket, men ej kunde till lifvet straffas, blefvo vanligtvis bortförda och insatta i fängelse på Kexholm, Nyslott, Kajanaborg, eller något annat af Finnlands östliga fästen. Det var den tidens Siberien, der regeringen i ödemarkerna gömde undan sina statsfångar. Redan under Gustaf Adolf blef den äldre Messenius och under förmyndarestyrelsen Messenius sonen och upprorsmakaren Mitzlaff m. fl. ditskickade.

1) Riksark. Registrat. d. 24 Mars, 18 Apr., 10 Maj 1634.

TJUGONDE KAPITLET.

OM BORGERSKAPET OCH NÄRINGARNA.

Städerna, serdeles de smärre, voro i början af detta tidehvarf i ganska dåligt tillstånd, förorsakadt af medellöshet, af landthandel, af frälseståndets tullfrihet och enskilda köpenskap, samt af det öfvermod och förtryck, som nämnde stånd i städerna utöfvade. Gustaf Adolfs handelsordning synes ej heller hafva medfört några välgörande frukter. Oxenstierna yttrade 1633: »Sverges städer »voro klena förut. Nu äro de alldeles förderfvade för den »träldom, som borgerskapet är underkastadt» 1). Klas Fleming klagade också öfver brist på ihärdighet och eftertanka hos svenska borgerskapet sjelft, samt öfver den ovana, att nästan hvar köpman, som kommit till någon förmögenhet, »icke håller sina barn till arbetsamhet och »kännedom af yrket, utan låter dem tillbringa tiden i »lättja och junkrerande. När sedan,» sade Fleming, »so»nen skall mottaga handeln, förstår han sig icke derpå, »är ej heller vid arbete van, utan blifver narrad och »snart fattig igen, och sålunda uppkomma inga gamla »och goda hus, som äga förstånd, anseende och medel att »drifva en större handel.» Regeringen sökte efter bästa förmåga att genom ändamålsenliga författningar upphjelpa ståndet. Vi hafva förut omtalat, huru adelns tullfrihet upphäfdes, huru adelns landthandel och landthandverkare förbödos, samt huru Oxenstiernska partiet sökte skaffa borgerliga stadsstyrelsen mera myndighet och anseende. Dock skulle äfven å denna sidan måtta iakttagas. Oxenstierna anmälte, »att ordföranderna i flere stadsstyrelser »började kalla sig presidenter, och i anledning deraf till»välla sig allt för stor myndighet. De kunde väl» mente

1) Engestr. Acta om drottning Kristina. 4:o. Tom. 1. Axel Oxenstierna till Gabr. G:son Oxenstierna d. 8 Okt. 1633.

han, »nöjas med att heta borgmästare, hvilket också vore »ett ärligt namn» 1).

Flere nya städer anlades; t. ex. Askersund, Kristinehamn, Nora och Linde, hvar för sin kringliggande bergslag; nya Helsingfors för kuströrelsen i Finnland. För att draga dalbönderna från handel i norrska städer anlades Wennersborg och Åmål; den sista på ägorna af byen *Åmula* 2), d. v. s. *Åmynningen;* deraf ock namnet synes komma. Säter fick äfven nu sina första privilegier.

På hufvudstadens uppbjelpande lade regeringen mycken vigt. För att derstädes åstadkomma en handel i stort, lemnades åt Stockholm flere företrädesrättigheter, stundom till och med tryckande för de kringliggande småstädernas handel 3). Också tillväxte stadens välstånd på ett nästan förvånande sätt. I alla riktningar spordes ökad verksamhet. En mängd personer inflyttade och snart voro de gamla stadsgränsorna alldeles för trånga. Redan år 1640 skänkte regeringen en del af ladugårdsgärdet att af det årligen ökade sjöfolket bebyggas. Det förslog ej länge. År 1644 skänktes ytterligare en del af Kungsholmen. Men äfven denna tillökning befanns otillräcklig, och 1647 tillades hela Kungsholmen och Långholmen, och dessutom till bodars anläggande Tjärhofvet. Det säges, att alla tullarna i Sverge och Finnland tillsammans lemnade år 1628 en inkomst af blott 110,000 daler silfvermynt; men att under denna regering Stockholms tullar ensamma stego till 600 eller 700,000 riksdaler årligen. — I afseende på handeln hade Gustaf Adolf inrättat många slags kompagnier, dels kronan tillhöriga, dels under hennes ledning. Några, och deribland Johan Skytte, talade för nya dylika inrättningar; men Oxenstierna afrådde dem såsom hinderliga för borgrarna; han ansåg bäst både för kronan och för det allmänna, att handeln lemnades fri åt den enskil-

---

1) Riksark. Rådsprot. den 11 Okt. 1642.
2) S. st. d. 13 Juli 1640, d. 15 Nov. 1642.
3) S. st. d. 17 Dec. 1636.

da omtänksamheten 1). Åren 1636 till 1638 blefvo dock trenne handelskompagnier inrättade, men sedermera intet enda under hela förmyndaretiden. — Gustaf Adolfs förslag att grundlägga ett svenskt nybygge uti Nordamerika blef nu verkställdt och lofvade framgång; så att man derstädes uppförde fästningar och 1642 ditsände som ståthållare en öfverste-löjtnant Printz, hvilken der skulle med sina tjenster försona det fel, han begått, att under tyska kriget förhastadt uppgifva fästningen Chemnitz 2).

I slöjdväsendet voro sedan gamla tider många missbruk qvar. Tyska handtverkare och handtverkeri-skrån utöfvade ett orimligt inflytande. De antogo som lärlingar sällan någon svensk infödning, utan häldst tyskar, och då någon ville erhålla mästerbref, fordrades, att han skulle resa ut till Tyskland eller Holland; ty man mente, »att »kejsaren från fordom hade ett slags öfverinseende och »magt öfver alla handtverkeriskrån,» en följd af hans omedelbara herravälde öfver de fria riksstäderna. Klas Fleming angrep detta missbruk. »Det var besynnerligt,» mente han, »att en svensk kunde i Sverge och under dess »lagar arbeta sig upp ända till att blifva konung, men »icke till att blifva sämskmakare.» Rikskansleren instämde häri. »Man borde ej tillåta skråmästrarna att så fara fram »efter sina galna hufvuden; de borde besinna, att uti »Sverge har kejsaren alldeles ingenting att befalla» 3). I allmänhet sökte regeringen så mycket som möjligt skilja stads- och landtmanna-rörelsen åt och inskränka hvar och en inom sin krets, i öfvertygelse att sålunda befrämja både handtverkeriernas utbildande och städernas samt tullinkomsternas tillväxt. I afseende på frågan om öppna eller slutna skrån finner man af Axel Oxenstierna och Klas Fleming, de tvänne, som med dithörande ämnen mest

1) Riksark. Rådsprot. d. 27 Okt. 1636.
2) S. st. d. 7 Juli 1640 och 4 Juni 1642.
3) S. st. d. 11 Juli 1640.

sysselsatte sig, obestämda och motsägande omdömen; likväl mest till fördel för de förra 1).

En mängd förut okända eller illa drifna näringsgrenar blefvo under denna tid införda eller förbättrade. Ett saltbruk var inrättadt på Muskön 2). Man anlade finare glasbruk 3), guld- och silfversnörmakerier 4); krut- och gevärsbruk, repslagerier, segelväfverier förbättrades. — Konung Gustaf Adolf hade infört boskapsskatten, hvilken betalades för hvarje kreatur, som hunnit en viss ålder. Folket började derföre småningom att för skattens undvikande slagta sin boskap, så snart den nått de bestämda åren. Häraf försämrades afveln, och det blef en fullkomlig brist på större hudar. Af denna orsak afstannade garfverierna och man måste till Sverge införa en betydlig mängd läder 5). Regeringen insåg denna olägenhet och boskapsskatten blef 1642 mot en afgift i penningar utbytt; hvarefter garfverier åter infördes. Bland alla näringar var dock ingen, som så betydligt växte som bergsbruket, hvarom vi redan talat uti berättelserna om Ludvig De Geer, Grissbach, De Besche och Geijer. — I slutet af förmyndare-regeringen var Sverges handel långt mera blomstrande än någonsin förut och tullarna gåfvo betydlig inkomst. Stockholm framför allt växte i ordning och välmåga. En mängd varor, som förut införskrefvos från utlänningen, blefvo också inom riket tillverkade, icke blott till landets behof, utan ock till afsalu. Till lättnad för inre rörelsen blefvo Arboga slussar dels ombyggda, dels förbättrade.

Orsaken till denna fördelaktiga vändning låg ej hos folket sjelft; ty bland de utmärktare deltagrarne finner man knappt ett enda svenskt namn. Förtjensten var hos styrelsen, som genom kloka stadgar och användande af

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 12 Aug. 1636.
2) S. st. d. 12 Sept. 1640.
3) S. st. d. 18 Nov. 1640, d. 21 Febr. 1643.
4) S. st. d. 19 Nov. 1640.
5) S. st. d. 11 Juli 1640.

driftiga utländningar framkallade handelns och näringarnas blomstring, och det till allas förundran midt under brinnande krig. Det, som härvid betydligen lättade regeringens bemödande, var, att Sverge, ehuru inveckladt i yttre fejder, dock inom sina gränsor hade stillhet och lugn, och äfven någon samvetsfrihet, under det nästan hela vestra Europa var inveckladt i borgerliga och troskrig, undan hvilkas härjningar fridens yrken och deras vinst drog sig till det aflägsna men fredliga Sverge.

Dessa många förändringar, ehuru de för det mesta äfven voro förbättringar, kunde likväl icke utan mycket och bittert motstånd införas. Huru regeringen måste kämpa mot adelns fria köpenskap, dess handtverkare, dess sjelfsvåld uti städerna m. m. hafva vi redan berättat. Mycket besvär förorsakades också af borgerskapets egennytta samt ovilja för ordning och laglydnad.

År 1639, då mycken oro var i hela landet, kom till Stockholm en samling af utskickade från Westerås, Arboga, Örebro, Karlstad och Mariestad. Deras ärenden synas hafva varit, att hos regeringen fordra befrielse från den åren förut beviljade tullen samt rättighet att hvar i sin stad ensam drifva handel utan täflan med främmande köpmän; derjemnte också några andra klagomål och önskningar. De uppkallades i rådet och erhöllo af Axel Oxenstierna en föreställning af följande innehåll: »Då eder »hitresa spordes, hoppades regeringen, att af eder få höra »några förslag till handelns och städernas upphjelpande, »men icke sådana egennyttiga fordringar, som de nu gjor»da. I klagen öfver tullafgifterna, och likvisst äro de nu »ett intet mot förr, ty vi hafva förminskat dem till hälf»ten. I begären frihet från tullarna och erbjuden rege»ringen i dess ställe en viss afgift; men regeringen un»drar högeligen, att i vågen på sådant vis uppsätta eder, »mot hvad både edra och de andra ståndens ombud vid »laglig riksdag med hand och sigill bekräftat. — Det an»dra i begären, syftar derhän, att bereda hvarje stad till»fälle att utan medtäflare dyrka upp sina varor så högt,

»en hvar lyster, och sålunda preja allmogen; men sådant »ämnar regeringen icke tillåta. — Efter i viljen klaga, hvar»före klagen i icke hälldre öfver de många Skottmän, som »borgerskapet till eget förderf underhåller. De betala eder »en ringa afgift, och få deremot rättighet att å edra väg»nar vandra omkring och drifva landthandel, hvilket är »mot lag och författning samt förstör stadshandeln. Dess»utom hållen i eder och edra barn för goda till att drif»va handtverk, utan alla skolen i handla, fastän snart »ingen mer vill köpa edra krampåsar. I Tyskland hafva »städerna blomstrat genom handtverk lika om ej mer än »genom handel. Men i edra städer drifva köpmännerne »genom höga stadsutskylder handtverkarne ut, hvarföre också »landet kring Örebro är fullt af sådana landthandtver»kare. Stadsbarnen sättas aldrig i handtverkslära, utan »uppväxa, de rika i nöjen, de fattiga i tiggeri, båda i »lättja. Men, om i ej häri bättren eder, så skall rege»ringen skicka dit ned och till knektar utskrifva alla så»dana lättingar. — I hafven ock en slem osed att vara »borgare och bönder på en gång och derföre ingendera »med besked. I bedrifven också dermed stort underslef »mot kronan; ty när båtsmans-utskrifningen går öfver »staden, då flytten i ut till landet och kallen eder åker»män; och när knekt-utskrifningen går öfver landet, då »ären i inne i staden och kallen eder borgare, m. m.» 1). — Några af klagomålen förklarades deremot billiga och hjelp lofvades; och med detta svar fingo de utskickade resa hem.

Borgrarna hade intill denna tid obehindradt drifvit köpenskap med hvarjehanda slags varor. Alla handlade med allt. Man trodde sig finna, att detta ledde till fuskeri i allt. Man hoppades, att, om efter utländska efterdömen enhvar finge handla blott med ett visst slag af likartade varor, skulle dessa genom deråt ägnad noggran-

1) Riksark. Rådsprot. d. 5 Mars 1639.

nare omsorg uppnå högre fullkomlighet och kunna drifvas till större höjd. Af denna anledning och med borgerskapets bifall utfärdades år 1635 genom Klas Fleming en stadga, hvarigenom man införde en sådan *handelns fördelning*, eller *handelns partering*, som det i den tidens språk kallades. Några år derefter och då Klas Fleming började hålla hand öfver författningens efterlefvande och pliktfälla några, som vid hållen undersökning funnos hafva brutit deremot, uppstod hos flere bland borgerskapet mycket missnöje. De samkade sorl mot regeringen och uppsatte en skrift, hvari de vägrade att underkasta sig handelsfördelningen, klagade bittert »öfver »skatter, näringslöshet, näringstvång, understucken han»del» o. s. v. Magistraten vågade icke använda sin lagliga myndighet till rörelsens dämpande, utan teg. Klas Fleming ensam stridde emot och blef derföre af många hatad. Slutligen kallades både magistraten och de missnöjda upp för rådet och erhöllo af Axel Oxenstierna följande svar på sina klagomål. Han uppräknade först allt, hvad regeringen för Stockholm gjort. »Handeln på Norr»land, hvaraf förut holländarne haft hela vinsten, hafva »vi genom förbud för norrlänningarnas omedelbara utrikes »handel ledt till Stockholm med en stor del af den vinst, »samma rörelse kan gifva. Likaså hafva vi dragit hit Sö»derteljes och andra småstäders handel. Vi hafva tvungit »oss sjelfva samt adel, prester och ämbetsmän att afstå »från förra tullfriheten, allt till Stockholms förkofran. Vi »hade derföre af eder icke väntat ett sådant väsende och »buller. I hafven ju sjelfva varit med och beslutat om »handelns fördelning. Nu pruten i likväl emot och skrif»ven oanständigt mot regeringen. — I klagen öfver skat»ter; men jag säger eder, att i aldrig skattat så litet »som nu; och om också regeringen borttoge än flere skat»ter, så tacken i derföre de första åtta dagarna, men se»dan begären i ny lindring. I Stockholms borgare sitten »nu i en rosengård af privilegier, hvars like i förut al»drig haft. — I klagen öfver näringslöshet. Men betrak-

»ten det arma, sönderslitna, näringslösa Tyskland och lä-
»ren eder tacka Gud för den näring, i hafven. — I kla-
»gen, att främmande drifva här oloflig handel. Om så är,
»så ligger felet icke hos oss, utan hos eder magistrat, som
»ej håller lagen vid magt. — I klagen öfver husens ned-
»rifning för de nya gatornas skull, och är eder klagan
»derutinnan författad som en smädeskrift. Men denna sak
»angår stadens styrelse och ej regeringen. Det kunnen i
»likväl icke neka, att förut voro många hus illa byggda,
»stodo för tätt tillsammans, kunde ej vid eldsvåda erhålla
»undsättning o. s. v. Detta hade egentligen ålegat magi-
»straten att afhjelpa, men af nit för det allmänna har
»öfverståthållaren pådrifvit både beslutet och utförandet
»och sålunda lastat på sig icke blott besväret utan ock
»alla de ovilligas hat. Men nu uppmana vi eder, i gode
»män af magistraten, att framdeles iakttaga eder pligt
»och icke tillåta sådant oväsende och sjelfsvåld, som nu
»förevarit. Och om, som ofta och nästan alltid inträffar,
»illvilliga menniskor finnas, hvilka ej akta skäl och råd,
»då skolen i begagna eder myndighet och befalla och vid-
»magthålla det, som är rätt och lag. Ty att ämbetsmän-
»nen vid de lydandes oordningar tiga stilla och låta allt
»både besväret och hatet för lagens upprätthållande falla
»på regeringen, det är icke redligen gjordt. En rätt äm-
»betsman bör i allo hjelpa sin regering att draga den
»tunga bördan» 1).

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 18 Apr. 1638.

TJUGUFÖRSTA KAPITLET.

OM BONDESTÅNDET.

Vi hafva förut omtalat försöken att öfver Sverges allmoge indraga lifegenskapen, och huru de misslyckades. Äfven i andra hänseenden tänktes någon gång på inskränkning af ståndets friheter. Då bönderna vid ett par riksdagar efter hvarandra voro serdeles gensträfviga, föreslogo Klas Fleming och Gabriel Gustafsson Oxenstierna, »att man borde icke sammankalla hela ståndet på en »gång, utan landskapsvis, då man skulle lättare kunna »leda dem» 1). Men tvärt emot detta förslag blef ståndets »inflytande utvidgadt. Det synes, som bönderna under Gustaf Adolfs tid icke på konungens riksdagsförslag gifvit annat svar, än hvad den af styrelsen tillsatta sekreteraren uppsatte; men att förmyndareregeringen, för att vinna tillgifvenhet, tillåtit bondeståndet sjelft närmare deltaga i bestämmandet af sitt utlåtande 2).

Allmogen, som begynte känna sin vigt, var stundom likaså svår som adeln att öfvertala till dragande af rikets behof. Likasom de öfriga stånden djerfvare under en förmyndaretid, voro bönderna vid flera riksdagar ganska bullersamma, hotade att resa hem, om de ej finge sin vilja fram, kallade dem, som höllo med regeringen, för *herrehyllare*, och trakterade dem stundom med knytnäfvarna. Förnämligast och beständigt ropade de mot skatterna. »Bönderna», sade Axel Oxenstierna, »komma »till riksdagen endast för att undanbedja sig skatter, li»kasom vore det deras enda riksdagsgöra» 3).

Regeringen använde allehanda medel att leda dem efter sina afsigter. Man varnade dem för *spyflugor*, som

---

1) Riksark. Rådsprot. den 26 Okt. 1635.
2) S. st. d. 29 Jan. 1649.
3) S. st. d. 31 Jan. 1638.

göra ond blod i landet 1). Klas Fleming, Gabriel Gustafsson Oxenstierna, Gyllenhielm m. fl. blefvo då och då sända till deras samlingsrum för att upplysa och öfvertala dem. Ofta måste landshöfdingar och prester besöka dem för att såsom personligen kända utverka bättre svar. Stundom kallades de i samma afsigt upp till rådskammaren, och det finnes spår, att Axel Oxenstierna vid sådana tillfällen hållit skriftetal i samma anda, som för adels-, preste- och borgarstånden, ehuru protokollen ej blifvit förde med samma fullständighet.

År 1638, då regeringen begärde ökade skatter för att upphjelpa den genom 1637 års fälttåg alldeles förstörda Banérska hären, visade bönderna mycken ovilja. De inkallades slutligen för rikskansleren. Westgötabönderna klagade öfver för mycken väta. Oxenstierna svarade: »att vätan kommer från Gud och icke från rege»ringen, samt att, om westgötarna ville som annat folk »ordentligen dika sina åkrar, skulle de icke lida så myc»ket af den öfverklagade vätan.» Smålänningarna klagade öfver tunga skatter. Oxenstierna svarade: »I stället för »att klaga borden i tacka Gud, som låtit eder nu öfver »tjugu år sitta i fred och lugn. Jag mins nog från min »ungdom, huru Småland under dåvarande danska och pol»ska krig beständigt förhärjades. I borden besinna, att »det är bättre betala gerder och föra kriget i främmande »land än att få fienden hem i edra egna stugor» 2).

Någon gång användes sämre medel för att hos bönderna genomdrifva regeringens vilja. År 1642 var det åter fråga om förhöjning på skatterna. Bönderna prutade mot. Då insmög sig i bondeståndet en, som det säges, obehörig person vid namn Måns Dagsson, och yttrade, när frågan förekom, »att bönderna klagade utan skäl; de lede »ingen nöd; de mägtade nog erlägga den begärda skatten» o. s. v. Detta ville bönderna ej kännas vid. Bedrägeriet

1) Riksark. Rådsprot. d. 22 Okt. 1644.
2) S. st. d. 22 Jan. 1638.

upptäcktes och den föregifna ståndsbrodern blef genast kastad på dörren.

Måhända var det samma Måns Dagsson från Wäckelsång i Småland, som år 1638 var böndernas taleman. Vid mottagandet af riksdagspropositionen yttrade han som hälsning till hofvet och regeringen följande: »Vi önska »den unga drottningen lycka och välsignelse och att vi »under hennes regemente må åtnjuta hus- och hemfrid, »och att den kongl. slägten må fortplantas till andra och »tredje led, och att drottningen måtte få en ung och vac»ker konung. De stormägtige herrar, som försvara hus»och hemfrid, rätt och lag, vilja vi ock vara lydiga. Gud »gifve på kriget en god ända. Vi hafva kostat mycket »derpå» 1).

Böndernas underhåll vid riksdagarna skulle egentligen utbetalas af inflytande saköresmedel, hvilka för sådant ändamål borde i häradskistan förvaras. Dock lärer det icke alltid gått så ordentligt till med denna uppbörd, hvarföre bondeståndet också anmälte klagomål 2). Det finnes äfven, att, då riksdagarna blefvo långvarigare, begärde och erhöllo bönderna på allmän bekostnad så kallade herredagspenningar d. v. s. då och då en riksdaler på personen till underhåll 3).

Lefnadssättet bland allmogen var ännu i hög grad rått och näfrätten oftast gällande. Så väl vid kronoskatternas betalning som vid utskrifningarna begingos de gröfsta undansnillningar från kronan, stundom med, stundom utom ämbetsmännens medgifvande.

Handelns och näringarnas tillväxt kunde måhända ej fullt svara mot bördan af de år från år ökade skatterna. Utskrifningarna förminskade äfven det arbetsföra manfolket, så att jorden icke kunde efter behofvet brukas. Rymningar skedde ock, för att undvika dels skat-

---

1) Riksark. Riksdagshandl. för 1638.
2) S. st. Registrat. d. 30 Juli 1634.
3) S. st. Rådsprot. d. 11 och 21 Febr. 1642.

terna, dels utskrifningen. Dock synes klagan öfver utflyttningar och öde hemman icke varit så stor, som under Gustaf Adolfs tid, och resande utlänningar funno svenska bonden bättre klädd och född än den fransyska.'

Ett bland de förnämsta hindern för så väl åkerbrukets som böndernas uppkomst var den ännu fortfarande seden att löna åmbetsmän genom förläningshemman. Innehafvarne sökte oftast att för sin korta tid draga all möjlig vinst af förläningen, hvarigenom både jorden och åbonden helt och hållet utarmades.

Det förtryck, som genom kronogodsens försäljning hotade svenska allmogen, skola vi framdeles närmare framställa.

TJUGUANDRA KAPITLET.

OM SVERGES ÖFVERSJÖ-LÄNDER.

Liffland, Estland och Ingermanland, i sig sjelfva rika och bördiga landskap, utgjorde en ganska vigtig del af svenska riket, samt förtjenade derföre och erhöllo serskild uppmärksamhet. Men regeringen synes icke hafva varit fullt ense med sig sjelf, huru nämnde landskap borde behandlas. Man ville stundom så nära som möjligt sammansmälta dem med Sverge. Derföre skulle man till lutherska läran locka de till den grekiska förut hörande ingermanländningarne 1); derföre skulle också lutheranerna i Liffland erhålla en kyrkoförfattning lika den svenska. Af samma orsak ville också Axel Oxenstierna, att Sverges konung borde minst hvart tredje år resa till Narva

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Juli 1642.

för att hålla räfst och regering med landet 1); och han omtalte »som ett bland sina luftslott, att konungen borde »äga två hufvudstäder, Stockholm och Narva» 2).

Å andra sidan syntes man frukta en närmare förening. Gustaf Adolf ville ej på svenska riddarhuset upptaga den liffländska adeln, ty den ansågs vara så obändig, att den vid riksdagarna icke skulle på något sätt kunna styras och kunde dertill med sitt sjelfsvåld smitta den svenska. En annan gång tyckte man, att svenska regementer icke borde stanna öfver tre år uti nämnde öfversjöländer, för att ej med dervarande folk sammansmälta 3). Lifflänningarna förklarade väl en gång sin önskan att närmare med Sverge förenas, och rådet biföll 4); men några dertill ledande åtgerder synas icke hafva blifvit vidtagna.

Tillståndet i dessa landskap var för öfrigt ganska sorgligt, en följd dels af de långa och härjande krigen mellan Ryssland, Sverge och Polen; dels af adelns sjelfsvåld och oenighet; dels af den lifegna bondens råhet. Häftiga, stundom blodiga tvister föreföllo mellan adeln inbördes, mellan adeln och städerna, städerna och presterskapet. Kronans rätt undansnillades på gröfsta vis. Jakob De la Gardie, som sjelf derstädes ägde betydliga förläningar, anmälte med ovilja, huru rusttjensten af dervarande adel genom underslef nedsattes långt under hvad den rätteligen borde utgöra 5). Kyrkans och sedlighetens tillstånd hafva vi redan i berättelsen om biskop Rudbeckius framställt. De mägtigare tilläto sig ett sjelfsvåld, som icke ville vidkännas lagar eller öfverhet. »I estländska herrar,» sade en gång Axel Oxenstierna åt en i Stockholm varande beskickning från nämnde landskap, »i ansen det »rätta adelskapet bestå i att skrifva sturskt mot eder re-

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 Mars 1643.
2) S. st. d. 20 Juli 1640.
3) S. st. d. 30 Nov. 1644.
4) S. st. d. 8 Maj 1643.
5) S. st. d. 12 Juli 1642.

»gering och som tyranner prygla och plåga edra bön»der» 1). Gustaf Adolf sökte införa någon ordning, men måste dervid utstå många och hårda strider. Vid konungens död ville Estlands adel passa på tillfället och af den nya regeringen skrämma sig till än större friheter. I detta ärende skickade de några sina medlemmar till Stockholm, och bifogade den hotelse, att om sändebuden »eftergåfve »någon af de föreslagne fri- och rättigheterna, skulle vid »hemkomsten deras kroppar blifva förvandlade till svärds»baljor.» Sändebuden kommo midt under den stormiga riksdagen 1634. Svenska styrelsen lät dock ej skrämma sig, utan bad estlänningarna betänka, »hvad Gustaf Adolf »skulle hafva svarat på sådana anbud. Nu varande re»gering ämnade ej heller låta estlänningarna uppsätta sina »uppstudsiga hufvuden» 2). Förslaget qväfdes; men landet fortfor att vara en skådeplats för allehanda oordningar.

Svenska regeringen sökte efter förmågan afhjelpa dessa olägenheter. Rudbeckius skulle ordna kyrkoväsendet; en ny visitationsordning utfärdades, och en superintendent vid namn Samson understödde med allvar dessa regeringens bemödanden. Stundom ser det ut, som man velat göra Dorpt till landets hufvudort. Der förordnades 1633 ett öfverkonsistorium till kyrkoärendernas ledning. Från Dorpt skulle den nya högskolan sprida kunskaper och ljus; och från samma Dorpt skulle den nya hofrätten upprätthålla lag och ordning i landet. Men adel, prester och borgerskap motarbetade, ja nästan fördrefvo Rudbeckius; och både hofrätt och högskola måste allvarligen skrapas för sina beständiga trätor, sina egna begångna orättvisor. Skraporna föraktades, emedan de straffade sjelfva voro de förnämsta herrarna i ett aflägset landskap, der de ej träffades af andra jemngoda eller öfverlägsna medborgares ogillande. Det hände till och med, att de offentliga myndigheterna likasom folket satte sig med öppet

1) Riksark. Rådsprot. den 4 Aug. 1640.
2) S. st. d. 30 Aug. 1634.

våld emot öfverhetens befallningar. — De gods voro lyckligast, som bortgåfvos åt sådana svenska herrar, som Axel Oxenstierna, Jakob De la Gardie, m. fl., ty der blefve mer än annorstädes gudstjenst, ordning och rättvisa vidmagthållna.

Det synes dock, som Sverge någon gång följt en oädlare statskonst, och som Gustaf Adolf underlåtit stilla de mellan olika samhällsklasser i Liffland utbrustna tvistigheterna, endast i afsigt att derigenom så mycket lättare styra det hela 1).

TJUGUTREDJE KAPITLET.

OM SVERGES FÖRHÅLLANDE TILL UTLÄNDSKA MAGTER.

De öppna och redliga grundsatser, som förmyndareregeringen i allmänhet följde vid inre förvaltningen, användes icke, då det var fråga om utländska magter. Icke nog, att Sverge sökte sin egen fördel; det sökte den icke sällan genom att skada sina grannar, äfven i deras inre förhållanden. Man följde vanligtvis Richelieus, romerska republikens och de flesta eröfrande staters exempel. I eget land ville man hafva en stark och mägtig regering, som förmådde sammanhålla och med eftertryck använda statens krafter. Inom grannrikena deremot sökte man så mycket som möjligt, att bibehålla fria regeringssätt, och ju mera sådana lemnades tillfälle för oenighet och partiers uppkomst, ju mera de inskränkte magten hos grannstatens regering, desto bättre, desto tryggare ansågs det vara för Sverge. Grundsatsen uttalades ej sällan. Då danska

1) Riksark. Rådsprot. d. 6 Juni 1642.

rådet sökte i förväg än mera inskränka magten för Kristian den fjerdes blifvande efterträdare, anmärkte Jakob De la Gardie, »att detta vore för Sverge nyttigt, icke »blott i Danmark och Polen, utan ock, om det kunde »ske, i Ryssland.» Han tänkte på de förra ryska oroligheterna, i hvilka Sverge med så mycken framgång blandat sig. Axel Oxenstierna biföll anmärkningen och tillade: »Tre ting hafva hjelpt Sverge; först Rysslands alltför »stora träldom; för det andra Polens allt för stora frihet; »för det tredje Danmarks inre oenighet» 1). En annan gång anmärktes, att Sverges trygghet försäkrades derigenom, att styrelsemagten var i Danmark delad mellan konungen och rådet 2). Detta tänkesätt stannade ej vid orden, utan blef rättesnöret för regeringens uppförande. Stundom oförmärkt, stundom öppet underblåste den missnöjen och uppror i nästgränsande stater; och hela kriget i Tyskland fördes till en stor del för att hindra kejsarens der hotande envälde.

Sverges förhållande till *Danmark*, *Frankrike* och till de *Tyska staterna*, hafva vi redan förut i denna berättelse utförligen framställt.

RYSSLAND.

Med *Ryssland* var oafbruten vänskap och fast förbund. Detta rike ville ej kämpa mot det krigsvana Sverge, utan sökte tvärtom dess understöd mot den gemensamma fienden, Polen. Då Gustaf Adolfs död förspordes, anlade derföre storfursten och patriarken i Moskau sorgedrägt och fasta. För öfrigt var ryssarnas råhet och okunnighet stor, deras osnygghet och dryckenskap motbjudande; svenskarna behandlade dem med en öfverlägsenhet, hvaraf vi redan anfört några exempel.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 29 Okt. 1647.
2) S. st. d. 4 Maj 1642.

Sverges afsigt åt detta håll var för öfrigt tvåfaldig. Först nemligen, att städse bibehålla oenighet mellan Ryssland och Polen; hvarföre också svenska sändebudet i Moskau fick år 1634 befallning, att med allehanda löften förmå ryssen att fortsätta kriget mot Polen Dock undvek man bestämdt förbund för att ej inveckla sig sjelf i striden 1). Sverges andra och än vigtigare afsigt var att stänga den handel, som engelsmän och holländare drefvo i Archangel och att leda densamma till svenska handelsplatserna Revel, Narva och Nyenskans. I synnerhet fästade man betydlig vigt vid sistnämnde ort, hvilken med Newaströmmen och hela Ryssland bakom redan genom sitt för handeln fördelaktiga läge väckt Gustaf Adolfs uppmärksamhet. Riksförmyndarne åsyftade att upphjelpa fästet till en betydlig stad. Man anslog medel till en skola på stället och till lön för ordentligt presterskap samt underhandlade i hemlighet med några ryska köpmän i Moskau, att dessa skulle vända sig till Nyen i stället för Archangel; man lofvade dem nedsatt tull, frihet för visitering o. s. v. Äfven Lybeck sökte man indraga i förslaget 2). Men alltsammans misslyckades; eller rättare sagdt, planen afbröts genom Kristinas uppstigande på thronen. Under hennes och Karlarnas regering blef Nyenskans försummad. Först tsar Peter fästade dervid åter uppmärksamheten; ty det var just invid det gamla Nyenskans, som han anlade Rysslands nu varande hufvudstad.

POLEN.

Det förnämsta af Sverges förhållande till *Polen* hafva vi redan anfört 3). Mellan båda rikena var en oupphörlig

---

1) Riksark. Regist. Regeringen till sina kommissarier i Ryssland d. 22 April och 20 Maj 1634.

2) S. st. d. 18 Apr. 1634, d. 5 Apr. och 13 Aug. 1642, d. 1 Juni 1643. Registrat. Sv. reger. till Ar. Spiring d. 12 Mars 1634; till ryska köpmän d. 8 Mars 1634. Till ståthåll. i Ingermanl. d. 23 Aug. 1634.

3) Se Kap. 13, 35.

spänning. Uladislaus ville ej enligt stilleståndet på fullt allvar lägga bort sina arfsanspråk. Uti bref till svenska generaler i Tyskland begagnade han stundom samma ordalag och form, som då en konung skrifver till sina egna undersåtare, och han sökte vid flera tillfällen att få angripa det i många krig inveckladе Sverge. Polackarna sjelfva voro emot svenskarna uppbragte för alla sina lidna förluster; men kunde likväl icke förmås till öppet krig. De fruktade gerder och utskrifningar, och än mer att draga öfver sig alla de i Tyskland varande svenska tropparna. Likväl röjde sig deras hjertans mening. Det hette, att Polen var neutralt uti trettioåra kriget; likväl visade de vid gränsen boende polockarna öppen partiskhet för de kejserliga. Antingen dessa ville genom omvägar taga svenskarna i ryggen, eller ock i nödens stund söka undflykt, så stod dem alltid Polen öppet; för svenskarna åter blef det helt och hållet stängdt. Fastän ordentligt stillestånd var mellan båda rikena ingånget, skedde dock 1635 under anförande af Radziwill ett härjande infall i svenska Liffland. År 1639 samlade den ryktbare Herman Both några hundrade ryttare i Ostpreussen och Polen, samt företog ett nytt plundringståg inåt samma Liffland. Han blef snart utdrifven, hvarefter polackarna försäkrade, att de icke haft någon del i hans företag. Polen var dock det land, hvarifrån infallet skedde, och der Both efter misslyckandet fann skydd. År 1642 gjorde polackarna åtskilliga ströftåg uti det af svenskarna besatta Pommern och voro en gång nära att bortsnappa pfaltsgrefven Karl Gustaf. Året derpå gick kejserliga generalen Krokow genom Polen, då han angrep Pommern, och när han blef derifrån af Königsmarck utdrifven, sökte han och fann inom Polen undflykt och skydd. År 1645, då Danmark genom Brömsebrofreden afträdde Ösel till Sverge, gjorde Uladislaus deremot öppna och formliga insagor. Han påstod, »att Ösel hörde till Lithauen och följakteligen under »Polen.» Äfven hade konung Kristian af honom fått låna penningar på hvilken underpant, som Uladislaus sjelf ville

bestämma. Denne sade »sig nu dertill välja Ösel.» Af dessa dubbla skäl förklarade »han ön för sin tillhörighet, »och att han aldrig skulle medgifva dess afstående till »svenskarna.» Uti de offentliga skrifterna härom, äfven i dem, som inlemnades till regeringen i Stockholm, undvek han att nämna Kristinas namn utan talade blott om Sverges rike. På Ösel förehade han dels med danska ståthållaren Ebbe Ulfeld, dels med några af dervarande ridderskap allehanda stämplingar, hvilka dock icke ledde till någon följd 1).

Alla dessa och dylika orättvisor och brott mot ingången neutralitet måste svenska regeringen tåla, och låta sig nöja med Polens haltande ursäkter. Sverge hade så många andra fiender, att det för mindre vigtiga anledningar icke ville begynna ett nytt krig.

Det bör likväl icke förtigas, att också Sverge å sin sida visade någon fiendtlighet, dels genom att mot Polen uppreta än ryssar, än tartarer; dels genom en och annan egenmägtighet, som svenska generalerna i Tyskland tillåto sig utefter polska gränsen; slutligen genom den nära Riga upprättade Ewesta skans, hvilken synes hafva varit belägen inom Polens område 2).

HOLLAND.

Mellan *Holland* och Sverge var under hela denna tiderymd godt förstånd, i anseende till den gemensamma striden mot Danmarks öfverdrifna tullfordringar. Följderna af de båda staternas förbund hafva vi berättat.

ENGLAND.

England och Sverge, begge försvarare af det pfalt-

1) Riksark. Konungens och rådets i Polen bref 1646—1654. Uladislai öppna insaga mot Ösels förening med Sverge. Warschau d. 30 Okt. 1645. Densammes bref till Ebbe Ulfeld och till ridderskapet på Ösel, båda af d. 27 Okt. 1645.

2) S. st. Rådsprot. d. 27 Apr. 1643.

siska huset, sökte också under början af denna tiderymd att komma med hvarandra i närmare förbindelse; men fåfängt. I dess ställe rådde mellan båda staterna en beständig, fast ej öppen fiendtlighet. Engelska folket täflade i handelsväg med Sverge sjelft och med dess bundsförvandt, Holland; och engelska hofvet var genom slägtskap förenadt med Sverges fiende, Danmark. Det förehades också mellan England, Danmark och Spanien en plan, att uttränga svenskar och holländare från, samt att helt och hållet göra sig till herrar öfver östersjöhandeln, hvilket förslag dock misslyckades. England var för öfrigt ingen farlig fiende. Der gäste beständiga och våldsamma inre missnöjen, så att landet, fullt sysselsatt med sig sjelft, hade hvarken uppmärksamhet eller enhällighet nog för inblandning i främmande staters företag. Svenska regeringen deremot blandade sig i Englands angelägenheter och äggade, ehuru i början obemärkt, de upproriska, i synnerhet i Skottland. År 1638 tog Alexander Lesslie afsked ur Sverges tjenst för att återvända till sitt fädernesland, Skottland, och der med sin i tyska kriget vunna erfarenhet leda upproret mot engelska konungen. Svenska regeringen, för hvilken detta icke var någon hemlighet, beviljade Lesslies afsked och skickade med honom som äreskänk en hop hjelmar och 2000 muskötter 1). Två år derefter anlände till Stockholm en öfverste Cocheran som ombud för Lesslie och skottarna. Han klagade, »att dessa »sednare förgäfves sökt försoning med sin konung. Deras »andeliga och borgerliga frihet hotades lika; den presby»terianska gudstjensten fläckades genom införandet af en»gelska kyrkans påfviska bruk. Underhandlingar med ut»rikes stater fördes beständigt i England; skottska råds»kammaren deremot försummades, landets gamla adel ned»sattes och uppkomlingar framdrogos i stället; engelska »ordnar utdelades i Skottland och allt gjordes för att ut»rota hvarje skilnad mellan folken, hvarigenom Skottland

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 Aug. 1638.

»skulle blifva en provins under England, likasom Norrge »under Danmark. Mot sådant förtryck var det, som svenȝ»skarna under Engelbrekt och Gustaf Wasa upprest sig. »Nu önskade ock skottarna hjelp af samma Sverge, hvil»ket alltid varit den förtryckta frihetens försvar, och der»vid ofta begagnat skottska krigare. Man begärde likväl »endast att få låna några rustade skepp; ty soldater och »penningar funnos i Skottland så mycket som behöfdes.» På dessa andraganden gaf svenska regeringen undvikande svar; den ville gerna stödja upproret, men fruktade att derigenom inveckla sig i nya vidlyftigheter. Johan Skytte drog till och med i tvifvel, »huruvida det vore rätt gjordt »att bistå dem, som begynna uppror mot sin öfverhet.» Ändtligen beslöts, »att under köpmannanamn låna skottarna några fartyg;» och Cocheran afskedades med rika skänker 1).

SPANIEN.

Med *Spanien* var Sverge under hela tiden i öppen fiendskap. Förmyndareregeringen såg derföre gerna den statshvälfning, hvarigenom Portugal lösryckte sig från Spanien, och skyndade att genast erkänna det sålunda nybildade riket. Två år derefter kom från Portugal en last kryddvaror till skänks åt svenska kronan. Man förärade åt konungen i Portugal tillbaka ett tusen harnesk, lika många musköter och tvåtusen pikar 2).

Ofta använde svenska regeringen också ett annat medel till att försvaga sina fiender eller åtminstone upptäcka och förekomma deras anslag; och detta medel var penningar. Genom dem värfvades vänner i alla land. I Danzig hade man vanligen en lejd spejare på Polen. I Nürnberg gjorde en viss Tieffenbach samma tjenst i afse-

1) Riksark. Rådsprot. d. 8, 9, 17 och 27 Juli, samt 18 och 28 Aug. 1640.

2) S. st. d. 12 Maj och 6 Sept. 1642.

ende på södra Tyskland och åtnjöt derföre tusen riksdaler årligen 1). Hessiska hofrådet Wolf var med Sverge i hemligt förstånd 2); och Salvius fick i uppdrag att besticka någon af borgmästarne eller rådet i Hamburg, för att genom dem förmå staden att under det tillämnade kriget mot Danmark understödja Sverge 3). Det synes, som förslaget lyckats; regeringen hade också lofvat att icke spara dervid.

Äfven bland krigshöfdingarna utdelades penningar. När en duglig man gick ur Sverges eller något annat rikes tjenst, erhöll han ofta från Stockholm betydligt underhåll, som det hette, antingen till belöning för gjorda tjenster, eller som handpenning att framdeles vid yppad ledighet ingå i Sverges sold; men rätta afsigten var, att dessa härförare skulle sålunda lockas att försaka fiendernas anbud, och häldre i lugn taga årspenning af Sverge. Äfven några bland bundsförvandternas krigare hade hemligt underhåll. På så sätt och skäl finner man, att Sverge besoldat lüneburgska generalen Klitzing 4), öfverste Dörffling 5), svenska afskedade generalen Adam Pfuel 6), öfverstarna Golz, Österling m. fl. 7). Äfven svenskfienden Krokow erböd sig till Sverges tjenst, troligen med hopp om sådana fördelar; men rådet vägrade, ty han ansågs ej serdeles duglig, men deremot otacksam, grälaktig och aldrig nöjd 8). Till och med tyska furstar åtnjöto underhåll. Hertig Georg af Lüneburg hade redan af Gustaf Adolf femtusen riksdaler; nu skulle han frestas med löfte

1) Riksark. Acta Salviana. T. III. Reger. till Salvius den 23 Aug. 1643.
2) S. st. Rådsprot. d. 4 Aug. 1636.
3) S. st. Acta Salviana T. III. d. 7 Maj 1642 och 5 Aug. 1643.
4) S. st. Rådsprot. d. 22 Jan. 1642.
5) S. st. Rådsprot. d. 27 Mars 1643.
6) S. st. Acta Salviana. T. III. Reger. till Salvius d. 18 Juli 1643.
7) S. st. Acta Salviana. T. III. Reger. till Salvius d. 1 Juli 1642.
8) St. st. Rådsprot. d. 25 Aug. 1641.

om tietusen; och hertigen af Mecklenburg samt Markgrefven af Baden Durlach erhöllo betydliga skänker, troligen till en del i samma afsigt 1).

TJUGUFJERDE KAPITLET.

OM FÖRMYNDAREREGERINGENS NYA INRÄTTNINGAR.

En ordentligare förvaltning af Sverges inre styrelse hade redan blifvit grundlagd af Karl den nionde och Gustaf Adolf. Den blef nu af riksförmyndarne fulländad, och bragt till det skick, hvari den sedermera förblef ända till Karl den elftes regering.

Det första och förnämsta medlet härtill var regeringsformen af 1634, genom hvilken för första gången en någorlunda fullständig ordning stadgades för alla delar af riksstyrelsen. Denna författning medförde dels ordnandet af gamla, dels införandet af nya ämbetsverk, syftande på redigare och rättvisare förvaltning. Så blefvo genast samma år krigs- och amiralitetskollegierna bättre ordnade, och till lättnad för de södra landskapen Göta hofrätt inrättad. Handels- och bergsärenderna, hvilka förut stått under kammarkollegium, fingo 1637 hvardera sin egen förvaltning i kommerskollegium och bergsamtet, hvilket sednare längre fram erhöll namn af bergskollegium.

Ännu fanns uti Sverge ingen ordentlig *brefpost.* I äldre tider begagnades budkaflar, resande eller enkom afskickade bud. Då dessa sednare foro i kronans ärender, skulle de äga fri skjuts och förtäring under hela resan. Denna deras rättighet missbrukades af många enskilda vägfarande. Då påbjöd Johan den tredje, att kronans

---

1) Riksark. Rådsprot. den 16 Sept. och 7 Dec. 1642.

brefbärare skulle till skilnad från andra medföra ett så kalladt vägabref; och Karl den nionde gaf dem brefdragarebrickor med utsatt tecken, huru många hästar innehafvaren ägde rätt att begagna. Kungörelser och allmänna papper skickades med budkafle från den ena länsmannen till den andra. Alla dessa postföringssätt voro osäkra, dyra och långsamma. Ett bref behöfde ofta tre månader för att gå mellan Paris och Stockholm; och en så vigtig nyhet, som konung Gustaf Adolfs död, var en hel månad på vägen mellan Leipzig och Stockholm. Alla önskade snabbare post. Efter tyska mönster utfärdades 1636 en ny postordning. Uti hvarje stad förordnades posthus med postmästare och deremellan posthemman med vissa beviljade friheter. Brefven buros af beväpnade postdrängar, hvilka skulle på alla möjliga genvägar löpa mellan postgårdarna och derunder genom stötar i hornet i förväg gifva sin ankomst tillkänna, på det den nya postdrängen måtte vara i ordning att mottaga brefven och genast föra dem vidare. En öfveruppsyningsman i Stockholm, stående under kanslikollegium, skulle vårda det hela. Den andre i ordningen af dessa uppsyningsmän, Johan Bejer, tillsatt 1642, bragte den nyttiga inrättningen först i någorlunda ordning.

Friskjutsen fortfor att utgöra en af de tyngsta bördorna på landtbruket. De flesta ämbetsmän hade i stället för tillräcklig penninglön andra motsvarande fördelar; deribland också friskjuts och förtäring på sina resor i allmänna ärender. Detta missbrukades till hög grad, äfven af de ämbetsmän, som bort vaka öfver rätta bruket. Rådet klagade, att landshöfdingarna och andra togo friskjuts för enskilda resor, ja stundom utfärdade friskjutsbrickor för alldeles obehöriga personer 1). Underslef, öfverväld och otaliga trätor följde häraf, samt för landet och i synnerhet för folket vid de stora vägarna en alldeles odrägelig tunga. År 1635 talades i rådet om att afskaffa friskjut-

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 Okt. 1635.

sen mot någon lindrig afgift på landet och deremot svarande löneförhöjning åt de embetsmän, som förut haft friskjuts. Man föreslog det också vid riksdag; men bönderna vägrade. Man påstod, att de dertill äggades af läns- och fjerdingsmän, hvilka trodde sig genom en mera ordnad skjutsning förlora den magt och det inflytande, som de under närvarande obestämda förhållanden ägde 1). Också hade man inbillat bönderna, att de icke skulle få fritt brygga och baka i sina hus, om ordentliga gästgifvaregårdar blefve anlaggda. Slutligen voro bland rådsherrarna sjelfva åtskilliga, som ogerna ville mista friskjutsrätten, och derföre icke nog kraftigt understödde förslaget. Året derpå, sedan rikskansleren hemkommit, togs saken åter i öfvervägande. Bröderna Oxenstierna angrepo missbruket. Tvisten kastade sig genast på frågan om ridderskapets vinst eller förlust dervid. Rikskanslern anmärkte: »att adeln städse åberopade sina friheter och derigenom förorsakade både sig och kronan skada, samt i det allmänna en stor förvirring. Man måste hålla medelvägen mellan kronans och adelns rätt.» Brodern Gabriel Oxenstierna tillade: »Adeln får ej kasta kronan öfver ända, ty då kommer snart en konung, som tager allt sammans igen.» Per Brahe invände: »att kronans och adelns rätt borde noga bestämmas; ty hittills hafva kronan och konungarna mycket ingripit i adelns rättigheter, och adeln deremot medelbart bemägtigat sig kronans gods.» Axel Oxenstierna svarade: »Adeln har ingenting att klaga öfver kronan och konungarna; ty om ock gamle kung Gösta tog något adeln ifrån, så hafva sednare konungar det rikeligen godtgjort.» Gabriel Oxenstierna anmärkte: »Orsaken, hvarföre friskjutsen ej kan afskaffas, är, att vi här vid rådsbordet icke äro ense derom, och att landshöfdingarna arbeta deremot, emedan de bruka friskjuts också till sina enskilda körslor. Kunde vi blott tvinga oss sjelfva och landshöfdingarna att afstå derifrån,

1) Riksark. Rådsprot. d. 9, 17, 22 Okt. 1635.

»så vore det öfriga lätt. Men om vi ej häri stifta lag »för oss sjelfva och skaffa ordning i landet, så skall bon»den af denna friskjuts alldeles förstöras.» Landshöfdingen i Wermland, Karl Bonde, invände: »Men när landshöf»dingarna resa omkring i ämbetsärender, måste de i och »för tjensten medföra många tjenare och profosser för att »fasttaga förbrytare m. m.» Axel Oxenstierna svarade: »Då kunde måhända profossen begagna frihäst, men lands»höfdingen bör rida sin egen.» Karl Bonde tyckte, att »landshöfdingarna borde hafva fritt foder åt sina hästar, »likasom i konung Karls tid.» Åke Natt och Dag »an»såg omöjligt att afskaffa friskjutsen, ty bönderna vilja »icke i dess ställe åtaga sig någon penningutlaga.» Axel Oxenstierna sade: »Det kan nog vara vådligt att på all»mogen lägga skatt i stället för friskjuts; ty jag befarar, »att i krig och i nödens stund lägges dem friskjutsen »ändå uppå; och sedan få de draga både skjutsen och »skatten. Men kunde bonden blifva för skjutsning fri, så »förkofrade han sig bättre, och då förkofrades ock kronan.» Per Brahe sade: »Det är dock att märka, det rikets råd »alltid haft rättighet till fria hästar.» Rikskansleren inföll: »Det är en skadelig rättighet.» Jakob De la Gardie sade: »Men när en af rådet reser ut för att hålla ting, »mönstring, räfst o. s. v., så är billigt, att han har fria »hästar eller får högre lön, ty en sådan resa kostar ho»nom några hundra daler.» Axel Oxenstierna sade: »Den, »som på en sådan resa kostar några hundrade daler, den »förlorar några tusen genom den oordentliga friskjuts, som »nu åligger hans frälsebönder. Bättre är att gifva äm»betsmännen ett eller par hundrade daler mer i lön, och »sedan förbjuda dem friskjuts.» Per Brahe sade: »Emedan »endast få af adeln äro närvarande, kan ju målet upp»skjutas till nästa riksdag, och emellertid strängeligen för»bjudas att utan regeringens pass taga frihäst.» Axel Oxenstierna invände: »Men emedlertid lider det allmänna. »Man bör ej förhala med goda ordningars införande.» Gabriel Oxenstierna sade: »Om blott vi här i rådet för

»våra personer afstå från friskjutsen, så gifver nog den »öfriga adeln med sig.» — Så fortgick tvisten. Men bröderna Oxenstierna talade denna gången förgäfves. De understöddes icke af någon enda. Johan Skytte och Gyllenhielm framkastade blott några obetydliga anmärkningar. Jakob De la Gardie, eljest Oxenstiernornas vanliga hjelp, lutade till motsidan. Förslaget måste nedläggas och missbruket fortfor. — Tre år derefter började Axel Oxenstierna åter yrka, »det all friskjuts borde afskaffas, utom »för konungen, och vid troppars genomtåg» 1). Han tyckes nu hafva funnit mer beredvillighet. Man höll på att inrätta flere gästgifvaregårdar 2), och skjutslegan bestämdes till en mark för milen under höst och vår, men till 5 öre den öfriga tiden af året 3). Rådet gick slutligen in på förslaget och vid 1642 års riksdag bragtes det å bane. Från två sidor mötte motstånd. Först från bönderna; regeringen måste arbeta i flera dagar, innan den kunde öfvertyga dem om fördelen af att betala *skjutsfärdspenningar*, 3 daler på gården, och deremot vara lediga från friskjutsen. När ändtligen större delen af allmogen var härom öfvertygad, återstod en icke ringa del, som, boende aflägset från allmänna vägar, icke haft synnerlig olägenhet af friskjutsen, och derföre länge ropade emot, innan den kunde öfvertalas att till jemnande af bördan likasom de andra åtaga sig skjutsfärdspenningar. Andra motståndet var inom rådet, der grefvar och friherrar ville åt alla bönder inom gref- och friherreskapen erhålla i afseende på skjutsning samma fördelar, som frälsebönderna. Vi hafva redan berättat det derom hållna samtalet och dess utgång. Sedan dessa båda hinder besegrats, blef ändtligen den gamla friskjutsen afskaffad; dock ännu endast på försök. Det skedde i Februari 1642.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 6 Febr. 1639.
2) S. st. d. 9 Aug. 1639, d. 15 Jan. 1636; jemnför den 14 Febr. 1642.
3) S. st. d. 24 Sept. 1641.

I afseende på *utskrifningen* infördes en betydlig förändring. Man hade förut användt olika sätt; den ena tiden tagit drängar, den andra endast torpare. Under konungarna Johan och Karl hade utskrifningen skett efter gårdtalet; Gustaf Adolf började omkring 1720 hålla den efter mantalet, och taga hvar tionde skatte- och krono- och hvar tjugonde frälsebonde. Afsigten var att få mera folk; och den vanns i början; men sedan upphittade så väl allmoge som herrar en hop underslef, hvarigenom soldattalet minskades samt orättvisor och tvister uppkommo 1). Adels- och ståndspersoner antogo olagliga försvarskarlar; bondedrängarna stympade sig eller flydde undan. Från Finnland bortrymde stundom stora hopar öfver ryska gränsen; en annan gång brände de sina gårdar och gömde sig i skogarna; allt för att undgå utskrifningen 2). Från dessa förhållanden hade dalkarlarna länge gjort undantag. De hade sins emellan uppställt ett en gång för alla bestämdt antal soldater och deremot varit fria från utskrifning 3). Denna inrättning jemnte ofvannämnde missbruk gaf Per Brahe anledning att under vistandet i Finnland införa i Karelen utskrifning efter gårdtalet. Både allmoge och regering blef dermed nöjd; beggedera visste, hvad de hade att räkna på; bonden kunde utan sådan farhåga taga så många drängar, han för sitt åkerbruk behöfde; och alla underslef voro förekomna. Regeringen ville genast införa samma sätt uti Sverge. Vi hafva redan omtalat de häftiga tvister, som den härom måste föra mot de adeliga privilegiernas försvarare inom rådet. Slutligen blef både der och vid riksdagen utskrifning efter gårdtalet beslutad. — För öfrigt steg under trettioåra kriget landthären betydligen. År 1628 bestod den af sjutton, år 1634 af tjuguåtta, och år 1648 af etthundradetjugutusen man;

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 och 11 Jan. 1641, d. 9 Febr. 1642.
2) S. st. d. 3 Nov. 1643.
3) S. st. d. 12 Febr. 1637.

detta sista dock enligt den uppgift, efter hvilken Tyskland skulle betala soldatersättningen. Enligt en annan berättelse utgjorde hären under Karls tid 9000; under Gustaf Adolfs 25,000; men efter 1636 ett antal af 44,000 till lands och 10,000 matroser 1).

För bättre förvaltning skull blefvo några af de största *länen* delta. Den under Gustaf Adolfs tid först införda *rikshufvudboken* blef på ett lämpligare sätt inrättad och fullständigt utförd 2). Till stor vinst för handeln utkom 1637 en ny *tullordning*, den första offentligt kungjorda. De förra höllos hemliga och sökte att genom öfverraskning preja den främmande köpmannen. Som allmänt *mått och vigt* för hela riket stadfästades Stockholms tunnan med 32 finska kappar samt den ännu gällande Örebrovigten. Man sökte äfven förskaffa sig ett allmänt riksmynt, men förslaget kunde ej genomföras. På Per Brahes förslag blef under vicepresidenten i Göta hofrätt nedsatt en kommission till granskning af lagen 3); och Brahe yrkade tillika, att landshöfdingarna skulle bo hvar inom sin domsaga och sjelf sköta densamma. Förut hade dessa tjenster blifvit gifna, som lönebidrag åt andra hälst i Stockholm varande ämbetsmän, hvilka sedermera förrättade sysslorna genom ofta ganska oskickliga ställföreträdare.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 18 Nov. 1645.
2) Brah. Fol. 117. Gabr. Bengtsson Oxenstiernas lefverne.
3) Riksark. Rådsprot. d. 8 Febr., d. 18, 21, 22 Mars och d. 8 Aug. 1643.

TJUGUFEMTE KAPITLET.

OM FÖRMYNDARE-REGERINGENS HUSHÅLLNING.

Ämbetsmanna-lönerna voro i allmänhet under denna tid ganska höga. Ett riksråd räknade 6000 daler silfvermynt i lön, och lika mycket i taffelpenningar; hvar och en af riksförmyndarne 18,000 daler. Många, ja de flesta bland dessa herrar, hade dessutom dom- och lagsagor, eller ståthållare- och landshöfdinge-sysslor, hvaraf de drogo mångfaldigt större inkomster. Ändå betydligare inflöto från förläningarna. Sådana anvisades öfver allt, men för det mesta i Liffland och Ingermanland. Man finner, att under år 1634 tilläts nedanstående herrar att efter vanan tullfritt af sin i nämnde landskap anslagne spanmål utföra: Axel Banér och Jakob De la Gardie hvardera 1,500 tunnor; Skytte och Gyllenhielm hvardera 1,200, Gabriel Bengtsson Oxenstierna 1,700, Gabriel Gustafsson Oxenstierna 600, Per Sparre 1000, Lars Sparre 1,300 o. s. v. 1). Sålunda drog högadeln största fördelen af nämnde landvinningar och hade derigenom furstеliga inkomster. Märkas här dock, att nästan alla dessa förläningar voro redan af Gustaf Adolf gjorda; samt att riksförmyndarne sjelfva voro ganska sparsamma med dylika större gåfvor. En mängd smärre godsutdelningar ansågo de sig deremot icke kunna undvika, emedan man saknade andra medel att belöna den stora mängden dugliga tjenstemän af lägre grader. Från 1633 till 1644 bortgåfvos vid pass 2,450 mantal med årlig ränta af 68,761 d. s. m. 2). I allmänhet måste man erkänna, att de flesta, så högre som lägre ämbetsmän gjorde fäderneslandet ovanligt

1) Riksark. Riksregistr. för samma år.
2) Enligt beräkn. i 47:de delen. Afvikande uppgifter läsas i 40:de delen, 2:dra uppl. sidd. 466, 467.

stora tjenster; men det klagades dock, att mången med liten duglighet fick stor lön, blott för sin stora slägt. Äfven de väl förtjenta blefvo genom dessa brådväxande inkomster lockade till öfverflöd och stolthet och deras barn uppväxte i högmod och orimliga anspråk, att hvart och ett bekomma lika stora inkomster, som fäderna haft.

Till skänker och besoldning af främmande furstar och härförare användes årligen stora summor. Detta jemnte det tärande kriget gjorde rikets vanliga medel alldeles otillräckliga. Derföre söktes nya inkomstkällor, såsom underhållspenningar af Frankrike och Holland; skatternas höjning och kronogodsens försäljning.

I det hela vårdades dessa medel och rikshushållningen med förvånande noggrannhet och framgång. Regeringen hade för det mesta det kommande årets behof inne i förskott. Vid början af 1632 var kronans skuld 2,180,045 daler; dalern lika med ungefär tvåtredjedels riksdaler specie. I början af 1635 var den minskad till 707,396 daler. Förlusten af preussiska tullarna och nödvändigheten att efter nördlingerslaget och tyska bundsförvandternas affall anlita Sverges egna tillgångar, ökade den åter. Men vid 1644 års bokslut var kronans skuld 979,625 daler. Man hade under tiden sålt kronogods för 1,492,201 daler. När dessa sammanläggas, så uppstår som kronans egentliga skuld, 2,471,826 daler. Således under 14 års beständiga krig, och deribland de stora ansträngningarna mot Danmark, hade rikets skuld eller kapitalförlust från år 1632 endast blifvit ökad med 291,781 daler 1). Hela skuldsumman hade lätt kunnat inbetalas genom riktigt användande af de redan nu intjenta 5,000,000 riksdaler ersättningspenningar från Tyskland. — Under denna tid hade Sverge visserligen förlorat preussiska tullarna, men deremot vunnit Ösel, Gottland, Halland, Särnadalen, Härjedalen, Jemtland, och tullfrihet i Öresund, samt tillika huf-

1) Huru stora förpantningar, som blifvit gjorda eller inlösta, känna vi icke.

vudsakligen grundlaggt eröfringen af Pommern, Rügen, Wismar, Bremen och Verden. Derjemnte hade handeln och städerna blifvit upphjelpta, bergverken bragta till mångdubbel afkastning, förut öde bergslager uppodlade och bebyggda, nya ämbetsverk, flere gymnasier och skolor samt ett helt nytt universitet med stor kostnad anlaggda. Och märk slutligen, att under åren 1634 till 1637 fordrades af landet ingen serskild bevillning 1). Att så mycket kunde utan rikets större skuldsättning verkställas, dertill bidrogo dels ständerna, hvilka i nödens stund och efter det olyckliga fälttåget 1637 åtogo sig betydliga skatter, dels ock styrelsen, hvilken med ovanligt förstånd, sparsamhet och urskiljning använde medlen; och, hvad än mera är, föregick med exemplet af sjelfuppoffring och oegennytta. Riksförmyndarne togo under sin hela förvaltningstid och åt sina egna personer ingen enda förläning, utan öfverlemnade åt Kristina att vid myndiga år gifva den belöning, hon ansåg dem förtjena. Då staten var i behof gingo ofta riksförmyndare, råder, generaler, guvernörer hvar för sitt verk i stora, stundom räntefria förskotter, dels kontant, dels genom att lemna sin lön innestående. Axel Oxenstierna och Jacob De la Gardie utmärkte sig härvid framför alla de andra.

1) Nordin. Fol. obund. N:o 5. Underrättelse om riksdagsbevillningen på kronohemman i Uppland.

TJUGUSJETTE KAPITLET.

OM KRONOGODSENS FÖRSÄLJNING.

Bland allt, hvad förmyndare-regeringen företagit, har ingenting blifvit så mycket tadladt, som *kronogodsens försäljning.* Vi förstå under detta allmänna namn de tvänne serskilda åtgerderna, att försälja kronohemman och kronans inkomster af skattehemman. Dessa förhandlingar hafva också haft betydligt inflytande på fäderneslandets sednare öden. Det är derföre nödigt, att dem med någon större utförlighet framställa.

Alla Sverges hemman indelas hufvudsakligen i trenne olika klasser, *Skatte, Frälse* och *Krono. Skattehemman* äro de, der innehafvaren äger jorden, men kronan hela räntan deraf, d. v. s. skatten. *Frälsehemman,* då den enskilde innehafvaren äger både jorden och större delen af dess ränta eller skatt. *Kronohemman,* då kronan äger både jord och ränta. I äldsta tider funnos endast skatte- och kronohemman. De sednare utgjordes från början hufvudsakligen af Uppsala öde. Under katolska tiden infördes frälset. Andeligt frälse voro de hemman, som skänktes eller köptes till kyrkor eller kloster och derföre befriades från skatt; adeligt frälse de, hvilkas ägare höllo till kronans tjenst en fullrustad ryttare och häst, och derföre befriades från flere deremot svarande utlagor. Under katolska tiden erhöll andeliga frälset genom gåfvor och testamenten en betydlig mängd hemman af skatte och af adeligt frälse, samt några af krono-natur. En stor del af alla dessa indrog Gustaf Wasa till kronan, då han upphäfde andeliga frälset. Härigenom vann kronan på bekostnad af skatte och frälse en betydlig tillväxt; somliga beräkna, att Gustaf Wasa tog på detta sätt 20 eller 30,000 hemman.

Af dessa många gods hade kronan betydlig inkomst. En mängd utgifter bestriddes deraf till lättnad för de

skattdragande.) Redan från äldsta tider var derföre i konungaeden infördt ett förbud mot hvarje förytterande af Uppsala öde eller kronogods. Sådant oaktadt skedde härmed under konungarne Erik och Johan stora missbruk. Kronogods förläntes ofta med sådana vilkor, att de nästan omöjligen kunde till kronan återfalla; stundom skänktes de helt och hållet bort.¹ Johan den tredje sålde bördsrätt till kronohemman för 50 till 100 daler för stycket, allt efter godheten. För att emedlertid hindra förskingring af nämnde allmänna inkomstkällor beslöts 1594 och 1604, att inga kronogods skulle bortskänkas för alltid; de borde efter utgåendet af läntagarens manliga ätt återfalla till kronan. Sådana kallades *Norrköpings besluts gods*. Förbudet mot försäljningen fortfor; men det säges, att sådant oaktadt såldes också under Karl den nionde kronohemman, stundom hela mantalet för ett par oxar. Gustaf Adolf dref saken i stort, dels med förpantning, dels med försäljning. Åren 1618 till 1620 dels sålde, men för det mesta bortpantade han flere härader. Som emellertid dessa inkomstkällor föllo sig alltför dyra, beslöt Gustaf Adolf 1622 att i stället sälja kronogods samt kronans räntor af skattehemman, och att drifva denna handel i stort och efter en viss bestämd taxa. Denna föreskref, att när hemmanets skatter i bestämda afgifter eller så kallade vissa räntor ginge till tre daler, erlade köparen derföre etthundrade daler. Mot en sådan köpeskilling fick köparen under frälsefrihet kronogodset med dess räntor till evärdlig egendom, men af skattehemmanet endast dess räntor. Försäljningen skedde för det mesta till adel, men äfven till några ofrälsemän. Från 1622 till 1632 sålde konungen således ungefär 1,190 hemman, med en årlig ränta af 26,685 och mot köpeskilling af 875,885 allt d. s. m. Detta godssäljande väckte redan då mycket missnöje. Man klagade, att kronans framtida inkomster spilldes. Bönderne på de skattehemman, hvilkas ränta blifvit försåld, klagade vid riksdagen 1627, att köparna ville med allehanda påfund tvinga bonden att afstå sin skatterätt, d. v. s. sin

eganderätt till jorden, för att sedan blifva blott köparens brukare, eller, som det i den tidens språk hette, dess Landtbo.

Dessutom sålde konungen en mängd kronohemman till skatte och åt ofrälsemän; ehuru vi hvarken känna antalet eller köpesumman. Äfven hade konungen bortgifvit vid pass 7,800 kronohemman med en årlig ränta af 191,074 d. s. m. 1).

Redan i början af förmyndaretiden ville Klas Fleming åter indraga de bortgångna kronogodsen 2); men frågan derom förföll. Hvad den store Gustaf Adolf gifvit, var också svårt att återkalla, häldst för en förmyndareregering. År 1635, då under fredsunderhandlingen i Preussen en betydlig här skulle skickas ut för att skrämma polackarna, lärer förmyndare-regeringen, för att främja utrustningen, hafva sålt något kronogods, dock icke till serdeles myckenhet. Denna försäljning tyckes för det mesta varit under skatterätt och troligen till ofrälse köpare; ty äfven denna Gustaf Adolfs åtgerd fortgick under förmyndaretiden.

Vi hafva uti det föregående berättat 1637 års fälttåg och dess olyckliga slut. Det var nemligen då, som Banér efter återtåget från Torgau blef nedträngd till Östersjön och hans här nästan alldeles utblottad och upplöst. Antingen skulle svenskarna segla hem igen, slagna, tomhändta, föraktade, eller ock göra nya ansträngningar. Svenska regeringen och folket valde det sednare, och riksdagen beviljade förhöjning af pålagorna. När dessa skulle indrifvas, uppstod nästan i alla stånd och landsorter ett häftigt missnöje, flerestädes uppror; och likväl befanns den gjorda bevillningen otillräcklig. Soldaterna voro snart utan sold, utan förråder, och man fruktade att förlora äfven de sista fästningarna i Tyskland. Att bekomma lån var

---

1) Enligt de beräkningar vi följt i 17:de delen. Andra och afvikande läsas i 10:de delen ss. 166, 167, andra uppl.
2) Riksark. Rådsprot. d. 6 Maj 1634.

omöjligt. Gustaf Adolf hade för sådana i ränta erlaggt 8, 12, till och med 20 för hundradet. Flere af dem stodo ännu obetalda: och ingen ville gifva nya. Slutligen, att på de hårdt tryckta, och nu halft upproriska undersåtarna lägga än större skatter, ansågs för en omöjlighet.

I denna nöd tänkte man åter på försäljning af kronogods. Frågan derom väcktes för första gången den 31 Maj 1638 och af Axel Oxenstierna. Då målet dagen derefter förekom, framställdes allehanda skäl. Man tvekade; »godsförsäljning var i regeringsformen förbjuden, den kunde väcka framtida räfst, o. s. v.» Man eftersinnade andra medel till skaffande af penningar; men intet befanns användbart. Tredje dagen voro alla, äfven Gyllenhielm, ense om försäljningen; Johan Skytte var ej i staden. Man lät dock förslaget ännu till en tid hvila. Det synes nästan, som regeringen försökt draga sig fram utan att tillgripa det betänkliga medlet. Men de många upproren under sommaren 1638 visade omöjligheten att ytterligare besvära ständerna. Ej heller kunde Banér under hela året tränga sig från den ödelaggda Östersjöstranden, hvarföre han ännu var i behof af understöd, i fall något med besked skulle uträttas. Af dessa skäl upptogs förslaget ånyo, och blef ånyo bifallet. Afgörande beslutet fattades den 5 Nov. 1638. Såsom skäl androgos: *först* rikets stora behof. Konung Gustaf Adolf hade i nödens stund bortlemnat hela Jemtland; ryssen likaledes Kexholms län. Förmyndare-regeringen hade väl också skäl att för vinnande af betydliga fördelar sälja några kronogods. *För det andra* otillräckligheten eller saknaden af andra medel. *För det tredje* omöjligheten att pålägga ökade skatter, likaså att erhålla lån. *För det fjerde:* kronogodsen hade under förvaltare och ämbetsmän blifvit och skulle troligen alltid blifva illa skötta och lemna föga behållning. I enskild hand deremot skulle de uppodlas, gifva mångdubbel afkastning och derigenom förorsaka lifligare handel och åt kronan uti ökad tull en vinst, som fullt ut svarade mot godsens nu lemnade behållning. *För det femte:*

försäljningen voro visserligen mot regeringsformens, men man hade tre föregående kungars exempel, och hoppades, att både samtiden och efterkommande skulle se och erkänna, att företaget skett af nödtvång och till fäderneslandets bästa. *För det sjette:* om försäljningen befunnes skadlig, ägde drottningen enligt regeringsformen rätt att vid myndiga år lösa sina goda tillbaka. Af alla dessa skäl beslöt man att sälja kronogods och räntor af skattehemman för en summa af 200,000 riksdaler. Vilkoren voro: *först* för hvar tredje riksdaler, som hemmanet i så kallade vissa räntor gaf åt kronan, skulle köparen betala 100 riksdaler. Detta var enligt den af Gustaf Adolf följda beräkningen. Men riksförmyndarne märkte snart, att en sådan taxa skulle förorsaka kronan förlust och köparen en obillig vinst; emedan de så kallade ovissa räntorna voro ofta, serdeles på småhemmanen, ganska betydliga, så att köparen hade från de samma en inkomst af stundom ända till tio eller tolf och stundom mer för hundradet. För att undvika denna förlust, ändrades taxan så, att alla både vissa och ovissa räntor sammanräknades och för hvarje fyra och en half riksdalers inkomst deraf skulle köparen betala ett hundrade riksdaler. Hvaremot han fick samma fördelar som vid Gustaf Adolfs försäljning. Denna ändring skedde några dagar efter första beslutet, och innan ännu några kronogods blifvit sålda. *Andra vilkoret* var, att försäljningen skulle ske endast åt adel. Ingen ofrälse ägde rättighet att på något sätt deltaga i dessa köp. *Tredje vilkoret,* att försålda kronohemman skulle förvandlas till frälsehemman. *Fjerde vilkoret,* att för de skattehemman, hvilkas räntor blifvit sålda, skulle köparen under frälsefrihet åtnjuta alla af hemmanet förut åt kronan gjorda utlagor. Deremot var honom strängeligen förbjudet att tränga skattebonden och hans slägt från dess börderätt, d. v. s. äganderätt. Med undantag af denna omständighet blefvo således äfven skattehemman förvandlade till frälse. *Femte vilkoret,* att drottningen hade vid myndiga år rättighet lösa tillbaka de sålda godsen. Så-

dant borde dock ske inom nätt och år efter hennes tillträde till regeringen. De förbättringar, som köparne under tiden gjort, skulle vid sådan inlösning efter mätismanna ordom åter betalas, och om köparne sålt, bortbytt, bebyggt eller med andra sätesgårdar sammanslagit sådana köpegods, skulle de vid återlösningen äga rätt att gifva andra motsvarande i stället. På dessa vilkor såldes i följe af förestående beslut gods för 200,000 riksdaler. Året derpå fattades å nyo beslut, att ytterligare sälja för lika stor summa, hvilket också skedde. Det var genom dessa medel, som Banérska hären bragtes i det stånd, att den kunde utföra det lysande fälttåget 1639, hvilket utgör under tyska kriget den vändningspunkt, från hvilken svenska vapnen erhöllo sin sednare och afgörande öfvervigt.

Emellertid skedde så väl vid sjelfva försäljningen som vid de sålda godsens behandling många missbruk, hvarigenom väcktes ovilja i landet, och äfven något motstånd inom rådet, när återigen fråga väcktes om åtgerdens förnyande. Detta skedde d. 15 Febr. 1641. Orsaken var den vanliga nöden, samt fruktan, att Frankrike skulle indraga sina underhållspenningar, serdeles om Richelieu blefve störtad, hvarpå man i Paris vid denna tiden mycket arbetade. I anledning häraf beslöt regeringen och rådet att som förut sälja kronogods, denna gången för 400,000 riksdaler. En del af medlen borde användas att godtgöra delägrarna i kopparkompagniet, hvilka hos kronan ägde betydliga fordringar, på hvilka Gustaf Adolf lofvat i ränta 20 för hundradet, hvilket dock förmyndareregeringen nedsatt till hälften. Man ville genom att betala denna skuld för framtiden bibehålla kronans kredit. Adelns uteslutande rätt blef dock äfven i detta fall bevakad. Den ofrälse delägaren i kopparkompagniet kunde icke för sin fordran bekomma kronogods, utan blott penningar. Då detta beslut fattades, var Gyllenhielm frånvarande; Johan Skytte, ehuru närvarande, finnes icke hafva yttrat sig deremot.

Men straxt derefter blef nämnde beslut rifvet och inom regeringen uppkom en märkvärdig tvist, hvilken vi, så mycket som derom nu mera kan utredas, skola berätta. Orsaken tyckes hafva varit tvåfaldig. Den första, Skyttens och Gyllenhielms allmänna missnöje med Oxenstiernska partiet och serskildt med kronogodsens försäljning. Den andra, anläggningen af Wenersborg. Man hade som serdeles fördelaktigt läge dertill utsett Hufvudnäs, ett säteri, tillhörigt fru Kristina Sigrid Bielke, hvilket gods man derföre år 1641 tillbytte sig mot Örbyhus. Detta sednare slott låg inom den då bortrymda enkedrottning Maria Eleonoras lifgeding, hvilket af ständerna just då blifvit från enkedrottningen indraget och liksom andra delar af riket öfverlemnadt uti regeringens våld. Gyllenhielm trodde måhända, att lifgedingets förminskande vore det oaktadt olagligt, eller ock fruktade han, det Kristina möjligtvis kunde vid myndiga år taga moderns parti och hämnas. Allt nog, ehuru både Skytte och Gyllenhielm utan motsägelse öfvervarit beslutet om bytet, vägrade dock den sednare att skrifva under och lät Klas Fleming, som amiral, göra det i sitt, riksamiralens, ställe 1). Tillika lärer han hafva skickat till rådet ett bref, som innehöll åtskilligt emot kronogodsens försäljning, och, som det tyckes, den förebråelsen, att nämnde åtgerd skett till enskild nytta. Regeringen ansåg detta Gyllenhielms företag kunna i framtiden leda till allehanda betänkligheter. Man beslöt derföre, att bytesbrefvet icke skulle utfärdas förr, än det blifvit af Gyllenhielm underskrifvet; samt ytterligare, att emedan Gyllenhielm och Johan Skytte tillsammans syntes ogilla försäljningen, skulle de medelst serskildt bref inkallas i rådet för att: 1:o »höra regeringens skäl för för»säljningsbeslutet; 2:o vederlägga dessa skäl, om de kun»de; 3:o uppmanas, att föreslå andra medel till statens »vidmagthållande.»

1) Riksark. Rådsprot. d. 15 Jan., 8 Maj 1639, d. 16 Mars, d. 15 Apr, 16 Apr. 1641.

Skytte och Gyllenhielm kommo och de märkvärdiga sammanträdena höllos den 4, 5 och 13 Maj, hemma hos Axel Oxenstierna, hvilken af illamående var hindrad från att uppgå i rådkammaren. Protokollerna, de finnas blott i utkast, äro genom täta afbrott ofullständiga. Vi meddela, hvad derur kunnat utletas. Frågan om bytesbrefvet och Gyllenhielms underskrift förekom. Gyllenhielm påstod, »att, emedan Klas Fleming var närvarande, då by»tet beslutades, kunde också han skrifva under.» Jakob De la Gardie sade: »enhvar blifver i rådet uppmanad att »säga sin mening om det, som derstädes skall afgöras. »När derföre beslutet är en gång fattadt, bör man ej en»skildt utom rådet tala deremot. Vi tycka, det vore »bättre, om bror i dess ställe försvarade sina ämbetsbrö»der.» Gyllenhielm bad dem »hafva med honom tålamod; »hans glas vore snart förrunnet; han ville gerna lefva »med alla i broderlig vänskap; men nödgades beklaga sig »öfver medbröderna i amiralitetet.» Klas Fleming och Erik Ryning, båda i amiralitetet, mente deremot, »att Gyllen»hielm, i några ämbetsskrifvelser gripit dem otillbörligen »an.» Gyllenhielm svarade: »Jag vill säga nu, som jag »sade, då jag kom från Liffland och salig konungen på»stod, att jag för mitt uppförande der bort mista hufvu»det; men sedan jag fick förklara mig........1). Axel Oxenstierna sade: »Vi se väl, hvad bror menar med detta. »Men bror har gjort i amiralitetet likasom i rådet. Bror »hade i dess ställe bort här i rådet uppstiga och säga »sina skäl emot beslutet, så hade vi antingen måst ve»derlägga eller erkänna dem. Men nu, när bror kommit »ned ur rådet, då griper han bytesbrefvet an.» Gyllenhielm sade: »Först jag hörde förslaget, yttrade jag, att »Örbyhus låg för nära Uppsala och hörde till lifgedinget. »Detta hade likväl icke hindrat mig från att skrifva un»der, men i villen med våld tvinga mig dertill.» Rådet nekade till denna beskyllning. Gyllenhielm sade, »det

1) Protokollet ofullständigt.

»han vid frågan om bytet hade i fönstret sagt sin mening åt Klas Fleming.» Oxenstierna svarade: »Det hade du bort säga här vid rådsbordet och icke i fönstret.» — Dagen derpå förekom målet ånyo. »Man frågade, om Gyllenhielm ännu vägrade underskrifva bytesbrefvet.» Han svarade: »Jag gillar det visserligen, men efter jag ej känner förhållandet närmare, synes mig herr Klas Fleming »bättre passande att skrifva under.» De la Gardie sade: »Men när nu riksamiralen är sjelf närvarande, så är det »enligt regeringsformen, att han såsom riksförmyndare och »ordförande i sitt kollegium sjelf skrifver under, så framt »han gillar saken.» Oxenstierna tillade: »När du gillar »beslutet, och gillar, att Klas Fleming skrifver under, så »när det ju af ingen nytta, att du sjelf undandrager dig. »Men jag ser nog, hvarthän det syftar. Du och herr Johan Skytte hafva alltid mildare än de andra!.......» 1) Gyllenhielm svarade: »Jag hafver icke så mycket haft afseende på enkedrottningen.....» De la Gardie sade: »Jag fruktar vi få sådana tider, som under konung Karl.» Gyllenhielm afbröt: »Jag beder, att i skonen konung »Karls åminnelse.» De la Gardie svarade: »Du vet nog, »att jag icke tadlar konungen sjelf utan de skälmarna »Nils Chesnecopherus och Erik Tegel, öfver hvilka också »både salig konung Gustaf Adolf och hans mor ofta beklagade sig.» Slutet på hela öfverläggningen blef, att bytet gick i verkställighet, och efter all anledning tyckes det, som Gyllenhielm måste underskrifva beslutet derom.

I afseende på godsäljandet uppmanade De la Gardie »hvar och en, som ej vore nöjd dermed, att sina skäl »nu anföra; men att, sedan beslutet vore fattadt, ej vidare tala deremot.» — Oxenstierna sade: »Det är ej »godt att sitta här, och på ena sidan hafva att göra med

1) Protokollet ofullständigt; men beskyllningen tyckes hafva varit, att Gyllenhielm och Skytten försvarat enkedrottningen, kanske för att dermed ställa sig in hos dottern Kristina, till den tid, då denna sednare skulle blifva myndig.

»ständerna, och på andra sidan med kamrater, som vilja »lefva efter sitt godtycke. Men, om i ansen något fel »vara begånget, så anmäler det nu och låtom oss taga »fram regeringsformen och derefter döma oss emellan.» Gyllenhielm svarade: »Låtom oss ej spilla tiden med så»dant. Det jag sist sade, var ej så ment, som jag sade »det.» Oxenstierna invände: »Dina yttranden hafva gifvit »oss full anledning att öfverlägga härom. Vi önskade »oss häldre enighetens anda, att först uppriktigt öfverlägga »och sedan enskildt försvara, hvad gemensamt blifvit be»slutadt.» Gyllenhielm sade: »Det är ju också ingen, som »talar deremot.» Oxenstierna svarade: »Det är sagdt, att »vi gifva gods åt oförtjenta; det kan visserligen hända, »men har då skett ovetande. Man talar om, att försälj»ningen är emot regeringsformen. Men man tänker ej på, »huru högsta nöden drifvit oss dertill. Vi måste sitta här »och hafva allt besväret, dertill hatet af alla dem, som »vi omöjligen kunna göra till viljes; slutligen oron öfver, »att hafva gjort mot regeringsformen. Betänker då, huru »man skall blifva till mods! Men, emedan vi nu återigen »om samma sak öfverlägga, så ber jag bror föreslå några »andra medel, om bror sådana vet. Vi skola dem hjer»tans gerna antaga.» Gyllenhielm kunde inga sådana uppgifva. De la Gardie anmärkte: »att också herr Johan »Skytte varit med i saken.» Skytten förklarade: »att »han bifallit, hvad nu sist vore om köpegodsen beslutadt, »men han gjorde en anmärkning mot uppställningen i »brefvet derom.» Oxenstierna »erkände anmärkningens »riktighet. Felet kom af rikskanslerens då varande sjuk»dom och skrifvarens ovana.» — Johan Skytte hade för öfrigt »anmärkt två omständigheter; den ena, att lös»ningsdagen var för kort . . . . . 1).

Dagen derpå, den 5 Maj, upplästes till granskning och förnyande regeringens 1638 fattade beslut om gods-

1) Protokollet afbrutet, så att den andra anmärkningen ej finnes införd.

försäljningen. Protokollet nämner icke, att någon enda talat deremot. Sedermera användes några dagar till att uppsätta det nya beslutet. Den 13 Maj framställde Oxenstierna utkastet dertill i hela rådets närvaro, och uppmanade en hvar att dervid göra de anmärkningar, som syntes behöfliga. Ingen anmärkning finns i protokollet. Förslaget innehöll, »att, ehuru Frankrike förnyat sitt förbund och lofvat ökade underhållspenningar, så var dock »riket serdeles genom herr Banérs återtåg utur Pfaltz och »härens derefter lidna förluster i behof af mycken hjelp. »Till dess anskaffande finnes nu liksom 1638 intet annat »medel än godsförsäljning. Rådet och regeringen hade dock »mycket betänkande vid denna utväg; ty den minskade »de årliga inkomster, hvaraf kronan hittills blifvit under»hållen; den syntes stridande mot regeringsformen; slut»ligen skulle den också ådraga deras personer ett svårt »eftertal. Om verket kunnat på annat sätt uppehållas, »hade regeringen ingalunda velat tillgripa denna nödhjelp. »Men nu kan intet annat medel upptänkas. Dessutom be»finnes, att godsförsäljning i rikets yttersta nöd är icke »förbuden; att den ej heller är så förstörande, då re»genten vid myndiga år kan lösa godsen tillbaka; och »som de också förblifva oinlösta och således frälsehemman »för alltid, så hoppas dock regeringen, att landets odling, »bergsbruk, handel och tullar skola deraf så stiga, att »kronan icke kommer att lida någon förlust på sina in»komster. Äfven kan genom godsförsäljningen koppar»kompagniets stora och växande fordran blifva betald och »kronans kredit sålunda vidmagthållen. Alltså hafva vi »beslutat, att på samma sätt och vilkor som år 1638 »sälja kronohemman och räntor af skattehemman, denna »gången för en summa af 400,000 riksdaler.

»Det är i regeringsformen förbjudet, att under ko»nungens omyndiga år afyttra kronogods och upphöja till »adeligt stånd. Men salig konungen hade redan i sin lifs»tid gifvit om sådant flera löften, hvilka förmyndarerege»ringen ansåg sig förbunden uppfylla. Äfven hafva mån-

»ga under de sedermera förflutna åren gjort och kunna »framdeles komma att göra fäderneslandet stora tjenster. »Dessa har man ej kunnat lemna ohulpna; emedan ingen »regering kan äga bestånd utan straff och belöningar. Att »gifva dem penningar, har varit omöjligt; att uppskjuta »deras belöning till drottningens myndiga år, skulle också »väckt missnöje och likgiltighet i tjensten. Alltså har re»geringen beslutat, att åt sådana välförtjenta personer ut»dela stundom gods, stundom adelskap, men båda delarna »sparsammeligen och med noggrann urskilning. Till detta »beslut har regeringen funnit sig nödsakad, ehuru den »vet, att mången antingen nu af partiskhet, eller fram»deles af okunnighet om närvarande förhållanden och nöd, »skola det tadla. Men vi uti regeringen och rådet hafva »efter flitig öfverläggning och noggrannt behjertande af »vår trohetsed mot hennes majestät och fäderneslandet fat»tat förenämnde beslut och vilja dem nu och i framtiden »alla tillsammans och hvar för sig försvara, såsom det eg»nar hennes majestäts och rikets trogna råd, goda foster»landsvänner samt ärliga och uppriktiga kamrater. Ingen »skall hemligen eller uppenbarligen med ord eller gerning »undandraga sig ansvaret för dessa beslut, än mindre de»samma tadla. Men under sjelfva öfverläggningarna så »väl nu, som framdeles skall hvar och en öppenhjertigt »men utan förbittring säga sin mening och sålunda på »en gång främja fäderneslandets bästa, samt visa sina »kamrater en medbroderlig tillgifvenhet. Till yttermera »visso hafva de goda herrar af regeringen och rådet detta »beslut med egna händer underskrifvit.» — Beslutet är undertecknadt af de fem riksförmyndarne, samt af femton rådsherrar; deribland också af Gyllenhielm och af Johan Skytte. Dessa tvänne hade förut ogillat regeringens ofvannämnde åtgerder. Det synes tydligen, att Oxenstiernska partiet gått dem på lifvet och tvingat dem att antingen föreslå andra medel eller ock gilla de redan vidtagna. Andra samtida bref förmäla, att mellan Skytten och Oxenstierna var under dessa dagar uti rådet en häf-

tig strid om godsförsäljningen; och, att Skytten slutligen till någon af sina bekanta yttrat, det han ej mägtade stå rikskansleren emot. Han och Gyllenhielm måste nu, som bemäldt är, underteckna ofvannämnda skrifvelse och således för samtid och efterverld öppet stadfästa och gilla ofvannämnda regeringsåtgerder.

Under alla de öfverläggningar, som år 1641 om godsförsäljningen förehades, var Per Brahe närvarande; men finnes märkvärdigt nog icke på någondera sidan hafva deltagit i striden.

Rådet ämnade först meddela den nu fjortonåriga drottningen sitt tagna beslut, innan det underskrefs. Oxenstiernas invände, att en sådan åtgerd vore ovanlig och kunde störa den läkarevård, som drottningen just nu för en sjukdoms skull genomgick. — Utan drottningens hörande vardt brefvet underskrifvet.

Den beslutade försäljningen blef verkställd. Det var med de sålunda erhållna medlen, som regeringen år 1641 utrustade Torstenson och dess här och förberedde den lysande raden af fälttågen 1642 till 1645.

Förmyndareregeringen sålde under sin förvaltningstid och till frälsefrihet kronogods och räntor af skattehemman, till ungefär 2,400 mantal, med en årlig ränta af 67,149 och för en köpeskilling af 1,492,201 allt d. s. m. 1).

Vid ofvannämnde godsförsäljningar skedde många missbruk. Det förnämsta var, att beräkningarna på gårdarnas så vissa som ovissa räntor blefvo stundom alltför lågt nedsatta för att derigenom också nedsätta köpeskillingen. Genom detta ämbets- och de köpande adelsmännens gemensamma bedrägeri förlorade kronan betydliga summor.

Också vid behandlingen af de sålda godsen föröfvades mycken orättvisa. Mången adelsman, som köpt räntan af ett skattehemman, ville äfven truga sig till äganderätten deraf. För att till dess afstående tvinga förre in-

1) Enligt de beräkningar vi följt i 17:de delen. Andra och afvikande läsas i 10:de delen, andra uppl., ss. 166, 167.

nehafvaren brukades stundom också olofliga medel. Genom slägt- och vänskapsförbindelser ställde adelsmannen vid utskrifningar så till, att den bonde, som vägrat sälja sin skattebörd, blef till krigstjenst uttagen. Då detta ej kunde ske, blef bonden genom nya pålagor och besvär tryckt och plågad, tills han sålde sin jord. Klagomål öfver detta missbruk framställdes redan under Gustaf Adolfs tid vid riksdagen 1627, likaså 1643; men, när bönderna på anfordran icke kunde uppgifva något visst fall, utfärdade regeringen begge gångerna endast allmänna förbud mot det öfverklagade missbruket. År 1644 förde bönderna samma klagan och angåfvo denna gången Thure Oxenstierna, tvänne Falkenbergar och Otto Sperling såsom skyldiga till sådana brott. Vi hafva icke funnit antecknadt om någon ransakning eller något straff i följe häraf, men väl, att missbruket fortfor. Ämbetsmännen voro dels adelns slägtingar, dels af adeln beroende och de mägtiga förbrytarna lemnades ofta ostraffade.

En olägenhet vid godsförsäljningen var, att kronobonden, som förut ofta far efter son setat på gården och haft visserligen icke i lag, men dock i häfd en slags ärftelig åborätt, blef nu beroende af den nya frälseägaren och kunde efter dess godtycke uppsägas och blef också derföre ofta uppsagd. Allmogen klagade; men regeringen svarade, att kronobonden icke förut under kronan ägt ärftelig besittning på jorden, kunde således ej heller under sin nu varande adeliga ägare göra anspråk på någon sådan.

En annan olägenhet för kronobonden var, att han förlorade sin förut innehafda rättighet att kunna köpa sig till skatte. Man klagade deröfver. Det hjelpte ej.

Det var ej heller utan, att kronobönderna i vissa hänseenden och kanske ofta vunno på bytet. Förut blefvo deras gårdar lemnade till aflöning än åt den ena, än åt den andra ämbetsmannen. Denne, som visste, att han icke länge skulle innehafva hemmanet, skyndade derföre att af detsamma draga all möjlig fördel, hvarvid både bonden

och gården utsöges. Den nya frälseägaren deremot, som skulle lemna hemmanet till arf åt sina barn, var angelägnare om att bättre vårda både jorden och brukaren. Sedan de förra kronobönderna kommo under frälset, finge de också åtnjuta flere dess fördelar, t. ex. half utskrifning, half gerd m. m. mot den tiden, de voro under kronan och erlade lika mycket som skattebönder. — Adeln fordrade och fick sig tillerkända några häremot svarande fördelar af den fordna kronobonden.

Kronan led genom godsförsäljningen åtskilliga andra förluster. Antalet af soldater aftog, ty på de nya frälsehemmanen utskrefvos blott hälften mot förut, då de voro krono eller skatte. En sådan förminskning gällde ock i afseende på åtskilliga andra utlagor. Statens af kronohemmanen påräknade inkomster, hvilka voro just de säkraste, och tillika de för landet minst betungande, hotades med fullkomlig förskingring. I deras ställe skulle kronan erhålla skadeersättning uti ökade tullar och bevillningar, hvilka dock, såsom beroende af riksdagarna, gjorde styrelsen långt mindre sjelfständig än förut. »Vi »få hädanefter,» klagade motpartiet, »en konung, icke som »förr öfver Sverges jord, utan en konung öfver Sverges »tullar och acciser.»

Den åt adeln förbehållna uteslutande rättigheten att köpa kronogods och skatteräntor, kunde i framtiden leda derhän, att all Sverges jord skulle stanna i adelns hand; ofrälse ståndspersoner derigenom inskränkas till handel, slöjder eller ämbetsmannabanan; och krono- och skattebönder slutligen alldeles försvinna. Sedan bonden sålunda ej mer ägde någon jord, kunde man snart taga andra steget och utestänga honom från riksdagarna.

Af dessa anledningar väckte godsförsäljningen ett häftigt missnöje, serdeles bland allmogen. Under riksdagarna 1643 och 1644 uttalades det öppet; i synnerhet under den sistnämnde. Bönderna begärde: »att, innan »drottning Kristina anträdde regeringen, räfst måtte an»ställas med de bortsålda eller bortgifna godsen.» Rege-

ringen varnade dem för »spyflugor, som stifta ondt mellan stånden.» Men bönderna vidhöllo sina påståenden. De föreslogo att vid nämnde räfst göra undantag för de af rådsherrarna köpta eller erhållna godsen; ett försök att genom denna eftergift vinna rådets bifall. De fordrade ytterligare, att kronans återlösningsrätt skulle förlänges på obestämd tid, och tills det blef kronan lägligt. De blefvo uppkallade i rådet, der Oxenstierna »föreställde, »huru de med sådana förslag angripa drottningens höghet »och kasta riket omkull. Han varnade dem för ostadig»het, samt för misstroende till sina förmän.» En af Oxenstiernas motparti berättar, det rikskansleren härvid så förifrat sig, att Per Brahe fann för godt erinra honom, »det »bönderna såsom riksstånd ägde dock rättighet att på en »riksdag fritt utsäga sin mening.» Huru ock härmed sig förhöll, så blef böndernas ansökning fruktlös.

Sednare tider, utan fullständig kännedom af ämnet, hafva bittert tadlat den omständigheten, att endast adel fick deltaga i nämnde kronogodsköp; och denna förebråelse har synts ganska rättvis. Märkvärdigt är dock, att samma undantagsvillkor aldrig blef serdeles öfverklagadt, hvarken då, ej heller under Karl den elftes reduktionstid, då man eljest var angelägen om att mot Kristinas förmyndare göra så många och svåra anmärkningar som möjligt. Saken har dock sin förklaring. 1:o De nu ifrågavarande godsen såldes under frälsefrihet och skulle således blifva frälsehemman; men till sådana kunde enligt lag och häfd ingen annan än adelsman vara ägare. Detta villkor, fast en och annan gång af Gustaf Adolf öfverträdt, var fördenskull i sig sjelf lagligt, och blef ej heller då för tiden öfverklagadt. 2:o Härtill bidrog en annan omständighet, nemligen att äfven ofrälsemän fingo mot en ojemförligt lägre köpeskilling tillhandla sig kronohemman, men på de villkor, som öfverensstämde med då gällande lag, d. v. s. till förvandlade skattehemman. Ganska många gods blefvo af riksförmyndarne genom dylika skatteköp försålda, fast vi icke känna antalet.

Af alla handlingar visar sig tydligt, att det var Axel Oxenstierna, som både upptänkte och genomdref godsförsäljningen. Att rikets nöd dertill förnämligast bidragit, är ostridigt. Men Oxenstierna kunde ej vara blind för de öfriga följderna af detta steg. Konungamagten måste nödvändigt försvagas, då i stället för den säkra af inga ständer beroende inkomsten från många tusende kronohemman alla utgifter hädanefter skulle bestridas genom tullar och ständernas bevillningar. Detta synes hafva legat i Oxenstiernas plan och hänga tillsammans med hans kända republikanska tänkesätt. — I hänseende till kronans vinst eller förlust på inkomster, tyckes han hafva varit fullt och fast öfvertygad derom, att kronogodsens förvaltning af staten medförde så många förluster och gaf så ringa behållning, att denna sednare skulle mer än gäldgöras af den tillökning i tull och personliga utlagor, som väntades genom egendomarnes i enskild hand mångdubbelt uppdrifna afkastning. Han följde härvid samma skäl, som uti vår tid ledt preussiska regeringen till försäljandet af dess kronohemman. — I afseende deremot på allmogen skulle man kunna frestas att tro, det Oxenstierna, genom krono- och skatteböndernas förvandlande till frälse, ämnat småningom betaga bonden dess frihet. Men, en sådan misstanka blifver i högsta grad osannolik och orättvis, då man besinnar, att godsförsäljningen genomdrefs af De la Gardie, Klas Fleming och bröderna Oxenstierna; af just samma personer, som vid så många andra tillfällen mot adelns anspråk försvarade ofrälseständen. En annan och sannolikare gissning är, »att Oxenstierna tänkt sig bondeståndet i Sverge, såsom i England, Frankrike och flerestädes, bestående af fria, icke jordägare, utan förpaktare, dock med bibehållandet af deras gamla svenska riksdagsrätt.» — I början var Oxenstierna mycket ifrig för godssäljandet och önskade dess stadfästelse, men sedermera tyckes nitet hafva svalnat; och när riksförmyndarne nedlade sin förvaltning och för densamma afgåfvo redogörelse, försäkrade de drottningen, att hon med lätthet skulle

kunna utsträcka lösningstiden till två eller tre år längre än i första beslutet stadgadt var.

Detta godssäljande jemte ofvannämnde dess missbruk hade visserligen medfört mycken skada, ännu dock ingen oersättlig. Riksförmyndarne hade i sitt afsked tillstyrkt förlängd lösningstid. Genom regeringsformen hade också Kristina en af deras föregående beslut helt och hållet oafhängig rätt att när som helst lösa tillbaka de sålda godsen. Köpeskillingen för dessa utgjorde vid pass en million riksdaler. Vid westfaliska freden fick drottning Kristina fem millioner riksdaler. Vid pass ena hälften deraf blef dels efterskänkt, dels bortslösad i gåfvor åt gunstlingar, lärda och utländingar. Denna hälft hade varit nära tillräcklig att både återlösa de sålda godsen och betala alla rikets 1644 varande skulder.

TJUGUSJUNDE KAPITLET.

MISSNÖJEN UNDER FÖRMYNDAREREGERINGEN.

Redan under Gustaf Adolfs styrelse hade uti många landsorter herrskat missnöjen, hvilka flere gånger utbrusto i uppror, serdeles i Dalarna och Småland. Denna gäsning i sinnena fortfor också under förmyndaretiden. Anledningarna voro flera. Först de betydligt ökade skatterna, hvilka ofta tryckte tungt, och om de också genom inre fred, genom ökad handel och rörelse lättare kunde bäras, likväl voro nya och derföre väckte ovilja; också genom sättet för uppbörden. För boskapsskattens rigtiga bestämmande skulle presten räkna och uppgifva antalet af kreatur hos hvarje sockenbo, ett göromål, som väckte ståndets riksdagsklagan och böndernas högljudda missnöje. Landtmännen dref förut obehindrad sin småstadshandel; nu skulle

han vid tullportarna uppehållas och erlägga afgifter. Egennytta och bedrägerier hos uppbördsmännen serdeles vid tullarna ökade oviljan. — Å andra sidan härledde sig också missnöjet från folkets ovana vid och ovilja för den mera bestämda och lagbundna ordning, som tiden fordrade och regeringen genom sina många nya stadganden infört. Allmogen hade bedrifvit mycket underslef så väl vid utskrifningar som gerder, hvarigenom kronan gjort stora förluster. Då nu förmyndareregeringen med ökad noggrannhet i förvaltningen började efterforska och utrota dessa missbruk, ökades förbittringen.

Redan 1635 var mycken oro uti Bergslagen och Dalarna. Regeringen ditskickade Gyllenhielm, såsom af gammalt känd i orten. Men denna gången aktade bönderna honom föga 1). Vid hans återkomst yttrade Åke Tott med mycket sjelfförtroende: »Om jag hade kommit »dit upp, skulle kopparbjessarna icke blifvit så stormodi»ga.» — »Ja,» svarade Gyllenhielm, »om du haft med »dig allt rytteriet, som du förde derute i Tyskland och »Preussen; men ensam, som du nu är, så skulle nog »kopparbjessarna dragit styf fingerkrok med dig, min gub»be!» — Upproret blef emellertid snart stilladt. År 1636 var något oväsende vid tullarna i Norrköping. Året derpå började en roslagsbonde vid namn Olof Andersson ett upplopp, hvartill Otto Sperlings hårda förfarande tjente till förevändning, kanske också till en del var orsak. Bonden blef tagen, lifdömd, men hållen i långvarigt fängelse 2).

År 1638 och det följande utbrusto på flere ställen inom riket hotande oroligheter. Anledningen var, först, att regeringen i följe af riksdagsbeslutet började anställa noggranna undersökningar om de betydliga underslef, som nästan öfverallt skedde med boskapspenningar, samt med qvarn och lilla tullen; och hvarigenom, enligt ständernas egna ord, »dessa punkter äro kronans inkomster till nam-

1) Riksark. Rådsprot. den 21 Okt. och 21 Nov. 1635.
2) S. st. d. 26 Okt. 1636, d. 20 Juni 1637.

»net, men icke till gagnet.» Andra orsaken var den vid samma riksdag beviljade förhöjning på skatterna. Tredje orsaken, att till vinnande af bättre ordning vid tullarna bestämdes en viss taxa, enligt hvilken hvar 32 penning skulle erläggas. Samteliga riksdagsmännen lofvade »att »icke blott för sina egna personer godvilligt betala kro»nan, hvad sålunda utlofvadt blifvit, utan ock att med »ord och förmaningar dertill hålla sina hemmavarande med»bröder.» Men antingen nu de hemkomna riksdagsmännernas ord föga aktades, eller ock, att de sjelfva klagade i stället för att uppmana till tålamod; allt nog, ett allmänt missnöje förspordes. Härtill kom, att den ofvannämnde tulltaxan blef genom någon försummelse icke från predikstolarna uppläst, hvarföre många voro om den samma alldeles okunniga. Upprorsstiftarne låtsade vara det och begagnade försummelsen som välkommen anledning till klagomål och oro.

Första bullret uppstod vid midsommarstiden på Elfkarleby marknad. En mjölnare vägrade betala den föreskrifna tullen, samt började med tillhjelp af några andra missnöjda ett upplopp. Han blef genast tillfångatagen, lifdömd och i Uppsala afrättad.

Tullarna i Nerike, Wermland, Dal- och Westergötland hade blifvit ställda under en Petter Flygge, mot hvars förvaltning åtskilliga klagomål gjordes. Det sades, att han stundom med obillighet bemött folket; hvarigenom också missnöjet bröt härstädes häftigast ut. Vid Hofva tillkom den enskilda anledningen, att stället för marknaden blifvit flyttadt till förra afrättsplatsen. När bönderna vid Korsmessomarknad kommo dit och funno för sig bommar och tullhus, vid hvilka afgifter fordrades, utbrast upproret. Bommar och tullhus nedrefvos, kastades tillhopa i bål och brändes; tullnärerna efterjagades och kunde blott genom flykten rädda sina lif. Bönderna anfördes af en afskedad westgötaryttare vid namn Olof Larsson, samt af några finnar. Olof Larsson begaf sig sedan förbi Askersund och begynte i Hammar socken uppresa allmogen

samt försäkrade, att alla westgötar hade gripit till vapen och ämnade komma efter. Men sockenpresten lyckades att fängsla honom och en annan af upprorsstiftarne. Regeringen nedsände några af rådet och lät på samma gång Lars Kagg under sken af mönstring sammankalla en hop rytteri uti Skara. Upproret afstannade. De två hufvudmännen lades på stegel och hjul; de andra benådades 1).

Hofva-upproret smittade. Den 21 September, då Mattsmesso-marknad hölls vid köpingen Bro, der sedermera Kristinehamn anlades, uppkom ett oväsende af samma art. En hop af Ludvig De Geers arbetare vid Kroppa bruk, jemnte några ostyriga bondedrängar, ledda af en förlupen polack, angrepo tullar och tullnärer, oaktadt flere af den äldre och förståndiga allmogen afrådde. Tullhus och bommar nedrefves och tullnärerna flydde. Gabriel Gustafsson Oxenstierna nedskickades att på stället ransaka derom. De oroliga sökte reta bönderna genom rykten, att Oxenstierna från Stockholm medförde en hop bödlar för att hänga och stegla alla dem, som deltagit i oväsendet. Saken aflopp dock skonsamt nog. De äldre bönderna infunno sig och begärde nåd. Prosten öfver Fryksdalen i Wermland, den bekante Camenius, dels ursäktade deras oförstånd, dels fällde förböner. De erhöllo tillgift eller lätta straff. Men knappt hade Oxenstierna återvändt till Stockholm, förr än en fjerdingsman från Karlskoga utfärdade budkaflar till allmogens sammankallande, som det synes icke utan stöd af presterskapet. Mannen blef genast gripen och upproret förekommet. Regeringen, retad af den förnyade olydnaden, beslöt att strängeligen straffa fjerdingsmannen. Men vid närmare undersökning befanns denne vara en i hög grad enfaldig och inskränkt karl; endast ett verktyg i händerna på listigare ledare, hvilka ej kunde åtkommas. Äfven Petter Flygge sjelf

1) Riksark. Rådsprot. den 3 Juli, 5 Sept., 17 Okt. 10 och 19 Nov. 1638. — Palmsk. 4:o. N:o XXXVII. p. 187.

fällde hos regeringen förböner för den förvillade. Man beslöt derföre näpsa och släppa honom; och saken stannade af 1).

Wermland, i sig sjelft aflägset och nyss uppodladt, hade mindre än de gamla landskapen hunnit vänja sig vid ordning och laglydnad, häldst det hitintills haft inom sina gränsor hvarken landshöfdinge eller biskop, hvilka med öfvervägande anseende kunnat hålla å ena sidan ämbetsmännen, å den andra folket i ordning. Missbruken derstädes voro också större än på de flesta andra ställen. Prester, länsmän och bönder i samråd med hvarandra gjorde kronan det gröfsta underslef, så att ofta hela byar uteslötos ur längderna, och kronan mistade deraf både soldater och skatter. När nu ransakningar om sådant anställdes och tillika den nya tulltaxan blef påbjuden, uppstod ett högljudt missnöje. Från predikstolarna förkunnade presterna Guds vrede och straff öfver land och regering för de nya tullarnas skull. Ingen sådan afgift blef i Karlstad uppburen; magistraten ursäktade sig med fruktan, att ett försök dertill skulle tvinga dem att rymma landet. Det synes, som Gabriel Oxenstierna äfven besökt nämnde stad och dämpat de der utbrustna oroligheterna 2).

Också Dalsland visade samma sinnesstämning 3). De andra landskapen tycktes ej heller vara att lita på, och vid riksdagen vankades namnlösa smädeskrifter.

Regeringen blef öfver dessa förhållanden bekymrad, men ej modlös. Hufvudmännen för de svåraste företagen blefvo till lifvet straffade för att bereda lydnad och varnagel. Men derjemnte togos mildrande steg. Landshöfdin-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 2 Okt., d. 19 Nov. 1638, d. 26 Febr., d. 1, 5, 7, 8 Mars; 31 Juli 1639. — Diverse Hist. Handl. — P. Flygges böneskrift d. 11 Mars 1639.
2) S. st. d. 3 Okt. 1638 och 17 Jan. 1639.
3) S. st. d. 5 Sept. 1638.

garna fingo befallning att vid skatteransakningarna gå med något öfverseende till väga, för att ej uppreta den oförståndiga allmogen. Presterna påmintes att undervisa folket om dess skyldigheter mot öfverheten samt tillse, att barnen uppfostrades i gudsfruktan till landets framtida trygghet och förkofran. Man sökte också göra för allmogen begripligt, att bland alla slags beskattningar var den öfverklagade tullen just den, som jemnförelsevis minst betungade bonden; och att deremot adel och ståndspersoner med stor förtäring och stor försäljning måste i densamma erlägga vida högre afgifter. Axel Oxenstierna förmanade i allmänhet både prester och andra ämbetsmän, »att arbeta på enighet och lydnad hos folket. De borde »besinna och af Tysklands exempel se, att den, som ej »vill skatta till sin naturliga öfverhet, blifver sedan tvun»gen att skatta till en utländsk. Men om ämbetsmännen »undandraga sig och skjuta allt på regeringen, så blifver »först denna och sedan hela fäderneslandet förhatligt.» För att genom personlig närvaro gifva dessa föreställningar så mycket mera kraft beslöts, att flera af rådets medlemmar skulle göra en resa genom riket och dervid mundteligen föreställa så väl ämbetsmänen som folket, hvad dess frid tillhörde. En sådan resa skedde om våren 1639. Hela rådet följdes åt till Strengnäs, der pfaltsgrefvinnan Katrinas begrafning firades, och derifrån till Örebro. Här delade de sig. Gabriel Bengtson Oxenstierna for åt Karlstad, Axel Oxenstierna till Göteborg, Gyllenhielm till Småland och Gabriel Gustafsson Oxenstierna till Östergötland. Sedan möttes de i Jönköping och följdes tillbaka till Stockholm. Frampå sommaren besöktes i samma afsigt Westmanland 1).

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Okt. 1638, d. 14, 17 och 29 Jan., d. 6, 19, 20, 26 Febr.; 25 Apr., 18 Juli 1639. — Acta Salviana. T. IV. N. Tungel till Salvius den 20 Okt. 1638, d. 2 Mars 1639.

Efter denna resa lugnades landet. Någon oro förspordes väl 1640 i Mönsterås och en betydligare 1643 i Norrköping 1); men båda stillades snart och lätt. Segrarna från Tyskland qväfde många klagomål. De missnöjda ville också invänta de förändringar, som den snart myndiga drottningens tillträde till regeringen skulle medföra.

1) Riksark. Rådsprot. Nov. 1640.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

NIONDE DELEN.

DROTTNING KRISTINA.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

ANDRA UPPLAGAN.

STOCKHOLM,
L. J. HJERTA, 1849.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1849.

FÖRORD.

Utom de förra signaturerna för samlingar af handskrifter förekommer här en ny, nemligen *De la Gard.* Dermed betecknas De la Gardiska samlingen på Löberöd, hvars nuvarande ägare med sitt kända nit för fäderneslandets historia haft den utmärkta godheten att tillåta författaren hemlåna flere för den ifrågavarande tidens historia vigtiga handlingar.

INNEHÅLL.

Hos alla solida Bokhandlare i Sverge och Finland försäljas följande arbeten.

(Priserna äro i Banco.)

Adam, A. Romerska antiqviteter, eller de gamla Romarnes bruk, seder och lagar, öfversättning i två delar, med fyra lithografierade plancher och många trädsnitt. 4: 40.

Afzelius, F. G. Rätts- och statsfilosofiens historia, förra delen. 2: 16.

Barfod, J. C. Märkvärdigheter rörande Sverges förhållanden 1788—1794, utgifna efter författarens handskrift. 1: 32.

» Märkvärdigheter rörande Skånska adeln, utgifna efter författarens handskrift. 4 rdr.

Bonapartiana, eller en samling anekdoter och karaktersdrag af Napoleon Bonaparte. 1 rdr.

Brinck, C. O. Historisk öfversigt af fängelsesystemerna samt svenska lagstiftningen rörande fängelserna, med två plancher. 1: 32.

Crusenstolpe, M. J. Portfölj, 2 delar. 3 rdr.

» Skildringar ur det inre af dagens historia: De närvarande, 2:dra upplagan, öfversedd och betydligen tillökt. 2: 24.

» Skildringar ur det inre af dagens historia: De frånvarande, 3:dje upplagan, öfversedd och betydligen tillökt. 1: 24.

» 1720, 1772, 1809; andra upplagan, öfversedd och tillökt. 2: 8.

» Historisk tafla af Konung Gustaf IV Adolfs första lefnadsår. 2: 40.

» Ställningar och förhållanden behandlade i bref, första, andra och tredje brefven à 24 sk. 1: 24.

Ekelund, J. Krönika för året 1839, historiskt försök. 2: 32.

» Anteckningar i fäderneslandets häfder, för unga och gamla, isynnerhet bland allmogen; med teckningar af alla Wasaregenternas bröstbilder. 24 sk.

Elis Schröderheim; bidrag till hans biografi utur autentika källor; supplement till biografiskt lexikon, 14:de delen. 16 sk.

Fessler, J. A. Aristides och Themistocles, öfversättning af Joh. Åström, Theol. Doktor m. m. i 2:ne delar. 3 rdr.

Fortmann, H. Galleri af de märkvärdigaste händelser i verldshistorien, ifrån kristna tidräkningens början; för läsare af alla stånd; öfversättning i 3 delar. 6: 24.

Fryxell, And. Handlingar, rörande Sverges historia, ur utrikes arkiver samlade, 4 delar. 9: 28.

Geijer, E. G. Svar till professor Fryxell. 32 sk.

Geijer, E. G. **Också ett ord öfver tidens religiösa fråga. 32 sk.**
Guldbrand, G. **Norden i forntiden. 1: 24.**
Handlingar, rörande Sverges äldre, nyare och nyaste historia samt historiska personer; utgifne af ett sällskap; nio delar; priset nedsatt till mindre än hälften af det ursprungliga, eller 24 sk. pr del, tillsammans 4: 24.
Harro Harring. **Memoirer öfver Polen under ryska väldet, efter ett tvåårigt vistande i Warschau; 2 delar. 2: 16.**
Held och Corvin. **Illustrerad Werldshistoria, första delen: Gamla historien, i femton häften 5 rdr, i välskt band 6 rdr; andra delen: Medeltidens historia, i sjutton häften 5: 32, i välskt band 6: 16. — Af tredje delen, innefattande Nyare historien, på hvilken serskildt kan subskriberas, äro flere häften utkomne till ett subskriptionspris af 16 sk. banco per häfte.**
Klee, F. **Europa efter 1815, historisk-statistisk handbok; öfversättning. 2: 12.**
Lindeberg, A. **Bidrag till Sverges historia efter den 5 November 1810; 2 delar. 4: 32.**
Matter, M. J. **De tre sista århundradenas sedliga och politiska läror; öfversättning från fransyskan af N. Ignell; två delar. 4 rdr.**
Michels, M. des. **Handbok i medeltidens historia. 2 rdr.**
Mundt, Th. **Historia öfver samtidens litteratur; föreläsningar; öfversättning med tillagda noter af C. J. Lénström; två delar. 3 rdr.**
Poppe, J. U. **Historisk öfversigt af de märkvärdigaste uppfinningar i konster och vetenskaper; 4 delar i 2 band. 2: 12.**
Rotteck. **Allmän historia från de äldsta urkunder till närvarande tid, för tänkande vänner af historien; öfversättning från tionde upplagan, i tio delar; bundne 11: 32., häft. 8: 16.**
Schwab, G. **Den klassiska fornålderns hjeltesagor, efter dess skalder och berättare; öfversättning; kompl i 7 delar. 6: 4.**
Skogman, C. D. **Anteckningar om Rikets Ständers Bank och allmänna lånerörelsen i Sverige, från 1656 till 1845; tre delar. 4: 24.**
Stockholm, dess historia och topografi, samt beskrifningar om allmänna byggnader, embetsverk och inrättningar, m. m. förra delen: stadens historia från dess anläggning till närvarande tid, utgörande ett helt för sig. 2: 16.
Tham, W. **Bidrag till Svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia från midten af 17:de århundradet, första och andra banden i 4 häften. 6 rdr.**
Vegesach, E. v. **Svenska arméens fälttåg i Tyskland åren 1805—1808. 32 sk.**

OM DROTTNING KRISTINA.

FÖRSTA KAPITLET.

KRISTINAS BARNDOM.

Konung Gustaf Adolf och hans gemål erhöllo i början af sitt äktenskap tvänne döttrar efter hvarandra. Den första, född **1621**, dog, innan hon ännu hunnit få något namn. Den andra, född **1623**, döptes till Kristina, men afled, förrän hon fyllt sitt första år. Sommaren **1626** befann sig Maria Eleonora för tredje gången i välsignadt tillstånd, och hon liksom konungen sjelf önskade lifligt en son. Stjerntydarnes spådom instämde häri. De förutsade vidare, att barnet, om det öfverlefde **24** timmar, skulle blifva en ganska märkvärdig person; men att vid dess födelse måste antingen det, eller någon af dess föräldrar tillsätta lifvet. Den 8 Dec. **1626** föddes barnet. Det hade mörk hy och skrek med stark och grof stämma. Man trodde det vara en gosse och sade så åt föräldrarna. Dessa gladdes lifligt, och med dem hela hofvet. Så mycket större blef ledsnaden öfver misstaget. Ingen ville gifva konungen det obehagliga återbudet. Slutligen måste pfaltsgrefvinnan Katrina deran. Konungen tog saken lugnt, omfamnade och kysste sin späda dotter och sade: *Låtom oss tacka Gud, min syster! Jag hoppas, att denna flicka skall blifva lika så god som en gosse.* Pfaltsgrefvinnan yttrade några ord om *konungens ungdom*, om *hans sannolika förhoppning att*

ännu få en son o. s. v. Men Gustaf Adolf svarade: *Min syster! Jag är nöjd och beder Gud att få behålla detta barnet.* Derpå lät han anställa samma fröjdebetygelser, som för en prins, och man kunde ej hos honom märka minsta spår af missnöje. *Det blifver säkert en slug flicka,* skämtade han, *ty hon har redan narrat oss allasammans.*

Först sedan Maria Eleonora något tillfrisknat, vågade man underrätta henne om verkliga förhållandet. Hon tog det häftigt, visade sig otröstlig och kunde ej lida barnet, dels derföre, att det var en flicka, dels derföre, att det var mörklaggdt och obehagligt. Det fick för denna orsak sällan stanna hos sin mor, utan öfverlemnades för det mesta åt amman. Enligt Kristinas egen utsago skall man under denna tid flere gånger hafva låtit henne falla för att dymedelst tillskynda henne någon skada, måhända till lifvet. En sådan afsigt synes mindre trolig. Deremot är det säkert, att Kristinas ena axel var något högre än den andra, hvilket drottningen sjelf tillskref ett af dessa fall.

Den ömhet, Kristina saknade hos sin mor, fann hon i rikt mått hos fadern, hvilken mycket älskade den qvicka och modiga flickan. Hon följde engång sina föräldrar till Kalmar. Slottshöfdingen ville med salvor af kanoner och gevär fira de kungligas ankomst, men han fruktade att skrämma den lilla prinsessan. Man frågade kungen. *Skjut,* sade han; *hon är dotter af en soldat och måste vänja sig dervid.* Salvorna dundrade. Den lilla Kristina, som ej ännu kunde tala, log vid skotten, klappade i händerna, och gaf tecken, att hon ville höra flere salvor. Detta och dylikt fästade fadren än mera. Likasom med aning om sin snara död lät han före utresan till Tyskland med mycken sorgfällighet ordna allt, som rörde prinsessans uppfostran. Under förevändning, att drottning Maria Eleonora skulle följa konungen utrikes, blef Kristina anförtrodd åt sin faster, pfaltsgrefvinnan Katrina; och i förväg bestämdes till hennes guvernör riksrådet Axel Banér, till under-

guvernör Gustaf Evertsson Horn, och till lärare hofpredikanten Johannes Matthiæ. Serskildt och uttryckligt föreskref konungen, att Kristina skulle uppfostras, som vore hon en prins. Vi hafva förut berättat det sista afsked hon vid Östersjöns strand tog af sin fader. I tre dagar derefter skall hon hafva oupphörligen gråtit.

Medan konungen vistades i Tyskland, uppväxte Kristina hos fastern och erhöll der sin första undervisning. Man har från denna tid två hennes egenhändiga bref till Gustaf Adolf. De äro skrifna på tyska, hvilket språk hon jemte modersmålet redan i barndomen lärde genom så väl sin mor, som pfaltsgrefven Johan Kasimir och båda dessas tyska omgifningar.

ANDRA KAPITLET.

KRISTINAS UPPFOSTRAN HOS DROTTNING MARIA ELEONORA.

Efter konungens död stannade Kristina hos pfaltsgrefvinnan ända tills Maria Eleonora sommaren 1634 kom med Gustaf Adolfs lik tillbaka till Sverge. Nu uppstod den vigtiga frågan, åt hvilken den unga drottningens uppfostran skulle anförtros. Konungen hade bestämdt, och med uteslutande af drottningen, anförtrott henne åt pfaltsgrefvinnan, och det tycktes, som förmyndareregeringen till en början bekräftat detta förordnande. Men den kallsinnighet, eller till och med ovilja, som Maria Eleonora förut visat mot sin dotter, förbyttes efter konungens död till en kärlek utan gränsor. Hon ville ej på några veckor lemna det älskade barnet ifrån sig, minst åt pfaltsgrefvinnan. Rådet kom uti en kinkig belägenhet. För pfaltsgrefvinnan talade konungens, fa-

drens bestämda vilja och deras egen öfvertygelse om Kristinas och rikets fördel. Å andra sidan syntes det hårdt, ja omenskligt att rycka enda barnet från modern, den djupt sörjande, hvilken nu hade förlorat allt utom just detta barn. Ett sådant förfarande skulle gifva anledning till många misstydningar och förebråelser. Man beslöt ändtligen att åtminstone någon tid låta Maria Eleonora på försök behålla den unga drottningen i sin vård. Rikskansleren sjelf tillstyrkte denna åtgerd 1).

Den utaf Gustaf Adolf i förväg utsedde läraren, Johannes Matthiæ, tillträdde nu sin befattning. Äfven här visade sig konungens ovanliga förmåga att välja passande personer. Johannes Matthiæ var en lärd, rättsinnig och förståndig man, samt tillika en ovanligt skicklig lärare. Kristina sjelf visade lika ovanlig lust att lära. Den ensamma och dystra lefnaden hos modren gjorde, att läsetimmarna föreföllo som de gladaste stunder och derföre äfven småningom ökadas ända till 12 timmar om dagen. Lika ovanliga voro Kristinas fattningsgåfva och framsteg. Redan vid 10 år skref hon någorlunda felfritt svenska, tyska och latinska bref; ty hon erhöll undervisning äfven uti sistnämnde språk, hvilket den tiden var oumbärligt både för statskonst, vettenskap och allmän bildning. Till läsekamrater hade hon pfaltsgrefven Johan Kasimirs andra och tredje döttrar, Maria Eufrosyna och Katrina Eleonora. Den sistnämnda, årsbarn med Kristina, tycktes i synnerhet hafva varit hennes fostersyster. Högsta ledningen af deras undervisning hade konungen anförtrott åt rikskansleren. Under dennes vistande i Tyskland har dock Johan Skytte anställt förhör med den unga drottningen.

För öfrigt märktes redan nu en för ett barn, än mera för en flicka ganska sällsynt grad af beslutsamhet, mod och nästan karlaktighet. Med dockor ville

1 *Riksark*, Ax. Oxenstierna till rådet. Svar på några rådets förfrågningar d. 15 Febr. 1633.

hon aldrig leka. Narrar och dvergar, hvaraf många underhöllos i enkedrottningens hof, kunde den unga dottern alldeles icke tåla; men fästade deremot tidigt sin uppmärksamhet vid allvarligare föremål och kunde redan nu med främlingar samtala om deras land, deras boksamlingar o. s. v. Hon skulle en gång lemna företräde åt några ryska sändebud. Man fruktade för hennes uppförande vid detta tillfälle, och i synnerhet, att hon skulle blifva häpen och rädd för de främmande herrarnes ovanliga drägter och långa skägg. Man lät inöfva henne till hela uppträdet, och Jakob De la Gardie samt Gyllenhielm förmanade henne, att ej låta sig skrämmas af ryssarnes skägg. Kristina skrattade och sade: *Hvad bryr jag mig om deras skägg? Ni sjelfva hafven ju också stora skägg, och ändå är jag icke rädd för er? Hvarföre skulle jag då vara rädd för dem?* Vid företrädet uppförde hon sig med en hållning och med ett majestät, som väckte både svenskarnas och de främmandes förvåning.

Oviljan emellan Maria Eleonora och svenska rådet ökades emellertid mer och mer. Den förra framkom tid efter annan med fordringar, stundom besynnerliga, stundom olagliga. Ibland andra hennes förslager var ock att bygga en stad vid det till hennes lifgeding hörande Strömsholm. För att skaffa densamma byggnader och innevånare kringskickade hon inbjudningslistor, ställda till rådet och till en hop främmande furstar. Flere af de förra antecknade sig; men ville ej sända listan till främmande land, hvilket skulle lända Sverge och enkedrottningen till nesa. Johan Skytte och Axel Banér affärdades att undersöka belägenheten 1); men hela förslaget afstannade. Vanliga föremålet för enkedrottningens påståenden var dock att på kronans eller underhafvandes bekostnad skaffa sig större inkomster för att betäcka de brister, hennes oförståndiga hushållning förorsakat. Saken var kinkig. Man kunde befara, att

1) *Riksark.* Registratur d. 21 Mars och 7 Oct. 1634.

Kristina vid myndiga år skulle, retad af sin mor, med missnöje betrakta och behandla dem, som vågat sätta sig emot den sednares anspråk. Riksförmyndarne, med Axel Oxenstierna och Jakob De la Gardie i spetsen, beslöto dock, att, hvarje fara till trots, äfven mot konungahuset försvara det allmänna bästa med samma allvar, som man användt mot adeln, mot prester, mot borgare och mot bönder. Och derpå gick striden löst. Redan 1633 begärde Maria Eleonora, att lifgedinget måtte åtnjuta frihet från stora landtågsgerden; ty Gustaf Adolfs mor hade för sitt lifgeding åtnjutit denna frihet. Pfaltsgrefven talade för; men Jakob De la Gardie mot. *Saken vore olaglig. Gustaf Adolf, som son och sjelf konung, kunde dock af sina och rikets rättigheter något bortgifva; icke så den nuvarande styrelsen, som vore ansvarig tjenare och förmyndare.* Slutet blef, att regeringen vägrade, *ty riket behöfde gerden, och dess erläggande var i äktenskapskontraktet utsatt. Gamla enkedrottningens frihet derifrån var endast betalning för ett af henne åt kronan gifvet lån.* — På samma gång begärde Maria Eleonora *Svartsjö slott, hvilket Gustaf Adolf skulle hafva lofvat henne.* Regeringen vägrade: *ty detta löfte var ej bevisadt. Enkedrottningen måtte dock gerna, om hon så önskade, för sitt nöje skull vistas på nämnde slott.* — Ytterligare begärde hon *nedsättning på skatterna från lifgedinget.* Regeringen vägrade, *ty konungen sjelf hade bestämt deras belopp.* — Hon begärde vidare *att få lifgedinget oafkortadt, samt att utbekomma några sin mors fordringar af kronan.* Detta bifölls. — Hon begärde vidare *få slotten i lifgedinget försedda med husgeråd.* Regeringen lofvade *att, så vidt möjligt var, efterkomma denna önskan; men bad deremot enkedrottningen att så väl i detta, som annat, afse tiden, och icke genom sina anspråk öka rikets förlägenhet och sätta dotterns krona i fara* 1). Vid samma tid bort-

1) *Riksark.* Registraturet d. 14 Dec. 1633.

skänkte hon en byggnad i Stockholm. Regeringen förklarade gåfvan ogiltig; ty byggnaden hörde *till de kongliga lägenheterna, öfver hvilka enkedrottningen icke hade någon magt* 1). Vid samma tid begärde hon 1000 *riksdaler till brudgåfva åt en af sina kammarpigor.* Regeringen vägrade. *Pigan finge som andra nöja sig med kläder och fritt bröllopp. Landet hade haft missväxter, kunde ej tåla vid onödiga utgifter; man hade också efter konungens död utbetalat för enkedrottningens enskilda räkning ganska betydliga summor* 2). År 1636 kom Maria Eleonora åter igen med flera anspråk. Hon hade engång af staden Riga fått till skänks 2000 riksdaler. Nu påstod hon, *att Gustaf Adolf tagit och för rikets bästa användt dessa penningar; hvarföre hon begärde att få dem tillbaka.* Men Per Banér intygade, *att hon sjelf åt en enskild person bortgifvit Rigaboernas skänk*, och rådet vägrade *betala denna fordran, såsom icke bevisad.* — Hon begärde för lifgedinget *frihet från utförseltull.* Regeringen vägrade, *ty Gustaf Adolf hade uti äktenskapskontraktet denna tull åt riket förbehållit.* — Hon begärde *spelpenningar.* Det vägrades, *ty hon hade aldrig af Gustaf Adolf sådana begärt eller fått.* — Rådet hade åt Maria Eleonora erbudit fri betjening och taffel, när hon var i Stockholm på besök hos sin dotter. Nu ville enkedrottningen för beständigt derstädes hafva fri taffel och om allting befalla. Rådet nödgades sätta sig emot en sådan tydning af deras anbud. — Maria Eleonora begärde ytterligare *att utbekomma räntan af lifgedinget för* 1632. Rådet vägrade, och visade obilligheten af en sådan fordran. *Konungen dog i slutet af året, och Maria Eleonora hade på samma fot som under konungens lifstid blifvit på bekostnad af kronans allmänna medel underhållen, icke blott hela* 1632 *utan ock* 1633; *så att hon för det förra och strängt taget äf-*

1) S. st. d. 20 Oct. 1633.
2) S. st. d. 5 Nov. 1633.

ven för det sednare året icke hade någon rättighet till räntan af lifgedinget. Rådet beklagade slutligen, *att det måst afslå hennes fordringar; emedan rikets just nu serdeles tryckande nöd tvingade dertill.* Axel Oxenstierna med sin vanliga fritalighet bälsade till enkedrottningen *och bad henne förskona riket från obilliga fordringar. Hon borde besinna, att hon hade större lifgeding än någon svensk enkedrottning före henne haft* 1).

Dessa och dylika tvister födde och underhöllo mycken ovilja mellan enkedrottningen och förmyndarestyrelsen. Men dylika penningefrågor voro dock mindre vigtiga än Kristinas ändamålsenliga uppfostran. Härvid yppades åtskilliga farhågor. Man fruktade för Kristinas helsa och anmärkte, att andedrägten började lukta illa 2). Enkedrottningens dystra och instängda lefnadssätt var i intet hänseende nyttigt; ej heller hennes envishet att aldrig elda sina rum 3). Unga drottningen vantrifdes äfven och råkade i allehanda tvister med modren. Anledningarna voro stundom ringa nog. Kristina t. ex. kunde aldrig lida vin, öl eller några slags starka drycker; utan förtärde endast vatten. Maria Eleonora deremot påstod, att vatten var skadligt, och att dottren skulle dricka öl eller vin. Båda voro envisa. Modren borttog allt vatten för att tvinga dottren. Denna deremot tvingade sig till att törsta, ofta flera dagar å rad. Detta fortfor länge. Slutligen hade dottren uppletat en flaska rosenvatten, hvilket modren begagnade att dermed tvätta sig. Kristina smög gång efter annan till flaskan för att derur släcka sin törst. Modren märkte den hastiga åtgången och misstänkte samt bannade tjenstfolket. Ändtligen öfverraskade man Kristina med flaskan för munnen och modren gaf henne på stället en örfil till

1) S. st. d. 22 Aug. 1636, jfr *Rådsprotok.* d. 23 och 25 Aug. s. å.
2) S. st. d. 1 Apr. 1636.
3) S. st. d. 22 Jan. 1636.

straff. Drottning Kristina har dock sjelf påstått, att detta öfverdrifna törstande efterlemnat fallenhet för flere af de sjukdomar, hvilka sedermera plågade henne.

Än mera magtpåliggande var Kristinas själsbildning och hennes uppfostran för sitt blifvande vigtiga kall. Äfven denna ansågs icke blifva af Maria Eleonora vårdad så, som sig borde. Det var allmänt bekant, att denna sednare hatade eller åtminstone missaktade Svenskarne, och att hon öppet uttalade dessa sina känslor. En hvar insåg vådan, att låta Sverges blifvande drottning uppfostras af en mor, som lärde henne förakt för sitt land och för sina undersåtare. Faran ökades, då Maria Eleonora, från sitt fädernesland van vid envåldigare furstemagt, sökte hos dottren inplanta dermed sammanhängande stolthet och tänkesätt. Hennes besynnerliga och ombytliga lynne kunde också genom exemplet medföra skadlig inverkan och var i alla händelser icke passande för den lifliga Kristina. Enskilda bevis på dessa allmänna beskyllningar uppräknas ej, men måtte hafva förefunnits, både många och afgörande; eljest skulle visserligen de svenska rådsherrarna icke enhälligt tillgripit en åtgerd, för dem sjelfva både för tillfället obehaglig och för framtiden vådlig. Om inga sådana bevis funnits, skulle ej Maria Eleonoras båda vänner och Axel Oxenstiernas båda motståndare, Johan Skytte tigande och Karl Gyllenhielm gillande hafva bifallit de vidtagna allvarsamma åtgerderna.

I anledning af förenämnde skäl hade rådet flere gånger sins emellan framkastat den frågan, om man ej enligt konungens föreskrift borde återlemna Kristina till pfaltsgrefvinnans vård. Man talade derom med Maria Eleonora; men denna utbrast då i tårar och så häftig sorg, att man för den gången afstod ifrån ytterligare försök.

Om sommaren 1636 återvände Axel Oxenstierna till Sverge. Vid samma tid inlemnade Maria Eleonora till rådet en skrifvelse, hvari hon framkom med flera af sina anförda penningefordringar och dessutom med det

påstående, att hvar gång Kristina spisade, borde tvänne riksråd sitta vid bordet och betjena med vattens islående. När saken blef i rådet föredragen, svarade rikskansleren med allmänna önskningar, att Kristina måtte upptuktas till gudsfruktan och kärlek för fäderneslandet, samt vänjas från alla slags nycker och från vällust och fåfänglighet. Vidare afgjordes den dagen ingenting 1). Men den följande företogs målet ånyo och till slutligt afgörande. Axel Oxenstierna *trodde uppassandet vid bordet icke kunna anständigtvis åläggas en rådsperson, hvilken nu tillika vore en del af rikets regering.* Jakob De la Gardie tyckte detsamma. *Han hade gerna velat behålla dessa tankar för sig sjelf; men måste säga sanningen, fastän Maria Eleonora är en qvinna samt af hög börd och konung Gustaf Adolfs enka.* Axel Oxenstierna framställde slutligen hufvudfrågan, *nemligen: om Kristina kunde hos Maria Eleonora få en god uppfostran eller ej? och om hon således borde förblifva hos modren, eller från henne skiljas?*

Alla de närvarande rådsherrarne, tolf till antalet, yrkade enhälligt, det Kristina borde tagas från modren och öfverlemnas till fastern. För öfrigt gjorde en hvar egna tillägg efter egna åsigter. Axel Banér sade: *min kärlek och trohet mot drottning Kristina och mot fäderneslandet tvingar mig att stöta enkedrottningen för hufvudet. Skilsmessan är nödvändig; dock måste sättet vara fint.* Åke Natt och Dag sade: *fäderneslandet behöfver, att unga drottningen uppfostras i kungliga dygder. Sådant finner jag icke kunna ske i enkedrottningens närvaro; derföre måste de skiljas.* Johan De la Gardie sade: *skälen för skilsmessa äro ofta framdragna. Dertill kommer, att enkedrottningen i dag till mig yttrat, det hon gerna såge, om rådet öfvertoge Kristinas uppfostran. Det vore då, likasom en sten lyftades från hennes hjerta.* Klas Fleming

---

1) *Riksark.* Rådsprot. d. 26 Juli 1636.

sade: *Ogerna talar jag härom; men under två års tid hafva vi väntat förbättring, dock i dess ställe måst med förtret röna motsatsen. Derföre är det bättre stämma i bäcken, än i ån. Jag erinrar mig ock, huru salig konungen så väl öppet här i rådet såsom ock ofta enskildt bad oss icke gifva enkedrottningen del i regeringen. Dessutom är folkets väl den högsta lag. Jag röstar för skilsmessa.* Gyllenhielm yttrade: *Jag hade hoppats, att saken kunde gå så sakta hän och icke behöfva dragas till omröstning. Jag är vid båda sidorna så bunden, att det fäktar mig i sinnet, hvad jag säga må. Man märker dock, att föräldrar af allt för stor kärlek till sina barn stundom skada dem, likasom apan sina ungar. Derföre måste deras majestäter skiljas, dock på ett lämpligt sätt.* Jakob De la Gardie yttrade: *Det gör mig af hjertat ondt, att jag till nesa för enkedrottningen måste rösta härom. Men vi hafva i hennes vård lemnat unga drottningen i hopp om förbättring; dock spörjes motsatsen, och ju längre desto värre. Kristina upptuktas, om ej till odygd, dock icke på sådant sätt och bland sådana menniskor, som sig bör. Hon uppfödes, hvarken till gudsfruktan eller till ömhet för fäderneslandet; läres ej heller, hvad till regeringsverket hörer; alltså måste de skiljas. Om unga drottningen sedermera dör, skola illviljare visserligen lägga en dylik olycka oss till last; men sådant måste man icke afse, utan lemna det i Guds hand under hopp och bön, att han leder allt till det bästa. Hvad sättet beträffar, bör man först gå till väga med godo; hjelper det ej, då måste vi göra, hvad ed och ämbete fordra.* Axel Oxenstierna sade: *detta är ett svårt ärende. I andra hafven derom ofta öfverlaggt. Nu genast efter min hemkomst fattas beslutet och lärer jag för detsamma få skulden, fast ock de andra drifvit derpå. Svårt blir ock, om unga drottningen skulle dö, sedan vi tagit henne från modren. Danmark, Saxen, Brandenburg och alla andra våra in- och utländska illviljare skola skylla det*

på oss. Men detta allt måste vi sätta i Guds hand. Jag röstar för skilsmessa, och att unga drottningen öfverlemnas åt pfaltsgrefvinnan, af hvilken hon får lära kärlek till fäderneslandet och ödmjukhet, så att hon låter undersåtarne tala med sig. Angående sättet skola vi först använda goda ord; men derest de icke hjelpa, allvarsammare, och säga sanningen rakt ut, den må tagas väl eller illa. Om ej heller det hjelper, så fara vi med Kristina från enkedrottningen till Uppsala. Kommer modren efter, så skola vi derstädes icke gifva något underhåll, hvarken åt henne eller åt hennes hof 1).

Så fattades detta märkvärdiga beslut. Det tyckes, som Gyllenhielm velat så mycket möjligt draga sig från all delaktighet deri. Innan det skulle underskrifvas, begärde han tjenstledighet, förebärande *ålder och enskilda angelägenheter.* Axel Oxenstierna vägrade, *ty det allmänna borde gå före det enskilda; Oxenstierna sjelf hade nu på 10 års tid ej sett någon enda af sina egendomar. Dessutom vore Gyllenhielms närvaro uti rådet nu mer än någonsin behöflig; ty han var den ende, för hvilken enkedrottningen hyste något förtroende* 2). Några dagar sednare yrkade Gyllenhielm, att *man i protokollet om ofvannämnde beslut icke borde så uttryckligen säga, att enkedrottningen förledt Kristina till odygd och till förakt för Svenskarne.* Rikskansleren invände: *att, när regeringen fattat ett så allvarligt beslut, så vore ock nödvändigt, att de egentliga skälen utsattes, på det man också inför efterverlden måtte rättfärdiga en så ovanlig åtgerd.* Detta gillades af alla 3).

Några, som voro frånvarande, när beslutet fattades, ville sedermera detsamma icke underteckna; men Axel

---

1) *Riksark.* Rådsprot. d. 27 Juli 1636.

2) S. st. d. 10 Aug. 1636.

3) S. st. d. 16 Aug. 1636.

Oxenstierna och Jacob De la Gardie förmådde dem, för enighetens skull, mangrannt dertill 1).

Maria Eleonora upptog detta beslut ganska illa, men måste foga sig efter nödvändigheten. Kristina sjelf tyckes hafva varit nöjd att få återkomma till sin älskade faster, och till ett gladare lif.

TREDJE KAPITLET.

KRISTINAS UPPFOSTRAN HOS PFALTSGREFVINNAN KATRINA.

Efter ofvannämnde förändring fortsatte den nu tieåriga drottningen sina studier likasom förut under ledning af Johannes Matthiæ. Förnämligast sysselsattes hon med bibeln, några moraliska och historiska arbeten samt med latinet. Hon läste först Æsopus, sedan Justinus, Curtius, Livius, Sallustius, Cæsar och Terentius. Snart var hon språket fullt mägtig; kunde likväl sällan förmås till dess talande; ehuru hon och furstinnan Eleonora år 1636 gåfvo sin skriftliga förbindelse att i sällskap med deras lärare, Johannes Matthiæ, städse begagna detta tungomål. Det var dock viljan och icke förmågan som felades; ty när det behöfdes, uttryckte sig Kristina obehindradt och på vacker latin.

Under dessa sysselsättningar visade sig redan nu hennes tycke för det djerfva, det i ögonen fallande. Johannes Matthiæ lät de unga furstinnorna flere gånger utantill upprepa några utmärktare tal, som hos de historiska författarne förekommo. Läskamraten, furstinnan Eleonora, fick vanligtvis på sin del tal af mildare syftning, såsom Cæsars om nåd för Catilina, m. fl. Kri-

---

1) S. st. d. 23 Aug. 1636.

stina åter valde de kraftfulla, såsom Catos mot Catilina, Scævolas mot Porsenna, o. s. v.

Först 1639 började hon studera fransyska språket och vann snart tillräcklig färdighet att på detsamma kunna lätt och med behag uttrycka sina tankar.

Man försummade icke de kunskaper, hennes framtida kall förnämligast fordrade. Enligt Gustaf Adolfs föreskrift hade hela den ryktbara konungastyrelsen blifvit genomgången. De latinske författare, som förelades, voro nästan alla af historiskt innehåll, och 1641 fick hon studera en utförlig berättelse om drottning Elisabets lefverne, för att genom det vackra exemplet uppmuntras till samma regentdygder. — År 1639 började gamla rikskansleren dagligen gifva den då trettonåriga drottningen några timmars undervisning uti rikets angelägenheter och de främmande staternas inbördes förhållanden. Oxenstiernas klara framställningssätt och Kristinas lätta fattning gjorde dessa stunder behagliga för dem båda. Ofta räckte samtalen flere timmar. Kristina erkände redan då sin stora förbindelse till Oxenstierna och berättade sedermera mången gång, huru mycket både nytta och nöje hon af dessa stunder hämtat. Oxenstierna å sin sida berömde högeligen sin åhörarinnas fattningsförmåga och uppmärksamhet. Efter nära ett års sålunda fortsatt undervisning, föreslog han, *att drottningen, som nu började förstå allehanda, borde småningom invigas uti regeringen och underrättas om de vigtigaste ärenderna. Många af rådet vore gamla och kunde snart falla undan. Det vore derföre godt, om drottningen sjelf kände ärendernas gång och de förut fattade besluten.* På detta andragande beslöt regeringen, att Kristina skulle af tvänne bland riksens råd ordentligen underrättas om alla vigtigare ärender och beslut, hvilket sedermera hvarje postdag noggrannt iakttogs. Man ansåg sig snart kunna och böra gå än längre. Axel Oxenstierna föreslog 1), och rådet beslöt, att vid vigti-

1) S. st. d. 20 Juli 1640.

gare ämnen låta drottningen afhöra öfverläggningarne 1). Som skäl anfördes, *att hon borde i tid vänjas vid arbete, och lära, att regeringen är en tung börda; den hon likväl icke, som de tyska furstarna, borde kasta ensamt på sina tjenare. Äfven behöfde hon kännedom af ärenderna och hela styrelseverket. Slutligen önskade rådet, att hon sjelf måtte med egna ögon se förmyndarestyrelsens uppförande, emedan det i framtiden icke skulle felas sådana, som sökte samma styrelse hos henne förtala.* — Man finner, att i följe häraf rådet eller kanske blott någon del deraf stundom varit i Kristinas rum församladt till öfverläggningar 2), kanske ett slags förberedelse till de egentliga rådssammanträdena; och när danska kriget följande år utbrast, blef hon, som förbemäldt är, kallad att nästan alltid öfvervara rådets sittningar och beslut.

Dels för helsa, dels för nöje idkade Kristina under denna tid allehanda kroppsöfningar. Hon dansade gerna och väl. Uti ridt och jagt blef hon ovanligt skicklig, och kunde till häst och under fyrsprång skjuta en hare i loppet. Också var hon några år serdeles begifven på detta nöje; och det hände icke sällan, att hon uttröttade större delen af sitt hof, och kunde följas af blott de starkaste och mest oförtrutna jägare. Genom dylika öfningar blef hon härdad, till en för hennes kön och stånd ovanlig grad. Helsan var dock i sig sjelf vacklande. Så väl under denna tiden, som sedermera under hela sin regering, blef Kristina ofta angripen af svåra sjukdomar, härrörande från osunda vätskor. Hon sjelf trodde anlagen härtill blifvit grundade under vistandet hos modren, dels genom brist på rörelse, dels genom den törst, som Kristina ofta flera dagar å rad frivilligt underkastade sig.

En rubbning uti Kristinas uppfostran inträffade 1639. Pfaltsgrefvinnan Katrina, några och femtio år

---

1) S. st. d. 7 Febr. 1642.
2) S. st. d. 9 Febr. 1642.

gammal och med tilltagande sjuklighet begärde frampå hösten att i anseende till ofvannämnde förhållanden drottningen måtte anförtros uti någon annans vård. Kort derefter dog pfaltsgrefvinnan sjelf till allmän sorg och saknad. Serdeles klagade förmyndare-regeringen; ty man kom i stor förlägenhet vid valet af efterträdarinna. Alla voro ense derom, att Maria Eleonora icke kunde dertill väljas. Gabriel Bengtsson Oxenstiernas fru, den högaktade Anna Banér i första rummet och dernäst Klas Flemings fru, Helena Bjelke, kommo i fråga; men kunde ingendera tagas från egna talrika barnskaror. Ebba Lejonhufvud föreslogs. Någon invände, att hon vore af ett oböjligt och befallande lynne. Andra åter och de fleste tyckte just om denna egenskap, emedan man således icke behöfde frukta, att hon skulle genom för mycket krus skämma bort unga drottningen; men hon kunde å en annan sida icke tagas, ty hon var i öppen ovänskap med Maria Eleonora. Så valde och tvistade man länge och gick flera gånger till omröstning. Men fruarna, den ena efter den andra undanbådo sig den kinkiga befattningen, tills sluteligen rikskanslerens syster, Beata Oxenstierna gift med Karl Bonde, måste åtaga sig uppdraget 1). Hon lyckades icke vinna någon serdeles tillgifvenhet hos Kristina; och det synes öfverhufvud som denna sednare snart började i egen person öfvertaga ledningen af sin enskilda lefnad. Hon omtalar sjelf, huru hon aldrig ville underkasta sig rättelser af någon annan än Axel Oxenstierna, Axel Banér och Johannes Matthiæ; men aldrig af någon qvinna, icke ens af pfaltsgrefvinnan sjelf. Från 1642 saknar man bestämda uppgifter öfver hennes studier.

---

1) *Riksark.* Rådsprot. d. 16 Jan., d. 6 Febr., d. 5 Mars 1639.

FJERDE KAPITLET.

KRISTINA TILLTRÄDER REGERINGEN.

Enligt Kristinas egen men osannolika berättelse skulle Svenska rådet redan uti Okt. 1643 hafva erbjudit henne att såsom fullmyndig mottaga styrelsen; men hon hade vägrat. Året derpå nalkades den dag, den 8 December, då hon fyllde aderton år och således enligt lag vore myndig. Man beredde sig dertill. Riksförmyndarne afgåfvo redan i November redogörelse för sin förvaltning. Den 7 Dec. sammanträdde styrelse och ständer, då riksförmyndarne öfverlemnade regeringen till Kristina, hvilken, ehuru qvinna, utropades och hyllades som *Svea rikes konung.* Derpå bekräftades ständernas fri- och rättigheter, hvarvid uti konunga-försäkran tillades de orden: *att hon lofvade för rikets råd visa tillbörlig aktning; icke styra utan dess hörande, och icke illa upptaga, om deras råd och förslag skulle någon gång vara misshagliga.* Vidare godkände hon sina förmyndares hela förvaltning och förklarade dem fria från allt ytterligare ansvar derför; hvarjemnte hon på det högsta berömde och tackade nämnde herrar för deras hafda möda och för de lyckliga följderna deraf.

För öfrigt voro ständerna i början något oroliga. Riksförmyndarnes ovänner begynte röra på sig, och ofrälseståndens klagan öfver kronogodsens försäljning blef mer och mer högljudd och bitter. Men den just nu ankommande underrättelsen om Karl Gustaf Wrangels stora seger vid Femern och Torstensons vid Jüterbock tystade mången mun. Också ville man med så mycken välvilja som möjligt mottaga den nya regentinnan. Af dessa orsaker, samt i hopp om snar fred och bättre tider, afstannade klagomålen, och ständerna beviljade för de kommande åren en icke obetydlig gerd.

FEMTE KAPITLET.

OM DROTTNING KRISTINA VID BÖRJAN AF HENNES REGERING.

Kristina, vid denna tidpunkt, beskrifves på följande sätt.

Längden var något under medelmåttan och syntes än mindre, emedan hon för att vara vigare i sina rörelser begagnade blott enkla sulor och icke som den tidens fruntimmer höga klackar under skon. Växten var temligen satt; ena axeln något högre än den andra, hvilket fel kunnat genom klädseln lätt döljas, om Kristina vårdat sig derom. Hår och ögonbryn voro ljusa, pannan stor, ögonen öppna och mörkblå, näsan höghvälfd, munnen ej liten, dock behaglig. Hvarje själens rörelse speglades genast i anletet, hvarföre också detta var så föränderligt, att högst få målare lyckades gifva en träffad bild deraf.

Hennes umgängessätt var enkelt, otvunget och lifligt. Hon hatade så väl ceremonier som hvardagliga göromål, satt högst en halftimma vid bordet, åt helt litet och det blott af de vanligaste rätterna. Huru dessa voro lagade, märkte hon ej och ingen hade hört henne derom yttra ett enda ord, hvarken till beröm eller tadel. Så väl vid måltiden som eljest drack hon endast vatten och hatade under hela sin lifstid starka drycker; hvarföre ock Svenskarnas benägenhet för öfverlastande var ett af de fel, som hon oftast och med största bitterhet tadlade. Hennes klädsel var ganska enkel, vanligtvis fullbordad på en fjerdedels timma. En kam och några band utgjorde ofta hufvudets hela prydnad. Broderier och guld syntes sällan utom en ring på fingret, och hela riddrägten värderades till fyra eller fem dukater.

Redan nu visade Kristina en brist på qvinlighet, hvilken sedermera öfvergick till qvinnohat. Hennes röst

var ännu i sig sjelf vek och mild; men kunde antaga och antog ofta, när hon så ville, manlig styrka och ton. Qvinnoslöjder öfvades aldrig; hon hade icke kunnat eller åtminstone icke velat lära några dylika, och syntes till och med förakta dem. Af brist på gemensamma samtalsämnen vantrifdes hon bland fruntimmer. När några sådana voro bjudna till slottet, såg man Kristina efter de första hälsningarna snart öfvergå och stanna på karlarnes sida. Ett undantag gjordes dock för den sköna och berömda fröken Ebba Sparre, hvilken drottningen mycket älskade och gerna och beständigt ville hafva omkring sig.

Kristina hade ett serdeles starkt minne. Personer och förhållanden erinrade hon sig både länge och väl. Hela stycken utur latinska, italienska och fransyska dikter kunde hon utantill, och igenkände genast de tankar eller uttryck, som yngre författare ur sådana lånat. Derjemnte visade hon ovanlig skärpa i förstånd och omdöme. Lätt genomskådade hon äfven de mest invecklade förhållanden och kunde med serdeles klarhet framställa dem. Andras invändningar gjorde henne aldrig stum; men sjelf förstod hon mästerligt att med korta men träffande svar, ofta med qvicka infall, stoppa sina motståndare munnen till. Stundom roade det henne att framkasta och försvara orimliga satser; detta antingen för att pröfva andras förstånd eller öfva sitt eget.

Hon syntes äga en alldeles outtröttelig arbetsförmåga. Utom de vanliga högtiderna vankades under första åren sällan något annat nöje, än då och då en jagt eller dylikt. Klädsel och måltider borttogo knappt mer än en timma om dygnet, sömnen blott fyra eller fem. De andra egnades åt allvarliga sysselsättningar. Klockan tre eller fyra om morgonen steg hon upp. Första timmarna användes till fortsatt studerande, den öfriga delen af dagen åt regeringsärender. Hon omfattade dessa med mycken ifver; var flitig i rådkammaren, och deltog beständigt i dess öfverläggningar.

Ofta lät hon först rådsherrarna sins emellan afhandla saken och lyssnade derunder uppmärksamt till deras skäl och motskäl. Slutligen kom hon fram med utslaget, hvilket befanns riktigt och väl öfvertänkt. Mer än en gång förvånade hon de gamla statsmännen genom den lätthet, hvarmed hon genomträngde och afgjorde målen; och lika om ej mera, genom det beslutsamma sätt, hvarigenom hon gjorde sig och sin mening gällande, och det stundom i strid mot dessa riksförmyndare, för hvilka många Europas monarker bäfvat. Man ville betrakta det som undseende för hennes ålder, kön och stånd; det var i sjelfva verket undseende för hennes ovanliga själsegenskaper.

Mången, som läst förteckningen öfver alla de språk och vettenskaper, som drottning Kristina kände, har förebrått riksförmyndarne, att de fyllt hennes hufvud med en så stor massa af lärdom, att hon deraf bildades mer till vettenskaps-idkare än till regent. Man har till och med flera gånger framkastat beskyllningen, att de med flit gåfvo henne en dylik uppfostran, för att draga uppmärksamheten till sådana föremål och från regeringsärenderna. hvilka skulle falla i händerna på rådet. Beskyllningen, ehuru ofta upprepad, är alldeles ogrundad, enligt hvad vi redan förut berättat.

Ty hvad riksförmyndarne läto henne lära, bestod uti fransyska, tyska och latin, samt i kristendom, moral, historia, geografi och räknekonst. De latinska författare, som genomgingos, voro också prosaister, för det mesta af historiskt innehåll såsom mest egnadt för en tillkommande regent. Det var först sedan Kristina blifvit sjelfrådande öfver sin tid, som hon med så mycken ifver kastade sig på läsningen af de latinska skalderna och inhämtade alla sina öfriga kunskaper.

Och dessa voro förvånande många. Hon hade ovanlig flit och fallenhet för studier och fortfor ännu i många år att deråt egna flera timmar om dygnet. Klockan 3 om morgnarna måste Terserus infinna sig på slottet för att lära henne grekiska. Studierna af detta

språk fortsattes under ledning af Freinshemius och Vossius, och redan på andra året läste hon med utmärkt lätthet hvilken författare som häldst. Utan förberedelse öfversatte hon långa stycken ur Plato, och det på en flytande och vacker latin, och kunde dessutom ofta rätta sådana förklaringar eller gissningar, som de lärde vid mörkare ställen anfört. Inalles förstod hon tio språk, nemligen svenska, danska, tyska, holländska, engelska, fransyska, spanska, italienska, latin, grekiska, något hebreiska och finska; de flesta hade hon lärt nästan på egen hand. Det var ej heller någon blott ordkunskap. Hon läste ifrigt samt med känsla och omdöme de förnämste författarne på hvarje språk. Det bästa af hvad Roms, Italiens och Frankrikes skalder frambringat, kunde hon utantill. Detta var i synnerhet händelsen med Martialis, Seneca, Catullus, och aldramest med Lucanus. Men Kristina stannade ej heller blott vid dessa lättare ämnen. Den djuptänkte Tacitus var en bland de älsklingsförfattare, i hvilka hon ofta bläddrade. Hon kallade hans skrifter ett eftertankens schackspel. I allmänhet läste hon gerna historiska arbeten, äfven filosofiska, i synnerhet Plato och Plotinus. Till och med de flesta af kyrkofädernas skrifter gick hon igenom och fattade i synnerhet tycke för Lactantius, Hieronymus och aldramest för Gregorius Nazianzenus. Äfven kemi, stjern- och myntkunskap roade henne mycket, och icke sällan reste hon till Uppsala för att öfvervara der anställda öfningar uti alla slags vettenskapliga ämnen. Men snart kunde icke Sverges lärde tillfredsställa en så ovanlig vettgirighet, och hon började från främmande länder inkalla de förnämsta vettenskapsmän, som funnos, hvilka blefvo mottagna med förvånande frikostighet. Hvad som lika om ej mer hänryckte dessa herrar, var det nedlåtande, det smickrande sätt, hvarpå de af drottningen bemöttes. Hvarje torsdags-afton voro de förnämsta snillen och lärde samlade på hofvet och tillbragte qvällen under innehållsrika samtal, öfver än det ena, än det andra ämnet. Drottningen deltog deri lifligt, men

utan öfvermod, och ofta var hennes omdöme det sundaste.

Utländningarna betraktade Sverge med förvåning, afund eller beundran. Detta i det aflägsna norden undangömda, i sig sjelft fattiga land hade genom stora statsmän och fältherrar tillkämpat sig nära nog högsta och afgörande inflytandet bland alla europeiska staterna och med segrar och eröfringar utmärkt hvarje steg på sin bana. Jemnförelsevis mot andra riken herrskade också inom dess gränsor lugn och förtroende. Handel och näringar hade på ett förvånande sätt tillväxt, och uti sjelfva förvaltningen en mängd förbättringar blifvit införda. Nu slutligen, dels genom de förut stiftade undervisningsverken, dels genom den unga drottningen sjelf, spridde äfven bildning och vettenskaper sina lifvande strålar öfver det kalla norden. Detta allt på en tid, då Ryssland låg försoffadt i dvala och mörker; Polen, Spanien, Frankrike, England och Neapel söndersletos af inre oenighet och uppror, och Tyskland låg ett hjelplöst rof, gifvet till spillo åt så väl inre som yttre fiender. *Sverge*, sade man, *var det Gosen, der ljus och frid, dygd och ära, kunskaper och rikedom funnos, medan den öfriga verlden låg försänkt uti Egyptens elände och mörker.* — *Det sågs*, sade andra, *att Sverge styrdes af Pallas-Minerva, på en gång krigets, slöjdernas, vettenskapernas och fridens olivbekransade gudinna.*

Ty mesta förvåningen väcktes dock af Kristina sjelf, den tjuguåriga drottningen, hvars själ, utan att tröttas, i oupphörlig kretsgång sysselsatte sig med de vigtigaste föremål; ena stunden deltog i öfverläggningarna om rikets inre styrelse och om härarnes eller underhandlingarnas ledning; andra stunden gaf främmande sändebud företräde och träffande svar; och dessemellan dels studerade sjelf, dels ingick med vettenskapsmännen i de finaste undersökningar om filosofiska lärobyggnader eller om läsarter och upplagor af gamla romerska och grekiska författare. Man häpnade öfver denna outtrötte-

liga arbetsamhet, öfver denna allt omfattande förmåga. Från Sverge spridde sig inom kort underrättelsen om en så sällsynt förening af utmärkta egenskaper, och Kristina blef snart ett föremål för hela den bildade verldens nyfikenhet och beundran. Hon öfverhöljdes af lofskrifter och beröm, så mycket mer förledande, som de med öfvertygelsens hela värma och kraft utströmmade från en verklig förtjusning. *Fogeln Fenix, Nordstjernan, Nordens Pallas* m. m. voro namn, hvarmed de lärde uttryckte sin hänryckning. Äfven statsmän, och till och med de skarpsyntare, förbländades af dessa många lysande egenskaper; och när Kristina dessutom påskyndade den efterlängtade freden, vann hon en än mera allmän och innerlig tillgifvenhet hos mängden, i synnerhet som denna sednare ej kunde bedöma alla de hemliga driffjedrarne till sistnämnde hennes åtgerd.

Detta tidiga allmänna och oerhörda beröm har kanske mer än någonting annat bidragit till Kristinas olycka, ty det utbildade hastigt och i hög grad två henne medfödda fel, nemligen egenkärlek och ärelystnad. Vanan att oupphörligen prisas medförde behofvet deraf, och som Kristina dessutom hade mera sinne för det utomordentliga, det lysande, än för det verkligt ädla och goda, så föranleddes deraf hennes oupphörliga bemödande mer att väcka uppseende än att förtjena högaktning. Djerfva försök, stora förluster och försakelser för ögonblicket, till allt sådant var hon städse färdig; ty uppseendet retade inbillningen och smickrade hennes stolthet. För osedda och oberömda uppoffringar, för ihärdigt fortsatta bemödanden till andras väl, för allt sådant saknade hon sinne och lust.

Detta står i nära förhållande till ett annat Kristinas fel. Vid närmare granskning finner man hos henne den icke sällsynta sammansättningen af ett hetsigt hufvud, men kallt hjerta. I fråga om vissa sina älsklingstankar, sin egen personlighet och dess ära var hon ytterst lättretlig och häftig samt kunde uppoffra mycket

nog. Men när saken rörde blott andra menniskors välfärd, befanns hon tämligen liknöjd, ville åtminstone icke gerna för deras skull underkasta sig sjelf några försakelser, bekymmer eller mödor.

Kristinas ovanligt stora egenskaper skulle för något hvar blifvit en svår frestelse till egenkärlek. För Kristina blef den oemotståndlig; ty den understöddes af naturliga anlag och utbildades tidigt genom allt det smicker, hvarmed hon öfverhöljdes, alla de framgångar, hvaraf hennes första regering utmärktes. Detta tillsammans alstrade ett sjelfförtroende, en egenkärlek, som sällan insåg egna fel, sällan sökte andras råd, än mera sällan tålde deras motsägelser. Deraf hände till olycka för henne och för riket, att redliga och sjelfständiga män småningom antingen af henne drefvos, eller ock frivilligt drogo sig från hofvet. I deras ställe kommo gunstlingar, som i allt följde blindvis drottningens vilja och smickrade hennes svagheter. Man har förklarande anmärkt, att benägenheten för gunstlingar och till en del äfven det lättsinne, hvarmed dessa sedermera så ofta ombyttes, vore ett arf från Brandenburgska huset och från modren Maria Eleonora i synnerhet.

SJETTE KAPITLET.

KRISTINA OCH AXEL OXENSTIERNA.

Det, som under drottning Kristinas egen regering först påkallar uppmärksamheten och som dessutom är en förklaringsgrund för många sedermera inträffande händelser, är hennes förhållande till den gamle rikskansleren.

Axel Oxenstierna hade, som förr berättadt är, många och bittra ovänner, äfven inom högre kretsar. Det tyckes, som några sådana innästlat sig bland Kristinas hoffolk och redan tidigt ingifvit henne misstankar och ovilja mot rikskansleren. Tillbaka till år 1641 kan man spåra dessa tänkesätt, ehuru ännu blott sällan framskymtande. Kanhända föranleddes oviljan till en del af modrens, Maria Eleonoras, flykt, samt af de för svenska regeringen menliga uttydningar och rykten, som vid nämnde tillfälle utspriddes och måhända af Oxenstiernas ovänner begagnades. Man hade dessutom inbillat drottningen, att rikskansleren velat under hennes barndom rycka regeringen till sig, såsom riksföreståndare, eller som protektor, i likhet med hvad Cromwell sedermera gjorde. Det var också en allmän, och af drottningen sjelf trodd sägen, att Oxenstierna sökte föranstalta ett giftermål mellan henne och sin yngste son Erik, för att såmedelst lyfta denne sednare upp på konungatronen.

Kristina visste dock att i början förträffligen dölja dessa sina misstankar, och rikskansleren syntes vara i åtnjutande af ett nästan obegränsadt förtroende. I rådet afgjordes ärenderna som förut. Drottningen deltog visserligen i öfverläggningarna; men vanligtvis gick det så till, att när något ärende föredrogs, utvecklade Oxenstierna skälen för och mot, samt sade sin mening, hvilken understöddes af Jakob De la Gardie, och slutligen stadfästades af drottningen. Man finner också, att nu liksom förut Axel Oxenstierna anmodades om att uppsätta större delen af de förordningar, som skulle utfärdas; att man icke fattade sina beslut förrän den frånvarande rikskansleren hunnit rådfrågas; att man uppsköt verkställandet af andra beslut; *ty*, hette det, »*rikskansleren syntes ogilla dem*». Så gick det hela året 1645 1). Mot slutet af detsamma återkom Oxenstierna

1) *Riksark.* Rådsprot. den 16 Maj 1645, och hela året.

till Stockholm, sedan han afslutat den för Sverge och för honom sjelf så utmärkt ärorika freden i Brömsebro. Drottningen mottog den hemkommande på det mest smickrande sätt; och beslöt göra honom till grefve. Redan Gustaf Adolf hade erbjudit samma värdighet, hvilken Oxenstierna då likväl afböjde 1). Nu då den enligt drottningens och rådets beslut blef honom erbuden, mottog han utmärkelsen. Den 27 Nov. 1645 församlades på slottet icke blott hela riksrådet utan en mängd i staden närvarande högre befälhafvare och andra herrar. Uti denna samling framkallade drottningen Axel Oxenstierna och förklarade honom upphöjd till grefveligt stånd samt gaf honom såsom grefskap Södermöre härad, beläget i Småland mellan Kalmar och gränsen af Blekinge. Det är en af de sköonaste och rikaste nejder inom fäderneslandet och innefattar 11 socknar med 610 hela hemman samt hade gifvit kronan en årlig inkomst af minst 15,000 daler silfvermynt. Ofvannämnde utmärkelse var då för tiden ganska sällsynt, och derför så mycket ärorikare. Alltsedan Erik den fjortonde införde grefvevärdigheten, hade upphöjelser dertill skett blott två gånger. Den första af Johan den tredje för hans 1568 fallne morbroders, Sten Erikson Lejonhufvuds barn; den andra af Gustaf Adolf för Moskovitbesegra[illegible] Jakob De la Gardie. Axel Oxenstierna blef nu [illegible] tredje i raden. Äran ökades än mer genom de ord[illegible] Kristina begagnade. Hon yttrade bland annat: *Uti f[illegible] och trettio år har ni troget tjenat min farfader, [illegible] der och mig. Jag vill icke såra eder blygsamhet [illegible] att upprepa, huru väl och berömmeligen ni eder [illegible] så många olika uppdrag skickat. Gud och samv[illegible] kunna det bäst bevittna; likasom det ock blifvit [illegible] gadt af min herr fader, hvilken var en stor kon[illegible] och lyckosam äfven deruti, att han i eder hade*

---

1) S. st. den 25 Nov. 1645, enligt Jakob De la Gardies tyg. Jfr *Bref* från Axel Oxenstierna till Joh. Oxenst[illegible] na, I. Del. p. 216.

stor och skickelig minister. Det bör äfven högt skattas, att ni, ehuruväl delaktig i alla rådslag och deras lyckliga utgång, aldrig låtit förleda eder hvarken till öfvermod, ej heller till fåfänglig och obehörig ärelystnad; utan med all trohet och vördnad tjenat först min fader och sedan under omyndiga åren mig; och det sednare så, att jag vid anträdet till regeringen med icke ringa tillfredsställelse funnit alla saker uti önskeligt tillstånd. En hvar känner ock, att det är i synnerhet genom eder, som danska kriget fått den önskeliga utgång, hvaröfver vi nu alla oss glädja.

Oaktadt detta skenbara förtroende, denna lysande hedersbevisning, kan man dock redan före och omkring denna tidepunkt skönja spåren till bristande välvilja. Orsaken härtill låg förnämligast i Kristinas lynne. Hon ägde en för år och kön ovanligt stor förmåga att sköta regerings-ärenderna. Men både hon och alla måste dock inse och erkänna Oxenstiernas ändå större skicklighet. Kristina hade nu att välja mellan tvänne utvägar. Den ena att upprigtigt sluta sig till den store mannen samt öppet erkänna och till sin och rikets tjenst begagna hans ovanliga egenskaper. Den andra åter var att aflägsna honom, för att sjelf, oförhindrad af hans inflytande, få efter eget behag styra, och ofördunklad af hans anseende, få med egen skicklighet lysa. Kristina valde den sednare vägen och dertill bidrog tvifvelsutan hennes brinnande lystnad efter beröm och utmärkelse. Hon insåg mer än väl, att med Oxenstierna vid sidan skulle det alltid blifva han, som hufvudsakligen ledde ärenderna, och han, som finge förnämsta äran af deras lyckliga utgång; ingen skulle kunna tilltro henne, den tjuguåriga flickan, nog styrka att föra, och skarpsinnighet att styra riksrodret genom statskonstens alla klippor och grund. Detta var motbjudande för stoltheten; och Kristina, som skördade så mycket beröm i alla andra afseenden, kunde ej lida den tankan, att som regentinna stå i Oxenstiernas skugga, och se honom beprisad, men sig sjelf mindre aktad. Det är otvifvelaktigt, att denna svaghet var

hufvudorsaken till missförståndet och alla deraf följande oredor.

Oxenstiernas fiender underläto ej att bearbeta dessa Kristinas tänkesätt; och han sjelf var kanske ej alltid nog försigtig. I rådet föreskref han besluten efter gammal vana, måhända med för litet undseende för den nu i egen person regerande drottningen. När han under fredsmötet i Brömsebro hemsände danskarnes påståenden, tillät han sig, att på samma gång medskicka utkast till svar derpå. Det är troligt, att detta och sådant mera alldeles icke behagade en drottning, hvilken, som Kristina, var ytterst ömtålig om sitt anseende. Rikskanslerens förslag befunnos rigtiga. Hon var de- före visserligen tvungen att för det mesta tiga och sa- tycka; men enhvar kan förstå, med hvad sinne. H tyckes ej heller hafva varit utan afsigt, som redan flere af Oxenstiernorna aflägsnades ur styrelsen. Lan- höfdingen i Uppsala, Ture Oxenstierna, en man utan fel, hade kommit i häftig tvist med en af Gyl- hielms fogdar. Ture Oxenstierna fick först en skr och måste sedan taga afsked, ehuru det skulle heta f villigt 1). Ytterligare beslöt drottningen, att rikssk- mästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna skulle resa Riga, som generalguvernör öfver Liffland. Högst ov- ligt var att till en sådan plats taga någon af de hö riksämbetsmännen. Det hjelpte ej. Mannen ursäkt sig med framskriden ålder; det hjelpte ej heller; ha måste resa 2). Året derpå sände Kristina äfven rikskanslerens yngsta och mest älskade son Erik Oxenstierna till Estland som guvernör 3) öfver nämnde land.

Det var vid denna tiden, som unga Magnus De la Gardie började vinna serdeles ynnest och förtroende hos drottningen. Man påstår, att hon velat nämna honom

1) *Riksark.* Rådsprot. den 17 och 19 Febr. och 10 Maj 1645.

2) S. st. den 27 Febr. 1645.

3) S. st. den 9 Juli 1646.

till riksråd, ehuru blott 23 år gammal och ännu på intet sätt i det allmänna utmärkt; samt att rikskansleren med allvar satt sig deremot; och man tror, att detta var första anledningen till utbrottet af Kristinas ovilja. Tvisten måtte ha varit häftig, ty drottningen visade från denna tid mera öppen ovilja mot Oxenstierna. Hon mottog med synbart välbehag klagomål mot hans son Johan; och uppmanade Chanut att uti statsangelägenheter underhandla med unga De la Gardie; detta, som Chanut sjelf trodde, endast för att förarga den gamla rikskansleren. Det lyckades. Våren 1646 afhöll denne sednare sig någon tid från rådsöfverläggningarna, före- ...kdom. Många trodde, att rätta orsaken var ...kert är, att han redan nu började tala om ...undan från göromålen.

... framställa fortsättningen af denna märk- ... nödigt att med berättelsen vika något

---

SJUNDE KAPITLET.

... EMELLAN JOHAN OXENSTIERNA OCH ADLER SALVIUS.

Redan i föregående del hafva vi nämnt några ord om den oenighet, som i Osnabrück uppstod och allt framgent fortfor mellan de svenska fredsombuden, Johan Oxenstierna och Adler Salvius. Första och förnämsta orsaken låg i båda herrarnes lynnen. Oxenstierna var högdragen, envis, häftig och med en ofta stötande öppenhjertighet. Salvius hade äfven sin stolthet, var dessutom egenkär, retsam och bakslug. Redan 1641, eller första året de arbetade tillsammans,

uppkom ömsesidigt missnöje. Uti ett af sina bref gjorde Salvius den anmärkningen, att *man till Grotius borde använda excellens-titteln, emedan mannen vore ambassadör, en värdighet, som är näst den kungliga.* Några ansågo detta vara en vink, att Salvius, som sjelf blifvit ambassadör, önskade samma tittel och ansåg sig som Oxenstiernas vederlike. Så togs det förmodligen af denne sednare, hvilken var riksråd och ansåg sig som sådan högt öfver både Salvius och ambassadörsskapet. Han svarade bittert, bland annat, att *han icke ansåg sig behöfva mottaga några rättelser af Salvius.* Denne började då tala om sin *22-åriga tjenstgöring, sin långa erfarenhet m. m.* 1) Trätan blef ryktbar och kom snart till fadrens, den gamle rikskanslerens öron. Denne ogillade bådas uppförande. I bref till sonen yttrade han: *Mig är hela detta oväsende ganska ledt. Salvii lynne, hans sätt att skrifva och vara är från hans ungdom mig noga bekant; och önskar jag, att han sig bättre styra kunde, hvilket ock vore honom sjelf nyttigt. Men så hafver jag ock derjemnte hos honom funnit många goda egenskaper, samt redliga afsigter och stora förtjenster mot fäderneslandet; och tror jag fuller, att, om han gifvit dig någon tillrättavisning, så har det skett i god afsigt. Jag vill ej neka, att någon hans stolthet och egenkärlek kunnat vara med i spelet. Men, så mycket jag af dina skrifvelser kan döma, far också du vilse och låter din obetänksamhet sticka fram rätt så mycket, som han sin. Om han med alltför stor påflugenhet gifvit dig tillrättavisningar, så förefaller det mig, som du sådana med allt för stor högdragenhet tillbakavisat. Att du stundom behöfver påminnelser, finner jag af dina bref till regeringen; emedan du icke ens uti dessa kan dölja din harm. — Du har ju länge setat i kansliet och läst alla Salvii bref, i synnerhet*

1) *Riksark.* Acta Salviana. Fol. T. V. J. Oxenstierna till Salvius. Stralsund d. 10 Dec. 1644.

under den tiden, då han låg i tvist med herr Johan Banér. Du borde derföre känna mannens lynne och skrifsätt; och om han ock visade någon inbilskhet, kunde du väl låta sådant gå obemärkt förbi. Att du i din tjenst ingen påflugenhet eller förakt lider, det gillar jag högeligen; men var ej heller för mycket lättrörd! Om du vill handtera fäderneslandets angelägenheter, så måste du i tid lära dig taga goda råd. Om fåfänga ting skall du ingen strid börja, ej heller svedja allt, som ludet är. Sedan rikskansleren fått läsa alla under trätan vexlade bref, utföll hans omdöme mera gynnande för sonen, och han erkände, det Salvii skrifvelser varit opassande; han fortfor dock att äfven ogilla sonens, och härmed afstannade tvisten för den gången.

År 1643 utbröt den å nyo. Johan Oxenstierna ansåg sig hafva flera orsaker till missnöje; t. ex. att vården af fransyska och holländska underhållspengarna fortfarande anförtroddes åt Salvius ensam; att Torstenson anmodat Johan Oxenstierna bedja Salvius snart skicka penningar till hären, hvilket uppdrag Oxenstierna ansåg under sin värdighet; — att Salvius illa upptagit, så väl det Oxenstierna kallade sig *caput legationis* 1); såsom ock att han bedt Salvius fara förut till Osnabrück och besörja rummens iordningsställande o. s. v. Alla dessa klagopunkter hade Oxenstierna i bref till fadern framdragit. Denne svarade: *mig är ledt, att du om förefallande ärenden på sådant sätt dömmer. Du stöter dig derpå, att penningarnas förvaltning blifvit nu som förut anförtrodd åt Salvius ensam. Det är dock till ditt eget bästa; ty ett sådant uppdrag gifver ingenting annat än bekymmer och förtal. Ju mindre du hafver om händer, desto mindre blifva ock både ansvar och besvär; och jag tror, att fredsunderhandlingarna ensamma skola gifva dig nog att göra. — Du sticknås öfver herr Torstensons anhållan om ditt*

1) Hufvudman för beskickningen.

förord hos Salvius. Hvad betyder sådant? Skulle denna begäran vara dig till vanheder, då vore det också för mig, ja drottningen sjelf en skam att mottaga en dylik anhållan, hvilket dock kan hända, och ofta händt. Du vet ju, att enhvar har sitt anförtrodda uppdrag och fordrar att blifva med höflighet anmodad om det, som på honom beror. Så måste vi alla bedja, den ene den andre. Du kan väl icke begära, att åt dig skall anförtros oinskränkt magt öfver allt? Om du hade den erfarenhet som jag, så vore du glad, att ej behöfva sjelf afgöra, utan blott hos andra förorda saken; ty om du då rätt handterade den, skulle, i händelse af bifall, hedern falla på dig; men i händelse af vägran, hatet på en annan. — Ytterligare vet jag ej, hvad det är för ett nyligen uppkommet ordasätt, detta caput legationis, som nu så ofta omtalas. Det kan väl så för hederns skull benämnas, men du sjelf bör icke mycket tala derom. Du och de andra ombuden vid fredsverket ären kamrater med lika magt och lika värdighet, fast på olika platser: och vore bättre, att hvarandra inbördes ära, än otidigt tvista om sådan fåfänglighet. Det misshagar mig, att du min son ej är mer allvarlig till sinnes, utan låter dig af sådana små saker uppröras. Var dock öfvertygad, att jag icke skall lida, det någon skymf dig tillfogas, och att jag är om din heder lika så ömtålig som om min egen. Slutligen kan jag icke gilla, att du velat till Osnabrück förut skicka herr Salvius, som din skaffare; likasom ingen annan kunde åt dig ställa bänkar och bord i ordning. Jag kan väl sluta till hans tankar, när han ser dig vilja begagna honom till förbud och hofmästare. Det vore godt, om enhvar bedömde andras sinnelag efter sitt eget, så beginges ej så många fel här i verlden. Efter denna allvarsamma skrifvelse afstannade tvisten återigen.

För öfrigt synes det, som äfven Salvius å sin sida gifvit många anledningar till oenigheten, ehuru ingen

närmare kännedom härom hunnit till efterverlden. Förnämsta underrättelserna angående tvisten finnas nemligen i den gamle rikskanslerens bref, och denne tyckes hafva ansett nödigare att rätta än att urskulda sonen, hvarföre han ock mera framdragit dennes än Salvii fel.

År 1646 utbrast fiendskapen å nyo, och på ett vådligare sätt. Till den förra personliga oviljan emellan begge fredsombuden kom nu den myndiga drottningens vidriga tänkesätt mot Oxenstiernorna, både far och son. Af denna orsak slöt hon sig till Salvius, och skänkte honom odeladt förtroende och så mycket skydd som möjligt. Salvius sökte att påskynda freden, äfven genom nedsättandet af Sverges fordringar. Drifffjedern härtill må nu hafva varit verklig öfvertygelse och fredskärlek, eller ock lycksökeri, antingen hos Kristina eller hos Frankrike; härom är svårt att döma. Men just detta ämne blef stridsäpplet emellan drottningen och Salvius å ena, samt båda Oxenstiernorna å andra sidan.

Det var i slutet af 1646, som man i Osnabrück förde den häftiga tvisten, huruvida Sverge skulle bekomma hela Pommern eller blott en del deraf med Wismar och Bremen. Svenska fredsombuden hade fått befallning gifva vika, men blott i yttersta nödfall. När detta nödfall inträffade, derom var just frågan och tvisten. Salvius ville temligen snart åtnöja sig med För-Pommern, Rügen och Bremen m. m.; ty, sade han, *man bör ej spänna bågen för högt*. Detta var också Kristinas mening och i synnerhet franska partiets önskan. Oxenstiernorna deremot och deras vänner yrkade enträget, att man i dess ställe borde mottaga det af kejsaren och af tyska riket erbjudna hela Pommern, oaktadt Brandenburg vägrade sitt bifall dertill. Uti November månad hade likväl svenska fredsombuden gifvit vika, och afstått Hinter-Pommern. Axel Oxenstierna ogillade denna eftergift ganska mycket 1). Uti handbref

1) Se 8:de delen pag. 72.

till sonen rådde han denne, att om Brandenburg genom ytterligare inkast gåfve någon förevändning dertill, söka på godt maner återtaga det gjorda beviljandet, och sedan hålla sig fast vid hela Pommern. *Du bör,* skrifver han, *häruti arbeta till fäderneslandets bästa, så vidt sig göra låter. Men, om af orsaker, som ej må nämnas, man icke kan komma längre, och blifver stormen alltför häftig, så hjelper föga streta deremot. Jag känner nogsamt lynnet och afsigterna hos dem, som nu styra Sverge, har också ännu af dem min dagliga och dryga del. Jag ser fäderneslandets skada och vanheder för ögonen, så att det för ett ärligt hjerta och vettigt hufvud är den största harm. Om ej Gud, ära och samvete hållit mig qvar, hade jag längesedan lemnat min plats. Men Seneca säger: Var ej alltför mycket envis på dina föresatser, utan följ dit ödet leder. När allt bemödande är fåfängt, måste man bruka tålamod och lämpa sig efter tiden. Detta är den ytterlighet, till hvilken den förståndige bör komma. Den synes för många besvärlig; men, om den ej iakttages, så skall hela verket snart brytas sönder. Det är dock bättre hafva någon ordning än ingen.* Fadrens uppmaningar måtte hafva inverkat, ty snart derefter klagade Chanut hos Kristina, att Johan Oxenstierna sökte hindra freden. Dessa klagomål blefvo välkomna. Kristina yttrade sig med mycken bitterhet öfver Johan Oxenstiernas uppförande; utmålade sjelf alla de förskräckliga följder och krigseländen, som af hans motsträfvighet kunde föranledas; sade, att *han borde inför Gud och menniskor ansvara derför* o. s. v. Chanut tyckte sig likväl hos Kristina under alla dessa utbrott märka en hemlig glädje, att den af henne hatade Johan Oxenstierna visade verlden sina fel och huru liten del han borde hafva uti äran af fredsslutet. Det var också allmänna öfvertygelsen, att Johan Oxenstiernas uppförande blifvit öfverenskommet, kanhända föreskrifvet af fadern; så att allt hvad i detta hänseende sades

eller gjordes mot den förre, kunde också anses vara rigtadt mot den sednare.

Salvius hade vid denna tid för fransmännerna omtalat, att Sverge ämnade i nödfall eftergifva också sina anspråk på Stettin. Detta hans uppförande väckte allmän ovilja, och förmodligen var det i anledning häraf, som Johan Oxenstierna skref till regeringen i Sverge ett bref, som innehöll några bittra utfall mot Salvius. Det ankom, just när Chanut, i afsigt att till Frankrikes vinst nedsätta Sverges fordringar, ifrigt retade Kristina mot båda Oxenstiernorna och mot deras ihärdighet. Brefvet blef uppläst i rådet. Axel Oxenstierna tog hetta dervid och utfor med häftighet öfver Salvius. Då alla i rådet tego, yttrade Kristina sjelf, *det hon ej kunde tåla, att man på sådant sätt angrepe en frånvarande, som ej kunde försvara sig.* Ordvexlingen mellan henne och rikskansleren blef tämligen häftig. Efter någon stund upplöstes rådet utan att hafva fattat något beslut. Just som drottningen kom derifrån, uppvaktades hon af Chanut. Hon var då mot Johan Oxenstierna ganska uppbragt, och talte om att sätta Salvius och de fransyska fredsombuden till väktare öfver honom. *Om dessa märkte och kunde bevisa, att han motarbetade freden, skulle de derom samfäldt aflåta till henne ett bref, hvilket hon sedan kunde uppvisa i rådet.* Till Salvius skref hon egenhändigt, tackade för hans uppförande *och försäkrade att, om också en och annan sökte svärta, skulle drottningen dock aldrig tillåta dem störta honom. Om Salvius komme väl hem, ämnade drottningen med ord och gerning visa, att hon vore och förblefve honom välbevågen.* Huru Salvius i anledning häraf uppfört sig mot Johan Oxenstierna, och hvad vidare förelupit, veta vi ej. Det synes emellertid säkert, att Kristina verkställde sitt ofvannämnde förslag, neml. att åt fransmännen anförtro en slags hemlig uppsigt öfver Johan Oxenstierna; ja att hon till och med begärde, det de skulle skaffa henne bref och handlingar, i stöd af hvilka hon kunde angripa och störta båda

Oxenstiernorna. Detta hennes förbund med utländningen mot sina egna ministrar hölls ej mera hemligt, än att Frankrikes fiender, Spaniorerna, kommo under fund dermed. För att skada Frankrike berättade de förhållandet genast för Johan Oxenstierna. Så kom det snart både till drottningen och rikskansleren. Den förra blef högeligen harmsen och nedslagen; men dolde dessa känslor under slöjan af en stolthet, som ej aktade, hvad Oxenstiernorna tänkte om förhållandet. Dessa sednare kunde ej göra annat än tåla och tiga.

Trätorna emellan Johan Oxenstierna och Salvius hade återigen tagit fart, man vet ej numera af hvad anledning; men i Januari 1647 skref rikskansleren sålunda: *Käre son! Jag måste ogilla, att du icke ens i skrifvelserna till drottningen förmår styra din penna. Du nöjer dig icke med att låta omständigheterna tala för sig sjelfva, utan släpper ock ditt onda lynne fram med en hop förtretliga ord, såsom krasslare, skråla, skrika, kinka, o. s. v. hvilka mindre skada din fiende, än utmärka, att du sjelf icke hafver magt öfver ditt eget sinne. — Du klagar i flere dina bref, att jag håller med Salvius, så att han kan le åt din ovilja. Käre son, läs rätt och döm rätt i mina bref. Jag känner noga Salvii lynne och fåfänga, hvilka med åren och äran tagit till, och kanske af andra än mera uppäggas. Jag gillar ingalunda hans inbillningar; men förmår icke undanskaffa alla fantaster, eller förändra deras hufvud. När du hinner stiga mina trappor och år uppföre, skall du finna, att dylika förhållanden ej kunna botas så lätt, som mången tror och den nödställde fordrar. Att jag ej förmår ytterligare hjelpa dig mot Salvius, det måste så du, som jag, lida. Hvad du har att lida, vet jag ej, om det kan liknas vid det, jag länge och kanske ännu drager. Var dock viss derom, att jag mer än väl känner, det ganska stora vedervärdigheter hafva nu i många år tryckt dig; men du måste ej derföre mista mod och manliga råd. Bit tänderna tillsam-*

mans; se på saken, fäderneslandets ära och tjenst, och låt all fåfänga fara. Om ej Salvius hade stöd här hemma, om ej också härifrån hans inbilskhet och förslager underblåstes; tro mig, han skulle ej tala så högt. Sådant är verldens lopp. Den, som länge lefver och höga tjenster bekläder, måste vara underkastad afund, illvilja och mycket annat, hvilket ingen ärlig man kunde bära utan stöd af Gud och samvetet. Du känner nogsamt min belägenhet i förra tider; den har ej sedermera förbättrats. Jag måste nu mycket lida just af den, för hvars bästa jag allsköns möda och arbete mig underkastat, men hvilken ej är dessa uppoffringar värdig, och kan väl hända att också dina besvär sig derifrån härleda. Detta är min lott; det är ock din; kanske få vi båda än sämre. Men tag Gud till hjelp och råd och gör det rätt är. När tigas kan, så tig! Hvad föraktas bör, det förakta! Hvad med åtlöje vederläggas bör, det le åt! Men hvad ej med äran ej lidas kan, det lid ej! Jag vågar icke anförtro pennan mera, ej vetande, i hvars hand brefven kunna komma.

Tvisten mellan Johan Oxenstierna och Salvius sammansmälte från denna tiden helt och hållet med oenigheten mellan drottningen och rikskansleren och bör således tillsammans med denna framställas.

ÅTTONDE KAPITLET.

OM OENIGHETEN MELLAN DROTTNING KRISTINA OCH OXENSTIERNORNA ÅR 1647.

Ett vigtigt och under loppet af detta år förekommande tvisteämne var trosbekännelsen. Redan uti före-

gående del hafva vi berättat, huru drottningens lärare, Johannes Matthiæ, tog liflig del uti Duræi bemödande att förena lutherska och kalvinska lärorna. Johannes Matthiæ behöll dock till en tid dessa tänkesätt för sig sjelf; men när han år 1644 tillträdde Strengnäs biskopsstift, höll han ett inträdestal, som sedan utgafs under namn af *Idea boni ordinis in ecclesia Christi* 1). I denna bok framställde han några satser, hvilka åsyftade en sammanjemnkning af båda bekännelserna. Boken väckte så mycket mer uppseende, som man visste, att författaren stod i hög nåd hos drottningen. Superintendenten i Kalmar tog sig likväl dristighet uppå och utgaf mot den samma några anmärkningar och tillegnade dem åt rikskansleren. Johannes Matthiæ lät af trycket utgå en försvarsskrift, måhända i något för häftiga ordalag. Emedan saken låg honom ömt om hjertat, drog han den också fram vid den riksdag, som 1647 i Januari sammanträdde. Men detta försök misslyckades. Hela presterskapet blef oroligt och klagade, att Johannes Matthiæ ville insmyga kalvinska bekännelsen; och emedan Kristina misstänktes gynna sin lärare, ingick ståndet med en anhållan, att rådet måtte vaka öfver den sanna trons upprätthållande i riket. Så var ärendet nära att blifva en partisak mellan rådet och presterskapet å ena och Kristina, hofpartiet och biskopen å andra sidan. Den 17 Jan. hade saken redan förevarit i rådet. Rikskansleren önskade, *det Johannes Matthiæ aldrig utgifvit nämnde bok.* Drottningen svarade, *att uti den samma funnes ingenting att tadla.* Oxenstierna sade: *den skall af våra lutherska lärare näppeligen gillas, och Gud gifve, att församlingen ej för dess skull råkar i villervalla!* Drottningen inföll: *Gör ej så hårda beskyllningar mot boken! jag tager mycken del i den samma.* Oxenstierna svarade: *Jag beder uti all underdånighet, att eders majestät icke måtte i egen*

---

1) Grunddragen till en god ordning i Kristi församling.

person försvara boken; ty då blifver den sista villan värre än den första. Kristina afbröt. *Jag försvarar den ej, ty hon försvarar sig sjelf.* Per Brahe sökte medla och Oxenstierna började tala om *Sverges stora lycka att hafva blott en trosbekännelse och derföre inga lärotvister och deraf flytande olyckor* 1). Tvisten tog dock åter fart och blef slutligen så allvarsam, att Kristina af harm utbrast i tårar, och rådet åtskildes utan att fatta beslut. Men i anseende till presterskapets ifver nödgades drottningen gifva efter, och Johannes Matthiæ måste aflemna en lugnande förklaring öfver sina ord. Tvisten skulle nu anses nedlaggd; men presterskapet anhöll, att Formula Concordiæ måtte antagas som symbolisk bok för svenska kyrkan; ett förslag, som Johannes Matthiæ sjelf måste skrifva under, men som aldrig erhöll Kristinas stadfästelse.

En annan orsak till fiendskapen tyckes sjelfva den ofvannämnde riksdagen hafva varit, ehuru öfver densamma hvilar mycket mörker. Ett rykte säger, att dess sammankallande var föranledt af de mägtiga herrarna, som ville trygga, kanske utvidga sitt inflytande och för sådant ändamål införa åtskilliga förändringar i styrelseformen. Redan valet af landtmarskalk blef partisak. Kristina ville dertill hafva Bengt Skytte, rikskanslerens motståndare både å egna och fadrens vägnar. Det undanböjdes och man valde Axel Thuresson Natt och Dag, också af Oxenstiernornas motparti; hvilken dock af sjukdom blef hindrad. Då föreslogs Jakob Skytte, men denne afsade sig; så att till slutet fick drottningen enligt sin vilja Bengt Skytte till platsen 2). Om sjelfva förhandlingarna har man ingen närmare underrättelse. Axel Oxenstierna föreslog, *att sedan danska kriget nu vore lyckligen afslutadt, borde landet befrias från den skatteförhöjning, som serskildt och uttryckligen endast för nämnde krig blifvit beviljad. En sådan befrielse,*

1) *Riksark.* Rådsprot. d. 14 Jan. 1647.
2) *Riksark.* Rådsprot. d. 15, 19 och 20 Jan. 1647.

mente han, *skulle såsom bevis på ordhållighet öka undersåtarnes förtroende för regeringen* 1). Men detta förslag gick ej i verkställighet. Att Oxenstierna under denna riksdag var, i frågan om Johannes Matthiæ, en presternas försvarare mot drottningen, hafve vi nyligen omtalat. Allt detta oaktadt lyckades det henne att vinna på sin sida de ofrälseständen. Rikskanslerens ovän, den bekante Nils Tungel, nyttjades att underhandla med bönderna; och Per Brahe klagar, att drottningen för att göra sig mägtigare *började utså oenighetsfrön mellan stånden, hvari hon lyckades så väl, att ingen samdrägt kunnat sedermera inom riket åstadkommas.* Flere allvarsamma uppträden förefölio, och vid besättandet af den lediga erkebiskopsplatsen kom drottningen åter med rikskansleren uti ordvexling, om de åtgerder, som fordom vidtogos mot biskop Rudbeck i Westerås 2). Det ömsesidiga missnöjet gick så långt, att Oxenstierna efter dessa uppträden länge afhöll sig från allt deltagande i rådets öfverläggningar. Torstenson hade vid denna tid kommit hem från Tyskland. Kristina smickrade och framdrog honom mycket, dels för hans verkliga och stora förtjenster, dels för att kunna ställa honom och hans anseende mot Oxenstierna. I början af 1647 upphöjde hon honom till friherre och grefve, och det på en gång. Han förtjente det visserligen; men Gustaf Horn, ehuru vida äldre samt likaledes af fäderneslandet högt förtjent, blef dervid förbigången. Visserligen hade Torstenson varit lyckligare, och troligen skickligare. Horns förbigående ansågs likväl egentligen härleda sig från Kristinas ovilja mot Oxenstiernorna, ty Horn var rikskanslerens måg och denne nära tillgifven. Det synes som detta drottning Kristinas uppförande gått Horn nära till sinnes.

Häftigaste brytningen mellan drottningen och Oxenstiernorna skedde i anledning af fredsunderhandlingarna

1) S. st. d. 29 Jan. 1647.
2) S. st. d. 13 Mars 1647.

och serskildt i hänseende till den penningesumma, Sverge fordrade åt sina troppar. Frankrike yrkade skyndsamhet och eftergift, och Chanut föreställde Kristina, *att hennes benägenhet för freden vore af hela verlden känd; hon borde derföre ej låta hindra sig af rådet; ty deraf skulle hennes anseende lida.* Kristina svarade med klagomål öfver rikskansleren, och *att denne på egen hand skickat till Osnabrück föreskrifter, stridande mot de i rådet fattade besluten.* Hon blef af Chanut än mera uppretad och lofvade ändtligen att så mycket som möjligt påskynda freden, och att enskildt medelst handbref väpna Salvius mot Oxenstierna och mot allt dröjsmål i underhandlingen. Efter all anledning var det i följe af detta samtal, som Kristina till båda fredsombuden affärdade följande gemensamma af henne sjelf uppsatta handbref. *Mine herrar! Jag lägger dessa få ord till det offentliga brefvet, på det jag med egen hand må upptäcka eder min fruktan, att freden genom några af mig icke fullt kända orsaker skall göras om intet. För att nu tydligen gifva eder min mening tillkänna, så veten, att jag framför all ting annat åstundar en säker och hederlig fred med kronans skadeersättning och soldaternas tillfredsställande, så godt utan fredsbrott ske kan; och för öfrigt, att ej längre sölas dermed, såsom hittills skedt är. Gören i annorlunda, så skolen i det för Gud, ständer och mig ansvara. Låten inga ärelystna menniskors infall locka eder från detta mitt syftemål, så framt i ej hafven lust att stå mig bleka och röda till svars derför. I skolen för visso veta, att hvarken myndighet eller höga slägters stöd skola hindra mig från att visa verlden det misshag, jag hafver till ett oförnuftigt uppförande. Jag är viss derpå, att om underhandlingen ginge sönder, så råkade jag genom edert förseende i en labyrint, hvarur jag icke kunde hjelpas, hvarken af edert förstånd eller af deras, som sådana förslag inblåså,* m. m. Brefvet var ställdt till både Johan Oxenstierna och Adler Salvius;

men åsyftade tydligen endast den förra. Detta bekräftas ytterligare af ett drottningens på samma gång till den sednare afsända handbref af följande innehåll: *Högtärade herr hofkansler! Jag skall med all nåd belöna eder trohet och flit att påskynda den högnödiga freden. Med det andra partiet, som söker honom förhindra, skall jag ställa mig så, att all verlden måste finna, det felet icke ligger hos mig, samt att rikskansleren ej förmår röra hela verlden med ett enda sitt finger. Öfverlemna mitt bifogade bref åt grefve Johan Oxenstierna. Ehuru jag deri griper eder båda an, så är det dock honom ensam jag åsyftar. Laga så, att Avaux* 1) *får veta innehållet, så att han finner min oskuld, och ej låter mig umgälla det andra partiets hat emot Frankrike. I sjelf mågen vara försäkrad derom, att jag skall hålla eder skadeslös, och belöna edra tjenster med riksrådsplatsen, hvilken, i veten, är den högsta i vårt fädernesland. Funnes högre, skulle jag ej skygga för att densamma åt eder öfverlåta; all afund oaktad. Ni må väl säga, som Marius: contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra objectantur* 2) — *Gref Magni De la Gardies fördel anbefaller jag eder, som min egen. Mig vore af hjertat kärt, om jag kunde förskaffa honom Benfelden eller något dylikt. Tala vid d'Avaux härom! Jag hoppas, att han gerna iakttager tillfället att göra en så viglig tjenst åt en af sina närmaste vänner, och tillika visa mig ett utmärkt prof af sin tillgifvenhet. Jag slutar härmed och befaller eder i Guds hand, jemnte förmaning att ej låta skymmeln skena öfver skacklorna. Stockholm d. 10 Apr. 1647. P. S. Låt mig få veta, hvad grimaser grefve Johan gör, då han läser mitt bref till eder bägge.* Johan

---

1) En bland Frankrikes ombud vid vestfaliska fredsunderhandlingen.

2) *De förakta min ringa börd, jag deras oduglighet: mig förebrås lycka, dem nedrigheter.*

Oxenstiernas svar är af den 10 Maj och lyder, som följer: *Jag måste bekänna, att eders majestäts sista bref hafver gått mig nära till sinnes, och kan jag ej förstå, hvarifrån de deri varande beskyllningar sig härleda. Jag måste ställa det till Gud och tiden, som allt annat och äfven detta en gång yppandes varder. Men den, som kommit eders majestät att skrifva ofvannämnde bref, han skall, om jag honom finner, derföre engång stå mig till ansvar. Emedlertid om eders majestät behagar genomse de oss gifna förhållningsbrefven, så hoppas jag, att deraf skall inhemtas, det jag ingenting gjort, som med söl och oförnuftigt uppförande benämnas bör. Länge har jag för mina enskilda angelägenheter önskat befrielse från denna långa och mödosamma underhandling, men har i hopp om lyckligt slut icke velat dermed besvära. Nu då mina åtgerder ej mer gillas, öfverlemnar jag i underdånighet åt eders majestät att efter eget behag min person använda.* Några veckor derefter skref han ånyo sålunda. *Som herr Salvius troligen efter vana haft den äran att i enskilda bref underrätta eders majestät om åtskilligt härute, så har jag ansett öfverflödigt göra detsamma. Nu måste jag likväl i korthet nämna, att jag i fem veckors tid ifrigt arbetat på freden; men att det just varit herr Salvius och fransmännerna sjelfva, som under allehanda förevändningar dragit på tiden och hindrat mig från att efterkomma den gifna befallningen. Det synes mig, som hade eders majestät åt min ämbetsbroder gifvit ett enskildt förhållningsbref, hvilket ej öfverensstämmer med det, som blifvit ställdt till oss båda gemensamt, eljest kunde han ej uppföra sig så, som han gör. Tiden skall det upplysa. Jag har emellertid velat nämna detta, för att ej få skuld för dröjsmålet, såsom jag fick i eders majestäts förra handbref, hvilket jag besvarat; ehuru eders majestät icke behagat upplysa mig, om mitt svar framkommit.* Förhållandet lär hafva varit så, som Johan Oxenstierna uppgaf. Det, som denna

gång föranledde uppskofvet, var Kristinas eget bemödande att skaffa Osnabrück åt då varande gunstlingen grefve Wasaborg, för hvilket ändamål Salvius måste föra en hop hemliga underhandlingar. Detta var förmodligen ämnet för det enskilda förhållningsbref, som Oxenstierna trodde Salvius hafva bekommit.

Johan Oxenstierna lemnade sin far underrättelse om dessa uppträden och afskrifter af brefven. Den gamle förstod mer än väl, att det var honom, som drottningen förnämligast ville åt. Han råkade också häröfver med henne i en så häftig ordvexling, att han på stället begärde sitt afsked, hvilket hon också genast beviljade.

Drottningens förbund med fransmännen mot sina egna ministrar; hennes under fredsverket visade släpphändhet i bevakandet af Sverges, men hennes envishet i bevakandet af gunstlingarnas fördelar; och derjemnte hennes uppförande mot den förtjente rikskansleren väckte emellertid mycken ovilja hos alla, som kände rätta förhållandet; till och med hos de bättre bland Oxenstiernas motståndare. Per Brahe sade drottningen helt uppriktigt, att hon ej borde, med förbigående af bepröfvade männer, *skänka hela sitt förtroende åt en yngling, och åt en prest*, han åsyftade grefve Magnus och Johannes Matthiæ. Rådet lärer hafva gjort föreställningar om rikskanslerens oumbärlighet; och redan förut hade flere af dess anseddaste medlemmar börjat draga sig från öfverläggningarna, t. ex. Gyllenhielm och Jakob De la Gardie. Denne sistnämnde förblef sig lik. År 1645, när Kristinas förtroende till Axel Oxenstierna började vackla, yttrade han i sittande råd, *att drottningen borde i afseende på de tyska angelägenheterna hafva fullt förtroende för rikskansleren, hvilken kände och förstode dem bättre än någon annan* 1). När nu spänningen mellan henne och Oxenstiernorna antog ofvannämnde hotande utseende, uppträdde åter gamla De la

1) *Riksark.* Rådsprot. d. 18 Maj 1645.

Gardie; ehuru förut af ålder och blindhet oftast hindrad från allt deltagande i ärenderna. Man vet ej, om det denna gången skedde af egen drift, eller, enligt någras sägen på Oxenstiernas, enligt andras på hans egen sons begäran, hvilken sednare skulle hafva fruktat ytterligheter. Allt nog, han tillställde och deltog i ett nytt samtal mellan drottningen och rikskansleren, vid hvilket tillfälle en försoning tillvägabragtes och hvarefter gref Magnus med gemål sändes nedåt Vestergötland för att ej med sin närvaro reta sinnena. Om dessa uppträden skref gamla Oxenstierna sålunda till sin i Osnabrück varande son. *Det handbref, drottningen dig och Salvius tillskrifvit, har ej litet oroat mig, och hafva derom mellan hennes majestät och mig några små tvister förefallit. Genom riksmarskens bemedling är dock saken bilaggd; och skall det nu heta, att brefvet var skrifvet för att varna mot allt för mycken enträgenhet i edra påståenden. Men orden äro tydliga och klara; och huru man dem ock vänder, stå de likväl qvar och svida i ögonen. Hennes majestät förklarade sig slutligen ganska nådig mot mig och de mina. För min person skall jag nog veta finna mig; hoppas ock, att äfven du blifver vid godt mod, den falska sqvallraren till trots. Ett godt samvete är ett dagligt gästabud. Till slut skall också den goda saken segra, och spe komma för spottarens dörr. Gå du på din sida rätt fram; i medgång ej stolt, i motgång ej försagd; ej heller sjelfplågare! Qvälj dig ej öfver det du icke kan hjelpa, ej heller öfver menniskors vankelmodigheter. Vet, att den på hög plats står, måste tåla, att från alla sidor vindarna på honom blåsa.* Kristina och Rikskansleren sökte hädanefter undvika offentliga tvister, men inbördes oviljan förblef densamma i synnerhet på drottningens sida. Oxenstierna fortfor hela sommaren igenom att afhålla sig ifrån rådets sammanträden. I Oktober fick man den obehagliga underrättelsen, att Bäjern brutit stille-

ståndet, förenat sig med kejsaren och höll på at• alldeles tillintetgöra Karl Gustaf Wrangel och svenskarna 1). Då i nödens stund kallades Oxenstierna åter upp i rådet och kom jemnte Jakob De la Gardie, Gyllenhielm m. fl. Rikskansleren synes hafva varit något smickrad af detta tecken till återvändande nåd, och sökte närma sig drottningen. Hon deremot behöll i hjertat sin förra ovilja och skref till Salvius sålunda. *Frukten ej för edra afundsmän! jag skall nog beskydda eder. Rikskansleren gör sig nu ganska ödmjuk; men, quidquid est, timeo Danaos et dona ferentes* 2). *Jag finner alla dagar, huru på honom sannas Taciti ord om Tiberius: jam Tiberium corpus, jam vires nondum dissimulatio deserebat* 3). Vid samma tid nämnde hon i rådet ett förslag att skicka rikskansleren till Hamburg för att som der blifvande svenskt sändebud efterträda Rosenhane, hvilken skulle som ambassadör afgå till Paris 4). I allmänhet fortfor hon att försumma Oxenstierna, och då denne sednare begärde åt sin son förläningen af några gods på Ysedom, fick han afslag, ehuru Kristina redan länge slösat med dylika gåfvor. Äfven Johan Oxenstierna erfor många och kännbara verkningar af drottningens fortfarande onåd. Uppträttad af ledsnad och harm begärde han formeligen befrielse från hela fredsverket; men Kristina, som fruktade uppseende och skada, befallde honom stanna qvar och tillhopa med Salvius bringa underhandlingen till slut. Oxenstierna beklagade sig för fadren. Denne svarade: *Käre Son! Ehuru det vore mig obehagligt, om du efter så många års besvär skulle med oförrättadt ärende lemna din plats; så*

1) Se VIII del. 5:te kap.

2) *Jag fruktar grekerna, äfven då de komma med skänker.*

3) *Tiberius förlorade krafterna, nästan kroppen, dock ej förställningsgåfvan.*

4) *Riksark.* Rådsprot. d. 28 Sept. 1647.

skulle jag sådant likväl föga akta, utan önska dig skild från din Salvius, om det blott utan skam och skada ske kunde. Men när hennes majestät det ingalunda vill, så kan jag ej heller så hårdt yrka derpå. Käre son, hafver du trökat så länge och insupit så mycken förtret, så tröka ännu en liten tid! Bed Gud, och haf tålamod! Var viss att också jag hafver min dryga del, och till hjelp deremot endast Gud och samvetet! Tag du samma sköld, och låt Salvius sedan missbruka sin magt; han får nog en gång sina fiskar varma; laga blott, att eder ovänskap icke öppet utbrister eller skadar vårt fädernesland!

Jemnte ofvanstående ämnen till missnöje kom också det förutnämnde ryktet om Axel Oxenstiernas afsigt att förmäla sin son Erik med drottning Kristina. Detta spordes först 1633, då Frankrike för att vinna rikskansleren erböd sig att understödja en sådan plan. Den blef då af Oxenstierna förkastad och hördes ej vidare af förr än vid denna tid, då den förmodligen af hans ovänner framdrogs för att väcka mot honom drottningens ovilja; och det lyckades. Efter all anledning var det också för att förekomma sqvaller härom som drottningen redan förra året bortsände unga gref Erik som guvernör till Estland. Fadren var troligen länge i okunnighet om den vigt, drottningen fästade vid nämnde rykte. Gamla Jakob De la Gardie var den, som af vänskap först gaf honom underrättelse om förhållandet. Rikskansleren behandlade likväl alltsammans, såsom blott prat; men vid det tillfälle, då han och drottningen afslutade sin så kallade förlikning, började Kristina sjelf beklaga sig öfver nämnde rykte. Axel Oxenstierna skref derom till sonen på följande sätt. *Hennes majestät sade, att du och jag ej bättre kunde vederlägga ofvannämnde hörsagor, än om du gifte dig. Jag bekänner att sådana rykten och inbillningar ej förtjente, att man på dem kostade ett enda ord, om man neml. hade med en annan person att göra. Nu sy-*

nes klart, att våra illviljare begagna denna förevändning till att svärta oss och tyda allt till det värsta. Jag har derföre velat underrätta dig om ställningen; och emedan ditt ungkarlslif gifver anledning till åtskilliga tankar, som, ehuru tomma och orättvisa, dock kunna skada, så anser jag dig böra förekomma allt sådant genom val af en dig värdig maka. Det var i anledning häraf, som Erik Oxenstierna följande året förmälde sig med Elsa Brahe, dotter af den vid Lützen fallne Nils Brahe.

Johan Oxenstierna hade blifvit enkling och inträdde kort derefter i nytt gifte med Margareta Brahe, syster till grefve Per. I några den tidens partiskrifter påstås, att Axel Oxenstierna ifrigt arbetat på denna förbindelse för att derigenom vinna på sin sida den mägtiga motståndaren Per Brahe. Beskyllningen är osann. Uti flere ännu tillgängliga bref afrådde rikskansleren sin son från detta äktenskap i anseende till brudens framlidna ålder och föga hopp om arfvingar. Men det hjelpte ej hvarken hos sonen eller hos illviljarne. Giftermålet gick i fullbordan och rikskansleren fick skulden, och derföre också ökad ovilja hos drottningen, hvilken af dessa dubbla äktenskapsförbindelser mellan Braher och Oxenstiernor, de två mägtigaste slägter inom riket, såg uppstå ett parti, så starkt, att hon i längden knappast skulle kunna det samma öfverväldiga.

De som vid dessa mot Oxenstiernorna anlaggda stämplingar läto begagna sig till handtlangare, voro först hufvudmännen Magnus Gabriel De la Gardie och Salvius; sedan som mellanlöpare Gustaf Wasaborg och i synnerhet Nils Nilsson Tungel, sedan förra berättelsen känd som en af Danmark mutad kunskapare på svenska regeringen. Denne hade med begagnande af tidslägret insmickrat sig hos Kristina och vunnit hennes förtroende i hög grad. Hon hänvisade Salvius till Tungel såsom den, *på hvilken hon fullkomligt litade.* Hon upphöjde honom till kofkansler och det taltes till och med om rådsvärdigheten. Tungel besörjde den mellan drott-

ningen och Salvius löpande enskilda brefvexlingen. Man finner ännu efter honom en mängd skrifvelser, fulla af bemödanden att förtala Oxenstiernorna och att på allehanda sätt ställa sig in hos drottningen, Salvius och Per Brahe 1).

NIONDE KAPITLET.

FORTSÄTTNING AF TVISTEN MELLAN DROTTNINGEN OCH OXENSTIERNORNA.

Vid tidpunkten af westfaliska fredens afslutande stod Salvius uti serdeles nåd hos drottning Kristina. Orsaken dertill, utom hans stora skicklighet och många förtjenster, var det biträde han lemnade uti några kinkiga mål. Första betydliga tillfället härtill erböd sig under Magnus Gabriel De la Gardies beskickning till Paris. För att göra denna så lysande som möjligt hade Kristina utom andra medel enskildt tillåtit De la Gardie att af fransyska underhållspenningar lyfta 100,000 riksdaler. Summan uttogs och gick åt. Den var stor. Som den också var påräknad för härens behof, så inlupo öfver dess uteblifvande genast klagomål, hvilka så mycket lifligare uppfattades af Oxenstiernska partiet, som detta alltid förklarat hela beskickningen öfverflödig. Kristina vände sig i förlägenheten till Salvius med ett bref af följande innehåll. *Ni vet, att jag låtit grefve Magnus upptaga 100,000 riksdaler i Paris. Emedan nu summan synes något stor, så börja några glunka derom, att dess uteblifvande skall förhindra de framsteg, fält-*

---

1) *Riksark.* Acta Salviana. T. IV.

marskalken Wrangel eljest kunnat göra. Ni kan lätteligen dömma, huru detta tal länder mig till förfång, hälst alla veta, det penningarna blifvit med mitt bifall uttagna. Om nu någon olycka sker, då skall man ej underlåta lägga den mig till last; ty alltid finnas de, som vilja göra nya välden förhatliga. I denna nöd flyr jag till eder, som alltid försäkrat mig om den trognaste tjenst; och vill jag nu sätta denna eder trohet och tillgifvenhet på det osvikligaste prof. Jag nödgas derföre utan vidare omsvep bedja eder på egen kredit anskaffa så mycket penningar, att nämnde summa kan för hårens behof tillhandahållas. Jag försäkrar vid allt, det högt och dyrbart är, ja så högt, som någon försäkring kan göras, och ni sjelf henne åstundar, att jag skall hålla eder skadeslös, så att ni icke skall ångra detta handtag. Jag skall också i öfrigt visa min tacksamhet; och finnes i vårt land intet kall så högt, att ni icke kan det samma vänta, om Gud spar eder lifvet. Det tyckes, som Salvius fullgjort drottningens begäran. Han steg också mer och mer i gunsten. Redan i Jan. 1647 förklarade hon, *att Salvius skulle blifva riksråd, hvem som också lade sig deremot* 1). Då man nämnde, att *Salvius af fruktan för ovänner icke ville återvända till Sverge,* yttrade hon: *så länge jag lefver, skola de ändå lemn honom i fred. Jag skall göra honom lika hög so de, och skulle redan hafva upphöjt honom till riksråd; men emedan kansleren nu någon tid varit borta, ha man sagt, att jag af fruktan passat på hans frånvaro* 2). Vid ett annat tillfälle sade hon sig *längta efter Sal hemkomst, skulle då beständigt hafva honom vid s dan, äfven i vagnen för att af en sådan lärare f undervisning om verldens tillstånd. Emellertid vill hon med hvarje post hafva från honom enskilda br*

---

1) *Riksark.* Acta Salviana. Tangel till Salvius. Sthm 16 Jan. 1647.

2) S. st. d:o d:o d. 18 Oct. 1647.

Rikskanslern kunde visserligen också sätta en sak väl på papperet; Salvii skrifter vore dock än bättre 1). o. s. v. Jemnförelsen lär hafva hunnit och retat den gamle. Han skref vid samma tid till sonen sålunda. *Uti sina bref fortfar din medbroder att efter sitt vanliga sätt öfverflöda med lärdom och framkasta en hop småsaker, likasom han för skoldjeknar läste Plautus och Terentius och ville dervid visa sina kunskaper.* Kort härefter eller den 27 Mars 1648 föreslog Kristina i sittande råd, att Axel Lilje och Johan Salvius måtte till rådsherrar upptagas. Enhvar insåg, att Salvius väl förtjent denna utmärkelse; men förslaget var dock för de flesta en nagel i ögat. Det stridde på sätt och vis mot 1634 års regeringsform, hvilken förbehöll rådsvärdigheten åt infödda adelsmän, då deremot Salvius var född ofrälse, ehuru sedermera adlad. Det stridde än mera emot vanan; ty för det mesta hade man hittills uti rådet upptagit endast sådana personer, som härstammade från landets äldre och anseddare slägter. Aldramest stridde det mot högadliga partiets stolthet. Slutligen, i anseende till den allmänt kända spänningen mellan drottningen, Salvius och Oxenstierna, hade detta undantag från lag och häfd mycket sken af ett bemödande att förtreta Oxenstierna. Det var således en partisak såväl mellan drottningen och Oxenstierna, som mellan frälse- och ofrälseständen. Allmänna uppmärksamheten var derföre mycket fästad vid målet. Uti rådet yttrade sig Per Brahe först. Han ansåg *Lilje värdig rådsämbetet, herr Salvius likaledes; så framt man ej kunde invända hans härkomst.* Gyllenhielm sade: *Salvius är en gammal trogen och berömlig tjenare. Jag hoppas, att ingen af rådet är emot hans inträde; häldst han är uti kanslisakerna serdeles förfaren.* Kristina sade: *Salvius skulle utan tvifvel anses ganska skicklig, om han vore af hög adel; men man bör just räkna honom till ära, att ingenting annat fattas.* Brahe sva-

1) S. st. d:o d:o d. 13 Dec. 1647. d. 11 Mars 1648.

rade: *Salvii egenskaper äro goda; dock vore bäst, om enhvar finge plats efter sitt villkor.* Kristina invände: *men, när man behöfver goda råd, så frågar man ej efter sexton anor.* Brahe svarade: *för denna plats fordras likväl stora förtjenster.* Kristina sade: *Salvius har ock förtjenster så stora, att de äro verldskunniga.* Axel Oxenstierna yttrade: *när man ämnar intaga nya riksråd, plägar man ock höra de förut varande ämbetsbröderna.* Kristina sade: *man intager dem ock stundom, ämbetsbröderna ohörda.* Brahe invände: *man kunde dröja, tills freden blifvit afslutad. Undantaget passade då bättre såsom ett lysande bevis på statens tacksamhet. Men,* invände Kristina, *han rår ej för, om freden fördröjes eller tillintetgöres.* Brahe sade: *eders majestät gör efter godtfinnande. Jag har blott velat säga min mening.* Kristina återtog: *det är godt, ty då får också jag säga mina skäl. Mig är angeläget hafva dugligt folk. Om i, gode herrar, hafven användbara söner, så skola de gerna antagas, dock endast om de i allt annat äro jemngoda. Rådsvärdigheten får ej stängas inom några få slägter.* Brahe sade: *men månne ej härigenom förvirring och oreda kan uppstå?* Drottningen svarade: *det är ej heller min mening, att det så om hvart annat ske skall. Men jag har lofvat Salvius denna befordran, ehuru han den visserligen icke begärt.* Oxenstierna yttrade: *mot Lilje har jag ingenting. Som jag i afseende på Salvius kan synas partisk, beder jag underdånigast att slippa yttra mig om hans person.* Kristina sade: *rikskansleren är alltför ädelsinnad att låta något sådant på sig inverka.* Oxenstierna yttrade då: *Salvius har tjenat väl; men också blifvit väl belönad. Rådsvärdigheten är den högsta, eders majestät i sitt rike kan bortgifva.* Kristina invände: *herr Johan Skytte, ehuru född ofrälse, blef ändå riksråd.* Oxenstierna svarade: *han var en man af stora egenskaper och stora förtjenster, hade varit konungens lärare, förestått räknekammaren och vigtiga beskick-*

ningar. Jag sjelf rådde dertill. Herr Salvius har ock stora förtjenster, som kräfva uppmärksamhet. Eders majestät gör, som hon vill. Kristina sade: *om min salig far lefvat, så hade Salvius långt för detta varit riksråd.* Oxenstierna svarade: *det vill jag för Gud betyga hade aldrig skett; och det kunde jag väl säga herr Salvius i ögonen.* Nu befallte Kristina omröstning. Yngsta rådsherren, Gustaf Oxenstierna, son af förre riksdrotsen, sade: *herr Salvius är ganska skicklig, men ej af riddare eller väpnareklass. Jag hoppas derföre, att han icke mot lag och privilegier varder oss påtvingad.* Sex rådsherrar, alla mindre ryktbara män, anförda af Gyllenhielm, röstade för Salvii intagande. Per Brahe samt båda Oxenstiernorna, Gabriel Bengtsson och Axel, röstade emot; således sju för och fyra emot. Kristina sade: *efter han är både skicklig och behöflig, så måsten i hålla till godo, att jag ser på dessa egenskaper. Jag hoppas, att ingen blifver deröfver misslynt; och att rikskansleren, som är en ädelsinnad herre, icke låter detta sig något bekomma.* Dermed var saken afgjord och Salvius riksråd. Likväl fick han betala den äran drygt nog. Oaktadt Kristinas ofvan anförda löften om betalning, var hon dock vid Salvii död skyldig honom 146,000 riksdaler och lånte sedermera af enkan ytterligare 50,000, hvilka summor troligen aldrig blefvo betalda.

Missförståndet angående fredsunderhandlingen fortfor. Kristina kom ej ur den förblindelse, hvari fransyska partiet försatt henne, neml. att rikskansleren motarbetade freden i allmänhet. Då denna var nära att afslutas, skref hon till Salvius: *nu få vi godt köp på långa näsor här hemma;* och kunna säga:

Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni — Sat Sapienti 1)!

---

1) *Segrarens sak var Olympens behag; den besegrade Catos — I förstån mig väl?*

Under loppet af 1648 yppade sig också ett annat oenighetsfrö. Enkedrottning Maria Eleonora ville komma tillbaka till Sverge. Ärendet föredrogs uti rådet och alla, äfven Axel Oxenstierna, röstade för bifall, och visade sig i allmänhet eftergifvande för enkedrottningens önskningar 1). Sedan hon anländt till Stockholm, det var i Aug. 1648, gjorde rikskansleren henne sin uppvaktning. Man känner icke de närmare omständigheterna vid detta besök; dock berättas, att en häftig ordvexling förefallit, och att rikskansleren i anledning deraf begärde och fick tillstånd att resa till sina gods.

På hösten samma år och efter återkomsten till Stockholm, fick rikskansleren ett så häftigt anfall af slag, att man till och med tviflade om vederfåendet. Det finnes ej antecknadt, att Kristina under denna långvariga sjukdom hedrade honom med något enda besök. Äfven 1649 fortfor oviljan. Under riksdagen samma år hade rådspartiet sina sammankomster hos Axel Oxenstierna; drottningens anhängare deremot hos Bengt Skytte, då för tiden hennes förtrogne handtlangare. Spänningen var allvarsam och i staden berättades allmänt ett rikskanslerens yttrande: *man vet nog, huru mycket man efter svensk lag är en konglig fröken skyldig.* Likaså berättades, huru han, i fråga om striden mellan konungen och parlamentet i England, tog det sistnämnde i försvar. Då frampå hösten rikskanslerens fru dog, bevistade Kristina icke begrafningen, ehuru hon eljest plägade med sin närvaro hedra alla högre personers likbegängelser. Hon skyllde uteblifvandet på illamående. Året derpå eller 1650 inföll den märkvärdiga riksdagen, hvars uppträden vi framdeles skola närmare beskrifva.

Axel Oxenstiernas förtjenster, erfarenhet och anseende voro så stora, att oaktadt drottningens onåd var öppet visad och allmänt känd, funnos dock få, som vågade och ville stöta honom för hufvudet. De, som ej skonade honom af aktning och öfvertygelse, gjorde det

1) *Riksark.* Rådsprot. d. 18 Febr., 16 Juni 1647.

dock af beräkning; ty något hvar tog för afgjordt, att de stora egenskaperna skulle snart göra honom åter gällande. Midt under den största onåden sökte Kristina sjelf uti kinkigare förhållanden hans råd, t. ex. vid Bäjerns stilleståndsbrott 1647, polska konungavalet 1648, o. s. v. Franska sändebudet Chanut, ehuru genom ämbetspligt Oxenstiernas motståndare, och kanske den farligaste, uttalar på flere ställen sin stora aktning för rikskansleren, och det är ej svårt att se, det han mången gång högre värderade Oxenstierna, som gjorde Frankrike emot, än drottningen, som gjorde Frankrike till vilje. En gång lade han sin hand på rikskanslerens axel och uttalade följande för tillfället sammansatta vers:

Axis hic est, circum quem totus volvitus orbis 1).

Han sökte bibehålla Oxenstiernas välvilja, så af öfvertygelse som beräkning. Han klagade öfver svårigheten att underhandla i Sverge; ty man fick ej uteslutande hålla sig till hvarken drottningen eller Oxenstierna af fruktan att stöta den försummade; och man fick ej heller för någondera visa denna sin dubbla fruktan. Likväl förekommer ett märkeligt undantag från detta sista förhållande neml. ett exempel, att Kristina vid något tillfälle biföll ett Chanuts förslag, men också på samma gång hans bön att få vända sig till rikskansleren med samma förslag, och dervid dölja, att drottningen redan bifallit saken, på det ej rikskansleren skulle anse sig förbigången. Den sluge Mazarin hade också uttryckligen befallt fransmannen att uppföra sig med all grannlagenhet mot rikskansleren, fastän denne för tillfället var i onåd.

---

1) *Detta den axel är, kring hvilken verlden sig hvälfver.*

TIONDE KAPITLET.

OM MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE.

Jakob De la Gardie och Ebba Brahe hade tillsammans fjorton barn. De trenne äldsta dogo vid späda år. Den fjerde i ordningen var den sedermera så ryktbara Magnus Gabriel De la Gardie, född i Revel d. 15 Oct. 1622. Första undervisningen erhöll han i föräldrarnas hus och var nog lycklig att till lärare bekomma den utmärkte Mylonius, sedermera adlad under namnet Björnklou. Med lätt fattning gjorde unga De la Gardie snabba framsteg och redan vid tolf års ålder höll han inför rikets församlade ständer ett latinskt tal öfver Gustaf Adolfs död. Om ock Mylonius hade mesta förtjensten deraf, så bevisade dock försöket de goda tankar man hade om den unga ädlingen. Samma år eller 1635 for han med sin lärare till Uppsala. Här arbetade han flitigt, höll flere latinska tal och valdes slutligen 1639 till akademiens *Rector illustris*. Det var under denna tid som han hos en och annan af professorerna studerade tillsammans med sitt årsbarn, pfaltsgrefven, sedermera konungen Karl den tionde Gustaf.

År 1640 anträdde han i sällskap med unga Erik Oxenstierna en utrikes resa och uppehöll sig derunder någon tid i Holland, mest i Leiden, der han under den lärde Boxhornius läste Taciti verk. Dessutom skulle han jemnte studier vinnlägga sig om kroppsöfningar, samt krigs- och befästningskonsten. För detta sednare ändamål besåg han noga flere af de holländska fästningarna och infann sig tvenne gånger i lägret hos prins Henrik af Oranien för att närmare lära känna dennes fältordning. Härifrån togs vägen till Frankrike, der han blef på det mest smickrande sätt mottagen, icke blott för fadrens och den fransyska härkomstens skull, utan ock

för sitt eget älskvärda uppförande. Prinsen, sedermera konung Ludvig den fjortonde, skänkte honom sitt porträtt med diamanter, värderadt till 10,000 R:dr; drottningen en ganska dyrbar ring, och Mazarin erböd ett regemente, hvilket den unga grefven likväl i enlighet med föräldrarnas önskan icke mottog. Gamla Jakob De la Gardie rådde honom dessutom att snart flytta från Paris till någon mindre stad för att kunna ostördare egna sig åt studier och öfningar. Från Frankrike skulle resan fortsättas till Italien; men vid underrättelsen om den mot Danmark 1644 utbrustna fejden, skyndade grefve Magnus (så kallades han vanligen) hemåt för att i samma krig deltaga. Han tjenstgjorde någon tid under Gustaf Horn; men när fälttåget slutade, återvände han om hösten 1644 till Stockholm.

Här väckte han innan kort allmän och fördelaktig uppmärksamhet genom goda kunskaper, lyckligt umgängessätt, hedrande uppförande samt ett serdeles behagligt utseende. Han var en vacker och välväxt herre; hela hans väsende en angenäm förening af höghet och behag, förskönade genom den liflighet, den själens och kroppens helsa, som en i allo vårdad ungdom gifver. Med dessa egenskaper vann grefve Magnus snart den unga just då myndiga drottningens ynnest, och det i hög grad. Redan första dagarne af år 1645 utnämndes den 22-åriga ynglingen till öfverste för lifgardet, med 1,500 riksdalers årsunderhåll utöfver den vanliga lönen. Genast började förtalet fästa sig vid den stora tillgifvenhet, drottningen visade för den unga och sköna ädlingen; och somliga gissade, att hon ämnade förmäla sig med honom. I några dåtidens partiskrifter finner man till och med påståendet, att gamla Jakob De la Gardie skulle med flit låtit gifva Kristina en lättsinnig och fransysk uppfostran, på det hon så mycket snarare skulle fatta tycke för grefve Magnus, och denne sålunda kunna uppstiga på konungatronen; ett rykte, i alla hänseenden osannt och osannolikt; dock af många trodt. Detta likasom andra dylika gissningar och sägner förargade emellertid

drottningen. Kanske var det för att göra slut derpå, som hon önskade bortgifta gref Magnus med sitt syskonbarn, unga pfaltsgrefvinnan Maria Eufrosyna. Orsaken till valet synes hafva varit verklig välvilja dels för pfaltsgrefvinnan, dels för grefve Magnus, hvilken allt ifrån sitt adertonde år hyst för sistnämnde furstinna en varm tillgifvenhet och nu, som det tyckes, verkligen friat. Kristina ville äfven genom denna förbindelse med sjelfva konungaslägten gifva än mera anseende åt sin gunstling. Hon visade mycken ifver i saken och förordade densamma hos gamla pfaltsgrefven. Redan i Mars 1645 firades den högtidliga förlofningen.

Kristina ville vid denna tid upphöja den blott tjugutvååriga grefve Magnus till riksråd. Axel Oxenstierna satte sig deremot och föreställde, *att grefven vore för ung och oerfaren; att rådsvärdigheten borde hållas i helgelse* o. s. v. Troligen fick han medhåll inom rådet, ty drottningen måste gifva efter; men för att skaffa gunstlingen tillfälle att utmärka sig och samla förtjenster föll hon på den tanken att till fransyska hofvet afsända en beskickning, och i spetsen för den samma unga grefve Magnus. Uppdraget var att *lyckönska till fransyska vapnens framsteg; att tacka för fredsunderhandlingen vid Brömsebro; att uppmana till trofasthet i förbundet och till ökade troppar i Tyskland, att varna för Bäjern* o. s. v. Flere bland de uppgifna ärenderna voro tomma ceremonier, och alla hade ganska väl kunnat uträttas af det vanliga sändebudet. Rikskansleren satte sig derföre emot hela företaget såsom öfverflödigt och alltför dyrt. Det hjelpte ej. Kristina dref sin vilja igenom 1). Man insatte till och med det uttryckliga tillägget, att beskickningen skulle ske med prakt såsom den första under drottningens egen regering 2). Och så skedde äfven. Sällskapet utgjordes å Kristinas vägnar af en hofmarskalk, två kammarherrar, sexton utvalda äd-

1) Uti rådsprotokollen saknas bladen för denna dag.
2) Rådsprot. d. 30 Apr. 1646.

lingar, trettio dylika frivillige, åtta garder, fyra pager, sex lakejer och fyra trumpetare, allt af drottningens folk. Af egna tjenare hade grefve Magnus dubbelt så många. Dessutom medföljde unga pfaltsgrefven Adolf Johan, dels såsom hörande till sviten, dels för att derute öfva sig i studier och idrotter. Slutligen anmärkte gamla pfaltsgrefven, det man också borde hafva i sällskapet någon, som förstode och vore van att sköta underhandlingar, och han föreslog dertill Strassburg, hvilken förut varit svenskt sändebud i Konstantinopel; och som också blef antagen. Sällskapet utgjordes nu af 200, andra säga 250 personer. Sedan gref Magnus redan tagit afsked, anställde han till drottningens ära en serdeles präktig högtid. Man satt vid bordet uti fem hela timmar och derefter uppfördes ett så kalladt *värdskap*, d. v. s. ett slags skådespel. Sedan begaf sig sällskapet till vägs. Ett linieskepp och tre fregatter, allt kronans fartyg, voro beordrade och utrustade för att öfverföra den nu tjugutreåriga ambassadören.

Chanut hade i förväg underrättat fransyska hofvet om den unga grefvens stora inflytande, om hans framtida utsigter på första ministerplatsen, om vigten att vid detta tillfälle för alltid vinna honom för Frankrike. Man lydde vinken. De la Gardie blef emottagen på ett ovanligt lysande sätt. Uti S:t Denis utanför Paris mötte å hofvets vägnar ceremonimästaren, som med konungens vagnar och genom talrika menniskoskaror förde De la Gardie in uti staden, der man åt honom låtit iordningställa ett vackert palats. Tvänne dagar blef han på konungens bekostnad och af dess betjening uppassad och med 50 rätter dagligen bespisad. Derpå följde i oafbruten rad högtidligheter, måltider, jagt, dans, skådespel m. m. och den unga svenska grefven vann allmänt bifall antingen det var fråga om utseende, umgängessätt, jagt eller dans. Kanske ock att till berömmet bidrog den anmärkta frikostighet, hvarmed han utströdde penningar. Ändtligen efter tre veckor var underhandlingen slutad. Större delen af sviten for hem på tvänne af krigsskep-

pen; men gref Magnus sjelf landvägen. Han medförde franska hofvets försäkringar, *om trohet i förbundet samt om varsamhet mot Bäjern m. m.* Dessa blotta löften, ty det sednare hölls ej, utgjorde underhandlingens hela vinst. Den hade varit dyr. Hvad tillredelserna hemma i Sverge, fartygens utrustande, samt underhållet på resan kostade, det vet man ej; men af fransyska underhållspenningarna uttog De la Gardie dessutom 100,000 r:dr i kontanta medel, hvilka också helt och hållet gingo åt. Det var denna summa, som Salvius sedermera på drottningens enträgna begäran måste låna upp för att åt hären tillhandahållas.

Vid hemkomsten blef grefve Magnus ganska väl mottagen och man skyndade att fira hans förmälning. Det skedde i Mars 1647 med utmärkt prakt och på drottningens bekostnad.

De nådebevisningar, som Kristina slösade på grefve Magnus, äro i anseende till storhet och mängd utan exempel i Sverges historia. Vi vilja derföre framställa en förteckning, hvilken dock troligen är ofullständig; ty många af gåfvorna hafva visserligen aldrig kommit till efterverldens kännedom.

År 1645 i Januari blef grefve Magnus utnämnd till öfverste för gardesregementet; och bekom utom sin lön ett årsunderhåll af 1,500 riksdaler. Oaktadt alla sednare riktande befordringar fick han likväl behålla denna syssla med dess anslag ända till 1650, då den gafs åt brodern Jakob Kasimir 1).

År 1646 tillställdes för hans skull beskickningen till Frankrike, och han erhöll i förläning godset Magnushof på Ösel.

År 1647. Kristina gjorde åt grefve Magnus och pfaltsgrefvinnan Maria Eufrosyna deras bröllopp, hvilket varade i fem dagar; bröllopet för pfaltsgrefvinnans systrar hade räckt blott i tre. Vid samma tillfälle skänkte

---

1) *De la Gard.* Ekebl. bref d. 10 Dec. 1650.

drottningen åt bruden Höjentorps kungsgård till evärdelig ägo, samt 3,000 riksdaler till bröllopsgåfva, 5,000 dukater till bröllopskläder samt ett årligt underhållsbref på 3,000 riksdaler; dessutom hvarje jul gåfvor, mest bestående i juveler, för 2 eller 3,000 riksdaler. Ytterligare lemnade hon åt de nygifta boningsrum på sjelfva slottet; och när de efter tre månader flyttade derifrån, skänkte hon dem tapeter till tvenne rum. Samma år gaf hon åt gamla Jakob De la Gardie Håtuna och Tibble socknar och dessutom den tomt, hvarpå han uppförde det De la Gardiska palatset, hvilket sedan var bekant under namnet arsenalen eller lilla operan och nedbrann år 1825. Uti September utnämndes grefve Magnus till riksråd och bisittare i krigskollegium och i Dec. samma år till häradshöfdinge öfver Walla härad i Westergöthland. — Vid brölloppet afstod Jakob De la Gardie åt sin son hela friherreskapet Ekholmen, bestående af flere hemman, och inkomsten af två socknar.

År 1648 i Februari utnämndes grefve Magnus till general-guvernör i Leipzig. Lönen säges ha varit 10,000 riksdaler; sportlerna inemot lika stora. Uti Mars förläntes honom Marieholm med Onsjö fiske och Gullspångs sågqvarn. Uti April blef han näst under Wrangel general öfver allt svenskt och finskt i Tyskland varande krigsfolk också med 10,000 riksdalers lön. Han hade sjelf deltagit i icke mer än ett halft fälttåg, och Kristina satte honom dock öfver de pröfvade krigshöfdingarna Paikull, Wittenberg, Douglas, m. fl. Utom nämnde löner fick han samma år d. 16 September till ärftlig besittning slottet Arnsberg på Ösel med alla inventarier (undantagande antiqviteter); likaså flere på Ösel varande amter; dessutom 29 hemman i Uppland och en tomt på Waldemarsön, samt i handom 15,000 riksdaler af de fransyska undershållspenningarna.

År 1649 i Maj blef han general-guvernör öfver Liffland och erhöll vid fördelningen af de tyska ersättningspenningarne 22,500 riksdaler; det sista enligt drottningens hemliga skrifvelse till pfaltsgrefven Karl Gustaf.

År 1650 i början af året fick grefve Magnus 7000 riksdaler i stället för några bremiska gods, hvilka förut varit honom förlänade, men nu användes till andra ändamål. — I Juni erhöll han den stora tomten längst söder på Blasiiholmen. I Augusti fick han, enligt löfte år 1648, alla kanoner med tillbehör på fästningen Benfelden, hvilket allt han sålde åt konungen af Frankrike för 26,000 riksdaler. — I November fick han all tullen och staten af hela ön Ösel, så inom, som utom grefskapet Arensberg. — Till drottningens kröning kom han hem ifrån Liffland och skänkte henne den silfverstol, hvilken sedan tjenat henne och alla Sverges konungar till tron. Hon skänkte honom tillbaka en värja och en halskrage, båda af guld och rikt besatta med diamanter. Dessutom förbättrade hon hans grefvevapen medelst tilläggande af fyra nya fält. Tvänne af dem innehålla en örn på ett berg, svarande mot slottet Arensberg. De andra två innehålla palmqvistar, och skulle vara en erinran om grefve Magni nit att befrämja westfaliska freden. — Slutligen till julklapp samma år fick han betydliga förläningar på ön Wollin.

År 1651 blef han riksmarskalk och erhöll återigen fria rum på slottet, der han, som allrådande gunstling, utdelade drottningens nådebetygelser. Den utlefvade faderns grefskap, Leckö, hvilket snart skulle tillfalla grefve Magnus, förökades med Lidköpings stad och Kinnefjerdings härad. — Uti December fick han bekräftelse på båda amten Poel och Neukloster bredvid Wismar.

År 1652 i Januari blef han med fleres förbigående ordförande rikskammarråd eller president i kammarkollegium; i Mars lagman öfver Westergöthland och Dal, hvarjemnte han fick bekräftelse på liffländska godsen Fellin, Tarvest och Helmet, som varit förlänade åt fadern. I Februari fick han en tomt på Blasieholmen, och i Mars en på Södermalm. I Maj fick han Räfsnäs kungsgård och några hemman i Österbotten; i Oktober likaledes några gårdar i Nerike. Nyårsafton blef han

utnämnd till verklig riksskattmästare. I Juni samma år hade den döende fadern i förläning fått Pedersöre socken, bestående af 186 hela hemman.

År 1653 fick grefve Magnus kyrkotionden af Ilmola socken i Finnland; ytterligare 60 hela hemman i Medelpad och Westerbotten, laxfisket i Umeå och laxskatten af 20 hemman. Som grefven hade i förläning några gods i Halland, hvilka han nu måste till kronan för annat ändamål afstå, erhöll han i deras ställe det nya De la Gardiska palatset, som drottningen nyss förut af fadern inköpt och betalt med 70,000 riksdaler. Kristina lät genom ett öppet bref förklara alla räkningar mellan kronan och arfvingarna efter gamla Jakob De la Gardie afslutade. Detta år lärer grefve Magnus hafva på drottningens önskan skänkt henne Jakobsdal till lustställe 1). Han fick tillbaka 30,000 riksdaler och ett amt i Pommern.

Man beräknade, att grefve Magnus vid denna tiden hade endast af sina jordagods en årlig inkomst af 80,000 riksdaler.

Många sade och trodde, att orsaken till denna oerhörda frikostighet vore en oloflig kärleksförbindelse mellan drottningen och den unga grefven. En mängd derhän syftande osanningar utspriddes, t. ex. att Kristina velat gifta sig med De la Gardie, men att rikskansleren afhöjt det genom den i tysthet gifna underrättelsen, att grefve Magnus skulle vara Gustaf Adolfs son och således Kristinas halfbroder. Andra mente, att Kristinas egen stolthet och hennes ministrars råd hindrat äktenskapet; men att hon vid grefvens bröllopp med Maria Eufrosyna just vid brudstolen sagt åt denna sednare: *jag gifver dig här den, som jag icke sjelf får taga*, hvilket egentligen är en förvrängning af de ord, hon yttrade till gref Magnus, och som syftade på hennes tillgifvenhet för bruden. Sägner af smutsig beskaffenhet

---

*) *De la Gard.* Ekeblads bref. T. 1 d. 16 Febr. 1653.

hade äfven sin krets 1). Alla dessa rykten äro likväl ogrundade, åtminstone högst osannolika. Det tyckes af många anledningar, som grefve Magnus redan från sitt adertonde år och sedermera allt framgent hyst en varm tillgifvenhet för unga pfaltsgrefvinnan Maria Eufrosyna 2). Redan 1643 eller vid sitt tjuguförsta år anmälde han sig som friare. Först i slutet af 1644 kom han till Kristinas hof och redan några månader derefter eller d. 16 Mars 1645 3) blef han högtidligt förlofvad med förstnämnde furstinna, föremålet för hans ungdomskärlek. Kristina sjelf tyckes ha bemedlat saken. De la Gardies förhållanden till denna sednare visar också beundran' tillgifvenhet, undergifvenhet å hans, samt förtroende och välvilja å hennes sida. Af någon innerligare böjelse kan, utom en fransysk gissning, intet spår upptäckas. Också finner man, att grefve Magnus ofta och länge var borta från hofvet; t. ex. halfva året 1646 och flera månader 1647 dels i Frankrike, dels på Höjentorp; nästan hela åren 1648, 1649 och halfva året 1650 i Tyskland eller Liffland. Hans gunstlingstid varade från 1645 till 1652, således nära sju år. Af dessa tillbragte han vid pass fyra i främmande land, eller aflägsnad från Kristinas sällskap.

Orsaken till Kristinas nåd tycktes hafva varit dels det behag, hon fann uti De la Gardies lätta och angenäma umgänge, dels hennes stora begrepp om hans egenskaper, i följe hvaraf hon trodde honom kunna fylla platsen efter Axel Oxenstierna och således göra denne

1) E. Benzelstierna berättar efter N. Bielke den sägen, att Kristina haft med M. G. De la Gardie tvänne döttrar, den äldre Maria, död gammal och ogift; den yngre Kristina, gift med en kapten och mor till en jungfru Stina, som 1710 var hos grefvinnan Lisa Oxenstierna. Se Nord. saml. Anecdota Benzeliana. Förf. har bland dessa anekdoter funnit flera misstag. De äro icke pålitiga.

2) *Riksark.* Förteckn. på Stegeb. ark. C. Gyllenhielm till Johan Kasimir.

3) *Rosenh.* Oxenstiernska slägtboken.

umbärlig. Man finner dock, att grefve Magnus hade i ledningen af det hela föga inflytande, och att han i vigtigare statssaker betydde nästan ingen ting. Drottningen följde sin egen vilja. Grefve Magnus tjenade i allmänhet endast till medel eller svepskäl vid utförandet. Egentligen var han blott en prydnad för hofvet, och en skicklig ledare af dess nöjen.

Utom hans deltagande i förföljelsen mot Oxenstiernorna spordes ingenting egenligt ondt om De la Gardie; men under hela denna tiderymd af åtnjutna nådebevisningar kan man ej heller hos honom upptäcka någon enda större förtjenst om fäderneslandet.

ELFTE KAPITLET.

OM DROTTNING KRISTINAS FRIARE.

En ung och snillrik drottning med personliga behag och ett mägtigt rike till hemgift skulle naturligtvis locka många friare. Sådana uteblefvo ej heller.

Redan förut är berättadt, huru Gustaf Adolf åsyftade en äktenskaps-förbindelse mellan Kristina och unga kurprinsen Fredrik Wilhelm af Brandenburg 1). Underhandlingarna derom fortsattes också efter konungens död; i synnerhet från Brandenburgs sida. Äfven svenska förmyndareregeringen tyckes hafva varit benägen för förbindelsen 2); och när Kristina hade fyllt sina fjorton år, gjordes henne af rådet formligen förslag om detta äktenskap; men hon vägrade. Många säga, att rådet och i synnerhet Axel Oxenstierna sedermera ändrat åsig-

1) 6:te delen pag. 395.
2) *Riksark.* Rådsprot. d. 26 Mars 1635.

ter och motarbetat kurfursten, ty man fruktade, att äfven han skulle hafva sin del af Brandenburgska slägtens besynnerliga lynne, sådant Maria Eleonora med flere andre det visat; likaså, att han skulle stanna i det mildare Tyskland och behandla Sverge som lydrike och stjufbarn; ytterligare att han med vana vid det envåldiga styrelsesättet i Brandenburg skulle qväfva svenska ständernas frihet; också att han och Kristina, begge med sjelfrådiga sinnelag, skulle icke med hvarandra kunna länge förlikas; — slutligen, att lutherska presterskapet i Sverge skulle med ovilja se på dess tron en furste, uppfödd i kalvinska läran och lika ogerna en äktenskapsförbindelse mellan tvänne syskonebarn, o. s. v. I verkligheten gaf rådet hvarken jakande eller nekande svar, utan uppsköt saken till Kristinas myndiga år och eget afgörande. När denna tid inträffade, anmälde sig Fredrik Wilhelm om igen, och nu hos drottningen sjelf; men han fann snart allt bemödande fåfängt. Kristina visade redan nu bestämd ovilja för giftermål i allmänhet och Fredrik Wilhelm förmälde sig med en furstinna af Oraniska huset. Så försvann det bästa tillfället att verkliggöra Gustaf Adolfs stora Östersjöplan. Om den ifrågavarande förbindelsen gått i fullbordan, hade Sverge ägt hela Östersjökusten från Blekingen inåt kring Bottniska, Finska och Liffländska vikarna och södra stranden utefter allt till Mecklenburg; med undantag blott af Kurland, Samogitien och Vestpreussen.

Från Danmark hade drottning Kristina två friare; först prins Ulrik, Kristian den fjerdes yngsta son. Fadren yrkade flera gånger på denna förbindelse; men fick bestämdt afslag, först af Gustaf Adolf och sedermera af rådet och som det tyckes äfven af enkedrottning Maria Eleonora, hvilken sednare upptog ganska illa, att Danmark började framställa giftermålsförslag, medan ännu sorgetiden efter Gustaf Adolf varade. Inom kort blef också denne prins Ulrik skjuten i tyska kriget. Snart derefter anmälde sig andra friaren, nemligen den förres bror, prins Fredrik af Danmark, sedermera konung Fre-

drik den tredje. Underhandlingen drefs i flere år, och gynnades af Maria Eleonora, som vid denna tiden, missnöjd med regeringen i Sverge, slöt sig till Danmark och sökte dess vänskap. Svenska rådet, obenäget för en sådan förbindelse, uppsköt saken till drottningens myndiga år. Prins Fredrik ville ej vänta utan gifte sig 1643 med en dotter af den i förra delarna ofta omtalade hertig Georg af Lüneburg.

Från Tyskland omtalas fem friare, nemligen ofvannämnde Fredrik Wilhelm af Brandenburg, konung Ferdinand af Ungern, kurfursten Karl Ludvig af Pfaltz, erkehertig Leopold Wilhelm af Österrike, och en kurprins af Saxen. Bland de fyra sistnämnde tyckes konungen af Ungern ensam hafva kommit i någon fråga. Han var kejsar Ferdinand den tredjes äldsta son och förmodade efterträdare. Mången trodde, att fadren genom detta frieri sökte för sonen vinna Kristinas röst vid det då förestående valet till romersk konung, d. v. s. till kejsarens framtida efterträdare. Kristina röstade också sjelf på bemälde Ferdinand och arbetade för honom hos flere tyska riksfurstar. Också gick kejsarens önskan i fullbordan, men redan följande året afled den nyvalde, utan att giftermålssaken varit under ytterligare öfverläggning. Man frestas att tro, det hvarken han eller Kristina haft något allvar med denna del af underhandlingen.

Från Polen omtalas trenne friare, nemligen konung Sigismunds trenne söner, Uladislaus, Johan Kasimir och Kasimir Sigismund. Alla hade samma syfte, neml. att vinna Sverge och bilägga tvisten mellan detta land och Polen. Alla mötte samma hinder, nemligen en oöfvervinnelig motvilja, så väl hos Kristina som hos Svenskarne.

Från Spanien omtalas konung Filip den fjerde sjelf och hans son, don Johan d'Austria; från Portugal, en af prinsarna; från England, konung Karl den andra, och från Ungern furst Ragotzki. För alla blef underhandlingen redan i sin första början afbruten.

Ryktena om svenskarne Erik Oxenstierna och Magnus Gabriel De la Gardie hafva vi redan och skola än vidare omtala.

Pfaltsgrefven Karl Gustaf återstår. Han, mer än någon annan, hade lofvande utsigter. Men berättelsen om såväl hela detta frieri, som angående andra Karl Gustafs förhållanden uppskjuta vi till framställningen af hans egen historia.

Rätta skälet hvarföre Kristina afslog alla dessa anbud var hennes ovilja för giftermål. Tidigt visade sig dessa tänkesätt och redan 1649 uti ett värdskap valde hon Dianas roll, hvilken krossade kärleksgudens vingar och pilar 1). Samma tänkesätt bibehöllos, eller till och med ökades, och på en bland de sista skådepenningar, Kristina lät i Rom pregla, framställde hon sig under bilden af fogeln fenix, ensam flygande öfver skyarna, och med omskrift: *fri jag föddes, lefde och dör*. Detta Kristinas giftermålshat härledde sig visserligen till en del från hennes ovanligt stora egenkärlek, hvilken ensam fyllde hjertat, så att der ej rymdes någon annan eller mägtigare känsla. Förnämsta orsaken var dock hennes stolthet, hennes åstundan att så mycket som möjligt vara i alla sina företag fri och obunden. *Jag vet ej*, sade hon, *huru någon qvinna kan vilja underkasta sig äktenskapets slafveri. Jag*, tillade hon en annan gång, *jag kan ej tåla, att en man behandlar mig, liksom bonden sin åker*. Då man föreställde, huru det vore för rikets säkerhet nyttigt, om hon efterlemnade tronarfvingar, svarade hon: *Den nyttan är ganska oviss. Jag kan likaså lätt blifva mor åt en Nero, som åt en Augustus*, o. s. v.

1) *Falk*. Fol. 2. Campenhusens dagbok.

TOLFTE KAPITLET.

OENIGHETSFRÖN UNDER DROTTNING KRISTINAS STYRELSE.

Drottning Kristinas regering hade ej varat länge, förr än inom riket uppkommo eller uppenbarade sig åtskilliga missnöjen, hvilka förorsakade redan då mycken oro, och i framtiden ganska betydliga hvälfningar. De förnämsta bland dessa oenighetsfrön voro följande.

Ofrälse ståndens vanliga ovilja mot adeln, hvilken känsla nu uttalade sig häftigare än förut. Bönderna klagade högt. *Den fängsel- och domsrätt, som adeln lagligen ägde öfver sina underhafvande, om den ock af många utöfvades med förstånd och mildhet, vore dock i sig sjelf obillig och gåfve illasinnade tillfälle till orättvisa och förtryck*, hvarpå äfven flere ohyggliga exempel anfördes. Äfven andra orsaker förefunnos. Mången adelsman, som från kronan inköpt räntan af ett skattehemman, sökte genom våldsamma eller olagliga medel tvinga bönderna derå att sälja sin eganderätt till jorden; han begagnade deras skog och fiskvatten, pålade orättvisa bördor och dagsverken, nekade stundom att mottaga den årliga skatten för att sedan kunna vid tillfälle på en gång utkräfva summan för flere år och sålunda framtvinga den jordförsäljning, som ej godvilligt medgafs. Emedan adelsmannen ägde vid utskrifningar rättighet att till knekt föreslå hvilken bland sina underhafvande han ville, så valde han ofta dertill de skattebönder, som icke velat sälja sin bördsrätt. På detta sätt var hela denna klass af allmoge nära att förvandlas till frälsebönder utan eganderätt till den jord, de odlade. Detta väckte grundad farhåga, att hela det fria bondeståndet skulle i framtiden försvinna; häldst drottningen efter sitt anträde till regeringen med gränslös frikostighet eller misshushållning fortfarit att sälja och bortgifva krono-

gods och afgifter af skattehemman, så att hon redan 1649 klagade, att föga deraf återstode. Dessutom yrkade mången frälseman, att bönderne på de skattehemman, hvars räntor han inköpt, icke borde bidraga till underhållet af riksdagsmän för bondeståndet. Härigenom blef denna börda för de få återstående sjelfägarne så tung, att dessa snart skulle frivilligt afstå från en så dyrköpt andel i styrelsen 1).

Borgarna å sin sida klagade, att adeln genom landsköp och genom sina fria handtverkare skadade städernas handel och näring; att den ej ville underkasta sig de vanliga tull-lagarna, samt att många bland dess medlemmar, ehuru förmögna, sent eller aldrig betalde sina köpmansräkningar; ty genom privilegierade domstolar och rättegångssätt kunde de, som ville, lätt eller åtminstone länge undandraga sig.

Presterna klagade, att adeln af högmod sällan deltog i allmänna gudstjensten; utan höll hemma hvar för sig egna huspredikanter, hvilka med dålig lön och trång befordran för det mesta voro och förblefvo okunniga män, nära nog adelns tjenare och landtbönder, hvilka naturligtvis hade hvarken mod eller magt att bestraffa folkets, än mindre sina herrars synder. Dessutom klagades, att frälseståndet ville hvarken åt prest, kyrka eller fattiga betala tionde från de nyligen inköpta krono- och skattegodsen; samt att adelsmännerna sökte åt sig ensamt tillvälla magten att besätta lediga prestsysslor, hvar i den socken, der han bodde, o. s. v.

Alla klagade, att adeln vetat under allehanda förevändningar kasta skattebördorna från sig sjelfva och på de andra stånden; och att likväl genom några mer skenbara än verkliga uppoffringar gifva sig utseende af oegennytta och fosterlandskärlek. Likaså klagades allmänt öfver det högmod, som rikets första stånd visade, i så väl umgängeslif som statsförhållanden. Ännu i 1644 års adelsprivilegier stod namnet *vanbörding* qvar och

1) Rådsprot. d. 2 Mars 1649.

retade ofrälsemännernas sjelfkänsla. Enligt gällande lag skulle den adelsjungfru, som gifte sig med ofrälse, förlora adelskap, det vill säga, antaga sin mans vilkor och stånd, samt dessutom mista sin arfsrätt till frälsejord; emedan hvarken hon som qvinna, eller hennes man som ofrälse, kunde äga och rusta för sådan lägenhet. Nu började några bland ridderskapet påstå, det en adelig jungfru, som med ofrälseman ingått ordentligt äktenskap, skulle anses och bestraffas, såsom hade hon sig med lägersmål förbrutit. Saken drefs så långt, att man deröfver begärde utlåtande af Axel Oxenstierna, hvilken tillbakavisade påståendet såsom både olagligt och obilligt. Vid en af riksdagarna begärde riddarhuset, att hvarje adelsman skulle gå framför och hafva rang öfver ofrälse biskopar; och en annan gång, att rikets högre värdigheter, till och med häradshöfdingeplatserna, borde endast med personer af adelig börd besättas.

De flesta af dessa öfverklagade förhållanden voro visserligen gamla och i gällande lagar grundade; andra åter i sednare tider tillkomna. Under den långa förmyndaretiden hade adeln, utan tygel af en regerande konungs personlighet, tillvällat sig åtskilliga friheter i utöfning, ehuru ej i bokstaf. Äran och bytet af de många och lyckliga krigen föll till det mesta på adelns lott och ingaf än mera öfvermod. Många af ståndet hade äfven kommit i tillfälle att se, huru i nästan alla främmande länder bönderna vore frälseherrarnas lifegna slafvar; hvilket förhållande en och annan ville äfven i Sverge införa. Partiet fann dock häftigt motstånd, i synnerhet bland presterna. I de nu ordnade läroverken hade dessa fått en bildning, jemnlik och ofta öfverträffande adelns, hvarföre undergifvenheten, såsom onaturlig, också blef motbjudande. De hade dessutom genom erhållen närmare bekantskap med de gamla grekiska och romerska fristaterna fattat tycke för dessas folkvälden och började på Sverge och dess adel öfverflytta, hvad de hos forntidens häfdatecknare läst om Greklands optimater och Roms patricier. Med kännedom om sitt

anseende bland folket såsom dess själasörjare och likaså om dess bifall vid ifrågavarande åtgerder, trädde presterna modigt i spetsen för partiet mot adeln, och så uppstodo de häftiga tvister, vi snart skola utförligare framställa.

Oenigheten mellan hög- och låg-adeln blef andra gäsningsämnet. Större delen af gamla adeln ledde sina anor från trettonde och fjortonde århundradet; samt hade uppkommit i och med samhällets egen utveckling. Den var på sätt och vis sjelfskapad, och innehade så betydliga arfvegods, att den föga behöfde ämbeten och hofgunst. Detta var den gamla jordadeln. I motsats dertill uppkommo i sednare tider en mängd ridderliga slägter, hvilka grundade sitt adelskap endast på konungabref och som vanligtvis saknade egen förmögenhet. Detta var, hvad man kallade pappers- eller pergaments-adeln. I följe af sin ställning var denna sistnämnda samhällsklass för det mesta beroende af och en tjenare åt hofvet och dess öfvervägande magt; då deremot gamla högadeln i allmänhet vidblef sina republikanska åsigter. Ömsesidigt herrskade mycken ovilja mellan dessa båda klasser; hos högadeln andryghet och förakt, hos nykomlingarna afund och bitterhet. Många bland dessa sednare sökte genom lysande lefnadssätt hålla sig lika med de förnämsta ätterna; men slutade vanligen med att störta sig i fattigdom, och således än längre aflägsna det åsyftade målet.

Oenigheten mellan Kristina och högadeln var tredje och ej minsta orsaken till gäsningen. Uti drottning Kristinas lynne låg mycket både sjelfförtroende och egenkärlek, hvarföre hon också ogerna tålde motsägelser. Sådana förekommo dock uti rådet, och det kanske ofta nog. Det hände, att Axel Oxenstierna och hans parti yttrade sig öppet emot åtskilliga hennes förslag. Dessa herrar hade under förmyndare-styrelsen oförfärade satt sig mot stånds- och ämbetsbröders försök att plundra rikets tillgångar; de kunde ej heller nu stillatigande åse den ohejdade misshushållning, hvarmed drottningen för-

spillde statens medel; ej heller hennes eftergifvenhet för gunstlingar, samt åtskilliga andra obetänkta regeringsåtgerder. Dessas, och äfven andras anmärkningar väckte ovilja, stundom häftiga tvister. Drottningen gjorde vanligtvis sin vilja gällande, dels genom infall och magtspråk, dels genom yngre, af henne intagna riksråder. Snart ledsnade hon dock vid dessa obehagliga uppträden, likasom i allmänhet vid de hvardagliga regeringsbestyren. Redan 1647 och sedermera allt framgent uteblef hon mer och mer från rådets sammanträden, der för öfrigt nästan endast de löpande målen för dagen, och i synnerhet rättegångsärender föredrogos, vanligtvis under ledning af någon bland hennes anhängare. Deremot företog sig drottningen att med rådets förbigående afhandla alla vigtiga ärender uti sina enskilda rum och tillsammans med de herrar, som hon dertill sjelf ville inbjuda; i början vanligtvis Magnus Gabriel de la Gardie, Torstensson, Bengt Skytte, Herman Fleming, Salvius, Wasaborg, m. fl.; i sednare tider äfven Axel och Erik Oxenstierna. Ett sådant öfverläggningssätt var i sig sjelft olagligt samt innebar en förolämpning mot de förbigångna, ja mot hela riksrådet. Dessa herrars stolthet retades också af Kristinas sjelfrådiga uppförande och magtspråk, likasom deras fosterlandskärlek sårades, då hon vid fredsunderhandlingarna och sedermera uti sin hushållning oförsigtigt och ändamålslöst förstörde de gynnande utsigter, de rika inkomster, som de sjelfva under förmyndarestyrelsen åt Sverge förvärfvat. Härtill kom hos Oxenstiernska partiet harmen att se sig åsidosatt, under det regeringen lemnades åt oerfarna gunstlingar och Oxenstiernornas motståndare. Detta allt, jemnte vanlig regeringslystnad var det, som åter väckte högadelns republikanska planer. Den kände lust att fatta regeringstömmarna, dels af stolthet för att sjelf få styra, dels emedan den trodde sig kunna göra det bättre än drottningen. Troligen var partiets mer eller mindre medvetna afsigt den, att betydligen inskränka konunga-

magten, kanske att med tiden införa en slags republik. Förslaget kom likväl icke till mognad eller åtminstone icke i dagen och är således till sitt närmare innehåll okändt. Kristina var likväl underrättad om dessa tänkesätt; och mellan henne och rådet herrskade i följe deraf både misstroende och ovilja.

Höga utskylder och tilltagande nöd voro slutligen de förhållanden, hvilka genom Kristinas utomordentliga slöseri snart bragte ofvannämnde orolighetsfrön till utveckling. Skatterna fortforo, till och med ökades, och detta oaktadt eröfrade landskaper och vunnen fred. Rikets arbetande befolkning var genom kriget förminskad; dess gamla tillgångar medtagna; de nya förskingrade; men likväl växte regeringens anspråk på medel för statens upprätthållande.

Hvar skulle nu de begärda medlen tagas? På denna fråga hade hvardera sidan efter egna åsigter sitt eget svar. Rådspartiet och adeln i allmänhet ville ingalunda mista de förvärfvade kronogodsen. Deras afsigt var troligtvis att, med tagen anledning af Kristinas slöseri och landets nöd, tillvälla sig större magt samt uti förvaltningen införa sparsamhet och bättre beräkning, hvarigenom såväl nya skatter som kronogodsens återgående skulle kunna undvikas. Ofrälseståndena deremot ropade alltjemnt på kronogodsens återtagande, hvarigenom de trodde, att regeringen skulle bekomma tillräckliga medel för alla sina utgifter. Kristina sjelf tycktes beklagligtvis icke på allvar hafva betänkt hvarken landets nöd, eller huru den samma skulle afhjelpas; ty hon fortfor att genom obejdadt slöseri öka förlägenheten. Men hon kände och fruktade högadelns planer; och i afsigt att de samma förekomma, kastade hon sig på ofrälseståndens sida, visade deltagande i deras lidande, uppretade deras afundsjuka och lät deras klagomål uteslutande riktas mot adeln, lika som den ensam varit vållande till alla landets olyckor. Detta konstgrepp lyckades i början. Ofrälseståndena ansågo drottningen vara en folkets vän och försvararinna samt oskyldig i den yppade statsbristen. Mot

denna allmänt spridda öfvertygelse kunde högadeln icke med hopp om bifall framdraga ofvanstående sina planer till konungaväldets inskränkande. Det stora flertalet af riksdagsmän ställde sig på drottningens sida och tycktes snarare benäget att åt henne upplåta all erforderlig magt för att kunna krossa adelns öfvervälde och genom kronogodsens indragning återupphjelpa rikets förfallna drätselverk. Huru Kristina begagnade detta förtroende, skola vi framdeles närmare upplysa.

TRETTONDE KAPITLET.

FÖRBEREDELSER TILL RIKSDAGEN 1650.

Redan under riksdagen 1644 och omedelbart vid drottningens anträde till regeringen framförde ofrälseständen, och i synnerhet bönderna, högljudda klagomål öfver kronogodsens försäljning och öfver de missbruk, adeln i detta häuseende sig tillåtit; men saken stannade vid allmänna varningar.

Riksdagen 1647 inföll just under häftigaste brytningen mellan drottningen och Axel Oxenstierna. Det berättas, att några bland de förnämsta herrarna redan nu haft för afsigt att inskränka drottningens magt. Sådant berodde likväl på ofrälseståndens bifall. Möjligtvis var det för att vinna dessa sistnämnde, som Axel Oxenstierna föreslog upphörandet af de skatter, folket för sista danska krigets skull sig åtagit. Men detta hjelpte ej. Ofrälsemännen fortsatte sina klagomål mot adeln, icke utan ryggstöd af drottningen; hvilken å sin sida lofvade använda de begärda skatterna så, *att hvarje redlig svensk skulle det gilla* 1). Man trodde hennes ord;

1) S. st. d. 21 Jan. 1647.

skatterna beviljades, och något afgörande beslut om kronogodsens indragning blef icke fattadt.

Riksdagen 1649 inföll. Landet led af en förfärlig missväxt; men fortsatta slöserier hade än mera tömt skattkammaren, hvarföre Kristina under den förevändning, att westfaliska freden ännu ej vore uti Nürnberg stadfästad, begärde fortfarandet af alla de förra skatterna. Å andra sidan hade hos högadeln oviljan öfver drottningens sjelfrådighet och misshushållning stigit högre, och man talade mera öppet om förslaget att inskränka hennes magt. Uti rådet hörde man Axel Oxenstierna och Jakob De la Gardie någon gång inför och i strid mot sjelfva drottningen ursäkta det mot sin konung krigande engelska parlamentet 1). En annan gång försvarade Oxenstierna äfven i sittande råd danska högadelns åtgerder att än mera inskränka konungamagten 2). Men, om någon plan förevarit att till nämnde mål vinna de andra ståndens biträde, så förderfvades den helt och hållet af adeln sjelf. Detta stånd begärde nemligen, att uti kansliet och i utrikes underhandlingar endast adeliga personer måtte användas. Kristina svarade: *att adeln borde i ungdomen besöka skolor, gymnasier och inrikes akademier samt der vinnlägga sig mer om nyttiga studier än om dans och kroppsöfningar; likaså låta sedermera oförtrutet bruka sig i statens ringare sysslor samt derifrån stiga till de högre. De skulle då blifva beqväma till vigtigare platser, och sådana äfven erhålla. Men som rikets ämbeten icke vore några arfvegods, utan drottningen ägde dem efter sin vilja besätta, så ämnade hon en sådan sin magt och myndighet orubbad bibehålla; samt hoppades, att adeln denna hennes påminnelse såsom för sig och barn nyttig och hälsosam uttydandes varder.* Äfven hade adeln yttrat missnöje deröfver, att Kristina sökte i någon mån inskränka rättigheten till huspredikanter. Hon svarade,

1) S. st. den 7 Mars 1648.
S. st. den 21 Febr. 1649. Jfr 2 Oct. 1648.

att *kyrka och Gudstjenst vore gemensamma för alla; och att således äfven adeln borde jemnte andra sockenboar sig uti sockenkyrkan infinna.* Dessa Kristinas utlåtanden vunno naturligtvis mycket bifall hos ofrälsemännen, hvilka äfven uppträdde såsom hennes ifriga anhängare. En den tidens författare liknade derföre bondeståndet vid den hundraarmade Briareus, som understödde öfverguden Jupiter (drottningen) i dennes strid mot smågudarna (högadeln). Klagomålen mot sistnämnde samhällsklass och mot kronogodsens förskingring fortforo. Några personer med skarp penna sysselsatte sig med att i smyg åt de missnöjda uppsätta och utgifva äggande skrifter 1). Den bästa och ryktbaraste deribland var en uppsats rörande adelns rättighet till de köpta skattegodsen, författad af den sedermera så ryktbara Edv. Ehrenstéen 2). En annan kanske än mera gängse var ett namnlöst bref, ställdt från allmogen uti Svea land. De klagade, ehuru i vördsamma ordalag, öfver gref- och friherreskaperna, öfver förläningarnas ärftlighet, öfver adelns våldsamheter, öfver för höga och ojemna skatter, och rådde slutligen drottningen att helt enkelt återtaga de bortgifna godsen 3). Detta gick emellertid icke i verkställighet; och riksdagen afslutades, sedan skatternas fortfarande blifvit enligt drottningens begäran bifallet. Någon åtgerd till framtida lindring finnes icke anförd.

Drottningens kröning hade varit länge påtänkt och ofta utsatt; första gången till **1647**, sedan till **1648** om sommaren, då man hoppades få mera ledighet och tillgångar 4). Men emedan räknekammaren frampå sistnämnde år anmälde brist på medel, blef kröningen uppskjuten till **1649**, då man hoppades, att freden vore af-

---

1) *Rådsprot.* d. 19 Mars 1650.
2) Sedermera med Ehrenstéens namn tryckt 1769. Af sid. 19 ses, att uppsatsen är skrifven 1649; men 1648—1653 var Ehrenstéen på utrikes resor??
3) *Nordin.* № 174. Skriften säges här bestämdt vara af 1649 enligt Geijers gissning III. 456.
4) *Rådsprot.* d. 4 Mars 1647.

slutad, och högtidligheten således kunde firas med mera både glädje, prakt och tillgångar. Men 1649 fortforo ännu fattigdomen i statskassan och underhandlingarna i Nürnberg, hvarföre kröningen ytterligare uppsköts till sommaren 1650. Huruvida någon annan orsak bidragit till dessa uppskof, lemna vi derhän; men nu företedde sig en betydlig svårighet. Det tyckes, som rådet ämnat före kröningen aftvinga Kristina en slags konungaförsäkran, till inskränkning af hennes magt, och att fråga derom verkligen blifvit väckt 1). Flere och trovärdiga samtida berätta, att i början af 1650 yppades mellan rådet och drottningen häftiga tvister; — att rådet vid denna tid icke förteg sitt missnöje med Kristina och i synnerhet med det enväldiga sätt, hvarpå hon ville styra landet; — att rådet, och serskildt Axel Oxenstierna sökte vid samma tid förmå drottningen till en annan styrelseform; att han angående kröningen gjort ett förslag 2), hvaröfver Kristina blifvit ganska häpen och försagd. Några närmare och bestämdare underrättelser om detta ömtåliga ämne förefinnas icke; men vid samma tid befallte drottningen, att *troppar skulle hållas i beredskap med anledning af befaradt uppror;* antingen nu detta hade afseende på högadelns tänkesätt, eller på ett mindre upplopp, som i Mars 1650 föreföll bland Stockholms borgerskap. Äfven berättas, att drottningen vid denna tid gick nästan hvar dag upp i räknekammaren för att underrätta sig om rikets inkomster och tillgångar; en sak, hvarom hon eljest icke serdeles bekymrade sig. Hon, likasom alla partierna, rustade till den förestående striden.

---

1) Rådsprotokollerna för året 1650 äro under ifrågavarande tid ofullständiga.

2) *De la Gard.* Joh. Ekeblads bref d. 14 Mars 1650 till fadern. Fol. 1. talar äfven hemlighetsfullt om en proposition till kröningen; och år 1660 omtalas, att man ämnade till Kristinas kröning uppsätta en ny regeringsform, hvilket likväl icke gick i verkställighet. Se *Tham.* Bidr. till Sv. Riksd. och Reger.-formens hist. I. 20.

FJORTONDE KAPITLET.

RIKSDAGEN 1650.

I slutet af Juni månad 1650 öppnades riksdagen i Stockholm. Talemän voro för adeln Svante Sparre, en sonson af den bekante rikskansleren Erik Sparre; för presterna erkebiskop Lenæus, Rudbecks vän; för borgerskapet borgmästaren i Stockholm Nils Nilsson Silenius; och för allmogen bonden Per Ersson från Roslagen. Den 6 Juli voro ständerna för första gången samlade på rikssalen. Axel Oxenstierna uppläste drottningens helsning och Bengt Skytte sjelfva propositionen. Denna sednare hade Salvius uppsatt; dock ogerna och först på drottningens uttryckliga befallning; ty han förutsåg det blifvande missnöjet deröfver. Hufvudinnehållet var nemligen, att styrelsen begärde nya utskrifningar och de gamla skatternas fortfarande. Som orsak till dessa behof förebars att tyska freden ännu ej var fullkomligt stadfästad och att derföre rikets trygghet fordrade de förra rustningarnas fortsättande. När dessa ämnen kommo till öfverläggning, utbröt ett häftigt missnöje, serdeles inom ofrälse-ständen. Man klagade öfver statsförvaltningen. *Freden vore för nära två år sedan slutad och krigsfolket till större delen afskedadt; hvartill behöfdes då dessa utskrifningar och fortsatta krigsskatter? Riket hade ju också uti fredsslutet fått sig tilldömda fem millioner riksdaler. hvarmed många och stora utgifter kunde betäckas. Riket hade äfven vunnit flere bördiga landskap, hvarigenom inkomsterna blifvit betydligen ökade. Riket hade också för första gången under en tidrymd af nittio år fred på alla sidor, hvarigenom många af de förra utgifterna borde nu mera kunna insparas. Af dessa anledningar hade ständerna hoppats, ja med säkerhet väntat, att vid denna riksdag erhålla en behöflig nedsättning i*

utskylderna; och det så mycket mer, som flere af ifrågavarande skatter blifvit endast för krigets skull af regeringen begärda och af ständerna beviljade, det sednare uttryckligen emot löfte att vid blifvande fred från de samma förskonas. Och nu, i trots af dessa löften, dessa nya rika inkomstkällor, dessa genom freden minskade utgifter, klagade dock regeringen öfver bristande tillgångar och begärde alla skatternas fortfarande. Hvart hade de fem millionerna, hvart hade inkomsten af de nyvunna landskaperna tagit vägen? Hvad hade Sverges innevånare genom det så kallade ärorika kriget vunnit, om de efter dess afslutande skulle draga skattebördor, vida tyngre än före dess början? Så frågade, så klagade man öfverallt. Verkliga orsakerna till bristen voro tvänne; först kronogodsens afyttrande, börjadt af förra styrelser och med obejdad och ökad fart fortsatt af drottningen sjelf. Det andra och kanske hufvudsakligaste var Kristinas utomordentliga slöseri och förvända hushållning, så i detta som andra hänseenden.

De tre ofrälseständen, de kallade sig sjelfva *de dragande*, d. v. v. *skattdragande stånden*, voro af förut uppräknade skäl ganska fiendtligt sinnade mot adeln. Detta deras tänkesätt bearbetades och begagnades af drottningen, och det lyckades henne om igen att vända alla klagomålen uteslutande mot nämnde samhällsklass. Det var mellan henne och ofrälseständen likasom en tyst öfverenskommelse, att dessa sednare skulle lemna hennes egen förvaltning och magt oantastad; hon deremot hjelpa dem att tillintetgöra adelns växande öfvervälde. Mot detta sistnämnde stånd riktades derföre alla klagomålen. *Adeln*, hette det, *var ensam orsaken till rikets nöd; ty den hade tillvällat sig nästan all rikets jord, alla rikets inkomster. Kronan egde ingenting qvar, mer än ovissa tullar, och skatter, hvilka dessutom dagligen med krono- och skattejorden förminskades. Enda hjelpen vore, att till staten återindraga de sålda eller bortskänkta godsen, och tvinga adeln att på samma*

sätt som rikets andra innevånare deltaga i skattebördorna. Sådant var allmänna ropet inom ofrälseständen.

Det tyckes, som biskoparna sökt i början leda presterskapet till mildare och medlande åtgerder. Men detta försök aflopp fruktlöst. Flere af biskoparna samt större delen af det öfriga presterskapet voro mot adeln lika förbittrade som de andra stånden. Menige presterskapet, misstänkande biskoparna, ville till och med icke åtnöjas med de vanliga öfverläggningarna på rikskapitlet, d. v. s. ståndets vanliga samlingsrum. Redan på tredje dagen, sedan regeringens proposition blifvit aflemnad, beslöto riksdagspastorerna att, med uteslutande af biskoparna, hålla serskilda ståndssammanträden. Vid ett af de första deribland uppsattes till drottningen en begäran, att de biskopar, som antingen för sig eller barn erhållit adelskap eller förläningar, borde såsom partiska för adeln utur presteståndet uteslutas. När biskoparna visade missnöje häröfver, svarade menige presterskapet, *att, derest biskoparna icke ville lika med de öfriga fäkta för svenska folkets urgamla frihet, så hade de ingenting uti ståndet att göra*. Dessa presterskapets enskilda sammanträden fortforo med mer eller mindre afbrott hela riksdagen igenom. Hufvudmannen för de missnöjda inom ståndet var Uppsala professorn Johannes Terserus, son af den sedan Näfkriget bekanta mäster Elof i Leksand. Den nu ifrågavarande Terserus, en mycket lärd och tilltagsen man, visade serdeles ifver för kronogodsens återtagande och var en slags ordförande bland menige presterskapet, samt uppsatte straxt i början af riksdagen deras inbördes försäkran, *att icke utsprida, än mindre hos förmän angifva, hvad under de enskilda sammanträdena förehades*; hvilken försäkran femtiofyra bland dem underskrefvo 1). — Å andra sidan stod biskop Johannes Matthiæ i spetsen för dem, som talade för mildare åtgerder, hvari han understöddes af biskop Laurelius i Westerås och af några få andra inom stån-

1) *Prestest. arkiv.* Riksdagshandlingar 1650.

det. I allmänhet tyckes dock, som spänningen mellan biskopar och öfriga prester småningom aftagit; ty erkebiskop Lenæus och de fleste biskoparne hyste i grunden samma tänkesätt som det öfriga ståndet, och förenade sig mer och mer med dess åsigter.

Egentliga och förnämsta ledaren af ofrälseständen var borgerskapets ofvannämnde talman, borgmästaren Nils Nilsson Silenius, samt derjemnte stadsskrifvaren Nils Persson Skunk, båda ansedda, kunniga och ganska skickliga män. Bland bönderna nämnes ingen enskild; men ståndet i allmänhet var uti mycken oro och gäsning.

Ridderskapet hade infunnit sig ganska talrikt och lysande. Det såg nästan ut, som ville man genom myckenhet och prakt skrämma de andra stånden till tystnad. Någon sammanhållning, någon egentlig hufvudman för adeln såsom parti fanns dock ej. Axel Oxenstierna var och förblef ståndets förnämsta medlem; men nu vid sextiosju års ålder, och efter en svår känning af slag hade han hvarken styrka eller rörlighet nog att leda ett riksdagsparti. Hans kärlek till Gustaf Adolf tillät honom ej heller att på ett mera afgörande sätt uppträda mot dottern; likasom hans kärlek till Sverge icke tillät honom störta detta land i villervalla och måhända uppror. Emellertid var hans anseende så stort, att ingen yngre och djerfvare kunde med hans förbigående ställa sig i spetsen för frälsepartiet. Det är äfven troligt, att så väl Axel Oxenstierna, som de bättre bland adeln, kände inom sig djupt om än dunkelt den myckna billighet, som låg i ofrälsemännens fordringar; och att denna känsla förlamade motståndet. Härtill kom, att ridderskapet var inom sig söndradt uti flere sins emellan oeniga delar; högadeln under Axel Oxenstierna, hofpartiet under grefve Magnus, lågadeln under Bengt Skytte; hvarföre ingenting kunde med enhet och kraft genomdrifvas. Förslagen till konungamagtens inskränkning kommo således icke fram. Adeln vågade icke ens anföra drottningens misshushållning, såsom en bidragande orsak till landets utblottade tillstånd. Tvärtom af fruktan för den

storm, som från ofrälseståndens sida hotade, sökte man skydd bakom drottningens tron, och tillerkände henne för sådant ändamål större magt, än de stolta herrarna förut velat underkasta sig. Det var förnämligast fruktan att förlora kronogodsen, som härtill tvingade dem. Axel Oxenstierna insåg detta förhållande mer än väl. När mot slutet af riksdagen missnöjet mot drottningen började blifva mera högljudt, äfven bland ofrälsemännen, anmärkte han i sittande råd, *att, om ej godsen vore, kunde det väl hända, att adeln förenade sig med de öfriga stånden mot konungamagten* 1).

I afseende på drottningen anmärkte man, att hon i början af riksdagen bevistade gudstjensten i storkyrkan, och sedermera gick med sitt hof derstädes till nattvarden. Eljest hade hon redan vid denna tiden begynt att låta predika för sig på matsalen och att i allmänhet visa mycken kallsinnighet i religionssaker.

Riksdagsgöromålen började med adelns och böndernas bemödande att hvar för sig vinna medhåll af presterskapet. Den striden blef snart och till allmogens fördel afgjord. Redan efter några dagar framställde presterskapet till adeln den frågan: *om drottningen skulle krönas till tullar och acciser eller till kronans egendom och gods?* Adeln svarade blott med en ny fråga, neml. *om detta presternas spörsmål kommit från dem sjelfva eller från bönderna?*

De tre ofrälsestånden blefvo snart öfverens. Redan ett par veckor efter riksdagens början anhöllo de, genom på en gång uppskickade ombud, att drottningen måtte nedsätta skatterna och återkalla kronogodsen. Vid detta tillfälle var det, som en östgötabonde framvisade ett barkbröd, hvilket han hemifrån medfört som bevis på dervarande nöd. Drottningen svarade mildt, att hon hoppades kunna medgifva lindring; men sade sig svårligen kunna återkalla kronogodsen.

Det var vid den tiden icke brukligt, att ofrälsestån-

---

1) Rådsprot. d. 2 Nov. 1650.

den på egen hand och med adelns förbigående uppvaktade sin regent. Dagen efter nämnde företräde kom derföre från riddarhuset ett utskott, anfördt af Erik Oxenstierna, hvilken med hårda ord förebrådde presterna deras deltagande i gårdagens beskickning. Afsigten syntes vara att skrämma från dylika förehafvanden; men Kristina deremot uppmuntrade ofrälseständen och lofvade sitt beskydd. Hon rådde dem, att klaga öfver adelns försvarskarlar, öfver dess privilegier, öfver dess vana att taga häradshöfdingelön och låta en annan, ofta okunnig sköta tjensten m. m. *Nu eller aldrig*, sade hon, *är tiden inne att afskaffa sådana missbruk.* När man lydde hennes råd, och den uppbragta adeln utbrast i än hårdare hotelser, bad hon *presterna vara väl till mods och icke frukta frälseherrarnas undsägelser. Hon skulle som en nådig drottning nog veta försvara dem.*

Med dessa uppmaningar och ett sådant ryggstöd gingo ofrälseständen djerft framåt. Man började granska adelsprivilegierna och beslöt anhålla om många ändringar deri. Ordet *vanbördig* kom åter å bane. Äfven framdrogos, i synnerhet af bönderna, en mängd klagomål öfver de våldsamheter och orättvisor, som adeln uti landsorterna föröfvat. Kronogodsens återkallande var derjemnte beständiga föremålet för ofrälseståndens alla tankar och tal. De föreslogo, att detta jemnte öfriga emot frälseståndet riktade klagomål skulle upptagas i det svar på den kungliga propositionen, hvilket de borde å rikssalen offentligen afgifva. Johannes Matthiæ ville afböja en så häftig brytning, hvilken liknade en utmaning mot adeln. *Presterskapet*, mente han, *borde medla, borde såsom läkare bilägga och återställa allt i god ordning.* Ärkebiskopen svarade: *läkaren behöfver dock stundom skaffa bot äfven åt sig sjelf.* Förslaget blef gilladt.

Dessa tvister antydde mycken oro i sinnena och skulle nödvändigt uppväcka än mera deraf. Gäsningen ökades genom namnlösa skrifter, hvilka utkommo från

båda sidorna och spriddes kring landet. Det adeliga partiets var författad af Shering Rosenhane och föreställde ett samtal mellan en adelsman, en prest, en borgare och en bonde. De ömsesidiga beskyllningarna och skälen upprepas deri; men på sådant sätt att ofrälseständen sluta med att erkänna sina påståenden vara orättvisa. Denna partiskrift ansågs till och med af några skarpsinnigare bland dåtidens adel vara, som den ock var, af ganska svagt innehåll. — Ofrälsepartiets bar namnet: *Fursteliga glasögon*. Deri uppräknades vanliga klagomålen mot adeln, *samt anhölls, att få öppna hennes majestäts förstånds ögon öfver den träldom, hvarmed frälseståndet hotade alla landets invånare; det beroende, hvari de sökte försätta konungamagten sjelf.* En mängd exempel och uttryck anfördes ur främmande länders historia samt deras statsförhandlingar, i synnerhet åberopade och tillämpade man de skrifvelser, som det i Frankrike då varande Fronde-partiet vid flere tillfällen inlemnat till sin regering. Ur Barclaji Argenis, en politisk, då för tiden mycket läst roman, infördes följande råd: *allernådigste konung! Så länge mildhet hålles för dygd, kan ingen tadla ditt uppförande. Men din mildhet är missbrukad. Det stora sjelfsvåld, du dina mägtiga tillåtit, det esomoftast otidiga så väl ditt eget, som dina förfäders slöseri på de myndiga i landet har alldeles försvagat dina och statens krafter m. m.* Vidare rådde man drottningen, *att afskaffa alla skadliga rådgifvare, ty den ena kråkan uthackar ej ögat på den andra; — att akta sig för slösande frikostighet; — att afskaffa främmande personer, seder och skådespel, hvilka mot Guds ord och till förakt för Sverge och svenskarna införda blifvit; — att anställa jemnare fördelning af skattebördorna; — att icke gifva privilegier mot egen höghet, ej heller till undersåtarnes träldom; — slutligen, att utföra sitt goda beslut, innan det onda hinner rotfästas* 1).

---

1) *Riksark.* En serskild bundt utan påskrift. Sjelfva skriften är med ganska prydlig handstil uppsatt och på pap-

Dessa och dylika skrifter jemnte trätorna mellan stånden underhöllo gäsningen, hvilken dessutom ej litet ökades genom den dyra tid, som förra årets missväxt medfört; samt ytterligare genom ymnigt regnande, hvilket under sjelfva riksdagen beständigt fortfor och först bebådade och slutligen förorsakade ännu ett missväxtår, så att man förutsåg hungersnöd och allmänt elände; hvarförutan gatorna i Stockholm redan voro öfverfyllda af tiggare, hvilka i skutlaster från landsorterna tillströmmade 1). Riksdagspresterna, hvilka vid den tiden skulle biträda vid gudstjenstens förrättande i stadskyrkorna, företogo sig då och då att från predikstolen bestraffa de fel, som regeringen begick, och än mera de orättvisor, som af adeln föröfvades. Smålandspresterna voro serdeles ifriga. En bland dem predikade i Kristinas egen närvaro: *huru mord och andra synder icke blifva af regeringen straffade*; en annan, *att adeln låter den fattige hungra till döds, men deremot göder sina hundar och hästar med den säd, som Gud låtit växa till menniskors uppehälle*; en tredje, *huru adelns välgödda hundar ligga i sin varma bänk och skälla på den hungrande och frysande tiggaren*. Med dessa sista uttryck lärer man egentligen hafva åsyftat grefve Magnus och hans hundstall. Ifrigast af alla var kyrkoherden Kristofer i Fors från Södermanland. Flere gånger predikade han om adelns tyranni och det så häftigt, att till och med hans egna ståndsbröder måste ogilla och varna honom. Några frälseherrarnas anhängare, som man säger Per Brahes tjenare, hotade, *att han för sådant tal kunde mista hufvudet*. Kristofer svarade: *Jag önskar vara den förste, som får för sanningens skull låta sitt lif*. Äfven borgare och bönder framstötte hotelser; och bland annat lofvade allmogen att besöka adelsgårdarna; också prestgårdarna, om presterna hölle med adeln.

---

per med guldsnitt; förmodligen det exemplar, som lemnades, eller åtminstone ämnades åt drottningen sjelf.

1) *Rådsprot.* d. 14 Febr., 9 Maj 1650.

Frälseståndet å sin sida blef öfver dessa häftiga och bittra anfall högeligen uppbragt. *I biskopar,* sade en ung adelsman, *viljen göra eder till påfvar här i landet.* Icke en utan många gånger hotade de presterna med hämnd. En och annan af de häftigare sade till bönderna: *om i vågen att för öfvervåld anklaga någon enskild adelsman, så skola vi efter riksdagen ständigt förfölja och aldrig lemna eder någon frid.* Bönderna läto ej skrämma sig, utan anförde flere ohyggliga gerningar efter adeln, serdeles efter Otto Sperling. Hot besvarades med hot. Våldsamheter föröfvades, ofta blodiga; ej sällan till lifvet. Efter blott en enda natt, det var dock under kröningshögtiden och dess dryckenskap, lågo på Stockholms gator ej mindre än tio personer dödade.

Märkvärdigt nog finner man, att Per Brahe, de adeliga privilegiernas förnämsta och ifrigaste kämpe icke varit serdeles illa anskrifven hos ofrälseständen. Dessa kastade deremot allt sitt hat på Axel Oxenstierna, såsom den der vore deras hårdaste förtryckare, samt förnämsta orsaken till fäderneslandets nöd. Presterna, der de med biskoparnas utestängande voro på egen hand församlade, togo det formliga beslut: att Axel Oxenstierna *icke förtjenat tack och beröm af Sverge; ty han hade på åtskilligt sätt förorsakat kronan många onödiga utgifter.* Riksdagspastorerna kunde likväl ej förmå sig att utsätta rikskanslerens namn, men han utpekades tillräckligt; och allmänna tänkesättet var emot honom uppretadt till den bitterhet, att han, enligt sägen, hvarje dag fruktade blifva med våldsamheter öfverfallen i sin egen boning. Ett rykte, visserligen ogrundadt, påstod, att grefve Magnus samt unga Wasaborg hos Kristina utfäst sig att döda rikskansleren; men att ingendera vågade försöket. Troligt är, att förbittringen mot honom var ett verk af hof- och folkpartiernas förenade stämplingar. Ingendera kunde dock skrämma den i sin öfvertygelse orubbliga mannen. Några, som deltagit i ett borgerskapets upplopp, voro fällde till döds-

straff. Understödd af Per Brahe och Jakob De la Gardie yrkade rikskansleren, att så väl dessa som andra upprorsmakare skulle läggas på stupstocken, på det riket sedermera måtte få vara i fred. Bengt Skytte och Salvius fruktade, att sådant skulle öka villervallan. Axel Oxenstierna vidhöll sin sats; utan att bäfva för den uppväxande stormen. *Jag är beredd,* sade han, *att gifva min hals för det allmänna bästa. Lyckligt vore, om jag, lik en Curtius, kunde med sådant offer rädda mitt fädernesland* 1).

Underrättelsen om dessa oroligheter spridde sig, dels genom rykten, dels genom riksdagsmännens bref och uppglödgade än mera missnöjets hittills under askan dolda eld. Snart fick man höra omtalas, huru en hop finska bönder ej mer ville göra dagsverken hos sina herrar; — huru svenska bönder här och der begynte kringsända budkaflar med uppmaning till samma beslut; — huru frälsebönder till och med mellan Stockholm och Uppsala vägrade skjutsa sina egna jordägare; — huru resande prester blefvo af allmogen hotade med död och förderf, om de hölle med adeln; — huru bönderna i Småland skrefvo till sina riksdagsmän, *att desse icke skulle våga sig hem utan att hafva genomdrifvit kronogodsens återkallande* o. s. v. Några bland de mäggtigare herrarne tordes icke resa ut till landet, och mången begynte gömma undan dyrbarheter och bereda sig till flykt; andra kanske till motstånd. En stor del af borgare- och bondeståndet sades verkligen önska att saken måtte komma till formligt uppror. Det syntes, som ordning och samhällsband vore nära sin upplösning.

Några påstodo då och sedermera, att en hop förklädda jesuiter uppehöllo sig vid riksdagen och sökte genom frihetstal reta ofrälsestånden mot adeln och dymedelst åstadkomma en objelplig villervalla i det protestantiska riket 2).

---

1) S. st. d. 23 Mars, d. 29 Oct. 1650.
2) P. Brahes ord i *Rådsprot.* d. 10 Aug. 1660 och 23 Nov. 1668.

Dessa betänkliga tecken väckte hos de förståndigare af alla partier stora farhågor, och man började å ömse sidor fälla sina anspråk för att ej drifva saken till det yttersta. Drottningen framför andra blef orolig och vacklande. Med adeln, serdeles den högre, var hon i fiendskap. Den klagade, att det var just hon, som mot densamma retat ofrälsemännerna. Sjelfva de sistnämnde fortforo, att, alla hennes bemödanden oaktadt, envist och mangrannt yrka skatternas nedsättning. Dessutom, med tungbandet engång lossadt, började de att säga också henne sjelf en hop ganska obehagliga sanningar; såsom t. ex. uti den nyss anförda skriften: *Fursteliga Glasögon.* Det syntes icke omöjligt, att i händelse af förlängd riksdag och noggrannare undersökningar ofrälse stånden skulle begynna granska hennes egen förvaltning med lika ifver, som mot adeln blifvit använd. Man kunde äfven förmoda, att denna sistnämnde samhällsklass icke ämnade godvilligt afstå från de många fördelar, den genom kronogodsköpen vunnit. Således hotades riket af ett inbördes krig, med alla dess förhärjningar och eländen; och likväl slutligen med oviss utgång i anseende till å ena sidan ofrälseståndens myckenhet, och å den andra adelns bättre sammanhållning och krigsvana tjenareskaror. Kristina ville ej störta sig och riket i en så äfventyrlig strid. Nästan synes det ock, som hon haft föga hjerta för ofrälseståndens lidanden, och begagnat deras missnöje endast för att dermed bortskrämma alla regeringslystna planer hos adeln; hvilket mål var nu redan vunnet. Af alla dessa orsaker drog sig drottningen något tillbaka. Hon anbefallte presterna mera *varsamhet i predikstolen. Om de äfven hade sanningar att förkunna, så borde de besinna tidens lägligbet och ej reta sinnena; ej heller förvandla sig sjelfva till upprorstrumpetare i st. f. fridshärolder.* Hon medgaf några skattenedsättningar; och när tiden nalkades, att ständerna skulle högtidligen afgifva sina svar på regeringens proposition, kallade hon ombud af de tre ständen, vid pass 20 af hvarje, upp till slottet

och sökte öfvertala dem att ej spänna bågen för högt. Hon uppmanade dem att *fortfara i deras klagomål mot adelns privilegier och missbruk. Kronogodsens återkallande borde deremot alldeles icke vidröras, emedan saken vore ogörlig och skulle väcka uppror.* Men härom yppades en liflig tvist, mellan drottningen å ena och ständernas ombud å andra sidan. Kristina yttrade, *att påståendet om kronogodsens återkallande vore ett ingrepp i hennes majestätsrättigheter; ty hon förmente sig hafva laglig magt att efter behag bortgifva land och län, gods och gårdar.* Då inföll biskopen i Skara och sade rakt fram, *att drottningen alldeles icke hade sådan magt, hvarken enligt lag eller häfd; ej heller enligt skäl, ty i sådant fall skulle innan kort kronans inkomster snart bero endast af ovissa tullar och accisser, och dess anseende således helt och hållet falla.* Kristina afbröt: *Jag hoppas, att ni icke är rätta målsmannen för min krona och dess anseende!* Biskopen svarade: *Gud bevare mig! Det menar jag visst icke.* Biskopar, prester och borgerskap vidhöllo dock ofvannämnde sitt yrkande. Envisast voro böndernas ombud. De sorlade och ropade gång efter annan och enhälligt, *att hennes majestät skulle återtaga godsen och låta som förut sina fogdar uppbära deras afkastning. Men,* invände Kristina, *fogdarna stjäla ofta bort en betydlig del af denna statsinkomst.* Bönderna fortforo ändock med sitt ropande. Kristina återtog: *jag kan ju icke upphäfva mina egna ord, eller taga tillbaka mina egna gåfvor? Dessutom skulle ett sådant försök medföra uppror i landet. Jag lofvar deremot på konungslig ära att noga bestämma, huru stor utskyld hvarje åbonde bör gifva, så att adelsmännen icke skola få någon slags anledning att preja sina underlydande.* Men allmogen ropade om igen: *det hjelper ej: man gör oss orätt, så länge vi lyda under adeln.* Kristina återtog: *men jag skall utsätta så höga straff, att adeln skall icke hädanefter våga göra eder något öfvervåld.* Bönderna svarade: *det hjelper ej heller; ty när vi*

klaga, så är domaren också en adelsman, och mellan honom och den anklagade är det ej annat än: bror och bror; och det vet enhvar, att det ej lönar mödan inför den ena brodren anklaga den andra. Drottningen bad *dem i sådana händelser klaga hos henne sjelf; och försäkrade dem om allt möjligt beskydd.* Hon utverkade slutligen ombudens löfte att uti deras svar på rikssalen icke vidröra frågan om kronogodsens återkallande. Deremot förbehöllo de sig att få uppsätta och till henne lemna en skrifvelse, angående så väl nyssnämnde, såsom ock några andra vigtiga ärenden. Drottningen gaf sitt bifall härtill.

Den 9 September voro alla ständerna sammankallade på rikssalen för att afgifva ofvannämnde svar. Presterna höllo sitt löfte, och nämnde intet ord om kronogodsen. Äfven bönderna vidrörde blott i förbigående denna ömtåliga punkt. Men uti borgerskapets utlåtande var derom mycket anfördt; och kunde man på adelns anleten och åtbörder granneligen se, huru den deröfver harmades. Den lät också efter några dagar till drottningen inlemna en slags vederläggning af borgerskapets på rikssalen gjorda framställning. Adeln anförde som sina förnämsta motskäl, *att de öfverklagade punkterna vore i lag och urminnes häfd stadfästade; att adelns friheter vore af kronan gifne, kunde derföre blott af kronan, ej af medstånden återtagas;* o. s. v.

Ofrälseständen arbetade emellertid träget på den skrift, som drottningen lofvat af dem emottaga. Serskilda förslag dertill uppsattes af Terserus, af tvänne andra prester samt af stadsskrifvaren Skunk. Den sistnämndes blef antaget, ytterligare utarbetadt och slutligen af de trenneståndens ombud till drottningen den 8 October öfverlemnadt. Förmodligen önskade hon, att de klagande ständerna skulle till yttermera visso personligen underteckna skriften. Det skedde af största antalet. Biskop Johannes Matthiæ jemnte tre andra biskopar och några få prester kunde likväl på intet sätt förmås dertill.

De två svåraste punkterna, den ena om konungamagtens inskränkning, den andra om kronogodsens återkallande voro således visserligen icke afgjorda, men för tillfället undanskjutna. Den uppväckta gäsningen fortfor dock under återstoden af riksmötet. Oaktadt frågan om kronogodsen skulle i följe af ofvannämnde öfverenskommelse anses för tillfället nedlaggd, så fortsatte dock bönderna sitt yrkande derpå, och detta tvärt emot Kristinas vilja och till hennes harm; till och med de hotade öfvergifva riksdagen och resa hem, så framt ej nämnde deras anhållan beviljades 1). Hvarje stånd, och de ofrälse mest, prutade mot de begärda skatterna och fordrade hvar för sig lindring; så att Axel Oxenstierna slutligen måste hjelpa drottningen att utverka deras bifall. Äfven hade förslaget till riksdagsbeslutet blifvit uti kansliet uppsatt på sådant sätt, att ofrälse stånden funno sig nödsakade detsamma öfverse och ändra, förr än det kunde underskrifvas. Kristina bemödade sig emellertid på hvarjehanda sätt att stilla gäsningen. Hon utgaf en förklaring öfver förargelse-klippan i adelsprivilegierna, nemligen stadgandet, *att ingen vanbörding skulle i rikets ämbeten dragas adeln öfver hufvudet.* I äldre tider åsyftades med ordet *vanbördingar* ofrälse personer. Nu mera vågade man ej påstå något sådant; och Kristina upprepade den redan af förmyndarestyrelsen 1634 gifna förklaringen: *att den, som är af ärliga föräldrar äkta född och sjelf om dygd och ära sig beflitar, antingen han då är frälse eller ofrälse, må hvarken kallas vanbörding, ej heller uteslutas från något statens areställe, hvartill han gjort sig skicklig. Vanbördig deremot är den, vare sig adel eller oadel, som genom lättja, odygd eller vanheder sin redeliga börd befläckar.* Det var Salvius, som uppsatte och kontrasignerade denna förklaring. Åt den oroliga adeln lät Kristina genom landtmarskalken gifva förhoppning om godt slut på riksdagen. Presterna erhöllo för för-

1) *Rådsprot.* d. 14 Oct. 1650.

sta gången formeligen bekräftade privilegier, hvarigenom deras boställen och löner någorlunda tryggades mot frälseherrarnas och andras tilltag. Borgerskapet fick nedsättning i salt-tullen. Äfven åt bönderna erböd drottningen serskilda privilegier, men vid närmare granskning befunnos dessa af sådan egenskap, att bondeståndet undanbad deras utfärdande och anhöll att få hädanefter som hittills hålla sig vid Svea Rikes lag och jordabalk. De hugnades deremot med frihet från utskrifning, och med eftergift af boskapsskatten till nästa riksdag; hvarförutan adels-, prest- och borgareständen åtogo sig dubbel accis för att lätta allmogens börda. Frälseståndet serskildt utfäste sig inbördes, *att med skäl och billighet sina bönder handtera; och om någon deremot bröte, skulle de andre hjelpa till, att en sådan måtte derföre blifva behörigen straffad* 1).

Ofrälseståndens fordringar och i synnerhet deras till drottningen öfverlemnade inlaga hade emellertid föranledt häftiga tvister inom rådet. Axel Oxenstierna uppsatte mot nämnde inlaga en slags vederläggning, hvilken gillades af Jakob De la Gardie, Per Brahe m. fl.; hvaremot Herman Fleming, Salvius och Bengt Skytte försvarade ofrälseståndens åtgerder 2). Oxenstierna lärer hafva segrat; ty vid riksdagens slut ingick han på adelns vägnar till drottningen med en anhållan *att de män, som på ofrälseståndens sida fört djerfvaste språket, måtte blifva straffade;* eller, då drottningen ej ville lyssna härtill, *att hon åtminstone borde allvarligen uttala sitt ogillande af deras djerfhet, att vilja föreskrifva sin regent, huru denne borde använda kronogodsen.* Men ehuru Kristina sökte försoning med adeln, ville hon likväl icke efterkomma denna begäran. *Jag är,* sade hon, *satt till regent öfver så fattiga som rika; och emedan det är en fri riksdag, så må väl*

1) *Rådsprot.* den 28 Oct. 1650.
2) *Riksark.* Riksdagshandlingar. Adelns beslut d. 8 Nov. 1650.

enhvar säga sina skäl 1). *Man bör*, sade hon vid samma tid, *så klappa det hvita barnet, att det svarta dervid icke förgätes.* I stället för förebråelse, yttrade hon vid afskedet mycket beröm öfver ofrälse stånden och öfver det utmärkta nit, som de för kronan och fäderneslandet hade under riksdagen ådagalaggt. Men å andra sidan lät hon på riddarhuset försäkra, att ofrälseståndens klagoskrift icke skulle ändra hennes bevågenhet mot adeln, och att hon skulle leda allt till sistnämnde stånds nöje; o. s. v.

Utom ofvanstående förhandlingar blef också under detta märkvärdiga riksmöte drottning Kristina krönt, och åt pfaltsgrefven Karl Gustafs blifvande barn arfsrätt till svenska kronan tillerkänd. Kröningen skola vi omtala här nedanför; men öfverläggningarna om pfaltsgrefvens arfsrätt framdeles uti berättelsen om Konung Karl den tionde Gustaf.

FEMTONDE KAPITLET.

DROTTNING KRISTINAS KRÖNING.

Det var en allmän folktro, äfven bland högre stånd, att den Sverges regent, som kröntes i Stockholm, skulle blott en kort tid innehafva tronen. Man ämnade derföre låta den tillstundande kröningen verkställas i Uppsala, och befallning var gifven att för sådant ändamål ställa slottet i ordning. Emellertid, ju närmare man kom till högtiden, desto flere hinder uppstodo. Det var svårt, att enkom för kröningens skull draga hof, ständer och troppar från Stockholm till Uppsala. Sistnämnde lilla stad kunde ej heller lemna tillräckligt utrymme för

---

1) S. st. d. 30 Oct. 1650.

de menniskoskaror och för den myckna prakt, som tillämnades. Kröningen skulle nemligen firas med ovanlig ståt och från Frankrike hade redan två år förut en hop kostbara drägter och dylikt kram blifvit införskrifna. Drottningen beslöt derföre anställa högtidligheten i Stockholm, och sedan ständerna beviljat arfsrätt åt Karl Gustafs afkomlingar, återstodo inga hinder mer. Den 14 October reste Kristina ut till Jakobsdal 1), der hon stannade i två dagar hos riksmarsken Jakob De la Gardie, hvilken under tiden anställde allehanda förlustelser. Första och sista dagen lät han också för det ditströmmande folket rödt och hvitt vin flöda från middagen till qvällen.

Till den 17 October utsattes det högtidliga intåget i staden. Många förberedelser voro träffade för att göra det så lysande som möjligt. Fyratio örlogsskepp lågo på strömmen nedanför slottet. Trenne äreportar voro uppförda, två af borgerskapet, den tredje och dyrbaraste af rådet. Denna sistnämnde var visserligen likasom de andra af träd, men öfverdragen med duk och målad, så att den tycktes vara af sten. På densamma stodo afbildade de förnämsta segrar, som svenskarna under drottningens regering tillkämpat sig; och öfverst alla de vunna fanorna och segertecknen. Rådet, ehuru missnöjdt med Kristina, nedlät sig dock till det vanliga smickret å ämbetets vägnar. Kring bågen lästes följande verser:

Forte parum est, princeps, portam tibi stare patentem,
Postqvam virtuti tot patuere tuæ.
Sed datur indicium, tibi pervia cuncta relinqui,
Totius et populi corda patere tibi 2).

På en annan sida lästes: *att rikets rådsherrar upprest bågen såsom ett tecken af deras beredvilliga lyd-*

---

1) Nu Ulriksdal.
2) Se furstinna, för litet det är att blott en port dig öppnas,
Då så många förut öppnades på ditt befäl.
Dock låt det vara en bild af ditt allt genomträngande snille,
Och att svenskarnes bröst öppna sig alla för dig.

nad, tacksamma sinne och djupa vördnad för sin drottnings själsstorhet, fromhet, förstånd, mildhet och lyckliga regeringsgåfvor. Hela triumfbågen säges hafva kostat 16,000 riksdaler.

Den utsatta dagen kom och blef ovanligt vacker; nästan den första af sådan beskaffenhet under hela hösten.

Mellan klockan två och tre på eftermiddagen började tåget. Det var så långt, att de främsta nära hunnit till slottet i Stockholm, innan de sista lemnat Jakobsdal. Klockan half till sex på qvällen var det ändtligen slutadt. I samma ögonblick, som drottningen inträdde i sina rum, började kanonaden från flottan och fästningen, hvarvid 1800 skott aflossades. Sedan följde ett stort gästabud, och derefter sent på natten ett fyrverkeri, så rikt, att krutröken stod som en tjock dimma öfver hela staden. Detta var en Torsdag. Fredagen och Lördagen användes på förberedelsen till kröningen; under hvilken tid liffländska ständerna samt de flesta större städer i riket öfverlemnade åt drottningen ganska rika och dyrbara skänker, såsom lyckönskningar vid detta högtidliga tillfälle. En rangtvist höll på att förorsaka mycket obehag. De ansedda generalerna Königsmarck, Wittenberg, Paikull, Douglas m. fl. hade låtit göra sig präktiga vagnar för att dermed deltaga i kröningståget. Enligt då gällande ordning ämnade man anvisa dem plats under riksråderna. Nämnde generaler, hvilka i Tyskland befallt öfver stora härar, hela landskap och deras furstar och folk, ville ej ställa sig under riksråden, bland hvilka åtskilliga icke hade någon serdeles betydenhet. Det var den stolte Königsmarck, som i synnerhet harmades öfver sådant tillbud. Då föreslogs, att dessa herrar skulle sitta baklänges i vagnarna hos de fem höga riksämbetsmännen; hvarigenom de på sätt och vis finge plats framför riksråden och nära vid drottningen. Men äfven detta var icke till lags. Slutligen kom man öfverens, att generalerna skulle i tåget rida bredvid

drottningens vagn, och i kyrkan öfver henne uppbära tronhimmelen.

Söndagen den 20 October förrättades kröningen. Tåget gick från slottet genom de förnämsta gatorna till storkyrkan; predikan förrättades af Johannes Matthiæ, kröningen af erkebiskop Lenæus. På hemvägen åkte drottningen uti en annan serdeles präktig triumfvagn, bespänd med fyra hvita silfskodda hästar. Sedan gafs på slottet en högtidlig måltid. Äfven nere på torget var en så kallad kröningsoxe uppsatt och gifven till spillo, hvarjemnte vin flöt ur flera springbrunnar. Folket drack så att slagsmål uppkommo och några personer dödades. På qvällen gafs ett fyrverkeri, som varade till midnatt.

Andra dagen hölls äfven gästabud på slottet och vin fortfor att rinna för folkhopen; likaså tredje dagen, på hvilken ständerna aflade sin trohetsed.

Femte dagen anställde prins Karl Gustaf en högtidlighet, hvarvid förekommo flere i Sverge förut osedda uppfinningar, hvilka han medfört från Nürnberg. Först red Karl Gustaf sjelf i spetsen för sitt hoffolk, alla klädda i romerska drägter, glimmande af guld och silfver. Sedan följde menniskor, utstyrda som skogsrån. Derefter kommo, gående af sig sjelfva, först vagnar besatta med underligt utklädda personer; sedan, ett stort berg, på hvilket äfven sågos en hop qvinnor, sjungande och spelande; det sednare skulle föreställa berget Parnassus med sånggudinnorna. Sist anställdes ringränning, Alltsamman varade från kl. half tio förmiddagen intill sena mörkret.

Fyra dagar derefter anställde Wittenberg en stor högtidlighet, hvarvid han lät afbränna ett serdeles präktigt fyrverkeri, i form af ett slott. Elden dervid varade i fulla tre timmar.

Fem dagar derefter höll grefve Magnus sitt gästabud. På rännarebanan uppfördes allehanda skådespel af djur, vagnar, vandrande berg m. m.; och slutligen

fyratio ryttare, utklädda till Amazoner, hvilka erbödo sig att mot hvem som helst försvara det täcka könets ära.

Tre dagar derefter höll Gustaf Adolf Lewenhaupt sitt upptåg likaledes på rännarebanan. Man såg der komma inridande en morisk furste i spetsen för hela sin svit, alla med svärtade ansigten och afrikanska drägter. Sedan framskred, banan utefter, ett skepp, hvilket roddes af utklädda sjötroll; vidare ett af sig sjelf gående brinnande berg, på hvilket sutto personer, som uppförde musik; sedermera två elefantskepnader, hvilka drogo en stor vagn, hvari sutto några bergtroll, sysselsatta med smide. Den moriske konungen utmanade svenska riddarna till tapperhetsprof, och högtiden slutades med ringränning.

Två dagar derefter gaf drottningen åt ständerna en stor afskedsmåltid, som varade till klockan 3 på morgonen.

Fyra dagar derefter höll general Wachtmeister ett upptåg på rännarebanan. Der föreställdes flere af forntidens ryktbaraste män, enhvar åtföljd af en utklädd person, som skulle föreställa den dygd, genom hvilken hjelten mest utmärkt sig. För öfrigt sågos der kameler och verkliga morianer; vidare en annan upplaga af berget Parnassus, vandrande af sig sjelft; ytterligare en vagn, hvari ungdomen och döden suto midt emot hvarandra; slutligen företogs ringränning, hvilken varade till mörkret.

Dagen derpå lät drottningen anställa djurfäktning mellan hästar, räfvar, en björn, en buffeloxe och ett lejon; hvilket allt varade till sena qvällen. Det grymma skådespelet förnyades inom dessa veckorna tre eller fyra gånger.

Dagen derpå gaf Torstensson ett stort gästabud åt hela hofvet.

Sex dagar derefter var åter stort kalas och fyrverkeri, troligen på Ludvig de Geers bekostnad.

Två veckor derefter eller på drottningens födelsedag lät prins Karl Gustaf, i Sparrens hus på riddarholmen, anställa en ovanligt lysande högtid. Taket i matsalen var flätadt med granris och deremellan fullhängdt med citroner, pomeranser och allehanda frukter. Måltiden räckte från afton till midnatt. Sedan afbrändes på vattnet derutanför ett fyrverkeri, som varade i tre timmar. Derpå gafs en ballet, hvari uppträdde en hop förklädda personer. Sedan följde vanliga dansar. Först klockan 7 om morgonen for drottningen hem. För folkhoparna på gatan hade vin runnit hela natten.

Annandag jul hade Torstensson åter ett stort gästabud för hofvet, hvarförutan under dessa veckor åtskilliga adeliga bröllopp blefvo på slottet firade. Utom dessa större högtidligheter fortgingo regelbundet uti de förnämare husen mindre bjudningar med dans nästan hvarenda afton. Vid sådana tillfällen var det vanligt, att man efter dansens slut lemnade en blomqvast åt den bland gästerna, hos hvilken sällskapet önskade nästa afton infinna sig, och naturligtvis vågade ingen vara så oartig och undandraga sig förtroendet 1).

Kristina ämnade uppföra en ballet, kallad *den triumferande parnassus*. Den var bestämd först till hennes kröning, sedan till hennes födelsedag. Men som detta uppträde skulle blifva ovanligt stort, bestående af ej mindre än 80 personer, kunde man ej till dess hinna anskaffa drägter och annat tillbehör. Ändtligen den 9 Januari blef baletten gifven, och straxt derpå återupprepad. Uti nära ett halft år hade man beredt sig derpå; men fick ändå den harmen, att blott få af åskådarne förstodo, hvad med sinnebilderna och med alltsammans menades. Dessutom inföll båda gångerna en så stark köld, att flere personer förkyldes, deribland gamla Ebba Brahe, samt Lennart Torstenssons grefvinna;

1) *De la Gard.* Joh. Ekebl. bref 1650.

till och med drottning Kristina sjelf ådrog sig en släng af snufva och bröstvärk.

Några dagar derefter gaf prins Karl Gustaf en lysande afskedshögtid, och lemnade sedan staden.

Den 26 Januari gjorde portugisiska sändebudet ett stort gästabud; och dagen derpå likaledes Arvid Wittenberg, hvarvid också denna gången ett fyrverkeri afbrändes.

Andra dagen derefter reste drottningen från staden och bevistade Karl Karlsson Gyllenhielms begrafning i Strengnäs. Derpå for hon till Gripsholm och sedan till Ekholmen. På förra stället lät prins Karl Gustaf, på det andra grefve Magnus för hennes nöje tillställa flere lustbarheter. Sedan togs vägen till Uppsala, hvarest likaledes högtider och derjemnte lärda öfningar blefvo till drottningens förströelse anställda. Denna resa medtog nästan hela Februari månad.

En så dyrbar och praktfull kröning hade Sverge aldrig tillförene sett. Den väckte lika mycket både uppseende och tadel, som Erik den fjortondes på sin tid. Till detta och dylikt statens slöseri, kommo de högtidligheter, på hvilka många enskilda bland adeln bortkastade stora summor. Man talade allmänt om detta öfverdådiga lefnadssätt och jemnförde det med tillståndet i landet, hvarest genom fortfarande missväxt folket flerestädes var nära hungersdöden. Man erinrade sig det deltagande, som drottningen under förra och i synnerhet under sista riksdagen visat för folkets nöd, hennes löften att till allmänt bästa använda statsinkomsterna; och följden af denna jemnförelse blef icke fördelaktig.

Vi hafva här med någon utförlighet berättat ofvanstående fester för att sålunda gifva en föreställning om tidens lustbarheter, och i synnerhet om lefnadssättet vid Kristinas hof; ehuru dervid bör nämnas, att denna tidpunkt var en bland de mest stormande.

För öfrigt märkes, att ingen af Oxenstiernska partiet, och att i allmänhet endast några få anseddare män

hafva som tillställare deltagit i det vilda hoflefvernet. Riksmarskalken Åke Natt och Dag säges till och med af missnöje med detsamma hafva lemnat sin tjenst. Karl Gustaf, som af drottningen nyss erhållit först anbud, sedan löfte om svenska kronan, måste af erkänsla och försigtighet rätta sig efter hennes böjelse; men så snart möjligt var, drog han sig undan till stillheten på det aflägsna Borgholm 1).

SEXTONDE KAPITLET.

KRISTINAS UPPFÖRANDE UNDER ÅRET 1651.

På långliga tider hade uti Sverge icke varit en så orolig riksdag, som den af år 1650; och sällan hade så högljudda, till en del så rättmätiga klagomål blifvit uttalade. Drottningen hade med ovederläggliga skäl blifvit öfvertygad om de många och stora missbruken; och hon hade i följd deraf visat benägenhet för deras afskaffande. Man väntade derföre ock med rätta, att efter riksdagens slut finna uti regeringen en ny anda, utmärkt af ordning, sparsamhet och afseende på rikets och undersåtarnes tömda tillgångar.

Man fann sig bedragen. De praktfulla hoffesterna fortforo, till och med ökades, och detta medan ständerna ännu voro församlade. Stora penningesummor blefvo på sådant sätt bortslösade. Man beräknade t. ex., att den omtalade baletten, den triumferande parnassus, kostade 30,000 ecus, oberäknadt all tidspillan. Sedan kommo resorna och gästabuden på landet, och fram på sommaren tillställdes åter en hop högtidligheter; ibland annat

---

1) *De la Gard.* Ekebl. T. 1. brefven i Nov., Dec. 1650, Jan. Febr. 1651.

på Kristinadagen en stor ringränning, der man utdelade priser af ej mindre än 1,000 riksdalers värde. Under Juni och Juli månader höllos på hofvet eller bland dess herrar gästabud nästan hvarenda dag 1).

Drottningens gränslösa frikostighet flödade oförminskad. Se här några exempel, blott få bland många! I Mars skänkte hon åt staden Augsburg 5,000 riksdaler till uppförande af en luthersk kyrka. Åt Kurpfalts eftergaf hon vid samma tid 61,000 gyllen, d. v. s., hälften af hvad nämnde land skulle enligt westfaliska freden åt Sverge betala. Portugisiska sekreteraren Macedo, hvilken i April blef af drottningen med hemliga uppdrag skickad till Italien, erhöll en guldkedja om 1,000 dukater och dessutom 2,000 dukater i respenningar. Boeclerus, som endast två år varit anställd i Sverges tjenst, fick vid afskedet en guldkedja om 200 dukater, dessutom 4,000 riksdalar i handom, samt underhållsbref på 800 riksdaler årligen. Vid samma tid reste äfven Salmasius, hvilken knappt ett år varit i Sverge; han fick utom andra gåfvor äfven ett underhållsbref på 4,000 livres årligen. På samma gång for Freinshemius, hvilken också blef med ytterlig frikostighet belönad. I Juni afreste också fransyska sändebudet Chanut. Kristina gaf vid afskedet åt honom sjelf en guldkedja af 1,000 dukater, samt en silfverservis för 8,000 riksdaler; åt hans fru ett smycke för 8,000 riksdaler; åt hvardera af de tre sönerna en guldkedja af hundra dukater; åt hvar och en af hans följeslagare en mindre guldkedja med drottningens porträtt. — Genom Sverge reste vid samma tid S:t Amant, en medelmåttig fransysk versmakare, i synnerhet utmärkt för oanständigheten i sina skrifter. I Frankrike blef han föraktad. Kristina skänkte honom en kedja om 300 dukater, en pung med 1,000 blanka dukater, samt ett underhållsbref på 1,000 riksdaler årligen.

---

1) *De la Gard.* Ekebl. bref. T. 1 d. 12 Jun. 23 och 29 Jul. 1651.

Man väntade indragningar uti hof- och riks-staten till lättnad för de skattdragande. I början af 1651 blef också hofbetjeningen förminskad. En hop trumpetare och pukslagare, tolf hofjunkare och alla kammarherrarna utom tre afskedades; och likväl minskades lönen för de qvarstannande 1). Denna besparing var dock ringa och kanske blott för sken skull vidtagen; ty på andra håll ökades utgifterna i ojemnförligt högre grad. Det föreskrifna antalet af riksråd var tjugufem. Af sparsamhet eller för att lemna drottningen friare val, hade förmyndarestyrelsen låtit flera platser stå obesatta; så att, när Kristina sjelf tillträdde regeringen, funnos i tjenst endast tjugu. I början af år 1651 hade deras antal redan blifvit ökadt till 29 och uti April samma år lade Kristina, det oaktadt, 8 nya dertill, så att antalet uppgick till 37; med icke ringa tunga för statsverket. Den skämtande hofjunkaren Ekeblad anmärkte, att *Sverge bör numera icke på länge blifva rådlöst.*

Under riksdagen hade ständerna klagat öfver mängden af adel och öfver dess förläningar. Kristina hade hört och äfven till en del gillat dessa yttranden, samt sjelf visat missnöje med nämnde stånd. I fullkomlig motsats till allt detta företog hon sig att året efter riksdagen upphöja en mängd personer uti adeligt, friherrligt eller grefveligt stånd och att långt mer än de knappa tillgångarna och någon slags förnuftig beräkning tillät, begåfva dem med gods och förläningar. Redan under riksdagen tillskapades fyra och tjugu nya adeliga stammar; efter riksdagen och till slutet af 1651 ytterligare 34 dylika. Före 1651 funnos inom riket 12 friherrliga ätter. Endast under sistnämnde år upphöjde Kristina till sådant stånd icke mindre än 18 serskilda slägter, bland hvilka hvar och en borde af kronan erhålla sitt friherreskap. Somliga fingo ganska betydliga. Så bekom Paikull åttatiotvå och von der Linde etthundradefyrtioett mantal. Andra erhöllo hela socknar, och stun-

1) *De la Gard.* Ekebl. bref. T. 1 d. 8, 15, 29 Jan. 1651.

dom de bästa. Så bekommo Flemingarna Libelitz, Liljehökarna Nerpis och Soop Limingo församlingar. — Före 1651 funnos blott sju grefliga slägter i riket. Den 26 Mars sistnämnde år upphöjde Kristina i grefveligt stånd på en gång sju andra serskilda slägter; och längre fram på året den åttonde. Dessa erhöllo grefskaper kanske någon gång mer efter gunsten än förtjensten, dock alltid väl tilltagna. Den redlige riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstiernas barn, rikskanslerens brorsbarn, Johan Banérs son, och Karl Gustaf Wrangel, anhängare af Oxenstiernska partiet, fingo sina grefskap i Kexholms län inemot ryska gränsen. Gustaf Horn fick Björneborgs kungs- och ladugård, samt 231 hela mantal. Königsmarck, af drottningens parti, upphöjdes på en gång till friherre och grefve samt erhöll friherreskap i Wermland och dertill den nu utgångna Stureättens rika grefskap, Stegeholm, beläget i Småland. Gabriel Bengtsson Oxenstierna, hvilken var minst utmärkt bland riksförmyndarne af detta namn och ej heller älskad af rikskansleren, bekom finska socknarna Mustasaari, Stor- och Lillkyro, utgörande tillsammans minst 500 hela hemman och med årlig inkomst af 13,000 daler i silfver. Fredrik Stenbock, den gamle öfversten för Smålands ryttare, fick Seglora socken, bestående af 72 hela hemman, samt Roosarnas fordna grefskap Bogesund. Förut hade Kristina vid åtskilliga tillfällen begåfvat honom med Kungslena by samt 144 hela hemman, beläget det mesta i Westergöthland; efter hans död förökade hon grefskapet ytterligare med 64 hela hemman uti Halland. I September under sjelfva riksdagen 1650, och Ständernas närvaro och klagomål oaktade, gaf Kristina åt Per Brahe ett friherreskap, bestående af socknarna Kuopio, Idensalmi, Sotkamo, Paldamo, Pielis, Ulo och Salo i Finnland, tillsammans innehållande nära 1,500 hemman och derjemnte Kajanaborgs slott. Som orsak till denna frikostighet förebars, att när ätten af Erik den fjortonde upphöjdes på en gång från adelig till grefvelig värdighet, erhöll den endast grefskap, men intet friherreskap,

hvilken så kallade orättvisa Kristina nu ville på ofvannämnde sätt godtgöra. Hon hade dock redan 1645 till förbättring på grefskapet Wisingsborg anslagit de fyra socknarna Ölmestad, Haufrida, Wireda och Adelöf, utgörande 143 hemman.

År 1651 gjorde drottningen dessutom begynnelsen med att i Sverige återinföra en ännu högre värdighet, i det hon utnämnde pfaltsgrefven Johan Kasimir till *hertig* öfver Stegeborgs län. Vid sonen Adolf Johans död år 1689 utgick denna hertigliga värdighet.

Som från alla dessa adelsgårdar, friherrre- och grefskaper utskylderna skulle hädanefter tillfalla deras innehafvare och icke kronan, så är klart, att denna sednares inkomster derigenom ledo en utomordentligt känbar och beständig afkortning. Förlusten ökades än mera. Vi hafva redan berättat, huru Axel Oxenstierna och förmyndare-regeringen motarbetade grefvarnas och friherrarnas stegrade anspråk, och lyckades under sin tid återhålla dem. Redan tre dagar efter anträdet till regeringen beviljade Kristina, att grefve- och friherrskapèn skulle i skatteväg hafva samma friheter, som frälsehemman. Likväl voro grefvarne icke nöjda. Med Magnus Gabriel De la Gardie i spetsen begärde de än större fördelar; och icke fullt tre månader efter slutet af 1650 års riksdag beviljade Kristina dem flera sådana; t. ex. 1:o grefven var förut inom sitt grefskap domare i härads- och lagmansrätt; dock hade han ej magt att gifva nåd för grofva, så kallade edsörebrott; gjordes det, skulle han för lifstiden mista alla sakören inom grefskapet. Denna bestraffning syntes grefvarna sträng och neslig. Kristina medgaf derföre, att den grefve, som olagligen benådade edsörebrott, skulle första gången endast varnas; förnyades felet, skulle han straffas, men äfven då endast efter omständigheterna. 2:o Sedan mål, vädjade från grefven, blifvit i hofrätten afdömda, hade detta ämbetsverk brukat tillskrifva landshöfdingarna om verkställigheten af domen. Sådant blef nu af Kristina förbudet. Grefven sjelf skulle hädanefter äga verkställa alla domar

öfver personer inom hans grefskap. Härigenom förintades hofrättens inflytande, och grefven blef enväldig. 3:o Grefvarne ägde förut rättighet att bygga städer i sina grefskap. Kristina beviljade nu för sådana anläggningar till det första 10 års skattefrihet; sedan skulle af lilla tullen kronan erhålla blott ena, grefven andra hälften; af accisen kronan, staden och grefven hvar sin tredjedel; och på det ingenting måtte härvid för grefven undansnillas, tilläts honom att sjelf utnämna tullnärerna. Grefvestädernas borgare fingo äfven rättighet hålla egna marknader och bevista andras. 4:o För alla bergverk, upptagna inom grefskapet, hade grefvarne hittills rustat en häst och karl för hvarje 700 marks ränta. Nu medgaf Kristina dem samma fördel som gamla frälset, nemligen att åt kronan erlägga blott $^1/_{30}$ af verkets afkastning. 5:o När en grefve förut blifvit fälld till högmålsbrott, indrogs grefskapet till kronan. Nu medgaf Kristina, att slägten finge behålla grefskapet och att den sakfällde blott för sin person förverkat rättigheten dertill o. s. v. Axel Oxenstierna var mycket emot dessa öfverdrifna grefve-privilegier; men förgäfves 1). De väckte genast mycken ovilja, icke blott bland ofrälseständen, utan ock inom adeln.

Kronans förnämsta egendom bestod i hennes gods. Genom den nu länge drifna försäljningen voro dessa på vägen att gå helt och hållet förlorade för det allmänna, och deremot uteslutande tillfalla adeln. Detta skadliga förhållande var ett bland de förnämsta föremålen för ofrälseståndens klagan under 1650 års riksdag; och Kristina hade, som man tyckte, instämt i detta ogillande. — Men knappt var riksdagen slut, förrän hon lofvade adeln att låta i jordeböckerna öfverflytta de sålda godsen från krono till frälse; genom hvilken åtgerd, så mycket på henne berodde, kronohemmanens öfvergång från statens allmänna till adelns enskilda egendom blef för alltid stadfästad.

---

1) *Rådsprot.* d. 26 Nov. 1672. G. O. Stenbocks berättelse.

Hvad som mycket oroade sinnena var också den allmänt gjorda anmärkningen, att drottningen visade mer och mer likgiltighet för regeringsärenderna och öfverlemnade deras gång åt slump eller gunstlingar. Unga grefve Magnus hade återigen fått sig upplåtna rum på sjelfva slottet och var i åtnjutande af hennes oinskränkta förtroende. Han utdelade nästan alla sysslor och nådebevisningar; hans rum voro belägrade af sökande; han sjelf af smicker i ansigtet, afund och förtal på ryggen. Ärenderna gingo i största oordning. Gunst gaf orimliga befordringar. Den för tillfället gynnade pfaltsgrefven Adolf Johan, en tjugutvåårig, oerfaren och föga duglig yngling, utnämndes till generalguvernör öfver vestra landskapen, d. v. s. till den store Torstenssons efterträdare. Mutor gåfvo än orimligare fördelar. Falska förläningsbref på gods och gårdar blefvo med efterhärmande af Kristinas handskrift utfärdade och sålda. En sekreterare blef om sådant bedrägeri öfverbevist och afrättad. Vid andra tillfällen företog sig Kristina att åt unga prester utfärda framtidsbref på sådana pastorater, som ännu ej voro lediga, hvilket missbruk gick så långt, att presteståndet under riksdagen följande år deröfver anförde klagomål, då Kristina måste lofva att sådant aldrig mer tillåta. Utanför Stralsund lät hon inrätta en olaglig tull. Stadsfolket, anfördt af sina borgmästare, nära nog i uppror, lade genast ned all handel; och Kristina måste taga sina ord och sin tull tillbaka.

På slöseriet följde som vanligt fattigdom i spåren. Under sommaren 1651 klagades, att mången gång fanns ej en enda styfver i skattkammaren. Hvad man kunde hopskrapa, kastades i stora summor på bortresande lärda, hvilka i sina skrifter skulle kring Europa utbasuna Kristinas beröm. Här hemma var allting nära att för penningebrist afstanna. Kristinas eget hoffolk kunde ej utbekomma sin lön. Krigs- och sjömagten saknade medel till underhåll. Man kunde ej mer uppleta friherrskap åt alla de nybakade baronerna; utan flere af dem måste nöja sig med framtidsbref på nästa, genom utdöendet af

någon slägt, lediga friherrskap. En beskickning skulle afgå till Lybeck för att underhandla med polackarna; men penningar saknades; och grefve Magnus ville derföre ej deltaga deri. Vecka efter vecka måste man under allehanda förevändningar uppskjuta afresan. Ändtligen lyckades det att af Wittenberg erhålla till låns 15,000 riksdaler; dock endast mot pant af tullinkomsterna i Stockholm.

Flere samtida författare säga, att det var egentligen från året 1651, som Kristina och hennes regering blefvo ett föremål för svenskarnes ovilja och förakt. Det kunde ej annorlunda ske. Hennes åtgerder under och efter riksdagen stodo till hvarandra uti den mest skärande motsats. Hon hade visat deltagande för folkets nöd; men fortsatte likväl, och till och med ökade sin öfverdådiga och kostsamma hoflefnad. Hon hade lofvat folket lindring i dess bördor; men fortfor sjelf att med slöseri göra nya skatter nödvändiga. Hon hade talat mot adelns öfvervälde och tryckande privilegier, hon hade sjelf tillåtit ofrälseständen uppsätta och framlemna den ryktbara skriften mot kronogodsens afyttrande; men knappt var riksdagen slut, förrän hon åter bortgaf flera tusende krono- eller skattehemman, och mer än fördubblade antalet af de för krona och medstånder tryckande grefve- och friherreskaperna samt dessutom än mera utvidgade deras företrädesrättigheter. Allt detta kunde ej betraktas annorlunda än som det grymmaste gäckeri mot ofrälseständen. Också utbredde sig hastigt ett doft men hotande missnöje öfver hela landet; till och med bland adeln. Den harmades öfver de uppträden, hvartill Kristina under 1649 och 1650 års riksdagar äggat ofrälseständen. Nådebevisningarna året 1651 voro så orimligt tilltagna, att tacksamheten för desamma blandades med farhåga för deras bestånd och med åtlöje öfver deras omåttlighet. Gamla adeln såg dessutom ogerna bredvid sig på grefve- och friherrebänkarna en så stor skara uppkomlingar. Rådet var missnöjdt öfver så väl de besynnerliga åtgerderna, som öfver det egenmägtiga sätt,

hvarpå Kristina dref dem igenom. Nästan alla de äldre rådsherrarna drogo sig undan till landet. De anställde visserligen inga sammansvärjningar; men de talade med sina grannar om drottningens underliga uppförande, om rikets olyckliga tillstånd, och från dem och från riksdagsmännen spridde sig missnöjet ökadt, och underrättelserna stympade, förvända och det vanligtvis till det värsta. Man tyckte sig finna, att Kristina efter kröningen mer än förut inlät sig uti en mängd besynnerliga till och med orimliga företag. Det var derföre ett ganska allmänt och af många trodt rykte, att hon under vistandet på Jakobsdal blifvit af Ebba Brahe medelst en trolldryck förhäxad.

Den enda, som bland de äldre rådsherrarna stannade vid drottningens sida, var Axel Oxenstierna. Med sin vanliga flit genomgick han räknekammarens handlingar och utarbetade ett vidlyftigt sammandrag derur; samt ett förslag att ordna riksstaten; förspilld möda, under det fortgående slöseriet, den ökade oordningen i alla andra vägar! Han deltog också numera beständigt uti rådets öfverläggningar och talade stundom emot drottningens åtgerder samt föreslog andra medel; dock säger en samtida författare, *såg man på honom, att han gjorde det mera för att fylla sin pligt mot fäderneslandet, än i hopp att dermed någonting uträtta.* Man undrade, att ej han likasom de andra drog sig till landet; och man gissade på egennyttiga beräkningar. Det är en föga grundad beskyllning. Väl är det möjligt, till och med troligt, att den gamle smickrades af tecknen till drottningens återvändande förtroende. Detta utgjorde dock visserligen icke förnämsta driffjedern till hans uppförande. För honom var Kristina också nu *den store Gustaf Adolfs dotter*, det barn, som hans konungsliga vän med faders ömhet och broders förtroende lemnat i hans vård; Sverge, det älskade fäderneslandet, för hvars sällhet och lycka han med exempellös trohet, ihärdighet och framgång, offrat ungdomens, mannaårens och ålderdomens krafter. Nu, då allt hotade med olycka och

förstöring, kunde han ej förmå sig att öfvergifva den förvillade styrmannen, det hotade riksskeppet. I denna farans stund ville han ej genom sin bortgång gifva tecknet, det allt vore förloradt, tecknet till allmän upplösning. Han stod fast, med glömska af lidna oförrätter, med minne af sina löften åt den store konungen, och med tanken orubbligt fästad på det älskade fäderneslandets väl.

SJUTTONDE KAPITLET.

KRISTINAS FÖRSTA FÖRSÖK ATT NEDLÄGGA REGERINGEN.

Hvarje uppmärksam betraktare förvånades öfver drottningens besynnerliga uppförande. Redan i sig sjelf var hennes ställning ganska kinkig; och likväl invecklade hon sig oupphörligt i än flere svårigheter. Huru skulle tvisten mellan frälse- och ofrälseständen slutas? Huru skulle nödiga statsmedel anskaffas? Slutligen, huru och med hvad språk skulle hon sjelf vid nästa riksdag kunna möta de gäckade ofrälseständen? Allt frågor, på hvilka intet rimligt svar fanns eller kunde finnas. Flere bland de skarpsinnigare anade dock, att drottningen hade inom sig någon serdeles utväg i beredskap; och en och annan gissade redan nu, att hon ämnade nedlägga regeringen och sålunda rädda åtminstone sin egen person undan faran af den hotande stormen.

Så var det äfven. Enligt egen uppgift har drottningen ända från år 1646 inom sig öfvertänkt och mer och mer omfattat detta förslag. Orsakerna torde från början förnämligast böra sökas uti nygirighet, fåfänga och en falsk lefnadsvishet. Hon lockades ju längre desto mer af praktfulla beskrifningar öfver södra län-

dernas blidare luft, härligare natur och lysande konstverk, samt öfver det behagliga umgänge, den bildning och vettenskaplighet, som der öfver allt mötte. I följe af dessa föreställningar, och kanske med intryck af modrens klagovisor, tyckte Kristina snart, att Sverge var till luftstreck ett Lappland, till bildning ett Barbari, i båda hänseenden odrägligt. Till nygirigheten kom fåfänga och den af många slag. Hittills af alla beundrad och firad som ett underverk, önskade hon att äfven i större kretsar få visa sina egenskaper och från alla munnar, i alla land skörda ära och loford. Sjelfva tronafsägelsen stod i sammanhang med dessa känslor. En så ovanlig handling skulle öfverallt väcka beundran för den unga qvinna, hvilken efter en lysande regering frivilligt nedsteg från tronen och föraktade det, som utgjorde högsta syftet för andra menniskors sträfvande; hennes namn skulle derigenom så nu, som i all framtid, blifva föremålet för menniskoslägtets beundran. Slutligen tyckes det, som hon hyst egna föreställningar om menniskans sanna värde. Hon ansåg nemligen högre och ädlare att lefva för konster och vettenskaper, än att arbeta för sina undersåtares bästa; mera ärofullt att förakta och nedlägga kronan, än att bära den och alla dess bekymmer.

Ofvannämnde orsaker tyckas egentligen hafva varit de första, de som ursprungligen lågo uti drottningens lynne och åsigter. Längre fram kommo andra, förorsakade af sednare anledningar. Hon begynte snart ledsna vid de många och enformiga regeringsgöromålen, hvilka fordra mycken tid och trägen uppmärksamhet; men likväl väcka föga uppseende och lemna blott en knapp och långsamt mognande skörd af ära, och äfven denna ofta förbisedd, förtydd eller förnekad. Sådan sysselsättning var ej i längden passande för Kristinas lifliga sinne och hetsiga äregirighet. Snart längtade hon derifrån till vitterhetens och de fria konsternas lysande verld, till qvickhetens lekar, till vettenskapernas djupa forskningar och förvånande upptäckter. Vidare, oaktadt all egenkärlek,

kunde hon likväl icke för sig sjelf helt och hållet dölja de gjorda felstegen, rikets och hennes egen vådliga ställning, ständernas missnöje emot hvarandra och mot henne sjelf, rikets tömda skattkammare samt omöjligheten att fortsätta det lysande lefnadssätt, hon så mycket älskade och hittills fört; — slutligen omöjligheten att reda sig ur alla dessa svårigheter. — Några hafva påstått, att Kristina nedlade kronan och reste till Italien derföre, att hon antagit katolska läran, och således ej kunde stanna i Sverge. Oss synes motsatsen sannolikare, nemligen att hon antagit katolska läran förnämligast för att få obehindradt uppehålla sig uti söderns rikare länder.

Att beslutet om tronafsägelsen varit hos Kristina både gammalt och fast rotadt, derom vittnar hennes ifriga bemödande för pfaltsgrefven Karl Gustaf; nemligen att få honom utnämnd, först 1648 till generalissimus för svenska härarna, sedan 1649 till efterträdare; slutligen att 1650 åt hans blifvande barn få tillerkänd arfsrätt till svenska kronan. Genom att sålunda framdraga sin farligaste medtäflare så väl till riket som till folkets bevågenhet, hade Kristina begått en ändamålslös, en ganska vådlig oförsigtighet; så framt ej afsigten redan då varit att åt honom med det första öfverlemna regeringen. Orsakerna till valet af pfaltsgrefvens person voro flere, barndomsvänskap för honom sjelf, öfvertygelsen om hans duglighet att till Sverges lycka föra statsrodret; öfvertygelsen att kunna påräkna en bestämdare och mera pålitlig erkänsla af honom, och i allmänhet af en enda person och af dess slägt, än af riket, om hon helt enkelt afsagt sig kronan och låtit sina undersåtare bestämma tronföljaren. Härtill kom den grundade fruktan att ej utan fara kunna förbigå en man med Karl Gustafs arfsanspråk, egenskaper och folkskärlek. Slutligen med enväldiga tänkesätt i hufvudet och med konungablod i ådrorna, hyste Kristina mycken obenägenhet mot de republikanska åsigter, hvilka också inom Sverge framskymtade. Genom Karl Gustafs personlighet, hans slägtförbindelse med konungahuset, hans ynnest hos folket och

genom att i förväg skaffa honom arfsrätt till kronan, ville Kristina förekomma alla försök att vid hennes afgång inskränka eller måhända afskaffa konungamagten. Hvilken ock orsaken var, Sverge är dock i alla händelser skyldigt Kristina tacksamhet för valet af en sådan tronföljare. Men att hon, efter fattadt beslut om afsägelse och efterträdare, likväl i flere år stannade qvar och för sina nöjen eller nycker utsög rikets krafter, och slutligen åt Karl Gustaf öfverlemnade Sverges krona, först sedan alla dess rosor voro afplockade och taggar ditsatta i stället; allt detta, säga vi, förminskar, nästan utplånar hennes rättighet till erkänsla så väl af Karl Gustaf som af Sverge.

Våren **1651**, omedelbart efter de öfverdrifna utnämningarne till grefvar, friherrar och riksråd. började Kristina förbereda sin afsägelse. Hon beslöt en resa till Gottland och Öland. De bättre underrättade gissade, att, emedan dessa öar voro omtalade för ett behagligare luftstreck, hade Kristina i förslag att välja dem till boning efter afsägelsen och ville af sådan orsak i förväg bese dem. Resan gick ej i verkställighet; men man anmärkte åtskilliga andra tecken. Drottningen lät t. ex. borttaga Wasavapnet ur rikssigillet. Samma vapen var också med stenar inlagdt på inre slottsborggården; Kristina lät äfven här borttaga denna sinnebild; *det kungliga vapnet*, sade hon, *borde ej trampas under fötterna;* andra uttydde det som ett förebud, *att Wasaslägten skulle nu försvinna från Sverges rike och ur Sverges konungaborg*. Man fästade sig äfven vid det egna förhållandet, att drottningen började åter smickra Axel Oxenstierna och hans parti, likasom hon önskat försoning med alla sina förra ovänner. Märkvärdigt är att svenskar, som detta år reste uti Italien, der hörde omtalas, att hon redan följande året väntades till nämnde land. Således hade, förmodligen från Rom, ryktet om hennes tillkommande tros- och tronafsägelse blifvit utspridt.

Fransyska sändebudet Chanut var den förste, åt hvilken Kristina gaf förtroende om sin föresats. Han

afrådde ifrigt och med alla möjliga skäl; men utan framgång. Han fick från sitt hof befallning att ytterligare afråda och gjorde det; men måste slutligen låtsa sig öfvertygad, för att ej stöta drottningen för hufvudet. I början af Juni 1651 under en resa till Nyköping uppenbarade hon för Karl Gustaf sitt beslut. Prinsen misstänkte någon list, något försök att sätta hans ärelystnad på prof. Han insåg, huru svårt det skulle blifva att mottaga det utarmade riket med inkomsterna än mera förminskade genom det underhåll, Kristina naturligtvis skulle förbehålla sig. Han fruktade också å hennes sida framtida ånger, eller framtida giftermål och deraf uppkommande tvister och nya anspråk; betviflade också att hon ville afsäga sig regeringen helt och hållet; och en delad magt skulle snart medföra oenighet. Af dessa skäl vägrade prinsen och bad enträget, att drottningen måtte bibehålla styrelsen. Denna hans bön var dock förgäfves, ty kort derefter berättade hon för Axel Oxenstierna och Jakob De la Gardie sin föresats, och uppdrog åt dem att skriftligen bedja Karl Gustaf skynda till hufvudstaden för att mottaga regeringen. Men prinsen hade samma betänkligheter och gaf samma svar som förut, hvarjemnte han bad bemälte herrar på allt möjligt sätt öfvertala drottningen att qvarblifva vid styrelsen. Uti serskildt bref till henne sjelf förde han samma språk, försäkrade *om orubblig trohet och lydnad; bad Gud, att drottningen icke måtte förtröttas vid regeringen, och att hennes lifstid måtte blifva så lång som möjligt* o. s. v.

Genom dessa och andra underhandlingar blef hennes afsigt af många känd och omtalad. Den väckte visserligen uppseende, dock hos de flesta mer förvåning än beundran. Främmande lärda och statsmän hyste dervid sina egna åsigter. De förra fruktade uteblifvandet af gåfvorna från Stockholm; de sednare önskade, det Sverge måtte fortfarande under Kristinas styrelse förlora den kraft och sammanhållning, hvarigenom det för sina grannar varit så fruktansvärdt; båda delarna

ogillade derföre hennes föresats. Andra, och hennes fiender, tadlade och gäckade det ovanliga beslutet. *Hvarföre hade hon i October 1650 låtit påsätta sig kronan, för att i October 1651 åter nedlägga den? Hvarföre då betunga sina utarmade undersåtare med de dryga kostnaderna för en öfverflödig kröning? Eller var hela kröningen blott ett skådespel, uppfördt till hennes nöje, till hennes förherrligande, likasom alla de öfriga upptågen?* Andra gäckades öfver hennes nyfikenhet och fåfänga. *Hon ville ut för att se och ses, för att beundra och beundras*, sade man. Drottningens håg var denna tiden förnämligast riktad på Frankrike, hvars språk hon talade med ett behag och en lätthet, som väckte förvåning. *Om hon ej talte så väl fransyska*, sade den ene, *skulle hon icke så ifrigt längta dit ut.* En annan tillade. *Hon är i stånd att afsäga sig svenska kronan, endast för att under fjorton dagar få lysa i Paris.*

Landsorterna hade ännu icke hunnit erhålla fullständig kännedom om Kristinas regering; men i Stockholm, der man på närmare håll sett densamma, serdeles under sista tiden, blef nyheten om hennes tillämnade tronafsägelse för den stora allmänheten ganska välkommen. Hos många och de skarpsinnigare uppstodo likväl flerehanda betänkligheter. Kristina var ännu ung och af ombytligt och hetsigt lynne; snart kunde hon råka i fiendskap med sin efterträdare; snart kunde hon återigen få lust till den nu försmådda kronan. I sådant fall hotades riket af ett sönderslitande inbördes krig; ty Kristina hade ännu många anhängare, var dessutom sjelf ganska tilltagsen och af lynne att drifva allt till det yttersta; dertill med en flödande vältalighet att kunna uppväcka, och med vighet och kroppsstyrka nog att sjelf kunna från sadeln leda ett uppror. Om hon också i egen person hölle sig stilla, så kunde hon måhända framdeles inträda i äktenskap, och då genom sin gemåls eller sina barns anspråk störa rikets lugn. Konungen i Polen skulle också visserligen passa tillfället och vägra

erkännandet af pfaltsiska ättens rättighet till kronan, söka deremot göra sin egen gällande. Härtill kom mången redlig man sorgen att se från Sverges konungatron försvinna den sista ättlingen af Sverges räddare, den under sin lifstid af uppror förföljde, men nu mer och mer saknade gamle kung Gösta.

Utom dessa allmänna hade adeln sina enskilda skäl mot Kristinas tronafsägelse. Hon hade sjelf gifvit eller bekräftat de stora fördelar, af hvilka ståndet nu befann sig i åtnjutande, och kunde således ej gerna återtaga dem och sina egna ord. Så länge hon regerade, kände sig adeln säker i orubbadt bo; och om hon ännu i trettio eller fyratio år qvarstannade på tronen, hoppades man, att de närvarande förhållandena skulle hinna den stadga, att de ej mer kunde förändras. Deremot var det mer än troligt, att vid nu skeende regentombyte, en ny konung skulle med ofrälseståndens biträde anställa den så mycket omtalade och fruktade reduktionen.

Oaktadt förutnämnde enskilda afrådanden hade Kristina emellertid beslutat bringa sin föresats till verkställighet. Rådet sammankallades den 7 Augusti. Kristina framställde sin vilja, och anförde som skäl först *rikets fördel, att till regeringen få både en man och en till sådant värf duglig, dessutom en god fältherre, den der kunde fäkta för fäderneslandet:* — sedan *prinsens fördel, ty hans och efterkommandes rätt till riket blefve tryggad;* — slutligen *Kristinas egen fördel, ty hon skulle sålunda komma i tillfälle att njuta ett lugnt lif. Andra skäl funnes ock, hvilka hon likväl icke ännu kunde upptäcka. I fem eller sex år hade hon denna saken betänkt; nu ändteligen derom fattat sitt beslut, och det en gång för alla; gjorde derföre denna framställning, icke för att inhämta något rådets betänkande deröfver, utan blott dess bifall dertill, på det saken måtte komma till verkställighet, och prinsen blifva såsom en ärlig konung i regeringen stadfästad.* Axel Oxenstierna tog ordet: *ärendet vore vigtigt,* sade han; *det kommer att olika bedömas och skall inför*

och hvarje ärlig svensk ansvaras; fordrade der-betänketid och noggrannt öfvervägande. Kristina förklarade, *att Karl Gustaf vore till sina egenskaper känd och redan som arfprins antagen; hon tyckte derföre, att föga vore vid förslaget att betänka.* Derpå lemnade hon rummet. Rådet höll en lång öfverläggning. Slutet blef, att man skulle afstyrka hela förslaget 1)

Axel Oxenstierna uppsatte skrifvelsen derom. De två förnämsta orsakerna till rådets motvilja, nemligen dess fruktan dels för Kristinas ombytlighet, dels för reduktion, voro båda af den natur, att de ej kunde framdragas. Så mycket vidlyftigare utvecklade rikskansleren de andra skäl som förefunnos. *Drottningens beslut vore för rådet sorgeligt, ja till hjertat gående. Hon hade befallt dem lemna helt enkelt bifall, men ej något utlåtande; de måste dock, ehuru ogerna, bryta mot denna föreskrift; ty förslaget rörde så nära både drottningens, fäderneslandets och deras egen välfärd och heder, att det borde till alla sina följder noga öfvervägas, innan det ställdes i verket; ja innan det ens för den stora allmänheten upptäcktes. En valkonung,* fortfor han, *är till sina undersåtares vård och försvar pligtig; än mera och i dubbelt mått en arfkonung. Eders majestät är enligt våra lagar född till Svea rikes drottning; dertill ytterligare uti sin barndom af ständerna anammad, och vid myndiga år af oss alla med hand och mund, med böjda knän och liflig ed hyllad, och nu sednast på samma sätt och med lika förpligtelser krönt. Äfven så har eders majestät sjelf vid samma tillfällen med högtidliga eder och inför Guds ansigte lofvat vara vår drottning och vårt rike efter lag regera. Ett så fast och ofta sammanknutet förbund att upplösa eller sönderrifva, det kan ej gerna ske utan fel eller förtal på en eller bådadera sidorna. Att rikets bästa skulle genom denna*

---

1) *Riksark.* Rådsprot. d. 7 Aug. 1651. Detta protokoll är rättadt med rikskanslerens egen hand.

afsägelse befrämjas, derom kan Gud uti sitt hemliga råd, men icke vi svaga menniskor dömma. Vi bära för hans kungliga höghet den största vördnad och tvifla ej om hans många och goda egenskaper. Men eders majestät är nu vår drottning blifven, samt dertill begåfvad med kärlek till land och undersåtare, samt med förstånd, erfarenhet och anseende, och dessutom med ovanlig lycka så in- som utrikes; allt derföre synes rådeligt nöja sig med det närvarande, och ej i oträngda mål söka efter förändringar, hvilka lända sällan till förbättring, ofta till förvärring. — Hvad hans kungliga höghet beträffar, så tro vi honom redan så mycket, som möjligt och behöfligt är, vara om sin rätt förvissad; och detta genom så väl eders majestäts som ständernas tvänne gånger aflaggda försäkringar; såsom ock, enligt vår ödmjuka förmodan, genom det bevis på ordhållighet, hvilket vi samtlige stånder gifvit, då vi vid salig konungens frånfälle, och när eders majestät var ett vanmägtigt oförsvaradt barn, likväl som trogne tjenare och undersåtare voro angelägna om att vårda och upprätthålla eders majestäts rättigheter. — Att eders majestät skulle genom afsägelsen få lugnare dagar, derom kunna vi ej dömma, emedan vi ej känna det tillkommande. Vi veta ej heller, om lugnet öfverenskommer med eders majestäts pligt. Till möda och bekymmer äro alla menniskor födde; serdeles konungar och regenter, hvilkas skyldighet är att i arbete finna sin lust och sitt nöje. Man kan visserligen stundom tröttna, i synnerhet vid de många klagomål, den gråt och jemmer, ja ock vid den undersåtares motsträfvighet, hvilken esomoftast och det i saker af ringa vigt, öfverheten förföljer och plågar; dock torde genom hans kungliga höghets och andras medarbete och hjelp denna bördan kunna lindras o. s. v. Skriften är undertecknad af tretton rådsherrar 1). Den

1) S. st. Dessutom finnes denna skrifvelse i *Riksark.* bland handlingar till Kristinas historia; samt i *Engestr.* Acta om drottning Kristina. 4:o T. 2.

mägtade likväl icke ändra drottningens föresats. Hon beslöt om denna sednare underrätta det ständernas utskott, som snart skulle i Stockholm sammanträda; och lät till det af henne inköpta De la Gardiska palatset från slottet nedbära en hop taflor och böcker. Meningen syntes vara att efter afsägelsen taga derstädes sin boning. Den 25 October framställde Kristina ånyo inför rådet sitt förslag. Per Brahe först och sedan Jakob De la Gardie och Axel Oxenstierna talade ifrigt deremot. Tvisten blef liflig. Å ömse sidor framdrogos alla möjliga skäl; men oaktadt fem och en half timmas öfverläggning blef drottningen fast i sitt beslut, och rådet hade ej annan utväg än att söka uppskof, i det de förklarade, att en så vigtig sak ej kunde afgöras utan bifall af ständerna, hvilka i nästa Februari skulle sammanträda.

Nyheten om drottningens tillämnade afsägelse hade emedlertid blifvit allmänt bekant både inom och utom fäderneslandet. Från alla håll kommo afrådande bref, och om Kristina väntat skörda endast beundran och loford, så fann hon sig deruti mycket bedragen. Dessutom fordrades många vigtiga förberedelser, innan saken kunde gå i verkställighet. Det var ännu icke bestämdt, hvar Kristina efter afsägelsen skulle bo, ej heller hvaraf hon skulle underhållas m. m. Hvad som mycket bidrog att rubba hennes föresats, voro några bref från Chanut och från Salvius. Kanske ock, att kronans glans föreföll desto mera lockande, ju närmare den var att för alltid försvinna.

Äfven Karl Gustaf gjorde åtminstone till skenet allt, hvad han förmådde för att afstyrka drottningens förehafvande. Han försäkrade, det han *aldrig ville mottaga regeringen, så länge Kristina lefde och vore vid fulla krafter.* Han bad rådet, han bad ständernas utskott på det enträgnaste, *att de måtte förena sina böner med hans, för att afvända den hotande olyckan.*

Den omständighet, som för tillfället afgjorde Kristinas beslut att qvarstanna vid regeringen, berättas på följande sätt. Rådet ämnade göra ett nytt öfvertal-

ningsförsök, och Axel Oxenstierna hade för sådant ändamål uppsatt en böneskrift i de bevekligaste ordalag. Men som Kristina uttryckligen förbjudit hvarje sådant företag, ville något hvar undandraga sig den oangenäma beskickningen. Slutligen valdes dertill gunstlingen De la Gardie samt riksråden Rosenhane, Gust. Bielke och Soop. Också dessa vägrade, men fåfängt. Under vägen ville Rosenhane till och med flere gånger stanna och vända om, ty han fruktade ett utbrott af drottningens vrede. De la Gardie trugade honom dock att följa med. Som de inträdde, anade drottningen ärendet samt spände sina stora ögon emot dem samt frågade, »*hvad de ville?*» Men emedan en stor mängd personer funnos i rummet, svarade De la Gardie, att de för sitt uppdrag önskade enskildt samtal. Detta beviljades, och drottningen trädde, åtföljd af Herman Fleming, in uti ett annat gemak, dit äfven de fyra rådsherrarna infördes. De la Gardie framställde nu rådets önskan och bön, att drottningen måtte qvarblifva vid styrelsen, samt öfverlemnade Axel Oxenstiernas skrift. Kristina blef vid läsningen deraf rörd ända till tårar, och tycktes börja vackla i sitt beslut. Men likasom af fruktan, att hon skulle låta öfvertala sig, tog Herman Fleming till orda och började att berömma drottningens föresats och att för densamma andraga flera skäl. Bland annat yttrade han, *att, i fall tronafsägelsen uppskötes, torde under tiden omständigheterna så inveckla sig, att drottningen några år härefter icke ens kunde verkställa sin tronafsägelse, om hon ock aldrig så gerna ville.* Detta stack Kristinas stolthet och gaf en helt annan vändning åt hennes tankar. *Hvad?* utbrast hon, *tror ni någonting vara i stånd att binda min vilja? Jag skall bevisa er, att den icke blott är, utan ock framdeles alltid skall förblifva fri.* Derpå gaf hon rådsherrarna förhoppning om bifall, och man säger att denna tillfällighet varit första och egentliga orsaken till uppskofvet med hennes tronafsägelse 1).

1) *Rådsprot.* den 21 Juli 1668. M. G. De la Gardies berättelse.

I följe af alla dessa omständigheter beslöt man göra ännu ett försök.

I början af November månad gingo rådsherrarna och ständernas utskott tillsammans upp till drottningen. Axel Oxenstierna förde ordet. *I hela konungarikets namn tackade han för hennes utmärkta vård om fäderneslandets storhet och lugn. Det vore nu uti en mer blomstrande ställning än något annat land i Europa. Prinsen ville ej, så länge hon lefde, mottaga regeringen. Vid afsägelsen skulle derföre allt det goda, hon uträttat, snart råka i förfall, hvilken syn skulle förbittra och oroa det lugn, hon sökte. Alla nu närvarande vore om dessa sanningar så förvissade, att de härmedelst öppet förklarade, att, om hon nedlade regeringen, skulle också hvar och en af dem nedlägga sina tjenster. De ville ej inför efterverlden bära den skam att hafva bifallit en sak, så förderflig för fäderneslandet. Allernådigsta drottning!* sade han slutligen, vändande sig närmare till Kristina. *Är eders majestät missnöjd med oss? Kanske vi stundom icke iakttagit tillbörlig vördnad oeh hörsamhet? Värdes säga oss det rent ut? Vi skola underkasta den brottsliga, vi skola underkasta oss sjelfva, hvad eders majestät beslutar. Vi skola för framtiden söka vara eders majestät bättre till nöjes, likasom vi äro färdiga att för eders majestäts storhet, anseende och rättigheter offra både egodelar och lif. Vi veta, att kronan har stora skulder; men vi erbjuda oss, att på vår bekostnad gälda dem alla och dessutom samla medel så rika, att deraf kan hållas ett hof, mera lysande än någon konung i norden det haft.* Den nära sjuttioåriga mannen talade med växande ifver och rörelse, så att tårarna slutligen kommo församlingen i ögonen. Drottningen, bevekt genom dessa kanske oförmodade bevis på undersåtarnes tillgifvenhet, gaf ändteligen sitt bifall att qvarstanna; dock med det uttryckliga förbehåll, att ingen skulle yrka på hennes förmälning, ett villkor, hvilket de närvarande genast antogo.

I följe af ofvanstående beslut började man öfverräkna statsskulden och uppgöra förslag till dess afbetalande; men af förstnämnde orsaker blef allt derå användt arbete äfven denna gången ändamålslöst.

Drottningen sjelf, ehuru hon för ögonblicket gifvit vika, yttrade likväl, *att hon måhända framdeles ändå skulle en gång sätta sin föresats i verkställighet*. För närmaste vännerna förklarade hon kort derefter, *att hennes beslut om afsägelsen var och förblef orubbadt*.

Att gamla Oxenstierna af kärlek och vördnad för Gustaf Adolf icke ville se kronan lyftas från dotterns hufvud; att han och större delen af adeln fruktade Kristinas afsägelse, såsom ett förebud till reduktionen; att många enskilda voro vid henne fästade antingen genom tacksamhet för åtnjutna, eller genom hopp om väntade välgerningar; detta allt synes naturligt. Men att prinsen, att ofrälseståndens utskott, att så många andra, hvilka verkeligen önskade hennes aflägsnande, likväl ifrigt satte sig deremot; sådant kan endast förklaras derigenom, dels att de fruktade ett anfall af ombytlighet och ny regeringslystnad; dels att, om de visade benägenhet för hennes afsägelse, torde hon just på trots stanna qvar; hvaremot en fortsatt regering skulle göra både henne och undersåtarne än mera ledsna vid hvarandra, lätta skilsmessan och förminska vådan, i fall Kristina en gång ånyo kastade begärliga blickar på Sverges konungatron.

Den stora hopen så väl i hufvudstaden som landsorterna brydde icke sin hjerna med så klyftiga beräkningar. Den tänkte helt enkelt, att, som Kristina var för riket skadlig, borde hon så fort som möjligt ifrån dess styrelse aflägsnas. Underrättelsen, att hon blifvit öfvertalad att stanna qvar, väckte derföre mycken ovilja och synes hafva påskyndat den så kallade Messeniska sammansvärjningen. Men innan vi företaga oss berättelsen om sistnämnde ryktbara händelse, är nödigt att vika något tillbaka och förtälja den märkvärdiga Messeniska slägtens föregående öden.

ADERTONDE KAPITLET.

OM MESSENIUS FARFADERN.

År 1579 föddes i en by nära Wadstena den ryktbara häfdatecknaren Johan Messenius. Enligt ovännernas uppgift var fadern Johan Tordsson, mjölnare och hästtjuf, modern spinnerska från någon backstuga utanför Örebro. Den förre blef invecklad i partistriderna under Johan den tredjes tid samt omkring 1588 halshuggen för stämplingar mot fäderneslandet.

Det var vid denna tiden, som påfvarna Paul den fjerde och Pius den femte, sjelfve hänförde af brinnande nit för katolska läran och af öfvertygelse om dess sanning, sökt befria henne från flere villfarelser och bland dess presterskap sprida renare tänkesätt och seder, samt en varmare håg för de affallna protestanternas omvändelse. I följe af denna uppifrån gående förnyelse blefvo katolska undervisningsverken förbättrade, hvarjemnte en mängd sjelfuppoffrande männer utskickades för att arbeta på lärans spridande. Genom det föråldrade påfveväldet gick åter en flägt af anda och lif, hvilken uppfordrade alla dess anhängare till kraftfulla bemödanden för deras trosbekännelse. Dessa ansträngningar kröntes till en tid med framgång. Det var nu, som katolikerna voro nära att genom Johan den tredje återvinna Sverge; och som i Tyskland den protestantiska läran blef så väl genom predikningar som genom svärd år från år tillbakaträngd, nästan till stränderna af Östersjön; tills ändteligen dels Gustaf Adolfs segrar, dels en hos påfvarna åter inträdande förslappning samt uppkommande oenighet med Österrike om igen vände bladet.

Ett medel, som för ofvannämnde afsigter ej sällan begagnades, var att från de länder, som skulle bearbetas, taga snillrika gossar eller ynglingar och under upp-

fostran i jesuitiska läroverk ingjuta hos dem så väl varm öfvertygelse om katolska lärans sanning, som brinnande nit för dess utbredande; och att sedan skicka dem tillbaka till fäderneslandet för att arbeta på dess omvändelse. Sådana voro utom många andra Kloster-Lasse under Johans tid, Petrosa m. fl. under Karl den nionde; och under Gustaf Adolf, studenterna Campanius och Antelius, hvilka blefvo halshuggna för hemliga stämplingar med katolikerna och med den afsatta Wasagrenen. En sådan blef också den unga faderlösa Johan Messenius. Han sattes vid 10 års ålder i Wadstena skola, och väckte der genom lyckliga natursgåfvor uppmärksamhet hos sina lärare, hvilka synas hafva hyst hemlig tillgifvenhet för katolska bekännelsen; ty det var i och omkring det gamla Brigittiner-klostret, som denna längst bibehöll sig i folkets sinnen. Troligen var det genom dessa lärare, som jesuiterna fingo anvisning på den qvicka gossen. Vid 16 års ålder blef han utförd till den bekanta jesuiter-skolan i Braunsberg, hvilken var anlagd förnämligast med beräkning på nordens återomvändande. Hastigt och med beröm gick Messenius genom hela läroverket, vistades sedermera någon tid dels i Danmark, dels vid hofvet i Krakau; besökte derpå Rom och Ingolstadt, der han utnämndes till doktor i filosofien, likasom i Prag af kejsaren till Poëta Cæsareus. Sedan återvände han till Danzig och öppnade der en undervisningsanstalt.

Johan Messenius hade eldigt lynne, snabb fattningsgåfva och mycken lätthet att uttrycka sig, i synnerhet på latinska språket, och det både i vers och prosa. Uti historia, talarekonst samt tidens filosofiska och teologiska lärobyggnader var han väl hemmastadd, såsom det höfdes en blifvande apostel. Derjemnte hade han otrolig både förmåga och lust till arbete. Men bredvid dessa förtjenster funnos stora fel; en gränslös och löjlig sjelfkärlek, hvilken i allt, som rörde egen person, ledde till de orimligaste påståenden, till verkeliga osanningar; ytterligare en oärlighet, eller åtminstone opålitlighet både

i ord och gerning, en följd, som det tyckes, af både egna anlag och af jesuiternas vacklande sedolära; slutligen en oro, en bitterhet, en trätlystnad, hvilken aldrig lemnade hvarken honom eller andra i fred och som i förening med hans vankelmod och oärlighet förr eller sednare skulle oundgängeligen störta sin innehafvare i olyckan. Sådan var mer eller mindre hela slägten; och alla dess öden hafva tillsammans blifvit kallade en förklaring öfver det gamla ordspråket: *arga kattor få rifvet skinn.*

I Danzig inträdde Messenius i äktenskap med Lucia Grothusen, dotter af konung Sigismunds aflidne lärare Arnold Grothusen. Lucia var en ganska egensinnig och häftig qvinna; hvarförutan Tegel påstår, att hon före äktenskapet fört ett lättfärdigt lefverne och skaffat sig flera oäkta barn. Hennes far hade af konungarna Johan och Sigismund erhållit många hemman i förläning. Sedermera blef han inför Karl den nionde anklagad för förräderi samt ohörd dömd från alla sina gods, hvilka skänktes åt konungens gunstling, Chesnecopherus.

År 1608, således medan Karl den nionde ännu lefde, beslöto Messenius och Lucia Grothusen att flytta tillbaka till Sverge; några säga derföre, att Messenius icke uti Polen gjort så stor lycka, som han väntat; och måhända hade han också der genom sitt egna uppförande retat ovänner och lagt hinder i vägen för sin framgång. Men i det strängt lutherska Sverge, och under Karl den nionde, var för honom, jesuiternas lärjunge, och för Grothusens dotter än mindre lycka att vänta. Afsigten synes hafva varit den hos jesuiterna vanliga, att med fördöljande af verkliga tänkesätt insmyga i landet, vinna antingen öfverhetens eller ungdomens förtroende och sålunda komma i tillfälle att förbereda katolska lärans återinträde. Redan i yngre år hade Messenius sjelf skrifvit smädeverser mot Karl den nionde och nu, efter sin ankomst till Danzig, umgicks han förtroligt med denna konungs bittraste fiender, de båda Possarna, Göran Knutsson och Göran Nilsson, af hvilka den sednare skrif-

vit den ryktbara smädeskriften *Hertig Karls slagtarebänk.* Samma år Messenius reste till Sverge, stodo dessa bägge herrar fadder åt hans äldsta son. Också vågade han icke in uti sitt fädernesland, förr än Lucia rest förut och åt honom utverkat konungens tillåtelse.

Vid ankomsten till Stockholm uppvisade han hedrande kunskapsbetyg och gjorde dessutom allt för att ställa sig in hos den tidens mägtiga. Han uppsatte ett slägtregister, hvaruti påstods, att Karl den nionde härstammade från den ryktbare Antenor i Troja. Han sammandrog uti Karls anda en afhandling om orsakerna till tvisten mellan denne och Sigismund, samt öfversatte på latin och utgaf från trycket den i Linköping 1600 fällda dödsdomen öfver Sigismunds anhängare. Äfven sökte han den mägtige Erik Tegels yunest; tillegnade en af sina böcker åt honom, en annan åt hans hustru; uppsökte bref och handlingar till faderns, Göran Perssons försvar 1), och skref öfver gunstlingens vapen, de tre tegelstenarna, följande vers:

Strictus calec later, trinus tostusque probatam
In regem signat in patriamque fidem 2).

Oaktadt alla dessa Messenii bemödanden fruktade likväl Karl den nionde en dold tillgifvenhet för Sigismund och katolska läran. För att lugna dessa farhågor aflade Messenius trohetsed mot konung Karl, och utfästade sig dervid att aldrig mer hafva gemenskap med katolikerna eller med de polska Wasarna. Tillika utgaf han tvänne serskilda skrifter, i hvilka han mot jesuiterna framkastade hårda beskyllningar och bittert ovett. Den ena har rimmad titel så lydande:

Retorsjon och Gensvars-Skrift
Emot den lögn och skamlig dikt,
Som Lucifer med sitt samfund
Hafver utsändt af helvetsgrund,

---

1) Enligt uppgifter af Tegel.
2) *Tegelstenarne tre, eldhärdade, fasta, beteckna Pröfvad trohet emot konung och fäderneslaud.*

Och genom den Jesuitiske Orden
Sverge till spott är spunnen vorden.
o. s. v.

Det är svårt att säga, om Messenii omvändelse var sann eller låtsad; om hans smicker mot Karl och hans bitterhet mot jesuiterna var verklig öfvertygelse, eller verkligt lycksökeri på svensk protestantisk botten, eller ock blott förställning för att dölja den hemliga jesuiten. De två sista gissningarna äro troligast. I alla händelser var dock hans uppförande föraktligt; antingen en falskhet och förställning nästan utan exempel; eller ock en mot fordna vänner och välgörare visad otacksamhet, värdig en politisk vindfångare.

Emellertid lyckades det honom att insöfva konungens misstroende och i följe deraf vinna befordran till professor uti Uppsala högskola. Här utmärkte han sig i många hänseenden på ett ganska berömligt sätt. Hans flit var outtröttelig. Inom kort utgaf han i sin vettenskap en mängd skrifter, hvilka då för tiden spridde mycket och nytt ljus. Derjemnte meddelade han undervisning nära åtta timmar hvarje dag; och det med sådan liflighet, att en mängd åhörare strömmade till lärosalen. Uppsala hade förut knappast varit vittne till en sådan verksamhet. Messenius syntes ensam arbeta mer både för vettenskaperna och för ungdomen, än alla de öfriga professorerna tillsammans.

Men snart uppstodo obehagliga tvister. En mängd af högadeln hade satt sina barn under Messenii vård. Han lät dem med försummande af de grundligare vettenskaperna förnämligast undervisas i lättare ämnen samt i dansa, rida, fäkta, äfven spela komedier. Sedan ville han, i strid emot stadgad lag, att dylika ynglingar skulle antagas till studenter utan föregången vederbörlig examen; *ty*, sade han, *de, som jag vill inskrifva, äro lika så skickliga, som de förut gillade*. Äfven tillät han sina lärjungar mycket sjelfsvåld. Åke Tott, den sedermera så bekanta *Gustaf Adolfs snöplog*, sprang ostraffad med dragen värja kring gatorna. Han och hans kam-

rater sönderslogo fönster, öfverföllo oskyldiga menniskor, togo bönder och spände dem för kärror; till och med att de en gång med våld befriade några fångar ur slottshäktet. Stundom blefvo de väl af Messenius agade; men deremot hände ock, att han tog i försvar både sina lärjungar och andra studenter, som för osedligt lefverne blifvit från högskolan förvista. När konsistorium sände bud efter de oroliga piltarna för att varna eller straffa dem, svarade Messenius, att *ynglingarna voro lemnade i hans enskilda vård; konsistorium hade med dem ingenting att göra. Om de skulle anklagas och dömas, borde och kunde sådant ske, endast af rikets råd* 1). Detta Messenii sätt att behandla adelsgossarna stämde alldeles öfverens med jesuiternas samtida uppförande i andra länder, der de genom smicker, egennytta eller hänförelse sökte för sig och sina planer vinna, efter olika omständigheter, än folkpartiet, än hofvet, men oftast adeln.

Också i andra förhållanden gaf Messenius anledning till klagomål. Han yttrade offentligen, att han i lärdom vore alla de andra professorerna öfverlägsen. Han påstod, det han af kejsaren blifvit adlad; och ehuru det ej kunde bevisas, fordrade han dock i stöd af samma adelskap plats öfver icke allenast alla de andra professorerna, utan ock öfver akademiens rektor. Han till och med vägrade att åtlyda hvad erkebiskopen och konsistorium befallt; och då han kallades att i domkapitlet infinna och förklara sig, svarade han: *jag gifver både erkebiskopen och hela konsistorium sju tusan d—r.*

Då Messenius 1609 kom till Uppsala, fann han der före sig som professor den ryktbara Johannes Rudbeck. De voro båda unga, Messenius 30, Rudbeck 28 år, dertill lifliga, verksamma, och hvar och en med sin dryga del af egensinnighet och sjelfförtroende. Mellan tvänne

---

1) Köpenhamn. Kongl. Bibl. Handlingar. Fol. № 1414. Flere bref af Kenicius skrifna till Axel Oxenstierna 1613, innehållande åtskilligt, rörande denna sak.

dylika personer, ställda vid sidan af hvarandra, kunde tvister ej länge uteblifva. Sådana började också genast efter Messenii ankomst. Rudbeck utgaf en disputation, hvari han angrep jesuiterna. Messenius, och måhända ej utan skäl, ansåg den riktad också mot sin person. Han blef missnöjd och drog sig tillbaka från de andra professorerna. Kort derefter ville han under Distingen hålla en disputation. Den skulle försiggå på ovanlig dag och beledsagas af musik, allt, som det tycktes, för att väcka uppseende hos det församlade marknadsfolket. Konsistorium bad honom icke införa några nyheter. Han svarade, att *man hade öfver honom ingenting att befalla.* Konsistorium frågade, *om icke äfven han vore en akademiens medlem?* *Jo,* svarade Messenius, *det är jag visst, och dertill just den förnämsta, och jag borde derföre här icke lyda, utan befalla.* Rudbeck sade: *I skolen icke förhäfva eder; ty eget beröm luktar illa.* Slutet nemligen för denna gången blef, att Messenius och Rudbeck af kansleren förmanades till förlikning och förlikligbet, och tvisten skulle anses bilaggd.

Men elden glödde under askan. Rudbeck, sporrad af Messenii exempel, antog också en hop enskilda lärjungar, hvilkas tillgifvenhet han genom nit och skicklighet visste i hög grad vinna. Mellan de tvänne gossvärmarna uppkommo esomoftast trätor och slagsmål, dels å lärarnes vägnar, dels för piltarnes egna gnabberier; och Rudbeckianer och Messenianer, så kallades de, störde med sitt oväsende högskolan länge och på ett obehagligt sätt. Konsistorium ville göra slut på bullret, och förböd både Messenius och Rudbeck att hafva några enskilda lärjungar. Den sednare lydde; men när den förre blef genom vaktmästaren kallad för att få del af beslutet, svarade han: *jag gifver både erkebiskopen och alla professorerna sju tusan d—r.* När vaktmästaren återkom med detta besked, sände konsistorium tvänne prestmän att för Messenius tillkännagifva det fattade beslutet; men äfven dessa fingo ordagrannt samma svar.

Vid denna tid hade akademien en beständig rektor och styresman vid namn Raumannus. Denne var dock i allmänhet svag och eftergifvande, serdeles vid i frågavarande tillfälle, då han visade allt för mycken partiskhet för Messenius. Det härutaf förorsakade missnöjet mot Raumannus ökades och sträckte sig snart till högre ort. Han blef afsatt och akademien befalltes sjelf välja årlig rektor. Det berättas, att Messenius då for till Stockholm för att åt sig utverka detta ämbete, men förgäfves. Efter något tvistande valdes Rudbeck. Messenius blef derföre mycket uppbragt och påstod, att rektor *borde väljas af studenterna sjelfva; eljest vore dess ämbete icke lagligt.* Utnämningen blef det oaktadt beståndande. Kort derefter och vid anträdet till sysslan höll Rudbeck ett tal, hvari han för studenterna förklarade innehållet af deras ed, samt förmanade dem till ett stilla och sedligt lefverne. *Deras trätor, slagsmål, öfvermod och omåttlighet*, sade han, *passade mera vilda djur än förståndiga menniskor.* Messenius, hvilken, åtföljd af en hop lärjungar, infunnit sig som åhörare, afbröt talet flere gånger med hvisslingar och annat buller samt ropade vid ofvannämnde uttryck: *du skymfar mina lärjungar och rikets ungdom. Du ljuger, du är en åsna, en narr, en galning, en Jute, en bottenjute!* Rudbecks far var nemligen född uti Holstein, och detta uppträde tilldrog sig 1612, då det under kriget rådde en häftig förbittring mot danskarna. Ett så oanständigt beteende kunde ej lemnas utan åtal. Messenius kallades inför konsistorium och kom. Man ärnade gifva honom en allvarsam skrapa, men det blef tvärtom han, som företog sig att utdela skraporna. Han började berömma sina arbeten och sade, att de öfriga professorerna gjort ingenting. Han framkastade mot Rudbeck flere beskyllningar, af hvilka några voro eller tyckas hafva varit alldeles osanna, t. ex. att Rudbeck som student i Wittenberg slagit ihjel en menniska; att han i följe af förra tvisten med Messenius 1609 måst göra afbön o. s. v. Då erkebiskopen yrkade straff öfver de brottsliga lärjungarna,

svarade Messenius: *det mägtar du icke åstadkomma, om du också vägde tio gånger så mycket, som du gör.* Ordvexlingen blef slutligen så häftig, att Messenius till Rudbeck utropade: *du förrädare, du skurk, du erke-jute.* Rudbeck svarade: *du sjelf är en förrädare, en skurk, en jesuit.* Messenius, utom sig af raseri, utmanade på stående fot Rudbeck till envige och sände bud efter sin värja. Johannes Rudbeck ville som prest icke mottaga utmaningen; men hans broder Jakob, hvilken ej af kragen hindrades, erböd sig i broderns ställe. Striden blef dock hindrad, och Messenius aflägsnade sig. Men Lucia Grothusen, när hon af budet, som skulle hämta värjan, fick höra tvisten omtalas, skickade genast efter Messenianerna, som voro ute på Kungsängen och lekte. Sjelf skyndade hon till konsistorium, trängde ditin, fann professorerna ännu tillsammans och öfveröste dem med ovett. De svarade lugnt och förmådde henne ändtligen lemna rummet. Men emellertid hade Messenianerna återkommit och väpnat sig med värjor och bössor, hvarefter de anställde mycket buller och oro i staden.

Detta skamliga uppträde blef snart och allmänt bekant samt väckte missnöje hos alla förståndigare, serdeles hos regeringen. *Om jag*, sade Gustaf Adolf, *icke genom egen erfarenhet visste, huru nyttiga och nödvändiga vetenskaperna äro, skulle jag genast upplösa hela högskolan.* Han sände oförtöfvadt Axel Oxenstierna och Johan Skytte jemte några biskopar för att anställa undersökning. Messenius blef då af erkebiskopen, af Rudbeck och af de andra professorerna anklagad för ofvannämnde förseelser, samt dessutom af Oxenstierna beslagen med några under försvaret gjorda falska uppgifter. Han var illa deran, och måste af biskoparna mottaga allvarsamma föreställningar. Angående lärjungarna fällde Oxenstierna på stället den dom: *att de, som blifvit studenter, borde efter akademiens lag straffas, och de andra pillarna läggas under skolefärlan.* För öfrigt lemnades afgörandet åt konungen.

Detta var ej lätt. Båda hufvudmännen för trätan

voro i andra hänseenden ovanligt skickliga och dugliga män; Messenius den mest felaktige, kanske ock den mest förtjente. Man fruktade att gå miste om den nytta, som riket kunde hämta af deras utmärkta egenskaper. Man hoppades, att år och andra förhållanden skulle lugna sinnena. Gustaf Adolf stannade derföre vid mildare åtgerder. De båda felande varnades och skildes från högskolan. Rudbeck kallades till hofpredikant och blef sedermera biskop i Westerås; och hafva vi uti föregående berättelse anfört mycket om hans sednare lefnad. Messenius fick riksarkivet i Stockholm under sin vård och utnämndes året derpå till ofrälse bisittare uti Svea hofrätt.

Gustaf Adolf hoppades genom denna åtgerd tillbakaföra lugnet inom Uppsala högskola. Så skedde ock, men endast småningom, ty ännu flere år derefter fortforo dyningarna af den föregående stormen.

Knappt hade Messenius varit två år i Stockholm, förrän han också der invecklat sig uti flere ganska häftiga tvister; i synnerhet emot just de Karl den niondes gunstlingar, hvilka han vid sin ankomst till riket mest smickrat, neml. en Tegel, Chesnecopherus, Sven Månsson Eketräd m. fl., derjemnte mot åtskilliga andra män. Redan straxt efter Karl den niondes död gjorde Messenius anspråk på de gårdar, Arnold Grothusen fordom innehaft, men Chesnecopherus sedermera erhållit. Gustaf Adolf kunde ej återkalla sin fars gåfva; men erböd andra hemman i stället. Lucia Grothusen afslog denna ersättning, hvarvid saken förblef. Likväl skänkte konungen åt Messenius en uti Stockholm belägen byggning, som Grothusen förut innehaft. Tvisten mot Chesnecopherus fortfor dock, men kunde ej bringas till något slut.

Än mera uppseende väckte rättegången mot Tegel. Denne hade hos Karl den nionde föregifvit, att en hop i Stockholm varande husgeråd tillhörde konung Sigismund, på hvilken grund Karl skänkte det alltsammans åt Tegel. Nu påstod Messenius, att uppgiften varit falsk, och att lösörena tillhört Grothusen, hvarföre han for-

drade dem tillbaka. Rättegången fördes med bitterhet och vanhedrande smädelser å ömse sidor, så att domstolen förklarade sig aldrig hafva öfvervarit sådana uppträden. Serdeles lärorikt var att höra, huru Messenius och Tegel ömsesidigt beskyllde hvarandra att genom osanningar hafva uppretat konung Karl emot de år 1600 aflifvade herrarnes enkor och anhöriga. Gustaf Adolf, harmsen öfver den förargelse, som härigenom uppkom, ålade båda parterna tystnad. Men uti Theatrum Nobilitatis, en bok, som Messenius året derpå utgaf, passade han tillfället till hämnd och inryckte allehanda förklenande uppgifter mot Tegels far, den bekante, af Messenius förut berömde Göran Persson. Tegel deremot uppsatte om Johan Messenius en berättelse, hvilken innehåller en mängd äreröriga beskyllningar.

Våren 1616 upptäcktes åtskilliga förrädiska stämplingar med den fördrifna grenen af Wasahuset. En vid namn Jöns Hansson, vanligen kallad Jöns Papista, blef jemnte några andra öfverbevist om förbuden brefvexling med nämnde parti, samt att hafva infört och kringspridt flere nidskrifter mot Karl den nionde och Gustaf Adolf 1). Af dessa och deras anhängare blef Messenius angifven som delaktig i nämnde stämplingar. De påstodo, att han till Polen utsändt en hop vigtiga handlingar; att han hållit hemliga sammankomster med åtskilliga i Stockholm dolda katoliker och andra missnöjda; att han genom berörde Jöns Papista trenne serskilda gånger haft bud till polska Wasarna; att han uppmanat dem till fiendtligt infall i Sverge m. m. Messenius deremot påstod, att han brefvexlat endast med några slägtingar, och om enskilda angelägenheter; och att han sökt genom Jöns Papista till Sverge återbekomma flere historiska skrifter, som biskop Brask vid sin flykt medfört till Danzig. — Handlingarna vid den långvariga undersökningen härom äro ej tillfinnandes, så att ingen numera kan afgöra, till hvad grad Messenius var skyldig.

---

1) *Svea Hofrättsarkiv.* Domboken för år 1616.

Oskyldig var han icke; ty han blef öfverbevist om den förbudna brefvexlingen, och dessutom fanns uti denna sednare en skrifvelse, hvari han försäkrade, det han ännu i själ och hjerta vore katolska läran tillgifven, fastän förhållandet i Sverge tvungit honom till låtsad afsägelse. Hela brefvexlingen och i synnerhet detta sista yttrande stod i rak motsats mot den ed, han 1609 aflagt. Efter en lång rättegång och flere förhör, blef han d. 20 Aug. 1616 af hofrätten dömd, *att, såsom den der brutit mot sin trohetsed och mot rikets antagna stadgar, straffas till lifvet. Dock tillstyrktes mildring, i fall han med tolf manna ed gitte styrka, att berörde brefvexling icke blifvit förd i ond afsigt. I sådant fall öfverlemnades till konungens godtfinnande att efter omständigheterna bestämma straffet.* Utslaget är underskrifvet af tio domare, deribland Magnus Brahe, Axel Oxenstierna och Johan Skytte.

Den försäkran, de tolf edsgerdingsmännen skulle underskrifva, innehöll, att de läst alla de bref, Messenius till utrikes ort afsändt, och att i dessa funnes ingenting mot konungen och riket. Messenius klagade, ehuru förgäfves, att dessa ordalag vore alldeles för stränga. De ändrades ej, och Messenius lärer ej heller kunnat framställa det erforderliga antalet af borgersmän 1).

Ännu låg afgörandet hos konungen. Efter åtskilliga, i egen person anställda förhör, beslöt Gustaf Adolf att inspärra Messenius i lifstidsfängelse. Hustru och barn bådo om nåd, men fåfängt. Äfven några bland rådsherrarna talade om den dömdes lärda förtjenster och tillstyrkte mildare straff. Men Gustaf Adolf var mot honom ganska uppbragt. *Han är visserligen en lärd man*, sade konungen, *och har som sådan gjort och kunde måhända ännu göra mycken nytta. Men f-n hänger i både honom och i hustrun; derföre skall man sätta dem så, att det onda gryet icke skadar.*

---

1) Uti en af sina skrifter säger dock Messenius, att edsgerdingsmännen förklarat sig villiga till ofvannämnde ed.

Händelsevis skulle denna tiden ståthållaren öfver Uleå och Kajaneborgs län, herr Erik Hare, från Stockholm återvända till Österbotten. Han fick befallning att medföra Messenius med hustru och barn, och att sedan insätta dem i fängsligt förvar på Kajaneborg. Den 15 October 1616 seglade de från Stockholm, och anlände till Wasa den 21 i samma månad. Sedan frost och snö banat skogsvägarna, anträddes resan derifrån mot Österbottens vidsträckta ödemarker. Den 30 Nov. anlände Messenius till Kajaneborg.

Sexton mil öster om Uleå, långt upp i skogarna mellan Uleåträsk och ryska gränsen låg Kajaneborgs fästning. Inga andra vägar än rid- och gångstigar ledde dit. Inga eller få grannar funnos och innebyggarne, af ursprungligen finsk stam, förstodo icke ens det svenska språket. Midt i en brusande och aldrig tillfrusen slakfors, och med vattenfall ofvan och nedan, låg fästningsborgen, uppförd dels på en liten ö, dels på pålar, så att vattnet strömmade under några af dess rum. Sådan var den ort, som åt den lärde och eldige Messenius anvisades till lifstidsfängelse.

I början fick han behålla sin son jemnte en annan gosse, med hvilkas undervisning han sysselsatte sig; men efter några år blefvo också de tagna från hans sällskap. Gustaf Adolf misstänkte honom äfven i denna ensambet, och lät derföre anställa forskningar efter förbuden brefvexling, samt gaf slottsbefälet förnyad tillsägelse om noga uppsigt öfver fången. I allmänhet tyckes det, som konungen numera mot Messenius hyst en häftig och djupt rotad ovilja.

Det dröjde ej länge, förr än Messenius också här råkade i häftiga tvister med sin omgifning.

Ståthållaren, Erik Hara,
Red mig värre än en Mara:

skref han i en af sina versböcker. Genom Helge, ståthållarens måg, blef behandlingen än svårare. Messenius anför deröfver följande klagomål. För att öka

ensamheten och obehaget bortförde man icke blott hans barn utan ock hans tjenare och till och med de vaktkarlar, som visade mildare sinnelag. Af rått timmer byggdes öfver strömmen ett nytt fängelse, så lågt, att vattnet ofta steg upp under golfvet. På ena sidan var ladugården, hvars gödselhög låg under Messenii fönster; på andra sidan anvisades till skafferi en brädskrubb, förut af soldaterna använd till det smutsigaste ändamål. Då Messenius ej kunde förmås att godvilligt flytta till detta nya fängelserum, blef han med våld ditburen, hvarvid kläderna sönderrefvos och ena refbenet skadades. En annan gång borttog Helge den yxa, hvarmed Messenius sjelf huggit sin ved, samt bannade en soldat, som lånade honom sin tälgknif i stället. Helge uppmanade knektarna att som tidsfördrif kasta stenar på Messenius. En full soldat sårade en gång pigan, Helge sjelf hustrun. *Det gör ingenting,* sade Helge, *om till och med Messenius i egen person skulle tillsätta lifvet.* De bref, i hvilka denne sednare klagade för regeringen, lät Helge hela åren ligga vid dörren, utan att vilja upptaga än mindre framskaffa dem.

Från 1616 till 1635, det vill säga i nitton år, satt Messenius innestängd på Kajaneborgs fästning, blottställd för alla de obehagligheter, som hårdhet i luftstreck, fängelse och behandling kunna medföra. Att han dervid icke helt och hållet dukade under, för detta har han att tacka dels sin maka, hvilken med berömvärd trohet följde och vårdade honom i fängelset, dels sin beständiga verksamhet. Man hade tillåtit honom medtaga en mängd böcker och handskrifter, samt att begagna papper och bläck, så mycket han ville. Detta medförde lyckliga följder för honom och för Sverge. Han föll på den tanken, att använda sin ensamhet till författandet af fäderneslandets historia. Före honom funnos endast spridda, ofullständiga försök; han ville sammansmälta dem till ett enda stort arbete, egnadt att sprida ljus öfver fosterlandet och öfver dess öden.

Scondia Illustrata 1) skulle det derföre heta. Oförtrutet började han genast det stora arbetet och det blef hans tidsfördrif, hans lust, hans ära. Under fängelseåren fulländade han icke blott sjelfva rikshistorien intill sin egen tid, utan ock en mängd andra arbeten, rörande fäderneslandet, så att hela verket tillhopa utgjorde tjugu böcker. Många förut gängse villomeningar blefvo rättade, och fastän hans äldre historia var mycket felaktig, hade han dock rörande de sista århundraden iakttagit en berömd noggrannhet och oväld, så att hans skrift ännu utgör för nämnde tid en af de förnämsta källorna. Den ägde dessutom förtjensten af en lätt och redig framställning, så att hon med nöje begagnades. Då arbetet skrefs hade man i Sverge icke haft något dermed förlikneligt. Messenius tillade, *att dess like skulle ej heller någonsin komma.* En annan gång, och vid annan sinnesstämning yttrade han: *Gud har ålaggt mig detta svåra fängelse, dels som straff för mina synder, dels på det Svea rikes historia sålunda en gång skulle blifva skrifven.*

Mot slutet af fängelsetiden och vid annalkande ålderdom återvände Messenius till sin ungdoms tro, den katolska läran. I ett af sina då skrifne arbeten säger han. *Jag erkänner härmedelst offentligt inför Gud och menniskor, att jag med min tro omfattar den romersk-katolska bekännelsen, såsom varande den enda sanna, samt den, utom hvilken ingen menniska kan blifva salig. Jag tackar Gud, att han ryckt mig, såsom ett får bland de nittionio, ur ödemarken till det lefvande ordets källa och till den sanna tron, hvari jag vill både lefva och dö. Jag förklarar också härmedelst, att, hvad jag mot nämnde bekännelse talat, skrifvit och gjort, det har alltsammans skett af nödtvång och skrymteri samt mot min bättre öfvertygelse; ty beder jag alla himmelens helgon att hos Gud mana godt för mig och utverka förlåtelse så väl för denna,*

---

1) *Det belysta Scandien.*

som andra mina synder. Åren förut hade han i Gustaf Wasas och Karl den niondes historia likväl yttrat sig fördelaktigt för lutherska bekännelsen. Man vet ej orsaken till denna hastiga omvändning, denna sista bekännelse; om den var verklig ånger och öfvertygelse, eller om den står i sammanhang med Gustaf Adolfs just då inträffade död, och med hoppet, att polska Wasagrenen och katolska läran skulle nu återigen blifva rådande i Sverge. Märkligt är ock, att då han förut med mycket smicker tillegnat hvarje sin bok åt Gustaf Adolf, vände han efter dess död genast bladet om, klagar öfver sitt oskyldiga fängelse, och kallar den afsatta Sigismund för Sverges *värdigaste konung*. Mannens opålitlighet visar sig emellertid så väl af nämnde hans trosbekännelse, som deraf, att han tills vidare höll densamma hemlig.

Flere gånger hade Messenius till Gustaf Adolf afskickat skrifteliga klagomål, dock utan att dermed någonting hufvudsakligt uträtta. Först året efter konungens död fick han genom förmyndarestyrelsen någon lindring uti sitt fängelse. Emellertid hade han i flere bref talat om sitt nu färdiga arbete, om dess nytta, dess förträfflighet; samt begärt, att regeringen måtte taga kännedom, till och med afskrift deraf, och till belöning återgifva honom friheten. Ståthållaren Wernstedt, en af Erik Hares efterträdare, yrkade i synnerhet härpå. Regeringen lät derföre i slutet af 1635 föra Messenius från Kajaneborg fram till Uleå, samt der tilldela honom dubbelt underhåll mot förut. Tillika ditskickades en kunnig man att öfverse och afskrifva arbetet, på det man måtte få någon säker kännedom om dess värde. I början gick allting godt och väl; men snart föll Messenius på den misstanken, att regeringen ämnade sjelf utgifva arbetet och sålunda taga äran och lönen från författaren. Han började derföre, att som villkor för fortsatt afskrifvande fordra frihet för sin fängslade son, och äfven tillstånd för sig sjelf att resa, hvart han ville. Regeringen, förtretad öfver dessa nya fordringar, hotade

att åter sända honom till Kajaneborg, derest han ej bättre hölle sitt löfte och värderade den redan tillgodonjutna välgerningen. Midt under brefvexlingen kom döden och gjorde slut på både denna och alla andra Messenii tvister och motgångar. Han afled i Uleå mot slutet af år 1636. Lucia Grothusen begärde tillstånd att föra stoftet till Wadstena, de svenska katolikernas käraste hviloplats. Regeringen hade ej mycket deremot; *men, som inga lik numera begrofves i Wadstena kloster och dessutom jorden öfver allt hörde Herranom till, så ansåg man bäst, att Messenius jordfästades i Uleå.* Så skedde. Öfver grafven sattes hans porträtt och följande af honom sjelf författade rader:

Här under hvila sig Doctoris Johannis Messenii ben:
Själen i Guds rike, men ryktet kring hela verlden.

För det nämnde historiska arbetet böd regeringen åt Lucia Grothusen femhundrade riksdaler; men hon afslog anbudet, skyndade med handskriften ur riket och ville sedan ej återlemna den utan mot sonens frihet. Endast på detta villkor och efter mycket besvär kunde man bekomma arbetet tillbaka. Det blef dock länge outgifvet, dels kanske af motvilja för den oupphörligt stämplande slägten; dels emedan Messenius icke gjort svenska folket så gammalt, som det snart derefter rådande tänkesättet fordrade. Olof Rudbeck, han som utgaf den beryktade Atlantican, och som påstod, att Adam och Eva lefvat i Sverge, afstyrkte i ämbetsväg tryckandet af Messenii Scondia, *emedan hon i fäderneslandets historia kullstötte, hvad man med så mycket arbete uppfört.* Först år 1700 blef den lagd under pressen. Detta sena utgifvande samt det latinska språket äro orsaker, hvarföre boken icke väckt så mycken och så allmän uppmärksamhet, som den förtjenar.

Efter Messenius har man från trycket utgifna ej mindre än 58 serskilda skrifter. Mycket ryktbara äro hans dramatiska arbeten. Meningen var att uti 50 serskilda skådespel framställa hela svenska historien; men

endast sex hunno fullbordas, bland hvilka de flesta blefvo af hans lärjungar uppförda och den tiden mycket omtyckta 1).

NITTONDE KAPITLET.

OM ARNOLD JOHAN MESSENIUS, FADERN.

År 1608 föddes uti Danzig Johan Messenii och Lucia Grothusens äldsta son, Arnold Johan, så kallad, efter morfar och far. Han följde föräldrarne till Sverge och der till Uppsala, Stockholm och sist till Kajaneborg, hvarest han någon tid af fadern åtnjöt undervisning. Man fruktade likväl, att den gamle skulle upp-

1) Som källor till J. Messenii lefverne har författaren begagnat utom tryckta arbeten. 1:o En lefvernesbeskrifning öfver alla tre Messenierna i Brah. Fol. N:o 58; kanhända samma handskrift som Warmh. N:o 9525. 2:o Sverges rikes lagvunne menedige Ertsförrädares Joh. Messenii oredliga bedrifter m. m. af Erik Tegel. Se Warmh. 9519. Denna finnes i Celseska samlingen i Uppsala och i Wexiö gymnasii-bibliotek. 3:o Annotationes de vita Johannis Messenii ex libello ejus autographo memoriali, quem filia, Anna Messenia exhibuit mihi Johanni Heysigio (adlad Ridderstierna) Holmiæ 1675. Detta hufvuddokument (se Warmh. N:o 9521) finnes i Celseska samlingen fullständigare, än det i Wervings Karl IX. p. 191 tryckta utdraget. 4:o Anonymi cujusdam vita Johannis Messenii senioris. Finnes i Gahms samling i Uppsala och innehåller uppgifterna om Helges hårda uppförande. — För öfrigt är svårt om ej omöjligt, att med full säkerhet teckna Johannes Messenius, ty hans egna uppgifter äro ej pålitliga; och bland andra menniskor skaffade han sig många ovänner, som angrepo, inga vänner, som försvarade. Kanske ligger just i detta förhållande hans mest träffande dom.

föda sonen uti katolska läran, hvilket också var händelsen. Enligt då rådande tidsanda ansågs detta vara en stor synd, hvilken ingalunda borde tillåtas. Gustaf Adolf lät derföre 1621 taga barnen från fadern och föra dem till Stockholm, der de skulle erhålla luthersk uppfostran. Detta verkställdes; men Arnold Messenius var redan så invigd uti förställningskonsten, att han, ehuru katolik, dock visste dölja dessa tänkesätt och låtsa tillgifvenhet för lutherska läran. Först längre fram och under sin lyckas dagar öfvergick han verkligen till svenska kyrkan. I anledning af några då förefallande jesuitiska och Sigismundianska stämplingar, blef den fjortonårige ynglingen förhörd, vid hvilket tillfälle han lärer hafva angifvit åtskilliga för fadern menliga förhållanden.

Emellertid fruktade Arnold Messenius ytterligare förföljelser och rymde derföre år 1623 riket. Detta förvärrade saken. Gustaf Adolf misstänkte nya stämplingar och lät hålla en ganska sträng ransakning hos fadern, utan att likväl kunna någonting finna. Underrättelsen härom förorsakade hos Arnold Messenius en liflig ånger, att genom sin flykt hafva ökat bördan på den förut nog olyckliga fadern. För att godtgöra detta fel och visa den gamles och sin egen oskuld, skyndade han med sonlig ömhet tillbaka och öfverlemnade sig frivilligt i svenska regeringens våld. Detta verkade likväl ingen förskoning. Man anställde med honom nya förhör, hvarvid han lärer återigen hafva framkommit med en och annan för fadern ofördelaktig bekännelse. Hans vid detta tillfälle aflaggda vittnesmål bidrogo äfven att öfverbevisa de båda studenterna Campanius och Antelius, hvilka för stämplingar med jesuiterna och med polska Wasarna blefvo uti Stockholm vid samma tid afrättade.

Oaktadt dessa Arnolds bekännelser, oaktadt hans frivilliga återvändande till Sverge, oaktadt den sextonåriga ynglingen hvarken blifvit anklagad, än mindre öfverbevist om något förräderi, beslöt dock Gustaf Adolf att för längre tid innesluta honom i fängelse. För denna dom finnes intet annat skäl uppgifvet, än att gossen

fört uppproriskt tal. Egentliga orsaken tyckes hafva varit Gustaf Adolfs ovilja mot fadern, och hela åtgerden är en bland fläckarna på den store konungens lysande minne.

Tvänne år, nemligen från 1624 till 1626, satt Arnold Messenius fängslad i Stockholm. Sistnämnde år blef han förd till Kexholm. Enligt konungens befallning skulle han der hållas i strängt förvar, så att han hvarken kunde rymma eller med någon samtala. Genom denna hårdhet retades ynglingen så, att han i fängelset tillät sig flere våldsamma utbrott. År 1634 inberättade ståthållaren sådant till regeringen och begärde tillåtelse att flytta fången till Nöteborg. Detta vägrades; *ty äfven der vore han ej i säkrare vård. Ville han ej hålla sig i tukt, kunde man skrämma honom med bojor och hårdare fängelse.*

Det tyckes, som Arnold Messenius sedermera uppfört sig lugnare och äfven åtnjutit bättre behandling, än föreskrifvet var. Man finner nemligen, att han under fängelsetiden inträdt i formligt äktenskap och erhållit flere barn. Likväl kunde han ej återfå friheten. Först när Per Brahe tillträdde styrelsen öfver Finnland, uppgick dager för den olycklige. Brahe, underrättad om hans förbättrade uppförande, utverkade hos regeringen först tillsägelse om mildare fängelse, slutligen år 1640 tillåtelse att lemna Kexholm och vistas i Åbo, likväl under uppsigt. Arnold Messenii fängelse hade varat sexton år; det vill säga halfva hans då varande lifstid.

Vid hemkomsten till Stockholm föreslog Brahe, att Arnold Messenius borde helt och hållet frigifvas och få i uppdrag att återföra samt fullfölja faderns efterlemnade arbete. Men Axel Oxenstierna fruktade, *att Messenius vore en lättfärdig man, den der skulle sprida smädeskrifter kring landet och dermed uppvigla allmogen.* Brahe deremot ansåg honom icke farlig. Oxenstierna gaf med sig och tillstyrkte sjelf, att man borde lemna Messenius penningar till resan och löfte

om en gård, i fall hon lyckades 1). Detta blef beslutadt. Messenius kallades från Åbo till Stockholm, erhöll föreskrift och penningar samt afreste till Polen, sedan han likväl måst uti Sverge qvarlemna hustru och barn som pant för sin trohet.

Underhandlingen i Polen blef ej lätt; ty Lucia Grothusen hade åt konung Uladislaus skänkt alla Johan Messenii efterlemnade skrifter. Ändteligen efter många böner och omvägar lyckades det att erhålla så väl dessa som åtskilliga andra svenska handlingar, med hvilka Messenius återvände till fäderneslandet. Nu blef han välkommen och den gamla oviljan tycktes försvunnen. Axel Oxenstierna bibehöll dock något af sitt förra misstroende. *Sådana lynnen*, sade han, *likna elden. Man skall gifva dem något nyttigt att arbeta på; eljest gripa de kring sig och anställa förödelse.* I följe deraf uppdrogs åt Messenius att fullborda faderns verk, och dessutom att utarbeta en historia öfver konung Karl den nionde. Som lön anslogos trenne hemman och derjemnte något penningar.

Snart uppgick öfver honom lyckans sol med än klarare strålar. Kristina, kommen till myndigare år, omfattade Messenius med utmärkt bevågenhet. Redan år 1646 utnämndes han till rikshistoriograf och erhöll uppdrag att skrifva en historia om tiden från 1592 till 1600; *hans förfäder vore Sigismundianare, han sjelf god svensk; han borde derföre med så mycket mera oväld* 2) *teckna ifrågavarande tid.* År 1645 erhöll han som löneförhöjning ett hemman till de förra tre; och år 1647 i vederlag för de gods som fordom togos från morfadren, sexton hela gårdar i Uppland, alla under frälsefrihet. Samma år blef han också adlad. Af Gyllenhielm erhöll han dessutom andra sexton hemman som ytterligare uppmuntran att skrifva Karl den niondes historia; och efter sin första hustrus död inträdde

---

1) *Rådsprot.* den 18 Sept. 1640.
2) *Brah.* Fol. N:o 58. Messeniernas lefverne.

han i nytt äktenskap med enkan efter den bekanta biskop Johannes Botvidi i Linköping, hvilket var ett både ansenligt och rikt gifte. Det tyckes, som lyckan ville nu på en gång godtgöra alla Messeniernas förut lidna missöden.

Men olyckan ville deremot, att Arnold Messenius ärft sin faders icke blott lärdom och snille utan ock hans trätlystnad, häftighet och vankelmod. Visserligen hade han ingen af dessa egenskaper, hvarken de onda eller goda, i så hög grad som fadern, likväl nog af för att derigenom både väcka uppseende och blifva olycklig. Hans oroliga ande kunde ej längre trifvas med häfdatecknarens stilla och enformiga sysselsättning. Han började snart försumma detta sitt egentliga uppdrag och kastade sig i stället in i de politiska stämplingarna, som lycksökare först på hofvets, sedan på folkpartiets sida; i båda fallen genom opålitlighet och öfverdrift skadande både sig sjelf och sitt parti. Också i det enskilda lifvet har man efter honom några mindre hedrande drag. Mot sin sednare maka och sina stjufbarn uppförde han sig med en hårdhet, som var allmänt känd, och som han sjelf i dödsstunden ångrade och afbad. Hans bönder klagade formeligen inför rådet, *att han behandlade dem med obillighet, pålade dem olagliga skatter, hotade dem med knekteutskrifningar* o. s. v.; men hans dåvarande gynnare, Bengt Skytte, ledde vid den tiden rådsöfverläggningarna, och undersökningen 1) slutades till Messenii fördel. Ledsammare blef ett annat förhållande. Messenii syster fordrade sin del uti de hemman, som Kristina gifvit i vederlag för de från morfadern af Karl den nionde borttagna. Messenius afslog denna hennes billiga begäran. Rättegång uppstod och drottningen tillerkände systern laglig arfvedel i vederlaget; en dom, som Messenius aldrig kunde förlåta. Äfven med Axel Oxenstierna var han i fiendtligt förhållande. Det berättas, att denna herre en gång yttrat till

1) *Rådsprot.* d. 8 Maj 1649.

Messenius: *jag tror ni sträfvar efter kanslersämbetet.* Messenius skulle hafva svarat: *jag tror ni sträfvar efter hela riket* 1). Han skyllde också Oxenstierna och Jakob De la Gardie för allt ondt, som i landet skett och ännu skedde. På riddarhuset var Messenius illa anskrifven, och då han, af Kristina adlad, begärde derstädes inträde, fick han afslag. Kristina blef uppbragt och utfärdade till ridderskapet formelig befallning att mottaga honom. Endast på sådant sätt kunde hans adelsskap drifvas igenom. Han hade vunnit denna Kristinas ynnest dels genom sin lärdom, dels genom sitt kunskaperi; men i detta sista hänseendet sprang han med så mycket löst sqvaller och hemliga angifvelser, att slutligen också Kristina blef ledsen och missnöjd med honom, likasom han med henne för ofvannämnde till systerns fördel fällda dom. Med Bengt Skytte var han någon tid uti ganska godt förstånd; men sedan denne, ovisst på hvad sätt, erhållit några af de hemman, Messenius förut bekommit, byttes den fordna vänskapen till ett hat, så häftigt, att de icke ens hälsade på hvarandra. Så hade Messenius kommit till regeringen och till de mägtigaste personerna uti ett förhållande, som stängde vägen till ytterligare framsteg på lyckans bana. Han öfvergick nu på en gång till motsidan, och blef en af dennas häftigaste partigängare. Han, som nyss med Bengt Skytte och dess vänner sqvallrat och smickrat för Kristina; han som nyss förtryckt bönder, hvilka blifvit honom förlänade; han kastade nu inom ett års tid kappan på andra axeln och klagade högt öfver Kristinas regering, öfver kronogodsens förskingring och öfver adelns tyranni. Han ansågs vara författaren till den namnlösa

1) Arnold Messenius berättar, att denna ordvexling förefallit mellan hans far Johan och rikskansleren; men den sista beskyllningen skulle då, före 1616, sakna till och med den aflägsnaste rimlighet Axel Oxenstierna nekar till hela samtalet.

skrift, som under 1649 års riksdag i böndernas namn utkom; likaså till åtskilliga uppsatser under 1650 års riksdag. Vid denna sednare var han i fråga att blifva sekreterare hos bondeståndet, men Kristina ville ej tillåta det. Hans strid mot ridderskapets företrädesrättigheter väckte de adelige ståndsbrödernas bittra hat. De förklarade, att de af lydnad för drottningen mottagit honom på riddarhuset, men att de icke kunde gilla hans stämplingar med bönderna. Kristina, som nu mera äfven sjelf blifvit missnöjd med mannen, bifföll deras ord och tillade, att Messenius icke vore värd något rum bland ridderskapet 1). Det var likväl icke fullt ett år, sedan hon mot ridderskapets vilja genom magtspråk sjelf trugade honom dit in.

Som författare hade Messenius på långt när icke sin faders snille eller arbetsamhet. Det finnes exempel, att man förebrått honom lättja och uppmanat honom, att med mera nit sköta sitt uppdrag. Men det tyckes också som Kristina fruktat en ohöljd framställning af Karl den niondes historia. I slutet af 1649 begärde Bengt Skytte och Messenius att för ifrågavarande arbete utbekomma handlingarna om de år 1600 aflifvade herrarna. Ämbetsmännen vid riksarkivet vägrade, och Kristina gillade denna deras åtgerd.

TJUGONDE KAPITLET.

OM ARNOLD MESSENIUS, SONEN.

Arnold Messenius, äldsta sonen af Arnold Johan Messenius och dess första hustru, föddes på Kexholms

---

1) *Uppsala.* Gahms samling. Historiographi T. II. Vita Johannis Arnoldi Messenii, sammanplockad af Gahm. Utdrag ur riddarhusprotokollerna; samt de om farfadern anförda källorna.

fästning år 1629. Ehuru lika som far och farfar utrustad med liflig fattningsgåfva, blef han likväl icke hållen till allvarsammare studier, utan åtnjöt en så kallad adelig uppfostran, mest beräknad för hof- och krigstjenst. Vid aderton års ålder antogs han till kammarsven hos pfaltsgrefven Karl Gustaf, hvilken han någon tid åtföljde under dess vistande i Tyskland; sedermera kom han till pfaltsgrefvens bror, Adolf Johan. Sommaren 1651 skildes han derifrån och skulle under två års tid resa utrikes för att fullkomna sig i adeliga öfningar. Han erhöll af Karl Gustaf löfte att årligen bekomma 400 riksdaler till understöd på resan; men ämnade innan dess för någon tid begifva sig till Uppsala och der som förberedelse inhämta närmare kännedom af befästningskonsten.

Under en pfaltsgrefvens resa genom Södermanland, hade den åtföljande unga Messenius sjuknat och blifvit till vård upptagen af Kyrkoherden Kristofer i Fors, densamme, som vid riksdagen 1650 utmärkte sig genom häftiga och politiska predikningar. Under tillfriskandet fattade Messenius liflig kärlek till herr Kristofers dotter, så att han ämnade fria; men hvarken fadern eller flickan voro honom benägna. Likväl fortfor han att tillskrifva henne underliga och öfverspända bref; ty äfven hos denna yngling röjde sig Messeniska slägtens besynnerliga och häftiga sinnelag.

TJUGEFÖRSTA KAPITLET.

OM MESSENISKA SMÄDESKRIFTEN.

Uti föregående kapitel hafva vi omtalat det lefnads- och regeringssätt, som drottning Kristina år 1651 förde; likaså det allmänna missnöje, som deraf blef en följd. Detta sednare var ganska häftigt och hotande. Man hörde öfverallt bittra utlåtelser än mot drottningen, än mot högadeln, hvilken ansågs vara hennes förledare. Allmänt kastade man blickarna på prins Karl Gustaf med önskan, att denne herre snart måtte komma till styrelsen för att skaffa hjelp mot det öfverhandtagande eländet. Nöd och otålighet ingåfvo våldsamma tankar. Några ville, att prinsen skulle i spetsen för en folkrörelse bemägtiga sig regeringen; man förklarade sig färdig att för sådant ändamål sadla upp och deltaga i försöket. Här och der i landsorterna spordes hotande rörelser.

När drottningen 1651 ville nedlägga regeringen, hoppades de missnöjda, att ofvannämnde deras önskan snart skulle gå i verkställighet. Så mycket bittrare blef harmen, då de funno sig bedragna. Man vredgades i synnerhet mot de rådsherrar, som öfvertalat Kristina att stanna qvar. *Det hade skett,* mente man, *endast på det adeln måtte hinna så mycket mer utsuga kronan och underlägga sig landet; samt möjligtvis i framtiden stänga prinsen från tronen och sålunda sjelfva bemägtiga sig riks-styrelsen.*

Messenius, fadern, uppbragt mot drottningen, ovän med de styrande och dessutom af ett oroligt och bittert lynne, kastade sig med häftighet in bland de missnöjda. Han sökte umgänge med de förnämsta ledarna för ofrälsestånden, med Terserus, borgmästaren Nils Nilsson, kyrkoherden Kristofer i Fors, äfven med Bengt Skytte. Genom förebärande af sjukdom undandrog han sig att vid kröningen 1650 aflägga trohetsed och tyckes

dessutom hafva under denna riksdag varit i beständig rörelse för att uppägga sinnena.

Sommaren 1651 kom unga Arnold Messenius hem till sin fader. Från tjenstgöringen hos Karl Gustaf, hade han bibehållit mycken tillgifvenhet för bemälde herre. Under den tid, han låg sjuk på Fors prestgård, hade han af kyrkoherden Kristofer hört många skarpa utlåtelser dels mot drottningen, dels mot herrarna, många halfva hotelser om uppror o. s. v. Af fadern hörde han beständigt samma tal och en mängd sanna, halfsanna eller falska anmärkningar. Allt detta tog sonen för sanning och med ungdomens oerfarenhet och lifliga inbillningskraft sammansatte han deraf en både ohygglig och vidunderlig bild af tillståndet i landet. Med slägtens häftiga blod i ådrorna, harmades han öfver de omtalda, förfärliga orättvisorna, öfver allt det förtryck, hans fäderneslaud hettes lida, öfver de försåt, som sades utställda för hans älskade furste och herre. Fadern, i stället för att lugna, retade och uppmanade honom att hålla sig icke till drottningen, utan till ständerna och till den herre, han förut tjenat; d. v. s. Karl Gustaf. Detta råd, jemnte faderns undvikna trohetsed var tydligen ett bemödande att inför eget samvete sätta en laglig färg på upprorstankarna.

När Kristina ville nedlägga kronan, hade borgmästaren Nils Nilsson yttrat, *det någon redlig svensk borde skrifva och bedja prinsen till landets fromma genast mottaga regeringen.* Detta kom till den unga Messenii öron. Han ansåg det vara en försynens kallelse att som redlig svensk uppträda till fäderneslandets räddning. Denna borde ske snart, men kunde, enligt hans tanke, icke ske på annat sätt än genom uppror och drottningens afsättande. Han beslöt underrätta prinsen om landets och dess egen fara, samt uppmana till bådas räddning. Genast grep han saken an och uppsatte en lång och rimmad skrifvelse. Uti denna infördes allt, hvad han af missnöjda och serdeles af fadern hört, sannt och falskt, bevist och gissadt, verkligt och orimligt om hvart-

annat; görande med liflig inbillningskraft en half mening till en hel. Förnämsta innehållet af skriften var följande. *Drottning Kristina liknar Måns Smek och låter locka sig till egen skada. Hon är ett tok, som alldeles icke förstår att regera utan endast tänker på lekar, nöjen och förströelser. På sådana och på främlingar har hon i största onödighet förstört rikets alla tillgångar. Får hon längre hålla på, skall hon ofelbart förstöra hela riket sjelft. Hon ropar på sin dansmästare och frågar: »Beaulieu, huru mycket kostar en ballett?» Denne svarar: »Omkring 30,000 plåtar, ers majestät!» »Hvad,» säger drottningen, »icke mer? Hämta straxt penningar i räknekammaren!» Någon tid derefter frågar hon sin kammartjenare Johan Holm, »hvad har folket att säga i staden?» Denne svarar: »de finna tiden ledsam och tråkig, sedan eders majestät ej mer dansar några baletter.» »Hör hit, Beaulieu,» ropar då drottningen, »man måste roa folket! Du får lof att ställa till en ballett; men hvad kostar den?» »Omkring 20,000 riksdaler.» »Godt,» svarar drottningen, »gå till räknekammaren och hälsa, att du får penningarna!» — »Men,» invänder dansmästaren, »der finnas inga penningar.» — »Gör som jag säger!» svarar drottningen; »jag skall nog finna medel!» — Orsaken till detta och allt annat ondt är rikskansleren Oxenstierna; han och riksmarsken Jakob De la Gardie. Redan från längre tid tillbaka hafva dessa herrar sökt inskränka konungamagten. Derföre och för att förslafva rikets allmoge hafva de afyttrat kronogodsen, derföre har Oxenstierna skaffat Stockholm stora handelsfriheter nemligen för att mot konungamagten erhålla hjelp af borgrarna; derföre hafva ock nämnde herrar ökat antalet af adelsmän, grefvar och baroner, för att i dem värfva anhängare. De vilja sjelfva draga till sig styrelsen och skilja Wasaätten derifrån; derföre borttogs det stora Wasavapnet från borggården; derföre har Johannes Matthiæ på deras befallning lärt drottningen endast fåfängliga*

ting, men icke det, som till regeringen hörer; derföre har samma man ingifvit henne afsmak för giftermål, i hvilket tänkesätt hon sedermera blifvit styrkt af grefve Magnus och af dennes mor, grefvinnan Ebba Brake; ty den sluge rikskansleren nyttjar det sätt, att då han vill drifva någonting igenom, så öfvertalar han dertill Jakob de la Gardie, denne sedermera sin son, hvilken sluteligen skaffar drottningens bifall. Hvad dessa herrar under förmyndaretiden gjort, det tvungo de drottningen att vid myndiga år godkänna, emedan de hotade henne med polska Wasarna. Dessa och de andra höga herrarna frukta serdeles för prins Karl Gustaf. Hans arfsrätt till kronan ämna de aldrig erkänna. Redan i ungdomen blottställde de honom för farorna af en utrikes resa och af krig, då han ej mindre än två serskilda gånger sändes likasom en Uria ut i den vådeliga tyska fejden, ty de hoppades, att han der skulle omkomma. Hans förmälning med drottningen motarbetades, och det mest genom Johannes Matthiæ, grefve Magnus och dess mor, grefvinnan Ebba. Hans antagande till tronföljare motarbetades äfven; och när det ej längre kunde undvikas, hafva herrarna föreskrifvit honom orimligt hårda villkor, och till yttermera visso beslutat taga honom afdaga. Riksmarskens fru, grefvinnan Ebba Brahe, hade på Jakobsdal redan giftet i ordning, om han kommit dit. Nu har man tagit gevären från de hemkomna soldaterna; ty man vet, att de äro prinsen tillgifna. — I följe af allt detta råder brefskrifvaren, att prinsen aldrig bör resa till Jakobsdal för att ej utsätta sig för Måns Smeks förplägning 1). Han bör till och med akta sig för Stockholm, utom under riksdagarna. Han bör äfven akta sig för första och andra klassen på riddarhuset; men deremot förlita sig på den tredje och på ofrälseståndén. Han bör förekomma fienderna och

1) Detta afser troligen ryktet, att Magnus Smeks gemål, Blanka, med förgift dödade sin son, konung Erik.

under sken af mönstring sammankalla troppar och med dem visa sig uti Stockholm; han skall der finna mer anhängare, än han väntat. Han bör följa Karl den niondes exempel och aflifva alla de förnäma; förr blifver han aldrig konung. Han bör låta döda både dem och drottning Kristina. Sedan skall han kunna utan hinder återtaga kronogodsen och i lugn regera till sin och Sverges ära. Underskriften bestod af följande två verser:

Den, som detta hafver ställt,
Har följt ers kongliga höghet i fält.

Hela innehållet är ett bevis på partisinnets och ungdomens hänförelse. Uppgifterna om drottningens slöseri, allmogens förtryck och ofrälseståndens tänkesätt voro sanna. Allt det andra består af dels öfverdrifna, dels alldeles osanna beskyllningar; till en del så orimliga, att forskaren förvånas, huru dylika någon gång kunnat erhålla trovärdighet och, som det synes, bland ett icke ringa antal menniskor. Lika orimligt var, att Messenius hoppades öfvertala prinsen till en sådan nedrighet, som att afsätta och mörda drottning Kristina, till hvilken dock prinsen sjelf nyligen friat, och hvars ynnest han uteslutande hade att tacka för den just nu erhållna arfsrätten till svenska kronan. Lika orättvist, blodigt och tyranniskt var det andra rådet, nemligen att utan vidare omsvep mörda högadeln för att kunna återtaga kronogodsen. Detta allt undföll Messenius. Det sjelfförtroende, som stundom följer ynglingaåren och alltid följde Messeniska slägten, hindrade honom ifrån att inse sin oförmåga till bedömandet af dessa ämnen; och partisinnet hindrade honom ifrån att inse, hvad som var rimligt eller orimligt, ädelt eller nedrigt. Och likväl synes ynglingens hjerta hafva lifligt klappat för det, som han med sin inskränkning i kännedom, erfarenhet och omdöme ansåg vara rätt och godt.

Enligt någras uppgift har fadern sett denna skrifvelse och gifvit till dess bortsändande tystnadens bifall.

Sjelf påstod han envist, det han om densamma icke ägt någon kunskap; och detta synes äfven hafva varit händelsen.

Emedan sonen icke visste huru utanskriften till prinsen skulle ställas, vidtalade han en kansliskrifvare, hvilken påtecknade brefvet, utan att likväl känna dess innehåll. Sedan gjorde Messenius ett annat omslag deröfver, skref derpå namnet af en borgare i Kalmar och afskickade så det olycksdigra paketet.

TJUGEANDRA KAPITLET.

RÄTTEGÅNGEN MOT MESSENIERNA.

Så snart ofvannämnde bref kom Karl Gustaf tillhanda, meddelade han detsamma åt sin förtrogne, öfverste Wurtz. Denne misstänkte genast Messenius fadern, hvilken, liksom i afsigt att känna sig före, hade några gånger med öfversten fört samtal af dylikt innehåll. Genom anställda forskningar upptäckte prinsen, att brefvet ursprungligen kommit från kansliet i Stockholm. Hans beslut blef att underrätta drottningen om alltsammans. Förrän detta skedde, skref likväl öfverste Wurtz, af någon tagen anledning, till den misstänkta Messenius ett bref, hvari han äfven omtalade, att en smädeskrift kommit till prinsen, men att denne ämnade skicka henne till drottningen. Afsigten med nämnde öfverstens skrifvelse tros hafva varit att varna Messenius, på det denne, om han vore skyldig, måtte kunna rädda sig genom flykten. Brefvet kom fram till sin ägare; men antingen om denne icke kände sonens företag, eller trodde dess upphofsman icke kunna upptäckas; allt nog, han vidtog inga försigtighetsmått utan tvärtom visade skrifvelsen

först för sin son, sedan för borgmästaren Nils Nilsson och äfven för några flera personer.

Emellertid hade, man vet ej på hvad sätt, unga Messenii hemlighet blifvit för en och annan bekant. Sent en afton fick Kristina, som hon säger, på ett genska besynnerligt vis underrättelse derom. Samma qväll och ögonblicket derefter infann sig öfverståthållaren, Herman Fleming och begärde företräde; ty äfven han hade genom sina kunskapare kommit förhållandet på spåren. En »*trolös vän*» af unga Messenius säges hafva förrådt hemligheten. Fleming omtalade, hvad han visste, försäkrade derjemnte *vid sitt lif, att intet uppror vore eller kunde komma å bana. Hela tillställningen bestode blott i en svans, som saknade hufvud. Man kunde i tysthet reda härftråden, straffa dem man ville, och afhugga släpet; sedan finge partiet löpa stubbsvansadt i många år.* Drottningen stod lugn och såg Fleming i ögonen. Slutligen sade hon: *hvad ni säger, herr Herman, är rätt sedt; men jag vet kanske mer än ni. Jag vet, att de meddelat prinsen sina fördömda anslag. Jag vet, att förliden natt skickade partiet honom ett ilbud härom. Det blir roligt att se, hur han bär sig åt. Ni, som har hans förtroende, hvad menar ni derom?* Fleming svarade: *jag tror säkert, att prinsen, som en trogen undersåtare, inom kort underrättar eders majestät om alltsammans. Han är både för klok och för hederlig att bita på en sådan krok.* Drottningen svarade: *men för att få reda på alla de sammansvurna, har jag väl lust att tiga stilla och låta saken komma till verkligt uppror. På sådant sätt kunde jag locka hela sällskapet fram på skådeplatsen, innan förhänget fälldes; men då hade jag dem också alla i fällan. Det torde väl blifva ett rasp utaf; men jag med mina knektar fruktar icke för utgången.* Fleming hade mycken möda att öfvertala drottningen från denna djerfva och blodiga föresats. Det lyckades slutligen; men han måste deremot lofva att på andra vägar skaffa all den underrättelse, som önskades.

Emellertid har man uträknat, att från detta samtal intill den stund, då ilbudet från prinsen kom till Stockholm med smädeskriften var jemnt så mycken tid, som erfordrades för att under ytterlig skyndsamhet fara från Stockholm till Öland och sedan tillbaka igen. Man vill antyda, det prinsen beslutat sig till smädeskriftens angifvande först sedan han genom Fleming blifvit underrättad om anförda samtal 1).

Om aftonen den 12 Dec. 1651 kom till grefve Magnus ett ilbud från prinsen, hvilket medförde angelägna bref till drottningen. Grefven framlemnade dem samma qväll. De innehöllo berättelse om smädeskriftens ankomst samt *försäkran om prinsens trohet, om hans afsky för brefskrifvarens tänkesätt, om hans harm, att man vågat till honom framkomma med ett så otacksamt, ett så nedrigt förslag.* Derjemnte bilades sjelfva smädeskriften. Vid genomläsandet af denna sistnämnde föllo drottningens misstankar straxt på Messenius, fadern; ty tadel och beröm voro deri utdelade öfver samma förhållanden och samma personer, som Messenius förut plägat hos henne hemligen tadla eller berömma. Emellertid beslöt hon hålla saken tyst och uppskjuta alla ytterligare åtgerder till morgondagen.

Denna var en af rådets arbetsdagar, så att alla sekreterarne voro uppe. Kristina förekallade dem, visade några rader af smädebrefvet samt omslaget och frågade, *om de kände någondera stilen?* Alla nekade utom en, hvilken trodde sig på utanskriften igenkänna en af sina medhjelpare. Kristina befallte sekreteraren att genast upphämta sin misstänkta renskrifvare, men att vid lifsstraff icke låta undfalla sig ett enda ord om hvad, som förehades. Under tiden måste alla de andra stanna qvar

---

1) Hvad i ofvanstående stycke är berättadt, om drottningens samtal med Herman Fleming och om tiden emellan detsamma och ankomsten af prinsens bref, grundar sig på en blott sägen, hvilken dessutom gått genom många munnar, innan den upptecknades; och torde derföre i ett och annat vara mindre pålitlig.

i rummet. Om en stund återkom sekreteraren med sin renskrifvare. Denne erkände genast, att utanskriften var af honom, och att han ditsatt den på begäran af unga Messenius. Drottningen ansåg denne sistnämnde icke skicklig nog att hafva ensam kunnat sammansätta sjelfva smädeskriften, utan trodde, att denna kom från fadern och från flere andra medvetande. Hon befallte derföre alla närvarande stanna qvar och utsände grefve Magnus med befallning att fängsla den äldre Messenius. Händelsevis möttes denne straxt utanföre på gatan, då den af grefven skickade officeraren framförde sitt ärende. Messenius efterkom kallelsen och följde till slottet; men just vid högvakten förklarade officeraren honom för drottningens fånge. Sedan fadern sålunda var tagen, lät Kristina fängsla sonen samt försegla bådas boningar.

Unga Messenius blef utan dröjsmål förd till det rum, der alla sekreterarne stodo i drottningens närvaro församlade. Hon visade honom skriften och frågade, *om han kände den?* Messenius nekade. Hon frågade om igen; han nekade om igen, och med fräckhet. *Hvad,* utbröt Kristina, *ni är ganska oförskämd, som vågar inför mig en så djerf lögn, och det i närvaro af alla dessa herrar, hvilka känna eder hand.* Då förlorade Messenius modet. Han utbrast i tårar, föll till drottningens fötter och *anropade hennes nåd.* Han bekände sig *hafva på grund af ytlranden efter fadern, dock denne ovetande, författat skriften. Han hade trott sig derigenom göra en stor tjenst åt fäderneslandet* o. s. v. Drottningen bortskickade honom och lät hämta fadern. Äfven för denne visade hon skriften och frågade, *om han kände stilen deri?* Han nekade! *Betrakta den noga!* sade Kristina. Nu tyckte han sig märka likhet med sonens hand. *Är det så,* tillade han, *och har min son inlåtit sig i något förräderi, så är jag dertill oskyldig, och skall sjelf vara den första att fälla honom.* Efter denna bekännelse slutade drottningen förhöret och lät sätta båda de anklagade i serskilda rum, under förbud att tala med andra eller med hvarandra.

Derpå utnämnde hon en domstol att dagen derefter hålla närmare undersökning i målet. Äfven Axel Oxenstierna, Jakob De la Gardie samt grefve Magnus, hvilka voro i smädeskriften till heder och ära angripna, begärde ransakning så väl af Messenii beskyllningar, som af deras eget uppförande.

Dagen derpå, ehuru en söndag, började undersökningen, och det redan på förmiddagen, samt fortsattes alla dagar hela veckan igenom. Närvarande voro flere af rådet, mest grefve Magnus och Johan Oxenstierna, stundom också drottningen sjelf. Protokollet fördes merendels af den ryktbare Stiernhöök, hvilken också tjenstgjorde såsom åklagare å kronans vägnar.

Hela första dagen upptogs af förhöret med sonen. Denne fortfor att vidkännas författareskapet och yttrade i början en slags frimodighet, nästan stolthet deröfver. *Han visste sig hafva efter gällande lag förskyllat döden; men som ärlig svensk hade han velat lätta samvetet och för prinsen upptäcka fäderneslandets öfverhängande fara. Såsom den der saken förstode, hade han ej heller velat nedgräfva sitt pund. Han hade tagit sitt beslut och ville derpå både lefva och dö.* För öfrigt bekände han redan vid detta första förhör nästan allt, hvad han visste. *Af sin far och af Kristofer i Fors hade han erhållit de flesta uppgifter, som i skriften förekommo. Men denna sednare hade han sjelf sammansatt; ingen annan hade henne sett, eller hennes afskickande känt.* Man yttrade, *att en yngling, som han, troligen icke ägde nog kunskaper och skicklighet för att sammansätta ett dylikt arbete; utan att fadern torde vara rätta författaren.* Sonen nekade härtill; och hvad skickligheten beträffade, bad han med stolthet, att *hvad ämne som häldst måtte framställas; han skulle genast ådagalägga sin förmåga att detsamma behandla.* Man hotade med pinbänken; men han vek ej från sina utsagor.

Då Messenius, fadern, första gången förehades, *nekade han till alla beskyllningar. Han hade som en*

ärlig man tjenat riket; aldrig för sin son talat annat, än hvad en rättskaffens far tala bör; hade till och med varnat honom för smädeskrifter och sagt, det ingen hederlig karl sådana brukar. Men då man nämnde, hvad sonen bekänt, utbrast han: *jag förmärker Guds rättvisa dom och straff. Jag har sjelf en gång på samma sätt anklagat min fader och har derföre detta väl förtjent.* För öfrigt nekade han till flere af sonens beskyllningar och sökte bortförklara de öfriga.

Om qvällen samma dag blef han i fängelset hotad med pinbänk, så framt han ej ville ut med sanningen, och man lät skarprättaren bära plågoredskapen fram och tillbaka utanför hans fönster. Vid åsynen af dessa förfärliga verktyg föll modet. Han förklarade sig *villig att bekänna; men bad att förskonas från pinbänken. Lades han dit, skulle han yppa saker, hvilka drottningen sjelf säkert ville för allt i verlden vara okunnig om.* Vid underrättelsen härom lät Kristina honom tills vidare slippa de hotande plågorne.

Dagen derpå uppträdde han för rätten med ändradt sinne och språk. *Jag bekänner*, sade han, *inför Gud och menniskor, att jag högeligen förbrutit mig och det i mång måtto; men synnerligast derigenom, att jag med min son och med andra fört grofva tal mot närvarande regering. Jag har genom sådant velat göra mig stor, samt gifva mig anseende af en, som både kände styrelseverket och vore en god fosterlandsvän. Jag har dermed i galenskap lupit omkring och kittlat min egen fåfänga samt begått en farlig synd.* Härvid började han bitterligen gråta.

I denna anda uppförde han sig under hela den återstående rättegången. Han försäkrade, *det han aldrig haft minsta kännedom om sonens skrift; men tillstod, att han med sitt oförnuftiga tal gifvit anledning dertill ach sålunda väl förtjenat döden.* Han nämnde Bengt Skytte, Nils Nilsson, Kristofer i Fors, Terserus och Skunk såsom de, med hvilka han i dylika ämnen talat, och hvilka mer eller mindre delat hans tänkesätt.

Der fanns, tillade han, *också i hofrätten en och annan, som bjälade något; likväl var dermed föga bevändt.* Då man sedermera införde sonen, och denne påminte honom om ett och annat, utbrast han om igen: *du är rättvis, o Herre, och rätta äro dina domar! Just här på detta rummet stod jag och hjelpte till att anklaga och öfverbevisa min egen fader; och nu händer mig detsamma tillbaka af min egen son.* Han begärde tillstånd att tala med drottningen sjelf. Vid underrättelsen derom reste Kristina genast dit och inträdde i domsalen. Messenius bad då *om nådig och hastig död, häldst att blifva skjuten. Hela sin bok- och skriftsamling testamenterade han åt drottningen,* hvarvid han tillade, *att Karl den niondes historia borde fortsättas på de grunder, han begynt; annars kunde bemälde konung aldrig försvaras. Enka och barn anbefallde han på det ödmjukaste till hjelp och beskydd och begärde slutligen kyssa drottningens hand,* hvilket hon, rörd af hans ånger, äfven tillät.

Rättegången med båda Messenierna slutades sålunda fort nog. Svårare var undersökningen med dem, som blifvit angifna för delaktighet i de upproriska tänkesätten.

Terserus kom temligen lätt från saken. Messenierna vittnade, det han visserligen vore missnöjd med närvarande regering; han hade likväl haft föga umgänge med de brottsliga; aldrig yttrat något, som syftade på uppror. Han blef icke ens inkallad till förhör.

Stadsskrifvaren *Skunk* angafs, som den der varit med närvarande regering missnöjd och önskat, det prinsen måtte snart komma till styret. Det var också han, som uppsatt ofrälseståndens förut omtalade inlaga vid 1650 års riksdag. Skunk erkände detta sista, han hade gjort det på ständernas begäran, men sade sig aldrig yttrat någon önskan om regementsförändring; deremot klagade han, att *Messenius, fadern, som en oförskämd menniska, trugat sig in i hans hus, så att man endast med möda kunnat blifva honom qvitt.* Skunk kunde om ingenting öfverbevisas.

Svårare blef ransakningen för herr *Kristofer i Fors.* Sedan riksdagen var han känd som ytterligt missnöjd och dertill obetänksam och hetlefrad. Nu blef han, serdeles af den yngre Messenius, angifven för en mängd häftiga och upproriska utlåtelser; t. ex. *han hade talat om de förra bondekrigen, och att sådana åter kunde uppstå.* Han hade önskat *följa adeln till torget, såsom år 1600 skedde i Linköping.* De flesta, värsta och dertill de orimligaste rykten, som unga Messenius i smädeskriften insatt, hade han hört af herr Kristofer; t. ex. *hur högadeln först ämnat låta prinsen i tyska kriget dödas, sedan på Jakobsdal med förgift afdagatagas; att man med flit försummat drottningens uppfostran,* o. s. v. Kristofer nekade nästan till allt och begynte gråta öfver *ett så oförskylldt förtal.* Messenius, fadern, begynte dervid äfven på sin sida gråta och beklaga, att *han så nära sin död skulle nödgas träta mot en prest.* Kristofer kunde emellertid icke öfverbevisas om någonting annat än oförsigtigt och obetänksamt tal. Han fick till läppgäld några veckors fängelse. och en allvarsam skrapa, hvarefter man tillät honom resa hem igen 1).

Äfven mot riksrådet *Bengt Skytte* förekommo ganska svåra angifvelser; men han vistades för närvarande på utrikes ort. Man måste derföre uppskjuta hans rättegång; hvarom mera framdeles.

Svårast blef det med *borgmästaren Nils Nilsson*, svårt för regeringen; ty Nils Nilsson hade bland borgerskapet så stort anhang, att när han i början af rättegången sattes i häkte, ansåg man nödigt att fördubbla vakterna; hvarföre man äfven sedermera lemnade honom friheten mot skriftligt löfte att ej rymma. Svårt blef det ock för Nils Nilsson sjelf. Han var den. som förnämligast ledt ofrälseständen under 1650 års riksdag.

---

1) Enligt Uttermarcks bref till Karl Gustaf 1652 i *Riksark.* blef Kristofer afsatt från prestämbetet; men enligt Strengnäs Herdaminnen af Aurelius tycks han hafva bibehållit sysslan till sin död 1660.

Han hade också vägrat antaga det adelskap, hvarmed motpartiet sökte nedmuta hans stämma. Nu blef han af Messenius, fadern, besvärad med de farligaste beskyllningarna, nemligen att hafva önskat uppror och regementsförändring. Borgmästaren svor och nekade dertill; Messenius sade: *hvad jag säger, är sannt, och jag är beredd att derpå dö samt inför Guds domstol mina ord ansvara. Jag har visserligen talat en hop galenskap, men ni har mött mig med lika språk.* Borgmästaren svor, *att det var osannt.* Messenius svarade: *jag vill brinna i h—t, om det icke är sannt.* Borgmästaren sade: *jag önskar, att ni redan brunne i h—t.* Då afbröt Kristina, sägande: *Nils Nilsson, ni skall icke hafva en sådan önskan öfver eder nästa: Dessutom, när man besinnar edra förra gerningar, så är det troligt, att Messenius har rätt.* Messenius sade: *jag besvär eder, Nils Nilsson, att tala sanningen. Hennes majestät har lofvat, det ingen mer än jag skall hänvid lida. Drag eder till minnes! Har ni icke många gånger sagt: Gud nåde oss för den grefve Magnus? Har ni icke sagt, att ni vägrat antaga adelskapet; ty ni hoppades under prinsens regering komma fram i verlden sådant förutan? Och då jag visade eder Wurtzens bref om smädeskriften, önskade ni ju, att prinsen måtte fatta mod!* Nils Nilsson svarade, *att brefvet hade visserligen han så väl som många andra sett. Det öfriga vore osannt; han hade också blott en och annan gång träffat Messenius, som då slamrat och pratat allehanda.* Messenius sade: *jag ljuger icke. Jag har ofta varit hos eder, Nils Nilsson, och druckit mig rus. Ni är en patriot af just samma ull som jag. Men jag ber eder, bättra sådant och se på eder syssla och icke på det, som är öfver eder. Ni bör besinna, att det är icke borgmästare utan rikssens råd, som det tillkommer att i regeringen biträda vår nådiga drottning.* Nils Nilsson svarade: *det är rätt, att enkvar bör akta på sitt ämbete, och ej bekymra sig om en annans; deruti hafva både jag och*

ni Messenius felat. För öfrigt, tillade han, *hade jag nog mod att bekänna, om jag visste mig skyldig. Nu måste jag enligt med sanningen neka.* Han kunde icke heller om någonting öfverbevisas.

Ännu en angifvelse återstod, och det visserligen den svåraste. Messenius, sonen, hade bekänt, att han åt en Nils Kristoferson utlemnat ett exemplar af smädeskriften. Måhända var denne en son till Kristofer i Fors och bror åt den flicka, vid hvilken unga Messenius var fästad med så häftig kärlek, och hos hvars slägt han derföre önskade vinna anseende som en betydande man. Det besynnerliga är, att om denne så hårdt angifna medbrottsling icke den ringaste undersökning verkställdes. Kanhända var han den *förrädiske vän*, som enligt några berättelser först för drottningen och öfverståthållaren röjde hela företaget.

TJUGETREDJE KAPITLET.

OM MESSENIERNAS DÖD.

Båda Messenierna hade afgifvit sådana bekännelser, att de kunde lagligen fällas till döden; till och med de sjelfva yttrade flera gånger inför domstolen, att de förtjent detta straff. Kristina trodde äfven deras afrättande vara tillräckligt för att skrämma andra från samma bana. Det tyckes ock, som hon fruktat göra vidare upptäckter, kanhända af personer, hvilka hon icke vågat straffa. Derföre användes ingen enda gång pinbänken, hvilken eljest på denna tiden allmänt begagnades. Drottningen önskade också att före julen få slut på hela saken; ville äfven genom skyndsamhet förekomma allt fram och återtalande, hvaraf sinnena än mera retades.

Men påskyndade derföre målet. Kristina föreslog, *att fadern borde halshuggas och hufvudet på påle uppsättas; sonen deremot rådbråkas och steglas.* Hofrättens dom blef som följer: *alldenstund Messenius fadern mot landets rätta öfverhet sig groft försett och sjelf bekänner sig hafva döden förtjenat, alltså varder han, androm vrångvisom och obetänktom till varnagel dömd att under svärd lif sitt mista.* Då detta utslag blifvit för Messenius i hofrätten afkunnadt, sade han: *jag tackar eder för nådig dom. I mågen hafva goda samveten; ty i hafven dömt rätt, och såsom jag sjelf skulle hafva gjort. Gud välsigne hennes majestät och låte allt ondt härmed hafva en ända!* Derpå fördes han tillbaka till fängelset.

Öfver sonen fälldes det utslag, *att han, såsom den der genom sin smädeskrift velat väcka uppror inom fäderneslandet, skulle androm till varnagel som en riksförrädare först mista högra handen, sedan halshuggas, kroppen fyrskiftas och jemnte hufvudet på stegel uppsättas; samt handen vid kåken på stortorget fastnaglas.* Samma dag domen fälldes, blef Messenii sköldemärke på Axel Oxenstiernas befallning från riddarhuset nedtaget och adelsbrefvet sönderskuret.

Lördagen den 13 December fängslades Messenierna; lördagen den 20 December fälldes domen, och måndagen derpå eller två dagar före julaftonen gick den i verkställighet. Då fångarna sista gången möttes, föll sonen på knä och bad under tårar fadern om tillgift för den olycka, han honom förorsakat. Fadern gaf den begärda förlåtelsen, hvarpå de skildes. Under vägen och ända i sista stunden vidhöll fadern sina beskyllningar mot Bengt Skytte. På norrmalms torg blef han slutligen afrättad och kroppen derefter uti Maria kyrkogård begrafven. Utanför norrmalm, på stadens afrättsplats, undergick sonen sitt straff och blef äfven dersammastädes steglad. Messenierna saknade icke försvarare. En af Kristinas egna hofpredikanter blef afsatt, emedan han i sina predikningar hade mot orättvisa domar utfarit på sådant

sätt, att man allmänt ansåg honom tadla det öfver Messenięrna gångna straffet 1).

Två och ett fjerdedels år derefter, eller en månad förr än Kristina lemnade Sverge, for hon en gång, såsom alltid vid Jakobsdals-resorna, förbi afrättsplatsen. Vid åsynen af de ännu qvarstående steglen befallte hon, att dessa skulle borttagas och lemningarna efter den olyckliga ynglingen nedgräfvas. Hon visade ånger öfver afrättningen, och sade, *att de, som rådt henne dertill, förtjent lika straff.* Hon hade likväl sjelf yrkat strängare dom än den, som hofrätten fällde.

Messenius hade testamenterat Kristina sin skrift- och boksamling, hvilken af arfvingarna värderades till 7000 riksdaler. Vid hans död blef den också till slottet uppburen och med de öfriga samlingarna förenad.

Messenius hade på samma gång åt drottningen anbefallt sin enka och sina döttrar. Enkan fick blott det återstående af mannens lön. Hans förläningsgårdar skänktes åt andra, innan den efterlemnade skulden blifvit gälдäd; så att enkan måste af sina enskilda medel densamma betala. — Åt hvardera af döttrarna lofvade Kristina årligt understöd af 200 daler. Det utbetalades aldrig. Barnen, oense med sin stjufmor, blefvo snart af henne drifna ur huset, och måste i ringa tjenster förvärfva sitt bröd. Ofta nog och länge inlemnade de ansökningar, att återfå något af faderns gods, eller betalning för hans samlingar, eller åtminstone det af Kristina lofvade understödet; men förgäfves. Ändteligen år 1684 gaf Karl den elfte åt den enda då qvarlefvande dottern ett årsunderhåll af 100 daler silfvermynt.

För den trohet, Karl Gustaf vid detta tillfälle visat, sände Kristina honom en dosa, besatt med diamanter och värderad till 20,000 plåtar. Prinsen skänkte denne tillbaka ett i Tyskland inköpt medaljkabinett, värderadt till 10,000 riksdaler.

---

1) *De la Gard.* Joh. Ekeblads bref d. 28 Jan. 1652. Troligen var det den orolige och trätlystne Petrus Arenabeckius, sedermera pastor i Katrina.

TJUGEFJERDE KAPITLET.

OM BOURDELOT.

Messeniernas rättegång och allt, hvad derunder kom i dagen, hade bort upplysa Kristina om allmänna tänkesättet och återföra henne till mera sansadt uppförande, till mera afseende på undersåtarnes bästa. Beklagligtvis finner man inga spår till en sådan förändring. Nöjen och slöserier fortforo; och det var under eller omkring året 1652, som till Sverge inkommo de ryktbara främlingarna Ulfeld, Radziejewski, Bourdelot och Pimentelli, hvilka alla fyra blefvo af mycket och skadeligt inflytande; i synnerhet de två sistnämnde.

Bourdelots rätta namn var Petter Michon. Han föddes år 1610, i staden Sens i Bourgogne; fadern var barberare, modern, Anna Bourdelot, slägt med flera utmärkta personer så väl i Paris som i Geneve. Sonen arbetade först som apotekarelärling hemma i sin fädernestad, skickades sedan till slägtingarna i Paris, der han genomgick filosofiska och större delen af medicinska lärobanan. Han visade lyckliga snillegåfvor, och fick derföre antaga sina morbröders namn, hvilket var mera kändt och aktadt än hans eget; en af dem utnämnde honom äfven till sin framtida arfvinge. Tillika blef han läkare hos prins Henrik och sedermera hos dess son, prins Ludvig Condé, under hvilka tjenstgöringar han fulländade den medicinska banan. Han hade äfven någon tid varit i Rom, vunnit påfvens välvilja samt skriftliga tillåtelse att, ehuru ej prest, likväl kunna utnämnas till andeliga lägenheter; hvaremot Bourdelot borde som läkare utan betalning betjena de fattiga, som hos honom sökte hjelp.

Bourdelot var en ganska kunnig och liflig man, full af skämt och infall; men oftast på bekostnad af andra.

Han var dessutom hemma i något hvart, sjöng med lätthet till guitarren, målade porträtter, tillagade vällukter och kunde i nödfall äfven åtaga sig matenrättningen. För öfrigt beskrifves han såsom egenkär, skrytsam, påflugen, samt helt och hållet i saknad af ädla och stadgade grundsatser.

Då Salmasius lemnade Sverge, fruktade han att genom den qvarblifna ovännen Vossius gå i mistning om Kristinas ynnest och deraf flytande fördelar. För att hindra sådant önskade han hafva vid hennes sida och i hennes förtroende någon af sina vänner. Två fransmän, Menage och Guy Patin, voro i fråga, men båda fruktade svenska vintrarna. Slutligen valdes Bourdelot; och det så mycket häldre, som denna var Salmasii landsman, nemligen en bourgognare, och Kristinas ofta återkommande sjukdomsanfall påkallade en skickligare läkare än de hittills använda. Tillbudet antogs.

Kristinas helsa var i sjelfva verket ganska vacklande. Olägenheterna af hennes skarpa vätskor och naturligen hetsiga temperament hade blifvit ökade genom nattvak, ansträngningar och osund spis. Hon hade ofta och i synnerhet nu på någon tid varit plågad af matthet och brist på sömn samt af däningar, bölder och febrar. Hennes läkare förstodo icke häfva det onda; och man började höra rykten om hennes snara död samt om underbara tecken och syner, som förebud dertill.

I början af året 1652 lärer Bourdelot hafva kommit till svenska hofvet. Genast föreskref han drottningen ett ändradt lefnadssätt, med åderlåtningar, varma bad samt mera regelbunden och kylande matordning. Det lyckades att på detta sätt inom kort motarbeta det onda, så att Kristina fann sig betydligen förbättrad. Hon erkände sjelf, att *hon hade Bourdelot näst Gud att tacka för lifvet;* hvarföre hon också utnämnde honom till sin arkiater och förste läkare. Hans anseende steg fort och till ovanlig höjd. Redan som fransman var han väl anskrifven, och i synnerhet som anhängare af prins Condé. Det lätta och behagliga umgängssättet

bidrog än mer att vinna drottningen, hvilken i sig sjelf hatade allt, som var stelt och småaktigt. Hon fann sig serdeles road af det qvicka och hvassa skämt, hvarmed Bourdelot angrep och förlöjligade en hop allvarsamma, stundom kanske tråkiga lärda vid hennes hof. Det fyndiga sätt, hvarpå han använde sina egna kunskaper, gjorde, att dessa tycktes större, än de i verkligheten voro. Han synes äfven hafva varit den, som först på fullt allvar ledde Kristinas blickar ut åt fritänkeriets vidsträckta rymder, hvilkas nya utsigter till en början ingåfvo henne en hög tanka om vidden och kraften af sin ledares snille, och hon hördes påstå, *att Bourdelot vore tidehvarfvets största man.* I början bodde han invid slottet, midt emot Axel Oxenstierna; likasom på trots, ty den gamle rikskansleren kunde aldrig lida honom. Sedan flyttade han in på sjelfva slottet och blef drottningens beständiga, någon tid nästan hennes enda, sällskap. Hon drog sig från de andra lärda och från sina statsmän för att vara tillsammans med Bourdelot. Under de offentliga spisningarna stod han vid hennes stol, med öfvermod seende rikets ämbetsmän och andra utmärktare personer öfver axeln; ty sällan vände drottningen sitt tal till dem, utan oftast till Bourdelot, och log bifallande åt dennes stundom rätt stickande infall. Han var för året hennes förklarade gunstling. Hans förord begärdes under smicker och uppvaktningar af höga och låga; och blef vanligtvis det gällande. Under en sjukdom hedrades han flere gånger med besök af drottningen och af det härmande hoffolket. Tillika öfveröstes han med gåfvor så väl af Kristina som af dem, hvilka önskade genom honom vinna hennes gunst; och hans bord och enskilda lefnad var mera lysande än sjelfva den unga De la Gardies.

Denna ovanliga nåd väckte allmän och häftig afund, och Bourdelots eget uppförande ökade oviljan. Statens högsta ämbetsmän retades så väl genom hans visade öfvermod och gäckerier, som genom hans inflytande på regeringens gång. Presterna klagade, att Bourdelot in-

gaf drottningen gudlösa och osedliga tänkesätt. Läkrarna beskyllde honom för okunnighet i yrket; händelsen ville ock, att några herrar, som anförtrott sig åt hans vård, inom kort afledo. Bönderna, farande efter orediga rykten, uttydde dem på sitt vis och påstodo, att Bourdelot förhäxat Kristina. Missnöjdast blefvo de lärda. Till den nya lefnadsordning, Bourdelot föreskrifvit, hörde ock, att drottningen skulle afstå från sina tidiga morgonstudier och i allmänhet från alla dylika ansträngningar. Dels af denna orsak, dels af medfödd benägenhet för gäckerier, dels också af åstundan att roa sin herrskarinna, företog sig Bourdelot att vända i åtlöje de lärda herrarnas allvarsamma sysselsättningar och satser. Han kände en stor mängd löjliga uppträden efter lärda män, så väl närvarande som frånvarande; och han berättade dem med mycken skicklighet. Detta gjorde åsyftad verkan. Drottningen drog sig mer och mer från vettenskaperna och deras idkare; ja hon tillät Bourdelot att någon gång drifva med dessa sednare ett ganska oanständigt skämt. Till Stockholm hade samma år kommit den redlige och grundlärde fransmannen Bochart. En afton skulle han inför drottningen och hofvet uppläsa en lärd afhandling, frukten af många och trägna mödor. Just när Kristina ville gå in till sällskapet, kände Bourdelot på hennes puls och försäkrade, *att den vore feberaktig, och att hon icke borde anstränga sig*. Bochart måste med harm och under Bourdelots skadeglädje sakna drottningens närvaro vid uppläsandet. En annan gång har enligt sägen Bourdelot inbillat Kristina, att Bochart vore mästare på flöjt, men tillika så blyg, att han endast genom befallning kunde förmås att spela. Hon började derföre först bedja, sedan truga, sist befalla; tills slutligen den förlägne Bochart måste föra flöjten till mund och under hofvets löje visa, huru föga skicklig han var på instrumentet. I Stockholm funnos tvänne andra af Kristina inkallade lärda, fransmannen Naudé och tysken Meibom. Den förre hade skrifvit om gamla folkslagens dansar, den sednare om deras musik.

Bourdelot uttänkte mot dem följande puts. Han öfvertalade drottningen att till sin och hofvets förlustelse befalla nämnde herrar genom lefvande exempel gifva mera åskådlighet åt sina afhandlingar; Meibom skulle nemligen spela och Naudé dansa, båda efter de fordna folkslagens sätt. De godtrogna läskarlarna togo saken för allvar och började verkeligen en afton det begärda skådespelet. Men af hofvets illa återhållna löje märkte de snart gäckeriet och drogo sig tillbaka, flata och förargade. Naudé tålde och teg; men den häftigare Meibom, då han icke kunde låta sin vrede utbryta mot drottningen sjelf, anföll dagen derpå Bourdelot och tilldelade honom en dugtig örfil. Bourdelot klagade. Kristina blef på Meibom ytterst uppbragt. *Bourdelot,* sade hon, *hade genast bort kasta honom hufvudstupa ut genom fönstret.* Meibom måste nu i dess ställe hufvudstupa ut från Sverge, och gjorde det gerna. Många andra af de lärda utlänningarna följde honom. Alla harmades öfver det orimliga företräde, som Kristina gaf Bourdelot, och öfver de ovärdiga uppträden, som deraf föranleddes.

Bourdelot införde visserligen många fransmän, med hvilka han omgaf drottningens person; likväl voro dessa ofta med honom missnöjda och icke utan skäl. Det var vid denna tiden uti Frankrike öppen fiendskap mellan konungen och prins Ludvig Condé. Den sednare hade öfvergått till spaniorerna och sökte nu med deras hjelp väcka inbördes krig inom Frankrike. Stridens utgång tycktes någon tid oviss och vacklande. Sådant var äfven Kristinas tänkesätt. Redan af sig sjelf hyste hon mycken beundran och tillgifvenhet för Condé. Det nyss ankomna spanska sändebudet, Pimentelli, sökte också att helt och hållet vinna henne för samma parti. Chanut, den nitiske bevakaren af Frankrikes fördel, var borta, och efterträdaren saknade antingen hans lycka eller hans skicklighet. Bourdelot, med beräkning af alla dessa förhållanden och med gammal tillgifvenhet för Condé, ställde sig på spanska sidan och arbetade gemensamt med

Pimentelli. Detta väckte missnöje hos alla framsmän, och hofvet i Paris började betrakta honom med misstänksamhet och ovilja. Men snart vände sig vapenlyckan till Frankrikes fördel. Bourdelot följde exemplet. Han öfvergaf Condé och Spanien, erböd sin trogna tjenst åt det segrande franska hofvet och arbetade äfven till dess bästa. Denna förändring skedde också vid den tiden, då Bourdelot begynte förutse den tvingande nödvändigheten att snart lemna Sverge, hvarföre han behöfde hos sin egen regering möta gynnande tänkesätt.

Bourdelots vistande vid hofvet var i många hänseenden ganska ofördelaktigt för Kristina. Vettenskaperna voro vid hans ankomst till Sverge den enda allvarsamma sysselsättning, hon ännu älskade. Bourdelot gjorde slut också på den och ledde henne, under sken af helsovård, till nästan uteslutande lustbarheter och overksamhet. Hennes gudsfruktan, redan rubbad af Vossius och Salmasius, blef af Bourdelot nästan tillintetgjord, och gäckeri med de heligaste föremål hörde snart till ordningen för dagen. Till och med hennes vördnad för sedelärans bud undergräfdes, och pligten att föra ett dygdigt lefverne räknades till de andra föråldrade fördomarna. Hennes slöseri sökte Bourdelot icke hejda, utan till egen vinst begagna. Hennes öra visste han stänga för de allvarsamma statsmännen och i synnerhet för svenskarna, så att hon nästan uteslutande omgafs af utländningar. Man harmades allmänt att se den snillrika drottningen helt och hållet öfverlemna sig åt en så dålig man som Bourdelot.

Flere af hofherrarna förnedrade sig till kryperi för den allsmägtige gunstlingen. De besökte honom under sjukdomen, och det berättas, att han nyårsdagen 1653 af dem erhöll gåfvor för 20,000 riksdaler. Men bakom detta smicker låg dödligt hat. Många brydde sig icke om att dölja detta sitt tänkesätt. Adeln t. ex. bad drottningen aflägsna Bourdelot, *såsom vådlig för statens lugn, och för hennes egen helsa; ty han vore icke någon verklig läkare.* Kristina förblef dock obeveklig

och påstod, *det Bourdelot vore den största, icke blott läkare, utan ock vetenskapsman på sin tid; endast afunden nekade dertill.* Detta tilldrog sig i Januari 1653. Drottningens ynnest fortfor, missnöjet ökades, och Bourdelot erhöll namnlösa bref, fulla med hotelser. Af den betlefrade Tott blef han en gång till och med trakterad med käpprapp. Slutligen vågade han knappt ensam visa sig på gatan; ty han var belastad med äfven folkmassans hat. Presterskapet ämnade formligen varna Kristina för smittan af hans gudlösa tänkesätt. Enkedrottning Maria Eleonora, som var lutherska läran ifrigt tillgifven, delade samma farhågor. När hon hörde presternas afsigt omtalas, beslöt hon förekomma dem och spara Kristina obehaget af ett dylikt uppträde. Det var nu, som mellan mor och dotter föreföll det märkvärdiga samtal, hvilket vi redan berättat 1). Den hårdhet, Kristina vid detta tillfälle visade, uppretade sinnena än mera mot den förhatade Bourdelot.

Ingen var dock häftigare uppbragt än grefve Magnus, och ingen med mera skäl; ty den förut allsmägtige grefven och gunstlingen såg sig i hast undanträngd af en obetydlig fransysk läkare. De la Gardie var för stolt att dölja sitt missnöje. Uti Januari 1653 klagade han hos drottningen, att *Bourdelot gjorde henne kallsinnig så mot honom som mot de andra svenska herrarna.* Drottningen nekade. I detsamma inträdde Bourdelot i rummet. Underrättad om samtalsämnet, yttrade han: *jag har länge förutsett, att många bland de stora skulle söka anledning att störta mig. Jag har derföre varit på min vakt och mot dem icke yttrat ett enda ord.* Grefve Magnus framdrog som vittnen ett par sig tillgifna, vid hofvet tjenstgörande, fransoser; men antingen, att dessa voro oskyldiga, eller att de blefvo skrämda af drottningens och den allmägtiga gunstlingens närvaro; allt nog, de nekade till grefvens uppgift. Kristina tog likväl saken så, som angifvelsen varit grun-

---

1) 6:te delen, pag. 492.

dad, men vittnena fega förtalare, som ej stodo vid sina ord; hvarföre de också på stående fot jagades från hofvet. Grefve Magnus sökte qväfva sin ovilja och förärade Bourdelot ett dyrbart diamantsmycke, måhända till en slags försoning. Allt detta oaktadt kände dock grefven, att han från detta ögonblick än mera förlorat Kristinas välvilja; hvarföre han begärde tillåtelse att draga sig undan till landet. Men Bourdelot fruktade, att en så häftig brytning skulle väcka för stort uppseende och än mer öka oviljan. Kristina nekade derföre den begärda tillåtelsen. Emellertid växte hatet mot främlingen allt mer och mer. Uti April anförde grefve Magnus nya klagomål, och Kristina sökte fåfängt stifta förlikning. I Maj 1653 aflemnade grefven en formlig förklaring, *att både han och flere bland de högre ämbetsmännen ämnade taga afsked, derest icke Bourdelot bortskickades.* Kristina klagade högt och bittert, att *ingen mer än hon förstode rätt bedöma och värdera den utmärkta främlingen. Oviljan mot honom vore blott afund öfver hans omätligt öfverlägsna egenskaper.* Men antingen nu drottningen eller han sjelf icke längre vågade trotsa det stigande missnöjet; allt nog, man beslöt, att han med det första skulle lemna Sverge. Kristina talte om att gifva honom 20,000 riksdaler för sitt besök. Grefve Magnus deremot sade honom midt i ansigtet: *jag gifver eder aldrig min förlåtelse!*

För att bereda Bourdelot en tryggad framtid sökte Kristina att åt honom hos konungen i Frankrike utverka någon rik presterlig lägenhet; och icke en utan många gånger anmälde hon denna önskan, dels genom svenska sändebudet i Paris, dels genom fransyska sändebudet i Stockholm. Tillika sökte hon så länge som möjligt fördröja hans affärd och fick verklig anledning dertill genom en iråkad sjukdom, hvilken dock snart öfvervanns. Ändtligen i Juni skulle Bourdelot resa. Kristina befallde honom göra afskedsbesök hos grefve Magnus. Bourdelot gjorde så, men blef mottagen med köld och förakt. Bourdelot anmärkte, *att han likväl kunde i Frank-*

rike göra mycket för eller mot grefve Magni anseende. Denne svarade: *jag hoppas, att mitt anseende är, Gudi lof, i Frankrike så stadfästadt, att det ej behöfver stöd af en Bourdelot.*

Drottningens välvilja fortfor ännu i afskedsstunden oförminskad. Hon lemnade en af sina vagnar att föra Bourdelot ända till danska gränsen och öfverantvardade honom ett rekommendationsbref till konungen af Frankrike samt 10,000 riksdaler i handom och derjemnte en växel på 20,000 riksdaler att inom tio månader betalas. Sjelfva affärden blef ej lysande. Af fruktan för pöbeln smög gunstlingen nattetid ur staden.

Under utresan besökte han prins Karl Gustaf på Borgholm. Denne herre hyste mycken ovilja mot fransmannen; men hade för drottningens skull icke vågat uttala dessa tänkesätt, utan till och med nödgats visa motsatta. Nu hoppades Bourdelot afskedsgåfvor också af prinsen och af dess bror; af den förre hade han till och med begärt dess porträtt, och, som det tyckes, fått löfte derom. Karl Gustafs vänner bådo honom också uppfylla detta löfte; och föreställde nödvändigheten att genom ett sådant offer bibehålla drottningens välvilja. Länge sträfvade Karl Gustaf mot en dylik förödmjukelse; och det arbetades en hel dag, innan man lyckades öfvertala honom. Ändteligen förärade han Bourdelot en guldkedja med sitt porträtt, infattadt i diamanter, alltsammans värderadt till 2,000 riksdaler; brodern, pfaltsgrefven Adolf Johan, likaledes sitt porträtt af 1,000 ecus värde. Efter en sålunda i sista ögonblicket fortsatt skörd lemnade ändteligen Bourdelot Sverge. Somliga påstå, att han derifrån medförde i penningar eller penningevärde 50,000, andra 100,000 riksdaler; andra åter två tunnor guld, det vill, efter den tidens vanliga räkning, säga 200,000 d. s. m. Vossius yttrar i korthet: *Bourdelot har nu rest, lastad med guld och med förbannelser, båda i täflande mängd.*

I Paris började Bourdelot lefva på stor fot och ville knappast igenkänna fordna vänner. Till de rika

gåfvorna från Sverge nekade han och påstod deremot, att han i nämnde land af egna medel tillsatt 20,000 gulden. Så mycket mer omtalade han de underbara kurer han gjort och det höga förtroende, han hos drottningen åtnjutit; samt yttrade till och med sin förhoppning att än en gång komma till Stockholm, och det som fransyska kronans sändebud. Han förtalade grefve Magnus, samt påstod, att *prinsen för Bourdelots skull brutit med nämnde sin svåger, och att pfaltsgrefven Adolf Johan smickrat Bourdelot och med handen på värjfästet lofvat försvara dess heder, mot hvem som häldst;* ett skryt, hvarmed Bourdelot ådrog sig båda furstarnes ökade ovilja.

Konungen i Frankrike hade emellertid för att återvinna och stadga Kristinas vacklande vänskap gifvit åt Bourdelot ett indrägtigt abbotsstift. Men här råkade denne snart i långa och häftiga tvister med de underlydande munkarna, hvarföre han också i Paris tillbringade större delen af sin återstående tid.

Kristinas tillgifvenhet för Bourdelot försvann lika fort, som den kommit. Redan några veckor före afresan, och medan hon ännu mot hela sin omgifning försvarade hans ära, yttrade hon i förtroende till den återkomne Chanut, *att hon visserligen insåge alla Bourdelots fel, men äfven hans ovanliga förtjenster, och deribland räddningen af hennes eget lif.* Två månader efter Bourdelots afresa hade hon, ovisst af hvad anledning, fullkomligt ändrat tänkesätt. Hon talade om honom endast med förakt, ville ej skrifva honom till, ej heller mottaga hans bref. När hon öppnade ett från Paris ankommet paket, föll en sådan hans skrifvelse henne i ögonen. Hon igenkände genast Bourdelots stil, förde brefvet först till sin, sedan till en af de kringståendes näsa och utropade: *Hu! hvad det luktar medikamenter!* Den tillfrågade fortsatte i samma ton: *Hu! det luktar som pesten!* Kristina skrattade, bortkastade brefvet ouppbrutet och läste det aldrig. — Kort derefter sände hon Du Fresne till Frankrike med ett upp-

drag, hvilket förut varit anförtrodt åt Bourdelot. Nu tillsade hon Du Fresne att derom icke tala ett enda ord med Bourdelot, och förklarade, att hon ville med denne sednare icke stå i den ringaste förbindelse. Längre fram på hösten har hon, enligt en berättelse af grefve Magnus förklarat, *det hon redan från Bourdelots första ankomst hållit honom för en ytterst fåfäng varelse; men dock velat för ro skull fresta, hur långt han kunde drifva sitt öfvermod.* Nu dref hon sin ovilja så långt, att hon motarbetade sina fordna rekommendationsbref och förklarade, att hon ej mera med någon serdeles ifver yrkade hans befordran. Detta kom för sent. Bourdelot hade redan fått det lediga abbotsstiftet.

Då Kristina efter tronafsägelsen vistades uti Belgien, inställde sig äfven Bourdelot till uppvaktning; men blef kallt mottagen och snart tillbakaskickad. Kristina försäkrade, *att hon numera icke behöfde några medikamenter.*

Tio år derefter och sedermera allt framgent var hon återigen med honom i brefvexling. Det tyckes, som han haft i uppdrag att skaffa henne underrättelse om det förnämsta, som tilldrog sig i Paris.

Utan vänner och anhöriga, tillbragte Bourdelot en lång och sorglig ålderdom och begynte slutligen att lida af gallsjuka och tvinsot. Betjenten gaf honom en gång af misstag opium i stället för något annat läkemedel, hvarpå följde tjugu timmars dvala. Betjenten ville under tiden hålla hans fötter varma, men brände med ny oförsigtighet hål på en af hälarna. Under fortsatt vanvård slog sig kräfta i såret och förorsakade döden.

TJUGEFEMTE KAPITLET.

OM PIMENTELLI.

Kristina hade under de sednare åren af sin regering afskickat först bref och derefter sändebud till spanska hofvet, till hvilket hon likväl förut stått i ganska fiendtligt förhållande. Afsigten med detta närmande var, dels att åt Sverge vinna fördelaktiga handelsförbindelser, dels att för framtida resor bereda drottningen ett vänskapligt mottagande uti spanska staterna. Hofvet i Madrid affärdade tillbaka en beskickning till Stockholm. Afsigten med denna var, dels att vända drottningens sinne från Frankrike, hvilken stat då var i öppet krig mot Spanien; dels att draga Sverges salthandel från Portugal, hvilket sednare land nyss undandragit sig Spaniens öfvervälde. Denna beskickning anförtroddes åt Antonio de Pimentelli, en icke synnerligt lärd, men så mycket mera belefvad och artig herre, både klok och qvick, dertill med ett ganska fördelaktigt utseende. Beledsagad af hustru och barn samt ett sällskap af 50 personer begaf han sig på vägen och anlände den 16 Augusti 1652 till Stockholm, der han blef väl emottagen. Drottningen var för tillfället på Kungsör hos sin då sjuka moder. Hon skyndade snart tillbaka och har enligt berättelse ridande tillryggalagt vägen mellan Kungsör och Stockholm på den korta tiden af fjorton timmar. Så härdig var hon; tillika så nyfiken efter den ankomna främlingen.

Vid helsningsföreträdet lemnade Pimentelli å sin konungs vägnar en skänk af tolf stora silfverfat, fyllda med allahanda dyrbarheter, och erböd derjemnte likaledes 300 läster spanskt salt, såsom prof på denna varas godhet.

Det finnes en berättelse, att, när Pimentelli första gången framträdde inför Kristina, har han till hela hof-

vets förvåning icke hållit något helsningstal, utan endast gjort en djup bugning och derefter helt tvärt aflägsnat sig. Några dagar derefter begärde och erhöll han nytt företräde, hvarvid han ursäktade sin förra stumhet med den förvåning, den häpnad, han erfor vid åsynen af den verldsberömda drottningen och af hennes förbländande behag och vördnadsbjudande majestät. Detta allt säges hafva varit förställning för att smickra drottningens egenkärlek och vinna hennes välvilja redan från första ögonblicket. Det synes dock, som hela berättelsen saknade grund.

Det är emellertid säkert, att Pimentelli oförtöfvadt kom hos drottningen i ganska stor gunst. Som slug hofman hade han i förväg utforskat hennes egenheter och visste nu förträffligt begagna denna sin kunskap. Snart, ja inom några veckor, beslöts, att han skulle för längre tid stanna i Sverge. En del af sällskapet återskickades till Spanien, och han sjelf fick från slottet möbler för sina rum. Allt mer och mer steg han i drottningens förtroende; sällan kunde hon undvara hans sällskap, och till och med vid likfärderna såg man honom någon gång sitta på fotsteget till hennes vagn. Slutligen vistades han hvarje dag, ja nästan hvarje stund på slottet; och det berättades, att drottningen gaf honom förtroende af rikets vigtigaste angelägenheter och dervid ofta inhemtade och följde hans råd.

Hvad som mycket bidrog till Pimentellis hastiga framgång, var hans endrägt med Bourdelot. Dessa två arbetade tillsammans för att locka Kristina från fransyska till spanska partiet; och den tidigare komne, redan uti gunsten rotfästade Bourdelot gjorde allt för att draga fram Pimentelli, tills denne lärjunge slutligen öfverträffade sin mästare.

Med drottningens ynnest följde, som vanligt, de andras afund och hat. Grefve Magnus var mot den nya gunstlingen lika uppbragt som mot den föregående; men vågade nu mera icke öppet visa detta sitt tänkesätt. Folket hatade Pimentelli i den fyrdubbla egen-

skapen af *främling*, *gunstling*, *katolik* och *spanior*, hvilka tvänne sistnämnde ord hade i hopens öron öfver hundrade år varit liktydiga med bedragare och fiende. De besynnerligaste rykten gingo kring landet och blefvo till och med i tryck upprepade. Det hette, *att Pimentelli vore Kristinas verkliga älskare; att han deremot icke vore något verkligt sändebud, utan blott en äfventyrare med diktadt namn;* en annan gång, *att han ämnade locka Kristina icke blott till Italien, utan också till Grekland, till Turkiet, ja längst bort till Persien.*

Mot midsommar 1653 fick Pimentelli sin konungs befallning att återvända till Spanien. Underrättelsen härom väckte uti Sverge både allmän och liflig glädje, häldst den andra lika hatade gunstlingen, nemligen Bourdelot, skulle också vid samma tid afresa. Mången hade i sin fröjd velat tända lusteldar, om man ej fruktat dermed förolämpa drottningen. Hon deremot ökade sina ynnestbevis i samma mån, som skilsmessan nalkades. Pimentelli blef nu eller kort förut upphöjd till svensk öfverkammarherre. Han följde också öfver allt. Enkedrottningen lät till ett bröllopp i Nyköping inbjuda Kristina och alla de främmande sändebuden. Kristina förteg sednare delen af bjudningen och medtog endast Pimentelli. Som bevis på hans inflytande berättades, hur han öfvertalade Kristina att gifva åt österrikiska hofvet tillbaka det högst dyrbara konstkabinett, som Königsmarck i Prag eröfrat. Det var också nu, och som det tyckes till Pimentellis ära, som amaranter-orden instiftades.

Emellertid nalkades afresan. *Den blifver min död*, sade Pimentelli. Den blef också vecka efter vecka uppskjuten. Ändteligen aflade han sitt formliga afskedsbesök; och Kristina befallte, att örlogsskeppet Hercules om 70 kanoner skulle från Göteborg föra honom öfver hafvet. Likväl uppsköts resan ånyo; mest för lustbarbeter. Alla i gunst varande hofherrar gjorde, den ena efter den andra, afskedsbjudningar för den resande; och

till slutet gaf drottningen sjelf till hans ära ett präktigt gästabud på Jakobsdal, hvarefter följde ett värdskap på sjelfva rikssalen, och dessutom flere andra tillställningar ända i sista stunden. Gåfvor uteblefvo ej. Pimentelli erhöll 10,000 riksdaler i handom och dertill amarant-prydnaden i diamanter och rubiner, värderad till tolftusen kronor; hans tvänne förnämsta tjenare hvardera en guldkedja af trehundrade dukaters värde. Vid afresan, den skedde i början af Augusti 1653, samlade sig deremot pöbeln och uttalade sitt afsked medelst oväsende och förbannelser.

Uti Göteborg steg Pimentelli ombord och anträdde hemresan. Men redan under första dagarnas segling blef han öfverfallen af en ganska häftig storm; och som fartyget dessutom började intaga vatten, vände han genast om till hamnen. Derifrån begaf han sig landvägen till Östergöthland, hvarest drottningen vistades. Han sade sig hafva från Madrid erhållit befallning att qvarstanna i Sverge öfver vintern, och lät derföre genom det i Stockholm qvarlemnade tjenstfolket beställa sig rum bredvid slottet, hvarefter han snart, i Kristinas sällskap, återvände till hufvudstaden.

Denna hans oförmodade återkomst väckte missnöje och harm till högsta grad. Man trodde allmänt, att hela resan var ett spegelfäkteri, en öfverenskommelse mellan honom och drottningen. *Derföre,* sade man, *hade Pimentelli qvarlemnat en del af sitt tjenstfolk i Stockholm; derföre hade han ock såsom en förberedelse omtalat, det han snart skulle återkomma; derföre hade också Kristina sjelf rest honom till mötes ända till Wadstena.*

Hos Kristina steg han, om möjligt, än mera i ynnest. Redan ett par veckor efter återkomsten skänkte hon honom en vagn, bespänd med sex präktiga hästar. Åkdonet var ganska dyrbart, klädt med rödt galoneradt sammet och med rik förgyllning öfver hvarje punkt jernbeslaget. Hela gåfvan skattades till sex tusen ecus; och Pimentelli fann sig förpligtad att åt gunstlingens,

första hofstallmästaren Steinbergs, fru gifva i återskänk en ring af tolfhundrade ecus värde. För öfrigt såg man Pimentelli nu som tillförene beständigt hos drottningen. Ena gången åkte han i hennes vagn; en annan gång tilläts honom att vid högtidliga intåg, tvärt emot vanlig ordning, taga plats närmast drottningen och framföre till och med de fem höga riksämbetsmännen. Under drottningens vistande på Jakobsdal bodde också Pimentelli dersammastädes och det så lysande, som om han sjelf varit husbonde på stället. När Kristina emot hösten flyttade till Uppsala, medföljde äfven Pimentelli och fick rum på sjelfva det kungliga slottet och nästan midt under drottningen. Hon tillbragte då stundom qvällarna, ja halfva nätterna i hans sällskap.

Slutligen kom till Pimentelli förnyad befallning att återvända till Spanien; och han måste lyda. Vid afskedet hos drottningen visade han sig blek, nedslagen och darrande; antingen af verklig rörelse eller, som de flesta trodde, af föreställning och smicker. Uppbrottet blef också nu uppskjutet; ty drottningen ville dessförinnan hedra och roa den afresande med ännu ett värdskap. Det kallades *Le ballet des fadaises*, och skulle visa fåfängligheten af verldslig prakt. Salen var klädd med rödt sammet och musiken ovanligt god för att vara så högt uppe i norden. Personerna voro förklädda, hvar på sitt vis; men alla med mycken både kostnad och smak. Kristina deltog sjelf i dansen, först som ziguenerska, sedan som en behagsjuk borgarehustru, och gaf båda rolerna med mycken qvickhet och behag. Från klockan åtta till klockan två på natten varade dansen.

Emedan Pimentelli redan tagit sitt högtidliga afsked, kunde han ej vara med i sjelfva baletten. Han uppehöll sig derföre bredvid salen uti drottningens klädselrum, hvarifrån han betraktade hela härligheten. Som ziguenerska hade Kristina i läppen af sin mask fästad en ovanligt dyrbar diamantring, hvars strålar uti det starka ljusskenet blixtrade kring salen. När sedan i rummet bredvid förklädningen ömsades, lemnade hon denna

ring åt Pimentelli, med tillsägelse *att förvara den tills hon begärde den tillbaka.* Pimentelli frågade, skämtande, *huru hon vågade anförtro en så stor dyrbarhet åt en roflysten soldat?* Kristina svarade, *att vådan och förlusten vore hennes;* hvarpå den unga lifliga borgarhustrun med svart sammetsmask skyndade ut i danssalen. När Kristina efter balettens slut icke efterfrågade ringen, ville Pimentelli lemna honom tillbaka. *Hvarföre är ni olydig?* svarade Kristina. *Jag befallde er ju gömma den, tills jag fordrade den tillbaka. Nu*, tillade hon, *ber jag eder behålla den, som ett minne af ziguenerskan.* Ringen innehöll blott en enda diamant; men denna värderades till åtta tusen riksdaler. Efter balettens slut var drottningen tillsammans med Pimentelli ännu i två timmar, d. v. s. till klockan fyra på morgonen. Klockan fem skedde hans afresa 1).

Utom ofvannämnde ring hade Kristina också vid denna afresa begåfvat Pimentelli med andra och rika skänker, ehuru deras belopp hölls hemligt. Äfven prinsen förärade honom en klenod af sex tusen riksdalers värde. Men dessa penningeförluster voro föga att räkna mot den rubbning, den villervalla, som i både yttre och inre hänseenden af Pimentelli förorsakades, och hvaraf vi framdeles komma att anföra flera exempel. Svenskarna påstodo, att kejsaren och Spanien genom Pimentelli tillfogat Sverge mer skada, än om de ditskickat en fiendtlig här af femtiotusen man.

Ryktet har uppgifvit många Kristinas gunstlingar såsom tillika varande hennes älskare. Om ingen har detta rykte varit så allmänt, och på så skenbara anledningar grundadt, som om Pimentelli. Den utmärkta nåden, den nära förtroligheten, de ensamma nattliga samtalen, allt gaf åt deras bekantskap en sådan färg; och i Paris skall man hösten 1654 hafva öfverkommit ett från Kristina till Pimentelli skrifvet bref, affattadt i uttryck,

---

1) Enligt en annan, nästan sannolikare berättelse, reste Pimentelli först en eller annan dag derefter.

så varma och tvetydiga, att man trott sig af dem öfvertygad om ett närmare och brottsligt umgänge. Brefvet är nu mera icke till finnandes, men ansågs redan då, af några som en förfalskning, af andra åter som ett nytt bevis på lifligheten och öfverdriften i Kristinas sätt att uttala sina känslor.

När Kristina reste från Sverge, mötte henne Pimentelli uti Belgien och följde sedan ända till Rom. Då här inom kort Kristina åter vände sig från spanska till fransyska partiet, lemnade Pimentelli hennes hof, och det för alltid.

TJUGESJETTE KAPITLET.

OM AMARANT-ORDEN.

Några författare uppgifva, att denna orden blifvit stiftad 1651, andra åter 1653. Det sednare är sannolikast. Närmaste anledningen var följande. Trettondedagen 1653 uppfördes på hofvet en balett, kallad *Gudarnas högtid.* Föremålet för dess framställning var, huru gudarna vid ett besök på jorden blefvo mottagna och undfägnade af herdar och herdinnor. Gudarna föreställdes, så vidt man vet, af utlänningar. Ulfeld var Jupiter, Pimentelli Mars, och Radziejowsky Bacchus, hvilken sednare med ett ofantligt stop i handen kom på en tunna inåkande i salen. Svenska hoffolket, anfördt af drottningen och hertig Adolf Johan, skulle föreställa herdar och herdinnor. Kristina, sjelf en deribland, kalllades *Amaranta*, d. v. s. *den oförgängliga.* Hennes drägt var dyrbar och öfversådd med diamanter, och i herdefolkens sång förekommo ofta orden: *viva Amaranta.* Alla voro ganska upplifvade, och dansen fortfor till kl.

sja om morgonen. Inemot slutet bortlade hvar och en de lånta och återtog egna kläder, hvarefter drottningen lät afsprätta alla de på hennes förra drägt varande juvelerna och utdelade dem genast och med egen hand åt de herrar och fruntimmer, som deltagit i festen; det skulle blifva ett minne af denna afton och af dess nöje. Denna tilldragelse tyckes hafva varit första anledningen till amarant-ordens stiftande; ty redan tvänne dagar derefter finner man antecknadt, att det var fråga om inrättandet af en ny riddare-orden vid Kristinas hof.

Förslaget lärer emellertid hafva hvilat omkring ett halft år. Orsaken till dess upptagande var följande. Frampå sommaren 1653 kom till Stockholm ett sändebud, som från den förjagade engelska prinsen, sedermera konung Karl den andra, medförde strumpebands-orden åt Karl Gustaf. Men, som Sverge för närvarande stod i vänskapligt förhållande till Cromwell, ville Kristina icke tillåta Karl Gustaf mottaga den erbjudna orden. Dessutom brukade hon i allmänhet afslå dylika anbud, *ty*, sade hon, *jag kan ej tåla, att en främmande herre sätter sitt märke på mina får.* — Emellertid lärer detta hafva återväckt tanken på en egen orden. I Augusti fattades beslutet derom och Pimentelli skulle blifva första riddaren. Likväl hann man icke få ordenstecknen färdiga före hans afresa. De sändes efter honom till Göteborg och voro, som förut nämndes, serdeles dyrbara. Det tyckes nästan, som Pimentellis högtidliga intagande i orden skett i Wadstena, när han på återresan från Göteborg der träffade drottningen 1).

Sjelfva ordenstecknet bestod af tvänne i hvarandra inflätade, motvända latinska A, förfärdigade af guld, besatta med juveler och fästade i en grön-emaljerad lagerkrans, kring hvilken var slingradt ett hvitt-emaljeradt band, på hvilket man läste orden: *Dolce nella memoria*, d. v. s. *ljuf i åminnelse.* Tecknet bars i ett eldfärgadt sidenband kring halsen. Medlemmarnas tänkespråk skulle

---

1) *De la Gard* Ekebl. bref. T. 1. d. 7 Sept. 1653.

vara: *Semper idem*, d. v. s. *alltid densamme*. Eden innehöll, att de ordensledamöter, som ännu icke vore fästade af äktenskapsförbindelse, skulle ej heller i framtiden någon sådan ingå.

Antalet af medlemmar vår omkring trettio, hälften fruntimmer. Dessa sednares namn känner man ej; måhända blefvo de aldrig fulltaliga. Karlarna bestodo af Kristinas gunstlingar under sista regeringsåren, och af några främmande furstar och män. Det tyckes, som hon också efter tronafsägelsen åt en eller annan tilldelat denna utmärkelse; likväl kom densamma snart nog ur bruket.

Amarant-orden gaf anledning till mångahanda tydningar, mest syftande på Kristinas förhållande till Pimentelli. Dennes förnamn var Antonio; och man gissade, att namnen Antonio och Amaranta vore egentliga fast hemliga betydelsen af de tvänne förenade A. En annan författare har utletat, att Pimentelli och hans slägt härstammade från staden Amarante i Portugal, hvarföre man trott denna omständighet vara orsaken till både herdinnans och ordens namn. Andra hafva slutligen anmärkt, att ordens valspråk, *alltid densamme*, var på intet sätt passande för stiftarinnans person, utan syntes snarare som ett hemligt gäckeri.

TJUGESJUNDE KAPITLET.

OM CORFITZ ULFELD.

Redan uti föregående berättelser hafva vi omnämnt den bekanta danska rikshofmästaren Corfitz Ulfeld 1). Denne herre var begåfvad med stora egenskaper, qvick-

1) Sjunde delen s. s. 227, 235, 236, 303.

het, lärdom, behagligt umgänge samt mycken drift uti allt, hvad han företog; men med dessa egenskaper förenades ock öfverdrifven egenkärlek, häftighet och högmod. Hos konung Kristian den fjerde var han nära allsmägtig gunstling och tillika förmäld med denna konungs mest älskade dotter, prinsessan Eleonora, född af sidogemålen Kristina Munk.

Efter gamla konungens död råkade Ulfeld genast uti en ganska obehaglig spänning med efterträdaren, konung Fredrik den tredje. Ulfeld satte sig nemligen i spetsen för det högadeliga parti, som ville än mera inskränka danska konungamagten. Med detta hufvudsakliga tvistämne förenade sig en hop smärre anledningar till oenighet. Att felet till största delen låg hos Ulfeld, det medgafs till och med af danska hofvets politiska motståndare 1), och tyckes äfven hafva varit förhållandet. Den inre fiendskapen utbrast slutligen uti en rättegång af ganska ohygglig och smutsig beskaffenhet. Ulfeld beskylldes både för äktenskapsbrott mot sin maka och förgiftningsförsök mot sin konung. Efter flere högst obehagliga uppträden blef han dock frikänd, och förnämsta anklagerskan dömd till döden och afrättad. Oviljan emellan konungen och rikshofmästaren hade likväl härunder blifvit snarare ökad än minskad. Slutligen, sedan denne sednare insamlat så mycket penningar, som möjligt, begaf han sig med hustru och barn hemligen ur landet, och for först till Holland, och sedermera, för större säkerhets skull, till Sverge, dit han ankom i September 1651.

Kristina var för tillfället frånvarande. Ulfeld anhöll genom grefve Magnus om hennes välvilja och beskydd. Kristina svarade, *att intet beslut kunde fattas, förr än hon kommit till Stockholm. På samma gång begärde hon, att danska sändebudet skulle å Kristinas vägnar underrätta konung Fredrik om Ulfelds ankomst, och*

---

1) *Brah.* P. Brahes brefvexl. T. XIII M. Dureels relation. Helsingör d. 12 Sept. 1651.

fråga, huru konungen önskade, att flyktingen skulle bemötas. Emellertid återvände hon till Stockholm. Ulfeld bad ånyo om *drottningens skyddsbref; han vore eljest icke säker för danska sändebudets förolämpningar.* Kristina svarade, *att Ulfeld måste vänta ännu i åtta dagar, till dess konung Fredriks yttrande hunnit ankomma. Dennes beslut skulle blifva hennes.* Emellertid förmådde hon ej sjelf invänta nämnde svar. Mot rådets önskan utfärdade hon först ett lejdebref, hvari, med åberopande af en artikel uti stettinska fredsfördraget år 1570, *Corfitz Ulfeld blef tagen uti hennes konungsliga hägn och beskydd.* Några dagar derefter fick han sitt första formeliga företräde och blef dervid med drottningens vagn afhämtad och i allmänhet bemött såsom sändebud från en främmande krona. Hans enskilda samtal med Kristina varade två och en half timme; hvarunder han visste att tillvinna sig hennes deltagande och välvilja i hög grad. Hans gemål, hvilken också kommit till Stockholm, eburu hon blott visade sig i karlkläder, erhöll på begäran tillåtelse att äfven i denna drägt visa sig för Kristina och kyssa hennes hand. Drottningen gick så långt, att hon till och med erböd fru Ulfeld rum på det kungliga slottet under dennas snart förestående nedkomst. Danska sändebudet, underrättadt om dessa ynnestbevis, gjorde föreställningar, men förgäfves. Straxt derefter ankom svaret från Köpenhamn, innehållande, *att konungen i Danmark icke brydde sig om, hvar Corfitz Ulfeld vistades.* Danska sändebudet bad emellertid drottningen *besinna, huru hon å sin sida önskade, att konung Fredrik skulle uppföra sig, om till honom komme på samma sätt en missnöjd svensk öfverlöpare.* Kristina svarade, *att hon icke ämnade göra annat än det, som vore rättvist och billigt; men hennes ära tillläte icke neka Ulfeld fristad, under det han sökte ådagalägga sin oskuld.* Det hette väl, att denne herre skulle uppehålla sig uti Wismar eller Stade; dock synes det, som han hela tiden bortåt stannat i Sverge, och det under åtnjutande af drottningens

utmärkta ynnest. Detta förhållande var naturligtvis ganska förolämpande för konungen i Danmark. För att urskulda eller rättfärdiga detsamma anfördes, huru Kristian den fjerde upptagit och skyddat de med Karl den nionde missnöjda och ur riket flyktade svenska herrarna. Tillika åberopades ur stettinerfördraget 1570 en punkt af innehåll: *att missnöjde eller i onåd fallna undersåtare i det ena riket skulle i det andra åtnjuta skydd och laglig undersökning af sitt mål.*

Uti Stockholm förenade sig Ulfeld med de främmande gunstlingarnas parti; d. v. s. med Bourdelot och Pimentelli. Understödd af dessa och af sina personliga egenskaper, bibehöll han för det mesta Kristinas ynnest och var en nära nog beständig deltagare i hennes förtroligare kretsar och lustresor. Under en sjukdom hedrades han med hennes besök; och hans vän, en dansk läkare, hvilken varit anklagad som deltagande i förgiftningsförsöket och som äfven deltagit i flykten, blef af Kristina utnämnd till hennes egen hofläkare. Ulfelds anseende steg så högt, att de andra gunstlingarna började smickrande söka hans välvilja. Man finner, att grefve Magnus förärade honom dyrbara gåfvor; och att grefve Dohna förlofvade sig med en af döttrarna, ehuru förbindelsen sedermera vardt om intet.

Drottningens nåd blef emellertid tämligen kostsam för Ulfeld, likssom den varit för de andra penningekarlarna bland hennes gunstlingar, neml. för Salvius, Lejoncrona m. fl. Hon kom under de sista regeringsåren mången gång i största penningenöd. Det är säkert, att Ulfeld fick vid flere sådana tillfällen försträcka henne betydliga summor; ehuru man nu mera icke vet beloppet.

Det mål, hvartill Ulfeld sökte begagna ofvannämnde sitt stora inflytande; det mål, hvartill han med rastlös ifver och ihärdighet arbetade, var att hämnas på danska hofvet. För att tillfredsställa detta begär drog han ej i betänkande att störta sitt fädernesland i krig, elände och träldom. Han utlät sig med största bitterhet

om alla ställningar och förhållanden inom Danmark, samt afmålade dem med de svartaste färgor. Han lät under loppet af 1652 trycka och kring nästgränsande riken utsprida en ströskrift, hvilken under namn af *Nödtvunget Hedersförsvar* framkastade allehanda beskyllningar mot hans i Danmark varande ovänner och i synnerhet mot konung Fredrik. För Kristina framställde han flere förslag till Danmarks eröfrande och gaf henne en mängd underrättelser om landets fästningar, vapenförråder, troppar och inhemska partier, likaså om de personer, hvilkas understöd man kunde påräkna m. m. Han till och med begagnade sin kännedom af landet för att anvisa på hvilken väg svenska tropparna borde inbryta. *Företaget*, mente han, *skulle i anseende till danska folkets missnöje gå lätt nog.* Pimentelli understödde planen, hvilken öfverensstämde med Spaniens fördel. Det säges till och med, att denne å sin konungs vägnar erbjudit en million riksdaler, samt att Ulfeld dessutom för sin enskilda räkning lofvat tjugufyra tunnor guld till understöd vid företaget 1).

Att drottningen på fullt allvar lyssnade till dessa föreställningar, är tämligen säkert. Sverge företog åtskilliga rustningar, och Karl Gustaf Wrangel sändes i hemlighet nedåt Öresund för att utforska danska flottans tillstånd. Det gick till och med så långt, att Kristina lät Ulfeld inför svenska rådet framställa sitt anfallsförslag; hvarvid hon åt Per Brahe uppdrog att utveckla skälen både för och mot.

Detta allt kunde ej länge undfalla danska, i Stockholm varande sändebudet. Snart erhöll han fullkomlig upplysning om hela förhållandet. Polska flyktingen Radziejowsky ville af samma skäl och på samma sätt som Ulfeld söka tillfredsställa sin hämndlystnad och reta Sverge till krig emot Polen. De goda utsigter, han trodde sig i början äga, försvunno i samma mån, som Kristi-

1) På ett annat ställe uppgifves summan till 800,000 riksdaler.

nas tankar blefvo af Ulfeld rigtade mot Danmark. För att hindra ett krig åt detta håll och sedan så mycket lättare leda Sverge mot Polen, röjde han för danska sändebudet allt, hvad Kristinas och gunstlingarnes förtroende meddelat honom om de hemliga krigstankarna. Hans beräkning var, att danska regeringen, varnad, skulle rusta sig till motstånd, och svenska regeringen vid åsynen deraf afstå från sina anfallsplaner mot Danmark och i stället vända dem mot Polen, mot hans eget fäderneslaud.

Också tog konung Fredrik saken ganska allvarsamt. Ulfeld blef för smädelser och förrädiska stämplingar dömd förlustig alla sina inom Danmark belägna enskilda egendomar. Den omständigheten, att nämnde hans skrift blifvit tryckt uti Greifswald, en under svenska kronan lydande stad, gaf konungen anledning att ånyo vända sig till Kristina. Han sade sig förmoda, *att Ulfeldska boken blifvit, henne ovetande, utgifven; men bad henne betänka, om det vore rätt att beskydda och gynna en man, hvilken mot ed och pligt skamligen bespottar och skymfar sin egen konung och sitt fäderneslands regering. Af en person, som så uppförde sig, kunde hon sjelf vänta hvarken trohet eller tacksamhet. Konungen hoppades derföre, att drottningen skulle visa sitt misshag till dylika upproriska undersåtare, och sålunda föregå honom med godt exempel, huru han sig förhålla bör mot slika möjligtvis i framtiden från Sverige kommande öfverlöpare.* Kristina svarade, *att hon i följe af fordna fördrag, Danmarks eget exempel och mensklighetens fordringar icke kunnat vägra fristad och skydd åt en så utmärkt och namnkunnig man.* Detta svar gällde endast den lemnade fristaden. Den ovanligt stora ynnest, som Kristina visade Ulfeld, och det bifall, som hon derigenom omedelbarligen ådagalade för hans uppförande; detta allt gick hon i sin förklaring med tystnad förbi.

Emedlertid kom Wrangel tillbaka från Öresund med den oväntade tidningen, att Danmark hade tjugu-

fyra örlogsskepp i ordning. Äfven från andra håll inlupo gång efter annan underrättelser, huru konung Fredrik, varnad för stämplingarna i Stockholm, rustat sig till kraftigt försvar. Ulfeld hade likväl till den grad intagit Kristina för sina afsigter, att hon, oaktadt ofvannämnde underrättelser, likväl ville angripa Danmark, och ställningen antog ett ganska hotande utseende. Då framträdde Axel Oxenstierna bestämdt mot ett så djerft försök. *Vi hafva*, sade han, *nyligen tagit Ingermanland och Estland från Ryssen, Liffland från Polacken, Pommern och Bremen från kejsaredömet, hvarföre dessa stater ej kunna annat än vara oss obenägna. Om nu under ett krig mot Danmark det händer oss någon olycka, och för sådana kan man aldrig vara säker, då skola visserligen också de nyssnämnda sårade grannarna passa på tillfället och hämnas.* Oxenstierna rådde derföre till fred, och hans mening segrade i rådet. Kristina måste gifva efter och söka försoning med den förolämpade grannen. Hon begärde enskildt samtal med danska sändebudet och beklagade dervid, *att en och annan velat stifta oenighet mellan båda rikena. Man hade i sådan afsigt mycket tadlat hennes välvilja för Ulfeld såsom låge deri en förolämpning mot konung Fredrik; men hon försäkrade, att rikshofmästaren i hennes närvaro aldrig talat om sin konung utan med vördnad, och att hon aldrig skolat tillåta motsatsen. Hon förklarade nu sin önskan att ingå närmare vänskap med Danmark.* På denna vink kom genast en utomordentlig beskickning från Köpenhamn; men då mötte allehanda svårigheter. Bland annat vidrörde Kristina engång sina önskningar för Ulfelds upprättelse. Sändebudet svarade, *att konung Fredrik, för att visa sitt afseende på hennes person, vore färdig att förlåta Ulfeld, om denne blott ville offentligen återtaga sina i försvarsskriften gjorda beskyllningar.* Kristina svarade: *det tror jag aldrig att han gör; ock lärer det vara bäst, att jag icke mer blandar mig i denna sak.* Det föreslagna förbundet blef om intet; och danskarna reste hem, bit-

tert klagande öfver svenskarnas öfvermod och i synnerhet öfver drottningen sjelf, hvilken gifvit anledning till beskickningen, men nu, som de tyckte, tog sina ord tillbaka.

Detta tilldrog sig våren 1653. Under nästföljande månader visade drottningen mindre fiendtlighet mot Danmark, och som det tycktes, äfven mindre ynnest mot Ulfeld än tillförene.

Men snart steg denne ånyo i nåden och hösten 1653 talades återigen om drottningens mot Danmark fiendtliga sinnesstämning. Uti Februari 1654, när danska sändebudet, Peder Juel, en gång hade företräde, började Kristina tala *om sin tronafsägelse, om faran för Danmark att hafva Ulfeld som fiende qvar hos den blifvande konungen, hvars afsigter vore okända. Hon önskade för både Danmarks och Ulfelds skuld att mäkla försoning. Ulfeld kunde väl afgifva en underdånighetsskrift; blott den icke innehölle något förnedrande. Deremot kunde också konung Fredrik tillåta, det Ulfeld, lefvande utrikes, finge åtnjuta afkastningen af sina enskilda gods.* På detta förslag svarade konung Fredrik genom sitt sändebud på följande sätt. *Gerna önskade han göra drottningen till viljes; men denna gången vore det honom omöjligt, ty Ulfeld hade uppfört sig med alltför mycken djerfhet och öfvermod och dessförutan genom skymfande skrifter på alla språk svärtat sin konung. Som ett bevis på Ulfelds nedriga uppförande ville danska konungen gifva drottningen förtroende af följande tilldragelse. Konung Kristian den fjerde hade befallt Ulfeld lemna tjugufyra tusen riksdaler till hjelp åt den då ur England fördrifna prinsen, sedermera konung Karl den andra, hvilken befann sig i mycken torftighet. Ulfeld hade uti räkningarna sig till godo uppfört denna summa, såsom till prinsen utbetald. Som emellertid från nämnde furste ingenting, icke ens tacksägelse, afhördes, gjorde man förfrågningar, på hvilka Karl Stuart svarade, att han af dessa tjugufyra tusen riksdaler aldrig be-*

kommit ett enda öre; ja, att han icke ens hört dem någonsin förut omtalas. Denna, af Karl Stuarts ombud å ämbetes vägnar afgifna försäkran hade danska sändebudet till yttermera visso uti bestyrkt afskrift att förevisa. Af en så vanhedrande handling kunde drottningen bedöma Ulfelds svarta själ, och huru litet han förtjenade hennes skydd och ynnest. Vid dessa ord vände sig Kristina helt tvärt till Juel och sade: *Ulfeld är en hederlig karl och kan ej begå någon nedrighet. Jag känner honom ganska väl. Om han sagt, att han åt den så kallade konungen i England lemnat tjugufyra tusen riksdaler, så tror jag det. Och om konungen i England nekar dertill, så ljuger han. Ja, om tolf konungar, sådana som den engelska, nekade dertill, så skulle jag ändå påstå, att alla tolf hafva ljugit. Och välan, emedan Danmark icke vill efterkomma min begäran, skall jag sjelf på annat sätt skaffa Ulfeld motsvarande ersättning.* Juel svarade: *att drottningen kunde gerna gifva Ulfeld halfva sitt rike; konung Fredrik hade deremot ingenting att säga, ehuru han ansåg Ulfeld för en bland de trolösaste menniskor.*

Man berättade allmänt, att Karl Gustaf ogillade Ulfelds uppförande, och att denne sednare hade efter Kristinas tronafsägelse ingenting uti Sverge att hoppas. Man trodde derföre att Kristina gjorde ofvannämnde försök i afsigt att, medan hon ännu egde något inflytande, trygga gunstlingens framtid.

När detta sist omtalade försök misslyckades, tillgrep hon ett annat. Några veckor efter ofvannämnde uppträde, det vill säga fram i Mars 1654 kom hofkansleren Tungel till danska sändebudet Juel och hälsade å Kristinas vägnar, *att vid närmare eftersinnande af så väl Juels sist lemnade upplysning, som af Ulfelds hela förhållande vid Svenska hofvet, hade drottningen funnit, att denne sednare vore i sjelfva verket falsk och trolös samt hennes beskydd ovärdig. Hon ville aldrig mer tala för en dylik man; utan i dess ställe söka på*

allt sätt efterkomma konung Fredriks önskningar. För att nu lära känna dessa, begärde hon få låna konungens sist omtalade bref angående Ulfeld. Juel undrade på denna hastiga förändring och yttrade något misstroende. Tungel försäkrade då, *att drottningen verkligen gifvit honom detta uppdrag, och beslutat skaffa konung Fredrik all möjlig upprättelse.* Juel utlemnade då det ifrågavarande brefvet. Några veckor derefter begärde och erhöll Kristina afskrift af det bevis, hvarigenom Karl Stuarts ombud intygade, att de nämnde penningarna aldrig blifvit af Ulfeld framlemnade. I samma dagar fick Juel afskrift af också ett annat bevis, som Karl Stuart sjelf uppsatt, innehållande ytterligare försäkran, att de omtalade tjugufyra tusen riksdaler aldrig kommit honom tillhanda. Med detta betyg på fickan begärde och erhöll Juel företräde hos drottningen. Hon förklarade då, *att hon före sin afresa från Sverge ville gifva konung Fredrik full upprättelse mot den ovärdige Ulfeld; och att hon önskade, det Juel sjelf måtte vara vittne dertill.* Juel tackade för dessa tänkesätt, och för att desamma ytterligare stadfästa, visade han Karl Stuarts sednast ankomma skrifvelse. Kristina läste den hel och hållen igenom och bad sedan *Juel dagen derpå komma till slottet; hon ärnade ditkalla äfven Ulfeld och i bådas närvaro förkunna, att hon ansåge denne sednare ovärdig hennes ynnest.* Till yttermera bevis på sina gynnande tänkesätt erböd hon sig *att med egen vagn hämta Juel till slottet.* Denne hyste ännu något misstroende till en så stor och hastig förändring. Han fästade derföre vid hela öfverenskommelsen det uttryckliga villkor, *att under mötet med Ulfeld skulle ingenting annat förekomma, än ofvannämnde drottningens förklaring. För att afhöra en sådan kunde Juel på några ögonblick vara tillsammans med Ulfeld; eljest icke.* Drottningen lofvade detta, och Juel aflägsnade sig. Ögonblicket derefter inträdde Ulfeld och blef af Kristina med mycken välvilja bemött; till och med

att hon tog honom med i sin vagn på en spatserfärd genom staden.

Juel, underrättad om detta sistnämnde förhållande, misstänkte, att Kristina ämnade skaffa Ulfeld tillfälle att ingå i någon förklaring eller rättfärdiggörelse, måhända i afsigt att tillfoga danska kungen någon ny skymf. Tidigt morgonen derpå lät han derföre underrätta Kristina om sin farhåga i afseende på Ulfelds uppförande vid det tillämnade mötet. Kristina hälsade genast tillbaka, *att Juel borde lita på hennes gifna löfte, att vid sammanträdet skulle ingenting förefalla, som vore menligt för konung Fredrik. Ulfeld skulle inkallas endast för att från Kristinas mun höra sin dom. Juel kunde derföre med all trygghet infinna sig.*

Lugnad af dessa försäkringar, begaf sig Juel till slottet. I förmaket fann han hela rådet och en stor del af hofvet församlade. Införd i drottningens kabinett, framställde han *genast sina misstankar så väl i anseende till hennes i går visade artighet mot Ulfeld, som till det oväntade mötet med rådet. Han förklarade, det han infunnit sig blott på Kristinas uttryckliga och förnyade löften; men, att om någonting deremot stridande förekomme, ämnade han på ögonblicket lemna rummet.* Kristina bad honom *lita på hennes ord; allt skulle aflöpa till både konung Fredriks och till Juels tillfredsställelse;* hvarpå hon ropade riksmarskalken och bad honom införa både rådet och Ulfeld. Detta blef i ögonblicket verkställdt. Juel, än mera oroad, påminte Kristina, *att i deras öfverenskommelse aldrig varit fråga om rådets närvaro.* Kristina bad honom om igen *vara lugn,* och vände sig i detsamma till Ulfeld, sägande: *danska ministern anklagar eder att hafva undanhållit tjugufyra tusen riksdaler, hvilka varit anslagna åt den landsflyktiga engelska prinsen, men hvilka denne intygar sig aldrig hafva bekommit. Försvara eder mot denna beskyllning, om ni kan; dock med tillbörlig aktning för eder konung.* Juel infäll härvid och påminte, *att han ej vore kommen för*

att underkasta sig någon rättegång; hvarpå han, anande Kristina's afsigt, ville gå ut; men tvänne rådsherrar, mötande vid dörren, öfvertalade honom att stanna qvar. Nu tog Ulfeld till orda. *Jag har,* sade han, *tillräckliga bevis för att rättfärdiga mig mot Peder Juels beskyllningar.* Detta begagnande af endast namnet utan någon titel, och det vid ett sådant tillfälle, retade Juel. Han afbröt, sägande: *Corfitz Ulfeld, tala med aktning om konungen, eder herre, och om hans sändebud!* hvarpå Juel gick till fönstret, öppnade det och såg ut, låtsande icke gifva akt på, hvad i rummet föreföll. Ulfeld öfverlemnade nu flere papper åt drottningen, och hon åt rikskansleren. Denne uppläste det första, ett af konung Kristian den fjerde utfärdadt bref, hvarigenom nämnde konung frikände Ulfeld från alla slags efterräkningar. Kristina vände sig till Juel och frågade, *hvad han hade derom att säga?* Denne svarade: *jag har icke hört hvad man uppläst; ty jag har tänkt på helt annat, i synnerhet på eders majestäts eget uppförande. Sådant handlingssätt är ej mellan krönta personer vanligt; och jag hade aldrig trott, att eders majestät skulle bryta ett löfte, så många gånger förnyadt. Hädanefter skall jag aldrig mer på något sådant tro.* Efter dessa ord, högt och djerft uttalade, lemnade han genast rummet. Några rådsherrar sökte äfven nu träda emellan; men Juel ryckte våldsamt upp dörrarna och gick bort tvärt igenom det i förmaket församlade hoffolket.

Rådsherrarna blefvo förvånade öfver detta uppträde så mycket mer, som de voro okunniga om de föregående underhandlingarna. De stannade dock qvar ännu en stund, under hvilken Ulfeld ytterligare framdrog för sin sak åtta andra handlingar, deribland också ett bevis från Karl Stuarts general, Montrose, hvari denne intygade, att han vid infallet i Skottland hade för sin herres räkning af Ulfeld bekommit vapen och krigsförnödenheter för tillsammans trettiosextusen riksdaler. Således var Ulfelds oskuld i denna punkt till-

räckligen ådagalaggd, till och med att han utbetalt tolf tusen riksdaler utöfver, hvad han sig tillgodoräknat. När allt var slutadt, sade Kristina till rådsherrarna: *innan jag nedlägger min krona, har jag velat inför verlden visa, att rikshofmästaren Ulfeld icke varit ovärdig det beskydd jag honom lemnat. Det är derföre, som jag i dag tillkallat eder för att vara vittnen till hans nu verkställda rättfärdiggörelse.*

Händelen med penningesumman lärer hafva varit den, att Montrose blef kort efter mottagande af ofvannämnde understöd tillfångatagen och aflifvad, förr än han hunnit underrätta Karl Stuart om den erhållna hjelpen. Således tycktes det, som både prinsen och Montrose, konung Fredrik och Ulfeld varit oskyldiga, och hela saken blott ett missförstånd.

Men deremot är det ganska sannolikt, att Kristina i förväg meddelat Ulfeld anklagelsen, erhållit underrättelse om hans motbevis och på grund deraf öfverenskommit om hela uppträdet. Hennes förhållande kan derföre ej tydas annorlunda än som ett försök att upphäfva sig till domare öfver konung Fredrik, samt att på det mest sårande vis utsätta honom och hans sändebud, för en skymfande vederläggning; allt detta endast för att gynna gunstlingen Ulfeld och dess hämndlystnad.

Det baksluga och tillika ändamålslösa uti dessa Kristinas åtgerder föranledde missnöje och tadel å alla sidor. Juel begärde afsked från sin post, för att befrias från dylika obehagliga uppträden. Redan samma dag på aftonen gick han till rikskansleren och klagade. Oxenstierna sökte lugna honom, *lemnade Kristinas förfarande i dess värde; men berömde Juels, såsom passande för en man, hvilken var öm om sin konungs och sitt fäderneslands heder. Han bad Juel icke blifva orolig; detta uppträde skulle ej störa friden, hvarken mellan länderna eller personerna. Snart komme en ny regering, hvilken skulle gerna gifva vederbörlig upprättelse.* Äfven uti rådet, och det till och med

i Kristinas närvaro yttrade han sitt ogillande af hela förfarandet. Prinsen tyckes hafva hyst samma tänkesätt.

Kristina deremot fortfor att likasom på trots gynna och hedra Ulfeld. Hon åkte genom stadens gator i hans vagn och vid hans sida. Det sades, att hon ämnade göra honom till grefve på samma gång som Steinberg. Också lofvade hon ett af henne och rådet utfärdadt betyg om hans oskuld. Juel, härom underrättad, klagade åter hos Axel Oxenstierna. Den gamle ogillade drottgens behandling af saken och yttrade, *att om också möjligtvis hon hade gifvit ett dylikt löfte; så lofvade han, rikskansleren, deremot att aldrig skrifva under ett dylikt betyg. Han trodde ej heller, att någon annan af rådet ämnade detsamma underteckna* 1).

Kort efter detta uppträde, och sedan Ulfeld ej mer hade något hopp ett få begagna Kristina som medel för sin hämndlystnad, vände han blickarna mot England, hvilken stat då var till Danmark uti ett ganska spändt förhållande. Uti Sverge vistades nu som engelskt sändebud Whitelocke, en allvarlig, kunnig och redligt sinnad herre. Ulfeld besökte honom och framkastade sina planer, syftande egentligen derhän, att England kunde lätt bemägtiga sig Seland, samt i följe deraf hela danska riket och på samma gång hela östersjöhandeln. Whitelocke syntes lyssna till förslaget och framlockade så alla de underrättelser, han ansåg för sitt fädernesland nyttiga. Ulfeld lemnade honom till och med anvisningar, hvilka hamnar och städer lättast och med största fördel kunde angripas och från hvad sida. Vid samtalets slut kunde Whitelocke ej längre dölja sin ovilja öfver Ulfelds uppförande. *Tag ej illa upp min fråga,* sade han, *men som infödd dansk, huru kan ni med fredadt samvete lemna mig dessa för ert fädernesland*

---

1) Pufendorf. De rebus Sveticis. L. XXIV. §. 6. säger dock, att ett betyg af likartadt slag blifvit utfärdadt. Ofvanstående berättelse om uppträdena mellan Kristina och Juel 1654, grundar sig på Chanuts Memoirer nästan uteslutande.

så farliga upplysningar? Ulfeld svarade: *att dessa underrättelser icke vore något angrepp mot Danmark. Han hade dock äfven till ett sådant full anledning, emedan han ej mer finge vistas i det land, der han blifvit född. Dessutom,* tillade han, *gör jag mitt fäderneslaud en verklig tjenst, om det befrias från den odugliga och våldsamma styrelse, hvarunder det nu suckar; och i dess ställe förenas med England och sålunda blifver delaktigt af dess fria regeringssätt.*

För de många i Sverge åtnjutna välgerningar visade Ulfeld vid samma tillfälle den tacksamhet, att han bad Whitelocke besinna, huru England skulle genom intagandet af Seland kunna hålla Sverge och dess östersjöhandel i tygeln.

Corfitz Ulfelds sednare öden skola vi i nästa berättelse framställa.

TJUGEÅTTONDE KAPITLET.

OM RADZIEJOWSKY 1).

En Ulfelds like till egenskaper, lynne och öden var polacken Hieronymus Radziejowsky. Öfverdrifven lättretlighet och egenkärlek hade redan i Polen gjort honom hatad af många, både höga och låga. Genom drottningens understöd hade han dock blifvit upphöjd till vice kronkansler, en af de mest ansedda sysslorna der i landet. Tillika gifte han sig med Anna Slusczanka, en högättad, rik, skön och blott tjugutreårig enka, efter Uladislai gunstling, Kazanow. Hon befanns dock vara af ett sinnelag, mycket lika hans eget, hvarföre också dem emellan uppstodo häftiga tvister. Dessa ökades än mer genom Radziejowskys svartsjuka. Hans maka, talsam och liflig, hade flere gånger sam-

1) Många skrifva *Radziejewski*.

språkat med konung Johan Kasimir. Några säga, att förtroligheten gick längre, och att den ärelystna qvinnan syftade på framtida drottningkrona o. s. v. Deraf väcktes och underhöllos misstankarna, hvilka slutligen ledde till ganska obehagliga uppträden; så att Radziejowsky till och med för drottningen upptäckte sina betänkligheter. I allmänhet yttrade han mycken bitterhet mot konungen och missnöje med hela dess förvaltning.

Radziejowskys gemål fattade ändteligen det afgörande beslutet att helt och hållet bryta med sin man. Det hus, hon bebodde, var hennes eget. En gång under Radziejowskys frånvaro i kriget, samlade hon sina enskilda underhafvande och förjagade alla mannens. Sedermera, af fruktan för vedergällning, flydde hon till ett kloster, detta allt i sjelfva Warschau. Mannen, hemkommen, föraktade lagens hjelp; men samlade deremot fyra eller femhundrade af sina underhafvande, med hvilka han begynte löpa storm emot klostret. Detta blef dock af Anna Slusczanka, af hennes bror och af deras folk försvaradt med så mycken tapperhet, att Radziejowsky måste afstå från sitt företag, sedan han dervid förlorat flere man.

Detta uppträde, tillställdt i sjelfva hufvudstaden samt inför konungen och den församlade riksdagen, väckte mycken ovilja samt en allvarsam rättegång mot båda partierna. Dessutom finnes en berättelse, att man upptäckt förrädiska bref, vexlade mellan Radziejowsky och de upproriska kosackernas anförare, Chmielnicki. Radziejowsky, kallad till rättegång, höll sig undan; men dömdes från gods, ära och lif. Hans maka och svåger blefvo för de begångna våldsamheterna fällda till ett års fängelse och fyratusen mark silfver i böter. De två sednare underkastade sig domen; men Radziejowsky rymde först till Siebenbürgen, sedan till Wien; och när han derstädes icke fann sig säker, till norra Tyskland, hvarest Königsmarck lärer hafva rådt honom söka Kristinas skydd. Han gjorde det och kom till Stockholm i slutet af April 1652.

I anseende till spänningen med Polen blef man i Stockholm ganska glad öfver Radziejowskys ankomst; ty man hoppades af honom både upplysningar och kanhända hjelp. Kristina säges dock hafva i början gifvit polska sändebudet tillkänna, att hon ämnade behandla Radziejowsky som rymmare. Det oaktadt lät hon efter några dagar högtidligen hämta honom till hälsningsföreträde, hvarvid också han blef mottagen med samma heder som ett främmande sändebud. Under ett temligen långt samtal visste han fullkomligt tillvinna sig drottningens ynnest. Han erhöll genast en betydlig penningesumma och derjemnte tillstånd att för sin enskilda gudstjenst införa katholsk prest. Likasom Ulfeld fick han vid högtidligheter taga sin plats närmast drottningen och framför rikets högsta ämbetsmän.

Det vunna inflytandet sökte Radziejowsky begagna som medel till hämnd. Öfverallt och öppet talade han illa om sitt fäderneslands styrelse, samt uppmanade Sverge till krig. *Ett sådant företag*, sade han, *vore enda sättet att trygga Liffland och tvinga Johan Kasimir att nedlägga sina arfsanspråk på Sverge. Dervid skulle äfven möta föga motstånd; ty polackarna vore oeniga och med sin konung missnöjda, samt dertill invecklade i ett ganska farligt krig mot upproriska kosacker.* Johan Kasimir låg vid denna tid i en farlig sjukdom. Radziejowsky påstod sig hafva underrättelser, att konungen redan vore af läkare öfvergifven, och att polackarna ämnade ställa sin republik under Sverges beskydd. Många trodde, att Radziejowsky hade från siebenbürgska fursten Ragotzky och från de missnöjda i Polen hemligt uppdrag att vinna Kristinas hjelp till Johan Kasimirs afsättande och Ragotzkys upphöjande på polska tronen; likaså, att Bengt Skytte fått i uppdrag att härom i Siebenbürgen öfverlägga under den turkiska resa, han vid denna tid hade, som det skulle heta, mot drottningens vilja företagit.

Kort derefter kom från Polen följande underrättelse. Jasinsky, en af Radziejowskys förtrognaste tjena-

re, hade nära vid kosackernas gränsor blifvit fasttagen. Han befanns då medföra tvänne af Radziejowsky, kort efter ankomsten till Sverge, skrifna bref, det ena till Chmielnicki, anföraren för de upproriska kosackerna; det andra till dennes handskrifvare. Innehållet i båda var *beröm öfver Kristina, serdeles för hennes frikostighet, ädelmod och ordhållighet, samt en lysande beskrifning på den allmänna kärlek, hon bland svenskarna förvärfvat.* Vidare skref Radziejowsky, *att bemälde drottning hade med smärta förnummit, huru konung Johan Kasimir förorättat både Chmielnicki och kosackerna, och detta med glömska af såväl sitt kungliga löfte som de stora tjenster, hvilka Chmielnicki och kosackerna mot Polen visat. För att afhjelpa dessa orättvisor ämnade hon förena sina vapen med kosackernas. Svenska troppar vore för sådant ändamål vid liffländska gränsen i beredskap. Chmielnicki borde härom träffa närmare öfverenskommelse genom ett till Stockholm affärdadt sändebud. För närvarande gällde visserligen det mellan Sverge och Polen 1635 afslutade stilleståndet; men detta hade af Johan Kasimir blifvit så ofta våldfördt, att Kristina kunde med all rättvisa när som häldst detsamma bryta*, o. s. v. Dessa bref blefvo inför polska riksdagen framlaggda och en anklagelse derpå grundad. Radziejowsky sökte förneka dem. Han *påstod, att han med Jasinsky skickat så kallade hvita fullmagter med sitt namn under. Dessa hade ovännerna begagnat och inskrifvit det för honom olyckliga innehållet. Han vore oskyldig; men konungen hatade och förföljde honom, ty han vore en försvarare af fäderneslandets frihet*, o. s. v. Polska riksdagen svarade, *att brefven vore skrifna med hans af alla igenkända stil, och förseglade med hans sigill, samt att Jasinsky erkänt förräderiet.* I följe häraf blef Radziejowsky ånyo, och denna gången af polska rikets samlade ständer dömd från lif, ära och gods; hvarförutan riksdagen, uppbragt öfver de nedriga stämplin-

garna, gaf konungen en ansenlig bevillning i både mynt och manskap.

Vid samma tid kom till Warschau som svenskt sändebud en fransman vid namn Kock. Han medförde till konungen ett bref, hvari Kristina anhöll, att Radziejowsky måtte åter tagas till nåder. Men på samma gång lät Kock under sin resa genom Polen hemligt utsprida en hop mot konungen upproriska kungörelser samt tillika flere bref från Radziejowsky, hvari denne sökte uppvigla adeln till resning. Man berättade, huru en person, hvilken hotat att för konungen visa det åt sig öfverlemnade brefvet, blifvit af Kock mutad att derifrån afstå. Johan Kasimir, med någon spaning om dessa stämplingar, lyckades att i handom bekomma ett af brefven, öppnade det och fann så väl kungörelsen, som Radziejowskys skrifvelse. Saken var tydlig och bevisad.

Johan Kasimir uppförde sig vid detta tillfälle med köld och undfallenhet. Han låtsade taga för afgjordt, att drottning Kristina vore alldeles okunnig om ofvannämnde hemliga stämplingar, så väl de af Radziejowsky, som de af Kock. Ehuru denne sednare brutit mot folkrätten, blef han dock, som det hette, af aktning för Kristina, behandlad som ett främmande rikes undersåtare och sändebud, och fick derföre oantastad återresa till Sverge. Men på samma gång skref Johan Kasimir till Kristina ett bref af följande innehåll. *Det tillhör ädla och stora själar att gerna tro andra om godt. Det är visserligen med beräkning på denna eder egenskap, som den för flere brott sakfällde Radziejowsky har med sin vanliga list och falskhet sökt föra eder bakom ljuset och vinna edert beskydd. Jag hoppas dock, att eder egen skarpsinnighet snart nog skall af sig sjelf upptäcka hans verkliga egenskaper. Som upplysande bidrag dertill skickar jag härmedelst en afskrift af hans bref till Chmielnicki. Ni skall deraf finna, huru han gjort allt för att genom de gröfsta osanningar fläcka edert stora anseende. Han vill nemligen inbilla verlden, att på samma gång, som vi båda lefva i godt*

förstånd och broderlig vänskap med hvarandra; att på samma gång, som våra sändebud underhandla om stilleståndets förvandlande till evig frid; han vill, säger jag, inbilla verlden, att ni midt under dessa vänskapliga förhållanden frivilligt och i hemlighet har åt upprorsmakaren Chmielnicki föreslagit att mot oss förena edra vapen med hans. Ett sådant bedrägeri, en så svart trolöshet, en inför Gud och menniskor så förhatlig gerning har han med sin vanliga djerfhet och otacksamhet diktat på eder person. Jag behöfver visserligen blott helt enkelt lemna eder kännedom om dessa förhållanden; och ni skall utan min uppmaning rättfärdiga eder sjelf och låta all verlden se, att det icke är i edert hof, som man får ostraffadt begå så afskyvärda nedrigheter. — Deremot anhåller jag om allvarsam räfst med edert sändebud Kock. Hans uppförande har varit sådant, att endast aktning och vänskap för eder kunnat hindra mig från att ställa honom till redogörelse, medan han ännu befann sig inom mitt rikes gränsor. Han anlände som edert offentliga och fredliga sändebud; men tillät sig att i hemlighet utsprida en af Radziejowsky från trycket utgifven skrift, hvilken innehåller de svåraste smädelser mot mig och mina förnämsta ämbetsmän; derjemnte bref från Radziejowsky med uppmaningar till uppror. Detta var af Radziejowsky ett majestätsbrott, ett det svartaste förräderi, som en undersåtare kan företaga. Edert sändebud har till dess verkställande lånat sitt biträde. Utan tvifvel har han ägt kännedom om Radziejowskys hela företag, ty han utdelade brefven endast i smyg, samt uppmanade att efter läsningen bränna dem; hvarjemnte han sökte ordna en hemlig brefvexling mellan Radziejowsky och några dennes vänner. Det är derföre sannolikt, att han för detta ändamål låtit muta sig, hvilket var så mycket ovärdigare, som han hade den äran att vara edert sändebud. Jag är öfvertygad, att ni gör allt för att uppläcka sanningen, och att, om Kock befinnes skyldig, han måtte beläggas med ett

straff, svarande till hans förbrytelse både mot mig och mot eder.

Johan Kasimirs uppförande var tydligen beräknadt derpå, att just genom visadt ädelmod och förtroende sätta Kristina i en så mycket ofördelaktigare dager. Detta inträffade ock. Hennes förhållande blef öfverallt ogilladt, ja bittert tadladt; och dessa ofördelaktiga omdömen ökades än mer genom hennes sednare behandling af målet. Hennes svar till Johan Kasimir var nemligen slingrande och utan besked. Man finner ej heller spår, att hon mot Kock visat något tecken till missnöje, och Radziejowsky förblef i fortsatt åtnjutande af hennes ynnest och välgerningar.

Det är ganska sannolikt, ehuru ej fullt bevisligt, att Kock och Radziejowsky företagit ofvannämnde stämplingar med Kristinas vetskap. Några neka; *ty*, säga de, *man finner af andra förhållanden, att drottningen vid samma tid önskade fred med Polen.* Andra deremot jaka; *ty*, säga de, *osammanhang i Kristinas åtgerder är ej ovanligt. Måhända ville hon också blott genom andra oroa, ej sjelf bekriga Polen. Att Kock förblef ostraffad och Radziejowsky i fortfarande nåd, vittnar om drottningens bifall till deras företag.*

Radziejowsky fortfor sålunda att ännu någon tid lysa i Kristinas hof. De tre utlänningarna, han, Pimentelli och Ulfeld, utgjorde tillsammans ett parti, som en längre tid nästan uteslutande var i besittning af drottningens förtroende och välgerningar. Svenskarna hatade dem med yttersta bitterhet och gåfvo dem spenamnet *Triumvirerna.* I synnerhet för Ulfeld och Radziejowsky hyste hvarje redlig man ett djupt förakt. *Jag,* sade Axel Oxenstierna till en förtrogen vän, *jag har också varit i onåd och hade då både många och stora skäl, att såsom denne Ulfeld, eller denne Radziejowsky öfvergifva fosterlandet och gå till främlingen; men jag ville och jag vill än i denna dag hällre med min oskuld räcka hufvudet åt bödeln än för fienderna yppa*

mitt fäderneslands svaga sidor och sålunda störta detta i förderf och mig i evig vanära.

Radziejowsky mägtade ej bibehålla Kristinas ynnest så länge som de andra två främlingarna. Också var han fattig och behöfde penningeunderstöd, hvilket Kristina hade svårt att gifva. Något missförstånd väcktes äfven måhända deraf, att Radziejowsky hade, som bemäldt är, för danska sändebudet yppat Ulfelds och svenska hofvets stämplingar. Tvisten blef dock snart bilaggd och Kristinas nåd återvunnen. Slutligen, och när ingenting mer var att i Sverge vinna, lemnade Radziejowsky Stockholm, vid hvilket tillfälle han återigen af drottningen erhöll en betydlig summa penningar.

TJUGENIONDE KAPITLET.

MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE I ONÅD.

En bland de märkvärdigaste vexlingarna under drottning Kristinas skiftesrika regering var, då grefve Magnus, den fordom allsmägtige gunstlingen, icke blott förlorade sitt inflytande utan äfven föll i djupaste onåd. De inre drifvande orsakerna härtill voro följande.

Först, Kristinas tilltagande ombytlighet. Det var redan mycket, att grefve Magnus kunnat bibehålla sig under hela sju år, nemligen från **1645** till **1651**. Efter honom byttes gunstling med hvarje år.

Det är äfven troligt, att grefve Magnus, öfvermodig af sin lycka, stundom spännt bågen för högt. Man finner till och med några spår af ett sådant förhållande. Kristina hade t. ex. åt sin mor gifvit nästan hela ön Wollin i lifstidsförläning; men derjemnte lofvat, det sam-

ma ö skulle efter enkedrottningens död tillfalla grefve Magnus. Denne sednare anhöll i slutet af 1651 att genast, och oaktadt enkedrottningen ännu lefde, komma i besittning deraf; dock naturligtvis mot erläggande af en viss penningesumma. Detta förslag syntes närgånget och blef ej heller beviljadt. Man gissade, att grefve Magnus velat genom innehafvandet af Wollin bereda sig väg till furstevärdigheten; ty fordom hade på denna ö bott herrskare med sådan tittel. Någonting dylikt tyckes äfven hafva varit i farvattnet; ty man finner, att kejsaren vid eller straxt efter denna tid lät erbjuda grefve Magnus värdigheten af tysk riksfurste, förmodligen för att till det blifvande valet af romersk konung vinna honom och genom honom drottning Kristinas röst för erkehertigen af Österrike. Grefve Magnus bad om drottningens tillstånd att mottaga den erbudna värdigheten; men hon vägrade; *hon ville ej tillåta någon af sina undersåtare gifva trohetsed åt en främmande herrskare.* Grefve Magnus blef ganska ledsen öfver afslaget, och ett missnöje uppkom, hvilket dock snart skingrades. Med dessa uppdrifna anspråk sammanhängde hans otålighet, så snart någon annan i utmärktare grad tillvann sig drottningens ynnest; det tycktes, som grefven ville ensam råda öfver hennes förtroende och hennes nådebevisningar. Detta lyckades i början, och Salvius och Bengt Skytte måste för hans skull vika från hofvet. Men i längden blef ett sådant förhållande för den frihetsälskande Kristina ganska obehagligt. Derföre, och när grefve Magnus ville på samma sätt störta Bourdelot och Pimentelli, förlorade han mot den förra allt sitt inflytande, och föll i striden mot den sednare i djupaste onåd.

Till denna olycka bidrog äfven grefvens eget uppförande vid stormens utbrott. Han kunde ej förmå sig att tåla, tiga och afvakta Kristinas återkommande nåd. Tvärtom, genom allehanda stämplingar och genom ofta upprepade klagomål öfver sina medtäflare, öfver drottningens köld o. s. v. gjorde han sig obehaglig, uttröt-

tade Kristinas tålamod och satte sålunda sjelf vapen i händerna på sina fiender.

Dessa voro många. Dels afund, dels rättskänsla hade hos många alstrat ovilja öfver den stora och oförtjenta lycka, grefve Magnus gjort. Äfven andra och mägtiga driffjedrar tillkommo. De la Gardie var i följe af börd och förhållanden Frankrike tillgifven. Bourdelot och Pimentelli, som arbetade för Spanien, måste derföre också arbeta mot nämnde herre, och understöddes dervid af hela spanska och engelska ligan samt af grefvens många afundsmän inom svenska hofvet.

Samtidens författare berätta följande händelse, såsom den der också bidragit till ökandet af Kristinas ovilja. En på den tiden ryktbar författarinna, vid namn Scuderi, hade utgifvit en roman, i hvilken hon framställde en hop af prins Condés lefnadshändelser. Schlippenbach skall hafva inbillat Kristina, att hon vore i nämnde roman utpekad under namnet Cleobuline; och att detta skett enligt De la Gardies tillställning, på det hela verlden måtte få veta, huru många och stora ynnestbevis han af Kristina erhållit.

Bourdelot var dock den, som först och egentligen bröt gunstlingens magt. Tvisterna dem emellan och grefvens upprepade klagomål hafva vi redan omtalat; likaså, huru denne sednares anseende och magt blefvo genom dessa brottningar nästan helt och hållet förlamade. Under början af 1653 sågs han sällan vid hofvet; och bland folket omtalades, huru Bourdelot genom sina piller föranledt och underhållit den svåra sjukdom, som 1652 höll De la Gardie en längre tid vid sängen. Det var förmodligen under och med hänseende till dessa brytningar, som följande händelse inträffade. De la Gardie var vid någen bland baletterna klädd såsom Apollo. En af de åskådande fransmännen upprepade vid hans förbigående dessa ord: *non semper ridet Apollo* 1). Grefve

1) *Solguden är ej alltid glad*

Magnus svarade genast med ett annat ordspråk: *post nubila Phœbus* 1).

Den sista spådomen tycktes gå i fullbordan; ty efter Bourdelots bortresa började grefve Magnus åter stiga i anseende, och det i samma mån, som Bourdelot sjönk. Kristina förärade De la Gardie hans faders af henne förut inköpta vackra hus; hon intog i rådet hans bror Jakob Kasimir och hans vän grefve Thurn, och hon förklarade grefvens alla fiender för skurkar, dem hon skulle straffa. Detta gällde Bourdelot i främsta rummet. Hon lofvade ej vidare understödja, utan tvärtom motarbeta dennes ansökningar i Frankrike. Några säga, att hon till och med yttrat, *det grefve Magnus gerna kunnat gifva Bourdelot några tjog käpprapp. Fransmannen hade dem nog förtjent.*

Grefve Magnus ville nu begagna sitt återvunna förtroende för att i samråd med fransyska sändebudet störta Pimentelli, och sålunda befordra både sin och Frankrikes fördel. Men motståndaren var mägtigare, än man trodde; och Kristina tyckes under skenet af välvilja hafva fortfarande hyst ofördelaktiga tänkesätt mot De la Gardie.

Emellertid syntes allt godt och väl, när det egentliga utbrottet oförmodadt skedde på följande sätt. Under vistandet i Uppsala i slutet af November 1653 lät Kristina en dag efter slutad rådsöfverläggning bedja grefve Magnus stanna qvar; hon önskade nemligen rådpläga med honom om drätselverket. Sedan de blifvit ensamma, ville grefven iakttaga tillfället att genom åtskilliga förklaringar än mera befästa sitt anseende; och kanhända alldeles störta medtäflarne. Han började derföre tala *om den vördnad och orubbliga trohet, han mot Kristina alltid visat och hvarmed han ådragit sig mycken fiendskap. Med smärta hade han likväl förnummit, huru drottningen misskände denna hans tillgifvenhet; huru hon yttrat, det grefven begått ett för-*

1) *Efter regn låter Gud solen skina.*

räderi, hvilket hon hoppades prinsen skulle en gång bestraffa; huru hon sagt sig gerna se, om andra derföre gjorde grefven allehanda förtreter, o. s. v. Han erkände visserligen med tacksamhet hennes stora välgerningar. Men då äfven han å sin sida varit en så trogen och tillgifven tjenare som möjligt, hade drottningens anförda yttrande smärtat honom på det ömmaste. Grefven tillade slutligen, *att han fått dessa underrättelser af en, som hört alltsammans ur drottningens egen mun.* Kristina frågade: *men hvem är det, som kunnat pådikta mig sådana yttranden?* Grefve Magnus anhöll, *att slippa nämna sin sagesman.* Men när Kristina enträget och bestämdt yrkade derpå, uppgaf han förste hofstallmästaren Anton Steinberg 1). *Det är omöjligt,* sade Kristina; *Steinberg är för hederlig karl att sammansätta dylika lögner. Jag har om honom så god tanka, att, om han påstår, det jag yttrat dessa ord, så vill jag också sjelf åtaga mig dem. Emellertid skall jag på stående fot undersöka målet.* Derpå ringde hon och befallte hämta Steinberg samt inkalla de rådsherrar, som ännu vore qvar i förmaket. Dessa kommo genast. Grefven bad drottningen *icke för andra yppa, hvad han mellan fyra ögon i förtroende sagt;* men Kristina svarade, *att den angifnes heder förböde henne tiga;* hvarpå hon för de inkomna rådsherrarna framställde hela förhållandet. Nu inträdde äfven Steinberg och underrättades om allt. *Jag tror,* sade slutligen Kristina, *att ni är en ärlig man, som säger sanningen rent ut. Bekänn nu, om ni någonsin hört mig yttra något sådant, som grefve Magnus anfört:* Steinberg svarade: *jag är ytterst förvånad, att grefve Magnus, för hvilken jag hyst så mycken högaktning, velat på detta sätt förtala och störta mig. Jag bedyrar heligt, att jag aldrig från hennes majestäts mun hört någonting sådant, som grefven föregifvit. Dessutom känner jag min pligt att ej förråda öfverhetens*

---

1) Några säga, att äfven Klas Tott nämndes.

anförtrodda hemligheter; och ingen skall bevisa, det jag varit en sådan sqvallrare. Grefve Magnus invände nu, *att det icke var han sjelf, som hört det ur Steinbergs mun, utan att underrättelsen blifvit honom meddelad genom en tredje person.* Man frågade då, *hvem denna tredje person vore?* men grefve Magnus kunde ej förmås uppgifva dess namn, och blef dessutom vid den oförmodade vändning, som saken tog, mer och mer förvirrad. Drottningen, nöjd med Steinbergs förklaring, ville ej pina grefven längre, utan upplöste sammanträdet.

Steinberg deremot var ingalunda nöjd med det tvetydiga sken, saken hade, så länge grefven icke uppgifvit rätta sagesmannen. *Jag kan,* sade han till drottningen, *ej visa mig för eders majestäts ögon, om jag icke använder alla möjliga medel att upptäcka och vederlägga en sådan förtalare.* Drottningen gillade hans beslut. *Det är,* tillade hon, *ej första gången, som grefve Magnus sökt genom grundlöst sqvaller störta mina tjenare. Jag ser derföre icke ogerna, om ni håller efter honom; på det jag sjelf måtte hädanefter blifva befriad från hans onda lynnen och klagovisor.*

På dessa ord gick Steinberg till grefve Magnus och framställde om igen sin anhållan att få veta sagesmannen. Grefven svarade ganska artigt; *han värderade Steinberg högt; vore öfvertygad om sanningen af dess ord; och att berättaren varit en bedragare, o. s. v.* Men alla dessa högligheter oaktadt yrkade Steinberg lika envist, *att grefven skulle nämna denna bedrägliga berättare; eljest blefve Steinberg tvungen att tro, det grefven icke hade någon sagesman, utan sjelf uppdiktat alltsammans, endast för att störta Steinberg.* Grefve Magnus fortfor likväl i sin vägran. Då återvände Steinberg till Kristina och bad henne tvinga grefven att komma fram med sanningen. Hon sjelf ansåg både grefvens och Steinbergs heder fordra denna förklaring och skickade i sådan afsigt hertig Adolf Johan. Dock äfven inför detta sändebud vägrade grefve Magnus; men häl-

sade deremot och bad, *att drottningen måtte nedtysta hela saken, och Steinberg nöjas med sin erhållna upprättelse. Man borde ej begära, att grefven skulle förråda den, åt hvilken han lofvat tysthet.* Men Kristina skickade genast Adolf Johan tillbaka med den hälsning: *att hon ej kunde vägra rättvisa åt Steinberg, och att grefvens egen heder fordrade den begärda redovisningen. Hon befallde honom derföre att antingen uppgifva sin sagesman, eller ock för alltid undvika hennes åsyn.* Nu måste De la Gardie deran. Han bad, att drottningen icke måtte tillfoga sagesmannen något ondt, och uppgaf derpå Kristofer Karl Schlippenbach, då för tiden öfverstemunskänk hos drottningen. Denne vistades i Stockholm. Kristina kallade honom genast till Uppsala. Tidigt morgonen efter sin ankomst besöktes han af fyra De la Gardies vänner, hvilka frågade, *om han ej ville stå vid sina ord, neml. att Steinberg berättat honom ofvannämnde yttrande efter drottningen.* Men han svarade bestämdt *nej! Han såge nog, att man ville störta honom; men han skulle inför drottningen tala sanning och bevisa sig vara en redlig man.* Kort derefter lät Kristina förekalla rådet, de förnämsta vid hofvet, samt De la Gardie, Steinberg och Schlippenbach. Hon framställde sammanhanget och tillsade sedan grefve Magnus att ånyo upprepa sin beskyllning mot Schlippenbach. På samma gång tog hon denne sednare i rockknappen, sägande: *vet, att, om Steinberg har sagt det, så vill också jag hafva sagt det!* Schlippenbach svarade: *jag vet ej, hvad grefven menar. Jag har aldrig för honom yttrat, ej heller af Steinberg hört någonting sådant. Jag har icke ens talat med grefven om Steinberg, mer än en enda gång, då grefven anmärkte, att Steinberg stigit, men han sjelf fallit i drottningens förtroende; öfver hvilket förhållande han ofta beklagat sig.* Grefve Magnus inföll: *att Schlippenbach talade som en slyngel och ljöge som en skurk.* Schlippenbach svarade: *jag är en hederlig karl; men ni uppför eder icke som sådan.* De la Gardie invän-

de: *hvad jag sagt, är sannt; fastän jag icke kan med vittnen bevisa det; ty samtalet föreföll mellan fyra ögon.* Schlippenbach svarade: *jag har aldrig någonsin talat med eder mellan fyra ögon.* Grefve Magnus blef härvid mycket förvirrad; och drottningen, antingen af medlidande med honom, eller emedan ingenting vidare kunde för tillfället vidgöras, upplöste samlingen.

De la Gardie lät genast derefter bedja Kristina om tillåtelse *att stämma Schlippenbach till laglig domstol; grefven ville der med ed bekräfta sin uppgift.* Kristina svarade: *att hon af godhet för grefven afrådde nämnde utväg, hvilken endast kunde lända till hans ytterligare förnedring. Andra och bättre utvägar funnes; dock skulle grefven ingalunda fördrista sig att behandla Schlippenbach annorlunda än som en hederlig karl.* Detta var en tydlig vink till envig. Grefve Magnus upptog den ej; utan framställde redan samma afton genom hertig Adolf Johan följande böner till Kristina. Först: *att sjelf få resa till landet för att der öfverse sin hushållning;* för det andra, *att Schlippenbach måtte aflägsnas från hofvet.* Kristina svarade: *jag icke allenast tillåter, utan befaller honom resa till landet, eller hvart han vill; men på hofvet får han icke visa sig, förrän han med heder afslutat denna sak. Att deremot förjaga Schlippenbach, innan denne blifvit öfverbevist, är en obillig begäran, som jag ingalunda kan bifalla.* Efter detta svar ämnade grefven först resa samma afton; men sedan uppsköt han det i hopp om förändring. Under loppet af följande dagen sökte hertig Adolf Johan blidka drottningen, men fåfängt. Om qvällen skedde sista försöket. Efter aftonmåltiden framlemnade hertigen ett bref från grefve Magnus. Kristina öppnade och genomläste det, gick sedan fram och tillbaka på golfvet och uttalade derunder blott de orden: *den stackars grefven! den stackars grefven!* Derpå genomläste hon brefvet omigen och yttrade ånyo på samma sätt: *den stackars grefven!* Något annat svar

kunde Adolf Johan icke utverka. Morgonen derpå afreste den stackars grefven till Ekolsund.

Förmodligen var det till svar på detta eller något dylikt bref, som Kristina vid denna tiden skickade till grefve Magnus följande märkeliga skrifvelse. *Min herre!* 1) *Emedan ni åstundar att se mig ännu en gång, så måste jag säga eder, både att ett sådant återseende skulle blifva eder obehagligt, och skälen, hvarför jag ej kan bifalla dertill. Det är ej jag, utan ni sjelf, som måste upprätta eder ära. Jag kan ej göra annat än ogilla och beklaga edert uppförande. Jag kan hädanefter för eder icke hysa någon annan känsla än medlidande; men äfven denna gagnar till ingenting, sedan ni sjelf förintat den välvilja, som jag fordom för eder haft. Ni är densamma icke värdig. Enligt eder egen bekännelse, och enligt flere af de vid tillfället närvarande herrarnas omdöme har ni sjelf uttalat eder förvisningsdom. Jag bekräftar den, ty jag finner den rättvis; och jag tager ej mina ord tillbaka så lätt, som ni tyckes tro. Efter allt, hvad ni har gjort och underkastat eder, hur skulle ni våga visa er för mig? Jag blyges å edra vägnar, då jag besinnar, hvilka lågheter ni tillåtit er; huru ni förnedrat er inför just dem, som ni förut velat störta. Vid denna olyckliga tilldragelse har man ej kunnat hos eder upptäcka någonting stort, vackert eller ädelt. Om jag kunde känna ånger, så skulle jag ångra att hafva stått i vänskapsförbindelse med en själ, så svag, som eder. Detta förhållande var mig ovärdigt; men som jag alltid handlat efter förnuftets föreskrifter, hade jag likväl ämnat vårda skenet oss emellan, så länge jag lefde; men eder oklokhet tvingar mig att afkasta slöjan. Hedern ålägger och rättvisan befaller mig göra det offentligt. Under nio års tid har jag allt för mycket gynnat, allt för mycket försvarat eder. Nu kan jag det ej längre. Ni har sjelf röjt den hemlighet, jag*

1) Enligt en annan uppgift började brefvet med de orden: *Min kusin.*

ämnat förtiga; den nemligen, att ni är ovärdig allt det goda, jag eder gjort. Om ni har mod att höra förebråelser, så kan ni komma hit; men hoppas ej att med tårar eller undergifvenhet kunna någonting vinna. Det enda, jag för eder kan göra, är att sällan tänka på er, än mindre tala om er; ty jag har beslutat aldrig tala om er, utan att tillika tadla er. Se der, hvad som återstår mig göra för eder! Kom för öfrigt ihåg, att ni är sjelf orsaken till er olycka, och att jag är rättvis mot eder, likasom jag skall vara det mot hela verlden. Uppsala d. 8 Dec. 1653. Kristina. Brefvet var skrifvet på fransyska. Drottningen lät Heinsius genast öfversätta det på latin, så att det skulle obehindradt kunna spridas öfver hela Europa.

De la Gardies mor och maka kommo vid samma tid till staden. Modren, den fordom beprisade Ebba Brahe, var nu af sorg, sjukdom och ålder så svag, att hon ej gerna kunde utan stöd vandra öfver golfvet. Men det gällde hennes äldsta, mest älskade son, och hon beslöt söka företräde hos drottningen. Genom Ebba Sparre hade visserligen förut kommit de hälsningar, *att drottningen alldeles icke ville se Ebba Brahe;* men denna sednare misstänkte budskapet, och beslöt i alla fall våga ett försök. På sin begäran fick hon äfven företräde och blef nådigt mottagen. Den sörjande modren bad med knäfall och tårar om nåd för sin son. Kristina svarade: *att hon för sin person icke hyste någon onåd mot grefve Magnus; hon såge gerna, att allt ställdes återigen till rätta; men endast grefven sjelf var den, som kunde göra det.* Ebba Brahe, ännu på knä, kysste drotningens fötter och bad henne *vara nådig och uppgifva, på hvad sätt grefven skulle ställa det till rätta?* Kristina svarade: *det anstår icke mig, hans öfverhet, att gifva anvisningar för sådant. Grefvinnans son måtte väl sjelf finna medlen.* Ebba Brahe svarade: *det vet jag, att, om så fordrades, skulle min son icke undandraga sig att med värja i hand utföra saken; ty han har efter sina förfäder ärft ett likaså käckt hjerta,*

som någon annan; men jag kan ej tro, att ederś majestät skulle tillåta något dylikt, sedan ederś majestät benådat honom med så höga äretjenster. Kristina svarade: *Gud gifve jag kunde med mitt eget blod ställa det till rätta; ty jag har mot honom ingen onåd och vill ej göra, honom något ondt.* Då föll Ebba Brahe åter på knä, *tackade för dessa ord och bad, att sonen måtte få återkomma till hofvet. — Nej!* svarade Kristina, *den jag tillskrifvit ett sådant bref, vill jag aldrig mer se för mina ögon.* Nu utbrast Ebba Brahe i högljudd klagan öfver *sin och sin sons olycka, öfver ovännernas stämplingar,* m. m. Kristina afbröt henne slutligen och sade: *fru grefvinnan får gifva sig tillfreds. Tiden kan allt förändra; och eder son måhända finna rätta medlen. Jag kan emellertid ingenting annat göra, än hvad jag gjort.* Derpå bjöd hon grefvinnan *farväl* och aflägsnade sig. Så slutade detta samtal mellan Gustaf Adolfs dotter och hans ungdoms trolofvade älskarinna.

Flere Kristinas yttranden tycktes gifva tillkänna hennes önskan, att grefve Magnus skulle utmana Schlippenbach till envig. Grefven ernade också slutligen tillgripa denna utväg. Men Schlippenbach, blott öfverste och simpel adelsman, var ingalunda vederlike åt grefven, riksrådet och riksskattmästaren Magnus Gabriel De la Gardie. Enligt tidens tänkesätt ansågs derföre ett envige dem emellan mindre passande och för grefven nästan förnedrande. Emedan saken således angick både grefve- och riksrådsvärdigheten, frågade De la Gardie ämbetsbröder och anhöriga; men erhöll från alla sidor afrådande svar. Prins Karl Gustaf yttrade till och med, *att, om De la Gardie envigade mot Schlippenbach, skulle prinsen ej mer erkänna honom för sin slägtinge.* Det blef intet envig utaf. Några veckor derefter mötte Kristina en af De la Gardies tjenare. Hon frågade genast: *hvad gör eder herre?* Mannen sade: *han är ganska ledsen och bedröfvad.* Kristina frågade ytterligare: *men vill han ej slåss?* Tjenaren svarade: *det tror jag*

icke! — *Ack,* utropade drottningen, *den stackaren, den krukan!*

Karl Gustaf iakttog i denna sin kinkiga ställning all möjlig försigtighet. Å ena sidan kunde han ej öfvergifva den olyckliga svågern, utan sökte medla försoning, dels sjelf, dels genom Johannes Matthiæ, ehuru fåfängt. Å andra sidan måste han undvika allt, som kunde stöta drottningen för hufvudet och fortfor derföre att visa mot henne samma undergifvenhet och mot Schlippenbach samma nåd som tillförene. Allmänheten, ja sjelfva de deltagande personerna voro derföre ovissa, antingen han gillade drottningens eller De la Gardies uppförande. Måhända ogillade han bådas.

Mången riktade och riktar frågande blickar på Axel Oxenstiernas uppförande vid denna hans förra fiendes olycka. Straxt under första dagarna af misshälligheten sände De la Gardie sin slägtinge, Forbus, med bref och, som det tyckes, mundtliga helsningar till rikskansleren. Grefve Magnus påminte i sin skrifvelse *om den trofasta vänskap, som varit mellan hans far och rikskansleren, och huru den sednare vid den förres dödsbädd lofvat fortfarande vänskap och goda råd åt de efterlemnade barnen. Nu, i nödens stund, begärde grefve Magnus ett sådant råd, ett sådant handtag. Om riskansleren ville genom sin bemedling hjelpa grefve Magnus ur olyckan, skulle visserligen Gud i nödens stund likaså hjelpa både rikskansleren och hans barn.* När Oxenstierna läst detta bref, satt han först några ögonblick stillatigande; började sedan *beklaga grefvens olycka; det vore, som den händt hans eget barn. Råd kunde han nu mera intet gifva; grefven hade alltför mycket litat på drottningens ynnest, och den frihet han haft att med henne samtala. Man måste likväl se sig före, innan man angriper öfverhetens närmaste. Jag har,* tillade han, *i tjuguett år tjenat högstsalig konungen; men aldrig varit angifvare, ej heller någonsin behöft förebedjare. En gång hade man med åtskilligt sqvaller lupit till hans majestät, så att han blef orolig och*

ville af mig veta förhållandet. Då swarade jag, att jag häldre ville begära mitt afsked, än störta en medtjenare. När Forbus ytterligare anhöll om råd, svarade Oxenstierna: *Jag är nu mera af ålder och sjukdom så försvagad, att jag som ett barn talar i vädret och kan ej gifva något råd. Jag hade tänkt, att det förr skulle blifva jag, som begärde stöd af grefve Magnus, än han af mig.* Forbus frågade, om *grefve Magnus borde tilläfventyrs vika undan!* Oxenstierna afbröt och sade: *nej! Han skall ej göra som Ulfeld och Radziejowsky. Om jag varit i deras kläder, så hade jag stannat qvar i mitt fäderneslånd, ehvad jag också måst undergå.* Forbus anmärkte, *att det ej var fråga om dylik flykt, utan att draga sig undan till landet.* Men äfven detta ogillades af Oxenstierna, *ty som riksskattmästare behöfdes De la Gardie i staten, och skulle genom frånvaron endast lemna sina fiender friare fält.* Med ungefär detta svar återvände Forbus. Hvad Oxenstierna yttrade om *sin ålderdomssvaghet och om sin oförmåga att gifva råd,* ansågs hafva varit ett upprepande af hvad grefve Magnus sjelf i lyckans och öfvermodets dagar om rikskansleren yttrat; och man trodde, att denne sednare ville genom ordens användande vid detta tillfälle utöfva en liten hämnd på sin förra föraktare. — Äfven Kristina vände sig till den gamle statsmannen, skickade honom en afskrift af det anförda brefvet till grefve Magnus och skref derjemnte sjelf på följande sätt. *Jag har alltid i mitt uppförande sökt först och främst förnuftets, och dernäst hvarje redlig mans bifall. Jag skickar eder derföre mitt bref till grefve Magnus, på det ni må kunna detsamma bedöma; och jag åstundar ingenting högre, än edert bifall, eller ock eder rättelse.* Rikskansleren tackade *för drottningens förtroende och tillstyrkte nåd;* som skäl hvartill han förnämligast åberopade *den trogna tjenst, som grefve Magni far, rikskanslerens gamle vän, salig riksmarsken hafver bevisat fäderneslandet,* och så vidare. Uti

förtrogna bref till sonen Erik yttrade sig den gamle sålunda; *att det med grefve Magnus går så besynnerligt, och snarare till sämre än bättre, sådant är mig ledt, och känner jag medlidande med hans galenskap och olycka. Oförsigtigt har han störtat sig i villan och nu snärjer han sig deri mer och mer. Man ser tydligen, att han förmår bära hvarken medgång eller motgång.*

Det godtyckliga sätt, hvarpå Kristina behandlade De la Gardie, väckte emellertid mycket missnöje. Han var dock riksråd och en bland de fem höga riksämbetsmännen, men blef det oaktadt utan dom och ransakning och blott genom ett magtspråk drifven från hoffvet, från rådet och från sin tjenstgöring. Detta tycktes alltför mycket smaka af envälde och tyranni. Axel Oxenstierna utlät sig ganska ogillande derom. *Sådant uppförande*, sade han, *duger ej, och drottningens salig herr far skulle aldrig hafva tillåtit sig något dylikt. Det är för rådet och de höga riksämbetsmännen både skam och fara; ty ingen är säker, när det brinner i grannens vägg.* Det synes, som rådet till en tid tegat stilla, i hopp att saken skulle som en personlig misshällighet snart kunna biläggas. Men sedan all sådan utsigt var förbi, tog man bladet från munnen. I sittande råd och på allas vägnar föreställde Axel Oxenstierna, *att De la Gardie icke bort utan lagliga skäl förvisas från hof och tjenst. Ehvad han också kunde hafva brutit, bad dock rådet på det enträgnaste, att drottningen måtte före sin tronafsägelse åter upptaga honom till nåd.* Men Kristina svarade, *att det var gjord gerning; hon bad dem ej mer tala derom; hon skulle snart lemna kronan och hade andra saker att tänka på; efter hennes utresa kunde Karl Gustaf göra hvad honom godt syntes*, o. s. v. Rådet gaf sig härmed till tåls och afbidade det inom några veckor förestående regentbytet.

Så blefvo alla förböner och medlingsförsök helt och hållet fruktlösa. Kristina visade mot grefve Magnus en

ihärdig och häftig förbittring; hon till och med sökte tillfällen att både skada och skymfa den fordna gunstlingen. Då Karl Gustaf arbetade för sin svåger, svarade Kristina, *att grefve Magnus icke af prinsen förtjent sådan godhet. Hon kunde nemligen nu mera låta prinsen veta, att ingen annan än grefve Magnus varit orsaken dertill, att giftermålsförbindelsen mellan henne och prinsen gått om intet. Hon hade några gånger varit så böjd derför, att äktenskapet visserligen gått i fullbordan, om blott grefven velat för sådant ändamål använda sitt inflytande; men han hade tvärtom ledt hennes sinne derifrån, och till och med sökt ingifva henne ovilja för så väl äktenskap i allmänhet, som för prinsens egen person. Äfven vid andra tillfällen hade grefven motarbetat prinsens bästa; denne vore honom derföre ingen vänskap skyldig,* o. s. v. — En fransysk författare, vid namn Scudery, bror till den förut omtalade skaldinnan, hade skrifvit en roman, kallad Alarik, och före densamma låtit trycka en tillegnan till Kristina, i hvilken han talade till hennes beröm och äfven till den dåvarande gunstlingens, De la Gardies. Men denne sednare hade just i detsamma fallit i drottningens onåd. Hon ville derföre ej se hans beröm eller namn bredvid sitt; utan lät tillkännagifva för Scudery, att hon till belöning för hans tillegnan hade i beredskap en guldkedja om tusen pistolers värde; men fordrade, att Scudery skulle för att erhålla densamma först borttaga de rader, som voro till De la Gardies beröm. Scudery svarade: *om också kedjan är så tung, som de peruanska konungarnas, vill jag likväl icke för dess skull nedrifva det altare, på hvilket jag en gång offrat.* — Oaktadt bitterheten mot gref Magnus fortfor drottningen i sin välvilja mot hans mor och gemål och gaf dem äfven nu de vanliga nyårsskänkerna. Någon, som förmodligen ville till grefvens fördel bearbeta dessa tänkesätt, begynte omtala, *huru nämnde fruntimmer voro otröstliga öfver den olycka, som träffat grefve Magnus.* Kristina svarade: *det är icke underligt; ty de*

hade i honom, den ena en son, den andra en man, som ingalunda var dem värdig. — En annan gång berättade Erik Oxenstierna, *att folket i staden trodde, det grefve Magnus skulle snart återigen komma i nåd; men att gamla rikskansleren hade dervid yttrat: »de känna ej drottningen rätt. Hon är ej den, som så snart ändrar sitt beslut.»* Kristina blef öfver detta omdöme ganska glad och sade: *eder far har aldrig gjort mig en större tjenst än med detta sitt yttrande. Jag ber eder, hälsa honom det från mig!* — Uti Januari 1654 reste Kristina från Uppsala för att besöka sin mor i Nyköping. Det qvarlemnade hoffolket iakttog hennes frånvaro och gjorde derunder ett besök hos grefve Magnus på Ekolsund, för att antingen roa sig sjelfva, eller trösta den olycklige, eller ock smickra den blifvande konungens svåger. Äfven Karl Gustaf Wrangel och hertig Adolf Johan voro med i sällskapet. Man trodde, att drottningen skulle blifva borta vid pass åtta dagar; men hon återvände redan på den fjerde. Alla utom hertigen ilade tillbaka till Uppsala. Kristina var förtretad och dolde ej sin harm. Då Wrangel framträdde för att hälsa, drog hon handen tillbaka och frågade: *hvar har ni varit?* Wrangel svarade: *jag har varit hos grefve Magnus på Ekolsund.* Kristina frågade: *hvad hade ni der att göra?* Wrangel svarade: *jag gjorde honom ett besök, likasom många andra af hofvet, och deribland också hertig Adolf Johan.* Drottningen sade: *hertig Adolf Johan är grefvens svåger och dessutom en yngling, som kunde fara dit för att äta syltsaker hos sin syster. Men ni, som har så hög plats i mitt hof, ni hade aldrig bort tillåta er besöka den, som ni visste vara min fiende. Dock för denna gång förlåter jag er;* hvarpå hon räckte honom handen att kyssa. Försoningen tyckes likväl icke hafva varit serdeles uppriktig. Några veckor derefter bad Wrangel om framtidsbref på några gods, hvilka den barnlöse Johan Oxenstierna hade i förläning. Kristina, som man tror, af harm öfver besöket på Ekolsund, icke

blott afslog hans begäran, utan till och med yppade densamma för Johan Oxenstierna och erböd denne att sjelf få föreslå sin blifvande efterträdare i förläningen. Oviljan ökades ömsesidigt. Kristina ville behålla Wrangels syster vid hofvet; Wrangel ville taga henne derifrån. Det gick slutligen så långt, att Wrangel sjelf drog sig undan till landet. Första orsaken till hela denna spänning ansågs vara besöket på Ekolsund. — Äfven på andra sätt sökte Kristina att förtreta eller skada den fallna grefve Magnus. Steinberg och Schlippenbach hade vid detta tillfälle varit hans förnämsta motståndare. Kristina utnämnde den förste till grefve, och den andre inom fyra månaders tid först till friherre, sedan till grefve. Ingendera hade någon serdeles förtjenst; man kunde derföre till deras brådstörtade befordran icke finna annat skäl än begäret att dermed harma grefve Magnus. När slutligen statens uttömda tillgångar nödgade till indragning af åtskilliga förläningar, i synnerhet för att sålunda erhålla länderier till Kristinas framtida underhåll, så anställdes denna räfst förnämligast på sådana egendomar, som voro gifna åt samma grefve Magnus. En mängd pommerska gods samt hela ön Ösel blefvo vid detta tillfälle honom fråntagna och till underhållsländer åt Kristina anvisade. De la Gardie sjelf uppgifver sig hafva genom denna åtgerd förlorat 15,000 till 20,000 1) riksdalers årlig inkomst.

Drottningens häftiga och ihärdiga bitterhet väckte sluteligen hos grefven samma tänkesätt tillbaka. Han och hans gemål yttrade öppet sin glädje öfver Kristinas snart förestående afsked, och sitt hopp om förändring under den nya styrelsen. Grefven sammanskref ett försvar, i form af vederläggning mot Kristinas anförda bannebref. Denna hans uppsats har ej kunnat återfinnas; men lärer hafva varit skarp nog, emedan Kristina blef öfver densamma ganska uppbragt.

Onådens tid tillbragte De la Gardie på Ekolsund,

---

1) *Riksark.* M. De la Gardies bref i Sept. 1678.

Höjentorp eller Leckö, under jagande, läsande och besök af kringboende adel; hvilket dock allt föreföll den hofvana gunstlingen *som ett ganska dåligt tidsfördrif.* Dessemellan sökte han genom läkemedel, filosofi och åderlåtande besegra sinnesrörelserna; äfven genom läsning af den heliga skrift dervid likväl enligt sitt lynne vacklande fram och åter. Ena gången sökte han tröst i bön och undergifvenhet. En annan gång och omedelbart derefter utbröt hämndlystnaden. *Jag önskar*, skref han, *att Gud måtte ur himmelen borttaga mina fienders del.* Samma sinnesstämning röjes i de språk, hvilka han framför andra utvalde och upprepade, t. ex. *Herren är med mig, jag vill se lust på mina fiender. — Det är godt att förtrösta på Herran och icke på furstar. — Ve dig, du förstörare! menar du icke, att du skall förstörd vara? och du föraktare, att man icke skall förakta dig? När du fullbordat förstöringen, skall du sjelf förstörd vara; och när du fullkomnat föraktelsen, skall du sjelf föraktas.* Dessa språk skulle utgöra hans tröst. Han tycktes icke besinna, att de tillika innehöllo hans egen förbrytelse och dess nu inträffade straff.

Efter dessa uppträden lefde Kristina och hennes förra gunstling, Magnus Gabriel De la Gardie, ännu vid pass trettio år; dock utan att kunna med hvarandra försonas. Hvarje sammanträffande dem emellan skedde på fiendtligt vis. Till och med efter De la Gardies död fortfor Kristinas bitterhet, och i sina lefnadsteckningar anklagar hon grefven för dryckenskap; en beskyllning, som var helt och hållet ogrundad.

TRETTIONDE KAPITLET.

OM KRISTINA VID SLUTET AF HENNES REGERING.

Tio år förflöto mellan Kristinas uppstigande på och nedstigande från tronen. På den korta tiden undergick hon en märkbar förändring; äfven i yttre hänseenden. Hyen mörknade, växten blef mera satt, röst, gång och hela väsendet antogo mer och mer likhet med karlarnas; och det icke de bästas. Sjelfsvåldiga åtbörder, svordomar och tvetydigheter undföllo henne så ofta, att de nästan blefvo en vana. Klädseln vårdslösades, linnet var ej sällan nedbläckadt, stundom söndrigt, och kam nyttjades ofta blott en gång i veckan. När man fästade uppmärksamheten på dessa förhållanden, svarade hon: *de, som icke hafva någonting annat att göra, må sysselsätta sig med dylikt lappri.*

I sammanhang med denna slags karlaktighet tilltog äfven hennes ovilja för qvinnokönet. Denna känsla gick så långt, att Kristina sista åren hade få och, med undantag af några holländska kammarjungfrur, nästan inga fruntimmer vid sitt hof, och när sådana voro uppkallade, talade hon med dem nästan icke ett enda ord. Man upprepade efter henne följande infall: *jag tycker om karlar, icke derföre, att de äro karlar, utan derföre, att de icke äro qvinnor.*

Detta öppet visade fruntimmersförakt retade mot henne tadlet och qvinnotungorna. Hennes oförsigtiga och sjelfsvåldiga uppförande gaf dem sysselsättning nog. Med oförställdt nöje hörde hon oanständiga verser upprepas och tillät sig sjelf tvetydigheter och opassande skämt. En gång t. ex. sade hon till den unga lärda Huet: *jag har i dag läst om en grek, som öfverraskade sin hustru med en älskare. Den äkta mannen hade samma namn som ni; och det är ett ondt tec-*

ken. Jag tycker derföre, att ni borde aldrig gifta er! En annan gång gick hon, åtföljd af den vackra Ebba Sparre, för att besöka Salmasius. Denne låg och läste uti en bok, hvilken han dock vid drottningens inträde gömde undan. *Hvad var det för en bok?* frågade Kristina. Salmasius tillstod, *att innehållet vore något fritt. Aha!* sade drottningen, *låt mig se den och slå upp något af de ställena, som äro muntrast.* Salmasius lydde. Kristina tog boken och läste tyst men småleende. Derpå räckte hon den till Ebba Sparre, sägande: *Se här, min kära Sparre, är en vacker uppbyggelseskrift! läs upp för ro skull den här sidan!* Ebba började läsa, men rodnade snart och teg. Kristina befallte henne att läsa upp hela sidan, hvilket hon med blossande kind och stapplande tunga måste göra, till drottningens och Salmasii förlustelse. Man tror, att detta Kristinas tycke för oanständigheter först blifvit utveckladt af de samtal och den läsning, som Vossius och Salmasius föranledde; sedermera och förnämligast genom Bourdelot. Vid afsägelsetiden berättade man efter henne en hop infall, så grofva, att de ej för anständiga öron kunna upprepas.

Också i andra hänseenden började Kristina att djerft såra qvinliga blygsamheten. Man såg henne fatta karlarnas händer under förtroligt skämt och högljudda skratt. Gunstlingarna öfverhopades med ynnestbevis och skulle till och med bo på sjelfva slottet; så grefve Magnus, så Bourdelot, så och mest Pimentelli. Det hände ej sällan, att hon i enrum med någon af dessa sednare tillbragte hela qvällen och stundom en betydlig del af natten.

Alla dessa omständigheter sammanlaggda gåfvo rika ämnen till sqvaller och vanrykten. Och sådana funnos i mängd. En stor myckenhet både böcker och sägner beskyllde Kristina för de gröfsta utsväfningar, och det på nästan alla möjliga sätt. Dessa rykten hafva vunnit trovärdighet hos många författare både då och allt sedermera, ty ännu i denna dag hör man flera af dem upprepas med anspråk på tillförlitlighet. Vid första

blicken tyckas de äfven ganska sannolika; men icke så vid närmare undersökning. Ingen enda pålitlig samtida författare, till och med bland hennes bittraste fiender, har framkastat en sådan beskyllning. Tvärtom, ehuru de häftigt tadla hennes sjelfsvåld, oanständigheter, skryt, slöseri och öfriga fel, erkänna de likväl på samma gång, att hon aldrig tillät sig några verkliga utsväfningar, och de omtala med förvåning, huru hon, oaktadt sin mot karlarne visade förtrolighet, likväl visste hålla dem på vederbörligt afstånd. Samma författare anmärkte äfven, att hennes sjelfsvåld var af det slaget, som visserligen stöter ögat, men som ock genast visar alla sina fel.

I sjelfva verket tyckes det, som ofvannämnde beskyllningar och rykten varit grundlösa. Från råare utsväfningar skyddades Kristina af sin utomordentliga stolthet; från en varm och allt hängifvande kärlek till någon annan skyddades hon genom en allt uteslutande kärlek till sig sjelf. Man finner hos Kristina intet spår af hjertats innerligare tillgifvenhet för någon enda menniska, hvarken man eller qvinna, och hennes bref till gunstlingarna för året visa hos författarinnan lynnets häftighet och snillets eld, men aldrig tillgifvenhetens värma eller lidelsens glöd. Äfven må anmärkas, att ehuru Kristina var en ung qvinna med ganska behagligt utseende, finner man dock, med undantag af en förälskad romersk kardinal och en fransysk gissning om De la Gardies tillgifvenhet, icke det minsta spår, att någon enda mansperson hyst för henne ömmare känslor. Detta ovanliga förhållande kan endast förklaras derigenom, att hennes oqvinliga väsende gjorde henne i männernas ögon obehaglig; en omständighet, som äfven i sin mån bidrog att skydda henne för kärlekens förvillelser. — För öfrigt har Kristina sjelf gifvit i detta hänseende en förklaring, som tyckes komma sanningen ganska nära. Uti den lefvernesbeskrifning hon författat, heter det sålunda: *mitt häftiga och brinnande lynne lockade lika mycket till kärlek, som till ärelystnad. I hvilka olyckor skulle ej den förra hafva störtat mig, om ej du, o Herre,*

just genom mina fel motarbetat en sådan svaghet. Min stolthet, som aldrig ville erkänna sig fästad vid någon menniska, mitt högmod, som föraktade alla andra, och derjemnte min ytterliga finkänslighet, hvilken genast hos en hvar, som nalkades, upptäckte fel och obehag; se der de egenskaper, som skyddat mig från faran! Jag har varit nära branten; din mägtiga hand har dragit mig derifrån, och jag är oskyldig till alla de rykten, hvarmed man velat svärta mitt namn.

Kristinas från mödernet ärfda och tidigt framstickande benägenhet för gunstlingar utvecklade sig mycket och till en skadlig höjd. Hon hade sådana både många och af många slag. Först hofgunstlingar, männer, hvilka med sina behagliga umgängesgåfvor roade drottningen samt ledde hofvet och dess nöjen, någon gång äfven riket och dess angelägenheter. Sådana voro först grefve Magnus från 1645 till 1651, sedan Bourdelot 1652, Pimentelli 1653 och Klas Tott de sista regeringsmånaderna 1654. Mindre betydande, men i samma väg voro Steinberg, Ulfeld och Radziejowsky, samt bredvid dessa herrar, den vackra Ebba Sparre. — Gunstlingar af ett annat slag voro de lärda främlingarna efter hvarandra, Freinshemius, Cartesius, Vossius, Salmasius, hvilka med sina vederlikar vanligtvis voro högst i nåd, alltefter som de sist ankommit; tills Bourdelot slutligen vände Kristina från både vettenskaper och vettenskapsmän. — Ett tredje slags gunstlingar voro de statsmän, åt hvilka Kristina anförtrodde ledningen af löpande regeringsärender. Till sådana draghästar använde hon 1645 Axel Oxenstierna, dock mer af undseende och tvång än af förtroende; 1646 och en del af 1647 var det Per Brahe. Sedermera sökte hon fram Lennart Torstenson; men denne drog sig snart undan, kanske för sjuklighet, kanske för bristande kännedom af inre angelägenheterna, kanske ock af andra skäl. Efter honom användes Bengt Skytte och Salvius åren 1648, 1649 och en del af 1650. Grefve Magnus och Herman Fleming hade sedermera åren

1651 och 1652 ledningen af ärenderna, tills Kristina allt mer vände i detta hänseende sitt förtroende tillbaka till gamla rikskansleren, så att denne och hans son Erik under sista åren nästan ensamme bestredo de vanliga göromålen. Dock i vigtigare fall samt eljest, när det föll henne in, blandade sig drottningen i styrelsen och det ända till sista ögonblicket med afgörande beslutsamhet.

Ett sådant hennes deltagande blef dock mer och mer sällsynt. Den utomordentliga ifver, den outtröttliga ihärdighet, hvarmed Kristina först omfattade sina regentpligter, slappades i början småningom, på slutet brådstörtadt och i samma mån, som föresatsen att nedlägga kronan mognade. Hon längtade efter frihet från regeringsbesväret; till och med, som man tyckte, efter slut på arbetstimmarna vid rådsbordet. *Ack*, utropade hon vid föredragningarna, *det är blott ett och detsamma, som jag i evighet får höra.* En annan gång, just under det hon talade med Karl Gustaf, nalkades två statssekreterare med handlingar till föredragning. *Se*, sade drottningen och pekade på ämbetsmännerna, *det är, som jag såge den onde sjelf komma för att plåga mig.* Också hände det, att rådet icke på flere veckor sammankallades. De angelägnaste sakerna blefvo i drottningens smårum och några af gunstlingarnas närvaro hastigt och lustigt afgjorda; hvarefter hon vanligen skyndade ut till Jakobsdal och dess nöjen.

Ty i de fordna allvarsamma sysselsättningarnas ställe kommo mer och mer lustbarheter och förströelser. På bröllopp och andra gästabud hos högadeln infann sig drottningen esomoftast och dansade der mången gång hela nätterna igenom. Dessemellan gaf hon sjelf baler, skådespel och värdskap; allt med stor förspillning af både mynt och möda. Ämnet och tiden för dessa nöjen väckte mången gång stor ovilja. I ett skådespel uppträdde den onde anden i egen person; i ett annat fann man spår af sodomitiska seder; ett tredje uppfördes på sjelfva Långfredagsaftonen; allt till stor harm

för de allvarsamma svenskarna. Än mera retades man af det förakt, som drottningen lät påskina mot fäderneslandet, och allt hvad detsamma tillhörde. Hon försummade modersmålet så, att hon talte det sämre än de främmande språken. Hon satte Scipio, Cyrus, Alexander och Cæsar högre i värde än hjeltekonungen sin fader, likaså fransmannen Condé öfver svensken Torstenson. Man såg henne sista året nästan uteslutande sällskaps med utländningar, Pimentelli, Ulfeld, Radziejowsky, Steinberg, Dohna m. fl. Klas Tott var den enda svenske man, som fick deltaga uti denna hennes förtroligaste krets. För det mesta höll sällskapet till ute på Jakobsdal för att vara fredadt från ansökningar och allvarsamma göromål. Kristina hade nemligen strängt förbudit att derstädes med sådana hemsöka henne. Gamla Oxenstierna sade: *jag törs icke dit för 10,000 riksdaler.* Sönerna, yngre och djerfvare, vågade försöket; men kommo snästa tillbaka. Drottningen lefde nästan endast för samtal och nöjen. Ofta sent om nätterna, till och med midt i den kallare årstiden, företog hon än till fots, än åkande, långa så kallade lustfärder. Stockholmsboarna hörde med förvåning hennes vagn midt i vinternätterna rulla genom stadens öde och mörka gator 1). För att äfven i Stockholm så mycket som möjligt skydda sig mot de tvingande regeringsbesvären, införde Kristina åtskilliga förändringar. Förut stodo hennes likasom faderns och förfädernas rum öppna nära nog för hvem som hälst. De hade ej heller mer än en utgång, så att regenten var ofta likasom belägrad af sökande, utan möjlighet till undflykt. Vid pass år 1653 lät Kristina upphugga nya dörrar, anvisa nya förmak, antaga en stor mängd nya hofherrar, samt enligt fransyska och österrikiska hofvens sed införa stränga ordningar, hvarigenom tillträdet till hennes person betydligen försvårades. På slutet var det blott Pimentelli, Tott och

---

1) *De la Gard.* Ekebl. bref.

Steinberg, som hade tillåtelse att inträda i hennes inre rum.

Sista vintern tillbragtes på samma sätt, men i Uppsala; som det hette för att undvika pesten, hvilken under eftersommaren visat sig i Stockholm. Troligen var egentliga afsigten att undvika det missnöje, som i hufvudstaden mer och mer gjorde sig mot Kristinas regering gällande.

TRETTIEFÖRSTA KAPITLET.

DROTTNING KRISTINAS GUDSFRUKTAN.

I början af sin regering talade Kristina om *Gud;* längre fram om *Försynen;* på slutet deremot om *Ödet.* — Dessa tre ord och den ordning, hvari de följa hvarandra, framställa i korthet utvecklingen af Kristinas religiösa öfvertygelse. Hennes historia lemnar ett lärorikt profstycke på menniskoandens utbildning åt den sidan. Man skönjer tre serskilda utvecklingsgrader, visserligen i öfvergångarna mer eller mindre sammanflytande, dock alla med sin bestämdt olika färg. Vi skola närmare teckna hvar och en af dem.

Efter båda sina föräldrar hade Kristina ärft anlaget eller åtminstone efterdömet af en oskrymtad och innerlig gudsfruktan, och hon leddes fortfarande på samma väg af sin fostermoder pfaltsgrefvinnan Katrina, af sin lärare Johannes Matthiæ samt af sin förmyndare Axel Oxenstierna. De första åren var drottningens uppförande också i öfverensstämmelse dermed. Efter gammal sed höll hon dagliga bönstunder, deltog i allmänna gudstjensten och begick nattvarden offentligt och vid samma tillfälle, som de öfriga af församlingen. Adelns

tilltag att draga sig från kyrkorna och genom egna prester hålla enskild gudstjenst bestraffade hon såsom ett ogudaktigt öfvermod; och uppmanade till och med sjelfva rådsherrarna att begå nattvarden, icke som några brukade enskildt, utan i församlingens närvaro och till ett godt exempel 1). Om evangelii lära talade hon med vördnad. Ofta och gerna deltog hon i filosofiska undersökningar om dylika ämnen; men ville dervid icke höra omtalas någon annan hvarken grund eller slutföljd än den, som var i det uppenbarade ordet gifven. Kristendomen stod i hennes ögon högt öfver alla hedningarnas vishet. Hon beundrade kejsar Antonius och valde hans regering till föredöme. *Men*, sade hon, *jag borde med rätta uppföra mig än bättre, efter jag har den fördelen att vara kristen.* Denna hennes varma öfvertygelse var dock förenad med mycken fördragsamhet, troligen en följd af Johannes Matthiæ undervisning; kanske ock af vistandet hos pfaltsgrefvinnan Katrina, hvarest denne sednare följde lutherska, men gemålen Johan Kasimir kalvinska bekännelsen, och der likväl båda lefde med hvarandra i endrägt och fred. Åt denna riktning utvecklade sig Kristinas andeliga verksamhet. Det var någon tid en hennes älsklingsplan, att i Tyskland upprätta en akademi af endast teologer, hvilkas sysselsättning skulle uteslutande blifva att arbeta på alla de kristna bekännelsernas förening. Sjelf visade hon vid flera tillfällen sin fördragsamhet, hvilken dock ännu var långt skiljd från likgiltighet och köld. Flere gånger yttrade Kristina, *att menniskans heder är så nära förbunden med den trosbekännelse, hvari hon blifvit uppfödd, att ingen kan byta om tro utan att också förspilla sin ära.* Detta var första skedet af Kristinas andeliga utveckling. Det sträckte sig till omkring 1648.

Från fördragsamhet är öfvergången till likgiltighet stundom lätt gjord. Den, som tror alla bekännelser saliggörande, känner sig äfven snart frestad att tro, det

---

1) *Rådsprot.* d. 2 Aug. 1647.

ingen bekännelse är sann. Tviflet angriper och störtar hvarje bestämd läroform; slutligen till och med sjelfva tron på det öfvernaturliga och lemnar qvar endast de i samvetet djupast inpräglade sedebuden. Snart infördes Kristina på denna bana, dels af sitt eget forskande, tviflande och oroliga lynne; dels af de författare, hon läste, de lärda, med hvilka hon umgicks. Studerandet af alla tiders lärobyggnader gjorde henne villrådig och tveksam; och man hörde henne yttra: *att de gamla grillerna vore lika goda, som de nya.* Kristendomen blef nu mera i hennes ögon en mensklig vishetslära, uppförd på ungefär samma grund som de öfriga. På hennes bord såg man betydelsefullt Epictets sedebok bredvid nya testamentet. Man märkte äfven, att hon under de lärda samtalen började fästa mindre uppmärksamhet vid kristna bekännelsernas inbördes tvister, än vid de hedniska lärarnes inkast mot kristendomen i allmänhet. Hon blef kallare i sin dyrkan och började införa det bruket att låta predika för sig på matsalen, i stället för den gamla plägseden att bevista församlingens allmänna gudstjenst. Sjelf utan fast öfvertygelse, trodde hon ej heller någon sådan hos andra, och påstod envist i sittande råd, *att farfaderns Karl den niondes krig mot Polen och faderns Gustaf Adolfs mot kejsaren blifvit företagna icke för lärans utan för landskapernas skull; och att bekännelsen varit endast en förevändning, en regnkappa, hvarunder man dolde sina verkliga tänkesätt.* Sedan trosöfvertygelsen var förlorad, fästade sig Kristina i dess ställe vid sedebuden. *Salomos ordspråk och predikare,* mente hon, *var i bibeln det bästa; det enda, som dugde.* Med någon likhet af de gamla Stoikerna satte hon menniskans enda värde, också hennes enda hopp, hennes enda sällhet i dygden och dess utöfning. Det var i denna anda, som hon för både Freinshemius och Cartesius uppgaf till behandlingsämne *Det högsta goda.* Stundom hörde man henne bland förtrogna vänner yttra sig om dygdens öfverträffande värde. Hon ägde då en hög vältalighet. Det var hänförande att se,

huru hon likasom lade kronan för sina fötter samt förklarade den och alla jordiska fördelar vara ett intet i jemnförelse med dygden. Detta var andra skedet, hvilket räckte till omkring 1651. Beklagligtvis finner man, att Kristina, i trots af de vackra talen och sedespråken, just under denna samma tid började visa mer och mer likgiltighet för sina regentpligter, mer och mer benägenhet för nöjen, oanständigt skämt och slöserier. Det märkeliga regeringsåret 1651 med Messeniernas afrättning till slutet inföll just under denna tidrymd.

Utan bestämd öfvertygelse blifver menniskoanden snart vacklande. Bilden af det högsta väsendet oupphörligt förändrad, oupphörligt förtunnad och afklädd all bestämning, försvinner snart likt en dimma, och med densamma äfven tron på själens odödlighet och på domen efter döden. Utan dessa stöd tycker menniskan snart, att dygdens värde är tvifvelaktigt, och att den högsta lefnadsvishet består i den angenämaste lefnadsnjutning. Äfven till dessa rymder, till detta tredje skede, förirrade sig Kristinas mångfrestande och djerfva ande. Vossius och Salmasius förberedde, Bourdelot fullbordade hennes uppfostran dertill. Hon intalades att för helsans skull undfly alla ledsamma sysselsättningar. Sedan kastades gäckeriets åtlöje på hvarje allvarligare åsigt och bemödande, på hvarje tanke eller tro på någonting öfver eller utom sinneverlden. Detta frambragte åsyftad verkan. De sista lemningarna af Kristinas så väl religiösa som moraliska öfvertygelse ramlade. För lutherska läran, för hvarje trosbekännelse i allmänhet visade hon nu mera nästan öppet förakt. Tvungen att för syns skull öfvervara gudstjensten, läste hon derunder ofta helt andra skrifter, stundom af orent innehåll; så fann man henne i kyrkobänken sysselsatt med Virgilius, ja med Catullus, Tibullus och Propertius. Hon dolde ej mer sin ledsnad, sin otålighet. Genom att smeka knähunden, hviska vid grannarna, skrapa med stolen m. m. tillkännagaf hon sin längtan efter predikans slut. Hon sökte med serdeles ifver sådana böcker, som an-

grepo kristendomen, ja alla religioner. Salvius hade en dylik, utgifven af det redan då uppväxande fransyska fritänkeriet. Den hette: *De tribus impostoribus* 1), och anställde en jemnförelse mellan Moses, Mahomed och Kristus, förklarande dem alla tre för bedragare. Vid underrättelsen om Salvii död skickade Kristina genast bud för att bekomma denna bok; men Salvius, oroad af ånger och samvetsqval, hade på dödsbädden låtit densamma uppbrännas. Hos Kristina voro likväl dess grundsatser redan inrotade. *Hvad tror ni*, sade hon en gång helt oförmodadt till Bochart; *hvad tänker ni i sjelfva verket om en viss bok, som man kallar bibeln?* Bochart tog saken som lärdt allvar och började utbreda sig öfver skrifternas förträfflighet, till dess han märkte de kringstående hånlöje. — För Chanut genomhäcklade hon en gång alla trosbekännelser och slutade med det infallet: *jag skulle i sanning blifva mycket öfverraskad, om det verkligen funnes en Gud till.* Efter afsägelsen, och då hon under ständiga förströelser vistades i Brüssel, skref hon till Ebba Sparre sålunda. *Min sällhet skulle ej hafva sin like, ja den skulle väcka Gudarnas afund, om jag också hade den lyckan att få se eder, att hafva eder som vittne dertill. Mina sysselsättningar äro att äta väl, sofva väl och studera litet; men deremot prata, skratta och se fransyska, spanska och italienska skådespel. Med ett ord, jag fördrifver min tid rätt angenämt; jag slipper köra predikningar; jag föraktar alla predikanter utom Salomo. Allt det öfriga är bara dumheter, ty enhvar bör lefva nöjd, då man får äta, dricka och sjunga. Farväl, min vackra Ebba, kom ihåg eder Kristina!*

1) *Om de tre bedragarna.*

TRETTIEANDRA KAPITLET.

KRISTINAS ÖFVERGÅNG TILL KATOLSKA LÄRAN.

Bland mycket besynnerligt uti drottning Kristinas uppförande är hennes öfvergång till katolska läran likväl det besynnerligaste; det som är svårast att förklara. En mängd underliga rykten blefvo derom utspridda. Kristina berättar och tyckes sjelf hafva trott, att man i hennes spädaste barndom inför Gustaf Adolf förespått denna händelse. Hon omtalar vid ett annat tillfälle, att hon under läsningen af historiska böcker redan vid nio års ålder fattade tycke för katolska bekännelsen i anseende till dess lärosatser om ogifta ståndets företräde, om skärselden, om vådan af folkets bekantskap med bibeln, o. s. v. Denna sin öfvertygelse säger hon sig hafva envist försvarat, tills fastern nödgades tysta henne med det hotande riset. — Enligt hennes egen ytterligare berättelse, har hon år 1647 under en svår sjukdom gjort det löfte att, om Gud återgåfve helsan, öfvergå till katolska bekännelsen.

Dessa uppgifter äro dock i mer eller mindre grad osannolika och af ingen annan författare nämnda. I allmänhet hvilar ett ännu oskingradt mörker öfver anledningarna och första väckelsen till denna märkvärdiga förändring. Häfdaforskaren kan ej med någon säkerhet spåra densamma längre tillbaka än till 1650 och följande händelse.

Portugisiska sändebudet Pereira hade uti sitt sällskap en jesuit, Antonius Macedo, hvilken i hemlighet var hans biktfader, men i det allmänna visade sig som hans skrifvare och tolk, ty Pereira sjelf var icke latinska språket mägtig. Denne Macedo lågade af nit för sin bekännelse och hade förut som missionär predikat densamma bland hedningarna i Afrika; var dessutom en klok och lärd man, med behagligt och värdigt um-

gängessätt och stor vältalighet på latinska språket. Vid kröningen 1650 författade han till Kristinas ära en snillrik lofskrift. Mannen väckte snart hennes uppmärksamhet och det till sin fördel. Slutligen började hon ana rätta förhållandet. Under politiska öfverläggningarna i Pereiras närvaro, framkastade hon i korta, af sjelfva sändebudet oförstådda, ord sina misstankar, sin åstundan att i enrum tala med Macedo. Denne erkände snart sin egentliga befattning och begynte från den tiden att i hemlighet besöka drottningen. Man valde dertill de stunder, då det öfriga hofvet satt till bords. Under dessa samtal säges Macedo hafva vederlaggt alla drottningens invändningar och tvifvelsmål, samt öfvertygat henne om katolska lärans stora företräde framför den lutherska. Rörande hela detta hans omvändelseverk har man för öfrigt ingen närmare underrättelse. Slutet blef dock, enligt Macedos uppgift, att Kristina sommaren 1651 under tårar tillkännagaf sitt beslut att afsvärja lutherska och antaga katolska läran. Detta skedde vid samma tid, som hon första gången ville nedlägga kronan.

Emellertid hade hela denna underhandling blifvit på det sorgfälligaste dold för alla, äfvensom för Pereira, och Kristina önskade, att den skulle äfven tills vidare förblifva en hemlighet; hon ville under tiden närmare öfverlägga ärendet med påfven sjelf. Ett sådant uppdrag kunde icke anförtros åt någon annan än Macedo. Men denne kunde deremot icke få urlof af Pereira, hvilken var okunnig om rätta orsaken till resan. Det beslöts derföre, att han skulle rymma, hvilket ock verkställdes i Augusti månad 1651, sedan han af drottningen i hemlighet fått ganska rika föräringar samt bref till jesuitergeneralen. Så snart Pereira märkte, att Macedo rymt, vände han sig med klagomål till Kristina, hvilken också affärdade åtta ilbud för att upphinna och fasttaga flyktingen; naturligtvis allt förgäfves. Macedo framkom lyckligt till Rom och aflemnade sina bref.

Nästan samtida med dessa tilldragelser började man äfven från en annan sida arbeta på drottningens omvändelse. Uti Köpenhamn vistades den tiden som spanskt sändebud grefve Rebolledo, en man ryktbar för tapperhet, lärdom samt mycket nit i sin trosbekännelse. Han hade sjelf författat flere uppbyggelseskrifter, bland annat en rimmad behandling af Jobs bok. Som biktfader hade han hos sig holländaren Gottfried Francken, en för sin troslära nitisk och ifrig jesuit. På utresan från Sverge sommaren 1651 aflade Salmasius ett besök hos denna grefve Rebolledo och berättade dervid allehanda om drottning Kristina, om hennes stora lärdom, hennes förvånande skarpsinnighet, troligen ock om hennes fördragsamma tänkesätt mot katolikerna o. s. v. Slutligen framkastade någon af de närvarande den förmodan, den förhoppningen, att om någon skicklig lärare finge tillträde till hennes person, skulle hon snart kunna öfvertygas om katolska lärans sanning. Denna tanke slog an hos den nitiske Francken. Lifsfara hotade; ty Sverges lagar stadgade hufvudets förlust för katolska omvändare; och Gustaf Adolf hade låtit samma lag gå i blodig verkställighet. Men detta kunde ej afskräcka Francken. Han företog med Rebolledos vetskap en resa till Stockholm, blef derstädas väl mottagen, fick tillåtelse att qvarstanna och hade ofta med drottningen hemliga samtal. Efter någon tids vistande uti staden återvände Francken till Spanien, hvarifrån han begaf sig till Guinea, der han som missionär sökte bland de afrikanska vildarna utbreda Kristi lära, och der han slutligen tros hafva funnit sin död.

Ännu dolde Kristina sorgfälligt dessa sina tänkesätt och visade till och med motsatta. En snillrik, fransysk erkebiskop, med hvilken hon brefvexlade, hade yttrat sin lifliga åstundan, *att drottningen måtte omvändas till katolska bekännelsen.* Hon svarade: *eder önskan kan ej gå i fullbordan. Jag är fullkomligt öfvertygad om sanningen af min tro; och det vore derföre jag, som borde önska eder denna min insigt,*

jemnte de många andra vackra kunskaper, ni förut äger. Olikheten i bekännelser skall dock icke störa vår vänskap m. m. Detta skrefs 1651, sedan hon börjat med Macedo underhandla om sin trosförändring. Året derpå berättades, att hennes slägtinge, landtgrefven Fredrik af Hessen Eschwege, ämnade öfvergå till katolska bekännelsen. Kristina skref till honom följande rader. *Ryktet om eder tillämnade trosförändring har hos edra slägtingar gifvit anledning till ofördelaktiga omdömen. Det tillhör mig ej att afhandla de olika bekännelsernas olika värde. Jag lemnar åt de lärda att i oupphörliga tvister derom sönderslita hvarandra. Jag vill taga saken endast från ärans sida. Kan ni vara okunnig om deras lott, som öfvergå från en lära till en annan? den lotten nemligen, att hatas af dem, de öfvergifva, föraktas af dem, till hvilka de öfvergå, samt att derjemnte förlora det anseende för ståndaktighet, hvilket en furstelig person så väl behöfver? Jag ber eder undvika en handling, som ej kan göras om, och som skall för eder återstående lifstid medföra oupphörliga samvetsqval* o. s. v. Detta bref skrefs i Mars 1652. En månad derefter fattade hon ånyo det afgörande beslutet att sjelf öfvergå till katolska läran.

De bref, som Macedo från Kristina fört till Rom, innefattade nemligen en underrättelse om hennes tänkesätt samt en önskan att till ytterligare beredelse erhålla tvenne katolska lärare. Man efterkom hennes begäran, och naturligtvis med glädje. Till det angelägna värfvet valdes tvänne nitiska jesuiter, Malines och Cassati, den förre lärare i teologi, den andra i matematik. I Februari 1652 kommo de till Stockholm och utgåfvo sig för vanliga resande. Som sådana besökte de äfven åtskilliga gånger hofvet; men bland svärmen af andra dervarande främlingar kunde de på länge icke finna tillfälle att gifva sig tillkänna. Kristina anade likväl snart förhållandet. Hon passade lägenhet och frågade vid genomgången af en dörr helt oförmodadt: *ären i de, som jag väntat?* De jakade, och nu begynte återigen hem-

liga samtal och öfverläggningar; men om förloppet vid dessa möten har man likasom vid de förra icke den ringaste underrättelse mer än, att drottningen redan i April ansåg sig öfvertygad och derföre stadfästade sitt uppsåt att antaga katolska läran. I Maj skickades Cassati tillbaka till Rom för att lemna påfven närmare underrättelse om det fattade beslutet och för att öfverenskomma om åtskilligt så väl angående den högtidliga afsägelsen, som hennes blifvande vistelse uti Italien.

Efter denna tidpunkt reste under allehanda förevändningar många katoliker från och till Sverge, och Kristina skaffade dem i hemlighet tillåtelse att bevista påfviska gudstjensten i fransyska sändebudets hus. Åt Bourdelot säges hon hafva uppdragit att med Pariserhofvet öppna förberedande underhandlingar för den händelse, att hon skulle efter tronafsägelsen vilja stanna i Frankrike. En annan sändes med ungefär samma uppdrag till konungen af Spanien, båda delarna år 1653. Genom den ryktbara Montecuculi gaf hon ändteligen år 1654 äfven kejsaren del af sitt beslut.

Oaktadt alla dessa vidtagna åtgerder lyckades det dock att länge hålla mängden af svenskar i okunnighet om hela saken. Att Lejoncrona var inne i förtroendet, vet man genom utlänningars berättelse; men för öfrigt är det än i denna stund alldeles okändt, huru och genom hvilka bland hoffolket Kristina tillställde alla dessa hemliga möten och samtal. Sjelf visade hon sig mästarinna i förställning. Ehuru beslutet att öfvergå till katolska läran togs redan våren 1652, fortfor hon dock att hela den återstående tiden bevista gudstjensten, till och med att begå nattvarden efter lutherska lärans föreskrifter.

Katolikerna omfattade i början med serdeles förtjusning underrättelsen om Kristinas åsyftade trosförändring. Den var i och för sig sjelf en lysande seger och ingaf tillika förhoppningen att genom Kristina bereda hela Sverges omvändelse. Ur denna sista irring blefvo de likväl genast tagna genom hennes och andras

föreställningar om omöjligheten, samt genom hennes oåterkalleliga beslut att nedlägga kronan. Det återstod ändå mycken tillfredsställelse i den tanken, att protestanthjelten Gustaf Adolfs dotter, att den kanske snillrikaste och lärdaste person i hela Europa öfvergaf sina fäders tro och omfattade deras; och allt detta frivilligt, ja nästan helt och hållet af sig sjelf; likaså att hon, såsom man påstod, för att kunna efterkomma denna inre kallelse, nedsteg från en af Europas mest lysande troner. Hvilken seger, hvilken ära för deras bekännelse! Hvilket bevis för dess sanning! Också blef katolikernas glädje stor; men tyvärr icke långvarig. Både de och andra märkte snart af en mängd yttranden samt af Kristinas hela uppförande, att hon i sjelfva verket satte lika litet värde på den nya som gamla bekännelsen. Man sökte emellertid på ömse sidor hålla god min, för att ej utsätta sig för tadel eller åtlöje. Märkeligt är dock, att ingen af de i Kristinas omvändelse deltagande jesuiterna fick af påfven åtnjuta någon belöning, svarande mot en så lysande, så ovanlig förtjenst. Det tyckes, som man ringa värderat antingen deras möda eller ock vinsten deraf.

Vi hafva sagt, att ingen kan med säkerhet uppgifva de inre driffjedrarna till Kristinas omvändelse. Man har så mycket mera gissat derom. Några påfviska ifrare fortforo att tala om en inre andans kallelse och upplysning, samt om katolska lärans sjelfbevisande sanning o. s. v. Detta kommer icke på något sätt öfverens med Kristinas kända lynne, än mindre med hennes sinnesstämning vid tidpunkten af trosförändringen. Man kan tvärtom påstå, att beslutet om denna sednare mognade i samma mån som hennes likgilltighet, hennes förakt för hvarje religion i allmänhet.

Den andra gissningen är följande: Kristina kände, såsom vi förut berättat, en liflig åtrå efter de södra ländernas mildare luftstreck, finare umgänge, yppigare natur och herrligare konstalster; äfvenså efter tillfälle att med sina ovanliga gåfvor lysa i större kretsar. Men

som protestant kunde hon icke utan både obehag och tvång vistas och resa omkring i det efterlängtade södern. Derföre skulle hon hafva beslutit antaga katolska läran; skilnaden vore ju ringa; båda bekännelserna blotta ceremonier, lika sanna eller lika tomma; hvarföre då ej begagna den, som gaf mesta fördelen? *Alexander*, så skref hon sjelf, *var berömvärd derföre, att han, som en klok furste, begagnade sitt tidehvarfs trosläror.* Något qvickhufvud bland fransmännerna använde på drottningen ett infall efter en resande italienare, hvilken om det strängt reformerta presterskapet yttrade: *deras trosbekännelse är icke dålig; men min är mera beqväm för den, som vill resa verlden omkring.* Denna förklaringsgrund är den vanligaste och, tyvärr, den sannolikaste.

TRETTIEFJERDE KAPITLET.

KRISTINAS LIFSFAROR.

Kristinas lif sväfvade ofta i faror dels genom sjukdomar, föranledda af hennes osunda kropp, dels genom vådor, framkallade af händelsen eller af hennes egen oförsigtighet. Tillstötarna i barnaåren hafva vi redan omtalat. Hon led redan då, och sedermera allt framgent af åtskilliga sjukdomar. År 1638 hade hon kopporna, hvilka likväl icke efterlemnade några ärr. År 1645 låg den nyss myndiga drottningen i messling. Åren 1641, 1646 och 1647 var hon angripen af ganska allvarsamma sjukdomar. Detta sistnämnda år medförde också en annan och mera hotande våda. En vestmanlänning, vid namn Presbeckius, hade blifvit 1643 utnämnd till lärare vid dåvarande gymnasium i Stockholm. Denne man blef mer och mer underlig till sinnes. Ena tiden uppförde han sig nyktert och anständigt, men gret, klagade sig

olycklig, ville ständigt hafva tröst af presterskapet o. s. v. Andra tider deremot lefde han i svordom, dryckenskap, dans och våldsamheter; misshandlade sin maka; knotade öfver uteblifven befordran; förklarade sitt förakt för både prester och öfverhet o. s. v. Slutligen blef han nära vansinnig, och hotade att döda än sig, än andra; så att man tidtals måste genom vaktande sådant förekomma. Hustrun hade af denna orsak gång efter annan tagit ifrån honom tillsammans två pistoler, två värjor och tjugutre knifvar. Ändteligen måste hon med barnen rymma från det oroliga huset.

År **1647** dagarna efter midsommar hade drottning Kristina troligen af medlidande ökat den olyckliges underhåll. Några veckor derefter, just då Emporagrius uti slottskyrkan efter predikans slut begynte bönen och alla dervid nedlutade sina ansigten, steg Presbeckius med värja vid sidan fram till koret, kastade sig öfver det låga bröstvärnet och gick rakt mot den plats, der drottningen knäböjde. Per Brahe, den ende, som märkte denna hans rörelse, ropade åt vakten, hvilken genast korsade hillebårderna i hans väg. Men Presbeckius med en våldsam rörelse bröt sönder det ena och hoppade öfver det andra vapnet. Vid bullret reste sig drottningen, stötte på gardeskaptenen, hvilken ännu låg på knä, men som nu i ögonblicket störtade upp och fattade Presbeckius i håret. Undersökning skedde oförtöfvadt, hvarvid befanns, att äfventyraren hade på sig tvänne knifvar utan slidor, den ena i fickan, den andra i rockärmen. På tillfrågan om anledningen, gaf han förvirrade och motsägande svar; än, *att han kommit i oskyldig afsigt, och velat åt pfaltsgrefven Karl Gustaf inlemna en klagoskrift öfver sin nöd; än, att han redan om morgonen begifvit sig ut med afsigt att i kyrkan begå något brott, som kunde ådraga honom döden; än att en ond ande lockat honom in i koret; än att han hoppats, det vakten skulle stöta ned honom; än att det gällde Emporagrius serskildt, derföre att denne varit så häftig i sin predikan;*

oftast och i synnerhet, att han ville mörda någon prest för att sjelf få mista lifvet. Man erinrade Presbeckius derom, att han nyss förut under samma gudstjenst hade på läktaren, enligt ett vittnes utsago, yttrat, att *han ville gå ner och gifva drottningen ett par knifvar; samt att han förut i en skrift angripit regeringen.* Presbeckius nekade till det första alldeles; nekade också till hvarje ond afsigt mot drottningen; men trodde, *att hon, som qvinna, icke hade full majestätsrätt, och att, om konung funnes i landet, skulle Presbeckius snart erhålla befordran. För öfrigt hade han om Gog, Magog och Azot skrifvit mycket, som han nu icke kunde förklara; men erkände, att han varit i djefvulens klor; bad nu endast om en snar död;* o. s. v. Man sökte skrämma honom med hotelse om sträckbänk; men fick dock samma slags svar. Det syntes klart, att den olycklige var fullkomligt rubbad till sinnet och hans gerning utan plan, utan medvetare. För att undvika nya olyckor skulle han derföre som dåre instängas. Man talte först om Kajaneborg och Nyslott; men skickade honom dock slutligen till fäderneorten, der han på Westerås slott insattes och lefde åtminstone till 1650 1).

År 1648 om våren led Kristina återigen af en allvarsam sjukdom; men tillfrisknade. I slutet af Juli samma år, när enkedrottningen återvände till Sverge, ämnade Kristina möta henne i Dalarön; och anträdde resan dit på en galliot. Första dagen måste hon för motvind stanna vid en obebyggd strand och der tillbringa natten under bar himmel. Andra dagen fortfor motvinden så ihärdigt, att fastän årorna anlitades, mägtade man icke hinna till Dalarön. På eftermiddagen ökades vinden till fullkomlig storm, så att fartyget icke ens kunde lägga till, utan drottningen måste stiga i en slup och sätta

1) *Rådsprot.* d. 18 Apr 1648; d. 25 Juni, d. 21, 22, 26 Juli, d. 2 Aug. 1647; d. 15 Apr., 26 Oct. 1648. — *Riksark.* Prot. vid förhöret med Presbeckius; ett bref från densamme till regeringen; räkningar öfver hans underhåll i Westerås åren 1649 och 1650.

sig i land, icke utan fara. Äfven denna natten nödgades hon tillbringa under bar himmel. Tredje dagen blef gynnsammare, och redan klockan sju om morgonen anlände fartyget till Dalarön.

År 1650 om våren blef drottningen angripen af en långvarig och ganska illa artad frossa, så man en tid var allvarsamt oroad för utgången.

År 1651 i Januari under de många baletterna och gästabuden i Stockholm ådrog hon sig en lindrig halsfluss 1). Längre fram på vintern under landtkalaserna, åt hon sig sjuk af kastanjer. — Under en hemresa från Nyköping straxt efter midsommar samma år hände, att när drottningen anländt till sitt herberge på Pilkrog och satt vid qvällsbordet, öfverfölls hon af ett så häftigt och tvärhastigt illamående, att hon endast hann åt grefve Magnus utropa de orden: *Farväl, min kära grefve!* hvarpå hon nedföll afdånad, och det så djupt, att man nästan trodde henne död; ty både andedrägt och puls voro borta. En grefve Lewenhaupt ilade på ögonblicket till Stockholm efter läkemedel och läkare. En sådan, ehuru mindre ansedd, fanns lyckligtvis i sällskapet. Denne vidtog alla de åtgerder, han visste; men länge förgäfves. En hel timma låg drottningen utan puls och återfick målet först efter midnatten; likväl fortforo häftiga plågor, tills lifläkaren ankom. Vid hans åsyn utbrast Kristina: *är det ni, min kära Duriez? jag tänkte mig aldrig mer få se eder åter.* Orsaken till anfallet troddes hafva varit, dels att hon uti föregående solbaddet ridit allt för häftigt, dels att hon efter denna upphettning druckit för mycket kallt vatten. Emellertid återvann hon hastigt krafterna och återkom till Stockholm med så gladt ansigte, som ingenting förefallit.

År 1652 på en annan Nyköpingsresa steg hon oförsigtigt ur vagnen och vrickade dervid ena foten ur led, men blef snart återställd. Några veckor derefter, klockan fyra en Junimorgon, skulle drottningen, förd af

1) *De la Gard.* Ekebl. 1.

Herman Fleming, bese flottan, hvilken just då utrustades. För att komma till ett af de nya fartygen, gingo de öfver en för tillfället gjord bro, som bestod endast af lösa bräder. Amiralen steg af förseende fram på den utom fästet liggande ändan af ett bräde. Detta tog öfvervigten och störtade i vattnet jemnte så väl Flemingen som Kristina sjelf, hvilken stod på inre delen af detsamma. I fallet fattade amiralen tag i drottningens kjortel och drog henne med sig åt djupet. Men genast, och innan Kristina hunnit sjunka, hoppade stallmästaren Steinberg efter och fattade simmande i en annan flik af klädningen. Hans Wachtmeister jemnte några andra hunno sålunda taga fatt i armarna och lyfta drottningen upp igen. Ehuru hon insupit mycket vatten och kunnat så väl deraf som af fallet blifva förvirrad och besinningslös, hann hon likväl knappt komma halfvägs upp, förr än hon ropade och bad, att man skulle hjelpa Flemingen. Denne hade icke släppt sitt tag och blef derföre också lyckligen uppfiskad. Händelsen bekom Kristina icke det ringaste. Hon lade sig ej att hvila, öppnade ej ådern, utan höll offentlig middagsspisning, på det alla måtte se, att hon ej lidit någon skada. *Jag är van att dricka vatten*, sade hon, *det gjorde mig derföre ingenting, fast det denna gången var både salt och beckigt. Värre var det med amiralen, som är van vid öl och vin, och måste hålla till godo med så simpel dryck.* För öfrigt visade hon icke mot Flemingen det ringaste drag af missnöje; hon tvärtom berömde hans själsnärvaro att fatta tag i klädningen och derigenom göra sin räddning möjlig.

